Викъ.

Викъ.

(1798—1898).

Томъ другый.

Украинська проза видъ Квиткы до 80-хъ роkивъ XIX в.

КЫИВЪ,
Друкарня Петра Барського, Крещатыкъ, власный д. № 40.
1902.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ. 22 Іюня 1901 г.

Возвеличу

Малыхъ отыхъ рабивъ нимыхъ:

Я на сторожи коло ихъ

Поставлю *слово*...

Т. Шевченко.

Грыгорій Квитка.

Квитка Грыгорій Федоровычъ, сынъ дидыча, на свитъ народывся 18 лыстопада року 1778 въ сели Основи биля Харькова. Замолоду личывся на військовій службі, а потимъ килька рокивъ прожывъ послушныкомъ у Куряжынському манастыри. Вернувшысь зъ манастыря въ Основу, Квитка пыльно заходывся вчытысь самъ та й освитою другыхъ клопотався, подавшы думку засноваты въ Харькови Институтъ дивочый та допомагаючы йому зъ власнои кышени; його заходами пиднято и театръ у Харькови. На ныву пысьменства выступывъ Квитка р. 1812 въ журнали „Украинскій Вѣстникъ"; бувъ р. 1816 спивредакторомъ його и пысавъ тутъ. а такожъ и по иншыхъ выданняхъ пидъ прыбранымъ именнямъ Фалалея Повитухина; але за рикъ Харькивська шляхта обибрала його за повитового маршала („предводителя дворянства") и винъ залышывъ на де-якый часъ литературну працю. До неи знову вернувся винъ перегодомъ и р. 1831 надрукувавъ свою комедію „Шельменко волосный пысарь". Украинськи оповидання Квиткы першымъ разомъ выдано въ Москви р. 1834 окремою кныжкою зъ назвою: „Малороссійскія повѣсти, разсказываемыя Грыцькомъ Основ'яненкомъ". Ставшы „предсѣдателемъ" Харкивськои Уголовнои Палаты, Квитка не покыдавъ працюваты и въ украинській, и въ російській литератури. Померъ 8 серпня р. 1843 въ Харькови. Творы Квитчыни выдавалыся килька разивъ; кращи выдання: Кулишеве въ двохъ томахъ (СПБ, 1858) та Харькивське (1887); дешеве выдання його украинськыхъ творивъ (повисти окремо, граматычни творы окремо) выйшло р. 1894 у Кыиви. Творамы Квиткы почынаеться украинська художественна проза; велыка заслуга його не тильки въ украинському, а й у всесвитньому пысьменстви, що винъ чы не першый почавъ оповидаты прыхыльно въ повистяхъ своихъ про жыття селянського люду и тымъ положывъ початокъ справжньои народнои повисты.

Литература: 1) Огоновськый—Исторія литературы руськои (украинськои), ч. III; 2) Пыпинъ и Спасовичъ—Исторія славянскихъ литературъ, т. I; 3) Петровъ—Очерки изъ исторіи укр. литературы XIX ст.; 4) Кулишъ—Грыгорій Квитка и його повисти; 5) А-ръ — Г. Ф. Квитка. Біографическій очеркъ.

Суплика до пана издателя.

Любезный мій прыятелю!

Дійшла до мене чутка, що ты хочешъ и въ насъ, по московській моди, збыты кныжечку... а якъ іи по нашому назваты, не вмію; бо й москали—не ти москали, що жывуть у Москви, а таки, що не зъ нашыхъ, а зъ „рассѣйськыхъ"—що крипко въ ныхъ кохаються, и ти, не вмившы іи по своему назваты, зовуть по-нимецькы. Такъ нехай же по нашому буде: збирныкъ. Спасыби тоби за сюю працю. Черезъ тебе будемо знаты, хто зъ нашыхъ слобожанъ, та й зъ гетьманцивъ, що и якъ компонуе. Ще жъ я чувъ, буцимъ-то хочешъ ты тутъ же прытулыты де-що и по нашому пысаного. За сюю выгадку ажъ трычи тоби дякую. Нехай-же знають и нашыхъ! Бо йе таки люде на свити, що зъ насъ кепкують и говорять, та й пышуть, буцимъ то зъ нашыхъ нихто не втне, щобъ було, якъ воны кажуть, и звычайне, и нижненьке, и розумне, и полезне; и що, стало-буть, по нашому, опричъ лайкы та глузовання надъ дурнемъ, бильшъ ничого не можна й напысаты.

О бодай ихъ вже зъ такою думкою! Хиба жъ не жыво вчыстывъ панъ Котляревськый Энея? Эге! объ нимъ и доси Москва товче и перетовкуе, и зъ якого боку не зайде, сплесне рукамы, та й каже: „ну такъ, славно!" А панъ Артемовськый-Гулакъ мало понапысувавъ про Твардовського, про Солопія, про Собаку, або Гараськови оды не мудро росказавъ по нашому? Що, може, у иншого, хто чытавъ, такъ и доси кышкы болять видъ смиху, а въ иншого—якъ тамъ кажуть—трохы лышень шапка не загорилась. Такъ хиба винъ просто пысавъ? Адже и теперъ бажають у мисячни, або и

въ тыженни кныжечкы хочъ пивтретя его стыха! Нехай же й панъ Гребьонкынъ выкыне Полтаву, що перероблюе зъ московськои; нехай, кажу, не боиться ничого та, якъ тамъ кажуть, издасть іи тыпомъ; такъ тамъ и таке буде, що хочъ не хочешъ, а заколупне тебе за душу, а де—й серденько защемыть; буде й таке, що, чытаючы, слизонькы тилькы капъ, капъ, капъ! Та йе й други-прочи, що на стыхахъ—на стыхахъ, а то такы и просто розмовою пышуть... Такъ що жъ будемо робыты? Не второпають по нашому, та й ворчать на наши кныжкы: „Ета нѣшто па-чухонськи... Зачымъ печатать, когда нихто не розуміе?“ Гай, гай! Хиба жъ тилькы й свита, що у викни? Трывайте-бо, панове, не дуже сикайтесь! Йе ще на свити православне хрыстыянство, що вміють и люблять по нашому чытаты. Не усе жъ для москаливъ: може бъ треба и для насъ що-небудь, щобъ и мы... знаете, не усе... а такъ... де-що... потроху де-чого зналы; а то, по вашому, такъ мы... такъ-соби... де намъ за вамы?... Гмъ! на догадъ бурякивъ, щобъ капусты далы.

Та ще жъ на своимъ вику выда́въ и такыхъ, що якъ попаде нашу кныжку, то переворочуе іи, переворочуе, мовъ голодна беззуба собака шкорынку, котрои не вкусыть, та не розчухавшы що, для чого и проты чого пысано, заразъ, щобъ абы що-небудь сказаты, абы чымъ-небудь нашого братчыка занехаять, а самому похвастаты, заразъ, кажу, и гукне: „кавыка не тамъ! Оксія не туды! Хвалшъ! треба нашъ-еры—ны—ны! Я усе знаю и заразъ побачу, де що не такъ“. Ой, гляды лышень, пане усе-знаю, щобъ не було и зъ тобою того, що зъ Терешкомъ-шевцемъ!

А що тамъ зъ нымъ було? Ты, може, прыятелю, не позабувавъ того, що з-малу у школи вчывъ, такъ и згадаешъ якусь латынську побрехеньку, що я тоби по своему роскажу, якъ чувъ іи видъ Панаса Пистряка, а винъ іи чувъ ще въ школи, видъ самисинького нашого дяка, пана Олексія.

Одже то, колы-хочъ, то й прылипы сю побрехеньку у свій збирныкъ. Може такы котрый изъ скалызубивъ, охочый другыхъ гудыты, а самому талану нема що-небудь путнье напысаты, захоче покепкуваты надъ твоею „Зирочкою“, та наше, хочъ не зовсимъ по верхамъ, а хочъ и по складамъ, про-

чыта и черезъ десяте п'яте уторопае, та й почуха потылыцю и усомъ закрутыть, та й... помо́вчыть; то й то добре: одною брехнею на свити меншъ буде.

Колы жъ будешъ іи печатать, то пожалуста доглядай, щобъ у моій побрехеньци не навернякалы якои нашои мовы на московськый ладъ. Нехай наши, якъ хто зна, такъ своє й пыше; а я думаю, що якъ говорымо, такъ и пысаты треба. О! добре бъ, братику, було, якъ бы мы такъ говорылы, якъ у кныжкахъ пышуть; а якъ бы ще такъ и робылы, такъ бы й не було на свити ничого луччого!

Нехай же тоби, братику, Богъ помага́ на добрее дило. А мени вирь, що я тебе и поважаю, и шаную, и дуже дякую за твою працю для славы Слобожанъ и для нашои потихы и ползы, и що я по-викъ тоби

на услугу щыро готовый
Грыцько Основ'яненко.

Лыпця у п'яте чысло,
1833 року.

Салдацькый патретъ.

Латынська побрехенька, по нашому росказана.

Бувъ соби колысь-то якыйсь-то маляръ... ось на уми мотаеться, якъ його звалы, та не згадаю... Ну, дарма; маляръ та й маляръ. И що то бувъ за скусный! Тамъ морока його зна, якъ-то гарно малювавъ! Чы вы, братикы, що чытаете, або слухаете сюю кныжку, думаете, що винъ такъ малювавъ соби просто, абы-якъ, що тилькы розмиша краску—чы червону, чы бурякову, чы жовту—та такъ просто й маже чы стилъ, чы скрыню? Э, ни! трывайте лышень! Такы що вздрыть, такъ зъ нього патретъ и вчеше; хочъ бы тоби видро, або свыня, такы живисинько воно й йе; тилькы посвыстышъ та й годи! А ще було якъ намалюе що-небудь та пидпыше,—бо й пысьменный бувъ соби,—що се не кавунъ, а слыва, такъ такы точнисинька слыва. Разъ... (о, смиху було! хлопци ажъ кышкы порвалы видъ реготу) змалювавъ винъ такы нашого отця Мыкыты кобылу, та якъ же жыво вчыстывъ, такъ на вдывовыжу! Ну, намалювавшы, та й каже намъ: „теперъ, хлопци, дывитеся, що за кумедія буде“. А мы кажемо: „а ну, ну; що тамъ буде?“ А винъ каже: „а йдить лышень за мною, та й несить патретъ поповои кобылы“. Отъ мы, узявшы, та й пишлы, та по його наущенію и постановылы биля пан-отцевого двора; пидперлы іи гарненько; такы точнисинько якъ кобыла стоить: и на одно око слипа, и хвистъ вырваный, и ребра ій повылазылы, та ще й голову понурыла, мовъ пасеться. Отъ якъ постановылы іи, а самы узявшы, та й попрысидалы по-пидъ пло́томъ, у бур'янахъ, та й ждемо батюшку,

а самы тулымося яко мога, щобъ не реготатыся. Ажъ ось, зыркъ иде нашъ отець Мыкыта (та ще, мабуть, було, и у головци), йде, та соби пидъ нисъ *всемырну* мугыче; а дали и вздривъ кобылу, та й каже: „що за ледащо мій Охримъ! (а його батрака та звалы Охримомъ) кобыла, каже, зійшла проты ночи зъ двора, а винъ и байдуже; колы-бъ то мени іи піймати!“ А дали знявъ зъ себе поясъ, зав'язавъ петлю, та й ставъ до неи пидкрадатысь, та знай цмока, та прыговорюе: „тпрусьо, ряба, тпрусьо!“ а дали, якъ пидійшовъ блызенько, якъ закыне ій на шыю поясъ, якъ крыкне *тпрру*! якъ потягне до себе, а кобыла якъ впадѐ, а мы такъ и зареготалысь, та на-втикачà! А отець Мыкыта и зоставсь; стоить, якъ укопаный, и рукы и ногы одубилы, и ни зъ мисця; а кобыла передъ нымъ лежыть до горы ногамы; и пидпиркы не вдержалы, якъ потягнувъ іи до себе, щобъ не втекла. Та вже описля росказувавъ, що й довго-бъ стоявъ, та попадя побачыла, та й не знала, що зъ нымъ и робыты: и виддувала, и водою брызкала, та на превелыку сылу зъ мисця звела и увела у хату; такъ—каже—цилисиньку ничъ трясця його была, а кобыла усе въ вичи лизла, ажъ покы шалхвеи напывся.

Такъ ось такый-то бувъ скусный маляръ... те, те, тѐ, теперъ згадавъ: його звалы Кузьмою, а по батюшци Трохымовычъ. Якъ теперъ його бачу: у сыній юпци, тяжыновыхъ шырокыхъ шта́няхъ, каламайкòвымъ поясомъ пузо пидперезане, а зверхъ кытаѐва черкеска; на шыи, поверхъ билого комира, бумажный красный платокъ пов'язаный; шкапови чоботы добри, зъ пидковамы; волосся чорне, пидъ чубъ пидстрыжене, а усы соби рыже́ньки, та густи, та довги; не часто голывсь, такъ борода усигда якъ щитка. Горилкы не вжывавъ такъ, щобъ черезъ край, а якъ зъ прыятелямы у кумпаніи, такъ не пролывавъ; добре було на крыласи спива и гласы знавъ: часто объ нього спотыкавсь и панъ Ахтанасій, отъ такы нашъ дякъ; тилькы вже ту прокляту кабаку такъ вжывавъ, що не то що—хлиба святого не йистыме, а безъ тіи погани и дыхаты не може. Бувъ соби пузатый добре, а родомъ—колы чувалы—зъ Борысивкы, Курськои губерніи; а у тій слободи що-нàлуччи богомазы, иконописьци и усякіи маляри, такъ и винъ то видтиля родомъ бувъ, а въ насъ у сели зеленывъ нову дзвиныцю. И такы нигде прывды диты: що вже нихто лучче не намалюе, ни розмалюе, якъ богомазъ зъ Борысивкы: вже не жалко и грошей! Якъ же москаль озьметься за сее дило,—ну! тилькы почухайся, та й видийды. Торгуеться

и требуе багацько: дай йому и кошту, и грошей скилькы, забажа, а якъ удере!—гай,-гай! Йому кажешъ—блакытна, а винъ товче: „синя-ста“. Йому кажешъ—не годыться, а винъ чухаеться та каже: „ничево-ста; для хахловъ и такой богъ брядѣ“. Тьфу на ихъ голову!

Такъ про сього то Кузьму Трохымовыча прочувъ якыйсь-то панъ, що дуже кохавсь ув-огородахъ; такъ, бачъ—бида: горобци що-лито повыкльовують усе, що винъ не понасива. Такъ винъ то позвавъ Кузьму Трохымовыча та й пойеднавъ його, щобъ спысавъ йому салдата, та щобъ такый, якъ жывый, бувъ, щобъ и горобци боялыся; „а буде яка хвалшъ, прыкыну,—каже,—тоби“. Отъ и сторжылысь за десять рубливъ грошей и восьмуху горилкы. Одже жъ то и змалювавъ винъ салдата, та ще якъ! Що, я жъ кажу, що й жывый не буде такый брыдкый, якъ то бувъ намальованый: пыкатый, мордатый, та ще зъ здоровенными усамы, що не тилькы горобцеви, а й чоловикови страшный. „Мундѣръ“ на ньому лепськый, гудзыками позащипуваный, що ажъ сяе. А оружжо́—такъ погыбель його зна, якъ то жыво спысавъ! Отъ такъ, бачыться, и стрельне́, що и прыступытысь страшно! А якъ задывышся на нього, такъ, бачыться, вже и ворушыться, и вусомъ морга, и очыма поводыть, и рукамы дьорга, и ногамы дрыга, такы такъ и думаешъ: отъ побижыть... отъ бытыме! Такъ то скусно бувъ намальованый!

Ну, змалювавшы Кузьма Трохымовычъ и дума: „може не вгожу панови; тоди пропалы и гроши, и робота. Повезу куды на ярмарокъ, та й поставлю на базари и буду слухаты, що будуть люде казаты? Колы будутъ його жахатысь и лякатысь, тоди певно: беры, Кузьмо, гроши; колы жъ огудять, то ще пидправлятыму, ажъ покы до кинця доведу“.

Зибравсь нашъ Кузьма Трохымовычъ, та й повизъ свого салдата—колы хто зна—ажъ въ Лыпци. Отъ у саму глуху пивничъ, якъ ще уси,—и ярмаркови биля возивъ, и хазяйство по хатахъ—спалы, и по шынкахъ народъ поросходывся, и свитло погасылы, винъ и поставывъ той патретъ на самій ярманци и попидпиравъ ще лучче, нижъ попивську кобылу, щобъ ни витеръ не звалывъ, и щобъ якый п'яный, якъ поточыться, або свыня, звычайно, ходючы по базарю, якъ прыйде чухатысь до нього, то щобъ не звалылы. А самъ за тымъ патретомъ нап'явъ яточку, та й сивъ, щобъ прыслухатысь, що буде народъ казать про його салдата; та тутъ же наклавъ на палитру красокъ, що „колы—каже—що не такъ, то я

й пидмалюю". Уоправшысь зо всимъ, прысивъ, понурывъ голову та й задримавъ соби трохы, покы ще до дила.

Ажъ ось стало и на свитъ займаться. Ище не попрытухалы уси зирочкы, а вже нашъ Кузьма Трохымовычъ и зскочывъ; понюхавъ кабакы, прочхавсь, протеръ очи полою, бо вже тутъ-пакъ николы було по воду йты, щобъ вмытысь: пидперезавсь знову и поясъ прытягнувъ лепсько, насунувъ шапку по самый нисъ тай рукавычкы доставъ,—бо се, знаете, було объ першыхъ п'ятинкахъ, такъ вже зори холодни булы—и сивъ у своій ятци, щобъ прыслухàтысь.

Першъ усього блыснуло свитло у „кабацù"... Гай-гай! Вже и въ Лыпцяхъ завелыся „кабакы," неначе—нехай Богъ мылуе!—у „Рассѣи." Видкиля жъ то се узялось? Обществò насъ такъ прыкрутыло, щобъ, бачъ, видкупщыкъ за насъ, хто не здужа, зносывъ гроши у подушне; такъ узявсь не зъ справжнихъ видкупщыкивъ, а—такы ничого гриха таиты—знайшовсь изъ нашихъ, хрещеныхъ людей, що вступывъ у ихъ виру, та якъ той Юда, узявсь держать и Лыпци, и другіи слободы на московськый ладъ; и вже въ ныхъ не шынокъ зоветься, а „кабакъ," и тамъ вже уся московська натура, и тамъ усе москаль на-голо, якъ у Туреччыни Туркы; та усе народъ проворный: не дойисть, не доспыть, усе объ тимъ тилькы и дума, щобъ заробыть копійку. Така вже ихъ московська поведенція! А якъ тилькы нашого братчыка, хочъ бы й у кабаци, обдурюють, такъ ну, ну, ну! Отсе, колы прыйшовъ зъ посудыною, щобъ купыты до хазяйства на скилькы треба горилкы, та хочъ трохы заслухайся, або задывысь, то й не долье повнои миры, та мерщій и всыпá у твою посудыну, и вже хочъ спорь, хочъ лайся, а винъ тебе выпроводыть геть. Колы жъ тутъ хочешъ выпыты, то буцимъ то й добрый: за грывню зачеркне изъ дижкы такы повнисиньку; тутъ станешъ вуса розглажуваты та втыраешся, та поцмокаешъ хорошенько, и збираешся, якъ то гарненько натощака выпьешъ, та тилькы що руку пиднявъ, и ще и до рота не донисъ, якъ, урагова його маты зна, де те москальчá у гаспыда озьметься, такы неначе, якъ той, що... Духъ Святъ пры нашій хати!... пидбижыть, пидтовкне... плюсь! бильшъ половына чаркы назадъ у дижку! Лыхо та й годи! Пьешъ мерщій, бо розлывальщыкъ ще стане и чарку виднимаы. Выпывъ... такъ що жъ бо?... Якъ тамъ кажуть: по бороди потекло, а у ротъ не попало; а вже й не кажы, що по жывоту пишло; ничого було гараздъ и проковтнуть. От-

така то ихъ московська вира, щобъ зо всякого зидраты; такъ куды имъ и спаты довго? Та такы тутъ спыть, а тутъ дума: якъ бы то и де бъ то пожывытысь?

Такъ отъ, якъ засвитылы у кабаци, та й выслалы на двиръ пидто́вкачку, чы не вздрыть кого на вулыци, щобъ заманыты у кабакъ. Выбигло чортя и озыраеться.... Подывітесь на нього: на що то воно похоже? Щобъ то йому голову гарненько пидъ чубчыкъ пидстрыгты, якъ и въ людей, а то патлатый-патлатый! Зъ переду ажъ у вичи йому волосся лизе, вуха закрывае, по потылыци шльопаеться; ажъ, сердега, усе знай головою потряхуе, щобъ тіи патлы не мотались. И сорочка на ньому не якъ у людей: замисць билои, якъ законъ повелива, вона въ нього або червона, або сыня, та безъ комира, а зъ гаплыкомъ, та на плечи и защибне; такъ що хто з-роду у-перше москаля побаче, то й не вгада, що́ то воно и йе.

Оттакый-то ставъ биля кабацькыхъ дверей, поглядавъ-поглядавъ—и вздривъ, що стоить салдатъ на калавури зъ оружжомъ, та й ставъ гукаты на нього: „Служба!—каже—пайды-ка сюда! Стань тутечка-здеся, штобъ падъ-часъ буде драка, такъ не дай насъ увъ абеду; а порція адъ насъ буде“. Стоить салдатъ, не ворушыться! Москальча крыкнуло у-друге, крычыть и у-трете—салдатъ ни зъ мисця! Дали москальча злякалось, щобъ винъ не розсердывсь та не давъ бы йому щыпкы, покынувъ його та мерщій у кабакъ та й зачынывсь. Кузьма Трохымовычъ чувъ сее все, усмихнувсь, моргнувъ усомъ та й подумавъ соби: „побачымо, що то дальшъ буде; ще не велыка штука москаля одурыть!“

Затымъ выткнулось и сонечко. Тутъ сталы рушаты й наши, що зъ борошномъ понайизжалы то зъ Деркачивъ, то зъ Вильшанои, та булы ажъ изъ Коломака. Що то, батечку, изъ якыхъ то мисць на той ярмарокъ не понавозылы усякого хлиба! Такы выдымо-невыдымо ихъ тутъ стояло! Колы сказать, що пидвидъ двадцять ихъ тутъ було, то, йей же то Богу моему, більшъ: хмара хмарою. Тутъ и жыто, и овесъ, и ячминь, и пшеныця, и гречка, и усе, усе було. Знаете, прыйшло урем'я подушне зносыть, такъ усякому грошей треба. Нашъ братчыкъ не бабакъ: винъ жде поры. Слава тоби, Господы! винъ, нехай Богъ бороныть, не москаль, щобъ йому, покынувшы жинку, диточокъ и худобоньку, та за тіею бидною копійчыною шлятысь по усимъ усюдамъ и швандяты ажъ на край свита та кровавымъ потомъ іи заробляты. Та чого тутъ и

вередувать? Колы вродывъ Богъ хлибця та давъ його зибраты, то й дожыдай, покы прыйде нужда, що якъ десяцьки у волость потягнуть за подушне и за общественне, а тутъ жинка забажа льону, щобъ на сорочкы прясты, та нового очипка, та дочкамъ плахитъ, або свытъ, та и усяка напасть постыгне, що прытьмомъ треба грошей; тоди вже нигде дытысь: везы хочъ верстовъ за двадцять, та чы стала цина, чы не стала, а ты первого торгу не кыдайся; за що продавъ, абы бъ довго не стояты, та й урывай додому, та й рощытуй соби, щобъ и сюды, и туды стало. А якъ удоволывъ усихъ, отъ тоди вже справный козакъ! Лежы соби на печи, у проси, покы до новои нужды: тоди жъ будемо й думаты, де що узяты.

Такъ оттаки-то тамъ булы, и ихъ вже и сонъ не бравъ. Сонечко зійшло, воны и посхоплювалысь, щобъ, знаете, купця не втерять. Отто гарненько повстававшы, помолылысь до церковъ Богу та й послалы одного зъ табору по воду, бо вже пора була и каши варыты. Потягъ Охримъ зъ двома боклагамы до крыныци, ажъ геть пидъ гору, та йде вулыцею... Лупъ очыма!—стоить салдатъ... Охримъ бувъ соби парень звычайненькый, знявъ шапку, поклонывсь та й каже: „Добры-день, господа служывый!...“ А салдатъ мовчыть... Отъ Охримъ и пишовъ своею дорогою, а Кузьма Трохымовычъ и всмихнувсь та й подумавъ: „одурывъ и своихъ! що то дальшъ буде?...“ Ну, набравшы Охримъ воды та вертаючысь до табора, дума: „одже жъ тутъ йе постой! А що, якъ спытаю, чы не треба имъ, бува, конямъ вивса, або якого борошна?“ Та якъ поривнявсь проты салдацького патрета, та й каже: „Господа москаль! А скажить, будьте ласкави, вашому командѣрству: колы треба вивса, або якого борошна, то нехай прыйдуть ось до табора та спытають Охрима Супоню; а въ мене овесець важненькый, дешево виддамъ и мира людська: висимъ зъ верхомъ и трычи по-боку вдарыты. Пужалуста жъ не забудьте; а могорычъ нашъ буде. А на почынъ, нате лышень, понюхаймо кабакы“. Сее кажучы, доставъ зъ халявы рижокъ, постукавъ объ каблукъ и вытрусывъ на долоню; самъ понюхавъ, покректавъ, пиднисъ салдату та ще й прыговорюе: „Кабака гарна, терла жинка Ганна! стара маты вчыла іи м'яты; дочкы ростыралы, у рижкы насыпалы. Ось подозвольте лышень!“ Салдатъ ни-чычыркъ, и усомъ не моргне! Неборакъ Охримъ узявъ соби на розумъ: „Цуръ йому!—каже соби на думци,— щобъ ще по пыци не давъ, бо винъ на те салдатъ...“ Пиднявшы

боклагы та мерщій до табору, не оглядаючысь... А Кузьма Трохымовычъ сее чувшы та „кыхъ-кыхъ, кыхъ-кыхъ!“ та ажъ за бокы брався, регочучы.

Покы жъ сее діялось, пиднялыся на мисто йты бублейныци, палянышныци, и ти, що кухлыкамы пшоно, а ложка́мы олію продають. За нымы пидтюпцемъ поспишалы зъ пырижкамы, зъ печенымъ м'ясомъ, зъ вареными хлякамы, горохвяныкамы и усякымы ласощамы, чого тилькы душа забажа на снидання. А танокъ вела Явдоха Колупайчыха, молодыця гарна, не взявъ іи катъ: чорнява, мордата, трошкы кырпатенька, та й рум'яна якъ рожа; та такы й одягна́: очипокъ, хочъ винъ соби и зовсимъ вытертый,—сами ныткы, а бувъ колысь парчѐвый; кожухъ билыхъ смушкивъ пидъ тяжыною и бабакомъ обложеный, тилькы що скризь на ньому диркы—и по-пидъ рукамы, и на бокахъ, такъ що выдна була и уся одежа, и такы не проста, а мищанська, бо вона узята була у Лыпци ажъ изъ самисинького Харькова, и не простого, а мищанського роду: шушунъ набо̀йчатый, спидныця каламайкова, тилькы що не можна було угадаты, якого воно йе цвиту, бо дуже було замазане оліею; вона-бо пекла и бублыкы, и сластьоне, а коло сього дила не можна чысто ходыты: заразъ выпачкаешся, якъ той чортъ, що до видьмы черезъ трубу лазыть.

Отъ молодыци и крычать Явдоси: „А ну, паньматко! выбирай мисце на щаслыву продажу. Ты въ насъ голова; де ты сядешъ, то и мы биля тебе“. Явдоха и узяла зъ чужои коробкы паляныцю, стала на схидъ сонця, трычи перехрестылась, та й покотыла паляныцю навпакы сонця. Котылась тая паляныця, котылась, та й не зупынылась нигде, а прямисинько плюснула биля салдацького патрета. „Охъ мени лыхо!—сказала Явдоха, пиднявшы тую паляныцю, та мерщій пхнула іи мижъ свій товаръ:—якъ такы биля москаля сидаты? Винъ намъ такого лыха наробыть, що не то що! Ув-однои щипне, у другои хватне... та тутъ таке буде, що й коробокъ не позбираемо“.—„Выбирай же друге мисце,—гукнулы молодыци,—може й нестакъ щаслыве буде, та усе такы луччъ, нижъ даты москалю орудуваты надъ нашымъ крамомъ“.

Перевела Явдоха свій цехъ черезъ дорогу, поворожыла вп'ять другою, тежъ чужою булкою и мижъ свои положыла, а де паляныця впала, тамъ сама зъ своимъ товаромъ сила, а молодыць розсадыла, де якій якъ по черзи прыпало, а чергу зробыла сама жъ такы Явдоха: яки булы багатши, такъ до себе блыжче, а бидну

на товаръ, такъ на самый хвистъ, у кутокъ, де й школяръ, що зъ малымы гришмы купуе самый дешевый товаръ, іи не знайде; та за чергу коженъ базарь и лупыть зъ ныхъ, що зможе. О! та баба жъ козырь була! Одно вже те, що Харькивська родомъ, а цокотуха та й цокотуха! Узялася надъ усимы перекупкамы отамануваты, и видъ десяцькыхъ, видъ головы, та й видъ самого пысаря обо-ронять; тилькы щобъ уси перекупкы іи слухалы и що скаже, щобъ сповнялы, и чого потребуе, щобъ поставлялы. Та нехай бы и не послухавъ іи хто! Такъ заразъ и нашле: або свыня бублыкы похвата, або собака олію выпье, або п'яный поточыться та ко-робку переверне,—вже даромъ не пройде.

Тилькы що молодыци любенько посидалы и кожна зъ своимъ крамомъ розташувалась, ажъ... тю!—москаля нечыстый и вродывъ зъ стовпцямы биля ныхъ. Якъ же напустяться на нього перекупкы! „Зачымъ тутъ ставъ? Пиды соби геть; стань де инше, не мишай православный товаръ продаваты, а самъ иды хочъ до чортивъ, опричъ хлиба святого". Отъ якъ затуркалы-затуркалы—бо звисно, якъ наши молодыци, скилькы ихъ не буде, та якъ заговорять ра-зомъ уси ув-одынъ голосъ, такъ ничого и не второпаешъ: мовъ на лотокахъ вода шумыть, ажъ у вухахъ лящыть!—а москаль и байдуже, а знай соби крычыть: „гречышныкы гарячіи!" Що тутъ на свити робыты? Отъ бачуть молодыци, що не-перелывкы, прысталы до Явдохы: „Робы, що знаешъ робы, а москаля збудь!"

Ничого Явдоси робыты, узяла—та усе такы не зъ своеи ко-робкы—тры в'язкы бублыкивъ и пишла до патрета, та й... далеби, що правда! поклонылась йому, мовъ жывому, та й просыть: „Ваше благородіе, господа салдатцво! будьте ласкави, зведить зъ на-шого мисця оттого навиженого, католыцького, бусурменського москаля, що ставъ биля бублейныць зъ стовпцямы". Сее кажу-чы, бачыть, що салдатъ и не дывыться на неи, та й стала йому соваты бублыкы у руку, та й прыговорюе: „Кете, озьмить, ваше благородіе! Пожалуйте; дома здасться". Салдатъ—ни пары зъ устъ. Якъ же роздывыться наша Явдоха, що се мана, що се не справжній салдатъ, а тилькы його парсуна,—засоромылась, якъ ракъ, та швыдче, не оглядаючысь—видъ нього, та бублыкы—у свою коробку, и сила. Що вже не пыталы іи молодыци, що ій тамъ було видъ москаля, такъ мовчыть та й мовчыть, и каже: „Адже збула москаля? чого жъ вамъ бильшъ?.." Бо москаль справди, ще якъ по-бачывъ, що Явдоха пишла жалитысь на нього, злякавсь, та й

зчезъ зъ стовпцямы своимы. А Кузьма Трохымовичъ, дывывшысь на сее, посміявсь соби нищечкомъ, та й каже: „Оттакъ наши знай! Вже до насъ,мовъ до жывого,зъ поклонамы ходять,неначе до засидателя.“

А тымъ часомъ позиходылося народу вже чымало! Такы куды окомъ не глянешъ, то усе люде, усе люде, якъ сарана у поли. И чого то туды не понаносылы, або не понавозылы? Такы такый ярмарокъ, що неначе у Харькови объ Пречыстій: усякого товару, якого тилькы подумаешъ, усе йе. Чы грушъ? Такъ и на возахъ груши, и въ мишкахъ груши, и купамы груши: прыйды, торгуй скилькы тоби треба, та зъ якои хочъ купы и скилькы хочъ куштуй, нихто тоби и не побороныть. А тамъ Мо́сква зъ лаптямы та зъ лыками; булы въ ныхъ и мыскы, ложкы, и тарилкы розмальовани; булы й решета, и ночовкы, дижи, лопаты, сивци; черевыкы, чоботы зъ пидковамы и нимецьки, тилькы гвиздочкамы попидбывувани. Тутъ суздальци зъ боѓамы та зъ кныжкамы завалящымы; а побиля ихъ сластьоныця зъ грубкою: тилькы спытай, на скилькы тоби треба, сластьоныхъ, такъ жыво пидниме пелену та й зниме стару онучу, що нею горщыкъ зъ тистомъ накрытый, щобъ, знаете, тисто на холоди не простывало, и за тымъ пидъ пеленою у себе держыть; отъ пальци послыне, щобъ тисто не прыставало, та й вщипне тиста, та на сковороду ув-олію, ажъ шкварчыть! та заразъ и пряже, й подае, а вже оліею не скупыться, бо такъ зъ пальцивъ и тече, тилькы знай обсмоктуе. Тутъ же биля неи продавалася терта кабака и тютюнъ у папушахъ; а тамъ—зализный товаръ: пидковы, гвиздочкы, сокыры, пидискы, ухнали и усе, чого треба. А тутъ вже—лавкы зъ краснымъ товаромъ для панивъ: струковатый перець на ныткахъ, родзынкы, хвыгы, цыбуля, усякіи слывы, горихы, мыло, медянычкы, свичкы, тараня ще по весни зъ Дону навезеная, и суха, и солона; кав'яръ, оселедци, яловычына, нижкы, шпылькы, голкы, гаплыкы и для нашого брата свынына. Дьоготь и въ шеритвасахъ, и въ мазныцяхъ; продавалысь и сами квачи; а побиля ихъ стоялы бублыкы, буханци, горохвяныкы, гречаныкы; носылы у ночовочкахъ печеню, шматкамы покраяну: на скилькы тоби треба, на стилькы й беры. А тамъ купамы капуста, бурякы, морква огородня—а хатньои наши жинкы не продаютъ, держать про нужду на нашу голову—цуръ ій! Тутъ же бувъ хринъ, рипа, картохли, що вже швыдко хлибъ святый зъ свита божого зженуть. А тутъ зъ Водолагы горшкы, кахли, мыскы, покрышкы,

глечыкы, кухлыкы... та я-жъ кажу: нема того на свити, чого не було на тому ярмарку, и якъ бы грошей до сына, то накупывъ бы усього та йивъ бы цилисинькый годъ! А що ще обиддя, колисъ! війя, двійла, люшни! Булы й свыты простого уразивського и мыльного сукна; булы кожухы, усяки поясы, шапкы и козацьки, и каплоухи. Бувъ и дивчачый товаръ: стричкы, скиндячкы, сергы, баеви юпкы, плахты, шыти рукава и хусткы; жиноцьки очипкы, серпанкы, запаскы, караблыкы, рушныкы, и шыти и зъ мережкамы; щиткы, гребни, днища, веретена, силь товчена, глына жовта, зàпанкы голов'яни; перстни, черевыкы... ажъ утомышся росказуючы. Чого то тамъ не було!

А промижъ такои пропасты товару, що то народу було! Крый Маты Божа! Ще трохы чы не бильшъ, нижъ на Воскресеніе ув-утрени, якъ Хрыста дочытуються, або на Іордани; такъ що й протовпытысь не можна. Той купуе, той торгуе, той божыться, той прыциняеться, той спорыть, той товарыство склыка; той на жинку гука, ти лаються, ти йдуть могорычи запываты; жиноцтво щебече, уси разомъ росказують и ни одна не слуха; старци спивають Лазаря, кобылы ржуть, колеса скрыплять; той возомъ йиде та крычыть: „пó глыну, пó глыну!“ а назустричъ йому выкрыкуе: „пó горшкы пó горшкы!“ Диты, погубывшы материвъ, пыщать; тамъ скавучыть собака, тамъ прыдушылы порося: выжчыть на весь базарь, а свыня, хрюкаючы, пробираеться промижъ народомъ; тамъ перекупкы хватають за полы парубкивъ та школяривъ: „Ходы сюды, дядюшка!—крычать:—возьмы въ мене, паныченьку! Отъ бублыкы гаряченьки, зъ мачкомъ... Отъ паляныця легесинька, тилькы що зъ печи...“ та-та-та-та, та й не розберешъ, що воны тамъ и крычать, бо усюды гомонять, стукотять, крычать... точнисинько, якъ у млыни, якъ на вси меле и товче! А тамъ чуты скрыпка гра зъ цымбаламы: Матвій Шпонь та продавъ силь, рощытавсь и грошыкы вчыстывъ, та й нанявъ троисту и водыться зъ нею по ярманци. Вже й шапкы кат-ма, десь кынувъ іи на когось, та й видбигъ. Иде и спивае, а де калюжа, тутъ и вдарыть тропака. Забрызкався, захлюстався... эге! та не мишай йому! Винъ гуля! У одній руци пляшка, а у другій чарка; кого не зустрине:— Пый, сучый сыну, дядюшка любезный! пый! Матвій Шпонь гуля! пый у його голову, щобъ ты подавывсь! Будь здоровъ на многіи лита!“ Выпье и поштуе його; колы той не схоче, такъ до долу горилку вылье, а його лае-лае та й стане другого поштуваты. Отсе жъ ще

не зовсимъ допывъ зъ пляшкы, заразъ пляшку о́бъ землю и гука: „Шынкарю! подавай Шпоню знова. Музыка, грай!“ —та й пишовъ дальшъ. Иде и побачывъ дигтяривъ. Шубовсть у шеритвасъ зъ чоботамы зовсимъ и крычыть: „Дигтярю, не журысь! Шпонь видвича грошамы!“ та й выкыне йому зъ кышени повнисиньку жменю грошей, а самъ знову крычыть: „Не абедно? Не мишай же Музыка, грай!“ Та й стане хлюпаться у дьогтеви, якъ мала дытына у калюжи. Що то, якъ чоловикъ у щасти та у радости! Чого то винъ не выдума? Ничого не жалуе, и ни объ чимъ не жалкуе!

А тамъ, чуты, ведмидь реве и танцюе, а цыганъ выкрыкуе: „а ну, Гаврылку, якъ старіи бабы п'яни валяються?...“ Цыганка ворожыть та прыговорюе: „и щаслывый, уродлывый; чорнява молодыця за тобою вбываеться; положы жъ п'ятачка на рученьку, усю правду скажу...“ Цыганчата танцюють халяндры та крычать не-своимъ голосомъ, мовъ зъ ныхъ чортъ лыка дере. Старый цыганъ туды жъ зъ своею шкапою. Знай божыться и жинкою, и дитьмы, та проклына свою душу, и батька, и матиръ, а усе затымъ, щобъ стару, слипу, сапату и зъ выбытою ногою кобылу продаты замисць молодои, здоровои. Та якъ обступлять нашого брата цыганське навожденіе, такъ не знаешъ, що й робыть. Якъ напустять ману, такъ и самъ бачышъ, що шкапа трьохъ денежокъ не стоить, та тилькы дывышся та лупаешъ очыма и не знаешъ, куды видъ ныхъ дитысь. Той божыться, другый суне тоби у руку оброть зъ шкапою, третій тягне зъ твоеи кышени хустку, де гаманець зъ грошыма зав'язаный, а сей вже и здачи дае, та уси гуртомъ волочать тебе пидъ ятку могорычи запываты. Такъ що, я жъ кажу, покы схаменешся, дывысь: хотивъ свое ледащо продаты, а прокляти цыганы всунулы тоби у руку таку патыку, що й скипкамы гыдко узяты; та за таку цину виддалы, що можна бъ, бува, и вола купыты; та ще жъ за мои гроши и горилку купувалы и пылы; а дали, замисць дякы, у вичи насміялысь: „Шкапа твоя,—кажуть,—трохы, чоловиче, не добача; такъ купы ій окуляры та й почепы на очи, якъ панычи у городи носять, то ще потягне...“

Отъ таке-то тамъ було, що й росказаты усього не можна. И усякый народъ, хто тамъ не бувъ, що йде биля того салдацького патрета, усякъ шапку зниме та й скаже, або: „добрыдень“, або: „здрастуйте, господа служба!“ а служба ни-чычыркъ: стоить соби гарненько, и пальцемъ не кывне, и очыма не по-

веде, и усомъ не моргне. Такы нихто, нихто не вгадавъ, що то намальованый. А Кузьма Трохымовычъ, сыдючы у своій ятци, бачывъ сее все, та й дума: „добре наше дило; побачымо, що дальшъ буде.“

Ажъ ось, де узявся салдатъ, та вже справжній салдатъ и жывисинькый, отъ якъ мы зъ вамы. Ходыть винъ по базарю, вызыра-вызыра... и вже одынъ рушнычокъ у молодычкы зъ купы и вчыстывъ и у кышеню запакувавъ; стягнувъ у чугуивськои перекупкы бумажну хустку, таку, що грывень шисть стóить; видризавъ зъ воза и винокъ цыбули и заразъ за пивъ цины й продавъ; та усе такъ хытро та мудро зробывъ, що ни жоденъ хазяинъ и не счувсь. Дали прыйшовъ, де груши продають,—бачыть, що пры возахъ сами хлопци та й ти роты пороззявлялы и дывляться на ведмедивъ. Винъ такы й положывъ руку на мишокъ—нихто не баче; потягнувъ його до себе—нихто не баче; положывъ гарненько на плече—нихто не баче... та не озыраючысь, и чкурнувъ, куды йому треба! Ажъ ось кынулось хазяйство, бачать, що москаль безъ спрося́ узявъ повнисинькый мишокъ грушъ, та й пре його, мовъ свое; разомъ гукнулы на нього, та й побиглы за нымъ у догоню. Нехытрый же й москаль! Чымъ-бы навтикача, а винъ иде соби любенько, мишокъ зъ грушамы несе, та й мугыче соби пидъ нисъ писеньку; а тутъ його за мишокъ—сипъ! „На-що ты груши узявъ, сякый-такый сыну?“—пытаються його ув-одынъ голосъ. Стоить сердега, очи вывалывъ, мовъ баранъ, дали озырнувсь, та й каже: „Нѣшта то ваши груши-ста?“—Адже жъ не чыи, якъ наши.—А винъ якъ крыкне на ныхъ: „Ахъ вы хахлы безмозглыи!... (а заразъ лаятысь! щобъ то перше роспытаты та тоди бъ вже и лаявсь, скилькы хотивъ). А зачымъ вы,—каже,—мени тагда не сказалы, какъ я зъ воза мишокъ узявъ?“—та до ныхъ зъ пенею: „Вы,—каже,—зиваете по старанамъ, а я вотъ нисъ-нисъ, да вота какъ умарылся, да амуныцю патёръ. Вотъ вышъ, мундѣръ запачкалъ! давай сюда деньги на вычыстку“. Наше хазяйство щобъ-то и сюды и туды, такъ де жъ! ни прыступу, та ще й лае. А дали ухватывъ за комиръ и тягне, и крычыть: „давай на вычыстку, та за праходку; я казенный мундѣръ патёръ и сапагы тапталъ, давай та и толька!“ Наши ни видхрыстяться, ни видмоляться: „цуръ тоби,—кажуть,—батечку! здилай мылость, господа служба, озьмы соби и груши зъ мишкомъ, тильки цуръ тоби—

видчепысь и пусты!“ Такъ де! Такъ реп'яхомъ и узявсь и каже: „Мынѣ чужово не нада; не хачу вашыхъ грушъ, а подай маё...“ Що тутъ на свити робыты? Ище такы подумалы сякъ-такъ, щобъ вывернутысь: хотилы йты до волосного правленія, такъ москаль не тіи спива: „Вонъ мая каманда!—та й показуе на салдацькый патретъ:—пайдёмъ икъ нёму“. Наши бачуть, що неперелывкы, страшно! кынулы йому п'ятыалтынного — такъ ни: веды до яткы, поставъ за проходку кварту водкы. Ничого робыты, поставылы, абы-бъ видчепывсь та не вивъ до салдата, що зъ оружжомъ стоить. Якъ же описля розслухалы та роздывылысь и видгадалы, що то салдатъ мальованый, такъ ажъ объ полы вдарылы рукамы, та—фить, фить! посвысталы, та й пишлы до возивъ. А Кузьма Трохымовычъ у своій ятци сміявсь-сміявсь, що ажъ качаеться, а дали каже: „охъ!“ та й сивъ, зложывшы рукы, прыглядатысь, що ще буде за кумедія.

Уже було геть-геть. Ось и дивчата зибралыся йты на ярмарокъ, бо усе пиджыдалы, щобъ поридшало народу на мисти; а то, якъ у тисноти, такъ думалы, що ихъ не такъ и розглядять. Ось и тягнеться нызка ихъ, та усе на пидборъ: одна видъ другои чорнявійша, одна видъ другои краща. Порозряжувани такъ, що Господы! Середу-дня сонечко прыгрило, такъ воно й тепленько: отъ воны и повыхоплювалысь безъ свытокъ, въ самыхъ баевыхъ червоныхъ юпкахъ, що такъ якъ макъ цвите! Скиндячкы на головахъ усе по-харькивськы положени, косы у дрибушкы позаплитувани, и жовтымы гвоздыкамы та барвинкомъ позаквитчувани: у сорочокъ и рукава, и ляхивкы повышывани та повымережувани; на шыяхъ намыста у кожнои разкивъ по десять, колы ще не бильшъ: ажъ голову гне! Золоти дукаты та срибни хресты такъ и сяють; плахты картацьки, запаскы и шовкови и колисчасти, поясы каламгайкови; та уси якъ одна у червоныхъ черевычкахъ и у билыхъ та у сынихъ панчишкахъ. А за диломъ же воны й выйшлы? А якъ же? Вытришкивъ купуваты, та щобъ чы не пожартують парубкы зъ нымы. Вже звисна дивчача натура, хочъ у панстви, хочъ у мужыцтви.

Отъ ходять по ярмарку, де-що соби выгадують и регочуться; якъ одна—зыркъ! та й каже нышечкомъ: „Дивчатка! дывитесь: у насъ постой, салдаты!“—Брешышъ! Де ты ихъ уздрила?—пытаються и розглядають усюды. „Та он-де, он-де, биля дигтярнои лавкы стоить зъ оружжомъ калавурный...“—Такъ и йе!—гукнулы

уси, та й почалы щебетаты та сміятысь, зъ мисця на мисце переходять: то одна одну пха, то буцимъ спотыкаються; а самы знай озыраються, та якъ тіи павы выхыляються, щобъ салдатъ до ныхъ озырнувсь, та зачепывъ бы котру. Оттутъ бы имъ и лахва; тутъ бы воны й сталы його роспытуваты, чы тутъ проходомъ, чы постоемъ? оттутъ и сказалы бъ йому, щобъ зъ товарыствомъ прыходылы до ныхъ на вечорныци, бо вже воны дуже давно бачылы що путне, а свои парубкы остылы и обрыдлы.

Отъ и вызвалася зъ ныхъ Домаха та й каже: „А трывайте лышень, я пиду побиля його, та вже жъ не я буду, щобъ винъ мене не занявъ; ось дывитесь лышень. Та глядить, колы треба буде, то видклыкайтесь до мене“. Отъ и пишла, буцимъ то й не вона. То сюды, то туды озырнеться, то писенькы пидъ нисъ соби мугыче, то хусточкою помахуе, то нахылыться пидв'язку пидв'язуваты... отъ вже и до салдата доходыть, та неначе зъ кымъ-небудь и розмовля: „Де то тутъ шпалеры та шумыха продаеться?... Колы бъ мени хто показавъ?...“ та й заспива соби нышкомъ... О! що то вже за дивка! Вона не знала, якъ пидъ кого пидвернутысь? Вона не вмила, якъ кому прышвы прышыты? Ну, ну! И проворна, и жартовлыва була, та такы и свита выдала: ажъ два годы у Харькови по мойкамъ заробляла, такъ іи вже не вчыты: усе знала.

Якъ побачылы подругы, що вона вже блызенько биля салдата, а винъ іи ще й не зачипа, мабуть не бачыть, та й гукнулы до неи разомъ: „А куды ты, Домахо, пишла?“ А вона биля салдата стоить и хусточкою махае, та голосно и крычыть: „Ось куплю шумыхы на квиткы, колы якый чортъ не перепыне“. А нашъ салдатъ стоить; ни зачипляе, ни перепыняе и ничымъ іи не займае! „Що за недобра маты?—думае Домаха:—такы биля самисинького його йшла, а винъ мене и не займа. Хиба не сміе, чы що? Та вже жъ вернусь ще...“ Отъ и вернулася и такы биля самисинькыхъ його нигъ иде... и впустыла хустку, буцимъ загубыла, думаючы, що салдатъ гукне на неи, щобъ вернулась и пидняла хустку; отъ вона тутъ зъ нымъ и заговорыла бъ и пожартувала, а тамъ бы и пишлы лады... Не зъ чорта жъ хытра й Домаха! Такъ що жъ бо? Хустка лежыть, а салдатъ и волосомъ не двыга. Стала наша Домаха та й оглядаеться и каже голосно: „Охъ мени лыхо! загубыла хустку...

колы бъ хто пиднявъ та виддавъ, то я вже знаю, якъ бы йому подякувала!“

Озыраеться сердешна и погляда зпидлоба, та ба! Стоить салдатъ и на хустку не дывыться. Нигде Домаси дитысь: треба вертатысь... Отъ бы то и пидбига, и выжыда, и каже и говорыть: „Отъ бида! лежыть моя хусточка биля самисинького салдата... Якъ тутъ узяты?... Я боюсь, щобъ винъ мене не вхопывъ, або щобъ зъ оружжа не застрелывъ...“ Пидійшла, и нахыляеться, и не нахыляеться; и бере бъ то й не бере... а усе выжыда салдата... Такъ що жъ бо: не на такивського наскочыла! Дали нахылылась и простяга руку, неначе не йившы, а сама усе дывыться на його... а дали якъ прыдывылась... якъ зарегочеться на усю вулыцю... а дивчата и видизвалыся до неи: „А що винъ тоби тамъ говорыть? Домахо, Домахо! Кажы-бо, що винъ говорыть!“—„Але, говорыть...“ крычыть Домаха, та скилькы зря видтиль, та за смихомъ и слова не вымовыть.

— Що... що таке?... що винъ тоби сказавъ?—обступывшы дивчата Домаху ув-одынъ голосъ выпытують.—„Эге що казавъ?—каже Домаха:—то не жывый салдатъ, а то його парсуна!“—Йо!—гукнулы дивчата и пидбиглы розглядаты: ажъ справди намальованый! Реготалысь-реготалысь: выгадувалы де-що, та й пишлы геть по ярмарку. А сее чувшы, и багато де-хто пидходылы, вже не боячысь: розглядяться, роздывляться, та й скажуть: „такъ и йе, що намальованый!“—та й пидуть соби.

Посміявшысь зъ сього добре Кузьма Трохымовычъ, дали подумавъ, що вже пора знимаиы свого салдата та укладатысь на визъ и чухраты до-дому... ажъ ось почувъ крыкъ, галасъ, тупотню, регитъ, писни, сопилку... та мерщій и прысивъ у ятци.

То наступало парубоцтво: шевчыкы, кравчыкы, ковали, свытныкы, ганчари и зъ усякого ремества бурлацтво, наймыты видъ хазяйства, батькови сыны—зибралыся на ярмарокъ погулять. Ище з-ранку, хто попродавъ свій товаръ, а хто, покупывшы чого кому треба и попывшы могорычи, теперъ, попидголювавшысь любенько, понадивалы хто нову свыту, хто кытаеву юпку, хто ще батькивськый, хочъ и старый, та жупанъ, попидперизувавшысь шпетненько хто каламайковымъ, а хто й суконнымъ поясамы, понадивалы на пидголени головы шапкы козацьки зъ решетыливськыхъ смушкивъ, то зъ червонымы, то зъ зеле-

нымы, то зъ сынимы вершкамы; у тяжыновыхъ штаняхъ, у юхтовыхъ чоботахъ зъ пидборамы, а хто й у шкаповыхъ, та такъ повымазуваныхъ, що дьогсть такъ зъ ныхъ и тече, а пидковы трохы не на п'ядь. Отъ, позакручувавшы вусы, йдуть лавою, зъ боку-на-бикъ перевалюються, рукамы розмахують, люлькы тягнуть, та що йе голосу, ажъ крывляться та жмуряться, спиваючы московськои писни: „*Пры данилусьци стояла*"; и де йдуть, то такъ видъ ныхъ люде и розступаються, бо вже не попадайсь имъ на дорози нихто: чы перекупкы зъ коробкамы, чы москаль зъ квасомъ, чы слипци зъ поводатаремъ, чы баба стара, чы дивка молода имъ на зустричъ,—никому нема розбору, не вважають никого, такъ усякого прямо лавою и пруть, и мнуть, и зъ нигъ валяють; а самы й байдуже; неначе и не бачать ничого и буцимъ-то й не воны.

Отсе то воны, заздрившы дивчатъ, потягнулы за нымы, щобъ такъ стиною на ныхъ и наперты; а якъ воны розбижаться, такъ тутъ и ловыты, и пожартувать, и поженыхатысь... Звисно, молодецьке, парубоцьке дило! А щобъ ихъ хто мигъ зупыныты? Ну, ну! кусала така! Воны усею громадою не разъ и самому пысарю давалы такои пынхвы, що на-сылу прочхавсь; а десяцьки такъ-такъ видъ ныхъ и ховаються по бур'янахъ та за плотамы. Такъ тутъ вже ничого!... Усякъ имъ поважа: „нехай, каже, хлопци нагуляються: бильшъ копы лыха не нароблять".

Отъ идуть, и якъ накынулы окомъ на дивчатъ, и пишлы побиля мальованого салдата, а ихъ ватажокъ, Терешко-швець, знявъ передъ нымъ шапку, та й каже: „Здрастуйте, господа служба!..." Тутъ якъ зарегочеться народъ, и перекупкы, и купци, и ти, що пры возахъ, та якъ крыкнуть на його: „Тю-тю, дурный! Та то не жывый, то намальованый. Хиба тоби повылазыло? Отто оглашенный, не розбере..."

Напикъ же панъ Терешко ракивъ, якъ и самъ розглядивъ, що справди салдатъ намальованый и що увесь базаръ зъ його глузуе! „Теперъ, дума сердега, не буде мени просвитку; будуть мени сміятись и черезъ сее не знать що будуть прыкладаты.— Йо не йо! що тутъ мени на свити робыты?" Стоить зажурывшысь, та й дума. А дали схаменувся, зареготавсь, та й каже: „Буцимъ я й не бачывъ, що се не жывый, а що се тилькы патретъ. А поклонывсь йому затымъ, щобъ подратувать зъ маляра!... Чы такъ же то малюють? О! бодай його мара малювала! Се й слипый розглядыть, що се патретъ, а не жывый чоловикъ...

Хиба тутъ булы таки дурни, що пруймалы його за жывого? Не знаю!... Тьфу! чор-зна-що й надряпано. Дывитесь, люде добри! хиба такъ шыеться чобитъ? Я швець на все село; такъ я вже знаю, що халява ось-якъ бува (та й ставъ пальцемъ по патрету надряпуваты); отъ и въ пидборахъ брехня; та й пид'йомъ не такъ... та такы и усе не такъ. Цуръ йому! пайдёмъ, хлопци, дальшъ; намалювавъ же якыйсь-то дурень..." Отъ и пишлы соби своею дорогою, и Терешко дуже радый бувъ, що спокутувавъ изъ себе биду.

Та й закрутывъ же носомъ нашъ Кузьма Трохымовычъ, неначе тертого хрину понюхавъ! Зъ биса бо йому досадно стало, що увесь ярмарокъ, и що то на мисти народу було, такы мабуть душъ зъ п'ятдесятъ, колы ище не більшъ, та уси жъ то до йедыного, уси не пизналы, що салдатъ намальованый, а думалы, що жывый; а тутъ, чортъ його зна, видкиля узявся швець та й закепкувавъ його роботу ни на що. „Се вже, каже соби, курамъ буде на смихъ. Я такы, правда, объ чоботахъ не дуже й доглядавсь; може воно що-небудь и не такъ. Я тилькы й старавсь, щобъ йому тварь, и щобъ винъ увесь, и „мундѣръ", и оружжо, щобъ такъ було неначе жыве, а объ чоботахъ и байдуже; бо не думавъ, щобъ хто вже туды ставъ пыльно доглядатысь, де и нужды мало, и куды не усякъ и дывыться. Нехай же такъ буде, якъ швець каже: перемалюю, щобъ и його уконтентуваты и щобъ ніякого хвалшу не було у моій роботи".

Вылизъ изъ своеи яткы, доставъ палитру зъ краскамы и пензиль, пидмалювавъ, якъ тамъ швець надряпавъ, та й вп'ять полизъ, та й каже: „Нехай пидожду, покы краска пидсохне, а тамъ и вбиратымуся до-дому. Теперъ швець не скаже, що не такъ чобитъ намальованый".

Ажъ, гулькъ! Терешко зъ парубкамы, не догнавшы дивчатъ, вернулысь навпереймы, и йдуть вп'ять побиля салдацького патрета. Отъ одынъ парубокъ розглядивъ його, та й каже: „Дывысь, Терешку! маляръ тебе послухавъ; бачъ, перемалювавъ чобитъ, якъ ты сказавъ".—„Эге! ище бъ то й не послухавъ?— сказавъ Терешко, пидсунувшы шапку на саме тим'я и узявшысь у бокы:—*Я вже сылу знаю и заразъ побачу, що не до шмыгы!*" А якъ йому и доси досадно було на маляра и на патретъ, що черезъ ныхъ йому люде сміялыся, отъ и думавъ ще такы занехаять, щобъ маляра збыты зъ пантелыку и щобъ народъ думавъ,

що винъ велыку сылу у малярстви зна; посвыставшы й каже: „Отъ и сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не такъ. Чоботы теперъ якъ чоботы, якъ я навчывъ; такъ „мундѣръ“ не туды дывыться. Треба, щобъ рукава ось такъ...“

— *А зась не знаешъ?*—обизвався узьма Трохымовычъ зъ своеи яткы. — *шевець знай свое шевство, а у кравецтво не мишайся!*

Якъ же зарегочеться увесь базарь, слухаючы сюю кумедію, и що Кузьма Трохымовычъ такъ видризавъ Терешку-шевцю! Якъ пидняли Терешка на смихъ! Реготалысь зъ його, реготалысь, та такъ же то, далеби, що не то що, що ажъ за ричкою чуты було. А Терешко зостався, мовъ облызаный, та якъ потягне не оглядаючысь, то ажъ забигъ не знать куды. Кузьма жъ Трохымовычъ тыхенько соби посміявшысь, та зибравшысь зъ патретомъ и зъ усимъ своимъ крамомъ, пойихавъ до свого пана, та по уговору грошыкы и горилочку зъ його зчыстывъ, та й правъ.

Ярмарокъ розійшовсь. Тилькы вже Терешкови ввирвалась нытка верховодыты хочъ на вулыци, або на вечорныцяхъ, або и у шынку. Тилькы що забалянтрасыть, а тутъ йому хто-небудь и видриже: „*Шевець знай свое шевство, а у кравецтво не мишайся!*“—то такъ языкъ и прыкусыть, и вже ни-чычыркъ.

Отъ и вся!

Перекотыполе.

—.

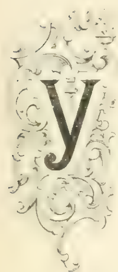

одному сели почалы пропадаты куры: за ничъ у однимъ двори пропаде курка, у другимъ зъ три; де й бильшъ. Хазяйкы журяться, жаліються мужыкамъ своимъ, а ти й байдуже: невелыке дило курка; може и такъ де забигла; може й задавыло що. Дали та дали почалы усе бильшъ, усе бильшъ куры пропадаты, та вже и не стерпило хазяйство, пишлы до волосты. „На кого маете пеню, скажить: я брата ридного не пожалію; абы-бъ по правди доказъ бувъ . Такъ сказавъ голова. Почалы люде прымичаты, чы не буде якого слиду на кого-небудь Що жъ? курку узято, понесено, курку дорогою щипано, и пир'я такъ слидомъ и палы до двора Явтушыного; тамъ-бо то два хлопци и шалистлыви, такъ бильшъ недили, якъ нема ихъ дома: зъ батькомъ пишлы зъ хурою.

— Пеня!—сказавъ голова:—одынъ краде, на другого биду зворочуе.

Тамъ геть-геть упавъ слидъ до Кахыбиды. Що жъ? тамъ и хлопцивъ нема; однымъ-одынъ дидусь, старый та немошный: йому вже прыходыться не до курей; а у сим'и сами молодыци та дивчата; на що имъ и куры? своихъ йе, батечку мій! Такъ усе пропажа йе, а слидъ видведено; хто його до правды доберeться?

Дали вже, годивъ черезъ два, вже не тилькы куры, вже сталы пропадаты и поросята, а тамъ пидсвынкы; а згодомъ-згодомъ, то тилькы й чуты: тамъ шкапу у хазяина зведено, де и волыка, а колы що трохы, пидъ якый часъ, то й пары воливъ добрыхъ нема. И що то? Тилькы що зъ двора поведено, то якъ у воду! Ни слидивъ, ни кинцивъ; хочъ де хазяйство не йиздыть, де не роспытуе,—нема та й нема; якъ у воду кане. Сумуе на-

родъ и не нгдывуеться. „Що за недобра маты!—такъ промижъ себе совитуються:—Колы бъ, сказаты, въ насъ постой, то такъ бы и буть: видъ москаля не вбережешся; а то жъ не чуты и за п'ятдесятъ верстовъ ни одного москглыка, и не найизджа жъ то нихто до насъ у село; усе свои люде, а йе мижъ намы злодій! Дій його честы, на кого бъ то подуматы? Усе парубоцтво якъ одынъ. Усихъ знаемо, уси чесни, уси добри, уси смырни, не гуля зъ ныхъ ни одынъ, а усякъ зъ ныхъ жалкуе, що нгмъ така йе крывда, и усякъ зъ ныхъ похваляеться, що тилькы бъ піймавсь хто, такъ вже не помылуваты такого и такого сына! Бачыться жъ, и засидають на ничъ, такъ николы жъ ничого, и ніякои прыметы ни на кого. Вже жъ мы и ворожокъ пыталы, такъ, кажуть, найиздомъ бува: рыжый, кажуть, москаль; попереду, кажуть, нашле сонъ крипкый на усе село, та й пораеться, якъ у себе у хати. Такъ що жъ ты проты лыхого слова зробышъ? Тилькы жалкуй видъ такои биды, та й мовчы."

И мовчать, та тилькы чують, що вже Мыринъ зовсимъ опишывъ, послидню парку волыкивъ выведено; а тамъ и Уласъ ришывся своеи шкапы; у Марка зъ сажа ажъ трьохъ кабанцивъ, и вже й сытенькихъ, узято. Кругомъ бида, видусиль пропажа!

Якъ ось вже почулы, що у Дем'яна Ридкоплюя усю комору забрато. Пидкопався, вражый сынъ! та що то? усе, усе позабиравъ: и жиноче, и дивоче, и що було прыгосподарьоване,—усе забрато, и слиду нема, неначе счезло.

Дывуються люде, та ходячы коло волосты, бьються объ полы рукамы, и усякъ на сю ничъ жде й соби такои напасты. Вже и голова прыйшовъ и сказавъ, що винъ прытьмомъ не зна, що робыты!—„Піймайте, каже, мени злодія, хто се у насъ краде! Я його!... я йому!... Винъ въ мене зогные у холодній!"

— Пожалуй бы піймалы, якъ бы зналы, хто винъ йе,—кгзала громада, сумуючы.

Ажъ ось и обизвався одынъ парубокъ, Денысъ Лыскотунъ, и каже:—„Колы бъ подозволылы по дворахъ обыськаты. Вже выдыме дило, що нихто зъ чужыхъ не найизжа; се, певно, свои".

— А що? винъ правду каже,—розсудылы старыкы.—Звелите, пане голова, якымъ моторнійшымъ, нехай по хатахъ скризь обыськають.

— Не кого жъ и послаты!—сказавъ голова,—нехай иде Денысъ, забравшы хлопцивъ...

— Та може мени не повирыте?—спытався, уклонывшысь звычайненько, Денысъ.

— Якъ то тоби не повирыты? Кому жъ и повирыты?—обизвалысь старыкы.

И якъ такы Денысови не повирыты? що то за парень бравый бувъ, даромъ, що сырота, безъ батька! Ще тилькы на ногы пиднявся, до пидпарубочого дійшовъ, а вже выдно було, що зъ нього буде чоловикъ. Винъ и не жывъ дома, винъ не дуже до мужыцькои роботы, якъ уси прочи. Якъ пиде-пиде по селахъ,— хто його зна, де то вже винъ ходыть на заробиткы!—та такъ щыро заробля, що незабаромъ вернеться, и чого то винъ не прынесе! Самъ одягный, такы зовсимъ якъ мищанынъ, и уся одежа на ньому хороша, ще повни кышени грошей нанесе. Матери своій, вже й старенькій, тежъ прынесе колы платокъ, плахотку, поясъ, чобиткы, а колы й серпанокъ; и у всимъ ій поважавъ. Та бувъ собою красывый, моторный, протывъ усякого звычайный; на выгадкы та на прыкладкы його подавай. На вечорныцяхъ тилькы його и чуты. Не боявсь николы и ничого: у саму глуху пивничъ скажы йому питы на кладбыще, пиде и усе справыть, мовъ середу-дня. Тилькы й боявся собакъ, и що то не любывъ ихъ! Було яку зна злійшу собаку, то що не дасть, а дасть, то й купыть іи, та на гыляку и повисыть; и отруюе було ихъ. „Що-жъ,—каже:—не люблю та й не люблю собакъ. Мени гыдко на неи дывыться. Ажъ дрижу, щобъ яку собаку вбыты! Така вже моя натура!“ А що розумне було, такъ не узявъ його катъ. Хочъ и не дуже пыльно прыстававъ до громады, и не часто було и выходыть до волосты, та вже жъ колы выйде, послуха объ чимъ рада,—вже й выкыне слово, та таке, що й десять старыкивъ, сывыхъ якъ лунь, и у тры годы такъ не выдумають. Уси такы, усымъ селомъ, ув-одынъ голосъ було кажуть: „от-то нашъ голова росте!“

Такъ такому бъ то не повирыты оглядить дворы, чы не знайдеться де у кого злодійськыхъ вещей? Куды! Тутъ ще сталы його прохаты, щобъ здилавъ мылость, забравшы якыхъ парубкивъ самъ зна, пишовъ бы и оглядивъ усихъ, не мынаючы ни одного двора.

Ничого Денысови робыты, выбравъ парубкивъ самъ и пишовъ зъ ными.

— Почынайте зъ мого двора,—звеливъ Денысъ.

— Та якъ се можна, щобъ на тебе хто подумавъ?—казалы парубкы,—се вже не знать що, колы на тебе таку пеню складаты.

— А що жъ, братця, ничого робыть! Колы намъ велено усихъ обыськуваты, такъ що я за цяця, щобъ мене не займаты? Шукайте, шукайте! може що и знайдете,—казавъ Денысъ усмихаючысь, та, узявшысь у бокы, надине тую козацькую шапку на бакырь, та й плюне черезъ губу, по-московськы.

— Ну такъ, що знайдемо!—скажуть парубкы и йдуть за Денысомъ. Той ихъ и у хату уведе, и у комору, и на горыще, и де йе якый закапе́локъ, усюды, усимъ, усе покаже и скрыни повидчыняе и въ ныхъ усе перерые.—Глядить, каже, глядить добре!

Що жъ? перерыють, переберуть усе; а якъ ничого нема, такъ и нема. Зъ тымъ и пидуть у другый двиръ.

Тутъ вже не такъ; тутъ вже смиливійше уси обыськують и по хати, и по двору. А Денысъ самъ, не беручы зъ собою никого, полизе на горыще и що то! усе тамъ перерые; що не знайде, чы льонъ, чы прядыво, чы корiння яке—усе перебере и по стрихахъ загляда; такъ хочъ бы нытку зъ покраденого знайшовъ.

Эге! Та не усюды жъ и такъ! У однимъ двори, на горыщи, на хати Денысъ знайшовъ поясъ хорошый, каламайковый, и показавъ його хазяинови, що тутъ зъ нымъ ходывъ. „Такъ и йе, козаче! се мій, ще батькивськый поясъ; я його виддавъ сынови носыты, а той положывъ у матерыну скрыню. Такъ и йе! Усе зъ скрыни забрато; шукайте, здилайте мылость, чы не знайдете ще чого!“

Тутъ вже Денысъ пошле парубкивъ на хату ськаты, а самъ забира хазяйство, рукы имъ звязуе, и старого, и малого—усихъ шле до волосты. Не знайшовшы тутъ бильшъ ничого, йдуть у другый двиръ. Тамъ вп'ять черезъ скилькы дворивъ, вп'ять знайдуть де хустку, де очипокъ, або що таке; и усе знаходыть Денысъ по горыщахъ. Мабуть, пыльнійшъ усихъ ськае, що нихто опричъ його не знайде. Де що знайдуть, то и тамъ хазяйство до жодного забирають и пруть до волосты, и вже повну холодну натырылы и людей, и жинокъ, и дивчатъ, и малыхъ дитей.

Почалы ихъ выпытуваты, роспытуваты, зъ кожного допросъ пысаты. Зъ кожнои сим'и усякъ ув-одно говорыть: „знать не знаемо! бачылы уси, що я дома не бувъ; батько ихъ не дижде,

щобъ я колы на таке скверне дило пишовъ"... Такъ уси уводынъ голосъ кажуть; нихто не прызнаеться, ничымъ и доказуваты· „Що зъ того, що знайшлы на горыщи поясъ чый, або де плахту? Може якый бездилныкъ порався, комору выкравъ, та пороскыдавъ вещи по другыхъ дворахъ щобъ на нього пени хто не звивъ!" Такъ сказавъ Денысъ Лыскотунъ, выймаючы з-за халявы люльку... та що за чудесна була! кориньковa, зъ крышечкою, и зъ миднымъ ланцюжкомъ!—„Глядить, щобъ кого напрасно не обвыноватылы".

—Правда його, правда!—сказавъ голова, що зибравшы у жменю свою сыву бороду, сыдивъ соби мовчкы, та прыдумувавъ, що тутъ йому на свити робыты.—Правда, каже, выпустить людей зъ холоднои: воны невыновати; може и справди, що имъ пидкынуто. Що за розумный зъ чорта отсей Денысъ! Заразъ и догадався. Адже я и самъ додумувався и зъ старыкамы радывся, такъ никому така думка не спала на розумъ. Вже зъ правды, що голова росте, нехай соби здоровъ буде!

Погулявъ денькивъ зо́ два по селу Денысъ, поверховодывъ на вулыци, не одній дивчыни тасуна давъ зъ любощивъ, не одній рукавъ порвавъ, держучы, щобъ не втикала видъ його; не одно—десять навчывъ парубкивъ писень спиваты московськыхъ, що самъ поперeймавъ, ходячы по усихъ усюдахъ; не одну пару розвивъ, що вже було зовсимъ хватылыся бытыся; не одынъ совитъ давъ голови, що робыты зъ неплатящымы общественного, або отаманови, загадуючы пидводы на дорогы; не одному хазяину помигъ плитъ городыты, скилькы кипъ хлиба ципомъ збыты:—на уси рукы бувъ нашъ Денысъ! Поробывшы и погулявшы такъ, вп'ять потягъ винъ на заробиткы на скилькы тамъ недиль зъ свого села. И що то жалкувалы за нымъ и хазяины, и уси! а що вже дивчата, такъ миры нема!

* *
*

— Чы тоби, Трохыме, талану нема, чы хто тебе зна!—такъ казала стара Венгерыха, удова, своему сынови, що ходывъ на заробиткы ажъ у городъ и ажъ два тыжни тамъ поробывъ, та тилькы що тамъ прохарчывся, а до-дому ничого и не прынисъ.

Такъ отсе то маты, журячысь, такъ ему казала.—Уси, уси такы заробляють и усе дбають на господарство, та знай багатіють, а ты ось ніякъ не роздобудешся ни на-що, щобъ почaты господарюваты, якъ и люде. Що було де-чого не багато писля батька, те потратыла, женючы тебе; думала—описля заробымо, невистка поможе. Невистка жъ ничъ и день робыть, а я звалылася соби на лыхо; треба вамъ, замисць помочи видъ мене, треба на мене робыты. Тутъ пишлы диты; хлопчыкови вже шостый годокъ, попавъ у ревызію, треба за нього зносыты; дивчаточокъ двое, робыты ще не имъ, а йисты просять, треба годуваты. Та усе жъ то дай, усе дай! А въ тебе, сыночку, одни рукы,—не надасы. Та я жъ кажу, мабуть и талану нема. Люде ходять на заробиткы, або хочъ и тутъ, та усе заробляють, усе дбають; а ты, хочъ и тутъ поробышъ що, хочъ де и проходышъ, а усе тилькы прокормленіе наше, а щобъ по господарству прыдбаты, такъ и не кажы. Колы бъ зпомигся, хочъ яку-небудь патыку добувъ бы, то усе бъ лучче було, пишла бъ друга робота, другый и заробитокъ бувъ бы.

— Що жъ, мамо, робыты?—каже Трохымъ,—я й самъ бачу, що нема щастя ни у чимъ. Роблю, мамо, до кривавого поту и вже снагы не стае. Хазяйство, дывлячысь на мене, що я соби такый млилый та сухый, не дуже у роботу прыймають. Де тоби, кажуть, проты здорового зробыты? та й дають меншу цину проты другыхъ. Робышъ щыро, не линуешся, и такы ничого таиты, часомъ зробышъ и бильшъ и лучче, нижъ здоровый, а все видъ хазяина однаковисинька честь: не здужаешъ, каже, робыты. А якъ плата невелыка, такъ и не стае ни на вищо; тилькы пропытуемося, а до-дому и не кажы, щобъ що прынесты. Якъ бы не жинка робыла, то бъ доси ходылы бъ вы и боси и голи, и зимою бъ померзлы.

— Треба жъ, сынку, що-небудь гадаты,—казала маты.—Подывысь на людей, та порадься зъ нымы: куды бъ то питы тоби, де бъ то лучче заробляты? Попытався бъ ты у Лыскотуна: той чого вже не зна?—усе зна. Та й свита такы набачывся! А заробляжъ то по скилькы! Вже на що його маты: биднійша мене була; теперъ же пійды зъ нею! Одягна́ якъ мищанка. Або и винъ: якъ вырядыться у празныкъ, та выйде на вулыцю, такъ куды и пысарь нашъ! А грошей и усякого добра мало винъ прыносыть?

Спытайся, сынку, його, нехай бы нараявъ, куды бъ тоби пійты; або бъ у купи зъ нымъ пишовъ?

— Пытався його, мамо! Просывъ, щобъ узявъ мене зъ собою; будемо, кажу, у купи робыты; якъ ты, такъ и – я, не видстану видъ тебе.

— Що жъ винъ тоби?

— Але! якъ се почувъ, якъ вытрищывся на мене, а очи такъ и засялы, а самъ ставъ, якъ кармазынъ. Дывывся, дывывся довго на мене, а дали на-сылу зпомигся сказаты: „Якъ заробляты? Робы, каже, якъ и я, то й розжывешся. Товарыства мени не треба, шукай иншого"... И пишовъ швыдко видъ мене. Та писля сього тилькы що хочу його объ чимъ зачепыты, то винъ такъ и видходыть видъ мене. А колы-жъ у купи де будемо, то винъ мени усе у вичи прыглядаеться, усе прыглядаеться; я щобъ до нього, то винъ заразъ видъ мене. Нехай винъ соби тямыться! Винъ багатый, такъ и гордый проты мене бидного. Не хочу його чипаты; буду самъ по соби. А що, мамо,—думаю ще йты у губернію: чы не буде тамъ щастя?

— Охъ, сыночку жъ, мій голубчыку! Чы блызенькый же свитъ? Ажъ пивтораста верстовъ! На кого жъ ты насъ покынешъ? Та якъ и самъ таку даль пидешъ? Се мовъ на кинци свита!

— Вже жъ, мамо, що робыты! У-останне пиду; не буде тамъ щастя, не пиду вже никуды. Якъ буде, такъ и буде. Пидъ лежачый каминь и вода не бижыть.

Журылася маты, плакала крипко жинка; а ничого робыты! проводылы свого Трохыма ажъ у губернію; чуты було, що тамъ збираеться ярмарокъ о Пречыстій, и бува превелыченный, и усякого купця изъ усякыхъ мисць найизжае, и усякого товару навозять, и чуты, що йе людямъ заробитокъ чымалый, якъ кому щастя выпаде.

Дійшовъ нашъ Трохымъ и до губерніи. Допытався, де становыться ярмарокъ. Народу—народу! И протовпыться не можна! Пробираеться и винъ мижъ людьмы, и самъ не зна, куды и для чого. Дума, чы не знайде такого мисця, де сыдять його братчыкы, що шукають роботы... ажъ ось хтось його сипъ за руку и каже:—Землякъ! што, работы иськаешъ, што-ли?

Трохымъ зырнувъ, ажъ то купець, та такый вже купець, що й бороду голыть и по-панському ходыть; винъ йому швыд-

че шапку znявъ, поклонывся и каже:—Ськаемо, господа купець, чы не пошле Богъ доброго хазяина.

— Честный ли ты чалавекъ, не бездѣлныкъ? Не линывый?

— Зроду не зробывъ ніякого худа: въ мене и думкы такои нема. А робыты будемо, якъ самы побачыте.

— Ступай же за мною.

Отъ и прывивъ його до своеи кватери; а тамъ усе повозкы стоять, понакладувани ящыкы, коробкы, и усе зъ товаромъ, и усе позапаковувани. Хазяинъ и прыказуе:—Смотры жъ, какъ прыйдуть звозчыкы зъ лошадямы, такъ пускай запрягають и везуть до моей лавкы; воны вже знають, де вона. Ты будь пры ныхъ; изъ нымы перестановите усѣ ящыкы у лавку и не атхадить видъ товару. Вота и товарышъ твій.

Гляне Трохымъ на товарыша, ажъ то Денысъ Лыскотунъ, тилькы вже не такый бравый, якъ у своему сели бувъ; одежа на ньому старенька и не знать чымъ пидперезаный, и шапка заваляща.

— Здоровъ, брате Денысе, бувъ!—заразъ одизвався до нього Трохымъ,—видкиля се ты тутъ узявся?

— Але, видкиля! Адже ты, и зроду тутъ не бувшы, та прыйшовъ; а я и часто тутъ буваю.

Тутъ скынулысь по слову; Трохымъ роспытуе, якый йе заробитокъ, яка цина у день и якъ що поводыться; а Денысъ мовъ и говорыты зъ нымъ не хоче; скаже слово, мовъ не йившы, та й видвертаеться видъ нього.

Якъ я бачу його,—дума соби Трохымъ,—такъ винъ тутечка ще й гордійшый, чымъ у насъ у сели; та, бачъ, прыкыдаеться, мовъ бидный, щобъ більшу цину узяты. Не зъ чорта жъ хытрый!

Хазяинъ зрадувався, що обыдва робитныкы його та зъ одного села и прыятели промижъ собою; попрыказувавъ имъ усе дило и пишовъ соби; а цины и не сказавъ, по чому платытыме Трохымови, чы у день, чы по-тыженно.

Зажурывся було Трохымъ и пыта Деныса, що робыты?—„А урагъ його матиръ беры! Колы не по-нашому заплатыть, то мы й самы себе нарадымо. Держысь тилькы мене та слухай, то будемъ по-викъ хлибъ йисты“.

Трохымъ здывувався трошкы, таке чуючы видъ Денысa, а описля и дарма. И подумавъ соби:—Що се винъ каже? Хто його зна!—и ставъ обходыть обозъ.

Ажъ ось прыйшлы звозчыкы зъ киньмы, позапрягалысь и поперевозылы товаръ до лавкы, позносылы, поскладалы; ажъ ось прыйшовъ и хазяинъ, рощытався зъ звозчыкамы, видпустывъ ихъ, зачынылы лавку и сталы видбываты ящыкы и выйматы товаръ... Господы мылостывый! усе жъ то срибло та золото! Нема ничогисинько, щобъ дерев'яне, або костяне,—усе срибне-золоте, усе срибне-золоте! И ложкы, и тарилкы, и ножи, и выделкы; йе й чашкы усяки по панському зроблени, и усякого товару; було багато й церковного, та усе жъ то срибне та золоте. А що кабатырокъ, а що серигъ, а що перстнивъ, - такъ мишкы понакладаты можна!

Робитныкы выймають та подають хазяину, а той усе розворочуе та разставля... Трохымъ боиться и дывытыся на товаръ, бачучы, яке воно йе усе дороге; а Денысови и нужды мало; ще якъ що, то й прыважуе на руци, мовъ сылу у ньому зна.

Хазяинъ усе найбильшъ Денысови прыказуе, нижъ Трохымови, бо той понятлывійшый и моторнійшый, та такы выдно, що йому и не первына, и винъ бувавъ коло такого дила; а Трохымъ що?—винъ зроду у-перше и у губерніи, и на панській ярмарци, и такый товаръ бачыть, що йому и не снылось николы; такъ винъ и торопіе, и не зна, якъ за що узятысь; такъ тымъ здаеться, що непроворный и непонятлывый.

Хазяинъ навчывъ Денысa, якъ замыкать лавку нимецькымы замкамы. Тамъ таки прехымерни! И назадъ видмыкаеться, и натрое роспадаеться; и хто його зна, якъ воно тамъ зроблено! Якъ не вміючы, то й не видимкнешъ и не замкнешъ. Позамыкавъ хазяинъ замкы, давъ имъ кожному по полтынныку и сказавъ, щобъ ишлы соби гуляты, куды хто хоче, а надъ вечиръ щобъ прыходылы на кватырю вечеряты.

Пишлы наши землякы скризь по ярмарци. Такъ що жъ? До Денысa заразъ и явылыся прыятели, та усе зъ москаливъ, мабуть прыятели його ще прежни: и здоровкаються зъ нымъ и роспытуються, де бувъ, а дали сталы шептаты, та на Трохыма поглядаты, та щось про його говорыты. Сьому стало страшно, винъ и видчалывъ видъ ныхъ. Пишовъ на свій базаръ, купывъ хлиба,

огиркивъ, пшенычкы, дыню-дубивку; прыйшовъ на кватырю, пополуднувавъ добре та й прылигъ, дожыдаючы хазяина. Не скоро описля прыйшовъ и Денысъ и выдно було, що було трошкы у головци у нього, та мерщій и лигъ спаты; и вечеряты не захотивъ, кажучы, що голова болыть.

Хазяинъ, прыйшовшы, давъ Трохымови чарку водкы и вечеряты. И що то за добра страва була! Борщъ зъ яловычыною, каша зъ саломъ, ще й печене,—чвертка бараняча. Описля усього, хазяинъ йому и каже:—Оттака тоби плата и харчъ буде по усякый день черезъ ярмарокъ; тилькы служы чесно. Завтра чуть свитъ иды до лавкы; выйдуть мои приказчыкы, що заставлять,—слухай якъ мене; доглядай, сыдючы биля лавкы, щобъ хто чого не потягъ: а у-ночи будете почережно зъ Денысомъ, у-купи зъ сторожамы, коло лавкы ходыты: одынъ до пивночи, а другый до свита. Колы що запрымитышъ або побачышъ що недобре протывъ моеи лавкы, заразъ скажы мени, хочъ о-пивночи розбуды. Опричъ поденнои цины, я тебе й награжу за твою правду, и колы будешъ чесный.

Видъ щырого серця Трохымъ, лягаючы спаты, помолывся Богу и подякувавъ за Його мылосердіе, що таку йому роботу пославъ. Харчытысь не треба, харчъ добра, якои дома и на Великдень не бува, и ще полтынныкъ по усякъ день! Десять день ярмарку,—десять полтыннывивъ: ажъ отъ п'ять карбованцивъ прынесу до-дому. Слава тоби, Господы! И тутъ же обищався служыты щыро и за хазяйськымъ добромъ вбыватысь бильшъ, нижъ за своимъ.

Почався ярмарокъ. Купци, пороскладавшы свій товаръ, повидчыняли лавкы; пишлы паны сноваты. Ходять, розглядають, прыциняються, торгують, купують. Нашъ Трохымъ надывывся на панивъ добре.

Дывлючыся на ныхъ, Трохымъ пыльно доглядався и на проходячыхъ, щобъ ишовъ своею дорогою, а щобъ не дуже у лавку на товаръ заглядавъ, бо то вже прымита недоброго чоловика. Колы жъ було хто стане биля лавкы, та сюды-туды розгляда, то Трохымъ—безъ сорома казка—такого було и прожене, бо такый стоить и буцимъ-то и ничого; якъ же побачывъ, що сторожи куды задывылысь, то тутъ винъ потягъ, що блыжче, а самъ шмыгнувъ дальше. За такымъ Трохымъ бильшъ усього пыльнувавъ; а Денысъ ни трохы, бо йому николы було. Частисинько, якъ

тилькы що до лавкы паны поназбираються, то тутъ де и возьмуться и москали, и цыганы, и жыды, та усе до Деныса, и видведуть його геть, и усе зъ нымъ шопотять и довгенько базикають.

Трохымъ було и спыта його, що то за люде и чого воны до нього ходять? то ажъ посупыться Денысъ, та ажъ зъ серцемъ скаже:—Чого ты за другымы прыглядаешся? Знай себе; я за тобою не прымичаю,—не дывысь и ты за мною! То мои стародавни знакоми, я зъ нымы служывъ по городахъ.

А де имъ у городи служыты де, що булы уси таки обшарпани, обирвани, що гидко було на ныхъ и дывыться!

Разъ пидийшла цыганка, та препаршыва соби на лыхо, мовъ старець. Идучы побиля лавкы, и моргнула на Деныса; той зъ нею, та у кутокъ, и давай соби щось шептаты. Трохымъ нaглядавъ ихъ довго и щось у нього у жывоти тьохнуло, чуючы щось не добре. Поговорывшы соби, цыганка й пишла. Денысъ окроме соби сыдивъ-сыдивъ, та й прыйшовъ до Трохыма, та подывывшысь на нього довгенько, и каже:

— Биднисть твоя велыка, та не вміешъ, якъ зъ нею справытысь. Щыро служышъ соби на лыхо. А на-врядъ те хазяинъ дасть, що ты бъ заробывъ!

— Якъ ты його заробышъ бильшъ?—сказавъ Трохымъ.—Адже тутъ и плата добра, и робота не важка; а усе бильшъ не можна заробыты.

— Можна.

— А якъ, скажы?

— Потурай тоби... А скажы мени, Трохыме, такъ, по правди: чы пыльно служышъ хазяину?

— А якъ же и служыты, якъ не зъ усею щыристю? Сказано: нанявся—продався! Я хазяйськои пылыны не хочу, и колы бачывъ бы, що й ридный братъ мій не думае объ хазяйськимъ добри и занапаща його, то я бъ и на брата выявывъ.

— Сполать тоби, Трохыме!—сказавъ йому Денысъ, та й вдарывъ його злегенька по плечи.—Такъ и по-викъ служы; розбагатіешъ!—и видвернувсь видъ нього, а Трохымъ и замитывъ, що винъ, видвернувшысь видъ нього, усмихаеться.

— Що отсе сталося зъ нашымъ Денысомъ?—дума соби Трохымъ.—Але винъ тутъ соби другый, нижъ у нашому сели.

Такъ соби сыдыть, думаючы про се, ажъ ось вп'ять та жъ такы цыганка йде мымо лавкы, а Денысъ пидийшовъ до неи

и каже:—Дурный! йому и не говоры. Мы и самы зробымо.

А Трохымъ се й чуе. Цыганка соби и пишла. Стало смеркаться. Прыказчыкы почалы розиходыться: хто у театру, хто у баню, хто... а катъ ихъ зна, куды иншый пишовъ! Останній попрыбиравъ, выйшовъ и каже Денысови, якъ и по всякъ вечиръ бувало: „замкны лавку и подай сюды ключи". Денысъ зачыня, прыклада замкы, зкручуе; иншый тугый, такъ ажъ крекче, прытягаючы та крутячы. Зовсимъ; оддавъ ключи; прыказчыкъ пишовъ; Денысъ щось видвернувся, а Трохымъ тыхисинько, крадькома помацавъ замкы... Що за не добра маты? Хочъ-бы тоби одынъ замкнутый! Уси тры высять; а Денысъ же довго сылкувався, замыкаючы ихъ. Такъ такый-то Денысъ!

Тилькы що такъ соби Трохымъ дума, ажъ ось Денысъ и каже: „йды жъ, товарышу, на кватырю, та вынось швыдче вечеряты, та лягай спаты. Або знаешъ що? Тамъ душно; я пробуду усю ничъ на калавури; не прыходь зъ пивночи; спы соби. Однаково мени спаты не хочеться,—прокалавурю самъ усю ничъ".

— Ось що воно означа! Трывай же!—подумавъ соби Трохымъ и пишовъ тыхою ступою, покы спершу; якъ же зайшовъ, що вже Денысъ його не бачыть, такъ тутъ вже ничого робыты: ставъ пидбигцемъ поспишаты, та мерщій до хазяина. Якъ на те, хазяинъ дома и, наклыкавшы гостей, поштуе ихъ чаемъ. Тутъ Трохымъ, увійшовшы, прямо и росказавъ йому усе, якъ винъ за Денысомъ запрымитывъ, якъ що робылось, и якъ винъ, буцимъ то, лавку замкнувъ, а його видтиль видпроторывъ.

Хазяинъ, почувшы усе, спершу було злякався такъ, що ажъ поблидъ; дали ставъ дякуваты Трохымови, що винъ такый вирный и пиднисъ йому ажъ дви чашкы чаю, солодкого та пресолодкого, усе такы дякуючы за його правду и чесную душу. А тутъ же мерщій посланъ знайты прыказчыка зъ ключамы. Насылу десь-то його знайшлы. Хазяинъ выхопывъ ключи, засвитывъ лыхтарь, та сившы на дрожкы—мерщій до лавкы.

Пидбигъ, оглядивъ, ажъ такъ и йе: ни одынъ замокъ не замкнутый! Почавъ клыкаты Деныса, а Деныса и духу нема!

Мабуть, що винъ и сыдивъ усе биля лавкы, та якъ побачывъ хазяина зъ лыхтаремъ,—догадався, що се щось не даромъ такъ и прытаився тутъ де, и не озывався, дожыдаючы, що зъ того буде.

Хазяинъ ускочывъ у лавку... Слава тоби, Господы,—усе циле, усе благополучно! Злодій ще не почынавъ пораться. Мабуть, дожыдавъ глухои пивночи. Позамыкавшы уже самъ уси замкы, якъ слидовало, тутъ же изъ стороживъ нанявъ двохъ, щобъ видъ його лавкы не видходылы черезъ усю ничъ, и вернувся на кватырю.

И що то вже дякувавъ Трохымови! Ажъ поцилувавъ його, що видвивъ видъ нього таку биду и заздалегидь сказавъ про таку напасть. Дали вынявъ цилкового, и давъ йому, и каже: „не по полтынныку на день буду тоби даваты, а видъ сьогодня по цилковому. Одпускатыму—награжду, какъ самъ знаю за то, що ты йесть чесный чоловикъ. Старайся и упередъ; що замитышъ, що почуешъ,—заразъ мени сказуй! Теперъ не ходы до лавкы, щобъ тотъ бездилныкъ не зробывъ тоби якого худа. Тамъ йе калавурни“.

Якъ же почулы у-ранци, що ажъ тры лавкы обикрадено, такъ тоди хазяинъ ще бильшъ дякувавъ Трохымови, що остеригъ його. „Було бъ, каже, се и мени. Тамъ же, хочъ и багато узято, та не на велыку суму, а у мене хочъ бы и не багато чого потягнувъ, такъ усе бъ тысячивъ на яки десяткы.“

Трохымъ такъ такы и думавъ, що зъ злодіямы певно бувъ Денысъ. „Господы мылостывый!—дума соби,—якъ то швыдко чоловикъ розледачивъ! Якый бувъ бравый парень, такъ що луччого його и не треба, а теперъ зовсимъ збездилнычався!“ И писля тіеи ночи, винъ його и не побачывъ вже.

Разъ сыдыть Трохымъ биля лавкы, дывыться: ведуть рештантивъ: и попереду, и позаду ихъ саладты зъ оружжамы. Прыглядается Трохымъ, ажъ мижъ нымы йде и Денысъ.—Дожывсь честы!—подумавъ Трохымъ, и стало йому жалко земляка. Пидбигъ швыденько и подавъ йому, що тамъ лучылось, на його заключеніе. Що жъ Денысъ?—глянувъ быстро, бачыть, що се Трохымъ,—якъ заскрыгоче зубамы, а очи мовъ запалалы; якъ кыне ту мылостыню геть, и сказавъ:—Щобъ було ты лучче пропавъ, нижъ мене бачыты у такій нарузи!—и пишовъ соби, не оглядаючысь.

Росказавъ се Трохымъ хазяинови, а винъ и каже:—Переловылы тыхъ усихъ, што лавкы обокралы, узялы и нашого Деныса. На нього доказують, што онъ зъ нымы за одно и хотѣлъ навесты на мою лавку, такъ онъ ни у чомъ не признаётся.

Покинчалы ярмарокъ. Рощыталыся уси; хазяинъ рощытавъ и Трохыма, и, на усякый день даючы йому по цилковому, пры

прощанни давъ йому ажъ сто рубливъ и каже:—Озьмы, Трохымушка! Ты мнѣ на десяткы тысячей спасъ; благодарствую тебѣ.

Отъ уже Трохымъ зрадувався! Та и якъ же пакъ! Скилькы винъ грошей прынесе до-дому! Зроду не зароблявъ по стилькы Спасыби, що хазяинъ давъ золотымы, такъ ихъ можна такъ заховаты, що не загублю и нихто не прымитыть, що въ мене воны йе; цилкози окроме положу.—Отъ, узявшы золоти, позашывавъ у онучу; а срибни, яки булы, цилкови, и полтынныкы, и милочь усяку та позашывавъ у полусвыти, такъ що и пизнаты не можна було, що йе пры ньому гроши.

Зибравшысь, такъ и пишовъ зъ губерніи и не куды жъ, якъ прямо до-дому.—Чого вже по другыхъ мисцяхъ ходыты?—дума соби, дорогою йдучы.—Спасыби Богу, заробывъ добре; буде зъ насъ зо всихъ. Заразъ куплю шкапу, справлю визъ, и пишовъ луччый заробитокъ, нижъ видъ пишого! Жинци накуплю льону, нехай пряде; нехай наймычку найме: у-двохъ бильшъ нароблять. Матери буду усього постачаты, чого забажа! Нехай, колы доси бидкалась, нехай на старости у роскоши пожыве. Диточокъ прыодягну; на зиму дровець роздобуду и усього прыдбаю, и будемо жыты, гадкы не маючы...

Сердешный!

Иде винъ такъ соби, йде, поспишаючы до-дому, щобъ радисть имъ прынесты, що Богъ щастя давъ... и вже верстовъ зъ п'ятдесятъ зосталося йты до села свого... якъ зыркъ! доганя його... хто жъ?—Денысъ! Якъ уздривъ його Трохымъ, такъ рукы и ногы опустылыся, и у жывоти похолонуло, серце такъ и трипочеться, и душа щось недобре почула. Не зійтысь зъ нымъ не можна: по одній дорози йдуть. Питы швыдче, щобъ не нагнавъ, покы до села, а у сели можна пересыдить день, покы винъ далеко зайде; такъ Трохымъ бо, стилькы пройшовшы, вже прытомывся, и якъ бы не поспишавъ, Денысъ його нажене, бо винъ здоровійшый и прывышный бильшъ ходыты.

Бачыть Трохымъ, що ничого робыты, подумавъ:—Щожъ? Божа воля! не буду зъ нымъ иты: буду соби окроме держатысь; буду прыставаты, не поспишаючы зъ нымъ; то винъ и видвяжеться видъ мене!

Иде-йде, якъ ось Денысъ и наздогнавъ його; вдарывъ по плечахъ и каже:

— Здоровъ, товарышу! Не втикъ видъ мене?

— Здоровъ, Денысе! де се ты взявся?

— А ты думавъ, що Денысъ вже ставъ бездилныкомъ, пиде на каторгу; такъ отсе швыдче бижышъ до-дому росказаты про мене, що я попався!

— Господь зъ тобою! Яка мени нужда до тебе? Я й самъ жалкувавъ, побачывшы тебе у такій нужди.

— Жалкувавъ? ты?

— Далеби, що жалкувавъ. Ни ты мени ничого, ни я тоби николы; такъ чого жъ намъ? Скажы мени на мылость, якъ ты выкрутывся?

Тутъ Денысъ такъ глянувъ на Трохыма, що у того уси жыжкы задрижалы и у души похолонуло. Дали и каже:

— Выкрутывсь? Колы жъ на мене напрасно сказалы! хиба не бува на чоловика наговоривъ?

— Якъ то безъ того! Ты жъ мене повеселывъ, що ты не бувъ зъ нымы.

— Хиба жъ я злодіяка якый? Га?—гризно крыкнувъ на нього Денысъ.

— Та хто про тебе таке дума? Зглянься на Бога!

И замовклы обыдва, и мовчать, и йдуть укупи.

Геть-геть Денысъ вп'ять и одизвався до Трохыма, та такымъ страшнымъ голосомъ, неначе зовсимъ не винъ:

— Ты думаешъ, що я черезъ твои замкы пропавъ?

— Черезъ яки замкы?

— Черезъ таки, що думаешъ, я ничого и не знаю?

— Богъ зъ тобою! Я тилькы чувъ про си замкы, та й забувъ заразъ.

— Забувъ?! Забудешъ и справди.—И вп'ять замовклы.

Йдучы такъ довгенько, переходылы черезъ невелыке село. Трохымъ тутъ мавъ знакомого и хотивъ було зайти видпочыты. „Не треба сього!“ вже крыкнувъ на нього Денысъ, а плохенькый Трохымъ и послухавъ його, боячысь, що якъ винъ бувъ протывъ нього у-трое здоровійшый, такъ щобъ не зробывъ якого худа. Такъ думавъ соби Трохымъ: „Не буду його сердыты; буду пиддаваться, нехай вередуе, ажъ покы до своихъ мисць дійду; тоди выкручусь видъ нього“.

Перейшовшы те село, Денысъ звернувъ зъ дорогы геть пидъ лисокъ и Трохыма поклыкавъ за собою.

— Оттутъ видпочынемо!—сказавъ сидаючы Денысъ пидъ грушу.—Давай, чы йе що въ тебе? такъ пообидаемо, або пополуднуемо.

— А що въ мене йе?—сказавъ Трохымъ и доставъ изъ торбынкы хлиба, тарани скилькы та огирочкивъ.

Денысъ доставъ из-за халявы нижъ престрашенный. Трохымъ якъ побачывъ його, такъ морозомъ обдало. Денысъ розпорядкуе, мовъ самъ усе прыдбавъ: хлиба видризавъ соби попереду, а дали ткнувъ шматокъ и Трохымови. Тежъ и тарани соби луччои узявъ, а де що и огиркивъ кынувъ, мовъ собаци, Трохымови. Сей усе терпыть и мовчыть, та дума: „Донесы мене тилькы, Господы, до-дому! Цуръ тоби и зовсимъ! знаты тебе не хочу!“

— Знаешъ що, пане-брате?—найившысь, ставъ казаты Денысъ—Цуръ йому у день иты. Будемо у день виддыхаты: бачъ, якъ душно! Ничью бильшъ пройдемо, и дальше станемо. Якъ отсе видпочынемо, а вечеркомъ зорею, та холодкомъ ничью мотнемось, такъ мы писля завтра и дома будемо. Лягай та спочывай, покы до вечера.

Ляглы хлопци. Заснулы добре. Надъ захидъ сонця прокынулысь, пополуднувалы—и усе такы Трохымовои харчи—и пишлы.

— У тебе, бачу, и нема ничого для дорогы?—спытавъ Трохымъ.

— А де я у чорта що озьму? Колы що й заробывъ, було, чого трохы, такъ истрясъ, у тимъ анахтемськимъ острози сыдившы; а заробыты бильшъ ты не давъ. А було бъ и на твою долю. Гадкы бъ не мавъ!

— Ты мени, Денысе, на вдывовыжу! Чы такый же ты бувъ у насъ у сели? Се ты, ходывшы по усихъ усюдахъ, набрався такого духу!

— Цыть, мовчы, не твое дило!

И замовклы, и йдуть.

Черезъ скилькы тамъ пройшовшы, вже Денысъ вп’ять и обизвався: „А що, товарышу? Попередъ усього жинци роскажешъ, а тамъ и до голсвы пидешъ, и по усьому селу будешъ проповидувати, якъ Денысъ Лыскотунъ хотивъ лавку обикрасты, и якъ ты остеригъ хазяина, и якъ Деныса зъ острога пидъ калавуромъ водылы къ допросу“.

— Ни, Денысе! не знаешъ ты мене. Се страшне дило, щобъ про кого таке росказуваты. Нехай тебе Богъ у симъ дили простыть; а ты покаешся и покынешъ скверне таке дило. Що жъ? спиткнувся, та й схаменувся. А росказуваты не мое дило. Не тилькы жинци—я й самъ молю Бога, щобъ я забувъ про се; бо, кажу, ты покаешся.

— А як-же? Вистыме дило, що покаюсь. Такъ и почну молебни наймаТы. Такъ грошей бо нема, не добувся; хиба ты мени дасы? А що, Трохыме! Скажы по правди: багато тоби хазяинъ давъ за те, що ты про замкы йому об'явывъ?

— Та не я жъ то об'являвъ; винъ самъ, дознався.

— Та якъ соби тамъ знаешъ, а вже, певне, давъ такы що небудь.

— Давъ награжденія, видпускаючы, цилковыхъ зъ пару.

— Та заробитныхъ. Такъ скилькы несешъ до дому?

— Хто його зна!—казавъ Трохымъ, а самъ такъ и трусыться, боиться; бо ничъ, ихъ двое и Денысъ здоровійшый його— Я такы гараздъ и не личывъ; зложывъ, та й пишовъ.

— Мабуть багато, що николы було й переличыты? Чы подилымося жъ зо мною?

— Щобъ то якъ?

— Такъ якъ диляться, пополамъ. Чы, може, уси виддасы? Отъ сполать бы парень бувъ, якъ бы уси виддавъ!

— Що се ты, Денысе, говорышъ?—ледве вже промовывъ Трохымъ, бачучы, до чого вже дило доходыть.

— Та ну, цуръ тоби и зъ твоими гришмы, що, мабуть, у тебе ихъ до сына, що такъ злякався. Ты ще й се роскажешъ, що я дорогою мавъ тебе обидраты.

— Та здилай мылость, не думай такъ про мене, Денысе! Я тоби казавъ, що никому не скажу, и побожусь усимъ, и запрысягну.

— А ну, побожысь.

И Трохымъ почавъ божытыся такъ, що ажъ страшно було слухаты.

— А запрысягны!—каже Денысъ и подавъ йому жменю земли,—з'йижъ отсю усю.

Грохымъ, якъ зъ щырымъ серцемъ, не боячысь ничого, и думаючы такы, щобъ никому ни слова не росказаты, з'йивъ жменю земли, усе потрохы ковтаючы.

— Ну такъ, теперъ товарышъ. Теперъ певенъ и я.

Оттакъ-то Денысъ усе зайидався зъ Трохымомъ. Чого небудь, то й прыв'яжеться; Трохымъ же, якъ бувъ соби плохійшый, то й усе подавався и такы не безъ того, що й боявся його, щобъ чого не зробывъ йому худого.

Тутъ ишлы ничъ; ранкомъ скилькы пройшлы, тутъ сонечко ще не дуже и пиднялося, а вже стало крипко пекты, то воны звернулы у лисокъ, та й полягалы спочываты.

Якъ пиднялося сонечко, що то вже жарыло! Ни витеръ не дыхне и нищо не колышеться, такъ такъ, що ледве дыхаты можна. Наши хлопци хочъ и заснулы було, такъ не можна ніякъ и улежаты! Якъ прыпече сонце, такъ мисця не знайдуть. На взлисси сонце йе, жарыть; такъ воны зайдуть у гущыню, такъ тамъ ще й гиршъ: ни видкиль прохолоды ніякои, тилькы що зверху палыть, и малесенькый витерець не проходыть. Знайшлы воду, не видипьються; тяжко вже имъ и дыхаты! Выкопають коженъ соби ямку; прыляже туды, то трохы йому и лекше, можна холодомъ трошкы дыхнуты. Зогріються и тутъ, переходять на друге мисце; та такъ выморылысь, такъ знемоглысь, що нездужають и поворухнутыся. Цилисинькый день ни хмарыночкы жъ то.

Ажъ ось дуже къ вечору жара затыхла трохы; товарыши наши пиднялысь, здыхнулы слободнійшъ, пойилы чого було и пишлы.

— Якъ не полинуемося,—каже Трохымъ,—то свитомъ и дома будемо. Видъ сього лиску до нашого села тилькы двадцять верстовъ.

— И велія мылость, що будемо,—сказавъ Денысъ:—тилькы не видставай; ты усе прыстаешъ. Поспишай.

Отъ якъ идуть, и верстовъ симъ учыстылы, зъ полудня стала показуватыся мовъ стина чорна; дали видъ неи сталы виддилятысь, мовъ клубкы, густіи хмары зъ золотымы, видъ сонця, кругамы. Клубы в'ються, до-купы збираються, и стина усе выщенько пидбираеться. Сонечко зъ тучу схозалосъ зарани и птыця стала збиратысь и чогось жде на себе. Самчыкы ззывають самочокъ и, якъ можна, спишать, у кого йе диточкы, такъ до ныхъ; а котори соби гулящи, такъ полетилы ховатысь. Де дали, де дали—усе стыха́, ни травка не колышеться, усе чо-

гось жде велыкого, страшного! Дали стало и гуготиты далеко-далеко, мовъ клекоче море, або гуде велыкый витеръ з-далеку, або сыла велыка людей найизжа, що ще з-далеку земля пидъ киньмы стугоныть. Блыскавка одна тилькы и показуеться, а сонечко зовсимъ зайшло; хмары спустылысь, такъ и не выдно ничого.

— А що будемо робыты?—ставъ казаты Денысъ;—якъ мы пидемо? Скоро зовсимъ буде темно. Страшно безъ дорогы йты.

— Ажъ онъ маячыть лисокъ!—сказавъ Трохымъ,—поспишаймо туды.

— Де лисокъ? Я ни його, и ничого не бачу.

— Онъ, якъ блысне блыскавка, такъ видъ дорогы на праву руку. Ходимъ мерщій; усе темнійше становыться.

Воны поспишають. Пиднялася и стина. Стало зовсимъ темно. Покы не блысне, то ничогисинько и не бачать передъ собою. Стина густа, чорна, страшна надвынула и простяглася видъ сходу до заходу сонця, и изъ усихъ мисць блыскавка знай блыска. Гримъ гуде зъ перелывомъ, мовъ де по горахъ велычезне каминня качають, и инше, мовъ упаде, стукне, та й замовкне... а тутъ луна и загрохотыть по усьому небу, по усихъ куткахъ сіеи велыкои хмары. Замовкне жъ гримъ, такъ чуты щось гуде, клекоче, бурлыть страшнійше самого грому!.. А блыскавка безперестанно! И якъ блысне, такъ писля неи ще гиршъ ничого не выдно.

— А де ты, Трохыме? — казавъ дрижачы Денысъ.—Озьмы мене за руку, та веды, я швыдко впаду. Нигъ не пидволочу.

— Держысь за мене,—каже Трохымъ.—Тутъ вже недалечко. Онъ видъ блыскавкы выдно.

— Та я бо сіеи блыскавкы боюсь. Охъ колы бъ швыдче до лису!... Бачъ, яка страсть иде! Ось и дощыкъ... Ой, швыдче, швыдче, поспишай.

Зовсимъ повысъ йому на рукы Денысъ; и Трохымъ самъ утомывся, и його волоче; черезъ велыку сылу дотащывъ його пидъ густе дерево, положывъ и самъ звалывся...

Тутъ же и уся туча надвынула якъ разъ надъ той лисъ и усюды небо покрыла, якъ саме чорне сукно; хочъ скилькы хочъ дывыся,—ничого передъ собою не побачышъ ніякъ! Заревила престрашенна буря: шумыть пидъ небесамы, носыться по поли,

спираеться у лисъ, пре його, мовъ зъ мисця хоче його зпыхнуты и зомняты овси: гиллякы трищать, ламаються, падають... Тутъ щось страшно загуло, ажъ свитыть на увесь лисъ, гримъ покрыло... и разомъ гепъ!.... впало, ажъ земля здригнула!... А тутъ гримъ якъ загремотыть, и вп'ять земля задрижала!... а тутъ вп'ять такый же свыстъ и шумъ, и вп'ять щось то впало, затрищало!... То буря пораеться... викови дубы валя, мовъ пруття! Якъ же хлыне дощъ и вже не йде, а лье: по лиси шумыть, зъ горы бижыть ричкамы, клекоче... и видъ неи, и видъ бури, що бушуе, и видъ грому, що такъ и розрываеться надъ головамы, шумъ такый и грохотъ, що страшно и згадаты!... А тутъ блыскавка червонымъ огнемъ очи заслипля!... Именно преставленіе свиту!

Денысъ не улежыть, не усыдыть, и не постоить на одному мисци. Ходыть, перебига з-пидъ одного дерева пидъ друге: рукы ломыть, самъ себе не тямыть!...

— Трохыме, Трохыме! Ты спышъ, не боишся ничого!—такъ голосно зъ остраху сказавъ винъ.

— Ни, я не сплю, та й не боюсь ничого.

— Гримъ убье!

— Воля Божа. Я се знаю, та хочъ и лежу, та молюсь Богу.

— Хиба жъ винъ и помылуе, якъ йому молытыся?... Ухъ якъ затрищало у лиси вп'ять!...

— Помылуе, тилькы покайся...

— Якъ покаятысь такому гришныку? Якъ мене Богъ може простыты?

— А що жъ? Кайся видъ щырого серця; твои грихы не яки велыки! ты такъ гришенъ, якъ и усякъ чоло... Господы! Що се?

Тутъ воны впалы обыдва на вколишкы!...

Огненна стрила проризала усе небо и, якъ окомъ моргнуты, вдарыла у те саме дерево, пидъ которымъ попереду стоявъ Денысъ и отсе прыйшовъ до Трохыма. Дерево превысоченне було; його такъ до половыны у дрибну щепу розбыло и уси гилля стерло и зм'яло, такъ що и слиду ихъ не зосталось

На-сылу пиднявся Денысъ; а се видъ ныхъ, де воны стоялы, тежъ пидъ деревомъ, було не більшъ, якъ саженивъ зъ десятокъ.

Очунявшы трохы, ухопывъ Трохыма за рукы и ставъ прохаты:—ходимъ, ходимъ видсиля! тутъ насъ Богъ побье!

— Куды жъ мы заховаемось?—каже йому Трохымъ.—Бачъ, яке лыхо по усьому лиси? Отто гримъ запалывъ дерево; бачъ, горыть? Адже и далеко видъ насъ, та й по усьому лиси така халепа!

— Ой, страшно, страшно! А то хто сыдыть та дывыться на мене?

— Богъ зъ тобою! нема никого. Молысь лучче Богу.

— Мене и Богъ не помылуе! Ты думаешъ, я такый?... Охъ, лыце запалыло!

— Помылуе, молысь, кажу, та кайся.

— Де вже мени покаятысь? Я той, що васъ обкрадавъ... не було другого злодія у сели... се мое дило! Мене пидводылы други... Я обкрадавъ васъ усихъ... передававъ цыганамъ, москалямъ... бравъ гроши, та багативъ... лавкы обикравъ.... вывертився! Хотивъ и тебе такъ, якъ оттого, що сыдыть и дывыться гризно на мене.. Такъ казавъ, не тямлячы ничого, Денысъ, и бьючы себе у груды кулаччямъ.

Тутъ разомъ якъ осяе ихъ блыскавка, якъ хрясне гримъ, мовъ небо на ныхъ впало!... обыдва впалы нечуственно. Трохымъ, пидплывшы водою видъ дощу, трошкы очумався, бачыть: Денысъ бига коло нього, рукы лама, блидый якъ смерть и, не тямлячы самъ себе, крычыть:—Я не тилькы злодій, я й душогубець! заризавъ ныщого... мавъ грошей у нього знайты... одежу свою закровавывъ... а винъ он-де сварыться. Господы! и ты мене не помылуешъ?

И ставъ бигаты, якъ не пры своему уми. Спомигся трошкы Трохымъ, пиднявся на ногы, ставъ його розговорюваты, щобъ прыйшовъ до пам'яты.

— Ни,—крычыть Денысъ,—мени Богъ смерть дасть... мене гримъ убье... Я злодій!... я прыкыдався добрымъ, на другыхъ пеню зводывъ, тебе мавъ заризаты, щобъ ты про лавку у сели не росказавъ... теперъ кажы. Ось-ось мене Богъ вбье; роскажы усимъ, якый я.

— Та Богъ зъ тобою, Денысе, що се ты думаешъ? повирь не мени—Богу святому, що якъ я побожывся, такъ и не збрешу: буду держатысь прысягы, и тебе не попрекну ни у чимъ.

Тутъ же Трохымъ його розважуе, а тутъ гримъ такъ и рокотыть, а блыскавка ажъ очи палыть! Якъ стукне, якъ грякне, якъ лясне, якъ затрищать дубы, якъ запала де верхъ деревыны

якои, якъ шарахнуть гилля,—тутъ Денысъ и стане безтямный, и вп'ять свое росказуе, що винъ душогубець, злодій, прыкыдався добрымъ и усе таке. Дали прыставляеться йому старець, що сварыться на нього: и винъ почне росказуваты, якъ убывъ його, и усе каже Трохымови:—усимъ, усимъ се роскажы: нехай бережуться мене.

Гремивъ, торохтивъ гримъ, дали ставъ стыхаты, бо туча вже перейшла. Затыхъ и дощыкъ: тилькы блыскавка не давала ничого розглядиты; дали и та усе потрошку, усе тыхше, усе менше, дали вже блыска тилькы здалеку.

Роздывывся Трохымъ, ажъ вже стало на свитъ займатысь.

— Ходимъ,—каже,—Денысе! вже мы недалечко видъ свого села. Ходимъ швыдче.

— Братику Трохыме!—каже Денысъ, не сходячы зъ мисця боюсь ворухнутысь! Усе мени чуеться гримъ, усе мени бачыться той анахтемськый старець!... Трохымочку, голубчыку! Не росказуй никому ничого!

Вп'ять Трохымови треба божыться; сякъ-такъ розговорывъ його, пишлы.

Що досвиткомъ, що вже й сонечко зійшло, йдуть и усе поспишають. Денысъ черезъ усю дорогу хочъ бы пару зъ устъ пустывъ, усе задумавшысь иде; дали якъ крыкне:—А лучче бъ мене гримъ убывъ!

— Богъ-зна що ты спомынаешъ!—сказавъ Трохымъ и глянувъ на Деныса, та ажъ злякався: очи якъ жаръ горять, и самъ розлютованый, мовъ звиръ якый. А усе розговорюе його:—Будь веселенькый, — каже:—вже тилькы п'ять верстовъ зосталося; се вже наше поле.

— Тилькы п'ять верстовъ? Тилькы не выдно, якъ зъ кымъ небудь повстричаемся, и мене виддасы? Пропадай же ты одынъ!— Та зъ сымъ словомъ и повалывъ Трохыма, и насивъ його.

— Богъ зна... що ты... Денысе, робышъ!—сказавъ, стогнучы, Трохымъ пидъ Денысомъ; дали ставъ просытысь:—пусты мене, братику, голубчыку, соколыку! Йей-велыке слово, никому ничого не скажу! Возьмы соби мои уси гроши, що тутъ зо мною, тилькы не губы души своеи и моеи! Не сыроты моихъ diточокъ, не вбывай за жывота жинкы; на кого моя старенька матинка зостанеться? Братикомъ, батькомъ риднымъ буду тебе ци-

лый викъ званы! Не дай мени безъ покаянія вмерты! Дай же мени хоть часыночку Богу помолытысь!..

— Помолышся и на тимъ свити!—лютуючы, якъ звиръ, казавъ Денысъ, одною рукою державчы рукы Трохымови и колиномъ його надавывшы, а другою рукою достаючы из-за халявы нижъ свій; такъ якъ ни поспиша, не справыться однією рукою. А Трохымъ знай просыться; зитхнувъ и каже:—Господы мылостывый!.. Не несе Богъ никого, щобъ хто свыдителемъ бувъ моеи безвынннои смерты!—Тутъ пидкотылося перекотыполе видъ витру и до самого його. Винъ глянувъ жалибно, та й каже:—нехай се перекотыполе буде свыдителемъ, що ты мене безвынно погубляешъ!...

— Нехай свыдительствуе, скилькы хоче! Знавъ же, на кого и послатысь!—казавъ регочучысь Денысъ и рознимаючы нижъ зубамы,—той нижъ, якымъ усю дорогу краявъ Трохымивъ хлибъ и пропытувався.

— Господы милостывый! прыймы мою душу!... жиночка.... диточкы.... тату....

Денысъ змахнувъ рукою.... хотивъ щось регочучысь сказаты....такъ Ангелъ Божый, щобъ не даты йому у сей часъ насміятысь, хлынувъ йому у ротъ братовою крив'ю и, прынявшы душу безвынного праведныка, понисъ іи прямо на небеса.

* *
*

Прыбиглы двое пастухивъ видъ череды и об'явылы голови, що у такимъ и такимъ мисци лежыть зарызаный чоловикъ; а хто, воны зъ ляку не роздывылысь. Голова заразъ самыхъ надежныхъ людей пославъ, щобъ биля того зарызаного калавурылы, и щобъ ни самы до нього не пидходылы, и никого не допускалы; а стане хто нав'язуватысь, або що такее робыты, або казаты, то його, якъ пидозреного, узять и до волосты прывесты. Тутъ же напысалы лепортъ до земського суда объ такимъ случаи, що „скоропостыжно вмершый зарызаный чоловикъ, по имени и прозванію неизвистный, лежыть благополучно на тимъ самимъ мисти, де його смерть постыгла."

Де-яки зъ хазяйства пишлы зъ села на заробиткы и ще не поверталысь до-дому, та жинкы ихъ и ничого, и нужды нема. Трохымова жъ жинка и маты... що то! почувшы объ симъ, въ одынъ голосъ крыкнулы:—Охъ, лышечко! Се жъ Трохымъ, певно Трохымъ!—и заздалегидь сталы голосыты. Сердце звистку подало!

Що то вже воны просылы голову, щобъ подозволывъ питы оглядиты и, колы винъ, такъ хорошенько його обмыты и вбраты, а колы можна, и до-дому прывезты—звисно, жиноче дило: воны не знають порядку. Голова—и не дай, Боже, никому и пидступыты, крипко-на-крипко запретывъ, покы судъ не выйиде и не розвяже йому рукъ!

Ажъ ось, на другый день явывся въ село и Денысъ. Та що то одягный! Ище лучче усе соби посправлявъ, у чимъ попереду ходывъ. Веселый, говорлывый, жартуе зъ усима, кого пострича. Бачыть, що люде зиходяться усе до волосты, и винъ туды. Йому й росказують, що знайшлы заризаного; а винъ заразъ и не втерпивъ и пытаеться:—що жъ його жинка та маты кажуть?

— Чыи?—дывуючысь пыта його голова.

— Адже вы... чы хто-пакъ казавъ?... що, кажуть, то Трохымъ?

— Ще не звисно и нихто зъ насъ объ тимъ и не думавъ, не те, що казаты. Чы мало ихъ повыходыло зъ села на заробиткы? Може ще и не нашъ.

— Хто не йесть, нехай соби лежыть, покы зведемо,—сказавъ, сміючысь, Денысъ.—А хто заризавъ, свыдители скажуть.

Де-яки молодци тутъ булы, та ажъ зареготалысь и кажуть:—О, щобъ тебе зъ Денысомъ! Вже хочъ що, а латку й прыставыть. Де жъ такы у чыстому поли свыдители? Вже колы порався, такъ самъ-на-самъ...

Ажъ ось дзвоныкъ. Самъ справныкъ прыбигъ, и заразъ крыкнувъ:—Гдѣ мертвое тѣло?

— На мисци, ваше благородіе!—одвитъ давъ голова.

— Пысарь! отберы понятыхъ чесныхъ людей, возьмы зъ ныхъ прысягу и веды до тѣла; я сейчасъ буду. Голова! иды за мной.

Увившы голову у хату, защипнувся и ставъ його роспытуваты, чы нема на кого якого сумниння, хто що казавъ пры сьому дили.

Голова, якъ мавъ Деныса за чесного, то и не сказавъ, якъ винъ було проговорывся, и не забрызкавъ його. Такъ и зосталося.

Пид'йихавъ и ликарь; запрысяглы и поняти. Справныкъ побачывъ мижъ ными Деныса и каже:—Зачымъ же въ понятыи та

такого молодого парня поставылы? Тутъ надобно добросовистныхъ старыковъ.

— Се, ваше благородіе,—казавъ голова,—хочъ и молодъ чоловикъ, а у насъ зъ старыкивъ нема такого розумного, розсудлывого, понятлывого, и якъ то усе умно розбере!

Се жъ голова казавъ справныкови тыхенько, самъ усе поглядаючы на Денысa, а той и бачыть. Якъ же справныкъ, почувшы се видъ головы, сказавъ голосно, и соби дывлючысь на Денысa:—Харашо, подавай його сюда!—то сее почувшы, Денысъ крипко поблидъ, а справныкъ и запрымитывъ и буцимъ и ничого.

Зибралысь уси до мисця, де лежало тило; справныкъ велывъ понятымъ свыдительствуваты, чы нема боевыхъ знакивъ?

— Та нема!—гукнувъ Денысъ, здалеку стоячы.—Де воны будуть? Тутъ разомъ ризонуто ножемъ, та й аминь!

Справныкъ замитывъ и се, и мовчыть.

Оглядуючы знайшлы, що полы у свыти на кинцяхъ повыризувани, и якъ биля того знайшлы грывенычокъ, такъ и догадалысь, що у свыти булы грошi, та вынято. Якъ же роззулы чоботы и онучи, то и знайшлы зашытыхъ ажъ п'ять золотыхъ. Тутъ Денысъ овси забувся, та ажъ скрыкнувъ:—Бачъ, и не прызнався!—Та сказавшы се, схаменувся, зырнувъ, ажъ справныкъ на нього пыльно дывыться,—такъ винъ и не знавъ, куды йому очи диты: заморгавъ, поблидъ, та швыдче мижъ народъ.... Справныкъ ще змовчавъ.

Якъ ось настыглы жинка и маты Трохымови; за ными учепывся и хлопчыкъ його по шостому году. Ще й не дійшлы гараздъ, а вже жинка и пизнала, и крыкнула:—Трохыме, Трохыме, мій Трохымочку!...—и прыпала до нього зъ матир'ю, а хлопчыкъ, звисно дытына, плаче, та кругомъ його облазыть та дывыться...

Справныкъ було повеливъ видвесты ихъ, щобъ не мишалы дило робыты, а дали и сказавъ:—Пускай оны його оплачуть. Кровъ не вода. Мы свое дѣло успіемо справыты.—И ставъ биля ныхъ зъ ликаремъ, а Денысъ, якъ то прывыкъ хвастаты, що усе попередъ усихъ и усе бъ то до панивъ ривнятысь, такъ и теперъ ставъ побиля справныка.

И якъ же то дуже голосылы и жалибно прыговорювалы надъ Трохымомъ! Маты каже:—На кого ты мене, мій сыночку, лебедыку, покынувъ, пишовшы на заробиткы? Хто мене, стару, немош-

ну догляне? Лучче бъ мени смерть заподіяно!...—и усе таке. А жинка прыговорювала:—Промовъ, мій Трохымочку, хочъ одно словечко! Дай мени порадоньку: якъ мени безъ тебе зъ диткамы буты? Промовъ слово, скажы, хто розлучныкъ нашъ? Покажы, чы не було якого свыдителя, якъ тебе замучувалы, якъ ты душу Господу виддавъ?...

— А се, мамо, що?—крыкнуло хлоп'я, граючысь зъ чымось, що выняло зъ батьковои рукы.

Справныкъ, почувшы се, сказавъ Денысу, що край його, надувшысь та на бакыръ шапку маючы, стоявъ:—Посмотры, што тамъ такое, и покажы сюда.

Денысъ пишовъ, вынявъ, подывывся, здригнувъ увесь, зимнявъ у руци и кынувъ геть. Самъ же то поблидъ-поблидъ, якъ стина!

— За чымъ ты бросывъ?—крыкнувъ на нього справныкъ.—Што тамъ такое? Покажы сюда!

— Та се ничого, ваше благородіе! се такъ... бур'янъ, каже Денысъ, а самого мовъ лыхорадка трусыть.

— Какой бур'янъ? покажы сюда!

— Бур'янъ... такъ... трава. Мабуть, якъ покійныкъ вмиравъ, такъ за траву ухопывся, такъ вона у нього у руци и зосталася.

— Та какая жъ то трава? Покажы сюда.—Такъ допытувався справныкъ, бачучы, що Денысъ ни зъ того, ни зъ сього усе бильшъ, усе бильшъ мишаеться.

— Та такъ пе...пере...коты...поле,—ледве промовывъ Денысъ.

Тутъ хлоп'я ухватыло перекотыполе, що, якъ на те, прыкотылося туды ихъ багацько, та й показуе Денысови и каже з-дуру:—Ось, дядьку, ще таке! Ихъ багато коло тата. Воны мабуть бачылы усе...

— Брешешъ!—крыкнувъ Денысъ, видпыхнувшы хлопця видъ себе, и вже не тямлячы, що й казаты. Такъ то вже у нього Богъ и розумъ виднявъ, и языкъ попутавъ!...

— Полно!—крыкнувъ справныкъ:—говоры теперъ усю правду. Ты знавъ, що на мертвому побоивъ нема; ты жалкувавъ, що винъ не прызнався объ золотыхъ; теперъ боишся перекотыполя! Говоры, чого ты боишся його? Росказуй, какъ дѣло було!

Денысъ и сюды и туды, и видбрихуватысь бы то, такъ справныкъ на усякому слови такъ його и пійма; и тилькы що покаже йому перекотыполе, то Денысъ такъ и затрусыться, и помертвіе. А дали — нигде дитысь!—у всимъ повынывся: за вищо и черезъ вищо, якъ винъ заризавъ Трохыма; якъ той, сердешный, здався на перекотыполе; якъ, утикаючы видтиля, щобъ обмыты кровъ, усюды по полю чеплялося йому за ногы перекотыполе. И якъ бы не воно теперъ, та не хлоп'я зъ нымъ у вичи прылизло, то може бъ ще и одбрехався.

— Такъ вотъ какой онъ бездилныкъ!—сказавъ справныкъ, а дали напавъ на голову и каже:—Какъ ты смивъ, голова, назначыты у поняти такого ледачого?

— Що жъ, ваше благородіе!—прыступывъ голова, а за нымъ и уси поняти, усе старыкы, сыви та чесни.—Винъ въ насъ чесна душа: никому ничого. Колы бъ уси таки булы, то бъ и добре було!

— Не було жъ у васъ у сели якои шкоды, и на кого вы думаете?—спытався справныкъ.

— Що жъ?—сказалы люде,—хочъ часомъ и була шкода, такъ се не винъ. Якъ обыськувалы, такъ винъ було де самъ злодійски вещи знаходывъ.

— Говоры, прызнавайся, это твое дѣло?—крыкнувъ справныкъ на Деныса.

Той якъ затрусывся, и повынывся въ усимъ, що якъ почавъ зъ курей красты, та бачучы, що грошыкы перепадають, такъ винъ и дальшъ; якъ зазнався зъ москалямы, що велыки промыслы робылы, и по усихъ усюдахъ кралы, та зъ цыганамы, прырожденнымы злодіямы; якъ и де зъ нымы и кого обикравъ— усе росказавъ; дали якъ и старця немошного заризавъ, и якъ на другыхъ пеню зводывъ.

Люде, слухаючы його, такъ и вжахнулысь, та ажъ объ полы рукамы вдарылы и кажуть:—Хто жъ на нього надіявся, що воно таке ледащо? Мы думалы, що розумнійшого, моторнійшого и чеснійшого и у сели нема, а воно ось яке выявылось! Самый первый злодій, мошенныкъ и душогубець!

— Хочъ люде, не знаючы, и думають про кого, що винъ йе добрый, а колы бездилныча и кинци хова, то Богъ його хочъ не скоро, а завсигды выявыть,—сказавъ справныкъ и веливъ Деныса препроводыть у городъ.

Досталося жъ Денысови Лыскотуну за уси його дила: котузи по заслузи. Полыскотавъ його катюга добре и спроважено до кумпанiи, до товарыства, туды, де козамъ рогы правлять!...

Такъ то судъ Божый не потерпивъ неправды; и хочъ якъ кинци булы захована, такъ Богъ об'явывъ; и черезъ яку бездилыцю? черезъ бур'янъ, черезъ перекотыполе.

Пантелеймонъ Кулишъ.

Кулишъ Пантелеймонъ Олександровычъ (псевдонимы: Николай М., Иродчукъ, Ломусъ. Хуторянынъ, Панько Казюка, Необачный, Забоцень, Хоречко, Ив. Горза, Павло Ратай, Панько Небреха, Козакъ Белебень, Т. Вешнякъ, Гургурдядько, Опанасъ Прачъ, Д. Федоренко, Даныло Юсъ та ин.), сынъ козака, на свитъ народывся 27 лыпця р. 1819 у мистечку Воронежи, въ Черныгивщыни. Учывся въ Кыивському университети; де-якый часъ учытелювавъ у Кыиви, але р. 1847 мусивъ перебратысь на жыття до Тулы; описля жывъ у Петербурзи, Варшави то-що. На ныву пысьменства выступывъ р. 1840. Р. 1845 почавъ исторычный романъ „Чорна Рада" (перше выдання р. 1857, друге – 1900; російською мовою надрукованый въ „Русской Бесѣдѣ" и окремо); р. 1856—7 выдавъ цинный збирныкъ этнографычный „Записки о Южной Руси" (два томы), а р. 1860—украинськый альманахъ „Хата"; р. 1861—62 багато працювавъ у мисячныку „Основа", де друковано його оповидання, поэзіи, крытычни, публицыстычни та исторычни творы мовамы украинською й російською. Р. 1862 выдавъ збирныкъ поэзій „Досвиткы" (друге выдання р. 1878, трете 1899). Почынаючы зъ 60-хъ рокивъ, друкувавъ поэзіи та повисти мовою украинською переважно въ закордонныхъ выданняхъ украинськыхъ; переклавъ на ридну мову Пятокныжіе, Псалтырь, Кныгу Іова та Новый Завитъ. Спочатку 70-хъ рокивъ Кулишъ звернувся до исторычныхъ працъ и зъ сього часу цилкомъ зминывъ свои попередни погляды на подіи зъ украинськои мынувшосты. Останни рокы свого вику Кулишъ перебувавъ на своему хутори Мотронивци пидъ Борзною (въ Черныгивщыни), и невсыпуще працювавъ переважно коло перекладивъ на украинську мову; винъ переклавъ мало не все Святе Пысьмо (перекладъ, докинченый Иваномъ Левицькымъ, друкуе Брытанське библійне Товарыство), творы Шекспыра (выходять у Львови), Байрона, Гьоте, Шиллера та ин. Заведена Кулишемъ правопысь, въ якій замисть **ы** вжываеться **и**, а замисть **и**—і, стала основою сучаснои фонетычнои правопыси украинськои. Померъ Кулишъ 2 лютого р. 1897 въ Мотронивци. Въ коротенькій замитци неможлыво навить згадаты про вси творы сього пысьменныка: винъ працювавъ и якъ поэтъ, и якъ повистяръ, и якъ перекладачъ, историкъ, крытыкъ та публицыстъ и на кожному поли, колы не згадуваты про його крайни исторычни погляды, заслугы його для украинського пысьменства велыки й дуже цинни.

Литература: 1) Огоновськый—Історія литературы руськои, ч. III й IV. 2) Петровъ – Очерки изъ історіи укр. литературы XIX ст. 3) Пыпинъ и Спасовичъ—Історія славянскихъ литературъ, т. I; 4) Пыпинъ—Історія русской этнографіи, т. III, 5) Маковей—Панько Олельковычъ Кулишъ (Л.-Н. Вистныкъ, 1900 р.), 6) Шенрокъ—П. А. Кулишъ (Кіевская Старина, 1901 р.).

Орыся.

Идиллія.

I.

Спивають у писни, що нема найкращого на вроду, якъ ясна зоря въ погоду. Отъ же, хто бачывъ дочку покійного сотныка Таволгы, той бы сказавъ, може, що вона краща й надъ ясную зорю въ погоду, краща й надъ повный мисяць середъ ночи, краща й надъ саме сонце, що звеселяе й рыбу въ мори, и звиря въ диброви, и макъ у городи.

Може й грихъ таке казаты: де такы выдано, щобъ дивча було краще одъ святого сонця й мисяця? Да вже, мабуть, такъ насъ гришныхъ маты на свитъ породыла, що якъ споглянешъ на дивоцьку вроду, то здасться тоби, що вже ни на земли, ни на неби нема ничого кращого.

Гарна, дуже була гарна сотныкивна! Зналы іи по всій Украини; бо въ насъ на Вкраини, скоро було въ кого выросте дочка хороша, то вже й знають усюды. Було чы треба кому зъ молодого козацтва, чы не треба чого у Війтовцѝ, йиде за сто верстовъ, абы тилькы побачыты, що тамъ за дочка въ сотныка Таволгы, що тамъ за Орыся, що всюды про неи мовъ у трубы трублять! Да не багато зъ того выходыло корысты. Якось не було козацтву приступу до неи зъ залыцяннямъ. Чы батько бувъ дуже гордый, чы дочка дуже пышна, того не знаю; а знаю, що було вернеться иншый крутыусъ изъ Війтовець да й ходыть, мовъ непрыкаянный. Спытае його про Орысю товарышъ...

— Шкода,—каже,—брате, нашого повабу й залыцяння! Не для насъ зацвила ся квитка! Може хто й застромыть іи соби за высоку шапку, тилькы той буде не зъ нашого десятка.

А товарышъ похытае мовчкы головою, да й подумае: „Отъ же занапастыла козака!“

II.

А Орыся була вже не дытына, выривнялась и выкохалась, якъ била тополя въ левади. Подывыться було на неи старый сотныкъ, подывыться на іи пышный зристъ и хорошу вроду, порадуеться батькивськымъ серцемъ, що диждавъ на старисть соби такои дочкы, а часомъ и посумуе: „Доспила йесы, моя ясочко, якъ повный колосъ на ныви! Да чы знатыме женчыкъ, яку благодать бере соби одъ Господа мылосердного! Йесть багато людей, и статечныхъ, и значныхъ, що залыцяються на тебе, да не хотилось бы мени оддавать тебе въ рукы сывому дидови: зв'ялыть тебе ревнуючы, якъ витеръ былыну въ поли. Ой не хотилось бы оддавать тебе й за молодого шыбай-голову, що не пожыве довго безъ степу да коня, поляже въ поли буйною головою, а тебе зоставыть горювать зъ дитонькамы!“

Такъ соби думаючы да гадаючы, старый Таволга часомъ тяжко-тяжко засумуе, ажъ сльоза покотыться йому зъ ока.

А Орыся росла соби, якъ та квитка у городи. Повна да хороша на выду, маяла то сямъ, то тамъ по господи въ старого сотныка, похожала, якъ по меду бжилка, и всю господу звеселяла.

III.

Прыснывся разъ Орыси предывный сонъ. Здалось, прыйшла до неи зъ того свиту покійна паниматка, стала надъ нею въ головахъ, да й каже: „Дытыно моя, Орысю! не довго вже тоби дивуваты; що-день благаю Господа мылосердного, щобъ пославъ тоби вирну дружыну“.

Встала Орыся ни смутна, ни весела; иде до пан-отця въ свитлыцю, зачервонилась, якъ та квиточка да й каже: „Паноченьку! позолылы мои дивчата плаття. Нехай запряжуть намъ коней;

пойидемо мы до Трубайла, пидъ Турову Кручу: тамъ вода чыста, якъ скло, рыне по каминнямъ".

А пан-отець рече: „Чого жъ тоби, Орысю, такъ далеко йиздыты?"

— Хиба жъ то вже, паноченьку, й далеко?... на пивгодыны ходы; да туды жъ усе йихаты лугомъ да левадамы, що й не счуешся, якъ вода заблыщыть и зашумыть пидъ горою.

А пан-отець: „О, я вже знаю, що абы чого забажала, то вмієшъ выпросыть. Поклычъ же мени старого Грыву!"

Поскочыла Орыся до дверей, не довго шукала Грывы, заразъ прывела його передъ пан-отця.

А той Грыва бувъ старый, дидызный чоловикъ. Знавъ винъ пана сотныка ще змалечку; выпестывъ його на рукахъ; вывчывъ и на кони йиздыть. Потимъ выходывъ зъ сотныкомъ у походахъ ледве не всю Польщу, бувъ зъ нымъ и въ Крыму, бувъ и на Чорному мори; да вже на старисть не схотивъ бы й панства, абы тилькы пры йому дожыты вику. Старый уже бувъ дуже дидуганъ той Грыва; бровы на очи йому понасовувалысь, и борода сыва, до пояса.

Увійшовъ у свитлыцю, вклонывся пану сотныку, да й каже: „Добрыдень, добродію!"

А сотныкъ йому: „Здоровъ, добродію!" Бо воны одынъ одного звыклы добродіямы велычаты.

— Запряжы,—каже,—добродію, пару коней, визьмы хочъ той визъ, що було сухари въ походи возымо, да повезы нашихъ прачокъ до Трубайла.

А той йому: „Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягты?"

И ото заразъ иде, бере двохъ хлопцивъ, выкочуе з-пидъ повиткы визъ, довгый и шырокый, добре йому знакомый, що не разъ у лыхій годыни, засившы за його, одбывавсь одъ Ляхивъ, або одъ Татарвы, не разъ прынявъ черезъ його й нужды не мало, часомъ якъ трапыться було утикать одъ ныхъ по корчахъ, по болотахъ, по багнахъ, щобъ выхопыться манивцемъ изъ залогы. Выкочуе старый Грыва той визъ теперъ на иншую потребу; запрягае пару коней, що вже лита погасылы давно въ ныхъ той огонь, що кыпыть у серци, паше зъ очей, и зъ низдеръ, и кыдае коня сюды й туды, на страхъ жинкамъ и дитямъ, а доброму козакови на втиху. Смырніи теперъ тіи два биліи коныкы

ходылы пидъ рукою сывого Грывы, що вже давно одвыкъ одъ козацького герця.

Отъ же дивчата Орысыни несуть сорочкы, шытіи рушныкы, настилныкы и всяке добро; наклалы повенъ визъ, и самы посидалы: уси въ стьожкахъ да въ квиткахъ,—Орыся по-мижъ нымы,—и якъ макъ у городи вси квиткы закрашае, такъ вона сыдила по-мижъ своимы дивчатамы. Сывый Грыва сивъ спереду; хлоп'ята кынулысь одчынять ворота. Выглянувъ у викно панъ сотныкъ:

— Не барыся жъ тамъ, Орысю!

А вона: „Ни, паноченьку!"

Ляснувъ погонычъ пугою; кони заржалы, почувшы лугову пашу, потюпалы и зныклы зъ очей и зъ возомъ, и зъ погонычемъ, и зъ дивчатамы.

IV.

Отъ уже й лугъ передъ нымы. И сюды зелено, и туды зелено. Було бо се саме на весни, якъ ще трава, свижа да молода, тилькы що вкрые землю. Скилькы вгори синього неба, стилькы внызу зеленого лугу. И такъ якъ ясна зоря в-ночи покотыться, палаючы по небу, такъ тая Орыся пройизджала шырокымъ лугомъ зъ своимы дивчатамы.

Ажъ ось—шумыть, реве Трубайло за левадамы. Якъ розступыться дерево, а сонце якъ заблыщыть саме въ тимъ мисци, де вода рыне черезъ каминня, то ты бъ сказавъ, що то не вода, а саме чысте скло, самый дорогый крышталь рыне зъ горы и бьеться на дрибни склянкы объ каминня.

Надъ ричкою Трубайломъ стоить высока круча. Вся обросла кучерявымъ в'язомъ, а кориння повысло надъ самою ричкою. Дыкый хмиль почиплявся за те кориння и колышеться кудлатымы жмуткамы. А внызу вода рыне да рыне! Отсе жъ тая й Турова Круча.

Дывляться на неи дивчата, та й пытаються въ старого Грывы, чого вона прозвалась Туровою?

— На що вамъ знать? —каже Грыва.

— Адже жъ ты на щось знаешъ? Такъ и намъ скажы!

— Ой, мои голуб'ята! Сказавъ бы вамъ, да тилькы бильшъ не пойидете сюды на ричку.

— Що жъ тамъ таке? Скажы бо такы намъ, дидусю!

Якъ узялы просыть, не выдержавъ старый, сивъ на камени надъ ричкою, та й почавъ глаголаты:

— Колысь то давно, ище до татарського лыхолиття, правывъ Переяславомъ якыйсь князь. Да й бувъ соби той князь стрилець такый, що абы зуздривъ на око, то вже й його; и кохавсь винъ у полюванни. Ото жъ разъ пойихавъ той князь на полювання, да й одбывсь у пущи одъ своеи челяди. Йиде да йиде пущею, колы жъ дывыться, ажъ на лощыни пасеться стадо турывъ...

— А що жъ то, дидусю, за туры?—спыталася Орыся.

— То, моя крышко, булы дыки быкы зъ золотымы рогамы; теперъ уже ихъ нигде не зуздрышъ. Бачыть князь тыхъ турывъ; тилькы не дывуеться на ихъ золотіи рогы, а дывуеться, що пры ныхъ стоить дивчына, така, що усю пущу красою освитыла. Поскочывъ винъ до неи; а видъ неи такъ сяе, що й пpыступыты не можна. Забувъ князь и про свою челядь, и про те, що заблудывъ у пущи: вхопыла його за серце тая чудовна краса.

— Дивчыно,—рече,—будь моею жоною!—А вона рече: „Тоди я буду тоби жоною, якъ Трубайло назадъ вернеться“. А князь їй знову: „Якъ не згодышся на мое прохання, то я твои туры постриляю“.—„Якъ постриляешъ мои туры, то вже бильшъ ничого не стрилятымешъ“... Розсердывся князь, взявъ лукъ зъ плеча и почавъ стрилять золотороги туры. Сунулысь тіи туры въ пущу, такъ и вываляли дерево; а князь за нымы знай пускае стрилку за стрилкою. Прыбиглы надъ Трубайло... а Трубайло тоди бувъ не такый вузенькый якъ теперъ,—прыбиглы надъ высоку кручу и вси шубовсть у воду! да й ни одынъ не переплывъ, уси каминемъ ляглы по дну, ажъ ричку загатылы. Сплеснула тоди дивчына рукамы: „Потопывъ йесы моихъ золоторогыхъ турывъ, блукай же теперъ по пущи по вси вични рокы!“ Отъ же й блукае, кажуть, той князь до сього часу по пущи, и ніякъ не знайде свойого Переяслава. А Переяславъ бувъ уже и въ татарськыхъ рукахъ, бувъ и въ лядськыхъ,—чого вже не було зъ тымъ Переяславомъ? а винъ не знайде його, та й не знайде. А дивчыныни туры лежать и доси каминнямы въ води, и отъ прыслухайсь: то не вода реве, а ревуть туры глухо з-пидъ воды. Отъ же, кажуть, буде таке врем'я, що князь прыйиде на Турову Кру-

чу, повстають туры и пидуть шукаты соби дыкыхъ пущъ по Вкраини...

V.

Слухають дивчата, да ажъ сумно имъ стало; слухае Орыся, да вже боиться й глянуть на каминня, що простяглось купою середъ рички. Вже ій здаеться, що то справди не каминня; и вода шумыть якось не такъ, якъ вода...

Засмутывъ зовсимъ дивчатъ старый Грыва. Не знають уже чы прать бы то имъ, чы до дому вбиратысь; соромъ тилькы старого Грывы; поглядае бо на ныхъ, да тилькы всмихаеться. То було люблять прать на самій быстрыни, положывшы кладку зъ каминя на каминь, а теперъ одійшлы дальше одъ кручи, де вода ще не дійшла до каминня и плыве тыха да чыста, хочъ выглянься, якъ у дзеркало. И справди, мовъ у дзеркали, выдно въ води и небо, и кручи зъ тымы кудлатымы кориннямы, що переплутались изъ хмелемъ, и кучеряви в'язы, що повыбигалы на самый край и попростягалы зелени лапы надъ ричкою.

Дывыться Орыся въ воду, ажъ у води на кручи щось зачервонило; хтось нибы выйихавъ изъ пущи на сывому кони и стоить помижъ в'язамы. Боиться глянуть у-гору, щобъ справди не було тамъ когось; боиться глянуть и на каминня: вже ій здаеться, що-ось заревуть и сунуться зъ рички зачаровани туры. Смыкнула за рукавъ одну дивчину и показала въ воду: дывляться дивчата, ажъ на Туровій Кручи князь на сывому кони. Такъ и обомлилы. Бо хто жъ бы сказавъ, що то й не князь? Увесь у кармазыни, а зъ пояса золото ажъ капае.

Не мало жъ, выдно, здывувавсь и козакъ: стоить на кони нерухомый. Бо хто жъ бы й не здывувавсь, опынывшысь надъ такою кручею? У-нызу рыне вода черезъ каминня, а надъ водою сыдыть нерухомо сывый дидъ на камени, а тамъ стоять нерухоми дивчата зъ прачамы, зъ мокрымы полотныщамы въ рукахъ. Чы дивчата, чы, може, русалкы повыходылы прать сорочкы пидводному цареви, що жыве въ крышталевому будынку пидъ водою. Отсе жъ, мабуть, и самъ винъ выйшовъ зъ воды погрить старіи кости на сонци... Ще разъ погляне козакъ на сывого дида, ще разъ погляне на дивчатъ: позасукувалы по ликоть рукава, попидтыкалы плахты й мережани заполоччу подолы... Золото не

сяе такъ на дорогыхъ перстняхъ, якъ сяють у води й надъ водою ихъ били ногы. Задывывсь козакъ, и соби стоить нерухомо; колы жъ гукне на його старый Грыва: „Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хыба хочешъ пополоскать свои кармазыны въ Трубайли?“

И скоро промовывъ, заразъ наче розбывъ яки чары. Засоромылысь дивчата и давай бовтать полотныщамы.

А козакъ одвитуе дидови: „Да й за те слава Богу, що хочъ на кручу выбрався. Скажы, будь ласкавъ, дидусю, якъ мени выйихать икъ Війтовцямъ?“

— А чого тоби треба въ Війтовцяхъ?

— Черезъ Війтовци,—каже,—лежыть моя дорога.

— А куды жъ лежыть твоя дорога?

— Моя дорога—до чыйогось порога, моя стежечка—до чыйогось сердечка.

— Эге,—каже старый Грыва,—нехай же тоби Господь у доброму дили помагае! Отъ же куды тоби выйихать: берысь у-ныз, по-надъ берегомъ; то тамъ трохы нызче буде тоби дорижка; тією дорижкою выйидешъ ты на ричку й кладочкы; возомъ не пройидешъ, а конемъ добрый козакъ перехопыться.

Подякувавъ козакъ за пораду, повернувъ коня и сховавсь по-за деревомъ.

Якъ сховавсь, тоди то вже розгулялысь наши дивчата: роспысалы козака, якъ на папери: яки й очи, яки й бровы, якъ и говорыть, якъ и всмихаеться. Та каже: „Се твій суженый!“ а та: „Се твій“. А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дивчата: чы ривня жъ такы вамъ пышный князь! Се нашій панночци суженый!“

Почервонила Орыся. „Збожевилила,—каже,—ты, Параско! Хиба не чула, що винъ сказавъ дидови?“

И жаль ій було, сама не знае чого, що винъ йиде свататься. Мякше одъ воску дивоче серце. Тане воно одъ козацькыхъ очей, якъ одъ сонця...

— Що жъ,—каже Параска,—що йиде свататься! Суженои й конемъ не об'йидешъ!

VI.

Попралы дивчата сорочкы, зложылы на визъ, зеленою пахучою травою прыкрылы, посидалы й пойихалы до-дому свижи

да весели; щебечуть, якъ ластивкы. Ище далеко не дойихавъ визъ до сотныцького двора, а въ двори вже чутно було, що вертаються.

— Орысю, наша панночко!—крыкнулы дивчата, скоро росчыпылысь ворота.—Чый же то сывый кинь у двори стоить? Се жъ того козака, що мы бачылы, се жъ твого князя, се жъ твого суженого!

Гляне Орыся, а въ серци наче жаромъ запекло. Чы вона злякалась, чы зрадила—сама того не знала.

Выглянувъ у викно изъ свитлыци молодый козакъ: йиде въ двиръ визъ старымы киньмы, изъ старымъ, сывымъ погонычемъ: зелена трава волочыться по бокахъ и бьеться по колесахъ; из-за сывои бороды старого Грывы, из-за билои зимы, червоніе лито—повенъ визъ дивчатъ у квиткахъ да въ намысти,— Орыся якъ сонце помижъ нымы! Выглянувъ, да ажъ рукамы сплеснувъ: „Се жъ вона, се жъ вона!" И ото вже тоди почавъ на прямоту выкладувать свою мову пану сотныкови: и хто винъ такый, и чого прыйихавъ. Хто жъ винъ такый, то се вже панъ сотныкъ знавъ давно. Мыргородськый осауленко, отаманъ своій сотни, хорошого и багатого роду дытына. А чого прыйихавъ? Прыйихавъ подывыться, що тамъ за Орыся така, що тамъ за дочка въ сотныка Таволгы на всю Гетьманщыну; а побачывшы та й себе показавшы, довидаться, чы вже надбала шытыхъ рушныкивъ у скрыню... Про що журывсь, чого бажавъ панъ сотныкъ, те йому якъ изъ неба впало. Не довго думавшы, позвавъ Орысю. Ввійшла въ свитлыцю, червона, якъ калына.

— Отъ, Орысю, тоби женыхъ! Чы любъ винъ тоби, чы може пидождешъ кращого?

Хочъ бы тоби слово промовыла, хочъ бы тоби очыма зглянула. Стоить, сердешненька, и голову схылыла.

Бачыть пан-отець, що не диждеться одъ неи одвиту,—бо де жъ такы, щобъ дивчына сказала, що въ іи на мысли! Очыци хиба скажуть, а сама ни. Порахувавъ се пан-отець, да й каже:

— Де вже такый козакъ да любъ не буде! Обнимиться жъ да поцилуйтесь да й Боже васъ благословы!

Обнявъ козакъ Орысю, поцилувавъ у тіи губонькы, що наче зъ самого меду злиплени, и вклонылысь обое нызько, до самого долу, пан-отцеви.

Чы багато жъ найихало дружыны на весилля, чы бучно одбулы гостей, чы довго гулялы,—се вже не наше дило росказуваты.

Бачывъ я Орысю саме передъ весиллямъ; хороша була, якъ квиточка. Бачывъ я зновъ іи черезъ рикъ у Мыргороди,—ще стала краща замужемъ, и дытына въ неи, якъ Божа зирочка. Вже я не разъ думавъ соби, на неи дывлячысь: „Се Божа слава, а не молодыця! Що якъ бы хто дотепный змалювавъ іи такъ, якъ вона йесть, изъ маленькою дытыною на рукахъ? Що бъ то за картына була!“

Гордовыта пара.

Бабусыне оповидання.

I.

Снигомъ виконечко наше забыло... Завирюха... Якъ то нашымъ теперъ середъ шляху? Ростить скорійшъ, хлоп'ята, на пидмогу татусеви. И матери нема щось довго зъ ричкы. Ростить, ростить, дивчаточка! Добре сыдиты въ теплому запичку за старымы головамы... А якъ я осталась на свити малою сыротыною—всякои нужды дознала. Яка то, Боже мій, давня давнына, а коротенькый часъ дивоцькый наче мени вчора змыгнувсь!... Теперъ, що не почую, забуваю, а кризъ ти молодощи дывлюсь у давныну, наче кризъ воду прозирну. Такъ, якъ отсе вы обсилы мою куделю,—щобъ булы здоровеньки, – такъ було й я зимою граюсь лялькамы пры своій бабуси.. Дай ій, Господы, вси мытарства пройты, та й не зупынытысь!

Древня була моя бабуся покійнычка,—ще то зъ тыхъ старосвитськыхъ людей, що Шведчыну и всяки невпокои козацьки своимы очыма бачылы. Тоди, диточкы, на Вкраини велось не по нашому. Що страшно, то страшно було слухаты, а серце лынуло голубомъ у ту старовыну невпокійну. Козакы булы козакамы, дитонькы,—одно слово: скризь пахло волею; земля була роскишна; рыбы въ води, звиря въ гаяхъ—абы охота ловыты; и травы булы буйнійши: здается, й сонце сяло краще на святому небови, —далеби, диткы! Тымъ-то й бабуся покійнычка було каже: „Не стае, не стае, моя дытыно, такыхъ дивчатъ и козакивъ по Вкраини, якъ за мого булы дивування."

II.

Найчастійшъ було спомынае про Марусю Ковбанивну, що такои красы, каже, и свитъ наставъ—не бувало. Я, каже, була ще пидлиткомъ, то мени іи коло церквы показувалы здалеку. До неи й прыступыты, каже, було страшно: така велычня. Кунтушъ на ій—сами златоглавы: корали на ій уси въ дукачахъ. Давнього була роду козацького Маруся Ковбанивна, то нихто не вбереться краще іи мижъ люде. И козакы-молодыкы іи жахалысь—не то що. Очыма поводыть—наче душу зъ тебе выймае: все бъ ій росказавъ, не потаивъ бы й гриха передъ нею. Владычня, справди, каже, владычня була краса въ Ковбанивны.

Батько іи отаманувавъ у Сичи и все море сплававъ, порынаючы на дно за дорогымы тымы дукатамы й коралямы,—такъто люде було славлять. А то ще було кажуть, що винъ по той бикъ Днипра у Польщи якымысь козакамы орудувавъ, та й у нашу сторону якось прыбывся. Непрыступный бувъ чоловикъ старый Ковбаня,—и жинка одъ його ничого не довидалась, хто винъ и що винъ, и звидкиля винъ, и якъ винъ.

III.

Така жъ и дочка въ його выкохалась. Старый спочывъ уже на цвынтари, молодою дивчыною покынувъ свою Марусю. Молоде жъ було, а горде й потайне—крый Боже! Було й на улыцю мижъ дивчатъ не выйде, тилькы хиба коло крыныци, якъ зустрине котору, трошкы постоить, словомъ ласкавымъ перекынеться. И въ будень було дукачи носыть; стане протывъ сонця—королывна, та й годи! Вже й дивчата було кажуть, що въ неи й вода зъ видеръ наче срибло ллеться. А козакы жъ тоди булы не нашыхъ парубкивъ—войовныкы, хоробри молодци, а боялысь до неи залыцятысь.

Така була та Маруся Ковбанивна. Скыне окомъ—наче до тебе заговорыть, а заговорыть—наче заграе. Якый бы то и козакъ бувъ, щобъ до неи зъ жартамы, зъ прыкладкамы! Такого не було й на всій Гетьманщыни, здавалось.

Оттакъ було росказуе мени бабуся. Якъ-ось, каже, пишла чутка помижъ дивчатамы, що любыться Маруся зъ Прохоромъ Осауленкомъ, та й любыться певне: и въ вышневимъ садку ихъ

бачылы проты мисяця, и старосвитську скиндячку Марусыну пизналы въ Прохора въ ковнири. Любыться.

А Прохоръ Осауленко бу́въ козакъ не зъ величнихъ; щыра душа, себе на смихъ не подасть, та й годи. Булы козакы на сели протывъ його — що волохати туркоты протывъ голуба. Отъ же порай, укажы дивоцькому серцю!

Покохала Маруся Прохора—и мовъ та хмелына, коло його вьеться. Що горда, то й горда, а винъ спогляне—и очыци спустыть: вси вже помитылы, и ото вже хвалылысь:—Будемо жъ добре та й добре гуляты на весилли! Нехай Господь паруе, колы соби прыйшлысь до пары!

IV.

А багатырка була Марусына маты зъ дида-прадида: у неи въ свитлыци пидъ столомъ булы закопани ще якись Пылявськи гроши, то сподивалысь гульни на всю Гетьманщыну. Прохоръ бувъ соби такъ, не багатый козакъ: його пан-отець на осаульстви батькивщыну надполовынывъ, щобъ-то одъ значного товарыства не одризнятысь, такъ отъ же його Прохорови пара выпадала якъ разъ до поправы.

Чы дывувався жъ хто, чы ни, якъ та гордыня, Маруся Ковбанивна, хлопця соби прынадыла, а може хто й завыдувавъ Осауленкови, якъ то винъ доступывсь до такои кралы,—ажъ тутъ по селу гряхнула инша чутка помижъ молодижжю: Прохоръ Осауленко до вбогои сыроты Орынкы Лободивны горнеться. Чы вона його якъ уразыла въ серце, та гордивныця, чы винъ роздумавсь,—а вже проводыть зъ юлыци Орынку до самои хаты, и вона на його квиткамы зъ города середу-дня кыдае.

V.

Що жъ наша Ковбанивна?... То була мовчазлыва, а то ще гирша стала: мовъ малювання яке пышне, сыдыть було на лави въ матери.

У недилю було зайдемо до старои Кавбаныхы на оченашъ, то й Маруся, вернувшысь изъ церквы, увійде въ свитлыцю та, не скыдавшы блаватъ своихъ и золотого дивоцького караблыка, такъ и сяде коло виконця. Сонечко вдарыть по тыхъ дукачахъ

препышныхъ, по тому брузументи сутозолотому... сяе Маруся— квитка квиткою! Ще задумаеться трохы; бривонькы ти якось нибы насупыть, — ажъ чогось сумъ бере, на неи дывлячысь: важке щось на думци въ неи, а краса іи гризна якась изробылась...

А до неи—прочувалы мы глухо—залыцявсь черезъ свого осаульця сотныкъ, старый Байдакъ. Удивець бувъ и бездитный, а грошей сыла, то нехай бы, каже, кому-небудь писля мене досталось.

Одказала Маруся:—Хиба я з-роду грошей не бачыла?

Не зважывся панъ сотныкъ и старосты прысылаты, щобъ не скепкувала вродлыва Ковбанивна.

Колы жъ чуемо—по селу туркитъ-туркитъ. Самъ сотныкъ рыдваномъ курыть до вдовынои хаты. Зъ нымъ родычи поважни у рыдвани. Козацтва купа комонныкомъ,—пышно й гучно завитавъ панъ сотныкъ до Ковбаныхы.

VI.

Тутъ же мы, каже бабуся, дывуемось тому пойизду, а тутъ дивчата якъ гукнуть по селу:

Ишлы дружечкы у тры рядочкы,
Орыночка та й попереду!...

Дивычъ-вечиръ збирае вже Орына Лободивна; хусткы подавала за Прохора Осауленка.

Такъ отъ що воно йесть—той сотныцькый пойиздъ: се жъ наша краля хоче весилля весиллямъ заломыты, мисяця сонцемъ загасыты!... Такъ и йесть!

Маруся, мовъ зоря красна, то въ одну, то въ другу хату до свого роду, до блызькыхъ сусидъ и прыятеливъ—на дивычъ-вечиръ дружокъ збираты. Вся въ золоти, въ шовкахъ. Тамъ одна плахта—*павыне-пиро* паръ двохъ воливъ чумацькыхъ сто́яла, а коралямъ и цины нема. А сукня жъ то зъ золотымы усамы!... Вже справди такъ було, якъ спивають:

Ишла дивчына черезъ биръ,
А на ій сукня въ висимъ пилъ.
Якъ стала сукня сыяты,
Стала диброва палаты...

Народъ такъ и порынувъ до Ковбанышынои хаты. А въ Ковбаныхы—вси зналы—въ льоху стоить дви бочкы старои оковытои, що ще Ковбаня спустывъ у льохъ про весилля любои дони, та дви бочкы меду, що зовуть *п'яне чоло*, або *спотыкачъ*,—такого, що одъ одного кубка спотыкатымешся. Отсе жъ уже козацтво познимало зъ себе поясы и на поясахъ ти вси бочкы вытягують и ставлять на зеленому морижку, поклавшы пидъ бочкы колодязну цямрыну, щобъ краще було точыты.

Чутка така пишла [якъ ти люде заразъ и довидалысь!], що стара Ковбаныха покыне будыночокъ и дворыще свое, до сотныка зъ дочкою и зъ усею худобою въ хутиръ його Пижмуркы пебереться, то еси трункы на весилли добрымъ людямъ вычастуе.

А се, бачте, воля така Марусына була, щобъ и маты не жыла въ нелюбому ій сели.

VII.

Що жъ то за весилля скоилось, то й сказаты не можна! Уся сотня гуляла тры дни и тры ночи; самыхъ порохивъ дви миркы выстрелялы. Гарматы до вдовынои хаты попрывозылы. Родычи молодои зъ гарматъ у воротяхъ стрилялы, а козацтво зновъ зъ гарматамы та зъ самопаламы молодои добувало.

Сотныкъ верхы, сывый якъ голубъ, у золотому жупани, въ собольовій шапци зъ оксамытнымъ зеленымъ верхомъ, а кинь пидъ нымъ сирый, якъ рябець, кинь Турецькый,—такый кинь, що й старый на йому молодымъ здаеться. Такъ черезъ гармату й перескочывъ!

А якъ до винця йихалы, то—Господы мій!—висьмерыкъ воливъ зъ Пижмурокъ прыгналы, такыхъ, що кожна пара несчысленни грошы коштуе. Сотныкъ у чумацтви кохався. Та ще прывезлы якогось Нимецького воза, довжелезного, що и въ двори не змистыться, та того воза самымы кындякамы й выслалы, ажъ по люшняхъ, по колесахъ телипаеться, на війя кындякъ лягае, а воламъ рогы, якъ те вилце, червонымы та блакытнымы шыроченнымы стричкамы ввылы, винкы зъ дубового лысту та зъ золотыхъ гвоздыкивъ на шыи воламъ повишалы. То булы пышни волы, що вóла ажъ до земли звысають, а то—наче вви сни тоби ввыджуеться.

Князь изъ молодою *княгынею* сыдять высоко на тому вози, а навкругы свахы, дружкы, свитылка зъ мечемъ и музыкы; козацтво верхы и с-переду и з-заду. Простягся пойиздъ до самои церквы.

VIII.

И то жъ то въ церкви було всимъ дыво, що дви пари разомъ будуть винчатыся. Маруся Ковбанивна зъ сотныкомъ Байдакомъ, а Орына Лободивна зъ Осауленкомъ Прохоромъ.

Справди, каже бабуся, якъ сонце погасыть мисяця на неби, такъ Маруся погасыла и красою, и пыхою багатою нелюбу ій пару.

Хто бачывъ іи въ церкви—не всяке протовпылось, и я, каже бабуся, тилькы коло церквы стояла та на ти волы дывылась, та дывомъ дывувала, що з-роду такыхъ воливъ зъ такымы пышнымы рогамы не бачыла... Такъ хто бачывъ, кажу, Марусю въ церкви,—вжахалыся зъ іи красы дывнои. Била якась вона зробылась, тилькы трошкы краскы по щокахъ розлывалось, та губонькы алилы; та ще лучча, ще краща, нижъ було, якъ зъ Осауленкомъ любыться. Очи сяють, якъ зори,—справди, кажуть, якъ зори ти очи сялы.

З-горда позырала на Осауленка и на його Орыну, сыроту вбогу. Та, якъ голубка полохлыва, до свого подружжя хылылась.

И Осауленкови було якось ніяково. Богъ його вже знае, що въ його на души було тоди, а посли об'явылось... Нехай Господь одъ такого бороныть всякого чоловика хрещеного.... Бодай бы лучче такого й не чуваты.

IX.

Одгулялы весилля, выпроводылы молодыхъ у Пижмуркы. Прыданкы биснувалысь ище зъ тыждень, перейизджаючы то до вдовы Ковбаныхы, то до сотныка Байдака. Меды йналывкы лылысь у його ричкою. Дали все затыхло. Ковбаныха выбралась до зятя. Ще, може, мынула недиля, чы й друга, а тамъ и выявылось лыхо, що пидъ те веселе бенкетування наклюнулось.

Тяжке, диткы мои, лыхо бувае зъ того, якъ яка людына вродыться горда та пышна! Нема чоловикови щастя, въ кого жинка буде гордыня; нема й жинци добра, колы въ чоловика невгамоване гордее серце.

Осауленкови, якъ винъ ще залыцявсь до Маруси, чы любывся зъ нею, просто сказаты, - здалось, що вона, та Маруся, краса мальована, багатырка пышна, що вона нымъ гордуе, що вона зъ мылосты нибы тилькы до його свою вквитчану, золотомъ повыту голову схыляе.

Богъ ихъ знае, яке тамъ слово мижъ нымы бовкнуло, тилькы винъ засумувавъ тяжко, трохы, кажуть, самъ соби смерты не заподіявъ, а дали—постривай же!—взявъ та й прыхылывсь до вбогои сыроты, до Орыны безталаннои!

А та соби—постривай же!—та й переказала сотныкови: прыйизды за рушныкомъ.

—— Бодай васъ, мои безталанночкы!—каже було бабуся:—Хочъ бы вы матиркамъ своимъ одкрылыся, хочъ бы одну людыну вы коло себе зъ щырымъ серцемъ та зъ добрымъ розумомъ малы!... Самы себе занапастылы, мовчкы соби по ями выкопалы!...

Ось слухайте, що сталось.

X.

Ранкомъ в-осены, тилькы що сонечко почало по красному ридкому лыстячку сыяты, дывляться люде—по селу йде наша пани сотнычка, та въ чому жъ вона убрана? Сукни на ій сукнямы, а коса росплетена по витру мае, и на голови винокъ изъ сухыхъ васылькивъ та чорнобрывцивъ, що за сволокамы по свитлыцяхъ затыкають. Отъ зъ того хатнього зилля вона бидолашня винокъ соби сплела и бижыть, якъ та рыбонька вьеться, до Осауленковои хаты.

Осауленко наче ждавъ іи—выйшовъ назустричъ. Побачывъ и зарыдавъ, якъ мала дытына.

Люде обступылы безталанночку божевильну, а вона просыть ихъ на весилля, кланяеться... Що жъ то булы за жалощи! Краса іи не змынылась, лычко горыть, очыци сяють, та страшно було на неи дывытысь.

Выйшла й нещаслыва Орына зъ хаты, ничого й не каже, и чоловика свого не впыняе, а той ажъ у сыру землю бьеться.

Колы жъ тутъ панъ сотныкъ иде... Похылывся,—вже не той, що на весилли бувъ... зрозумивъ, якого соби щастя доскочывъ. Ласкавымъ, тыхымъ словомъ почавъ свою молоду жинку благаты, щобъ до-дому вернулась.

Вона наче й опам'яталась: схылыла голову на били рукы, лычко въ долони втопыла,—повизъ винъ іи до-дому.

XI

Засумувавъ же тяжко нашъ Осауленко писля сього, занудывъ свитомъ несказанно. Зъ лыця спавъ, ажъ почорнивъ одъ велыкои тугы, и все въ пасици зъ дидомъ-пасишныкомъ сыдыть.

Воно то й треба було його помочи, щобъ на зиму бжолы установыты, такъ колы жъ винъ и до-дому не навидаеться,—тамъ и ночуе въ курени, и все—росказувавъ описля дидъ—все мовчкы плаче, а в-ночи встане и навкругы пасикы, мовъ неприкаяный, блукае.

Не довго жъ се й проволоклось.

Казалы добри люде:—Бережить вы сього чоловика!—Та якъ його вберегты? То не дытына. Винъ и дило робыть, и никому важкого слова не скаже; и Богу молыться, тилькы знай мовчыть та сумуе, та чахне, мовъ свичка тане.

XII.

На самого Наума, каже бабуся, що дитей люде до дяка оддають, идуть наши селяне черезъ греблю до церквы, ажъ дывляться—на стрыжни Осауленкова шапка плавле. А въ його була Запорозька кабардынка зъ кабарды,—йому въ Сичи подаровано, якъ горилку возывъ у Сичъ.

Дывуються люде й жахаються: щось воно не добре вищуе.

Колы жъ дивчата:—Гляньте! гляньте! винокъ зъ сухыхъ васылькивъ та чорнобрывцивъ!

Справди де взявся, выплывъ из-за осокы такый само винокъ, якъ бувъ на молодій сотнычци.

Почало быстрыною шапку крутыты, а тутъ витерець повіявъ... И сплылась шапка до-купы зъ виночкомъ, и поплылы по стрыжню в-пари.

—Э, та се жъ воно щось йе тутъ негарне!—сказалы стари люде.—А шукайте човна, давайте невода!—

Закынулы невидъ,—такъ и йесть! вытяглы ихъ у-пари. Обнявшысь воны въ води лежалы...

Що то страху було на ныхъ дывытысь! що то жалощивъ! Прыбигъ киньмы сотныкъ, и теща зъ нымъ прыйихала.

Ну, вже тутъ и росказаты не можна, говорыть було бабуся, якого було плачу та лементу.

Заразъ ихъ и поховалы; здобулы въ когось готову просторy домовыну. Надъ ставомъ, помижъ вербамы й поховалы ихъ у однiй домовыни. Нехай ихъ уже Господь хочъ на тимъ свити не розлучае!

Характерныкъ.

Зъ романа „Чорна Рада“.

Р идко, може, йесть на Вкраини добра людына, щобъ изжыла викъ, да не була ни разу въ Кыиви. А вже хто бувъ, то знае Братство на Подоли, знае ту высоку зъ дзыгаркамы дзвиныцю, мурову кругомъ ограду, ту п'ятыголову, пышно зъ переднього лыця розмальовану церкву, тіи высоки кам'яныци по бокахъ. Отъ же рокивъ за двисти назадъ все то було инше. Тоди ще стояла дерев'яна церква гетьмана Петра Сагайдачного: и ограда, и дзвыныця, и вси братськи школы—усе те було дерев'яне. У середыни въ манастыри стоявъ тоди густый старосвитськый садъ. Була то колысь лагочестыва пани, Ганна Гугулевычивна, що подарувала на Братство свій двиръ изъ садомъ; и на тому то двори гетьманъ Сагайдачный церкву збудовавъ и манастыръ Братськый зъ школамы устроивъ, щобъ тее Братство дитей козачыхъ, мищанськыхъ и всякыхъ учыло, людямъ у темноти розуму загынуты не давало.

Постоявшы прочане наши въ церкви, подалы срибла панотцямъ Братськымъ на школы, и прогаялысь геть то, оглядуючы манастыръ. А було тоди на що тамъ задывытысь. Прыдавсь одынъ чернець на малювання и пообмальовувавъ не то церкву, да й саму ограду округы Братства, що вже де на яку дывовыжу, а въ Братство мыряне йшлы дывытысь на малювання. Що тилькы въ Быбліи прописано, усе чернець той мовъ жыве спысавъ

скризь по манастыреви. То жъ святе саме по соби, а то такы й наше козацьке лыцарство було тамъ скризь по огради помальоване, щобъ народъ дывывсь да не забувавъ, якъ колысь за батькивъ та за дидивъ діялось.

Бувъ тамъ намальованый и Нечай, и Морозенко. Кругъ його горять костьолы й замкы, а винъ сиче-рубае, топче конемъ Ляхивъ зъ недоляшкамы. Ище и пидпысано: *Лыцарь славного війська Запорозького;* а надъ Ляхами: *А се проклятущи Ляхы.* Знаете, тоди ще Хмельныщына тилькы що втыхла, такъ любывъ народъ, дывлячысь, спомынаты, якъ наши за себе оддячылы. А ченци соби любылы мырянамъ у голову задовбуваты, що нема въ свити ворога надъ католыка. Палы, рубай його, вывертай зъ коренемъ, то й будешъ славенъ и хваленъ, якъ Морозенко.

Бувъ тамъ и козакъ Байда, що высивъ ребромъ у Туркивъ на гаку, а не зламавъ своеи виры. Такъ и те все тамъ помальовано, щобъ усяке знало, яки колысь булы лыцари на Вкраини.

Бувъ и Самійло Кишка, що й доси про його спивають кобзари, якъ винъ попавсь у Турецьку неволю, и п'ятдесятъ чотыри рокы бувъ на галерахъ у кайданахъ, за замкамы; якъ йому Господь допомигъ и себе, и товарыства пивчвартаста вызволыты, и якъ, узявшы ту галеру, прыплывъ до козакивъ, и корогвы хрещати давни у кышени козакамъ прывизъ — не зневажывъ козацькои славы.

Дывляться наши на тіи намальовани дыва, доходять уже до дзвиныци, ажъ слухають—за оградою щось гуде, стугонить, наче гримъ гремыть оддалекы,—и музыкы грають.

— Се,—каже ченчыкъ, що провожавъ ихъ по манастыреви, —се добріи молодци Запорожци по Кыиву гуляють. Бачте, якъ наши бурсакы-спудеи бижать за ворота? Жадною мирою не вдержышъ ихъ, якъ зачують Запорожцивъ. Бида намъ изъ сымы искусытелямы. Найидуть, покрасуються тутъ, погуляють; дывысь—половына бурсы и вродыться за Порогамы.

Тымъ часомъ музыкы, галасъ и тупотня пидходылы все блыжче. Люде одынъ одного пхае да бижать дывытысь на Сичовыхъ гулякъ. Тилькы й чуты:—Запорожци, Запорожци зъ свитомъ прощаються!

Що жъ то було за прощання зъ свитомъ? Була то въ Запорожцивъ гульня, на дыво всьому мырови. Якъ дожыве було

который Запорожець до великои старосты, що воюваты бильшъ не здужае, то набье чересъ дукатамы да забере зъ собою прьятеливъ душъ трыдцять, або й сорокъ, да й йиде зъ нымы въ Кыивъ бенкетуваты. Дома, у Сичи, ходять у семряжкахъ да въ кожанкахъ, а йидять мало не саму соломаху, а тутъ жупаны на ихъ будутъ лудань, штаны изъ дорогои саеты; горилка, меды, пыва такъ за имы въ куфахъ и йиздять,—хто стринеться, усякого частують. Тутъ и бандуры, тутъ и гусли, тутъ и спивы, й скокы, и всяки выкрутасы. Отсе одкуплять було бочкы зъ дьогтемъ, да й розиллють по базарю; одкуплять, скилькы буде горшкивъ на торгу, да й порозбывають на череп'я; одкуплять, скилькы буде мажъ изъ рыбою, да й пороскыдають по всьому мисту:

— Йижте, люде добри!

А погулявшы недиль зо дви да начудувавшы увесь Кыивъ, идуть було вже зъ музыкамы до Межыгорського Спаса. Хто жъ иде, а хто зъ прощальныкомъ танцюе до самого манастыря. Сывый, сывый якъ голубъ, у дорогыхъ кармазынахъ, выскакуе, попереду йдучы, Запорожець; а за нымъ везуть боклагы зъ напыткамы и всяки ласощи. Пый й йижъ до своеи любосты, хто хочешъ!

А вже якъ прыйдуть до самого манастыря, то й стукае Запорожець у ворота.

— Хто такый?

— Запорожець.

— Чесо рады?

— Спасатыся!

Одчыняться ворота, винъ увійде туды, а все товарыство и вся суета мырськая зъ музыкамы, и скокамы, и солодкымы медамы останеться за воритьмы. А винъ, скоро ввійшовъ, заразъ чересъ изъ себе и оддае на церкву, жупаны кармазынови зъ себе, а надине волосяну сорочку, да й почавъ спасатысь. Такъ то росказують стари люде про тыхъ прощальныкивъ.

Отъ же й теперъ, передъ Шрамомъ да Череванемъ, высыпалы воны зъ улыци, якъ изъ рукава, танцюючы. Чупрындыри такі, що любо глянуты. Идучы мымо церквы, покладалы хресты, былы поклоны, да зновъ схопывшысь, навпрысядкы, да черезъ голову, да колесомъ! А бурсакы, повыбигавшы за ограду, дывляться на ихъ, да й плачуть.

— Не плачте, дурни!—кажуть имъ Запорожци,—Днипро тече просто до Сичи...

Дома въ себе воны, кажу, ходять було у дьогтяныхъ сорочкахъ да въ дирявыхъ кожухахъ-кожанкахъ, а тутъ повбиралысь у таки жупаны, що хоть бы й гетьманови,—и все, щобъ тилькы показаты передъ мыромъ, що Запорожцю тіи сукна й блаватасы все одно, що й семряга. Заразъ, чы калюжу вбачыть де на дорози, такъ у калюжу й лизе въ кармазынахъ; чы шыритвасъ дьогтю зуздрыть, такъ и вскочыть туды зъ сап'янцямы. Хымерный дуже бувъ народъ!

Шрамъ, хоть и сердывсь на Запорожцивъ, да й самъ не постеригъ, якъ задывывсь на ихъ. Добріи молодци багато инколы діялы людямъ шкоды по Вкраини, да, мымо того, якось прыпадалы до души всякому. Не разъ доводылось мени самому слухаты, якъ иншый дидъ, спомынаючы ихъ пакости, зачне було ихъ кореныты, а дали, якъ заговорыться, якъ забалакаеться про ихъ звычаи да ходы, то й самъ не знае, чого йому й жаль стане сиромахъ, и зачне сива голова гуторыты про ныхъ, якъ про своихъ родычивъ. Чымъ же то, чымъ тіи Запорожци такъ прыпадалы до души всякому? Може, тымъ, що воны безпечне, да разомъ якось и смутно дывылысь на Божый мыръ. Гулялы воны и гульнею доводылы, що все на свити суета одна. Не треба було имъ ни жинкы, ни дитей, а гроши розсыпалы, якъ полову. Може, тымъ, що Запорожжя испокон-вику було серцемъ Украинськымъ, що на Запорожжи воля николы не вмирала, давни звычаи николы не забувалысь, козацьки предковични писни до послиду дней не замовкалы, и було те Запорожжя, якъ у горни искра: якый хочъ, такый и розидмы зъ неи огонь. Тымъ то, мабуть, воно й славне помижъ панамы й мужыкамы, тымъ воно й прыпадало такъ до души всякому!

Черевань, дывлячысь на тіи скокы й выкрутасы, ажъ ногою прытупувавъ, узявшысь у бокы.

— Отъ, бгате,—каже Шрамови,—де люде вміють жыты на свити! Колы бъ я бувъ не жонатый, то заразъ бы пишовъ у Запорожци!

— Не знать щò ты провадышъ, свате!—давъ йому одвитъ Шрамъ.—Теперъ чесному чоловикови стыдъ мишатысь мижъ си розбишакы. Перевернулысь теперъ уже катъ знає на що Запорожци. Покы Ляхы да недоляшкы душылы Украину, туды вти-

кавъ що найкращый людъ зъ *Городивъ*; а теперъ хто йде на Запорожжя? або гельтипака, або злсдюга, що боиться шыбеныци, або дармойидъ, що не звыкъ заробляты соби насушного хлиба. Сыдять тамъ окаянніи въ Сичи, да тилькы п'янствують, а очертіе горилку пыты, такъ и йиде въ Городы, да тутъ велычаеться, якъ порося на орчыку. Цуръ имъ зъ ихъ скокамы! Пойидьмо боржій у Печерськый а то не застанемъ на службу.

Колы жъ тутъ хтось из-за плечей:—Овва!

Обернувсь Шрамъ, ажъ у його з-заду стоить Запорожець у кармазынахъ; стоить и сміеться.

— Овва!—каже,—и отсе бъ то наче й правда, а воно зовсимъ брехня.

— Ироде!—не стерпившы, гукнувъ на його Шрамъ; да схаменувшысь, де винъ, заразъ и перемигъ себе.—Цуръ тоби!—каже,—опричъ Божого дому.

Да скорій до коня, да й пойихавъ. Черевань зъ Петромъ за нымъ.

Череваныха тежъ поспишала до рыдвана, бо до Запорожця прыставъ другый братчыкъ, и хоть ничого ій не сказалы, да поглядалы на Лесю такъ хыжо, якъ вовкы на ягныцю.

Первый Запорожець бувъ здоровенный козарлюга. Пыка шырока, засмалена на сонци; самъ опасыстый; довга, густа чупрына, пиднявшысь перше в-гору, спадала за ухо, якъ кинська грыва; усы довги, у-ныэъ позакручувани, ажъ на жупанъ извысалы; очи такъ и грають, а чорни, густіи бровы ажъ ґеть пиднялысь надъ тымы очыма, и—врагъ його знае—глянешъ разъ: здаеться, супыться; глянешъ у-друге: моргне довгымъ усомъ такъ, наче заразъ и пидниме тебе на смихъ. А другый бувъ молодый, высокый козакъ, тилькы щось Азіятське; заразъ и выдно, що не нашого поля ягода, бо до Сичи сходылысь бурлакы зъ усього свиту: прыйде Турокъ, и Турка прыймають; прыйде Нимець, и Нимець буде Запорожцемъ, абы перехрестывсь да сказавъ: „Вирую во Хрыста Іисуса; радъ воюваты за виру Хрыстыянську".

Зрадувалась Череваныха, якъ наздогнала своихъ, мовъ слобонылась одъ якои напасты. Отъ и пойихалы вси черезъ Верхній Городъ, а далі Мыхайловською Стежкою черезъ Евсійкову Долыну, на Печерську гору. А по Печерській гори росла тоди скризь дыка пуща. Дорога черезъ ту пущу була дуже трудна: то

крутылась помижъ деревомъ, то спускалась у байракы, то обходыла кудлатіи кучугуры. Рыдванъ, що дальшъ, усе одстававъ одъ верховыхъ... Остались наши прочанкы тилькы зъ Васылемъ Невольныкомъ.

Ажъ ось, зъ обохъ бокивъ дорогы закопотилы кони, затрищало сухе гилля пидъ копытамы, и показались кризь зелену лищыну кармазыны. Ихъ наздогналы Запорожци,—тыхъ двое, що одризнылись коло Братства одъ прощальныкивъ.

Череваныха зъ дочкою самы не знають, чого злякались. Бо си гультаи йидуть не по-людськы: не глядять и дорогы, а такъ куды здря и мчаться по гаю; тилькы все крутяться помижъ деревомъ коло рыдвана; не попережують, и ззаду не остаються. А кони наче знають, чого сымъ шыбай-головамъ хочеться: скачуть якъ козы то сюды, то туды помижъ кущамы. Ажъ страшно було дывытысь, якъ та дыка степова жывотына дряпаеться копытамы на кручу, то отсе зъ кручи кынеться въ проваллля, и не выдно іи стане, тилькы глухо тупотыть и хропе у байраци. Наши не разъ уже думалы, що кинь перекынувсь назадъ и задавывъ йиздця пидъ собою; ажъ ось йиздець, якъ выхоръ, выскочыть зновъ на кучугуру, да й заграе на сонци кармазынамы.

Такъ пурынаючы да крутячысь, мовъ не передъ добромъ, Запорожци переклыкались черезъ дорогу, якъ хыжи орлы, и повелы таку розмову, що въ нашихъ прочанокъ и души не стало.

— Отъ, брате, дивка!—гукне одынъ.—Нехай я буду шматъ грязи, а не лыцарь, колы я думавъ, що йе на свити таке дыво.

— Эге, йе сало, та не для кота,—озветься другый черезъ дорогу.

— Чомъ же не для кота? Хочешъ, заразъ поцилую?

— А якъ поцилують коло стовпа кыямы?

— Що мени кыи! Та нехай мене хочъ заразъ рознесуть на шабляхъ!

Леся боялась, щобъ справди винъ не напавсь на неи; ажъ тутъ на дорози байракъ. Запорожци такъ и кынулись туды, якъ тіи демоны.

— Васылю!—каже тоди Череваныха,—куды отсе мы зайихалы? що отсе зъ намы буде?

— Не бійся, пани, — каже всмихнувшысь Васыль Невольныкъ:—добри молодци тилькы жартують. Воны з-роду дивчатъ не займають.

А Череваныси щось дуже сумно. Звелила йихаты швыдче, щобъ наздогнать своихъ. Якъ ось Запорожци зновъ по бокахъ дорогы. Жупаны позабрызькувалы въ грязь у байраци, да имъ про те байдуже.

— Гей, брате Богдане Чорногоре!—гукне знову старшый,—знаешъ, що я тоби скажу?

— И вже!... путнього не скажешъ, прылыпнувшы до бабы.

— Отъ же почуешъ одъ мене таке, що ажъ облыжешся!

— Ого!

— И не ого! Ось слухай. Хочъ Сичъ намъ и маты, а Велыкый Лугъ батько, та для такои дивчыны можна покынуты й батька й матиръ.

— Чы вже бъ то?

— А то що хиба?

— Куды жъ тоди?

— Овва!

Тутъ Запорожци зновъ исчезлы, якъ мара. Маты й дочка думалы, що въ ихъ и справди щось недобре на думци; а Васыль Невольныкъ похытавъ головою, та й каже:

— Що за любый народъ отси братчыкы! Охъ, бувъ и я колысь такымъ выгадчыкомъ, покы лита не прыборкалы та проклята неволя не прымучыла! Гасавъ и я, якъ божевильный, по степахъ за кабардою; выгадувавъ и я усяки выгадкы; зналы й мене у *Городахъ* и на *Степахъ*, зналы мене шинкари й музыкы, зналы паны й мужыкы, знало лыцарство й хлиборобы!

— Ще я не таке скажу тоби!—гукнувъ, якъ изъ бочкы, Запорожець.

— Було бъ зъ тебе й сього,—одвитувавъ другый,—якъ бы почувъ батько Пугачъ: одбывъ бы винъ у тебе хутко до бабъ охоту!

— Ни, такы справди, Богдане. Якый врагъ шуткуватыме, якъ увипьются чорни бровы, наче п'явкы, у душу? Хочъ такъ, хочъ сякъ, а дивчына буде моя! Чы знаешъ, що?

— А що?

— Подывыться бъ, що тамъ у васъ за горы!

— Оттакои!

— Такои, брате! Нехай не дурно запрошувавъ ты мене до своихъ, воюваты Турка. Колы хочъ, ухопымо *дивойку*, та й гайда въ Чорну Гору!

— И ты отсе по правди говорышъ?

— Такъ по правди, якъ я Кырыло Туръ, а ты Богданъ Чорногоръ. Зъ такою дивкою за сидломъ помчався бъ я хочъ и къ чорту въ зубы, не то до Чорногорцивъ.

Оттакъ тіи каверзныкы змовлялысь у-очевыдькы на гвалтовный учынокъ, и нихто не розибравъ бы, що справди въ ихъ на думци. Шаленый бувъ народъ! Усе йому дурныця: чы жыть, чы вмерты—йому байдуже; що людямъ плачъ, те йому играшка. Тымъ то Череваныха й боялась, щобъ лукавый не пидкусывъ палыводъ на яку пакость. Ажъ ось сталы наздоганять своихъ. Запорожци бачять тоди, що ба! да й зныклы зъ очей, якъ той сонъ, що чоловикъ жахаеться, мучыться, колы жъ гляне, ажъ и нема ничого.

* * *

Хто бъ то мавъ таке слово пышне да красне, щобъ такъ якъ на картыни змалювавъ той манастыръ Печерськый, щобъ хто й не бувъ из-роду въ Кыиви, такъ щобъ и той, чытаючы, мовъ бачывъ на свои очи тіи муровани ограды, ту высоченну дзвиныцю, тіи церквы пидъ золотомъ да скульптурою? Се жъ то воно такъ теперъ; а рокивъ двисти назадъ треба було слова тыхого, понурого, щобъ росказаты, якъ тоди знаходывсь манастыръ Печерськый. Далось и йому въ знакы Батыйовське лихолиття. *Велыка церква*, що пропысана въ литопысяхъ „небеси подобною", зруйнована була по викна. Хоть же князь Олельковычъ Симеонъ пиднявъ іи зновъ изъ руинъ, тилькы далеко ій було до стародавньои липоты. Не було ни срибла, ни золота, що теперъ сяе по Лаври всюды; усе було тоди убогенько.

Э, да булы скризь по стинахъ у Велыкій церкви помальовани князи, гетьманы, воеводы благочестывіи, що тую церкву боронылы й пидпиралы. Теперъ бы дорого далы мы, щобъ ихъ узриты! А в-ныну поузъ стинъ скризь булы надгробкы тыхъ велыкыхъ людей, того лыцарства православного. И того ничого вже немае!...

Выстоявшы службу, Шрамъ ходывъ изъ своимы одъ одного надгробка до другого. Тутъ чытавъ, що оттакый то „Симеонъ Лыко, мужъ твердый вирою и хоробрый, почывъ по многыхъ славныхъ подвыгахъ". А тамъ—буцимъ озывавсь до його зъ того свиту пышный князь золотымы словамы: „Многою сіявъ я, ка-

же, знатностію, властію и доблестію, а якъ умеръ, такъ зъ убогымъ старцемъ зривнявся и за шыроки свои ланы симъ ступнивъ земли узявъ. Не дывуйся“, каже, „тому, чытачу, бо й тоби те жъ буде: неривнымы на свитъ нарожаемось, а ривнымы вмираемо“. А тамъ ище якый-небудь панъ просыть, хто чытатыме пидпысъ, то промовъ, каже, идучы мымо, благе слово: „Боже! мылостывъ буды души раба Твоего“. Хто бъ и не пысьменный бувъ, такъ дывлячысь тилькы на ти шабли, на ти панцеры, бунчукы и всяки клейноды, перемишани зъ кисткамы, зъ Адамовымы главамы, що повыроблювано гороризьбою зъ миди да зъ каменю по-надъ тымы надгробкамы,—хто бъ, кажу, бувъ и не пысьменный, такъ и той бы догадавсь, противъ чого то воно такъ выкомпоновано: усяке багатство, усяка слава—усе воно суета суетъ: и шабля, й булава зъ бунчукомъ, и горностайова кырея поляжуть колысь поручъ изъ мертвымы кисткамы.

Отъ же й Шрамъ, розглядуючы ту гороризьбу да чытаючы эпитафіи, засмутывся душею да й каже:

— Колыко то гробивъ, а вси жъ то тіи люде жылы на свити, и вси пишлы на судъ передъ Бога! Скоро й мы пидемъ, де батькы и диды наши.

Да погадавшы такъ, вынявъ из-за пазухы щырозлотый обушокъ, що одбывъ колысь на войни у Лядського пана, чы въ недоляшка да й повисывъ на рызи въ Богоматери.

Изъ Велыкои церквы повернулы наши прочане до пещеръ; колы жъ дывляться—йде зъ пещеръ проты ихъ хтось у дорогыхъ кармазынахъ, высокый й вродлывый; а по кармазынамъ скризь комиръ и полы гаптовани золотомъ; зверху кырея пидбыта соболемъ; пидпиравсь срибною булавою. А за нымъ купа людей чымала, усе въ кармазынахъ да въ саетахъ. Ченци ихъ провожалы.

Шрамъ ажъ затремтивъ, якъ глянувъ.

— Боже мій!—каже,—да се жъ Сомко!

А той соби зрадивъ, побачывшы Шрама.

Обнялысь, поцилувалысь и довгенько державы одынъ одного обнявшысь.

Дали прывитавсь гетьманъ и зъ Череванемъ.

Черевань такъ зрадивъ, що ничого й не змигъ сказаты на гетьманське прывитання, да вже обнявшысь промовывъ тилькы:

— А, братику мій любезный!

Череваныху назвавъ гетьманъ, вытаючысь, ридною ненею. Вона ажъ помолодшала, и вже нащебетала йому всячыны.

— А ось и моя наречена!—сказавъ Сомко, обернувшысь до Леси.—Вамъ, ясная панно, чоломъ до самыхъ нижокъ!

И взявъ іи за руку и поцилувавъ, якъ дытыну.

— Давно мы,—каже,—не бачылысь за військовымы чварамы, да ось немовъ Господь насъ изведе на-викы до-купы.

Леся почервонила да ажъ нахылылась, якъ повна квитка въ трави, и прыгорнулась до матери, обнявшы іи руку.

Тутъ то вже Петро мій догадавсь, що за гетьманъ снывся Череваныси. У ихъ, мабуть, давно вже було зъ Сомкомъ полажено. Дывно тилькы здалось йому, що Черевань про те а ни гадкы; да, выдно, се така була пани, що справлялась и за себе, и за чоловика.

Теперъ уже ничого було думаты про Лесю Петрови. Хочъ винъ бувъ и значный козакъ, да не протывъ гетьмана; хочъ винъ бувъ юнакъ уродлывый, да не протывъ Сомка. „Сомко бувъ воинъ уроды, возраста и красоты зило дывнои“ — пышуть у литописяхъ,—бувъ высокый, огрядный соби панъ, кругловыдый, русявый; голова въ кучеряхъ, якъ у золотому винку; очи ясни, весели якъ зори; и вже чы заговорыть, то справди по-гетьманськы. Такъ куды вже изъ нымъ мирятысь Петрови!

Не пустывъ Шрама Сомко у пещери; завернувъ до себе зъ усима на козацьке подвир'я. А козацьке подвир'я було не в-купи зъ манастыремъ; бо мырянамъ здумаеться гримнуты иноди й лышній разъ кубкомъ, або загомониты буйнымы ричамы; такъ, щобъ не вводылы братіи въ искушеніе, стоявъ на одшыби про такый случай хуторець. Туды Сомко повивъ своихъ гостей.

Увійшлы у свитлыцю, а тамъ уже все готове на столи до обиду...

Якъ ось пидъ викномъ хтось:—*Пу-гу! пу-гу!*

Сомко усмихнувсь:—Се, каже, нашъ юродывый Кырыло Туръ.

Извеливъ одвитуваты по-запорозькы:—*Козакъ зъ Лугу!*—бо Запорожци здоровкалысь, мовъ хыже птаство на степу.

— Не знаю, сынку,—каже Шрамъ,—що за неволя тоби водыться зъ сымы пугачамы. Городовому козакови треба стерегтысь ихъ, якъ огню.

— Правда твоя, батьку,—каже Сомко,—Нызовци зледащилы пєсли Хмельныцького, а все такы мижъ нымы йесть люде драгоцинніи. Отъ хочъ бы й отсей Кырыло Туръ. Не разъ винъ мени стававъ у велыкій прыгоди. Добрый воинъ и душа щыра, козацька, хочъ удае зъ себе ледащыцю и характерныка. Да вже безъ юродства въ ихъ не бувае.

— Щобъ ихъ лыхый злызавъ изъ ихъ юродствомъ!—каже Шрамъ.—Имъ усе смишкы! Не разъ и самому Хмельныцькому пидносылы воны гиркои.

— А все такы не скажешъ, батьку, щобъ и мижъ нымы не було добрыхъ людей.

— Грихъ мени се сказаты!—одвитуе Шрамъ.—Разъ, чатуючы зъ десяткомъ козакивъ у поли, попавсь бувъ я у таку западню, що безъ ихъ якъ разъ полигъ бы головою. Обскочылы мене кругомъ ляхы. Уже насъ осталось тилькы четверо; уже пидо мною й коня вбыто; я одбываюсь стоя. А имъ, окаяннымъ, хочеться взяты мене жывцемъ, щобъ поглумытысь такъ, якъ надъ Налывайкомъ и иншымы бидолахамы. Колы жъ тутъ звидкы не визьмысь Запорожци: *Пу-гу! пу-гу!*—Ляхы въ ростичъ! а було ихъ изъ сотню. Дывлюсь, а Запорожцивъ нема й десятка.

— О, мижъ нымы йесть добри лыцари!—каже Сомко.

— Скажы лучче, сынку, булы, да загулы. Перевелысь теперъ лыцари въ Сичи: зерно высіялось за війну, а въ кошу осталась сама полова.

— Овва!—гукнувъ тутъ на всю свитлыцю Кырыло Туръ, показавшысь у дверяхъ.

Увійшовъ у хату, не знимаючы шлыка, узявсь у бокы да й дывыться на Шрама, покрывывшы губу.

Шрамъ такъ и загоривсь.

— Що то за овва?—каже, пидступывшы до Запорожця.

А той изновъ:—Овва, пан отче!—да й заложывъ за ухо ливого уса (се бъ то—знай, не боюсь тебе).

— Перевелысь?—каже,—де тоби перевелысь? Хиба жъ дарма спивають:

„Течуть ричкы зъ всього свиту до Чорного моря?“

Якъ вода въ Чорному мори не переведеться, покы свитъ сонця, такъ и въ Сичи до вику вичнього не переведуться лыцари. Зъ усього свиту злитаються воны туды, якъ орлы на недоступну

скелю... Отъ хочъ бы й мій побратымъ... та не про його теперъ ричъ. Чоломъ тоби, пане ясновельможный! (Тоди вже знявъ шлыкъ). Чоломъ вамъ, панове громадо! Чоломъ и тоби, пане полковныку! Ну, дакъ якъ же ты вернувсь до табора, не маючы коня?

— Ироде! сказавъ Шрамъ, гризно насупывшы на його биліи бровы,—колы бъ не таке мисце, то навчывъ бы я тебе шануватысь!

— Се бъ то вынявъ шаблюку та сказавъ: „А ну, Кырыло, помиряемось, чыя довша?“ Козацьке слово, я оддавъ бы шалевый свій поясъ за таку честь! Та сього з-роду не буде! Лучче, колы хочъ, розрубай мене на-двое, одъ чуба до матни; а я не зниму рукы на твои шрамы и на твою рясу!

Знавъ бо, що й сказаты Запорожець. Заразъ старый и вгамувавсь.

Чого жъ ты,—каже,—осо, одъ мене хочешъ?

— Ничого бильшъ, роскажы тилькы, якъ ты добравсь пихтурою до табора.

— Пьфу! сатано!—каже тоди Шрамъ, усмихнувшысь.—Роскажу, тилькы не доводь мене до гриха. Отто й порозбигалысь икъ нечыстій матери ляхы; а ватажко тоди: „Э, батьку! да се въ тебе коня нема?... Братчыкы, добудемо йому коня!“—да й прыпустывъ за ляхамы.

—- Що жъ, добулы?

— Добулы вражи диты! вернулысь изъ добрымъ мерыномъ. Здывувалысь мы тоди зъ козакамы. Якъ же й не здывуватысь, що въ самыхъ кони потомлени, а жеребця такого доскочылы, що такъ и йграе на поводи?

— Эге! знай нашыхъ! нашъ братъ не спроста воюе: часомъ Нызовець и чортомъ орудуе.

Такъ говорывъ Кырыло Туръ, розглажуючы усы и поглядаючы на всю компанію, а очи таки лукави, що разомъ, здаеться, й щыро говорыть, разомъ и морочыть.

— Да и въ мене самого,—каже Шрамъ,—така думка, що тутъ безъ нечыстои сылы не обійшлось. Пытаю: „Якъ вы доскочылы такого огыря?“—„Намъ тее знаты, батьку. Сидай да йидь соби зъ Богомъ: ляхы не за горою; часомъ жахъ у ихъ проходыть швыдче одъ похмилля“.

— Ага! у насъ такъ!—каже Кырыло Туръ;—наши не кудкудахчуть, изнесшы яечко. А вено було ось якъ. Прыпустылы братчыкы за ляхамы; а ляхы оглядилысь, що ихъ женеться жменя, та й зупынылысь. Покы жъ воны до мушкетивъ, а отаманъ прыцилывсь, та и влучывъ ихъ ротмыстрови якъ разъ межы очи. Ляхы тоди въ ростичъ! а я за коня... чы то бакъ—отаманъ за коня!...

— Що за вража маты!—каже тоди Шрамъ, протыраючы очи.— Да се жъ ты, бачу, самъ и отаманъ?

Запорожець тоди въ реготъ.

— Ага,—каже,—пане полковныку! такъ то ты шануешъ давнихъ прыятеливъ?

— Ну, выбачай, братику,—каже Шрамъ, обнявшы його!—Чы не роскололы ляхы мени головы шаблямы да келепамы: щось не держыться въ ій пам'ять!

— А що жъ отсе мы такъ заговорылысь?—озвавсь Сомко.— Давно пора по чарци да й за стилъ.

— Отъ, бгатци, розумна ричъ, такъ-такъ!- каже Черевань.— Я такъ отощавъ, не йившы з-ранку, що й радуватысь не здужаю.

Выпывъ Кырыло Туръ горилкы да й каже:

— Уже жъ, пане ясновельможный, не оставъ твоею ласкою и мого побратыма.

— Не оставымъ,—каже Сомко.—Я знаю, що винъ шаблею ворочае лучче, нижъ языкомъ.

— Не дывуйсь, пане гетьмане, що винъ мовчыть, наче воды набравъ у ротъ: винъ у мене зъ далекои земли, ажъ изъ Чорнои Горы,—десь ажъ за Бенграмы. Теперъ такы наломывсь балакаты по-козацькы, а скоро прыйшовъ до насъ, то насмишывъ братчыкивъ своею мовою: усе тилькы *бре* та *море!* А добрый юнакъ, о, добрый! Одынъ хиба Кырыло Туръ йому въ юнацтви ривня. Тымъ я никого й не люблю такъ, якъ себе та його!

* *
*

Сомко почавъ сажаты гостей своихъ за довгый стилъ. Шрама й Череваня посадывъ на покути, самъ сивъ на хазяйському мисци, конець стола, а Череваныху й Лесю посадывъ на

ослони. Запорожець прымостывсь на задньому конци стола изъ своимъ побратымомъ.

Шрамовому Петрови прыйшлось сыдиты поручъ зъ Лесею, хочъ винъ бы теперъ радъ бувъ одгородытысь одъ неи горамы й морямы. Що тамъ не выгадувавъ той Запорожець, якъ тамъ не потишалысь гости изъ тыхъ выгадокъ, винъ сыдивъ за столомъ, наче въ гаю.

— Ну, скажы жъ мени, пане отамане,—пытае Сомко въ Кырыла Тура,—якымъ витромъ занесло тебе въ Кыивъ?

— Самымъ святымъ, пане ясновельможный, — одвитувавъ Запорожець: — провожаемъ прощальныка до Межыгорського Спаса.

— Чого жъ се ты одбывсь одъ свого товарыства?

— Потрывай, пане гетьмане, роскажу все по ряду; дай перше промочыты гортань. Тилькы въ васъ таки никчемни кубкы, що ни в-вищо гараздъ и налыты. Святе дило наши Сичови корякы! у нашому коряци утопышъ иншого мызерного й ляшка.

— Пгавда бгате, ій-Богу, пгавда!—озвавсь Черевань.—Я давно кажу, що тилькы въ Сичи и вміють жить по-людськы. Ій-Богу, бгате, колы бъ у мене не жинка та не дочка, то кынувъ бы усяку суету мырськую та й пишовъ до васъ на Запорожжя!

— Гмъ!—каже Кырыло Туръ, озырнувшы його тушу,—не багато такыхъ потовпылось бы въ курени!

Уси засміялысь, а Черевань напередъ усихъ. Веселый и негнивлывый бувъ соби панъ.

— Я зъ души люблю сього пройдысвита,—каже гетьманъ Шрамови стыха.—Часомъ винъ закыне й дуже вже круто, да, врагъ його знае, якось такъ щыро засміеться, що ни за що на його не розсердывсь бы.

— Погано тилькы—каже Шрамъ,—що си братчыкы сміючысь чоловика куплять, сміючысь и продадуть.

— Що правда, то правда, батьку. По ихъ Сичовому розуму, нищо на свити не стóить ни радосты, ни печали. Фылософы вражи диты! дывляться на Божый мыръ изъ бочкы, тилькы не зъ порожньои, якъ той Діогенесъ, а по шыю въ горильци.

— Такъ вамъ хочеться знаты, чого я одбывсь одъ товарыства? —каже Кырыло Туръ, спорожнывшы кубокъ.—Ось чого. Може, вы чувалы колы небудь про побратымство? Де вже не чуваты? Се нашъ Сичовый звычай. Якъ не одризняй себе одъ мыру, а

все чоловику хочеться до кого небудь прыхылытысь; нема ридного брата, такъ шукае названого. Отъ и побратаються да й жывуть до вику в-купи, якъ рыба зъ водою. „Давай, — кажу я свому Чорногору,—давай побратаемось".—„Давай". Отъ и зайшлы у Братство, та й попросылы пан-отця прочытать надъ намы изъ Апостола, що насъ породыло не тило, а жыве Слово Боже и отъ уже мы теперъ ридни браты, якъ той Хома зъ Яремою.

— Ну, а дали?

— А дали... се вже такъ завсигды бувае, що, скоро чоловикъ зробывъ добре дило, то сатана—не за хлибомъ його згадуючы—и пидсуне искушеніе... дали дывлюсь, ажъ стоить краля така, що тилькы гмъ! та й годи.

— О, невже такы жиночый ридъ спокусывъ хочъ разъ Запорожця?

— Ой, ой, ой, пане гетьмане! та ще якъ! И не дыво бо: Адамъ бувъ чоловикъ не нашого брата, та й той спиткнувсь на Еву!

— Звидкы жъ узялась та краля?

— Спытай іи самъ, звидкы! я такои пышнои панны не зумію й заняты.

И поглянувъ на Лесю.

— Тю-тю, дурню!—каже засміявшысь Сомко:—Се моя молода!

— Та мени не те горе, що вона твоя молода,—каже, зитхнувшы, Запорожець,—а те, що зовсимъ мене прычарувала.

Уси зареготалы, почувшы таке дыво.

— Браво,—каже Сомко,—ведмидь попавсь у тенеты! Що жъ теперъ буде?

— А що жъ? ведмидь пиде до свого берлога и тенеты за собою потягне.

— Якъ! отсе у Сичъ бы то?

— Чого жъ у Сичъ? хиба тилькы й свиту, що въ викни?

— И отсе такый жвавый козарлюга, да ще й отаманъ, рады жинкы покыне товарыство?

— А чомъ же? та для такои крали можна покынуты й усе на свити, не то що товарыство.

— Ну, куды жъ бы ты потягъ свои тенеты?

— Ты бо вже, пане ясновельможный, хочешъ усю правду разомъ выпытать. Не хочеться тоби й прызнаватысь, не хочеться й брехаты.

— Бо ще, кажешъ, из-роду не брехавъ?—додавъ шуткуючы Сомко.

— Не збрешу й теперъ,—каже Кырыло Туръ.—Давайте тилькы гортань промочыты.

Да й кашлянувъ, выпывшы кубокъ, и поглянувъ по всихъ гостяхъ, розглажуючы усы.

— Треба,—каже,—вамъ, панове, знаты, що Чорна Гора те жъ святе, що й наша Сичъ, тилькы що тамъ не цураються бабського роду. А то и подилена такъ, якъ насъ: у насъ курини, а въ ихъ *братства*, и надъ усякымъ братствомъ обирають отамана А що вже воюваты зъ бусурменамы, такъ хочъ що-дня. Та якъ у ихъ воюють, колы бъ тилькы вы зналы! Якъ зачне росказуваты мій *побро*, то ажъ душа в-гору росте. Побро мій, знаете, забрившы на Вкраину, скучывъ безъ своеи Чорнои Горы и вже давно зазыва мене въ гости. И то сказать: чомъ не погуляты козакови по свиту? чомъ не подывытысь, якъ жывуть иншіи языкы?

Вси слухають, до чого винъ доведе свою ричъ. Очарувавъ усихъ Запорожець.

— Добре,—кажу,—пойидьмо, покажемо твоимъ землякамъ козацьке лыцарство; нехай и насъ тамъ знають! Ото жъ и побратавсь я зъ нымъ у Братстви, такъ уже, щобъ у насъ не було *се мое, а се твое*, а все у-купи; щобъ помагать одынъ одному у всякій прыгоди; щобъ меньшый старшому бувъ вирнымъ слугою, а старшый меньшому риднымъ батькомъ. Воно бъ и добре, та якъ побачывъ я отсю кралю, такъ душа й дала сторчака. „Якъ хочешъ,—кажу,—побро, а я безъ сіи *дивойкы* не пойиду зъ Украины!“ Не бабакъ же й мій побратымъ. „Море!—каже—у насъ якъ кому прыпаде до души *руса коса*, то вхопыть, якъ сокилъ чайку, та й до попа.

— Се вже по-рымськы!—каже сміючысь Сомко.—А якъ же въ тои чайкы йесть браты-орлы, або родычи-соколы?

— Тымъ бо й ба, що юнакы знають и сьому лыху запобигты. Тилькы натякны, то самы вызвуться! „*Гайде, море! да ти отмемо дивойку!*“ Се бъ то по нашому: „Гайда! однимемъ тоби дивчыну!“ Отъ и збереться чоловикъ десять тыхъ *отмычаривъ*: спо-

рядяться якъ на війну, и вже якъ попадуть у свои лапы *русу косу*, то хочъ головы положать, а не впустять родычамъ. Пекъ його матери! такый звычай по смаку мени! и вже хиба не я буду, щобъ я не доказавъ такого жъ отмычарства. Воны беруть одніею хыстью, а въ нашого брата про запасъ и характерство йесть.

— Що за баляндрасныкъ отсей прудыусъ!—каже сміючысь Сомко.—Мабуть, у васъ въ Сичи тилькы й роботы, що потишать одынъ одного выгадкамы.

— Э, пане гетьмане! наши братчыкы, що въ Бога день, выробляють такіи чудасіи, що не треба й выгадокъ. Та вже знаю, що паны молодци не почують луччои, якъ я сьогодни выкыну. Ще такои чудасіи з-роду нихто не чувавъ.

— Що жъ то буде за чудасія?

— Такъ, ничого: пидхоплю тилькы на сидло отсю кралю, та й шукай витра въ поли. Махнемъ зъ побратымомъ навпростець до Чорнои Горы. Охъ, да дивчына жъ гарна!—додавъ Кырыло Туръ, поглянувшы вовчымъ поглядомъ на Лесю.

Леся вже давно була сама не своя одъ страху. З-роду вона никого такъ не боялась, якъ сього Запорожця. Крипылась, однакъ же, сердешна, сыдючы за столомъ. Якъ же поглянувъ винъ на неи, то наче ажъ до серця досягъ ій очыма. Злякалась голубонька, якъ дытына, и заплакала зъ ляку. Затулыла рукамы очи, а сльозы мижъ пучкы такъ и капотять. Маты соби стревожылась, устала з-за стола и одвела іи въ кимнату.

А козакамъ и байдуже, тилькы сміялысь.

— О вражый ты комышныку!—каже Шрамъ,—бачъ, до чого добалакавсь: излякавъ справди бидну дытыну.

Череваныха вже не вернулась до столу; однакъ нихто посли обидъ не догадавсь довидатысь, чы не занедужала зъ переполоху Леся. Тоди ще козакъ мало зважавъ на жиноче серце. Жиночи сльозы и печаль не скоро проймалы йому душу.

Уставшы з-за стола, Кырыло Туръ подякувавъ за хлибъ, за силь по свойому: „Спасыби Богу та мени, а господарю ни: винъ не нагодуе, то другый нагодуе, а зъ голоду не вмру“—да й потягъ изъ подвир'я зъ побратымомъ, не сказавшы никому й прощайте, наче зъ свого куриня. Тилькы чутно було, якъ выспивувавъ за воритьмы:

Журба мене сушыть, журба мене в'ялыть,

Журба мене, моя маты, скоро зъ нигъ извалыть...

Що жъ діялось изъ Лесею? Вона, голубонька, справди рознемоглась. Не жартамы здавалысь ій хымерни речи Запорожця: вона боялась, щобъ не вхопывъ винъ іи, якъ шулякъ, и просыла матери позащипаты кругомъ двери. Чого вже не робыла маты, щобъ іи заспокоиты, сердешному дивчати такъ и стоявъ передъ очыма страшенный Запорожець. Уже й Черевань, увалывшысь у кимнату, пробувавъ іи уговорюваты, щобъ не лякалась не знать чого; разивъ зо два назвавъ, забувшысь, ажъ „бгатикомъ"; дали бачыть, що ничого зъ нею не врадыть, махнувъ рукою да й лигъ одпочываты; проспавъ, неборакъ, ажъ покы задзвонено до вечерни.

Посли вечерни зновъ позбиралысь уси у козацьке подвир'я. Гетьманъ и Шрамъ вернулысь ище веселійши, пылы за здоров'я велыкои, одностайнои Украины, пылы й за Царя православного и праведного, который ни для кого въ свити душею не покрывыть—не такъ, якъ той король, що оддавъ козакивъ магнатамъ на поталу. Одъ щырого серця празныкувалы. Черевань соби бувъ радъ, що Шрамъ повеселійшавъ, и все тилькы выгукувавъ за кубкомъ: „Щобъ нашимъ ворогамъ було тяжко!"

И ввесь же той гармыдеръ чынывсь черезъ стину одъ Леси. Лежала вона зовсимъ мовъ недужа, а про неи нихто й не спогадае. Сказано—козакы; байдуже имъ про жинокъ, якъ заходяться зъ військовымы речамы. Отъ же, хоть небожата жиноцтво вже й зналы и корылысь своій доли, да защемило серденько въ моеи Леси одъ того занедбання; жаль ій було не помалу на свого женыха, на Сомка Якыма. Лыцарь надъ лыцарствомъ, вродлывый надъ вродлывымы, да, выдно, тилькы въ його й думкы, що про гетьманськи порядкы. А дивочому серцю щó й молодецька краса, щó й козацька слава, колы до неи козакъ не горнеться?

Леся полюбыла Сомка ище тоди, якъ винъ було носыть іи на рукахъ и даруе ій то золоти сережкы, то добре намысто. Ище тоди звавъ винъ іи своею суженою и зложывъ зъ Череваныхою рукы. Череваневи здавалось жартамы таке залыцяння, а воны зъ Череваныхою не жартують словамы. Зъ щырого серця зове винъ іи своею ненею, зъ щырои души зове вона його своимъ зятемъ. И зросла Леся його кохаючы, кохаючы щыро дивочымъ серцемъ. Що тилькы въ писняхъ выспивують про те кохання, усе вона складала у своему серци. Отъ же зове вже винъ іи своею й мо-

лодою, тилькы все воно выйшло не такъ, якъ то вона соби компонувала. Про иншіи речи клопочеться винъ изъ старымъ Шрамомъ, про иншіи речи шыроко розмовляе, а іи мовъ бы нема йому й на свити. Защемило горде диноче серденько, да мовчала небога, не сказала й матери.

А що жъ Петрусь? Петрусь заразъ посли обидъ узявъ рушныцю и пишовъ у гай, нибы на полювання. Проблукавъ сердега по гаю до самого вечора. Вернувсь на подвир'я, ажъ тамъ уси веселяться. Гоминъ спивылы такый, мовъ справди на бенкети. Инши й до його прысыпалысь изъ кубкомъ, а йому прытьмомъ прыйшлось такъ, якъ спивають у писни:

Чомусь мени, братци, горилка не пьеться:
Коло мого серця мовъ гадына вьеться!

Силы за вечерю, ажъ ось изновъ иде Кырыло Туръ, тилькы вже безъ побратыма.

Леся не выйшла вечеряты. Розгорилась и рознемоглась сердешна дивчына, що прытмомъ мусила Череваныха посылаты у хутиръ до чернечого пасичныка по шептуху. Прыйшла шептуха наварыла якогось зилля, щобъ напоиты на ничъ, да й сама бабуся осталась ночуваты на подвир'и. Надъ вечиръ ублагала була маты Лесю роздягтысь да лягты спать: якъ-же почула Леся Кырыла Тура голосъ, то такъ и затрусылась; и вже шкода було й казаты ій про сонъ! Боялась заснуты, щобъ не вхопывъ той пугачъ іи сонну. Не вонтпыла вона, що сей пройдысвитъ не своею сылою дыше, бо не разъ чувала про Запорожське характерство.

А Кырылови Туру, мабуть, булы жарты зъ того дивочого жаху. Сивъ за вечерю, да заразъ и почавъ выкыдаты.

— Ну, панове,—каже,—теперъ я вже зовсимъ налагодывсь у дорогу.

— У яку се?—пытае Сомко.

— Та въ Чорну жъ Гору.

— Усе такы туды? Ты не покынувъ своеи думкы?

— Колы жъ се бувало, пане гетьмане, щобъ наши братчыкы, задумавшы що-небудь, покынулы свою думку, мовъ яку хымеру? Про що иншому и згадать страшно, те Нызовець, сыдячы надъ шырокымъ моремъ-лыманомъ, выкомпонуе, вымизкуе,и вже хиба лусне, а не покыне своеи гадкы. Такъ отсе й мени прыйшлось, бачу, або луснуть, або доказать славы; бо вже не дурно щось мою Турову голову такъ заморочылы дивочи очи.

— И тоби отсе, Запорожцеви, одшельныкови, не соромъ прызнатысь?—каже Шрамъ, бо й винъ, старый, розвишавъ уши, якъ понисъ той свои баляндрасы.—А що скаже товарыство, якъ дочуеться, що куринный отаманъ такъ острамывъ своихъ братчыкивъ?

— Ничого не скаже, бо я вже теперъ вольный козакъ.

— Якъ то *теперъ* вольный? а перше жъ хиба бувъ невольный?

— У насъ, панове, покы козакъ не выпышеться зъ коша, чы зъ куриня, то слухай Сичовои старшыны такъ, якъ игумена. Знюхайсь тоди, колы хочъ зъ бабою, то знатымешъ, по чимъ кившъ лыха! Тилькы нашъ чернечый уставъ кращый одъ манастырського. У насъ, скоро чоловика спантелычыть мырськая суета, то въ куну або до козы не сажають, а заразъ—иды соби къ нечыстій матери! выбрыкайсь на воли, колы дуже розжыривъ на товарыському хлиби!... И чы разъ же то траплялось, що сердешный сиромаха попогасае по *Городахъ*, ухопыть, якъ тамъ кажуть, шыломъ патокы, да побачывшы на власни очи, що чорты-мае въ свити ничого путнього, покыне жинку и дитей, вернеться въ куринь: „Эй, братчыкы! пryймите мене зновъ мижъ товарыство! Чорт-ма на свити добра! не стоить винъ ни радосты, ни печалы!“ А братчыкы тоди: „А що, ледащыце! ухопывъ шыломъ патокы? Беры лышень корякъ та выпый зъ намы сіеи дуры, то, може, порозумнійшаешъ“. Отъ бидолаха сидае мижъ мылымъ товарыствомъ, пье, росказуе про свое городове жыття зъ жинкою та зъ дитьмы; а тіи слухають, кепкують зъ його, якъ изъ блазня, та тилькы за бокы беруться. Такъ и мій покійный пан-отець —нехай царствуе—йиздючы колысь изъ прощальныкомъ по Городахъ, натрапывъ на таки очи, що й товарыство йому стало не мыле—замутывъ зовсимъ луковый йому голову. Ну, выпысавсь изъ куриня, сивъ хуторкомъ десь коло Ниженя, и господарство, и худибчыну завивъ, и дитокъ сплодывъ двойко—карапуза-хлопчыка, та скверуху-дивчыну. Тилькы, рокивъ черезъ п'ять чы що, такъ йому обрыдло усе въ господи и въ поли, якъ прыборканому степовому птаху. Сумуе та й сумуе козакъ; бо чы статечна бакъ ричъ—исповныты козацьку душу жинкою-квочкою та дитьмы-пысклятамы? Козацькои души и ввесь свитъ не сповнывъ бы; увесь свитъ вона прогуляла бъ и розсыпала, якъ таляры зъ кишени. Тилькы одынъ Богъ може іи сповныты...

— Що жъ сталось изъ твоимъ батькомъ?—спытавъ Сомко.—Ты бо вже, колы говорышъ, то говоры одно; а то разомъ хочешъ буть и за попа, и за дяка.

— Изъ моимъ батькомъ?—каже Кырыло Туръ, мовъ скризь сонъ; бо звернувъ свою розмову на такый ладъ, що й голову понурывъ.—Эге! я жъ кажу, що мій батько, скоро розчовпавъ, що пожывывсь, якъ собака мухою, то й заскучавъ по братчыкахъ. Уже не разъ казала йому моя маты—такъ, якъ та жинка въ писни:

Що ты, мылый, думаешъ-гадаешъ?
Мабуть, мене покынуты маешъ:
Рано встаешъ, коня наповаешъ,
Жовтенького вивса пидсыпаешъ,
Зеленого синця пидкладаешъ;
Въ синечкы йдешъ—нагайкы пытаешъ,
Въ коморю йдешъ—сидельця шукаешъ;
Дытя плаче—ты не поколышешъ;
Все на мене важкымъ духомъ дышешъ!

Тилькы батько мій не пускавсь у таки жалибніи розмовы, якъ той козакъ изъ своею жинкою, а надумавшысь самъ соби, сивъ на коня, ухопывъ на сидло карапуза, сынка свого, се бъ то мене ледачого, та й гайда на Запорожжя. Не выбигала жъ за нымъ у-слидъ моя пани-матка, якъ у тій писни; не хапала за стремена, не прохала вернутысь, напытысь варенухы, прыбратысь у голубый жупанъ та хочъ разъ ище подывытысь на свою мылу. И жупаны, и худобу покынувъ винъ ій на прожытокъ, а самъ у семрязи убравсь за гряныцю бабського царства. Отъ же й мени, бачця, доведеться йты батькивськымъ слидомъ!

— Ну, беры жъ кубокъ,—каже гетьманъ,—да пидкрепысь на дорогу. До Чорнои Горы не блызькый свитъ. Ось и мы погладымо тоби дорогу.

— Дякуемо тоби, пане гетьмане!—каже Кырыло Туръ, кланяючысь нызенько.—Уже колы ты й самъ гладышъ мени дорогу, то будь певенъ, що я свою кралю перезезу гарненько въ Чорну Гору.

— Що ты думаешъ, сынку?— каже нышкомъ гетьманови Шрамъ.—Ты знаешъ, що за божевильни люде си комышныкы: не розбере ихъ и самъ нечыстый. Не вирь, бо то ззирь; хоть

не вкусыть, то злякае! Держы, сынку, въ голови сю пословыцю. На юродывыхъ иноди справди находыть безуміе.

— И-и, батьку!—каже, сміючысь, Сомко.—Добре я знаю сього юроду. Нема, може, и въ свити такои щырои души до мене. Якъ проганявъ я Ляхивъ зъ Украины, да одбывавсь одъ Юрася, то винъ изъ своимъ нимымъ чорногорцемъ вызволявъ мене не разъ изъ велыкои биды. Служывъ винъ мени за языка, за шпыга, за сердюка, и все тилькы рады доброго слова да ковша горилкы. Не разъ я насыпавъ йому шапку талярамы, такъ идучы й вытрусыть на порози. —Звидкы,—каже,—се такого смиття набралось?—такый хымера! Було кажу:—Кырыло, скажы Бога рады, чымъ мени тебе нарадыты? Ты жъ не разъ слобонявъ мою голову одъ смерты!—Не тоби,—каже,—награждать мене за се!—Отъ воно що, батьку!

— Справди,—каже Шрамъ,—се золото, а не козакъ! Пане отамане,—до Кырыла Тура,—ходы сюды, дай я обниму теба да поцилую.

— За що се така ласка?

— Ходы, мени то вже знать, за що.

Да й обнявъ и поцилувавъ Запорожця.

— Да нарадыть же,—каже,—тебе Господь за твои лыцарськіи вчынкы!

— Э, батьку!—каже Запорожець,—то жъ ище дурныця, да такъ мене голубышъ; що жъ ты скажешъ тоди, якъ украду з-пидъ полы въ гетьмана молоду?

Черевань бильшъ одъ усихъ уподобавъ Кырыла Тура; усе реготавъ изъ його выгадокъ.

— Врагъ мене визьмы,—каже,—бгатци, колы я бачывъ такого жвавого молодця! Душа, а не Запорожець! Иды, бгатику, й до мене, и я тебе поцилую!

— Отъ добри люде—каже Кырыло Туръ:—у ихъ крадешъ, а воны тебе цилують! Ій-Богу добри люде! Шкода, що вже бильшъ не побачымось! у Чорну Гору воронъ и кистокъ вашыхъ не занесе. Ну, прощайте жъ теперъ, панове громада! Дякуемо за хлибъ та за силь! Прощайте! часъ лагодытысь у дорогу.

И, выходючы зъ дверей, роспростеръ рукы, да й каже: - Двери одмыкайтесь, а люде не прокыдайтесь!

— Що за неподобна голова въ сього Кырыла Тура,—сміючысь каже Сомко:—Се-бъ то вже ворожыть, характерствуе.

* *
*

Не довго въ ничъ гулялы наши козакы: по-блызу святого мисця гуляты довго не годылось. Ище не дійшло й до пивночи, а вже эси давно спалы. Хроплы козакы на ввесь двиръ, одъ самои свитлыци, де спочывавъ гетьманъ изъ Шрамомъ, да ажъ до стани; тамъ спавъ Васыль Невольныкъ пры Череваневыхъ коняхъ. Инши лягглы пидъ чыстымъ небомъ, и хочъ у-ночи на двори було не душно, да тому черствому, гарячому людови байдуже було про холодъ. Здорово було гулякамъ на двори, якъ трави, що прыв'яла въ день на сонци. Кругомъ по гаю щебечуть солов'и, ажъ луна розлягаеться; де-колы й пугачъ скаже свое смутне *пугу*! Козацьке сонце высоко пидбылось у-гору; зори вкрылы все небо, якъ рызу.

Не ниме було козакови небо, и мисяць, и зори; чы погляне на мисяць, на його плямы, чы погляне на зори, то й серце, и думка його розжевріе, якъ одъ Божого Слова. Чого на мисяци тіи плямы? Винъ знавъ чого. То ще якъ Каинъ убывъ Авеля, то Богъ назнаменувавъ на мисяци той грихъ своею рукою:—Дывитеся,—каже,—люде: такъ, якъ сей Каинъ до вику вичнього нестыме на плечахъ мертве братне тило, такъ усякый душогубець носытыме до вику, до суду тяжкый грихъ свій.—А зори? то людськи души. Якъ засне гришне тило, добри души, покынувшы землю, зносяться до Господа Бога, купаються, облываються у небесному свити, пидслухають, що говорять на неби ангелы. Якъ же часомъ покотыться по небу и погасне ясна зоря, козакъ перехрыстыться и помолыться за усопшую душу. Инши зори щастять у його на врожай, инши на скотъ, а Визъ—чумацька щаслыва зоря.

Ясна, пышна була ничъ надъ Печерськымъ, да одынъ тилькы чоловикъ дывывсь на іи дыва; не спавъ, дывывсь и ничого не бачывъ. Вже жъ не хто сей одынъ, якъ той сердега Петро Шраменко. Кому сонъ, а йому туга да жаль да досада. Довго винъ ворочавсь на своій бурци; дали вставъ, натягъ жупанъ да й выйшовъ у гай хвирточкою.

Бидный козакъ таивсь одъ усихъ изъ своимъ коханнямъ, бо всякъ тилькы бъ изъ його насміявся. Козакы не дуже вдавалысь у любощи; зналы сю немичъ найбильшъ дивчата да молодыци; воны то поскладалы й оти писни, оти нижніи розмо-

вы козака зъ дивчыною, або мылого зъ мылою, що слухаешъ, и не наслухаешся.

Колы бъ у Петра була ненька ридненька, або сестра-жалибныця, може бъ, имъ росказавъ винъ про свое лыхо. Бо хоть якъ не гордуе було козакъ любощамы передъ товарыствомъ, а якъ вернеться до господы, якъ зачне коло його упадать ластивкою маты, якъ стане його голубыты сестра, росчисуючы йому кучери, роспытуючы про далеки стороны, про козацьки прыгоды, то й тверде, якъ securitiesмзализо, серце пом'якшае, и що тилькы важке йесть на души, усе козакъ своимъ щырымъ жалибныцямъ роскаже. На биду, въ Петра не було ни сестры, ни матери; мавъ винъ за порадныкивъ тилькы старого, гризного пан-отця да жартовлыве товарыство.

Ходыть винъ, сновыдае по гаю, и самъ не знае, чого. Мисяць ставъ уже на неби нызче; свитыть навскось по трави, по кущахъ, по березахъ. Ничъ уже на исходи. Якъ ось, чуе Петро —тупотять кони... Усе блызче, блызче. Роспизнае нешвыдку рысть двохъ ступакивъ. Звернувъ зъ дорижкы за кущъ, щобъ ни зъ кымъ не зустрытись. Якъ ось, чуе й людську мову. По зори усяке слово доходыть до його чысто. Заразъ пизнавъ Кырыла Тура голосъ, а по Чорногорському *бре* да *море* пизнавъ його побратыма.

Кырыло Туръ говорыть:—Що то, брате, скажуть ваши отмычары, про Запорожську хысть, якъ мы пидхопымъ отсю *дивойку*!

А Чорногоръ йому:—Бре, побро! мени усе здаеться, що ты тилькы морочышъ мене. Не вневнюсь, покы не побачу дыва на свои очи!

— Мисяць не скоро зайде,—каже Запорожець,—побачышъ, не повылазять.

— Якъ же ты *отмешъ дивойку*, не наробывшы гвалту?

— Эге-ге, пане брате! чы таки жъ дыва чынылы на свойму вику Запорожци? Хиба жъ я дарма заворожывъ уси двери?

— Море!—каже Чорногоръ.—Ты бъ уже хочъ мене своимъ характерствомъ не морочывъ!

— Що за дурна въ тебе голова, брате!—каже Кырыло Туръ.— А за що бъ же мене обралы отаманомъ? хиба за те, що добре горилку лыгаю? Йе въ насъ на се дило ище луччи мыстеци, а характерныкивъ не багато знайдешъ.

Тымъ часомъ од'йихалы воны далеко, и не стало чуты ихъ розмовы.

Теперъ Турови речи завечерею не здавались уже Петру жартамы: мабуть, справди скрутывсь одъ жыру Запорожець! Спершу бувъ кынувсь Петро до гостынныци будыть козакивъ, дали зупынывсь.

— Чого я,—каже,—бижу? Чы выдане дило, щобъ украсты дивчыну з-посередъ мыру? Запорожець сказывсь, а я й соби бижу, якъ божевильный.

Да й пишовъ тыхою ступою.

— Треба жъ оттакъ изъ юродства да зайты въ голову!—думае йдучы Петро.—Отсе не удавай изъ себе хымородныка, не бурлы, якъ кабанъ у корыти!... Радъ бы я бувъ, колы бъ Сомко за сей жартъ звеливъ жартуючы погрить йому кыямы плечи!

Пройшовшы зъ гоны, ставъ такъ ище думаты:

— А що, якъ справди винъ характерныкъ? Чувавъ я не разъ одъ старыхъ козакивъ, що си бурлакы, сыдючы тамъ у комышахъ да въ болотахъ, обнюхуються зъ нечыстымъ. Выкрадалы воны зъ неволи невольныкивъ, да й самыхъ Туркень иноди такъ мудро, що справди мовъ не своею сылою. Не дурно, мабуть, иде мижъ людьмы поголоска про ихъ характерство... Утикае одъ татаръ, розстеле на води бурку, да й поплыве, сыдя, на другый берегъ... Ну, то вже дурныця, що Ляхы зъ переполоху провадять, буцимъ Запорожци ростуть у Велыкому Лузи зъ земли, якъ грыбы, або що въ Запорожця не одна, а дев'ять душъ у тили, що покы його вбьешъ, то вбывъ бы дев'ятеро простыхъ козакивъ. Може, не зовсимъ правда й про бурку. А що Запорожцеви вкрасты, що́ задумае, то мовъ изъ гамана тютюну достать. Воны напускають ману на чоловика...

Да й згадавъ, якъ у старого Хмельныцького сыдивъ у глыбци такый, що ману напускавъ.—Що вы,—каже,—що мене стережете? якъ схочу, то лыха встережете мене! Ось зав'яжить мене въ мишокъ.—Зав'язалы його да й прытяглы за трямкы, ажъ винъ и йде з-за дверей:—А що, вражи диты! встереглы?

— Що жъ,—думае,—якъ и се такый хымородныкъ? Пиду скорійшъ, щобъ справди не вкоивъ винъ якого лыха.

Да, ступывшы швыдкою ходою ступнивъ зъ десятокъ, зупынывсь изновъ, наче объ стину вдарывсь.

— Що,—каже,—я за куряча голова! кого я йду рятуваты? Хиба въ неи нема женыха бороныты? Що я за вартовый такый? Зъ якои ласкы не спаты мени по ночахъ, щобъ якый опіяка, пидкравшысь, не злякавъ гетьманськои молодои? Колы ты йдешъ за гетьмана, то нехай поставыть тоби на всихъ дверяхъ и воротяхъ варту; а мени яке дило? Хочъ нехай усихъ васъ перехапають си розбишакы?... Бачу я тебе заздалегидь, ясновельможный пане, якъ ты довидаешся, що вкрадено въ тебе из-пидъ полы молоду! Бачу й тебе, горда пани-матко: чы такъ поглядатымешъ з-высока и тоди на нашого брата, якъ твій гетьманъ изъ сонцемъ на лоби проспыть молоду, не згиршъ одъ иншого гультая. Бачу й тебе, ясная крале, якъ замчыть тебе отсей шыбайголова мижъ Чорногорци. Тамъ жинкамъ не дуже догожають. Скакатымешъ ты черезъ шаблю въ сього дыкого Тура; не разъ згадаешъ писню:

> Любывъ мене, маты, Запорожець,
> Водывъ мене босу на морозець...

Мизкуе такъ соби Петро, ажъ ось изновъ закопотилы кони. Слухае, и самъ соби виры не йме.

— Невже такы справди сей Запорожець знаеться зъ нечыстою сылою?—думае винъ.—Да постій, чы не самы воны вертаються?... Ни, справди везуть!... Проклятый! мчыть, якъ вовкъ овечку!

Кони над'йихалы блызче. Дывыться Петро—Кырыло Туръ держыть передъ собою Лесю на сидли, якъ дытыну. Ажъ сумно йому стало. Леся була зовсимъ, якъ очарована. Сыдыть, голубонька, схылывшы голову, а рукою держыться за плече Запорожцю А той одною рукою пиддержуе бранку, а другою правыть коня: Сердешна тилькы стогне, мовъ уви-сни щось страшне бачыть Щось неначе й говорыть, да за солов'ямы не можна розибраты. солов'и передъ свитомъ саме розщебетались.

Жаль Петру стало Леси; уже хотивъ выйты з-за куща, заступыть отмычарамъ дорогу да й бытысь, не вважаючы ни на яки чары; да вхопывсь, ажъ пры йому нема шабли. Уже воны й обмынулы його, а винъ ище стоить, не знаючы, що чыныты. Ажъ ось Леся з-разу закрычала, мовъ прокынувшысь. По гаю пишла луна, а голосъ іи такъ и пронявъ мого Петра до самого серця. Бигомъ кынувсь винъ до подвир'я, ухопывъ шаблю, допавсь коня, скочывъ на його охляпъ. Васыль Невольныкъ, прокынув-

шысь, думавъ, чы не цыганы пораються коло коней, да пиднявъ гвалтъ.

— Не крычы, Васылю,—каже Петро,—а буды козакивъ; украдено Череванивну зъ покоивъ!

Васыль Невольныкъ пиднявъ изновъ галасъ на ввесь двиръ; а Петро, не слухаючы його, выйихавъ у хвирточку, схылывшысь, да й помчавсь, якъ выхоръ.

Тымъ часомъ отмычары держалы свою дорогу, поспишаючы выбратысь за ночи зъ Кыивськои околыци. Бидна Леся, мабуть, добре ковтнула знахорчыного зилля одъ переполоху: хылялась, якъ п'яна, и ничого не знала, що зъ нею діеться; прокынулась тилькы, якъ пронявъ іи холодный витеръ зъ поля. Гляне, ажъ вона середъ пущи, на рукахъ у страшного Запорожця. Спершу думала небога, що се ій сныться; дали скрыкнула, да задармэ. Розбишакы тилькы зглянулысь да всмихнулысь мижъ собою. Почала була благаты, щобъ не погублялы іи, щобъ пустылы; такъ Кырыло Туръ тилькы реготався.

— Що за дурный,—каже,—розумъ у сыхъ дивчатъ!... Щобъ отсе я, писля такои праци, выпустывъ изъ рукъ самохить свою здобычъ! Ни, голубонько, сього въ насъ не бувае. Та й чого тоби убыватысь? Хиба я не зумію кохаты тебе такъ, якъ и хто иншый? Не плачъ, мое серденько: прывыкнешъ да жытымешъ за мною не згиршъ, якъ и за гетьманомъ. Дивка, кажуть, якъ верба: де посады, тамъ и прыйметься.

Не дуже вгамувалась Леся одъ такого розважання; рвалась, крычала, здіймала до неба рукы.

— Мое ты кохання!—каже тоди, одминывшы голосъ, Кырыло Туръ,—не крычы, колы не нажылась на свити. Ты думаешъ, якъ насъ наздоженуть, дакъ я тебе жыву выпущу зъ рукъ? Чорта зъ два кому писля мене достанешся! Цыть, кажу! ось бачъ, яка цяця?

И блыснувъ ій передъ очыма Турецькымъ запоясныкомъ; а очи такъ поставывъ проты неи, що сердешне дивча и помертвило одъ страху.

Выйихалы зъ пущи на поле, ажъ уже на сходи сонця зоря перемогае мисяць. Почервонило небо; почынае на свитъ займатысь. Дорога то спускалась у-ныэъ, то зновъ пидіймалась у-гору. З'йихавшы на высокый кряжъ, озырнувсь Кырыло Туръ, ажъ

из-пидъ гаю хтось мчыться навзаводы, на сывому кони. Винъ зупынывсь да й каже:

— Не буду я Кырыло Туръ, колы отсей йиздець не за намы! И колы хочешъ знаты, чы быстре въ мене око, то скажу тоби й хто се. Се молоде Шраменя. Пишло по батькови, якъ орля по орлови. Врагъ мене визьмы, колы я не догадуюсь, якый зарядъ имчыть такъ швыдко сю кулю!

— Море, драгій побро!—крыкнувъ Чорногоръ.—Чого жъ мы гаемось? утикаймо!

— Не такый, брате, въ його кинь, щобъ утикты намъ изъ *отмыцею.* Та й на що воно здасться? Ни, лучче станьмо та даймо бой по-лыцарськы.

— Бре, побро! що жъ изъ того буде? Насъ двое, стреляты намъ проты його не прыходыться, а на шабляхъ Шраменкови не врадышъ ты ничого. А хочъ и врадышъ, то не хутко; ще надбижять та й однимуть *дивойку.*

— Знаю я, брате,—каже Кырыло Туръ,—якъ Шраменко рубаеться; тымъ то й не хочу у такому рази показаты йому свою спыну. Поглянь, поглянь, якъ махае шаблею! Мовъ запрошуе добрыхъ прыятеливъ у гости. Нехай я буду ка-зна що, а не Запорожець, колы сьогодни зъ насъ одынъ не достане лыцарськои славы, а другый лыцарськои смерты!

— Дакъ ты хочешъ, побро, одынъ на одынъ бытысь?

— А то жъ якъ? Лучче мени проминяты шаблю на веретено, а нижъ напасты в-двохъ на одного!

Тымъ часомъ Петро над'йижджавъ усе блызче да блызче, а якъ побачывъ, що Леся махае хусткою, то ще бильшъ почавъ гнаты коня.

Запорожци тилькы що перехопылысь черезъ узенькый мистокъ надъ проваллямъ, що промыла вода зъ одного байрака въ другый. Кырыло Туръ спустывъ бранку до-долу и передавъ побратымови, а самъ злизъ изъ коня, розибравъ ветхый мистокъ и покыдавъ пластыны въ провалля. А на дни въ провалли рыне й реве вода, пидмываючы крутіи берегы.

— Що отсе ты творышъ, побро?—пытае Чорногоръ.

— Те, щобъ Шраменя першъ доказало, що згидне воно бытысь изъ Кырыломъ Туромъ.

— Бре, побро! Колы думаешъ, що черезъ проваллля йому не перескочыты, покыньмо його, а самы доберемось скорійшъ до тайныка.

— Эге! може, у васъ въ Чорній Гори такъ роблять, а въ насъ надъ усе—честь и слава, військова справа: щобъ и сама себе на смихъ не давала, и ворога пидъ ногы топтала. Про славу думае лыцарь, а не про те, щобъ цила була голова на плечахъ. Не сьогодни, дакъ завтра поляже вона, якъ одъ витру на степу трава; а слава николы не вмре, не поляже, лыцарство козацьке всякому роскаже!

Тымъ часомъ, якъ нызовый розбишака мизкувавъ про лыцарську славу, Петро мчавсь на його зъ шаблею. Уже блызько. Якъ ось кинь тыць! зупынывсь надъ проваллямъ, уперсь передниmы ногамы, да ажъ захрипъ, насторожывшы уши.

— Ге-ге-ге!—каже по другый бикъ, сміючысь, Запорожець.— Мабуть, не по-нутру тоби таки яркы?

— Иродова душа!—крыкне йому Петро.—Такъ то оддячывъ ты пану гетьману за гостыну!

— За гостыну?—каже.—Отъ велыке дыво? У насъ у Сичи прыйизджай хто хочъ, устромы ратыще въ землю, а самъ сидай, йижъ и пый хочъ трисны—нихто тоби ложкою очей не поротыме. А си городови кабаны усе мають за власне, що перши забралысь у баштанъ!

— Іуда ты беззаконный!—крычыть Петро.—Тебе обнимають и цилують за вечерею, а ты умышляешъ израду!

— Га-га-га!—зареготавъ Кырыло Туръ.—Хто жъ ихъ, дурнивъ, сылувавъ мене цилуваты? Я имъ кажу у вичи, що вкраду прытьмомъ панночку, а воны з-дуру мене обнимають! Да що про те балакаты? ось лучче перескочъ черезъ ривчакъ, то мы зъ тобою покажемо отсьому юнакови, якъ бьються козакы!

Обернувъ Петро коня, розигнавсь—думавъ якъ разъ перемахнуты; а кинь изновъ зам'явсь. Заглянувшы въ проваллля, якъ тамъ рыне вода, ажъ затрусывсь да й посунувъ назадъ, жарко хропучы и водючы очыма.

А вражый Запорожець ажъ за бокы береться регочучы.

— Отто проява, а не лыцарь!—гукае —Подывиться на такого лыцаря! Дивка ось на кони в-двохъ зо мною перескочыла черезъ ривчакъ, а винъ прыбигъ та й задумавсь!

— Я бъ тоби швыдко заткнувъ пельку,—каже Петро,—якъ бы не забувъ ухопыть пистоли.

— З-роду я не пійму виры,—одвитувавъ Кырыло Туръ,—щобъ сынъ старого Шрама бывсь по-розбишацькы, маючы въ рукахъ чесну панну шаблюку! Може бъ, и я зумивъ бы зсадыть тебе зъ коня кулею, та отъ же жду, покы ты надумаешся, чы скакать, чы до-дому вертаться.

— Проклята шкура!—каже Петро, зскочывшы зъ свого коня,—вовкы бъ тебе йилы! Обійдусь я й безъ твоихъ нигъ!

Да й одійшовъ назадъ, щобъ розигнатысь. Догадавшысь, що винъ задумавъ, Леся затулыла одъ страху очи и молылась Богу, щобъ допомигъ йому. Тилькы дарма вона лякалась. Хто бъ не споглянувъ на його высокый зристъ, на тонкый да хысткый станъ, хто бъ не завважывъ молодецьку сылу у рукахъ и въ ногахъ, всякъ бы сказавъ, що не зовсимъ ище лыхо. Справди, розигнавшысь, скакнувъ Петро и якъ разъ досягъ до другого берега. Ажъ тутъ берегъ пидъ нымъ хрупъ! одколовсь, и вже козакъ похылывсь назадъ. Загувъ бы якъ разъ головою въ саме проваллядa; да Кырыло Туръ прыскочывъ и вхопывъ його за руку.

— Мыстець, братику, йій-Богу, мыстець!—каже весело шыбайголова.—Не дарма йде про тебе лыцарська слава. Ну, теперъ я радъ зъ души стукнутысь зъ тобою шаблямы.

— Слухай, прыятелю,—каже, дышучы важко, Петро,—не буду я зъ тобою бытысь; теперъ моя рука на тебе не пидниметься.

— Якъ се? ты одступаешся одъ бранкы?

— Ни, одступлюсь перше одъ души!

— Дакъ якого жъ гаспыда ты одъ мене хочешъ?

— Оддай, брате, мени іи безъ бою. Не будемъ марно крови пролываты.

— Га-га-га!—зареготавъ Запорожець.—Отто ще чудасія! Богдане, чы чуешъ? Курячый же въ тебе, пане Петре, мизокъ: не зовсимъ ты пишовъ по батькови. Якый бы врагъ прымусывъ мене жартувать зъ гетьманомъ, колы бъ самъ куцый дидько не засивъ мени въ серце? Ни, пане брате, полягты одъ твоеи шабли байдуже, а оддать бранку—ой-ой-ой!... Шкода й казаты! годи дарма балакаты! Стукнемось такъ, щобъ ажъ ворогамъ було тяжко, и нехай лучче про насъ кобзарь спивае писню, а нижъ розійтысь чортъ зна по якому!

Та й выйнявъ зъ пыхвы свою довгу, важку шаблюку.

Ой панночко (каже) наша, панночко шаблюко!
Зъ бусурманомъ зустривалась та й не двичи цилувалась;
поцилуйся жъ теперъ изъ отсымъ козарлюгою такъ, щобъ Запорожцямъ не було сорому передъ Городовымы, а Чорногорци щобъ не величалысь своимы юнакамы!

— Такъ ты справди не оддасы іи безъ бою?—пытае ще Петро.

— Не йме виры вразьке Шраменя!—каже Кырыло Туръ.—Щобъ же я на Страшный Судъ не вставъ, колы ты до іи доторкнешся, покы въ мене голова на плечахъ! Буде зъ тебе, чы, може, вкроить тоби жупана?

— Нехай же насъ Господь розсудыть,—каже Петро,—а мене простыть, що знимаю на тебе руку!

Да й соби выйнявъ шаблюку.

— Коханый побро!—каже тоди Кырыло Туръ Чорногорцеви,—колы я не встою на ногахъ, не бороны йому бранкы. Махай у Чорну Гору та скажы тамъ своимъ щурамъ-Чорногорцямъ, що й на Вкраини рубаються не згирше.—Що жъ ты, козаче, не нападаешъ?—обернувсь винъ до Петра.—Твое дило нападать, а мое боронытысь.

Петро почавъ козацькый грець.

Ще, може, з-вику не сходылысь на сихъ поляхъ такіи два рубакы, однои сылы, однои хысты, одного завзяття. Чы встоить же Петро проты здоровенного, шырокоплечого козарлюгы Кырыла? той бо стоить, якъ буй Туръ, вкопавшы ногы въ землю. Тилькы жъ и Петро бувъ козакъ не дытына: мавъ батькову постать и сылу, ворочавъ важкою шаблюкою якъ блыскавкою, а хысткый и проворный, якъ сугакъ на степу.

Забряжчалы, задззонылы шаблюкы страшно. Що одынъ рубне, то другый одибье, ажъ искры летять. Леся сама себе не пам'ятала одъ жаху. Той стукъ, те звякання, тіи блыскавыци по-надъ головамы, усе те діялось мовъ у неи въ серци. А Чорногорець ажъ на кони не всыдыть, дывлячысь на ту мономахію. Мыстець винъ бувъ у лыцарському дили, такъ йому страшенна сича побратыма зъ Петромъ Шраменкомъ була не герцемъ, а справди игрыщемъ.

А воны спершу повагомъ складалы шаблюкы, мовъ тилькы прымирялысь; а потимъ усе скорійшъ, усе зъ бильшымъ прытыскомъ давалы одынъ одному маху. То приступалы, то одступалы; то роз-

махувалысь зъ усіеи сылы, що ажъ шабля свыще; то зновъ одынъ одного тилькы манылы, а самы чыгалы, якъ бы рубонуть да й закинчаты з-разу. И такъ же то обыдва зналы тую шермыцерію, що ни той того, ни той того не зможе зачепыты—одвичають самы шабли. Тымъ часомъ у обохъ очи вже грають, якъ у звирюкы; щокы горять; на рукахъ жылы понабрякалы, якъ верьовкы; и вже бьють козакы на пропаще; искры сыплються густо, и отъ-отъ комусь погыбель! Ажъ з-разу — черкъ! пополамъ обыдви шабли. Козакы зъ досады покыдалы объ землю й хресты.

— Ну, якъ же намъ скинчыты?—каже Петро: розгарячывсь и вже забувъ про мырову.—Давай боротысь, або стрелятысь на пистоляхъ. Нехай мени нихто не доказуе, що я не справывсь зъ Запорожцемъ Туромъ!

— Къ нечыстому зъ бороннямъ!—важко дышучы, каже Запорожець:—хлоп'яча забавка! Да ты жъ мене й не брязнешъ такъ объ землю, щобъ тутъ мени й содухы. А вже раднійшый я питы до чорта въ зубы, нижъ оддать тоби бранку. Къ нечыстому й пистоли! Не велыке дыво просадыть кулею чоловикови голову. А йе въ насъ, колы хочешъ, турецьки запоясныкы, кынджалы, однаки завдовжкы и одного майстера. Схопымся за рукы по стародавньому звычаю та й нехай намъ Господь мылосердный одпуска наши грихы!

Узявъ у Чорногорця булатный запояснykъ, прымирявъ до свого и подавъ Петрови. Потимъ схопылысь ливоручъ да росчалы зновъ грець, лютый, страшнійшый первого.

— Эй, драгій побро!—крыкне Чорногорець,—кинчай боржій, бо вже он-де погоня!

— Не бійсь,—каже Кырыло Туръ, задыхавшысь, —покы пидоспіе, закинчаемо дило!

— О, Боже, Спасытелю! се наши йидуть!—закрычала Леся, глянувшы на дорогу. А то стояла все, мовъ нежыва, коло Чорногорця, дывлячысь на страшне одноборство.

Справди по полю мчалысь козакы. Попередъ усихъ поспишавъ Сомко; за нымъ Паволоцькый Шрамъ; за нымы ще зъ пивъ-десятка комонныкивъ.

Скоро выйихалы зъ гаю, заразъ загледилы на узгир'и нашыхъ рубакъ. Небо вже на сходи сонця почервонило, и шаблюкы блыщалы здалеку, якъ красни блыскавыци. Не вонтпывъ старый Шрамъ, що його Петро укладе Тура, дарма, що Туръ такый ко-

ренастый. Якъ же покыдалы козакы шабли да взялысь за запоясныкы, такъ у його й въ души похолонуло: не разъ бо въ такому одноборстви падалы передъ нымъ обыдва разомъ. Такъ же й тутъ сталось. Доскакуе Сомко зъ Шрамомъ до проваллякъ, ажъ Кырыло Туръ зъ Петромъ далы одынъ одному въ груды такъ щыро, що й повалылысь обыдва якъ снопы...

Запорожськый судъ.

Зъ романа „Чорна Рада“.

Ударылы въ бубны; скризь по вищовому мисту почалы гукаты оклычныкы: *У раду! въ раду! въ раду!* Уси заметушылысь и почалы тягтысь туды, де быто въ бубны. Боржій за всихъ поспишалы въ раду братчыкы.

— Чого се бьють у вищови бубны?—пытае одынъ братчыкъ другого, пробираючысь промижъ людомъ.

— Хиба не знаешъ?—одвитуе той. — Судытымуть Кырыла Тура!

Посередъ судньогo колеса стоявъ Кырыло Туръ, потупывшы очи, а кругомъ його усе братчыкы. Мыряне й соби перлысь напередъ, щобъ подывытысь на Запорожськый судъ, да не такивськи булы Нызовци, щобъ пропустылы до судньогo колеса, кого не треба. Ставшы плечемъ поузъ плече, рядивъ у тры чы що, уперлысь у землю ногамы, и вже якъ не товпылысь из-заду городови козакы зъ мищанамы й поспильствомъ, не з'узылы воны ни на п'ядь порожнього по-середыни мисця. Хто бажавъ що побачыты, або почуты, то хиба черезъ головы побачывъ; а багато людей, позлазывшы на дубы, звидты дывылысь.

У первому ряду выдно було Бруховецького зъ гетьманською булавою. Надъ имъ військови хорунжи держалы бунчукъ и хрещату короговъ. Коло його, по праву руку, стоявъ військовый суддя зъ патерыцею, а по ливу—військовый пысарь зъ каламаремъ за поясомъ, зъ перомъ за ухомъ и паперомъ у рукахъ; а дали по бокахъ довгоусіи диды Сичовіи. Си вже хоть за старистю жадного й уряду не держалы, а на радахъ ихъ ричъ була

попереду. Не одынъ изъ ихъ и самъ бувавъ кошовымъ на вику, такъ теперъ ихъ шановано й поважано якъ батькивъ. П'ятеро ихъ стояло, якъ п'ятеро сывыхъ, волохатыхъ голубивъ, похылывшы тяжкіи одъ думокъ головы. Куринне отамання и всяка старшына докинчалы первый о̂бидъ вищового колеса. Уси булы безъ шапокъ: сказано—въ судньому мисти.

Роспочавъ судъ надъ Кырыломъ Туромъ батько Пугачъ. Выйшовшы зъ ряду, уклонывсь винъ на вси чотыри стороны нызенько, потимъ ище оддавъ особо одынъ поклонъ гетьманови, да цидамъ, да отаманамъ по поклону, и почавъ говорыты голосно й поважно:

— Пане гетьмане, и вы, батькы, и вы, панове отамання, и вы, братчыкы, хоробріи товарыши, и вы, православни хрыстыяне! на чимъ держыться Украина, якъ не на Запорожжи? а на чимъ держыться Запорожжя, якъ не на давнихъ, предковичныхъ звычаяхъ? Нихто не скаже, колы почалось козацьке лыцарство. Почалось воно ще за оныхъ славныхъ предкивъ нашыхъ Варягивъ, що моремъ и полемъ славы у всього свиту добулы. Отъ же нихто зъ козацтва не покалявъ тыи золотои славы—ни козакъ Байда, що высивъ у Цариградi на зализному гаку; ни Самійло Кишка, що мучывсь пятдесятъ чотыри годы въ Турецькій катерзи,—покалявъ іи тилькы одынъ ледащыця, одынъ палывода, а той палывода стоить передъ вамы!...

Да взявъ Кырыла Тура за плечи, да й повернувъ на вси бокы.—Дывысь,—каже,—вражый сыну, въ вичи добрымъ людямъ, щобъ була иншымъ наука!

— Що жъ сей паскудныкъ учынывъ?—ставъ изновъ глаголаты батько Пугачъ до громады.—Учынывъ винъ таке, що тилькы пьфу! не хочеться й вымовыты. Знюхавсь поганый зъ бабамы, и наробывъ сорома̀ товарыству на вси рокы. Пане гетьмане, и вы, батькы, и вы, панове отамання, и вы, братчыкы! подумайте, порадьтесь и скажите, якъ намъ сього сорома збутысь? яку бъ кару ледачому пакостныкови здекретуваты?

Нихто не вырывавсь изъ словомъ; уси ждалы, що гетьманъ скаже. А диды кажуть:—Говоры, батьку гетьмане; твое слово—законъ.

Бруховецькый скорчывсь у тры погыбели да й каже:—Батькы мои ридни! що жъ здолаю выдуматы путне своимъ никчемнымъ розумомъ? У вашыхъ то сывыхъ, шановныхъ головахъ

увесь розумъ сыдыть! Вы знаете вси стародавни звычаи и порядкы,—судить, якъ самы знаете, а мое дило махнуть булавою, да й нехай по тому буде. Не дармо же я васъ вывивъ изъ Запорожжя на Вкраину: порядкуйте по стародавньому, якъ самы знаете; судите и карайте, кого самы знаете, а я свого розуму супроты вашого не покладаю. Уси мы передъ вашымы сывымы чупрынамы диты и дурни.

— Ну, колы такъ,—кажуть диды,—то чого жъ довго миркуваты? До стовпа та кыямы!

Гетьманъ махнувъ булавою. Вищове колесо заворушылось. Ради кинець.

Горопаху Кырыла Тура зв'язалы верьовкамы да й повелы до стовпа, що стоявъ недалеко. Прыв'язалы бидаху такъ, щобъ можна було повертатысь на вси бокы, ще й праву руку оставылы на воли, щобъ можна було бидоласи достать кившъ да выпыты меду, або горилкы; бо такъ водылось у тыхъ хымерныхъ Нызовцивъ, що коло стовпа тутъ же й горилка стоятыме у дижечци, и калачивъ решето—разъ для того, щобъ, завдавшы голови хмелю, не такъ тяжко було горопаси кинчаты жызнь, а в-друге для того, щобъ охотнійшъ козакы бралысь за кыи. Тутъ бо й кыивъ лежавъ оберемокъ. Отсе жъ усякый братчыкъ, идучы мымо, зупыныться коло стовпа, выпье корякъ меду, чы горилкы, калачемъ закусыть, визьме кый, ударыть разъ выноватого по спыни, да й пишовъ своею дорогою. „А вже въ ихъ таке було проклято заведеніе,—росказують було старосвитськи люде,—що якъ симъ разъ одважыть кыякою, то хлиба бильшъ не йистымешъ". Ридко, ридко траплялось, що жоденъ братчыкъ до кивша не доторкавсь, а проходывъ мымо, мовъ и не бачыть ничого. То було простоить бидный тимаха свое врем'я, одвяжуть, да й правъ. Тилькы, щобъ заслужыты таку ласку въ товарыства, треба було козакови не знать якымъ буты лыцаремъ. Правда, й Кырыло Туръ бувъ у Сичи не послидущый, бувъ козакъ-душа, а не братчыкъ, да й вына жъ його була дуже тяжка: бильшои выны й не було, здаеться, въ Запорожцивъ надъ оте скакання въ гречку. Тымъто иншый братчыкъ, хоть и жалувавъ дуже козака, да, щобъ не росплодывсь такый грихъ мижъ *молодыкамы*, ишовъ и бравсь за кый. Хиба вже, зглянувшы на Кырыла Тура, перемагавъ свое жорстоке Запорожське серце. Знаете, чы разъ же то доводылось у-купи яку прыгоду на дыкыхъ поляхъ терпиты, або одынъ одно-

го зъ биды вызволяты?... Такъ, згадавшы старовыну, братчыкъ и руку опускавъ, и, мовъ не винъ, отъ стовпа одходывъ.

Ще жъ до того беригъ Кырыла Тура одъ лыхои халепы й побратымъ його, Богданъ Чорногоръ. Сей, ходячы кругъ стовпа, одного зупыныть покирнымъ проханнямъ, другому поприкне про яку-небудь Кырылову послугу, а на иншого блазня то й посварыться; то такый, знаючы Чорногорське завзяття, и одійде, мовъ китъ одъ сала, хоть бы й радъ горилкы покоштуваты. Благаючы иншого отамана, ажъ слизьмы облывавсь вирный Туривъ побратымъ; а въ Сичи великого стояло таке щыре побратымство.

Якъ ось иде просто до стовпа батько Пугачъ. Сього похмурного дидугана не посмивъ Богданъ Чорногоръ ничымъ поприкнуты; а де вже на його сварытысь? хоть же бъ його й бажавъ благаты, то й языкъ не ворочаеться. Такъ якъ молодый цуцыкъ ховаеться пидъ ворота, побачывшы старого сусидського бровка, такъ бидный Чорногорець оступывсь геть, даючы дорогу жорстокому дидови. А той прыйшовъ до стовпа, выпывъ корякъ горилкы, ще й похвалывъ, що добра горилка; закусывъ калачемъ, узявъ у рукы кый. — Повернысь, — каже,—сякый-такый сыну!

Сердега повернувсь, а винъ йому такъ одважывъ кыемъ по плечахъ, що ажъ кисткы захрумтилы. Однакъ Кырыло Туръ показавъ себе добрымъ Запорожцемъ: и не зморщывсь, и не застогнавъ.

— Знай, ледащо, якъ шануваты козацьку славу!—сказавъ батько Пугачъ, положывъ кый да й пишовъ соби геть.

Дывлячысь оддалекы на Запорожськый прочуханъ, Петро помиркувавъ, що не багато Кырыло Туръ выдержыть такыхъ гостынцивъ. Жаль йому стало нетягы: пидійшовъ до його, чы не дасть якого завиту сестри да матери.

А Богданъ Чорногоръ думавъ, що винъ хоче попробуваты, чы крипки въ Тура плечи; заслонывъ свого побратыма спыною, схопывсь за шаблюку да й каже:—Море! я не попущу усякому захожому знущатысь изъ мого побро! доволи й своихъ братчыкивъ.

- Багацько жъ, мабуть, и въ тебе въ голови мозку!—каже Кырыло Туръ.—Пусты його; се добра людына: у багно тебе не втопче, якъ зав'язнешъ, а хиба зъ багна вытягне. Здоровъ бувъ, братику! Бачъ, якъ гарно въ насъ трактують гостей? Се вже не

гарячи млынчыкы, пане брате! Выпьемо жъ по коряку меду, щобъ не такъ було гирко.

— Пый, брате, самъ, а я не буду,—каже Петро,—щобъ ище ваши диды не звелилы оддячыты тоби кыемъ.

— Ну, бувайте жъ здорови, братци!—каже Кырыло Туръ,—выпью я й самъ.

— Що сказаты матери да сестри?—поспытавъ Петро.

Згадавшы про матиръ та про сестру, Кырыло Туръ похылывъ голову, дали й каже зъ писни:

Ой который, козаченькы, буде зъ васъ у мисти,
Поклониться старій неньци, нещасній невисти;
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не выплаче,
Бо надъ сыномъ, надъ Кырыломъ, чорный воронъ кряче!

— Се такы й станеться зъ тобою, превражый сыну!—каже пидходючы одынъ Сичовый дидъ; а за нымъ иде ще трое.—Не вповай,—каже,—на те, що молоди тебе обходять; мы й самы тебе вкладемо, ось дай лышъ выпыты намъ по коряку горилкы.

Да й узявъ корякъ; зачерпнувъ, выпывъ, покректавъ, да взявшысь за кый, и каже:—Якъ вамъ здаеться, батькы? Я думаю, дать йому разъ по голови, та й нехай пропадае ледащо!

— Ни, брате!—каже другый дидъ,—нихто зъ насъ не зазнае, щобъ колы-небудь быто выноватого по голови. Голова—образъ и подобіе Боже: грихъ пидіймaты на неи кыя Голова ничымъ невынна: *изъ серця исходять помышленія злая, убыйства, прелюбодіянія, любодіянія, татьбы*, а голова, брате, ничымъ невынна.

— Дакъ що жъ, брате,—каже третій дидъ,—колы того проклятого серця дубыною не достанешъ? а по плечахъ не добыты намъ сього вола й сбухомъ. А шкода пускаты на свитъ такого гриховода: и такъ уже чор-знае нà що переводыться славне Запорожжя.

— Послухайте, батькы, моеи рады,—каже четвертый дидъ.—Колы Кырыло Туръ выдержыть сей прочуханъ, то нехай жыве: такый козарлюга на що-небудь здасться.

— Здасться?—каже, идучы мымо, батько Пугачъ,—на якого биса здасться такый гриховоднықъ православному Хрыстыянству? Быйте його, вразького сына! Шкода що мени не можна бильшъ бра-

тысь за кый, а то я молотывъ бы його, покы бъ увесь цеберъ горилкы выпывъ. Быйте, батькы, превражого сына!

Тоди диды выпывалы одынъ за однымъ по коряку горилкы, бралы кыи и давалы Кырылу Турови по плечахъ. Сылы въ старыхъ рукахъ було въ ихъ ище доволи, що ажъ плечи хрумтилы. Иншый давно бъ уже звалывсь изъ нигъ, а Кырыло Туръ выдержавъ уси чотыри кыи, не покрывывшысь; ще, якъ одійшлы диды, и шуткувавъ изъ своимъ гостемъ.

— Добре,—каже,—парять у насъ у Сичовій лазни, ничого сказаты! Писля такои прыпаркы не заболять уже ни плечи, ни поясныця.

— Що сказаты твоій пани-матци?—пытаеться ще разъ Петро.

— А що жъ ій сказаты?—одвитуе Кырыло Туръ.—Скажы, що пропавъ козакъ ни за цапову душу, отъ и все. А прыкмету надъ моимъ скарбомъ знае побратымъ. Одну часть оддасть винъ старій неньци та сестри; другу одвезе у Кыивъ на Братство: тамъ мене спокусывъ грихъ, нехай же тамъ моляться й за мою душу; а третю одвезе у Чорну Гору: нехай добри юнакы куплять соби олыв'яного бобу та чорного пшона, щобъ було чымъ пом'януты на лыцарськыхъ грѐцяхъ Турову душу.

— Крипысь, побро!—каже Богданъ Чорногоръ,—бильшъ нихто не зниме на тебе рукы̀. Отъ незабаромъ ударять у казаны до обиду; тоди одпустять тебе, да й будешъ вольный козакъ.

Мусивъ Петро пидождаты до обидъ, чы не потишыть матери да сестры Кырыловои доброю звисткою. Ходючы по вищовому мисту, постеригъ винъ, що не одынъ тилькы Чорногорець оборонявъ Кырыла Тура: багато братчыкивъ, зустриваючысь зъ другымы, бралысь за шаблю, мовъ вымовлялы: „Ось тилькы поквапся на горилку, то выцижу я іи зъ тебе хутко!" Якъ же вдарылы въ казаны до обиду, тоди цила купа Запорожцивъ кынулась до Кырыла Тура; одв'язалы одъ стовпа, обнималы и поздоровлялы по бани.

— Ну васъ икъ нечыстій матери!—каже Кырыло Туръ.—Колы бъ самы постоялы коло стовпа, то одпала бъ охота обниматысь.

— А що, дыяволивъ сыну!—каже пидходючы батько Пугачъ,—смашни кыи кошовіи? Може, теперъ плечи болять такъ, якъ у того чорта, що возывъ ченця въ Йерусалымъ? Нà, вражый сыну, прыложы отсе лыстя, такъ завтра мовъ рукою зниме. Быто й насъ де за що зàмолоду, такъ знаемо мы ликы одъ сього лыха.

Роздяглы братчыкы Кырыла Тура, а въ Петра ажъ морозъ пишовъ по-за шкурою, якъ побачывъ винъ билу його сорочку, що сестра-жалибныця шыла й мережыла, усю въ крови; ище й попрыкыпала до ранъ. Кырыло Туръ ажъ зубы сципывъ, щобъ не стогнаты, якъ почалы оддырать іи одъ тила. Батько Пугачъ самъ прыложывъ йому до спыны шыроке якесь лыстя, помазавшы чымсь лыпкымъ.

— Ну,—каже,—теперъ ходы здоровъ, та не скачы въ гречку, а то пропадешъ, якъ собака!

Тоди братчыкы зъ веселымъ гукомъ пиднялы дижкы зъ медомъ та зъ горилкою, узялы стужку зъ калачамы да й повелы Кырыла Тура до обиду.

Обидалы добри молодци на трави, пидъ дубамы, усякый куринь осо́бе, изъ своимъ куриннымъ отаманомъ. Диды обидалы въ гетьманському курини; тилькы батько Пугачъ прыйшовъ на трапезу до Кырыла Тура, и то вже була велыка честь усьому куриневи. Кырыло Туръ уступывъ йому свое отаманське мисце, а самъ сивъ коло його. Два кобзари, сыдючы навпроты ихъ, гралы усякыхъ лыцарськыхъ писень, и выспивувалы про Нечая, про Морозенка, про Перебы̀йноса, що здобулы на всьому свити несказаннои славы; выспивувалы и про Берестецькый рикъ, якъ козакы бидувалы, да бидуючы, серце соби гартувалы: и про степы, и про Чорне море, и про неволю и катергу Турецьку, и про здобычъ да славу козацьку; усе поважнымъ словомъ передъ товарыствомъ выкладувалы, щобъ козацька душа и за трапезою росла у-гору.

Поблагословывсь ото батько Пугачъ до трапезы; уси взялысь за святый хлибъ, усякъ вынявъ зъ кышени ложку (бо Сичовыкови безъ ложкы, що безъ люлькы, ходыть не годылось); якъ ось Кырыло Туръ, озырнувшысь кругомъ, и каже:—Эхъ, братчыкы! мени па́морокы забыто кыямы, а въ васъ, мабуть, изроду въ голови клоччя. Колы же се въ свити выдано, щобъ выпроводыть гостя зъ коша на тще-серце?

— Пане отамане!—кажуть,—бороны насъ, Боже, одъ такои скнаросты! Про якого се ты гостя глаголешъ?

Колы жъ тутъ саме и йде Богданъ Чорногорець изъ Петромъ.

— Ось мій гисть! — каже Кырыло Туръ. — Се, колы хочете знаты, сынъ Паволоцькаго попа, той самый, що, якъ стукнувсь изо мною за Кыивомъ, то ажъ поле всмихнулось.

Ради булы уси братчыкы, побачывшы Шрамового сына. Давно вже воны чувалы про його лыцарство. Инши, уставшы, обіймалы його, якъ брата; други потиснялысь, щобъ було йому мисце.

— Сидай биля мене, сынку!—каже батько Пугачъ.—Ты добрый козакъ... Э, козаче!—да въ тебе, бачу, нема ложкы! Що то не нашого поля ягода! У васъ, Городовыхъ, усе не по-людськы робыться: йидять изъ срибныхъ мысокъ, а ложкы пры души кат-ма. Зробите йому, хлопци, хочъ изъ бересту, або зъ скорынкы ложку, а то скаже батькови: „Тамъ вражи Запорожци голодомъ мене заморылы". И такъ уже старый пекломъ на насъ дыше.

На обидъ у Запорожцивъ мало подавалы мясыва, а все тилькы рыбу. Добри молодци, якъ ченци, мяса не любылы. Посуда була вся дерев'яна, и чаркы й корякы—усе зъ дерева. Трапезуючы, добре тягнулы братчыкы горилку, медъ, пыво, однакъ нихто не впывсь, такъ то вже повтягувалысь.

Більшъ одъ усихъ пывъ на сей разъ Кырыло Туръ: хотивъ, мабуть, бидаха завдаты соби хмелю, щобъ не такъ болилы плечи, да й хмиль не подоливъ його. Зробывсь тилькы дуже веселый, и якъ усталы з-за обидъ, да якъ почалы братчыкы танцюваты пидъ бандуру, винъ и соби пишовъ навпрысядкы; качавсь колесомъ и выроблявъ такы выкрутасы, що нихто бъ и не подумавъ, що сього козака быто недавно кыямы. Запорожци не навтишалысь зъ такои терпелывосты.

Петро мій посли обидъ хотивъ иты до-дому, такъ Кырыло Туръ прыдержавъ його да й каже:—Пострывай, брате, и я пойиду. Писля такои бани не довго покрипышся. Передъ товарыствомъ соромъ кволытысь, а дома заляжу до завтрого.

Отъ, погаявшысь ще трохы, звеливъ Кырыло Туръ осидлаты двое коней, да й пойихавъ зъ коша, шепнувшы щось побратымови. Дорогою Кырыло Туръ точывъ усякы баляндрасы, дали й каже:—Прыставай, брате, въ Запорожци! Якого тоби чорта тратыть лита мижъ тымъ нависноголòвымъ Городовымъ козацтвомъ?

— А що ты думаешъ?—каже Петро,—я вже й самъ не ра́зъ про се миркувавъ.

— Отъ люблю козака!—мовывъ Запорожець.—Якого биса доживешся ты въ Городахъ? Городы твои швыдко вже до-горы ногамы станутъ...

Прыйизджають до хаты, а назустричъ имъ выбигають маты и сестра Кырылова. Якъ же то зрадилы сердешнiи, то й росказаты не можна! Одна бере за поводы коня, друга тягне Запорожця зъ сидла, а винъ тилькы всмихаеться.

— Бачте?—каже,—я вамъ казавъ, що ничого журытысь! Та вже, мабуть, васъ такъ Богъ создавъ, щобъ усе кы̀снуты.

Хочуть його обнять, а винъ рукамы ихъ одпыхае:—Ни вже,—каже—сього не буде! И такъ братчыкы трохы не прогналы зъ куриня, що провонявсь, кажуть, бабою.—А Петру шепче:—Теперъ мени такъ до обнимання, якъ гришныку до гарячои сковороды.

Хотивъ Петро заразъ иты до-дому, такъ Кырыло запросывъ на чарку горилкы; да й стара неня и сестра Кырылова кланяючысь просылы, щобъ хоть заглянувъ у хату.

— Ну, пани-матко!—каже Кырыло Туръ,—давай же намъ теперъ такои горилкы, щобъ и самъ д'яволъ зайшовъ у голову! та давай цилу боклагу; такымъ лыцарямъ, якъ мы, пляшкы й на одного мало.

Якъ же внеслы зъ коморы горилкы, Кырыло Туръ, замисть щобъ шануваты гостя, узявъ боклагу да й почавъ цмулыты зъ неи, якъ воду. Маты, боячысь, щобъ винъ не перепывсь, хотила однять боклагу, а винъ:—Геть, мамо, геть! чоловикъ не скотына бильшъ видра не выпье.

И почавъ зновъ цмулыты, покы знемигшысь упавъ безъ пам'яты на землю. Уси стревожылысь, а одынъ Петро тилькы знавъ, що́ сьому за прычына. Винъ помигъ жинкамъ пиднять Кырыла Тура зъ земли и положыты на перыну; дали попрощавсь и пишовъ до Гвынтовчыного хутора, миркуючы про все, що чувъ и бачывъ.

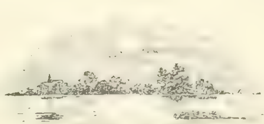

Данымо Мордовцевъ.

Мордовцевъ Даныло Лукычъ (псевдонимы: Мордовець, Слипченко) на свитъ народывся 7 грудня року 1830 въ слободи Даныливци на Дону; освиту одбиравъ у Казанському та Петербургському университетахъ. Въ 50-хъ рокахъ бувъ редакторомъ „Саратовскихъ губернск. Вѣдомостей“, а описля перебрався на жыття до Петербургу. Пысаты по-украинськы почавъ ще бувшы студентомъ, р. 1854 (поэма „Козакы и море“ въ „Саратовскомъ Литературномъ Сборникѣ“ (Саратовъ 1859) и окреме выдання р. 1898 въ Петербузи); въ Саратови перекладавъ на украинську мову оповидання Гоголя. Въ „Основи“ надруковано два оповидання Мордовцева: „Салдатка“ та „Дзвонарь“. Колы „Основа“ перестала выходыты, Мордовцевъ на довгый часъ занехаявъ литературну роботу на ридному поли й по-украинськы не пысавъ ажъ до р. 1882; за сей часъ винъ напысавъ сылу романивъ, повистей, оповидань, историчныхъ та публицыстычныхъ праць мовою російською и бувъ спивробитныкомъ мало не всихъ кращыхъ російськыхъ выдань періодычныхъ. Р. 1882 въ Петербурзи выйшла публицыстычна праця Мордовцева: — „За крашанку пысанка — П. О. Кулишеви“; р. 1885 выдано „Оповидання“, де надруковано всихъ 5 оповидань: „Салдатка“, „Дзвонарь“, „Сонъ-не-сонъ“, „Скажы, мисяченьку!“ та „Изъ устъ младенцивъ“. Инши творы Мордовцева мовою украинською друковано въ збирныкахъ: „Рада“ (1883), „Степъ“ (1886), „Ватра“ (1887), „Складка“ (1898-99), та журналахъ „Зоря“ (килька дрибныхъ нарысивъ и оповидання „Старци“) та „Литературно-Науковый Вистныкъ“ (р. 1898 повисть „Дви доли“). Нечысленни украинськи пысання Мордовцева вызначуються теплымъ чуттямъ, гарною мовою й подекуды на-скризь переняти сердечнымъ лиризмомъ.

Литература: 1) Огоновськый—Історія, ч. III. 2) Франко—„Оповидання Данылa Мордовця“ („Ватра“, збирныкъ 1887 р.). 3) Автобіографія у „Ватри“.

Дзвонарь.

Отсе я теперъ дзвонарь старый и вбогый, а колысь не такымъ бувъ. Та що згадуваты? гадкою не зарадышся. Та й жыты не скилькы: на мою домовыну давно вже десь выросло дерево, та й переросло; а на ваши домовыны, може, ще й росты не почынало. Що було мое, те пройшло и быллямъ поросло; а колы часомъ згадаеться, то й не роспизнаешъ, чы то самъ жывъ и бачывъ, чы малому маты въ казци казала... Такъ ни, не казка!

А була наша маты дьяконка, дуже вбога, и своимы рукамы заробляла хлибъ на насъ на трьохъ: на мене, на сестру Галю та на Доку. Зналы мы тилькы пан-отцеву могылку, а самого не зазналы. Було йдемо у недилю до церквы, то маты и показуе намъ на якусь могылку, и каже було:—Ото пидъ билымъ хрестомъ вашъ батько лежыть,—то мы й зналы.

— А якый, мамо, винъ бувъ?—було пытаемо.

— Винъ бувъ добрый чоловикъ, и люде його поважалы,—було скаже.

— А въ чимъ його поховалы, мамо?

— На що вамъ се знать, диты? Поховалы його у чорній рызи и кадыло положылы, а я йому волосся розчесала до самыхъ пличъ.

Було маты журыться, що ничого намъ не зоставывъ пан-отець.

А зосталась писля його хата та нови ворота—не вспивъ и двора тыномъ обгородыты. И господарство не яке було: ничого не прыдбано, то всього у людей позычалы. А я тымы часамы пидроставъ: треба було пысьма вчыты; а на яки достаткы? Салдатъ Позихайлыкъ, що хлопцивъ учывъ, гришмы не бравъ,—та яка його й пысьменнисть була? Граматкы усяки по верхахъ чытавъ та час-

ловець, а изъ псалтыря вмивъ одъ *Блаженъ мужъ* та до *Вскую шаташася*. Та бувъ добрый чоловикъ,—и за те дякуваты Господа.

Ото було й посадовыть насъ коло столу на ослони, а инш ыхъ на лави. Поберемо указкы въ рукы—а указкы робывъ самъ такы мережани та довги, и за кожну бравъ по гарцю пшона, або по курци,—ото й дывыться, чы такъ указкы держымо. Колы якый не такъ визьме, то було й гукне:

— Иване! такъ бабы костуръ держуть...

Або до другого:

— Роззяво! такъ панычи выделкою курчатъ за обидомъ штрыкають... Визьмы звычайненько та проказуй свій стыхъ.

А самъ сяде на порози, або на дзыглыку, та чоботы шые. А биля його пужка ременна.

— А ну, дьяконенко, прокажы лышень свій стыхъ.

Се, бачъ, на мене.

То було поблагословышся хрестомъ святымъ и проказуешъ, ажъ покы не дійдешъ до гаспыдського *хвертъ-ырцы-кру*, *херъ-ырцы-кру*,—такъ тоби пуга и вродыться передъ очыма, и языкъ одеревеніе, тилькы указка трусыться.

А любывъ мене Позихайлыкъ—царство йому небесне,—любывъ, якъ ридного, а все було лясне пужкою по-за пличмы, а въ иншого було и колодкою шпурне.

— Оттакои! Чого довбешъ, вражый сыну, мовъ чумакъ галушкы? Я тебе!..

Скилькы не довбавсь, а такъ на *словотытли* й зачепывсь. Тилькы було матери лыхо: усе плаче та молыться.

Та й самъ Позихайлыкъ не дуже неволывъ насъ. Повчымось було трохы, то винъ и веде насъ до себе на городъ молодый бутъ полываты,--и полываемо; а потимъ у лисъ до Староселыща рыбы ловыты, або зъ волокомъ.

Самъ було выриже намъ удлыща довги та гнучки изъ бруслыны; насуче кожному билои волосыни, щобъ рыба въ води удочкы не бачыла та не жахалась; наробе гарныхъ поплавцивъ, та не зъ окуги, а зъ якогось дерева, и посадовыть насъ—кого мижъ осокою, де лыны ловляться, кому мижъ лататтякзвелить закыдаты, де окуни на сонци грають. Иншый краснопирокъ потягае; той себелывъ та плиточокъ; а самъ сыдыть мижъ очеретамы, удлыще

зъ доброго дубка, поплавець ажъ насередъ озера,—сыдыть та погукуе:

— Петрыку! не ворушысь: у тебе лускырь клюе,—тягны!...

И вытягне лускыря.

— А, чортивъ Грыць! якого окуня впустывъ... будешъ теперъ у мене до самисинького Маковія *Помылуй мя, Боже* вчыть.

А самъ ажъ очеретъ ламае! Тилькы не довго сердывсь...

Отсе якъ наловымо чымало, та въ казанокъ,—така добра юшка, що Господы! хто провыноватывся, тому хлибъ изъ водою, а намъ и юшка, й рыба.

— Йижте, гаспыдськи диты, на здоровля та кисткамы не подавиться. А ты, Грыцьку, знай!...

— Та то жъ вы мого окуня йисте, дядьку.

— То-то—твого...

Та бильшъ уже й не гниваеться: такый добрый бувъ!

Якось разъ сыдымо мы надъ озеромъ, та на поплавци поглядаемо. А день бувъ тыхый та теплый: хочъ бы тоби лыстъ на дереви залепетавъ, и птыця не щебече—тыхо. Тилькы й чуты, якъ рыба проты сонця выкынеться, плесне на сонци, та ящиркы сухымъ лыстямъ шелестять помижъ травою, або чмиль загуде, и стыхне.

Колы слухаемо—щось по лису гукае, та такъ далеко, що й голосъ ледви доносыть, а дали все блыжче та блыжче.

— А, дядьку—гу!... а, дядьку—гу!—тилькы й чуты.

Инши зъ насъ хотилы видгукнутыся на голосъ, такъ Позихайлыкъ не звеливъ.

— Цытьте, каже, гаспыдськи... Катъ його зна, що воно таке йе... Може, що недобре, то глядить, колы бъ не нагукалы.

Колы выйшло зъ лису на поляну. Дывымось—ажъ то нашъ пидтытарый.

— Помагайби,—каже,—Степановычу!

— Спасыби,—каже.—Та не гомоны, дядьку: усю рыбу покологакавъ!

— Чы не зъ вамы тутъ дьяконча?

— Зъ намы... А, бисивъ окунь!...

Мене мовъ укололо.

— А на що вамъ його?

— Благочынный,—каже,—найихавъ, то дьяконенка, бачъ, тее, велено прывесты. Воны самы знають—на що.

— Оттакои! се, бачъ, и мени треба въ слободу йты?

— То й идить, колы тее...

Ото й пишлы.

Я йду, мовъ опеченый, а мале серце такъ и стукотыть,— Маты Божа, якъ боязко!

— Се-бъ то тебе, хлопче, у бурсу,—пысарь казавъ,—колы не тее...

Воно жъ такъ и було. Благочынный сказавъ пани-матци, що буде за мене „ходатайствуваты“.

И „походатайствувавъ“.

Рокивъ черезъ два, лыбонь, черезъ тры, якъ у самого благочынного пидрослы диты, що вже треба було й ихъ пысьма вчыты,—и повезлы насъ у городъ. Прощаючысь, маты дуже плакала та наказувала, щобъ добрый бувъ та слухняный; Богу бъ молывся рано й вечиръ, и матиръ не забувавъ. И сестры плакалы. Заплакавъ и я трохы.

Прыйихалы у городъ на четвертый день. Благочынный водывъ своихъ дитей по начальству, а я дома сыдивъ. Дали й мене повелы до ректора.

— Якъ тебе звуть?—пытае.

— Васылькомъ,—кажу.

— Васылій... въ пам'ять отця нашого Васылія Велыкого, Грыгорія Богослова... такъ?

Я мовчу, бо тоди ще не знавъ, що не Васылія Велыкого, а Васылія Амасійського.

— А прозывають?

Я мовчу.

— Якый неговиркый,—каже,—мовчлывый—taciturnus... Такъ будешъ же ты *Тацытурновъ*.

И ставъ я Васылькомъ Тацытурновымъ ажъ и доси.

Тилькы довго не в-тямку мени було се призвыще: отсе було клыкнуть у школи: Петръ Лакрыментовъ, Васылій Тацытурновъ, —то я мовъ и не чую, бо усе забувавъ соби на лыхо, що я Тацытурновъ. Таке чудне слово, бодай його!

И почалы мене вчыты, та не такъ, якъ Позихайлыкъ вчывъ: не прозьбою, ни грозьбою, а червоною лозою та гнучкою вербою. И былы жъ Тацытурнова,—Маты Божа, якъ былы! Та малому усе не на лыхо: молоде тило швыдко гоилось; дытячи сльозы швыдко высыхалы; тилькы на серци у дытыны не добре накыпало. Не-

добре насиння не добромъ и зиходыло. Та не одного мене быто...

А я тымы часамы пидроставъ, та такъ же хутко! Вже симнадцятый рикъ, и я не дытына, и въ мене думкы та гадкы: одна думка на добре, друга на погане. Та нечыстый нагадавъ намъ у бурси гражданськыхъ кныжокъ чытаты, про мырськи дила та про грихы людськіи. А на таки кныжкы запретъ бувъ одъ ректора: —Лучче,—каже,—грихъ содомськый, нижъ се дыявольське навожденіе: грихъ по плоти—плоть скверныть, а пысаніе сатаныно душу погубляеть.

Воно жъ и мене на-викы згубыло.

Якось разъ сыдымо мы соби бурсакы та чытаемо си гриховни псальмы [я вже й не згадаю, яка то кныжка була], сыдымо та чытаемо, инши сміються, други мовчать та слухають,—мене нечыстый и наустывъ.

— Господы! якъ бы я,—кажу,—вмивъ таки вирши складаты, я бъ и въ протопопы не пишовъ...

— И такъ не пидешъ,—озвався хтось тыхенько за мною.

Зыркъ,—ажъ отець ректоръ стоить середъ камеры, коса росплетена, довга—ажъ ныжче пличъ,—а самъ билый, якъ крейда. Такъ уси й помертвилы.

— Сатанó, сатано... сатано!

Я вставъ на ногы, а нóгы не держать... усе заходыло передъ очыма, и мовъ темно въ камери стало...

— Сатано, сатано, сатано!..

Тилькы я й бачывъ бурсу, и вона мене бачыла.

Мене выгналы... Господы, якъ то вже плакавъ я передъ ректоромъ, щобъ не губывъ мене, матиръ мою не вбывавъ!.. не помылувавъ. Выгналы, якъ собаку.

Выйшовъ я зъ бурсы... Куды йты? де дитысь? А вже більшъ ни до кого, якъ до матери. И пишовъ. А було се у Петривку, саме тоди, якъ люде траву косять. Лито прыдалось добре, тепле—весело йты. И мени було весело, бо малому лыхо—пивъ лыха, а надто ще й до-дому йшовъ; а дома я не бувъ зъ того часу, якъ мене у бурсу одвезлы. Довго озыравсь я на городъ, ажъ покы не покрывсь горою: зъ того часу я й не бачывъ города, та більшъ уже й ничого не бачывъ, окримъ своеи слободы та дзвиныци.. Ото жъ я и дзвонаремъ ставъ.

Чы скилькы я тамъ ишовъ—не згадаю, а на шостый, чы на сьомый день з-за горы й наша церква выглянула. Тутъ я запла-

кавъ, та й самъ не знаю, якымы слизьмы. Господы!—йду мымо Староселыща, де зъ Позихайлыкомъ колысь рыбу ловылы,—нема Позихайлыка мижъ очеретамы, не стремыть з-за кущивъ його удлыще довге, чорноклынове, и хлопцивъ немае. А рыба, якъ и тоди, выграѐ на сонци, и зозуля куе надъ озеромъ... Серце въ грудяхъ колотыться, якъ не выскоче.

Оттутъ я окуня піймавъ... И огныще буцимъ тилькы вчора залыте: десь недавно рыбу варылы... и мурав'иння циле, куды мы було черв'яkивъ кыдалы та крычалы:

Мурав'я, мурав'я!
Онъ татары йдуть,
Вашыхъ дитей порижуть,
И ваши подушкы заберуть!..

А отъ и озеро, таке жъ тыхе, якъ тоди, колы ще я малымъ бувъ...

Пройшовъ и Староселыще.

Ото у насъ хата топыться, и дымъ выдно; а то верба зеленіе у городи въ Позихайлыка, надъ крыныцею... Може, воны молодый бутъ полывають...

Колы дывлюсь, идуть мени назустричъ изъ слободы дви дивчынкы, высоченьки та гарни, якъ квиточкы,—поривнялысь зо мною та й прыглядаються, буцимъ пизнають мене. Ставъ, и очамъ не йму виры...

— Галю! Доко! вы мене пизналы?

— Васылечку! братику!..

Да такъ и повыслы въ мене на шыи. Се жъ мои сестры!

— Васылечку! видкиля ты?

— Зъ бурсы,—кажу.

А самъ обіймаю ихъ та цилую.

— Хиба жъ вже ты вывчывсь, братику?—пытаються.

— Ни Доко,—кажу,—не вывчывся. А маты дома?

— Дома,—кажуть.—А мы отсе йшлы по козельци, та теперъ вже не пидемо.

— Яка ты, Галю, велыка стала, высока! и ты, Доко...

— И ты, Васю, велыкый ставъ,—кажуть.

Прыходымо до-дому. Маты стоить середъ двора, закрылась рукою видъ сонця и прыглядаеться.

— Се ты, Васылю?—каже.

— Я, мамо.

Перехрестылась, а не самій лиця нема. Я до неи, а у самого рукы й ногы трусяться,

— Здоровъ, сынку,—каже,—якъ тебе Богъ прынисъ?

Я заплакавъ.

— Чы не прогнивывъ чымъ Бога, дытятко?—маты пытае,—чого плачешъ?

Я мовчу та плачу. Жаль мени іи стало и за себе стыдно.

— Годи, Васылю: хиба яке лыхо спиткалося? кажы, сыну!

— Мене,—кажу,—мамо, выгналы зъ бурсы.

А самъ плачу, плачу...

— Выгналы? а за що?

— Я, мамо, кныжкы чытавъ.

— Кныжкы чытавъ? Такъ хиба за се выганяють?

— Выганяють,—кажу.

— А якъ неправда?

— Далеби, мамо, правда!

— Такъ цуръ ій, гаспыдській бурси, просты Господы! Отъ, навижени! за що дытыну выгналы!

У-вечери прыйшовъ Позихайлыкъ. Поздоровкалысь. Мовъ батька ридного я його побачывъ.

— А попомъ скоро будешъ?—пытае.

— Ни,—кажу,—николы не буду.

— Овва! А ну жъ, ну, росказуй, якъ васъ тамъ вчылы, хто вамъ указкы робывъ?...

— Тамъ, дядечку,—кажу,—безъ указокъ вчять.

— Оттакои! безъ указокъ! такъ плюваты жъ на вашу бурсу, отъ що!

А сестра Галя й каже:

— Тамъ, дядечку, й чытать не велять. Васыля за те й выгналы, що винъ кныжкы чытавъ.

— Э! шкода,—каже.—Отсе, я бачу, и у васъ у бурси таке жъ дыво, якъ у насъ у полку: и ахвыцеры ничого не чытають... Таки жъ и попы зъ васъ будуть!

Зъ того часу я вже нигде не бувъ: такъ у слободи й зостався. Прыставылы мене, спасыби имъ, до церквы дзвонаремъ— и отъ сорокъ симъ литъ дзвоню. Дзвонывъ и по матери, якъ умерла; дзвонывъ, якъ и Позихайлыкъ вмеръ, и по сестрахъ дзвонывъ...

А хто по моій гришній души задзвоныть?...

1859 р.

Старци.

I.

Сказано:—до нашого берега нищо добре не прыплыве. Се-бъ то я про себе.

Було насъ у матери тры браты та сестра Явдошка, сама менша. Пан-отця я щось мало затямывъ, тилькы здаеться мени, що бувъ винъ изъ себе русявый та усе наче хворый. Якъ отсе стану теперъ згадуваты свое дитство, семью, то уси тоби передъ очыма, мовъ жыви, стануть (тоди ще я зрячый бувъ): два браты та я сыдымо наче за ворітьмы, писочкомъ пересыпаемось та въ „ковалыка“ граемось, а на прызьби сестра Явдошка у материному кожушку креймашкамы перекыдаеться. Якъ теперъ бачу пани-матку,—ще соби молоденька й гарна, у зеленому очипку, а потимъ якась худа та высока, хусткою пов'язана, мовъ друга—не та, що була молодою. Жывъ тоди у насъ старый дидъ, батькивъ пан-отець—и того тямлю. Такый то добрый чоловикъ бувъ: насъ, дитей, дуже любывъ—було гуркала намъ робыть та грынджолята на зиму зъ горы спускаться, а мы його до церквы водымо, бо вже ветхый соби бувъ старыкъ и трохы не добачавъ.

Усе тямлю... Усе—колы бъ тилькы добре...

Пан-отця тилькы мало зазнаю. Скилькы отсе теперъ не думаю, усе мени здаеться, що буцимъ тилькы двичи на вику я його й бачывъ: разъ якось прыйшовъ винъ у-ранци до-дому безъ шапкы, росперезаный, а самъ плаче. Мы, якъ булы дурни, и соби заплакалы, то винъ посадывъ до себе Явдошку та по головци гладыть, щобъ не плакала, и насъ погладывъ. Посли вже дидъ казавъ, що мы булы убоги, такъ ото все було батька за подушне быто, а инколы босого у холодну садовылы,—тымъ, може, и вмеръ

такъ скоро. У-друге я його бачывъ на столи. Пани-маткы не було въ хати—ходыла до пана дерева на домовыну прохаты,—то мы й зостались одни зъ дидомъ. Тилькы й тямлю, що въ батька на очахъ по мидному шагу лежало, а въ хати васылькамы пахло. Ото и теперъ уже я старый, слипый, а якъ почую, де васылькамы пахне—заразъ про мертвого батька згадаю.

Тоди ще мы не погорилы.

А якъ умеръ пан-отець—упокой його душу, Господы,—зостались у господарстви одна маты та дидъ та мы, мали диты. Ото у пистъ поховалы батька, а в-литку, саме на Маковія, пославъ Богъ удови друге лыхо: мало не вся слобода выгорила, и наша хатка полум'ямъ знялась—до тла погорилы. А до того ще й голодный годъ наставъ,—дощивъ, кажуть, не було до самого Петра; яка була скотына—пала за лито. Усього ришылысь. Зоставалась у насъ ще шкапа добра та коза ледача—и ихъ панъ узявъ за подушне, бо пани-матка заробыты не здужала.

Де мы жылы тымы часамы—не згадаю; тилькы се мени у пам'яти зосталось, що водыла насъ маты часто на пожарыще: сяде, було, на тому мисци, де хата стояла, и насъ посадовыть, а сама плаче-плаче, то и мы плачемо. Часомъ було не бачымо іи тыжнивъ по два—ганялы на панщыну вовну мыты та чесаты,—то було й вернеться до насъ худа та замучена, мовъ зъ хреста знята,—та вп'ять пидемо на пожарыще батька згадуваты. Изъ усіеи худобы зоставсь у насъ старый собака Бровко,—пожаливъ панъ: не взявъ його за подушне,—то було отсе й винъ прыйде за намы на пожарыще, сяде середъ пустого дворыща та вые-вые, що ажъ серце надрываеться та холоне.

Не веселе було мое дитство,—шкода й згадуваты!

Такъ мы перебывалысь до самои весны,—де люде кормылы, а де й самы по-пидъ виконнямъ шматка прохалы та старцямы буты навчалысь.

Такъ и сталы старцямы.

Тымы часамы, писля голодного году, почалы люде мерты. Пославъ Богъ и по пани-матчыну душу. А якъ поховалы іи, то це-якы богобоязни люде и побралы сыритъ замисть дитей, кого Богъ своимы не благословывъ. Розибралы нашу семью, та вже николы й не збиралась вона до купы, мовъ и не було іи з-роду.

Якъ теперъ бачу: прыйшовъ якыйсь чоловикъ, уже соби не молодый, а за нымъ його жинка. Помолылысь, перемовылысь зъ дидомъ та й кажуть Явдошци:

— Ходимо, дивчынко, до насъ жыты. Ты въ насъ на старости-литяхъ будешъ за ридну дытыну.

А вона, якъ дурна ще була, мала́, то й заплакала, кынулась до дида та: „Не хочу! не хочу!“—лепече.

— Чому, дурна дытыно, не хочешъ? Воны люде добри—тоби гоже буде.

— Не хочу, дидусю,—я зъ вамы буду.

— Охъ, дытыно моя нерозумна,—каже,—не тоби зъ старцямы по свиту вештатысь! Ты дивчынка слухняненька; выростешъ—гарна будешъ; не для тебе торба наша латана. Не плачъ, рыбко!

А воно:—„не хочу та й не хочу!“ А дали кынулась до мене, до бративъ та ручыцямы за насъ хапаеться: „Грыцю!... Петрусю!..“ Де не взявсь Бровко та до насъ, лащыться та рукы лыже... А мы стоимо та тилькы сльозы ковтаемо—сыритське дило; одно по одному вбываемось, колы никому по всихъ вбыватыся.

Узялы Явдошку. Незабаромъ и бративъ побралы...

Тилькы жъ мене никому було узяты, бо тымы часамы така биднисть мижъ людьмы стала писля голодного году, що кожне само себе прокормыты не сподивалось. А до того ще й панъ у насъ другый ставъ и порядкы инши завивъ: почавъ сіяты бурякы та зъ бурякивъ сахары варыты. Хто здужавъ на заводи та въ поли робыты, тыхъ прыставывъ до роботы; а де-котри робыты не здужалы, на тыхъ „оброкъ“ накынувъ, якого мы з-роду не платылы. Старе й мале, видъ п'ятылитка, пишло въ тягло̀—свій оброкъ понесло. Убожество таке, що Господы!

Позвалы й насъ зъ дидомъ до пана.

— А що, дидушко, молотыты здужаешъ?—каже панъ.

— Ни, пане, не здужаю.

— А бурякы выбыраты?

— Слипый, пане, ставъ, то може й не такъ що зроблю.

— А колы ничого не здужаешъ робыты,—каже,—то платы оброкъ.

Зъ тымъ и пишовъ. Пишлы й мы, та бильшъ до його й не верталысь.

У дида була така думка: иты по-мыру та Хрыстовымъ им'ямъ кормытысь, а мени буты поводатаремъ. Бо сьому дилу винъ ще

з-малку навыкъ: якъ остався писля батька сыротою, то въ трьохъ истынныхъ старцивъ за михоношу бувъ и ихъ звычаи переренявъ добре,—правдыво знавъ стыхъ про „Лазаря убогого“, про „Удову“ и де-яки инши прытчи изъ Пысанія. Що Боже мій, якъ то жалибно, було, вычытуе виршу про смертный часъ!

А тяжке се ремество, Господы, яке тяжке!... А все, здаеться мени, лекше воно, нижъ у якого злодія на панщыни з-ранку до вечера томытысь. Отсе я шостый десятокъ старцюю; сорокъ литъ, якъ свитъ Божый передъ моимы гришнымы очамы закрывся, а все дякую Господа, що не прывивъ мене того лыха спизнаты, яке инши люде терплять.

Зъ того часу, якъ дидъ задумавъ у старци йты, я усе тямлю, усю свою жызнь якъ по кныжци прочытую. Здаеться бъ то, наче я й дуже малый тоди бувъ, а не забуду того ничого, отъ якъ и въ домовыну мене положать; усе, що бачывъ я малымъ поводатаремъ, скилькы свиту исходывъ зъ моею торбыною за плечамы, и люде, котри добромъ та ласкою малу дытыну прывиталы, або надъ моею слипотою надругалысь та знущалысь—усе теперъ передъ моимы незрячымы очыма устае й проходыть, и здаеться мени, що ни на кого й ни на що моя душа гришна передъ Господомъ не плакатыметься.

II.

А гирко було кинчаты Лазаремъ тамъ, де кожна тоби мала дытына знала й поважала дида,—то мы й покынулы свою слободу и пишлы по-мыру свитъ за очыма. Свитъ не малый Московщына, - йе де старцямъ походыты!

Выйшлы мы такъ якось у-ранци, по зори, колы ще люде й на панщыну не пиднималысь; положылы по тры поклоны святому Спасу та Покрови, зайшлы такы й на свое пожарыще,—давно вже бур'яномъ поросло,—да такъ и повіялысь бытымъ шляхомъ у далеку дорогу, у старечу ходку.

Идемо день, идемо другый, идемо й третій, а жодного тоби села, жодного хуторця й посилка не мынаемо. Дорогою було дидъ росказують про старовыну, про далеки городы московськи, про старосвитськи порядкы; а я, малый, слухаю та дывуюся. Отсе прыйдемо було у яке село у святу недилю або у празныкъ велыкый, помолымось на схидъ сонця чы на Божу церкву, та й пи-

демо вздовжъ белыкою улыцею видъ кинця до другого. Иде було дидъ улыцею саме на середыни; сыва голова такъ и свитыться проты сонця, билый волосъ по витру грае, а самъ голосно вычытуе, щобъ усьому мыру хрещеному було чуты:

Не вповай, душе, сама на себе,
А вповай, душе, все на Господа...

То було я, дурный, колы ще малымъ ходывъ, не прывыкъ старцюваты, и заплачу, да такъ же гирко!... А на улыци мыру, мыру зійдеться... Молодыци було стоять, слухають, а инша соби плесне, дывлячысь на мене:

— Маты Божа! яке мале, а вже нужду знае,—скажуть було, да кожне видъ своеи бидносты (бо бильшъ усе панськи люде булы) и вынесе шматокъ хлиба або пшонця жменю,—чымъ Богъ благословыть,—перехрестыться та й всыпле у мою торбыну, дякуючы Господа, що хочъ и сами вбоги, але Божого чоловика не цураються. А дидусь идуть по улыци, хрестомъ знаменуються за святую мылостыню, а сами жалибно вычытують:

Та прожывъ я свій викъ не такъ, якъ чоловикъ:
Що люде жывуть—якъ цвиты цвитуть,
Моя голова—якъ в'яла трава!...

То було яка побожна душа и поклыче насъ до себе у хату опочыты, та нагодуваты старцивъ, чымъ Богъ пославъ. Отсе й посадять дида, роспытують, розважають—мовъ ридный батько зъ далекои дорогы вернувся. И мене, хлопчыка, прывитають. Що вже яка-то щыра та прыязна ласка—и сказаты не вмію. Отъ скилькы не блукавъ я по свиту, п'ятдесятъ литъ ходывъ по чужыни, по Вкраини й Московщыни, а грихъ пожалитысь, щобъ бильшъ бачывъ лыхыхъ людей, нижъ добрыхъ: може мижъ велыкымы та гордымы панамы воно й не безъ того, якъ люде кажуть, та Господь изъ нымы,—я ихъ не знаю, да й воны бидного чоловика мало знають. А що мижъ простого, сельского люду—Господы!—скилькы доброго та богобоязного чоловика по усьому свиту, якъ цвиту весиннього, насіяно!

Йе добри люде на свити,—пидъ латаною свытыною воно, добро, Господомъ посіяно... А бува, що росте добро й пидъ жупаномъ...

Йесть добро на свити, йесть!

Ходючы такъ по свиту, зайшлы мы ото разъ у якыйсь маленькый хуторець, що стоявъ соби геть видъ чумацькои дорогы.

Тяжко прытомылысь. Давно вже ходымо и спочыну не маемо, а я тымъ часомъ заслабъ ногамы, бо дытыни не скилькы треба,— занедужавъ.

— Може въ тебе, Грыцю, нижкы болять, то чы не спочыты намъ трохы?—каже дидъ.

— Ни, дидусю!—кажу,—мы он-тамъ посыдымо трошкы, то може нижкы й загоються.

— То-то я бачу, що ты не веселый.

— Ни, дидусю, я веселый.

— То-то жъ: ты въ мене, дытятко, чы не захоруваты задумавъ, бороны Боже!

— Та ни, дидусю, я такъ, прыставъ трохы,—кажу.

— Може ты пыты хочешъ?

— Хочу, дидусю.

То мы й силы коло ставка пидъ вербамы. Сыдымо такъ та розмовляемо, колы йде до насъ якыйсь чоловикъ зъ хуторця, зблыжывсь та:

— Добрыдень—каже,—люде странни! Видкиля Богъ несе?

— Спасыбигъ,—каже дидъ,—мы люде ныщи, перехожи; отсе силы у холодочку опочыты,—хлоп'я щось занедужало.

А той и каже:—Колы буде ваша ласка, старче Божый, то чы не зайшлы бъ вы до мене въ хату, нижъ отсе тутъ сыдиты,— бачъ яку жарку годыну Богъ давъ.

Ото мы й пишлы до його. Жылы воны соби у-двохъ зъ жинкою, та дочка у ныхъ була, дивчына по шиснадцятому чы по симнадцятому году. Дивчынка, якъ сонце,—така то гарна та ласкава. И маты добра.

— Якъ тебе зовуть, хлопчыку?—пытаються.

— Грыцькомъ,—кажу.

— Може ты, Грыцю, чы не пойивъ бы чого?

— А може винъ, мамо, пыты хоче,—каже дивчынка, та заразъ и побигла по воду, прынесла, напоила мене. Далы мени йисты, посидалы коло мене та щебечуть-роспытують:—Чы йе въ тебе, Грыцю, маты? чы йе въ тебе батько?—такъ и вбываються коло мене.

А въ кинци стола сыдять дидъ зъ хазяиномъ та свое розмовляють.

— Такъ вы, бачу, панськи?—хазяинъ пытаеться.

— Та панськи, чоловиче добрый! Колы бъ не панськи, то може й не булы бъ старцямы,—се, бачъ, дидъ йому на те,—отсе теперъ на заробиткахъ, оброку шукаемо, та чы найдемо? Нихто, якъ Богъ,—каже дидъ, тяжко зитхаючы,—а отъ скилькы ходымо, та покы ще ничого не заробылы; усе народъ бидный—яки достаткы! Одно те, що скризь панщына тяжка—по шисть день на пана роблять. Отсе иншый и посіе свою мирку-другу, уродыть Богъ,—а жаты йды до пана, колы въ тебе зерно выдувае; а черезъ тыждень уся нива й высыплеться до-тла. То отсе котори заможненьки, и наймають на свій хлибъ вольныхъ, щобъ пожалы, та за роботу п'ятый снипъ, або й уси двадцять зъ копы. Такъ яке воно багатство, якый и намъ, старцямъ, заробитокъ?... А бува иноди й такъ, якъ отсе у насъ: заведуть паны шльонськыхъ овець, заводы усяки—то вже робучого чоловика не наймуть, а усе панщына: и сино на сорты по пучечку розложы, щобъ тоби жаденъ реп'яхъ, ни перій, а ни инша яка сорна трава не попадалась,—и усе свои панськи; а тамъ вовну мыють та возять по ярмаркахъ продаваты. Отсе я скилькы не жыву, по якыхъ городахъ не ходывъ ще змалечку,—и въ Московщыни бувъ, и туды скризь до самои Польщи,—и усюды воно такъ... О-хо-хо! не выспиваю я соби десь и пивъ оброка!

— Се-бъ то вы про себе говорыте?—пытае хазяинъ,—а скилькы оброку вамъ панъ положывъ?

— Оброкъ не якый, чоловиче, та де його взяты? Ще спасыбигъ добрымъ людямъ—годують, а панови жъ не шматкы понесешъ замисть оброку. Ото иншый мукы всыпле кившъ въ торбыну, чы пшона, або другого якого борошна; часомъ бува и продасы перекупци, вызволышъ копійчыну-другу, та чы скоро жъ то по копійци до рубливъ дійдешъ? Отсе я думаю такъ соби, думаю, та й ума не прыложу. Вже, бачъ, намъ до пана не слидъ вертатысь, та дытыны жаль. Мени жыты не скилькы,—що зъ його безъ мене буде? Такъ такы ничого й не прыдумаю.

Ото й засмутывся.

Колы дивчынка и каже:

— А вы бъ, дидусю, оставылы Грыця зъ намы: винъ намъ усимъ сподобавсь, якъ ридный.

Сказала та й засоромылась, на батька глянула.

— То-то, дивчынко моя люба,—а хто мене, слипого, водытыме по свиту, колы въ мене Грыцыка не буде?—се дидъ до неи.

А чоловикъ той подумавъ трохы, та й говорыть:

— Дочка правду сказала. Колы така ваша ласка,—каже,—зоставайтесь у насъ обое жыты: намъ не яка вага, мы—слава тоби, Господы!—маемо де-що; буде зъ насъ, покы жыття нашого, и васъ не оставымо.

А дивчынка такъ видъ мене й не одступа...

— Зоставайся, Грыцю, та зоставайся...

Я ажъ заплакавъ.

Дидъ переждавъ трохы, глянувъ на мене, мовъ и зрячый, подумавъ, а дали й каже тому чоловикови:

— Нехай васъ Богъ святый не оставыть, якъ отсе вы насъ ныщыхъ не оставляете. Спасыбигъ, чоловиче, за твою ласку, за твое щыре слово... Тилькы мени не слидъ у васъ оставатысь...

Ото скилькы не просылы його Хрыстомъ та Богомъ, якъ сказавъ—ни, то такъ тымъ и поришылы.

Тилькы жъ воны не пустылы насъ видъ себе, покы я прытьмомъ не одужавъ. И якъ то, Господы, доглядалы за мною,—такъ доглядалы, що сього й сказаты не вмію.

Таки то йе на свити прости люде! Отсе ихъ добромъ гришна земля держыться....

III.

Перебулы мы у сыхъ Божыхъ людей такъ зъ тыждень, чы може й бильшъ—сього не скажу—та й изновъ у дорогу.

Скилькы то вже мы не ходылы по билому свиту—усе биднисть, така биднисть, що Маты Божа! Заходылы и до москаливъ—и тамъ убожество и нужда. Наче бъ то и народъ тверезый, роботящый, не линуеться й до церквы ходыты, а не дае Богъ щастя. Не мало й мижъ нымы старця, трохы чы не бильше, нижъ отсе у насъ. Часомъ, бува, йдешъ по селу—и не розмынешся: усе жъ то ныщи та калики, або мали диты по-пидъ виконнямъ хлиба просять, або той салдатъ на дерев'янци,—ажъ тоби наче сумно стане. Одныхъ нимцивъ мылосердный Богъ взыскавъ своею мылостю: у ныхъ и хлибець родыться, и скотынка йе, всього доволи,—и вмирать не треба. Та й порядкы у ныхъ други: панщыны нема, некрутчыны нема, земли окомъ не окынешъ, тымъ то, може, й старцивъ нема.

А вже нигде такого старця, якъ по ярмаркахъ. И звидкы жъ то, Боже правый, зійдуться ти каликы та юродыви? На ин-

шому й подобія Божого не знаты, а ни образа людського, мовъ воно не чоловикомъ рождене,—а й воно жъ просыть, белькоче по свойому, мовъ говорыть, що й мене жъ така маты породыла... Отсе московськи старци сыдять купкою та „Лазаря“ спивають, або „Про пустыню прекрасну“, чы „Про страшный судъ“.

А якъ жылы мы, гришныцы, на вольному свиту,
Пылы мы, йилы и тишылыся,
Тилесамъ своимъ всигда мы догоджувалы,
На свою душу грихивъ много накладувалы...

А ото другою купою посидалы наши старци та убоги,—а мижъ ными все бильше слипи та слипорожденни,—си тоби вычитують та голосять:

Ой у Бога велыкая сыла!...

Наче увесь мыръ за ными плаче, грихы людськи Господу сповидаючы, та на свою долю убогу слизно нарикае. То отсе було такый тебе жаль за душу визьме, такый сумъ нападе, що не знаешъ, де й дитысь... А дали й я прывыкъ...

Єядемъ, було, зъ дидомъ на роспутти, спиваемо, и нашъ голосъ люде чують и насъ не мынають.

Разъ якось у-литку черезъ скилькы рокивъ прыйшлы мы на таку ярмарку; а де вона—не згадаю, тилькы те мени въ тямку, що зовуть те село Рудніево чы що,—такъ якось, колы бъ не збрехаты. Отъ и сыдымо мы такъ та про Олексія спиваемо, а дали вп'ять „Лазаря“,—я вже тоди вывчывсь де-що за дидомъ проказуваты,—сыдымо та спиваемо. А було вже надъ вечиръ... Колы йде по ярмарку старенька жинка, така жъ, якъ и мы, убога, мылостыню збирае, а зъ нею невеличка дивчынка. Якъ зблыжылысь воны до насъ, дивчынка й стала нибы прыслухаться, якъ мы зъ дидомъ про убогого Лазаря стыхъ спиваемо: „Якъ бувъ соби Лазарь, ныщый, убогый, хворый, недужый, лежавъ у гнои передъ багачевымы воритьмы“... Слухала-слухала. та якъ кынеться до насъ, якъ заголосыть:—Дидусю! Грыцю!—та такъ и повысла у дида на шыи, а потимъ до мене, цилуе та плаче.

— Се ты, Явдосю?—каже дидъ, бо вже зовсимъ слипый бувъ.

— Я, дидусю!

Се жъ и була сестра Явдошка.

Обіймаючы іи та цилуючы, намацаеъ дидъ торбыну, що высила въ Явдошкы на плечахъ та:

— И вы?—каже.

— И мы, дидусю...

Дидъ тилькы очи пидвивъ—ничого не промовывъ.

Пидийшла й жинка,—Боже вамъ помагай!—сказала. Колы дывлюсь,—ажъ то Перепечыха Маркивна, Хивря, що Явдошку узяла тоди до себе въ прыймы.

— Часъ добрый вамъ,—каже,—Уласовычу,—се-бъ то до дида.

— Спасыбигъ, молодыце,--каже винъ,—а хто ты така?

— Та Перепечыха жъ, Хивря.

— А я васъ, Маркивно, й не пизнавъ... Очи Богъ узявъ у мене—ничымъ пизнаваты... Якъ васъ Богъ мылуе?

А Маркивна и каже:

— Колы Богъ грихамъ терпивъ, и мы жылы, якъ люде; а теперъ, якъ бачыте—мырськымъ подаяніемъ кормлюсь.

Та й росказала усе по̀-ряду.

Ото якъ мы покынулы, Явдошка и жыла у Перепечивъ. Добри булы люде. Тилькы жъ Перепеча не схотивъ довго жыты, та такъ якъ черезъ годъ и Богу душу виддавъ. А якъ Перепечыха осталась удовою, то панъ и почавъ на неи гниватысь, що буцимъ вона видъ насъ, бродягъ, висти черезъ людей одбирае, що буцимъ мы и гроши маемо, а оброку не даемо. Увирывсь такъ, що Маты Божа! Уже Маркивну и въ контори быто на старости-литяхъ, и худобу одибралы: яки булы волыкы—на заводъ узялы буряковиння звозыты, и коровокъ на панську барду поставылы,—и звелось іи господарство ни на́ що. А багати булы!

А дидъ, слухаючы іи оповидання, й пытае:

— Якъ же отсе васъ, Маркивно, сюды Богъ прынисъ?

— Чулы мы, що панъ, будучы у Мо̀скви, програвъ у карты другому панови дви семьи, та отсе намы й заплатывъ: Середа зъ дитьмы та зъ зовыцею—се одна се́мья, а Явтушенкы зъ намы пишлы за другу се́мью. Отсе й выгналы насъ до сього пана.

— То може въ сього добре жыты?—дидъ пытае.

— Колы бъ добре!—каже Маркивна,—а то гиршъ, нижъ у першого.

Та й росказала усе.

— Вже прыйшлы мы,—каже,—сюды убогымы, а тутъ и овси старцямы сталы. Плакала я, плакала, та мало й очи не выплакала,—такъ то важко було прывыкаты, що Господы! Одно те, що по родычахъ журылась, а друге—робота тяжка: день-у-день на панщыни й рукъ не покладаемо. А биднисть... Що не то, що вже

тутъ по усьому тоби селу йе въ кого своя худоба, чы скотына,—хлиба вчыныты або пшона на кашу, то все йды скытатысь до оправытеля, чы звелыть. Отсе хто посіе оклунокъ-другый хлиба та якъ змолотыть, ото й гляды—заразъ такы прямо зъ току и визьмуть зерно у панськи магазіи.—Мы,—кажуть,—знаемо, скилькы мужыку треба,—та його добро и выдають по гарцю, а що лышне, то йде панови за магазію.—Мы,—кажуть,—добро мужыку робымо тымъ, бо винъ усе пропье, що въ засици зиму пережыть...—Ото такъ насъ, темныхъ людей, на розумъ навчають, а самы мовъ и не бачуть, що въ ихъ økономіи замисть п'яты тысячъ хрестянъ—п'ять тысячъ старцивъ,—далеби такъ, Уласовычу!—каже.—Таке наше лыхо!

Дидъ тилькы рукою махнувъ.

— Пожды трохы, Маркивно: сього скоро не буде... Царь-батюшка, кажуть, скоро волю дасть.

И дидъ перехрестывся.

— Чы дожыву я,—каже,—до того часу, колы можна буде сказаты: „Ныни отпущаешы раба твоего, Владыко“—и вмерты?

Дидъ ще разъ перехрестывсь, и мы перехрестылысь и поцилувалысь зъ Явдошкою... Тилькы дидъ не дожывъ до того, чого ждавъ...

А Явдошка такы выросла, змынылась трохы и зъ лычка спала. Жыла вона зъ названною матир'ю у Явтушенкивъ, тилькы жъ господарства ніякого не було въ ныхъ, а кормылысь мисячыною та мырськымъ подаяніемъ, бо робыты було николы та й ничого.

Бильшъ я вже й Явдошкы не бачывъ. Иты до села мы такы боялысь, щобъ иноди якый недобрый чоловикъ не довивъ про насъ до оправытеля, та щобъ и до панськыхъ ушей не донеслы, а ихъ панъ зъ нашымъ паномъ, кажуть, пысьмамы пересылався. Виддалы мы имъ усе, що въ насъ було, та й простылысь. Сестра якось то тыхо плакала, дывлячысь на мене, бо вже знала лыхо, и я плакавъ, ведучы дида геть видъ села.

Зъ того часу я іи й не бачывъ.

IV.

На вику, кажуть, якъ на довгій ныви,—усього трапляеться.

Тилькы жъ отсе мени здаеться, що нема й не було того чоловика, щобъ такы не сподобывъ його Богъ жаднымъ добромъ

свою жызнь прожыту пом'януты. Такъ и мени... Тилькы усього мени згадуваты не прыходыться,—та й не згадаешъ. Лыхо, кажуть, пам'ятнѐ, а я отсе думаю, що й добро видъ доброго чоловика довго згадуеться, та чы й забуваеться жъ такы? Ото хочъ бы й про себе мовлячы: вже я такъ думаю, що й на стилъ мене положуть и жовтою землею очи засыплють, а й на тимъ свити моя душа передъ лыкомъ Господа не за йедыну душу та за ихъ ласку молытыметься.

Разъ у-литку треба намъ було черезъ одынъ велыкый городъ проходыты. Звисне дило, у городи не якъ у хутори: усе безъ билета наче й боязко, щобъ иноди часомъ якый комысаръ не ввязавсь та клопи̑тъ не наробывъ,—комысарське не яке дило!—то мы й боялысь. Тилькы жъ мылосердный Богъ терпивъ нашымъ грихамъ: ніякого начальства мы не бачылы. А першъ такы я боявся й тыхъ панычивъ,—уси, якъ одынъ, у коротенькыхъ каптаныкахъ, комиръ сыній и коло шапкы сыне,—усе кудысь поспишалы та помижъ себе джеркоталы й сміялысь. Отсе поривняються зъ намы, то було иншый и поздоровкаеться зъ дидомъ, роспытае, видкиль идемо, та чы не знае дидъ якои старои думы про Богдана, чы тамъ про Морозенка та Пивторакожуха, або про Самійла Кишку,—то я було й смыкаю дида за торбыну, щобъ стеригся панычивъ, бо панське не яке дило,—колы бъ иноди зъ нымы лыхо не спиткало. Тилькы жъ панычи булы добри-добри, жаденъ не налаявся надъ намы, а ще було де-що й у руку сунуть, спасыбигъ имъ. А де-котри було поклычуть до себе, нагодують, прывитають, якъ ривню,—и таки то щыри та прывитлыви и до мене, малого, ласкави!... Про пана нашого роспытують та лають. Мени ажъ чудно стало: скилькы отсе мы не ходылы по свиту, такыхъ панычивъ добрыхъ не бачылы. Посли вже дидъ казавъ, що то булы студенты,—таки, що до старосты пысанію вчаться: законъ Божый сповняты та людямъ добро діяты. То отсе я соби дурный и думаю:— Господы! якъ бы такыхъ та було бильшъ на свити, то може бъ и свитъ бувъ иншый, може бъ и на нашого пана благодать найшла...

Разъ надъ вечиръ сыдымо мы тамъ на роспутти коло собору та стыхъ про смертный часъ прочытуемо:

А ще сонце не заходыть, а я спаты ложуся,
До сповиди готуюся, та все Богу молюся...

Колы йде супроты насъ чоловикъ ще соби молодый зъ лыця, зъ выду нибы панъ, а такый наче смырный та тыхый; зупынывсь та й слуха, що мы проказуемо. Довго стоявъ та слухавъ, а дали зблыжывсь, та:

— Боже вамъ помагай, люде добри!—каже.

— И вамъ часъ добрый!—на те йому дидъ.

А той и каже:

— Отсе я слухавъ, дудусю,—ты древни стыхы спиваешъ. Здаеться мени, вы люде странни, то може й переночуваты нигде?

— Та странни жъ, пане... А ночуемо, де Богъ прыведе.

Ото панъ и запрохавъ насъ до себе. Прыходымо. Що, Боже мій мылостывый! Якъ то гарно та тыхо въ його, мовъ у раю. Стою я та дывлюся, мовъ несамовытый: що вже, Господы, скилькы кныгъ у нього та того паперу по всихъ покояхъ, що й сказаты не можна.

Ото й пани выйшла, така зъ себе русявенька, молоденька та хороша. Поздоровкалась зъ дидомъ и до мене защебетала. Посадовылы насъ. Пани й говорить,—така добра душа:

— Може вамъ, старычокъ, важко торбынкы на плечахъ держаты, то вы бъ, може, знялы ихъ, положылы бъ отутъ? Та й хлопчыкъ може втомывся,—якъ тебе зовуть, душенко?—Се-бъ то до мене.

— Грыцькомъ,—кажу.

— И ты бъ, Грыша, знявъ торбынкы. Ты ще малый, може нездужаешъ, може въ тебе нижкы прытомылысь?

Та взяла своимы ручкамы й поскыдала торбынкы и положыла. Сама сила коло мене, роспытуе, чы йе въ мене батько й маты, тожъ про бративъ и про сестру,—роспытуе и сама важенько зитхае та все:—Ахъ, бидни, бидни люде,—каже,—нещасни сыроты!

Та ажъ заплакала. И я, дурный, заплакавъ. Якось тепло стало,—усе ростопылось у тебе...

А що то за панъ якый добрый! Про що вже не пытавъ винъ дида, и объ чимъ то вже не балакалы воны, сыдючы вечиръ до пивночи: и про покійного пан-отця, и про те, скилькы старцивъ ходыть по свиту и видъ чого ти старци та убожество по мыру.

— А видъ того, пане, ти старци та убожество,—каже дидъ,— що мы Бога забулы, забулы заповидь Хрыстову: убогыхъ не прызыраемо, ныщыхъ угнитаемо, а самъ Господь казавъ: „оддай сорочку старцямъ.“ Видъ того ти старци та биднисть по селахъ, що Хрыста, першого старця, забулы... Видъ того, що паны немылосердни, захланнисть несыта, панщына тяжка...—А дали й говорыть:—Простить мене, старця убогого,—може я що й не такъ кажу.

— Такъ, такъ,—каже панъ,—сама правда твоимы святымы устамы глаголыть. У васъ намъ треба добру вчытыся,—у васъ, у простыхъ людей.

Дидъ усмихнувся.

— Се-бъ то вы, пане, про те прыслив'я кажете, що у насъ у дурныхъ сильчакивъ, жыве: „у городъ—по грошы, у село—по розумъ?“

— Правда, правда, дидушко: у городъ—по грошы, у село—по розумъ... Намъ вченымъ треба у васъ невченыхъ вчытысь: того у кныжкахъ нема, що вамъ невченымъ самъ Богъ своимы святымы устамы на ухо шепче, а мы, вчени городяне, того не чуемо,— уха намъ позакладало...

Чымало ще такого воны балакалы, а я сыдючы й заснувъ бо малый бувъ. Прокынувсь, ажъ лежу на канапи, а коло мене пани.

— Бидна дытына!—каже, й заплакала.

На другый день в-ранци звеливъ намъ панъ стари думы й виршi спиваты, а самъ усе запысувавъ. На що йому булы ти старчачи спивы—Богъ його знае. Тилькы жъ не то що—уси наши прытчи спысавъ, та де-яки московськи сказання изъ божественныхъ кныгъ, котри дидъ знавъ, ще змалечку старцюючы по свиту. Ото проказавъ винъ йому стыхъ „Про пустыню“, якъ московськи старци спивають:

Тебе я ради, Господи, пишовъ я скытатыся,
Тебе я ради, Господи, покынувъ я отця и мать...

Або про Йосыпа, проданогно Измаильтянамъ,—така скорбна:

Кому повимъ печаль мою,
Кого прызову икъ рыданiю?

Або про плачевне жытіе чоловическое:

Коль наше на симъ свити жытіе плачевно,—
Коль мрачно и коль кратко, аки однодневно:
Родымся мы на свитъ нази, облыти сльозамы...

* *
*

Отакъ, старцюючы, и до сывого волоса дожывъ. Незабаромъ поховавъ дида и зоставсь одынъ, якъ палець, покы други старци не взялы за михоношу. Та вже десь Богъ судывъ и вмерты на торбыни: ото по п'ятнадцятому року виспа напала—ослипъ... Найшлысь добри люде, що прынялы въ товарыство, далы мени костуръ у рукы—и отъ ходымо, покы сылы стае. Чы то довго ще ходыты?...

А тяжке се ремество, Господы, яке тяжке,—бодай його николы не бувало! Одно те, що гирко чужый хлибъ йисты: „лучче свое, кажуть, латане, нижъ чуже хватане". А найгиршъ того, що коженъ тоби шматокъ сорокъ слизъ важыть—треба ихъ замолыты передъ Господомъ, щобъ гарячымы слизьмы ни йедына крыхта Хрыста-рады не упала тоби на серце, щобъ ни йедына копійчына не прылыпла до души твоеи гришнои олывомъ гарячымъ. Ото хочъ бы й сказано: „Богъ и въ ночи бачыть, якъ убоге плаче",—такъ люде не бачуть. Поплакавъ и я колысь,—бодай никому такъ не плакаты! А якъ отсе оглянусь назадъ, подумаю соби—то нибы здаеться, що й такои доли не выслужывъ у Господа. Я и пана простывъ—не вмины йому, Владыко, въ судъ його прегрішенія.

1855 р., у Даныливци.

Скажы, мисяченьку!

Сумно мени щось на серци, люде добри, такъ сумно, що й сказаты не вмію—ни словъ такыхъ не знаю, ни голосу такого не маю, щобъ той сумъ мій словамы вымовыты, чы то голосомъ выспиваты.

Се вже мени мабуть—такъ думаю—або наврочено, або що; чы то такъ пакъ зъ литамы подіялось—одынъ Богъ святый знае. А я, бачъ, самъ не знаю, якъ и сказать, зъ якого кинця початы. А думка въ мене така, що се одъ Бога: певно Його свята воля, Його святу волю й чыныты мушу. А все чудно мени, дывно якось.

Одно кажу вамъ. Соловейко, бачъ, по весни щебече: сыза зозуля тежъ пакъ весною кувала та давно й перестала; а чорный воронъ—такъ той и в-осены, й зимою кряче. А вено сказано: „кряче воронъ—недоленьку чуе; щось козакови серденько вищуе"...

Такъ отсе й я, люде добри. Соловейкомъ весною не щебетавъ, зозулею у темному лузи не кувавъ, бо соловейкового голосу не мавъ, та й зозулею не прывивъ Богъ мени буты, а отъ, якъ прыйшла моя осинь, якъ посыпала холодна зима билымъ снигомъ мою голову буйну, то я й крячу ворономъ. Такъ отъ и здаеться, нибы то щось витае надъ моею сывою головою, мовъ крыламы надо мною легенько повивае та тыхо-тыхо промовляе: чомъ не крячешъ, старый вороне? Чомъ не згадаешъ, якъ тоби малому маты головку чорняву чесала, та росчисуючы ридни писни спивала та добру навчала? Забувъ матиръ? Забувъ вербы надъ водою, де, сыдючы зъ тобою, вона тоби сказала: „будь, сынку, добрый та на все добре прыхыльный—то тебе й люде поважатымуть. А отсе якъ пойидешъ у чужи люде пысьму вчытысь, то вчысь добре—добре й тоби буде. Та тилькы матери не забувай.

Якъ тоби часомъ тяженько стане, де бъ ты не бувъ, пры якому бъ дили не стоявъ—згадай отси вербы то й мене, сынку, згадаешъ!"

Згадую, нене, згадую, та й згадуваты не перестану. А отсе жъ, бачъ, теперъ, якъ старый вже ставъ та сывый, то часомъ другои й гадкы не маю, якъ про ти вербы надъ водою. Колы ще молодшымъ бувъ та колы ще—якъ ото кажуть—молода доля не заплитала у чорни кучери билои кудели, то такы иноди й забувавъ и вербы, й лозы, и высоки тополи, та якось то и одъ риднои мовы одбывся, мовъ той дурный бузымокъ одъ своеи череды. А теперъ часомъ такъ и здаеться, що от-от-отъ надъ самою головою, уже сывою й понурою, оттутъ у Столярному переулци, такъ отъ и шумлять вербы и лозы, да такъ шумлять, що ажъ крыкнуть хочеться: „ой не шумы, луже, зеленый байраче!"

Та й стара маты стала отсе щось частенько такы навидуватысь до мене; та де вже не стара! вона була не молодша, якъ я отсе теперъ, колы ото ій мертви очи закрывалы та у домовыну клалы. Прыходыть отсе вона та такъ якось то жалибно на мене дывыться.—Охъ, сынку, сынку!—каже,—якый же ты вже старый ставъ та сывый, а колысь бувъ чорнявенькый та веселый... Чы то вже й ты ставъ... Десь и вербы ти забувъ, що колысь то шумилы надъ намы, якъ я тебе малого у тую школу провожала, та на все добре наставляла. Десь и ридну мову забувъ у чужій сторони!...

Такъ ни-жъ, не забувъ, а такъ якось-то одбывся трохы, якъ ото одбываеться весною та литомъ птыця одъ своеи стаи, а в-осены зновъ прыстае до стаи, щобъ укупи летиты до вырія. Такъ отсе, бачъ, и моя думка пидъ осинь до вырія забажала...

И все мени сниться, чы й просто ввыжаеться давня давнына; се-бъ то я отъ про що.

Пойихалы отсе мы, стари—Іеремія Галка та я (мы, бачъ, отсе теперъ, якъ стари волы половіи, и безъ налыгача усюды парою ходымо)—пойихалы отсе мы на велыкодне свято, у-ночи, до церквы, щобъ послухаты, якъ отъ тамъ, бачъ, до Хрыста дочытуються, щобъ Хрыстосъ зъ мертвыхъ воскресъ.

Тилькы жъ выбачайте, люде добри,—може вы думаете, що Іеремія Галка давно вже вмеръ и видъ того Галкы зосталысь тилькы „Творы" його, що выдавъ одынъ добродій у Одеси, та денебудь у степу могыла галчына зъ витромъ розмовляе. Такъ ни

жъ: винъ, хвалыты Бога, ще жывисинькый. Попоневирявся, зъ неволи, по чужыхъ краяхъ, та якъ и я жъ, на лыхо соби, одъ риднои мовы трохы одбывся, мовъ той лыстъ у-осэны одъ ридного дерева витромъ однесло.

Тилькы вже жъ и старый ставъ той Галка, такый старый, якъ той Кишка Самійло, що п'ятдесятъ чотыри годы бувъ у неволи, а потимъ трохы пожывъ и по воли.

Такъ отто мы, стари, й пойихалы до церквы, та зъ намы жъ пойихало и молоденьке Галчинятко—дивчынка така бачъ йесть; воно, се дивча—сказать бы—не йесть Галчыне, а йесть те дивча його. Галчынои, пани-маткы жинкы, що мылосердный Богъ на старисть пославъ йому, слипому та недужному, замисць поводаря. Така спасенна душа, удивонька чесна та хорошого роду, та ще й зъ дивчынкою. Хороше дивча—добра дытына.

Отъ и пойихалы мы, та пойихалы не инкуды, а у саму университетську церкву.

Университетська церква... Университетъ... „Яко елень на источники водные“—сказано, бачъ, у святому пысьми—такъ отсе и думка наша летила туды, у той университетъ, у той духовный вырій. Тамъ, бачъ, я колысь, ще молодымъ хлопцемъ, вчывся тому добру, про яке колысь ще маты, тамъ пидъ вербою, мени казала, якъ у далеку дорогу благословляла. Тамъ и Галка Іеремія колысь зъ кафедры, мовъ той соловейко въ лузи на калыни, щебетавъ, якъ въ його ще зубы булы и голосъ лебедыный, а його, якъ и соловейка весною, старе й мале слухало та на все добре навчалось. Та тамъ же жъ винъ, якъ той Янъ Усьмошвець, „переявъ славу“ у пана Погодина, царство йому небесне...

„Геляндеръ и Варуфоросъ—то, такъ сказать, быки,
Объ нихъ вы обобьете напрасно кулаки“...

Такъ, такъ—правду спивавъ покійнычокъ—нехай царствуе!... Бачъ, и доси вчени люде объ си „быки“ не то кулакамы, а головамы бьються, а панъ Иловайськый такъ трохы самъ не перекынувсь варягомъ Олегомъ та пана Полетику, мовъ Аскольда и Дира, трохы не забывъ.

— Що,—кажу,—братику Іереміечку, золоти то булы рокы, якъ вы за варягивъ былысь?

— Золоти,—каже,—золоти, нигде правды диты.

— То була наша весна,—кажу,—литечко тепле почыналося у насъ на серци...

„Мы созрѣли! Мы созрѣли!
Самъ Погодинъ намъ сказалъ!“

— „Созрѣли“... Та воно, може, ще й брехня... Такъ, панночко, Софія Марковно?—Се-бъ то я до Галынятка.

— Такъ... москали,—каже,—отъ воны такъ зрили—ажъ перезрили вже: зыряне и авары—тежъ зрили, бо свое святе пысьмо мають... а мы, украинци, ще зелененьки...

— Оттакои! А свята правда... И Ламанськый Евгеній тоди казавъ тежъ, що мы ще не созрилы...

— То винъ про всю Россію казавъ.

— Ну, такъ намъ и Богъ веливъ буты не зрилымы...

Отъ мы й у церкви. Стою я та слухаю, якъ до Хрыста дочытуються.

„Волною морско-о-ю“...

Про що се спивають? про Хрыста?—Э! ни...

Знаю-знаю:—про „гоныteля-мучытеля“...

Усе спивають, усе спивають, а я вже й не чую, про що,—ничого не чую.

Я десь далеко—не тутъ, а тамъ, де шумлять вербы, „що вона насадыла“.—А де жъ вона?

Не знаю, не знаю...

А онъ дывлюсь: одна свичечка блыма десь, друга, третя—уся церква запалала свичечкамы. И у дивчынкы, що передо мною, у биленькій сукни—тежъ свичечка блыма, и само воно, мовъ свичечка, пряме та биленьке.

Кого жъ се мы ховаемо? Кого у домовыну споряжаемо?

А! бачу, бачу: онъ того—доброго, тыхого...

„Свите тыхый!“ „Свите!“... А мы жъ, темни, сей свитъ загасылы.

Самы Його розвинчалы,
Скынулы зъ престола...

А коло мене вербы шумлять, и тополя—та „тополя“, про яку ще недавно на Тарасови роковыны такъ гарно щебетала молоденька украинка—отсе жъ саме дивча, що стоить передо мною у биленькій сукеньци, мовъ свичечка.

А мени все чуты, якъ вербы шумлять и голосъ матери чуты:—Не забувай матери, сынку!

Не забуду! не забуду!... Якъ же жъ душно!...

А до Хрыста все жъ такы не дочыталысь.

Лежыть Винъ на плащаныци, и святи ручкы Йому навхрестъ зложено...

Якъ то надъ Нымъ Маты плакала, Його Маты—що Боже!

„Жено! се сынъ твій!“

Се вже, бачъ, не „мамо“, а „жено“;—а колысь „мамою“ звавъ, якъ маленькымъ бувъ та маленькымы нижкамы за „мамою“ бигавъ... А теперъ—„жено“...

Яково жъ то було матери!—„Се сынъ твій“, а я вже не Сынъ, я“... „Жено! се сынъ твій“, а „се Маты Твоя“... Сынъ, та не той, що Вона пидъ серцемъ носыла, на рукахъ колысала... Та чы й була жъ така друга Маты на свити, щобъ такого Сына колысала?... Отъ и выколысала жъ, выгодувала, добру навчыла, а Воно, якъ тилькы пиднялось на нижкы, та й пишло соби свитъ за очыма... Та не одно пишло, а увесь свитъ за собою повело...

А маты сама зосталась,—плачеться по дытыни... де воно? А онъ—де Воно... Воно найшло свою славу—велыку славу.—А де та слава?—Онъ де—на гори, на скели. Высоко вознеслася та слава, о, якъ высоко! И та слава не вмре, не поляже, бо прыгвождена до хреста, щобъ бачылы люде, якъ Винъ до ихъ свои, до хреста прыгвождени рукы простягае... „Пріидите ко мнѣ вси страждующіи и обремененніи, и азъ упокою вы“ (гл. 17).

Отсе жъ воны й прышлы до Його. А Винъ самъ высыть мижъ двома злодіямы.

Такъ онъ воно що!—А ще казавъ, бачъ...

Де жъ Маты?—А онъ—стоить „зъ хреста мовъ знята“, стоить, та дывыться на Того, Кого Вона выколысала...

„И мимо ходящіи хуляху Его, покивающе главами своими:—„Уа! разоряяй церковь и треми деньми созидаяй, спасися самъ и сниди со креста“. (Еванг. Марк. гл. XV, 30).

— Иныя спасе, себе ли не можетъ спасти?—Ни, не спасае себе: не на те Винъ прыйшовъ зъ далекои стороны, изъ Галылеи, зъ Украины іудейськои,—не себе спасать прыйшовъ Винъ. А и Йому жъ такы тяжко стало на хрести.

— „Или, или, лима савахѳани!—Боже мой, Боже мой! вскую мя еси оставилъ!“—промовывъ Винъ въ тяжку годыну на своій ридній мови...

Оттакечкы отсе стою я, дывлячысь на роспростерте на плащаныци мертве тило Хрыстове; стою та згадую, далеке-далеке згадую...

Надо мною блакытне, безкрайе, якъ пекло гаряче небо Іудеи. А я, кутаючы голову билою турецькою габою, вештаюсь одынокый, якъ перстъ, по гарячому каминню пидъ пекучымъ, якъ вогонь — сонцемъ, зъ каминя на камин, зъ горы на гору, далеко-далеко одъ ридного краю...

Кого-жъ я шукаю? Кого мени жаль?

Та Його жъ шукаю, Його мени жаль!

И я жъ такы знайшовъ Його — серце мени сказало, що знайшовъ.

Я знайшовъ Його пидъ тою горою, де Винъ плакавъ, глядючы на Іерусалымъ, а потимъ ныжче сього мисця молывся: „Авва Отче! Все возможно Тебѣ—мимо неси отъ мене чашу сію!"...

А отсе тутъ, пидъ маслынкамы, апостолы спалы—„бяху бо очеса имъ тягостны".

— „Возстаните, идемъ: се предаяй мя приближися".—И я иду, здается мени, слидкомъ за нымъ, иду тою кам'яною стежечкою, де ступалы Його святіи нижкы...

Отсе домъ Пылата. Онъ и те виконце, а въ виконце выглядае Його божественый ликъ, поруганый, опльованый.

— Се человикъ! Ecce homo!

Иду дальшъ тою вузенькою вулычкою, де йшовъ Винъ, несучы свій хрестъ, свою шыбеныцю,—иду въ гору, въ гору... Се, бачъ, Голгоѳа...

Я у склепи... Нагынаю голову... Ось де лежало Його святее мертве тило—и я гарячымы, пересмаглымы вустамы прыпадаю до холодного каминя... Охъ! та се жъ я Його святіи нижкы цилую... Яки воны холодни,—бо мертви.

Я такъ отсе задумавсь, що й не счувсь, якъ попы й дякы выйшлы зъ вивтаря, взялы святую плащаныцю й понеслы. А дали выйшлы зновъ зъ корогвамы—се-бъ то Хрыста воскресшого шукаты.

А хто се такый старый та сывый зъ вивтаря выглядае? Сывенька борода ажъ полыскуеться. И палычка у його въ руци, бо вже трудно десь старому безъ палычкы ходыты. И хрестъ у

його з-за сывои бороды выблыскуе, та ще щось на грудяхъ блыскотыть, мовъзи рочка ясна. Та се жъ и йе, бачъ, звизда.

Господы!—та се жъ Галка Іеремія. А я бувъ и не пизнавъ його. Хиба жъ се той Іеремія, якого я колысь знавъ у городи у Козлови, де колысь бидни невольныкы плакалы по своій ридній Украини... Отъ прычепывся сей Козловъ!

Я хотивъ сказать, що бачывъ колысь отсього Галку у Саратови. Гай-гай! та й давно жъ се було! Тоди Галка й самъ бувъ ще молодый—самъ перекладавъ Байрона и инши, якъ тамъ кажуть, велыки свитыла интелигенціи на ридну и простацьку мову, а теперъ, бачъ, старый сварыться на молодыхъ, за те бъ то, що й имъ же жъ, бачъ, хочеться йты слидкомъ за батькомъ Іереміею.

Та ни жъ бо,—винъ не сварыться: се винъ такъ соби—наздогадъ бурякивъ...

А се ще хто такый старый выйшовъ Хрыста шукаты?—Э! та се жъ той славетный, „знаменытый“, якъ тамъ кажуть, математыкъ. А я й його колысь молодымъ знававъ. И отсього, що зъ нымъ розмовляе, тежъ знававъ, та не те що молодымъ, а молоденькымъ. А вже й винъ пидтоптався трохы, и йому мудра сывызна де-якымы билымы прядочкамы позаплиталась у бороду та й у голову. И отъ якъ жывый винъ передо мною стоить: у новенькому мундырчыку зъ золотымы гудзыкамы та золотымъ гаптуваннямъ по сыньому комирчыку. На бороди ще й пушыночкы нема: таке молоде хлоп'я.

— А ну, Данько-хохолъ, продекламируй еще что-нибудь изъ Шевченка. Мнѣ ужасно нравится хохлацкій языкъ.

— А якои тоби?

— Да мнѣ все нравится.

Эге! „нравится“. А теперъ, бачъ, черезъ трыдцять литъ перестало „нравиться“. Э! та хиба жъ и я теперъ, черезъ трыдцять литъ, такымъ же жъ остався, якымъ тоди бувъ,—тоди, якъ було, сыдючы на лекціи у Устрялова и не слухаючы його, бо винъ, покійнычокъ, не тымъ будь пом'янутый, часомъ чытавъ по своему жъ учебныку,—я було и блукаю думкою далеко-далеко, переплываю зъ козакамы Чорне море, або слухаю, якъ вербы шумлять надъ водою, та тутъ на лекціи и пышу свое перше тоди „пысаніе“ для друку „Козакы та море“, що мы потимъ зъ Іере-

мiею Галкою и надруковалы у Саратови. О, якъ же се давно було!...

Эге! було, та поплыло—
Його не вертаты...

„Хрыстосъ воскресе изъ ме-е-ртвыхъ“...

А! се вже, бачъ, найшлы Хрыста... Господы-Боже! якый, було, я маленькымъ радый бувъ, якъ отсе було Хрыста знайдуть та здалека заспивають—„Хрыстосъ воскресе!“ Такъ серце було й тане видъ радосты.

А теперъ хиба не радый?—Де не радый!—радый, та не однаково...

„Мени однаково“ ..

Батьку Тарасе! се ты голосъ подаешъ зъ домовыны? Тоди, якъ усе побачышъ, не скажешъ: „мени однаково“...

А тамъ весело та голосно спивають —и „на божественній стражи“, и „свитоносна ангела“...

А дали почалы люде хрыстосуватысь...

Уся церква цилуеться,

— Охъ, душно!—И вамъ душно?

— Душно и мени, панночко!

— А чы не выйты намъ трохы? може, тамъ полегчае.

— Та выйдемо жъ.

Выйшлы. Походылы трохы, посыдилы, на паскы подывылысь.

— А бачыте,—каже Галыня,—яйця до половыны облуплени?

— Де? я не бачу.

— А он-де—дывиться!

Дывлюсь—и справди луплени.

— На що се ихъ, мовъ козу-дерезу? У насъ не облуплюють.

— То-то—не облуплюють,—каже,—мы, бачъ, вирымо, що колы пипъ освятыть паску й яйця, та покропыть ихъ свяченою водою, то воны й черезъ лушпыну освятяться, а други, москали, бачыте, ни... имъ треба першъ облупыты...

Мисяць сходывъ за Невою, по-за Исаакіемъ, якъ мы зъ Іереміею Галкою та зъ Галыняткомъ верталысь изъ церквы.

О, якый же ты старый, мисяченьку!

Ты й тоди вже такый же жъ бувъ, якъ отсе й теперъ,—тоди, колы „во едину отъ суботъ Марія Магдалина пріиде заутра, еще сущей тьми, на гробъ“...

А Його вже не було у гроби... И тоди ты, мисяченьку, такъ же жъ сходывъ за Йелеонською горою и свитывъ на гору Голгоѳу, де Марія Учытеля шукала та плакала... Свиты жъ, мисяченьку, покы земля стоить, покы люде на ній бидкаються та ждуть—чы не сповныться глаголъ Божый!...

И згадалось мени тутъ же те дывне, що було колысь давно-давно, и що бачывъ отсей же мисяченько, хочъ и никому винъ не росказуе того, що бачыть. А чымало бъ винъ мусивъ росказаты!

И згадалось тутъ мени Святе Пысьмо—„Дѣяній апостольскыхъ глава вторая, зачало третье":

„И егда скончашася дніе пятдесятницы, бѣша вси апостоли единодушно вкупѣ. И бысть внезапу съ небесе шумъ, яко носиму дыханію бурну, и исполни весь домъ, идѣ же бяху сѣдяще. И явишася имъ раздѣлены языцы яко огненни, сѣде же на единомъ коемждо ихъ. И исполнишася вси Духа свята, и начаша глаголати иными языки, яко же Духъ даяше имъ провѣщавати. Бяху же во Іерусалимѣ живущіи іудеи, мужіе благоговѣйніи отъ всего языка, иже подъ небесемъ. Бывшу же гласу сему, снидеся народъ и смятеся: яко слышаху единъ кійждо ихъ своимъ языкомъ глаголющихъ ихъ. Дивляхуся же вси и чудяхуся, глаголюще другъ ко другу: „не се ли вси сіи суть глаголющіи галилеяне? И како мы слышимъ кійждо свой языкъ, въ немъ же родихомся, парѳяне и мидяне и еламите, и живущіи въ Месопотаміи, во Іудеи же и Каппадокіи, въ Понтѣ и во Асіи, во Фригіи же и Памфиліи, во Египтѣ и странахъ Ливіи, яже при Кириніи, и приходящіи римляне, іудеи же и пришельцы критяне и аравляне, слышимъ глаголющихъ ихъ нашими языки величія Божія?" Ужасахуся же вси и недоумѣвахуся, другъ ко другу глаголюще: что убо хощетъ сіе быти? Иніи же ругающеся глаголаху, яко виномъ исполнени суть". (ст. 1—13).

Такъ, такъ: булы й таки, що лаялысь!... Мабуть и тоди свои Де-Пуле на земли мисце малы... Та Богъ изъ нымы, хочъ воны й „видають, що творять"...

Колы жъ и мы, якъ оти мидяне та парѳяне, своимъ языкомъ возглаголемъ?... скажи, мисяченьку!

Олекса Стороженко.

Стороженко Олекса Петровычъ, зъ стародавнього козацького роду, побачывъ свитъ р. 1805 въ Полтавщыни. Здобувшы науку въ „военно-учебному" институти въ Петербурзи, р. 1823 Стороженко пишовъ на військову службу; р. 1829 його ранено пидъ Журжею; р. 1832 винъ покынувъ військо и ставъ „чиновникомъ особыхъ порученій" спершу въ Кыивського генералъ-губернатора та въ министерстви внутришнихъ справъ, а описля—въ М. Муравьева у Выльни. Останни рокы свого жыття Стороженко перебувавъ у хутори Горишыни, блызько Бреста, и служывъ повитовымъ маршаломъ та головою з'йизду мыровыхъ суддивъ. Померъ въ лыстопади р. 1874. Почавъ пысаты Стороженко украинською и російською мовамы спочатку 50-хъ рокивъ (пидъ оповиданнямъ „Межыгорськый дидъ" дата—1850 рикъ), але вси його двадцять шисть украинськыхъ оповидань и драматычни картыны „Гаркуша" надруковани пизнійше: здебильшого въ „Основи" р. 1861-62; останній твиръ його — поэма „Марко Проклятый" напысана передъ смертю. Въ „Основи" жъ та въ „Вѣстникѣ Западнэй Росіи" Стороженко мистывъ свои повисти, пысани мовою російською. „Оповидання Олексы Стороженка" выдано р. 1863 въ Петербурзи, друге выдання—р. 1897; поэма „Марко Проклятый"—р. 1879 въ Одесси та р. 1896 въ Петербурзи. Стороженко, на велыку шкоду за-для литературы, не мали свои сылы духови виддавъ переважно урядовій служби и на ныву пысьменства выступавъ лышъ спорадычно; проте украинськи його оповидання выявляють не абы-якый талантъ литературный. Форма ихъ раз-у-разъ блыскуча, зразко́ва; мова на-прочудъ гарна, щыро народня; але змистомъ воны не глыбоки. Основою для своихъ оповидань Стороженко бравъ здебильшого подіи зъ украинськои старовыны та народни переказы й легенды.

Литература: 1) Огоновськый—Исторія литературы руськои, ч. III; 2) Петровъ—Очерки исторіи украинской литературы XIX ст.; 3) Передне слово до поэмы „Марко Проклятый" (Одесса, 1879) 4) Стешенко—Ол. П. Стороженко (Запыскы Наукового Товарыства имени Шевченка, т. XLIII); 5) Крымськый—Чому Стороженко покынувъ пысаты по-украинськы (Л.-Н. Вистныкъ, 1901 р., кн. V).

Матусыне благословення.

Отцевська-матчына молытва зо дна моря выймае,
Одъ грихивъ душу вызволяе,
На поли й на мори на помичъ помагае.
Народня дума.

Мени частенько доводылось, клопотавшыся ремонтомъ, кыдатысь туды-сюды по Вкраини до кинськыхъ табунивъ.

По дорози изъ Ромна до Прылукы, все було становлюся на ничъ у сели К** на в'йизднимъ двори знакомого мени козака, Тараса Самсоновыча Коротая, дида розумного, пысьменного и добре соби заможного. Повыводывшы дитей у люде, винъ подилывъ худобу свою, достатокъ добрый, зоставывъ соби тилькы самый двиръ уйиздный и тыхо дожывавъ вику зъ своею дружыною, доброю та клопитно́ю бабусею.

Тарасъ Самсоновычъ дожывавъ сьомого десятку литъ, а ще бравый бувъ, кремезный дидокъ, зъ поглядомъ быстрымъ, а волосся йому, биле якъ цвитъ по садахъ, трохы до плечей не спадало. На выду здававсь черезъ те ще свижійшый. Мар'яна Онупріевна, дружына його, весела, прывитна, грубенька зъ стану бабуся, ходыла по-миськы,—такъ, у каптанку, и зав'язувалась чорною габовою хусткою нызько на лоби. Стари жылы соби въ любій згоди по старосвитському звычаю: у розмовахъ зъ собою звалы одно одного по йменню и батькови, та усе на „вы", а не инако.

Старшый сынъ выслужывсь на губерського секретаря, молодшый въ Роменськи купци запысався, а дочка—то на панстви вже жыла, за дворяныномъ. Тарасъ Самсоновычъ, чы то зъ похвалкы винъ, чы такъ якось на жартъ, а все було старшого дражныть *Его Благородіе*, меньшого—*Господа Купець*, а дочку прозвавъ *Нимкенею*

—черезъ те, мабуть, що вона у сукняхъ ходыла, въ модныхъ убо-dахъ.

Старый бувъ дуже гострый на языкъ,—важный зъ нього бувъ гадула, охоту мавъ пореготать, а инколы й пидсміяты кого, та все прымовкамы смишнымы, и що бовкне на глумъ, ты беры соби на умъ, а скажешъ слово—на все въ його найдеться прыказка. Бувъ у всихъ на повази и на ймовирносты. Селяне въ сваркахъ и росправахъ не йшлы до суддивъ и до земського начальства, а все до його удавалыся, и його вырикъ прыймався безъ óзву и апеляціи. На що вже панычи судови, и ти його опасувалысь: не одного опентавъ винъ передъ громадою и на чысту воду вывивъ. Бильшъ двадцятка годъ служивъ за голову; гараздъ умивъ законивъ и доброго ладу доводывъ справамъ.

Господа Тараса Самсоновыча дилылася скризнымы синцямы на дви половыны—одна оддавалася для пройизжачыхъ пидъ номери; у другій жывъ самъ.

У мене душа радила на порози сього не бучного, але довелыка чепурного, захыстного жытла. Гарно побилени стины выкрашалыся образкамы загрянычнои литографіи. Вышарованый, выгебльованый помистъ лощывъ, якъ новый; замисть лавокъ, розставлено стильци и канапъ пидъ баевымы клитчастымы чóхламы. Въ кутку, пидъ божнычкою, на столи, окримъ кныжокъ церковныхъ, лежалы ще „Письмовникъ" Курганова, „Проповѣди" Леванды, „Лѣствица на небо" и други того жъ розбору кныжкы, а з-пидъ щотивъ дывылась здорова купа губернськыхъ видомостей; а божнычка жъ то уквитчана васылькамы, кануперомъ, аглыцькою м'ятою,—такъ и розлывалыся зъ ихъ пахощи по покояхъ.

Одъ уйиздного двору одлягала шырока левада зъ ставкомъ, садкомъ, городомъ, баштаномъ, а въ-кинець левады стоявъ фильварокъ зъ хазяйствомъ Мар'яны Онупріевны: пасика, обора и птышня для дробыны, зъ кучкамы, чы то кóйцямы.

Разъ на сходи серпня, з-ранку, коло одынадцятои годыны, брычка моя стала пидъ сымъ же в'йиздным дворцемъ. Тарасъ Самсоновычъ сыдивъ на лавочци биля дверей и дуже зрадивъ, мене побачывшы.

— Занято, не прыймаю!—гукнувъ.—Шукайте иншого пид'йизду! На що се похоже—прыйихалы не ночувать, а тильки попасувать?

— Пыльне дило, Тарасъ Самсоновычъ,—казавъ я, вылизаючы зъ брычкы.—Нужда законъ переминяе.

— Ну, Богъ зъ вамы! на сей разъ выбачаю; а в-друге, далеби, не пущу!

Я обнявъ старого и по-друзькы зъ нымъ чмокнулысь.

— Якъ же тебе Богъ мылуе?—пытаю.

— Дякувать Богу—добре!... Навидалы насъ недавнечко наши. Господа Купець прывозывъ жинку молоду показуваты; а пидъ той часъ и Його Благородіе зъ симьею, и Нимкеня зъ чоловикомъ нагодылась; спасыби имъ, зъ тыждень прогостювалы. Отъ було весело! За те жъ, виры не даcте, яка теперъ нуда! Пислямярмарку и торгу нема! Самъ соби сыжу, якъ бачыте.

— А Мар'яна Онупріевна?

— Зовсимъ здурила. Узяла до себе на розвагу онука. Бачте, не мала баба клопоту, та купыла порося,—и возыться зъ нымъ, якъ китъ зъ оселедцемъ. Бавыться, грается въ кони. Сказано—старе, якъ мале. А винъ, собачый сынъ, пудыть стару безъ мылосты, що ій вже й такъ запáлъ и шпатъ вкынулысь! Он-онъ—подывиться: ну, не здурила жъ на старисть?

Тарасъ Самсоновычъ показавъ на Мар'яну Онупріевну, що саме выскочыла з-за прычилку. Хочъ яка була вморена, хочъ якъ задыхалась, а голова на-бикъ, та звываеться, якъ тая орчыкóва, стрыбае та брыкае; а жвавый хлопчыкъ пры здоров'ю, шостачокъ на года, тягнувъ іи за пояскы, прышпылени до капота.

— Боже мылостывый!—казавъ дали Тарасъ Самсоновычъ, хытаючы головою,—яке нависне серце у тыхъ бабокъ! Та годи мордуваться!—гримнувъ дидъ,—подывиться лышень, якого гостя Богъ намъ пославъ!

Стара прыпынылась. На-сылу духъ зводыла, такъ збигалась. Угледившы мене, затулыла выдъ рукамы и мыттю кынулась у двери. На порози посіяла черевыка,—ажъ плюхнувся на рундуци.

— Диду!—сказало хлоп'я, показуючы черевыка:—кобыла роскувалась!

Зареготались мы.

— Отъ до чого дойиздывсь, собачый сыну!—говорывъ старый, жалуючы онука, славненького хлопчыну.—Озьмы жъ пидкову, да бабу пидкуй.

— Нимкенинъ?—спытавъ я, гладючы хлопчыка.

— Ни, се Його Благородія; тажъ и воно, якъ бачыте, благородіе, соби, хочъ таке, якъ за денежку пистолетъ; та все не нашъ братъ мужыкъ... Просымо мылосты до хаты!

Переходывшы сины, мы чулы дзвинкый голосъ Мар'яны Онупріевны, якъ вона опоряджала въ пекарни, загадуючы наймычкамъ:—Рижъ каплуна, запарюй тисто, бижы по ракы, унесы масла зъ знимокъ!...

Тарасъ Самсоновычъ пryймавъ мене за гостя и николы не хотивъ платы за обидъ та пóпасы коней, а щобъ не буты вынnымъ йому, я що-разу прывозывъ гостынчыка: кныжечку, образочокъ, або цыгаркы:—на се винъ бувъ здорово ласый и звавъ ихъ головешкамы. Той разъ я прывизъ розмальовану литографовану картынку—штурму Варшавы, та скрынечку лыхенькыхъ цыгарокъ. Старый любувавъ картынку, та чогось усе стогнавъ и кулывся, згадуючы, що я не зостануся въ його ночуваты.

— Не люби мени ваши подарункы й трохы,—говорывъ мени зъ жальомъ,—годъ не бачылысь, а зайихалы на часокъ; а мени бъ треба багацько зъ вамы побалакать, та де що й росказаты,—теперъ ничого не почуете!

Покы жъ що, старый не вгававъ, и часъ нечутно блызывся до обиду. Хазяйка увійшла до насъ зъ розжеврилымъ видъ огню облыччямъ и завитала насъ до садку, де воны литнього зáспиль часу обидалы.

Обидъ бувъ споряженый пидъ гиллястымъ дубомъ, такымъ, що може його трьомъ не обнять. Навкругы дуба грядочка квасоли та бобу, котрыхъ паростя, посплитавшыся на тычкахъ, роскишно повылысь буйно-ярою зеленню мало-що не до верховыны, и тымъ ще бильшый робыло холодокъ коло дуба. День бувъ душный, сонцяшне проминня наче спикало усю землю, а пидъ дубомъ було свижо, просторо й видрадисно. Межы двома дерновымы лавамы стоявъ накрытый стилъ, заставленый мыскамы, горшкамы, макитрамы.

— Отсе наше гульбыще!—промовывъ старый.

— Тутъ литомъ сыдымо увесь день, а въ хату тилькы спать идемо.

Старый прочытавъ голосно „Отче нашъ“, та й узялысь мы до смачного обиду.

На закуску натрусылы глывъ, дуль, грушокъ-бергамотъ, слывокъ зъ дерев'я, яке було поблызу, наносылы зъ баштану дынь та кавунивъ.

— А вамъ, бачу,—сказавъ сміючысь хазяинъ,—нашъ дубъ сподобавсь... по всій околыци такого не знайты.

— Чудовый! що вы йому личыте рокивъ?

— Двисти годъ класты; мы його звемъ *Матусыне Благословення*; та падькаемось коло його, колы бъ вы зналы, мовъ коло малои дытыны.

— Черезъ що вы його звете — Матусыне Благословення?

— Зистаньтесь ночувать, то роскажу; а по вашому сказавшы, історія його дуже гарна, и не казка або выгадка, а щыра правда.

— Другымъ разомъ почую.

— Колы не забуду. Я збирався росказаты про його Гоголышыному панычеви Мыколайкови, та отсе й доси росказую.

— А вы й того зналы?

— А тожъ! зъ самого малку, якъ ще його возылы до ниженськыхъ шкилъ. Все бувало въ мене становляться. Розумный бувъ хлопець. Винъ теперъ про насъ пыше щось, та й дуже, кажуть, добре пыше.

Мени проби закортило почуты про того дуба; хочъ и пыльна нужда була йихаты, та думаю соби—звернуты на нужду.

— Що жъ, — кажу,—Тарасе Самсоновычу! Нужда и законъ зми199ияе. Зостанусь—росказуйте.

Мар'яна Онупріевна пишла по господарству, а наймычка догадлыва унесла намъ подушкы; мы простяглыся на дерновій лави.

Тыхесенькый витрець, пролитаючы кризь лыстя, повійнувъ на насъ пахощамы резыды, гвоздыкивъ, то й мы, по добримъ обиди, не счулыся, якъ поснулы, и про дуба байдуже. А прокынувшысь, заразъ не про що, якъ про Матусыне Благословення завелы ричъ. Старому, бачу, тежъ кортило. Старовына—довге жыття —тіи спомынкы. Кому не любо довго на свити жыты?

— Я буду вамъ такъ росказуваты, якъ чувъ одъ свого дида,— почавъ старый, закурывшы „головешечку,„—а дидъ чувъ одъ прадида, а мого пращура. Діялося сее тоди, якъ Богданъ Хмельныцькый рятувавъ батькивщыну. Пиднялась разомъ уся Вкраина,—хто здужавъ Ляха зъ лука, зъ оружыны пидцюкнуты, обо кыемъ оперезаты.

Не дыво, що въ такій гур́и люду та въ такій справи святій проявылося стилькы полковныкивъ, старшыны, лыцарства и таки діялыся дила, що не чувано першъ николы, та вже николы, мабуть, и не почуемъ. На Корсунській потреби, якъ збурени Ляхы розбиглыся по своихъ замочкахъ, гетьманъ, щобъ не даты имъ схаменуться, пославъ на ихъ несчысленну личбу охочого козац-

тва, що было и грабувало наумиръ шляхту. Пидъ той часъ мижъ козакамы и мижъ самымъ простымъ народомъ, обралыся таки ватажкы, що, постягавшы охочого товарыша, ажъ на Волынь и на Подоль ходылы господарыты. Тоди то выявывсь коло Лубень славный по всій Украини лыцарь, котрого за лютисть та сылу прозвалы Вовгуремъ—то-бъ то—вовкъ. Такый бувъ дуженный, що колы росказувать теперечкы, якъ вже вовкы... звелысь на ягнятъ, то повернуть, гляды, ще въ казку; а тымъ чомъ, якъ виры не поняты? Той Вовгуръ здержувавъ у млыни шистерню, перекыдавъ черезъ Сулу двох-пудову гырю и десять разъ обносывъ коло своеи хаты два камини млыновыхъ, у десять пудъ каминь.

Охотныка прыймавъ до гурту не инако, якъ зъ пробы. Хто навкругъ хаты трычи обнесе каминя, той йому товарышъ, а хто шисть, той братъ. У тому то товарыстви, въ тыхъ Вовгуривцяхъ бувъ и мій пращуръ, Самсонъ Коротай,—правый Самсонъ. Велыкый, шырокоплечый и страшенно дужый,—дармо, що молодый козакъ ще тоди бувъ. Винъ обнисъ кругъ хаты каминя шисть разъ, зарвався бувъ и сьомый разъ несты, та Вовгуръ вже не давъ зъ опаскы, щобъ хлопець не вередывся.

Набравшы такыхъ соби сотнягу лыцаривъ, Вовгуръ погнався зъ своимъ загономъ на Волынь. Йому страхъ, якъ манулось захопыть у свои рукы князька Ярему, що здорово держався проты козацтва, да зъ тымъ не такъ то було швыдко справытысь. Ярема бувъ самъ лыцарь, и військо мавъ добирне. Скризь, де винъ перейшовъ зъ жовнирамы своимы, усе огнемъ та мечемъ поплюндрувавъ, не жалувавшы ни старои головы, ни малятка.

Разъ, писля сичи зъ княземъ, загонъ Вовгуревый становывсь на ночлигы пидъ пущею, а мого пращура послано на чаты доглядаты, чы не було де Ляхивъ у захысти. Вже надъ вечиръ, з'йизджае винъ до крыныци, и бачыть—набира воду высока, ставна дивчына, и така вже гарна-прегарна,—хочъ воду зъ лыця пый; тилькы чогось блида, якъ той мрець, и очи заплакани.

— Що ты тутъ робышъ, небого?—спытавъ мій пращуръ.

— Воду,—каже,—беру для матуси.

— Де жъ твоя матуся?

— Тутечкы у лиси; слабуе, помирае. Жовниры спалылы наше село, убылы мого пан-отця й брата, матуси ратыщемъ бикъ прокололы и намъ бы була смерть немынуча, та мы поховалыся въ пущи и ось четвертый день рискы въ роти не було.

Пращуръ мій, хочъ и Вовгурянець, а бувъ чоловикъ чулый и богобоящый: доставъ изъ торбы шматокъ хлиба, подавъ дивчыни и каже:—Веды мене до своеи матуси: може я чымъ-небудь ій у прыгоди стану.

Такъ, зъ пивъ-верствы перейшовшы, зостановылыся биля дуба. Пидъ тымъ дубомъ лежала-доходыла бабуся—Боже мій!—покривавлена, зъ попеченымы ногамы... лыхо таке, Боженьку! Вгледившы пращура, неначе оджывила, очи ій засяялы радисно.

— Козаче!— мовыть глухымъ голосомъ, а ще выразно,—не по своій воли ты сюды нагодывся: самъ Богъ тебе занисъ до насъ порятуваты сыротыну отсю безпорадну (скынула окомъ на дочку). Мы, козаче, не простого роду, и булы здавна багати, да ти ксьондзы выдерлы въ насъ добро наше все; одного найдорожчого скарбу не забралы—виры нашои святои благочестывои. Гиркои выпыла я за свій викъ: ще тыжня не выйшло, якъ усю до дна спыла. Передъ моимы вичмы вбыто мого чоловика, замучено сына мого... (Страдальна душа до земли прыпала, на земли зарыдала). Дожыдала я смерты, и за одно Бога прохала,—винъ, Мылосердный, почувъ мою молытовъ: ты не покынешъ сыротыны; мицна правыця Божа пидсылыть тебе, оддякуе.

— Пани-матко!—сказавъ мій пращуръ,—я буду твоій дочци за ридного брата.

— Будь ій дружыною—тоди будешъ за батька, матиръ и за брата.

— Нехай же воля Божа буде надъ намы!—сказавъ пращуръ, и вклонылысь зъ Марусею [такъ звалась дивчына] до нигъ матуси.

Лапала наперсного хреста на грудяхъ, щобъ нымъ благословыты, а його вже нема: десь на втикахъ згубыла.

— Чымъ же,—стала тужыты,—благословлю я васъ, диткы? що на не-забудь зоставлю!—А дали схопыла жолудька, та й прорекла:—Нехай же надъ вамы, диточкы мои, благословення Боже спочывае... Визьмить отсього жолудька, посадить у землю, выросте зъ його дубъ высокый, и доты, докыль винъ стоятыме на земли, докы коріння його не струхне пидъ землею—и вы, и ридъ вашъ увесь будете щаслыви, чесни, довговични...

Стара зговорыла се слово такымъ твердымъ духомъ, наче самъ Богъ промовлявъ іи устамы. И схылывшысь на рукы до Маруси, видала Богу духъ. Маруся злыла своимы слизьмы тило матусыне, а пращуръ выкопавъ яму ій шаблею. Помолылыся надъ замученою, поховалы, посіялы на могылци жолудькивъ. А въ тій

пущи крывся невелыкый хуторець, моему пращурови свидомый. Винъ завивъ туды Марусю, прыручывъ іи якійсь баби, и пойихавъ.

Щось днивъ писля того не въ-скилькохъ, пращуръ мій повертався зъ попомъ уже—справыть надъ матир'ю похоронъ хрыстыянськый. Маруся кынулась на-зустричъ до його зъ щырою та велыкою радистю. Якъ поглянула на його своимы яснымы очыма та простягнула били рученята, то въ мого пращура наче душа загорилась и в-перве тоди застукало його серце вирнымъ коханнямъ.

Пишлы на матусыну могылу, запечаталы небижчыцю. Маруся зняла зъ себе дукачыкъ зъ Божою Матир'ю и почепыла на мого пращура.—Се, каже, тоби заступныця: нехай Пречыста обороныть тебе видъ усякои напасты!

Попрощавшысь зъ Марусею на довги часы, предко мій подарувавъ ій тугый чересъ зъ червинцямы, надратымы одъ Ляхивъ. Війна ще точылася зъ чотыри рокы и на всей той часъ Господь выдымо боронывъ мого пращура. Одного разу Вовгуръ пославъ на ро́звидъ чоловика десять изъ свого загону; мій пращуръ бувъ въ тыхъ десятьохъ. Одлузавшы верстовъ зъ двадцятокъ и не наскочывшы нигде ляшкивъ, воны ни гадкы—становылыся на ночлигахъ въ лиси, та ще, знаете, по добрій чарци проты сну выкотылы, та й поснулы бецькомъ. О-пивночи якъ наче хто збудывъ потыхеньку мого пращура. Винъ зыркъ!—бачыть, що передъ нымъ высока жинка, уся въ билому, якъ мара стояла. Зъ остраху винъ намирывсь крычаты, такъ вона поманула йому рукою, щобъ за нею йшовъ; мусивъ послухатысь, пишовъ. Завела його зъ пивъ-верствы, а позаду ихъ стугомъ застугонила кинська тупа́, вдарыла пальба, галасъ пиднявся. Тутъ жинка зныкла, не скажы—у землю ввійшла. Сторопилый, здерев'янивъ предко мій и не знавъ, що йому й почынать. Ажъ чуе, щось у кущахъ затупало, затрищало й передъ нымъ ставъ, якъ укопаный, Гнидко, його кинь и вирный товарышъ. Тоди вже предко догадавсь, хто се його порятувавъ. Не довго думавшы, скочывъ на Гнидка да гукнувшы на ризни голосы, нибы бъ то винъ не самъ, порвався вcase выручаты своихъ. Жовниры подумалы, що то пидмога козакамъ, та й кынулысь у-ростичъ. Такымъ побытомъ пращуръ мій вырвавъ одъ немынучои погыбели п'ятьохъ товарышивъ своихъ, а четвирко наложылы такы головамы.

Чотырох-литня розлука не прохолодыла въ моему пращурови кохання, и якъ все утыхомырылось, винъ, часу не гаявшы, пойи-

хавъ до своеи Маруси. Дойиздыть до того хуторця, де винъ іи покынувъ, ажъ и слиду його не бачыть: все выгорило до пня и роспытаться ни въ кого. Зажурывся мій пращуръ и пойихавъ на могылу до матуси. Тилькы вона йому й зосталася. На могыли стоявъ высокый хрестъ и жолудькы рясными кущемъ розрослыся, а навкругъ знаты слидъ засохлыхъ грядокъ, де-не-де на ихъ ще квиточкы поросталы. Выдно було, що те мисце зоставлено и вже зъ дви лити стоить безъ догляду. Помолывшыся, ударывсь пытаты Маруси. Куды прыйиде, скризь погорыджа: не було села, хочъ хутора, цилого видь огню. Попойиздывшы килька днивъ, надыбавъ винъ якогось сотныка и одъ того назнавъ, що вси жытельци тогобочни выселылысь за Днипро. Тамъ було тоди просторо и безпечнійше. Мій пращуръ цилый рикъ выйиздывъ по новосилкахъ, уступавъ до кожнисинькои хаты, скризь роспытувавсь.

Одного разу зайиздыть винъ до хутора новосилянцивъ; бачыть—на одшыби стоить така славна хатка, а кругъ неи од'оране пидъ леваду просторе мисце. Ввійшовъ у сины—никого нема; винъ черезъ други двери выйшовъ на городъ,—тамъ дивчына якась поле грядкы.

— А чыя се хата?—спытавсь винъ.

— Хазяйчына,—одмовыла дивчына.

— Де жъ твоя хазяйка?

— Пишла до Кыива на прощу.

Отъ винъ уже йты дума, ажъ угледивъ на сторони молоденькый дубокъ, загороженый лозою; а навкругы його росплодженый городчыкъ. Мого пращура наче що торкнуло.

— А чого се,—каже винъ,—дубокъ сей въ такій у васъ шаноби?

— Не скажу,—вона йому,—що-бо хазяйка його зве Матусыне Благословення.

Тоди винъ догадавсь и почавъ роспытувать, яка зъ лыця хазяйка,—дивчына чы молодыця?

— Дивчына,—росказуе наймычка,—и гарна така, що на всю околію другои нема такои; багацько, славлють, до неи людей слалося, и не прости, а осаулы да сотныкы, та вона и дывытись на ихъ не хотила: все когось чекае.

Почувъ се пращуръ мій, та й зомливъ одъ радосты.

— Ну,—промовывъ,—прыймай же мене за хазяина: я той самый, що вона жде.

Вступывъ до хаты: чыстенько, биленько, ажъ духъ радіе. Дывыться,—въ кимнатци помощена постиль на двохъ, на жердци высыть козацька одежа, сорочкы тонкого полотна зъ вышываны-мы комирамы; на прыпичку чоботы червони, на килку шапка, а на викни люлька,—не сказавъ бы, тутъ жывъ козакъ, а не дивчына. Предко мій понурывъ голову: для кого жъ се вона зладнала одижъ? се, певно, суджены́й у неи!.. Та́къ то ты вволыла останню волю матусыну! та́къ отсе пам'ятуешъ обитню клятьбу на непростыглому ще тили матерньому! Дакъ не буваты жъ сьому! не моя, такъ и ничыя! Вырву зъ корнемъ Матусыне Благословення, що його ты не варта; роскыдаю хату и задавлю тебе пидъ нею, якъ люту гадыну!...

Зирвався зъ серцемъ до того дубка и руку вже простягъ, щобъ його выкорчыть, та мыттю зупынывся. П'ять рокивъ, погадавъ, мы булы въ розлуци, може вона личыла мене за погыбшого, а якъ побачыть, що жывый, то женыха свого одцураеться. А проте, колы вона його лучче любыть, то Богъ зъ нею; я стану ій за брата.—Потимъ того встромывъ свое ратыще биля дуба, да й каже на наймычку:

— Якъ твоя господыня вернеться та побачыть се ратыще, то сама пизнае, хто його поставывъ. Скажы тилькы ій: колы вона мене ще не забула и любыть, то нехай прыв'яже до ратыща червону короговку; колы жъ ни, то нехай чепля билу.

Самъ пойихавъ на пущу и звидты вызыравъ на леваду. Сыдыть день, сыдыть другый день, не йисть, ни пье, ни спыть; на третій знемигся—заснувъ. И прыснылася йому матуся, буцимъ попровадыла його з-пидъ высокого дуба по зеленій оболони до церквы. Ледви ступывъ на порігъ церковный, на-зустричъ йому Маруся, убрана, якъ до винця; обняла його, поцилувала. Прокынувсь винъ, дывыться—червона короговка грае зъ витромъ; серце въ його заколотылось, трохы не выскочыть; сивъ на коня, та й дмухнувъ до Маруси. Стрила його на порози зъ хлибомъ, зъ силлю, склонылася до землі, заговорыла:—Орле мій, з-пидъ темнои хмары видъ Бога мени насланый, матусею прызначеный, серцемъ моимъ нарекований! за що се ты поневиряешъ наши любощи? Все, що бачывъ у свитлыци, все те для тебе, мого голуба сызого, наготовано; про тебе тилькы я й думала, и Бога благала, щобъ повернувъ тебе до мене. Уступы жъ до своеи хаты, господарю мій любый! стань мени, сыротыни, татомъ, мамою и братикомъ риднесенькымъ.

Тутъ мій пращуръ ще не мавъ и часу гараздъ огледиться зъ тыхъ радощивъ велыкыхъ, а тутъ Богъ несе старенького дида, просыться обночуваты. Роздывылысь—той самый пан-отець, що ховавъ матусю.

На завтра жъ ихъ перевинчавъ и вже не пишовъ дали.

Поблагословывъ ихъ Господь сыномъ-одыначкомъ, щаслывымъ та довгымъ викомъ. Пращуръ мій вмеръ на сто и першимъ роци, а пращурыха на дев'ятдесятъ третимъ. Обыдва преставылысь на одному тыжневи, якъ за рукы побралысь.

Писля того вси мои предков'я пережывалы за дев'ятдесятъ годъ, тилькы батько мій висимдесятъ п'ять жывъ, и то того, що молодого вику багацько прынявъ горя.

Черезъ стилькы годивъ, молытвамы нашои матуси, Богъ насъ не зоставляе; мы щаслыви, довговични и не було въ нашимъ роди ни одного нещаслывого чоловика. Що вже въ ту халеру—якъ вона скризь по свиту душыла безъ мылосты людей, до насъ и не доторкнулась.

Шануемо вѐлыко нашого дуба и кожне зъ нашои симьи, выряжаючысь въ далеку дорогу, Богу помолывшыся, прыходыть поклоныться Матусыному Благословенню и для одводу видъ себе напасты, бере зъ собою жолудька...

Дякувавъ я старому за його оповидання, а тутъ и сонечко, якъ то кажуть, прымерхло—лучченько стало йихаты холодкомъ. Попрощалысь мы. Пойихавъ я и все думавъ, яка то наша гарна старовына була, що то за люде, що то за души булы въ насъ пидъ ту велыку руину! Та де жъ воно дилося, нà що попереводылось, що теперъ мало такыхъ людей задержалось на свити, простыхъ и щырыхъ и богобоязлывыхъ, якъ отсей Тарасъ Самсоновычъ? Тилькы й жыты намъ спомынкамы. Ну, та дарма! Хочъ одынъ дубъ зоставсь, та багато на йому жолудивъ... Матуся наша, Вкраина, не покынула насъ безъ свого благословення...

Пройихавъ я скилькы верстовъ; думкы влежалысь; сонце сило, и въ голови въ мене тыхый пóмрокъ залигъ—тилькы щось несказанне на души любо мени сыяло. Не хотячы, оглянувся назадъ: село ховалось за могыламы, окрываючысь пыломъ вечирнимъ, а ще зоривъ велычно край неба дубъ той старенный—„Матусыне Благословення"

Марко Проклятый.

Частына зъ поэмы.

Було въ Петривку. Зелена по поясъ трава вкрывала степы, выхрылась, слалась и якъ море грала: набижыть витерець, покотыться хвылею, нахылыть, розибье—и вона зажовтіе, заголубіе и зачервоніе квитамы. На сыньому неби ни хмаркы; сонце зверху накрыва тепломъ и шырокымъ проминнямъ, якъ золотымъ дощемъ, кропыть коженъ лысточокъ, кожну былынку, а зъ травы обдае, свижыть пахучымъ холодкомъ. Дышешъ, не надышешся, якъ бувае въ Спасивськи жароты, писля довгого пути, не насытышъ жадобы, допавшысь до холодной крыныци. Здаеться, тилькы й выдко небо й землю, а скилькы ще на-округы тебе тіеи твари Божои! Куды не глянь, пидъ кожнымъ кущыкомъ, лысточкомъ кышать конykы, комашня,—якъ розмальовани метелыкы, мыгтять зъ квиткы на квитку; а высоко, пидъ яснымъ небомъ, вьються орлы, хмарою литають дрохвы, журавли, хохитва; кобчыкы, неначе гвоздыкомъ прыбыти, на однимъ мисци махають крыльцямы, выглядуючы добычу. Де-колы залопотыть, розляжеться трава и сайгакъ, злякавшысь свого жъ шелесту, летыть, якъ на крылахъ, схылывшы на спыну довги свои рогы. Кругомъ тебе усе жыве, усе дыше, дзыркотыть, высвыстуе, а оддали, ни-вить видкиля, выявляються озера, буцимъ чарамы налываються, мріють, котять хвылю за хвылею и, якъ море, вкрывають землю. Тилькы де-не-де сыніють, неначе острова, оточенни могылы: и знову якъ не було, мання розвіялось, рознеслось, и знову зелена трава скризь стелыться по степу. Весело глянуть на си степы запорожськои Украины; усе очи до себе прыгортають,

а серце мліе, смутни думкы летять въ невидомый край, а за ны-мы рветься й душа, бо нема для неи прытулку на земли, якъ не-ма чоловикови захысту на шырокому степу.

Жаръ почынавъ стухать, сонце блызылось до земли, ото-чывшысь довгымы паростямы проминня, неначе пидняло сто рукъ, щобъ обняты степы на добра-ничъ. Витеръ, якъ зъ лису, пови-вавъ холодкомъ и розносывъ квитчани пахощи. У свою чергу оз-вались вечирни пташкы: пидпидьомкалы перепела, деркотилы дер-качи, высвыстувалы овчарыкы, кыгыкалы и квылилы, литаючы, чай-кы. Ажъ ось, въ травi, неначе искра блыснула и выявывсь, якъ зъ земли вырисъ, на ворному кони сичовыкъ, въ червоному жу-пани и въ кабардынци*) на-бакиръ. Ременный поясъ врizався въ його тонкый станъ, за поясомъ и въ кубурахъ стремилы пистоли, биля боку высила шабля въ срибній пыхви, а за плечыма мотав-ся булдымокъ**). Сичовыкъ бувъ ще молодый, тилькы вусъ вы-ривнявсь; ясно глядилы його кари очи, а уста нибы усмихались; усякый бы пизнавъ по його юнацтву и безсумному погляду, що не ввирывся ще йому свитъ, не допекло й лыхо. Йихавъ винъ ты-хою ходою, озыраючысь по сторонамъ, нибы гулявъ соби: закурны-ка писню, то нахылыться зъ коня, зирве квитку, втишаеться нею и, побачывшы кращу, кыне и зрыва другу.

Вже завечерило. Шыроки тини простяглысь и мережылы степъ; захидъ сонця занявся полум'ямъ и насупроты обдавъ яр-кымъ свитомъ гребинь горы зъ могыламы. Сичовыкъ скынувъ очы-ма у даль, шукаючы, на якій бъ йому могыли заночувать. Дывыть-ся—на самій выщій могыли щось мріе, чорніе; спершу здалось йому за шульпику, а якъ зблызывся, побильшало, неначе орелъ; ще пройихавъ килька гонивъ, роздывывся, ажъ то чоловикъ и сы-дивъ винъ нерухомо, неначе кам'яна баба, на могыли.

— Отъ и добре,—пробубонивъ про себе сичовыкъ,—пославъ ме-ни Господь на ничъ товарыша.

Спустывшысь въ балку, винъ зупынывся биля крыныци, на-бравъ у баклагу воды, напоивъ коня и повивъ його въ поводу. Зійшовъ на гору, вже и до могылы зблызывсь, а чоловикъ сы-дыть соби, не ворухнеться, неначе заклякъ, не оглянеться на си-

*) Такъ прозывалысь запорожськи шапкы, бо булы обложени хут-ромъ зъ кабарды. По ливому боци Днипра прозывають ихъ выдрамы, або выдныхамы.

**) Коротка вынтивка.

човыка и не чуе шелесту одъ його важкого поступу. Зъ выду винъ и по одежи не гевалъ, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очи, нисъ закандзюбывся, якъ у кóбця, а довгенни сыви вусы ажъ до грудей доставалы. На плечахъ у його бувъ накынутый чорный подолянськый кобенякъ и въ верзунахъ*), якъ обуваються въ Карпатськыхъ горахъ гуцулы. Не выдко було пры йому ніякои брони, тилькы въ руци державъ винъ ципокъ и биля боку лежала торба.

Зблызывшысь до могылы, сичовыкъ одпустывъ коневи попругы, прыарканывъ; дывыться, а чоловикъ усе сыдыть, не оглянеться и не поворухнеться.

— Бачъ, якъ замыслывся! —прошепотивъ сичовыкъ, заходячы зъ боку,—а мене и не бачыть; пострывай же, я тебе сполохну!—та скилькы духу й крыкнувъ:—пугу!—ажъ луна по степу покотылась.

Однакъ одъ сього покрыку чоловикъ не сполохнувся; не прытьма озырнувся винъ и хыжо, зъ пидлоб'я глянувъ на сичовыка. Страшно горилы вирлооки його очи, неначе искры зъ ныхъ посыпались. Сичовыкъ хотивъ було ще в-друге пугукнуть, та й прыпынывсь, бо якъ спысомъ шпыгнуло його тымъ поглядомъ, неначе холодна жеретія**) обвылась и здавыла йому серце. И не схаменувся винъ, якъ сичовыкъ, знявшы кабардынку, нызенько вклонывся, буцимъ самому кошовому, и зъ повагою промовывъ:

— Добры-вечиръ, чоловиче!

Чоловикъ змирявъ сичовыка очыма и, не промовывшы й слова, одвернувся. Нахмурывся и сичовыкъ; заграла молода кровъ, заискрылысь очи: розсердыла його та зневага.

— Слухай, чоловиче!—озвався сичовыкъ,—за пожегнання мусышъ оддякувать, а не одвертать пыку и чорты батька зна куды стромлять свои волови очи, якъ кишка въ каганець!

Чоловикъ мовчавъ, усе дывлячысь пыльно у ту жъ саму сторону, якъ и спершу дывывсь.

— Чы чуешъ, що я тоби кажу?—зновъ грымнувъ сичовыкъ, пидступаючы.

— Не позакладало,—чую,—пробубонивъ чоловикъ, не ворухнувшысь.

— Чого жъ мовчышъ?

---

*) Постолы зъ шкуратка.

**) Невелычка гадюка, що лазыть по деревахъ и обмотуеться кругомъ витей.

— Ничого казать; колы я тоби не вподобавсь, иды соби дальшъ: степы просторі.

— Не я до тебе прыйшовъ, а ты забрався въ чужу солому, та ще й шелестышъ! Степы наши, запорожськи,—отъ що!

— Хто се тоби казавъ?

— Я тоби кажу!

— Колы ваши, чомъ же вы ихъ не орете, не засиваете, не корыстуетесь ными?

— Сичъ не пшеныцею степы засива, а крипостямы, паланкамы, отъ що!

— Погани жъ будуть ваши жныва: не соби дбаете... Правда твоя: мыне викъ, другый, и си степы рыгнуть золотомъ, сриблом, та не буде вамъ зъ того ніякои корысты. Не подякують тыхъ, хто кров'ю своею ихъ поль'вавъ и своимы кисткамы огорожувавъ!... Такъ не кажы мени, козаче, що степы ваши: Божи воны и того, кому Винъ дасть ными корыстуваться!

— Покы хвалько нахвалыться, будько добудеться!... Уставай же та йды соби къ уражій матери... За те, що ты цураешся мого товарыства, не хочу зъ тобою на одній могыли ночувать,—отъ що!

— Якъ не хочешъ на одній, такъ шукай соби иншу...

— Выбачай, чоловиче,—грымнувъ сичовыкъ,—у мене такый звычай що куды бъ я не прыйшовъ, то вже видты не пиду, покы самъ не схочу.

— Такый саме звычай и въ мене...

— Вставай же, кажу тоби!—скрыкнувъ сичовыкъ,—не то я тебе по-запорожськы пидведу!

— Чы не схотилось тоби, козаче, тычка подуть?*)—спытавъ чоловикъ, зареготавшысь на ввесь степъ, неначе само пекло зареготало.

— Я тебе такъ подму,—гукнувъ сичовыкъ, ще гиршъ розсердывшысь,—що ажъ на тій могыли опынышся!

— Гляды, козаче!... Не то мене не зведешъ, а й торбы моеи не пидіймешъ...

— Брешышъ,—пидійму, и потылыцю ще тоби нею натовчу!

Сичовыкъ справди хотивъ було затопыть по гамалыку, ухопывсь за торбу та сюды-туды—и зъ мисця іи не зворухнувъ; по-

*) Се-бъ-то, якъ росказують въ казци, спробувать сылы, хто дужчый.

пробувавъ обома рукамы взять, ажъ заморывсь видъ натугы, а все такы не зворухнувъ.

— Що тамъ таке въ торби?—бубонивъ сичовыкъ, поглядаючы то на чоловика, то на торбу,—якый тамъ бисъ сыдыть?... Я жъ такы не абы-якый: пидковы розгынаю, коня пидіймаю, а гемонськои торбы и зъ мисця не зворухнувъ...

— Скажы мени, чоловиче,—спытавъ винъ,—що ты таке на свити: чы якый характерныкъ, чы, може, самъ чортъ?

— Не характерныкъ и не чортъ,—одказавъ чоловикъ, схылывшы на груды голову,—тилькы чортова у мене доля...

— Яка жъ у чорта доля?

— Не така, якъ у людей!

— Се й не пытаючы знавъ... А ты мени скажы, якый тамъ бисъ сыдыть у твоій торби, що вона така важка?

— Подывысь...

Сичовыкъ розв'язавъ мотузокъ, засунувъ руку въ торбу и вытягъ голову старои бабуси. Ажъ звомпывъ винъ, глянувшы на неи, и трохы зъ рукъ не впустывъ. Якъ вчора одрубана: биле волосся було скуйовдане и облыте запеклою кров'ю, бровы нахмурылысь, незакрыти очи гризно дывылысь, ритъ роскрывся... Страшно було глянуть на выдъ старои: здавалось, буцимъ вона въ останній часъ кого проклынала.

— Чыя се голова?—спытавъ сичовыкъ, прозоро поглядаючы на чоловика.

— Матчына.

— Хто жъ іи одчесавъ?

— Я!...

— Ты!... Ридну неньку?!... Мій Боже мылый, чомъ же Ты не затрымавъ такои гришнои рукы?!..—скрыкнувъ сичовыкъ, опускаючы голову въ торбу.—Що жъ тамъ ще у тебе?—спытавъ винъ, дывлячысь на чоловика.

— Подывысь...

Сичовыкъ зновъ полизъ въ торбу и вытягъ другу голову, молодои, дуже гарнои дивчыны. Джегерели и дрибушкы ще не порозплиталысь, тилькы довга коса, чорна якъ гайворонъ, позлыпалась запеклою кров'ю. Очи булы трошкы прыщурени, а устонька, якъ теренъ сыніи, одкрыти и зубкы, неначе перлы нанызани, билилы и блестилы.

— Мій Боже мылый, яка жъ гарна!—скрыкнувъ сичовыкъ,—и на таку пиднялась рука?!..

— Пиднялась, колы одрубана...

— Чыя жъ се голова?

— Сестрына.

— Чы не ты и сю одчесавъ?

— Одгадавъ!

— Знаешъ, чоловиче,—зитхнувшы промовывъ сичовыкъ,—на усьому свити нема найнещаслывійшои твари, якъ ты,—отъ що!

Чоловикъ швыдко повернувъ голову и пыльно глянувъ на сичовыка, нибы хотивъ роздывыться, одъ кого почувъ сю ричъ.

— Козаче!—сказавъ винъ журлыво,—не тоби першому показувавъ си гóловы, не тоби одному и прызнавався; вси жъ одъ розумнои головы казалы, що нема на свити и звиря лютійшого видъ мене, и не брехалы воны; однакъ ты одъ щырого серця сказавъ святу правду: на усьому свити нема нещаслывійшои твари, якъ я!.. Одъ мене усе одцуралось: и небо, и земля, и саме пекло!.. Мене прокляла маты, проклявъ и батько зъ того свита,—я Каинъ!.. А тоби мене жаль, якъ побиденного, нещаслывого?.. Спасыби тоби, козаче!... Дай руку, побратаемось.

Чоловикъ простягнувъ руку, якъ лопату, обвынуту товстымы жыламы, неначе вирьовкамы.

— Выбачай, чоловиче!—одризавъ сичовыкъ,—хочъ мени тебе и жаль, а прочвари, Каину, рукы не подамъ и побратымомъ не буду!

Чоловикъ ажъ зъ мисця скочывъ, такъ його уразыла ся одповидь; хочъ нызшый винъ одъ сичовыка, а якъ роздрочывся, такъ страшно и глянуть на його постать: плечи и груды, якъ башта; кулакы, якъ дви довбешкы; пополотнивъ, очи кров'ю поналывалысь. Не звомпывъ же и сичовыкъ, на п'ядь не одступывъ, и смило дывыться чоловикови въ очи.

— Якъ!—грымнувъ чоловикъ, заскреготившы зубамы,—ты гребаешъ моею рукою, моимъ товарыствомъ?.. Чы ты знаешъ, блазень, що колысь и я бувъ сичовыкомъ, колысь за велыку увагу ставылы мое товарыство?

— Може колысь,—перехопывъ сичовыкъ,—та не теперычкы...

— Такъ выймай же шаблю и боронысь: за сю уразку я вызываю тебе на чесный пойедынокъ!..

— Не чесный буде пойедынокъ быться зъ шаблею проты голыхъ рукъ, а давай чымъ здужаемъ!

Сичовыкъ згорнувъ кулакы и ставъ на готови.

— Не бійсь, и зъ шаблею не поривняешся!

— Боюся тилькы нечесной смерты. Богъ насъ поривня, а роз-судыть совисть!—одказавъ сичовыкъ, наступаючы.

Якъ одъ воды стухае полум'я, такъ остатня одповидь сичовыка прыпынила яристь чоловика; не здержавъ винъ и його смилого погляду, понурывся и назадъ одступывъ.

— Совисть... совисть...—глухо прогомонивъ винъ,—ни, ни, не мени проклятому брататысь зъ тобою; не тоби простягать и руку суцызи!

Чоловикъ прыныкъ до земли и важко застогнавъ,—здавалось и могыла зъ нымъ стогне...

— Не сердься, чоловиче, за мою шпарку одповидь,—зъ жалемъ промовывъ сичовыкъ,—якъ будешъ гынуть, я одъ тебе не одцураюсь и обыдви рукы тоби простягну.

Чоловикъ пиднявъ голову и глянувъ на сичовыка.

— Ты зъ Сичи?—спытавъ винъ стыха.

— Эге,—одвитывъ сичовыкъ, сидаючы поручъ зъ чоловикомъ.

— По воли, чы недоля туды тебе запроторыла?

— Не знаю, якъ тоби й казать. Отъ слухай, не багацько росказувать... Закохався я въ дивчыну, въ нашому такы сели, и хотивъ одружытысь, такъ батько моеи суженои не згодывсь. „Дивча, каже, ще молоде, та й ты молодый; иды соби у Кишъ, повештаешся тамечкы рокивъ зо тры, покоштуй гиркои, и колы Господь прыведе вернутысь, то мы тоди васъ и одружымъ". Моя ненька,—батька у мене нема, вмеръ,—дуже вбывалась, однакъ не одмовлювала: „йды, каже, сынку, колы такъ треба; нехай тоби Богъ помагае, бо й батько твій тамъ бувъ; прыдбаешъ и ты соби козацькои славы". Такъ ото теперычкы и повертаюсь до-дому; прыдбавъ, якъ кажуть, и тіеи славы, дакъ запорожци, матери ихъ ковинька,—нехай здорови будуть,—таке прызвище прыложылы, не знаю якъ и неньци казать,—Кобзою прозвалы, отъ що!.. Вже було почалы Пидковою звать,—бачъ, пидковы розгынаю,—а тутъ мени на лыхо нечыста маты кобзаря прынесла, спивавъ собачый сынъ, спивавъ, та й поклавъ кобзу, а я не доглядився, де вона, сивъ на неи та й потрощывъ дыявольську лычыну; отъ мене и прозвалы Кобзою. Оттаке, бачъ, прылучылось!

— Не журыся, козаче! Не прызвище прославляе чоловика, а чоловикъ прызвище; не за горамы и той часъ, якъ роскынеться шырокый просторъ за-для козацького герця...

— Була така чутка и у насъ, въ Коши, передъ моимъ выйиздомъ; прыбигъ зъ Чыгырына військовый пысарь Хмельныцькый, ладылысь збирать раду... Хотилось и мени зостаться, такъ дивчына жъ, козацьке слово...

— А дуже ты кохаешся въ своій дивчыни?

— Якъ бы не дуже, якый бы його бисъ и покынувъ Сичъ!

— А хто тоби поручыться, що вона и доси тоби вирна, и доси тебе кохае? Вернешся, а вона ще краща стала, выривнялась, якъ била тополя, тилькы вже не твоя, а другому досталась... Що ты тоди робытимешъ?.. Кажы?..

— Тоди жъ то й буду казать...

— А буває, що сама жъ ненька нараить сужену свого сына одружытысь зъ другымъ... Що бъ ты тоди зробывъ, якъ бы зъ тобою скоилось таке лыхо?.. га?..

— Неподобне выгадуешъ! Де жъ ты чувъ, щобъ ридна ненька втопыла долю своеи дытыны? Та й дивчына, котра коха свого суженого, скорійшъ вмре, якъ зъ кымъ иншымъ одружыться. Колы жъ зъ такою розвела, якъ ты кажешъ, то й добре зробыла: шукай соби иншу, вирну дружыну...

— Знайшлась та инша, ридна сестра,—сама жъ кынулась заспокоить побиденного. Се жъ іи й голова въ торби!..

— Ридна сестра!—обизвався Кобза, важко зитхнувшы,—та й гарна жъ, на викы гарна!

— А колы бъ ты, козаче, побачывъ сю голову на повныхъ плечахъ, на стройному стану; колы бъ вона глянула на тебе жывымы очыма; почувъ бы іи голосокъ и устонька, якъ макивка червони, стулылысь зъ твоимы устамы?..

— Ну годи, ка-зна що выгадуе, та ще й проты ночи!...

— Облыла вона пошарпане серце,—росказувавъ чоловикъ, не слухаючы Кобзы,—дрибною сльозою жывущои и сцилющои воды, и на якый часъ загоила його, та загоила на превелыке лыхо: загорилось воно зновъ коханнямъ, люто, скажено загорилось, и усього мене запалыло!.. И въ той часъ, якъ горышъ тымъ пекельнымъ вогнемъ и жадоба палыть твое нутро, зъ неба, зъ самого раю, брызнула роса,—чы вдержався бъ не напыться тіеи воды?..

— Та ну тебе къ бису!—скрыкнувъ Кобза, затыкаючы вуха,—страшно тебе й слухать!—Що ты мене на покусу пидводышъ, чы що? Лучче ты мени скажы, якый тамъ бисяка сыдыть у твоій

гемонській торби, що вона така дуже важка? Здається, дви голови не багацько заважать?

— Що въ мене въ торби?—озвався чоловикъ, пиднявшы голову, —нечистая моя совисть!..

— Совисть?.. Оттаке ще выгадай!

— Совисть тяжкая, важкая, невсыпущая, що не дае мени спокою, грызе мене и день и ничъ; вже бильшъ, якъ пивъ вика ношуся зъ нею, и до кинця свиту, до страшного суду буду носыться, покы не зробыться вона легенька, що й мала дытына іи пидійме...

— Колы жъ вона полегшае?

— Тоди, якъ добрымы диламы покрыю превелыки и тяжкіи мои грихы, а безъ сього не прийме мене ни земля, ни саме пекло...

— Шкода, бачу,—пробубонивъ Кобза. Потимъ, зъ перегодомъ, спытавъ:—здавалось, казавъ, що й ты бувъ сичовыкомъ?

— Бувъ.

— Якъ же тебе тамъ звалы, чы не чувъ чого про тебе й я?

— Такъ звалы, якъ пипъ охрестывъ; другого прызвища мени не прыбралы.

— Якымъ же йменнямъ тебе пипъ охрестывъ?

— Маркомъ.

— Те-те-те! чувъ, багато де-чого чувъ!—казавъ Кобза, вытрищывшысь на чоловика,—чы не той ты Марко, що товкся по пеклу?

— Той самый...

Пиднялась роса, и якъ серпанкомъ вкрыла степъ; небо потемнило, зори выяснылысь; ничъ тепла та пахуча простягла чорни крыла и всю землю прыгортала и тулыла, неначе ненька свою дытынку до грудей. Все жыве затыхло, прымовкло, тилькы совы та пугачи литалы надъ головамы Кобзы и Марка, скыглилы, пугукалы, та й ще бильшъ додавалы суму. На темному неби чорнымъ обрысомъ выявлявся зъ боку Марковъ выдъ, и выдко було, якъ пидіймалысь його груды, и чутно, якъ важко винъ дыхавъ. Боязко глядивъ на його Кобза, въ його души змінялысь то жаль, то погордження: здавався винъ йому и харпакомъ, и побиденнымъ. Задывывшысь на його, забувъ винъ и голодъ, и свою втому...

Голка.

За давнихъ часивъ колысь на Вкраини булы таки люде, що не прызнавалы надъ собою ніякои влады. Кожный зъ ныхъ мавъ старшого за ворога, ривного за брата, бо въ тій ривни поважавъ самого себе, власну самоистность; а меншыхъ мавъ за быдло, прахъ, смиття. Усе, що Господь щедрою рукою розсыпавъ по свиту, усе те побачылы бъ у ихъ палацахъ, а кругомъ тыхъ палацивъ непокрыти халупы, обидраный, голодный и холодный людъ. Усе добре и чуле, чымъ надиля Господь чоловика, даючы йому серце й душу, усе те въ ныхъ заплыло глеемъ чванства, ганьбы и ненатлы. И якъ то чудно усе въ ныхъ зложылось и перекорылось: проповидувалы вольность, непидлеглисть, а тымъ часомъ чухралы батогамы свою жъ такы шляхту! Палылы слободы, выбывалы народъ тысячамы, плакалы надъ ихъ безголов'ямъ. Строилы манастыри, костьолы, а души свои губылы у тяжкыхъ грихахъ. На втиху соби стрилялы, палылы и вишалы людей; безъ вины каралы, безъ заслугы награждалы, для своеи корысты переганялы на лембыкъ чоловичи сльозы, трудовый питъ и кровъ, щобъ зъ видра добуты хочъ одну краплю золота. Хочъ бы увесь свитъ зъ людьмы вверхъ дномъ перевернувся, тилькы бъ имъ було добре, тилькы бъ усе робылось по ихъ воли, якъ имъ схотилось. Шыроко и далеко простяглась та воля; здаеться, якъ бы вона встала, то й неба бъ достала!... А знаете, люде добри, якъ звалы тыхъ людей?... Польськымы магнатамы!...

Роскажу вамъ де-що про одного изъ сього кола магната, про Потоцького, що колысь жывъ у Тульчыни. Може, вы чувалы, що винъ на своему вику выроблявъ? Немылосердный винъ бувъ до всього люду, а найгирше до жыдивъ. Для своеи втихы чого

винъ зъ ными не вироблявъ!... Було, намалюе вуглемъ на стини чортяку, се-бъ то **чарный китъ**, та й прыневолюе жыда улучать того кота каминцямы, распаленымы въ коминку. Тилькы жыдъ доторкнеться до каминця, и репетуе: „вай-вай!"—попикъ сердешный пальци,—а той його канчукомъ:—Улучай,—каже,—Иродивъ сыну, а не то—до смерты зачухраю!—Ничого робыты, хапа неборакъ каминець, шпурне; колы не влучыть,—бье жыда за те, що промахнувсь, а влучыть, зновъ шмага:—За що,—каже,—бьешъ **чарне́го ко́та**?—Та такъ и грається зъ нымъ, якъ китъ зъ мышою, покы не замордуе бидолашного до полусмерты.

Разъ встрелывъ винъ жыда—не свого, а другого якогось пана, такого жъ магната, якъ и самъ. Та ще якъ встрелывъ! Давъ жыду дукатъ та й каже:—Лизь лышень на вербу та кукай.—Жыдъ злизъ, тилькы кукнувъ разъ, в-друге, а Потоцькый прыложывсь, якъ торохне, такъ винъ сердешный пукъ объ землю: тутъ його й чорты вхопылы.—Глянь,—каже Потоцькый,—кука на верби, я думавъ, що зозуля, та й встрелывъ.—Отъ панъ того жыда и розсердывсь за се на Потоцького:—Якъ,—каже,—ты осмилывсь встрелыть мого жыда? хиба у тебе мало своихъ?—Бачыте, вступывся за чоловика!... Такъ Потоцькый звеливъ накласты цилисиньку хуру жыдивъ, та ще зверху и рублемъ, якъ снопы, прыгнитывъ, та й одиспавъ до того пана, одпысавшы:—Не сердься, голубчыку, отъ тоби за одного цилу копу посылаю!

Бувало й таке, що де-колы, вертаючысь зъ полювання въ осинню темну ничъ, запалыть слободу, щобъ выдко було йому дорогу дойихаты до свого палацу.

Разъ подобалась Потоцькому якась дуже гарна молодыця, та не пиддалась: чого вже винъ ій не дававъ, якъ биля неи не захожувавсь. Отъ чортяка и вхопывъ за серце магната: прызвавъ до себе якогось дотепного маляра Влоха и звеливъ йому спысаты зъ тіеи козачкы патретъ. Якъ скинчывъ Влохъ той патретъ и прынисъ його до Потоцького, прывелы й молодыцю. Глянувъ магнатъ на неи и на патретъ,—стоять передъ нымъ, якъ дви сестры: обыдви таки жъ и гарни, и смутни, и тымъ же гордымъ поглядомъ на його дывляться. Довго Потоцькый дывывся на патретъ, а тамъ понуро глянувъ на козачку, та й каже:—Бачышъ, якъ я поважаю твою красоту! и унукы побачать, яка ты була гарна; а за те, що твое серце не прыклонылось до мого кохання, ты повынна смерты: колы не мени, то не доставайся жъ нико-

му!...—Выхопывъ из-за пояса пистоль, та й застрелывъ небогу!...

Такъ оттакый то бувъ дзынзывѐръ-зухъ Потоцькый!... Теперъ вже, якъ почуете про мсю голку, то вона не здасться вамъ за брехеньку. Отъ слухайте.

Килька мыль одъ Тульчына, коло одного м а й о н т к а Потоцького, жывъ зъ жинкою, зъ дитьмы небагатый шляхтычъ, панъ Кондратовычъ. Мавъ винъ килька моргивъ земелькы, фольварочокъ, добре працювавъ и, хвалыты Господа, не прохавъ ни въ кого хлиба. Розсердывся на його за щось экономъ того майонтка, панъ Трыдурськый,—а кожный зъ экономивъ тежъ удававъ изъ себе Потоцького,—та й выгнавъ бидного шляхтыча зъ жинкою, зъ дитьмы изъ власнои хаты. Що робыты бидолашному шляхтычу? Не запозываться жъ йому зъ магнатомъ! Отъ винъ осидлавъ коныка та й пойихавъ соби въ Тульчынъ до самого Потоцького, щобъ здаться на ласку и правду його ясновельможносты.

Не дойизджаючы мылю до Тульчына, Кондратовычъ здалека побачывъ пойиздъ Потоцького. Самъ винъ йихавъ попереду, а за нымъ цилый шкадронъ жовнирив, козакивъ, дойизжачыхъ, стременныхъ и псаривъ зъ гончымы й хортамы. Дуже зрадивъ Кондратовычъ, побачывшы Потоцького: – Се, – дума,—самъ Господь посыла його мени; може винъ ласкаво мене выслухае и звелыть вернуты заграблену худобу.—Зупынывъ коня, знявъ шапку и стоить соби: не осмилывся самъ и пид'йихаты до гетьмана. Ажъ ось самъ Потоцькый шпыгнувъ коня острогамы и пидскочывъ до Кондратовыча.

— Х т о й е с т е с ь?—спытавъ Потоцькый.

— Шляхтычъ, ясновельможный пане!—одвитывъ Кондратовычъ, нахыляючысь ажъ до лукы.

— А м а ш ъ г о л к е?—зновъ спытавъ Потоцькый.

Кондратовычъ вытрищывъ очи, дывыться йому у вичи, не зна, що й казаты.

— М а ш ъ г о л к е, г у н с т в о т ъ, л а́ й д а к ъ? — грымнувъ Потоцькый и бровы нахмурывъ и почервонивъ: вже й розсердывся! Такъ заразъ його чортяка и вхопывъ за серце.

— Н и м а, ясновельможный пане,—одвитывъ Кондратовычъ.

— Н и м а?—крыкнувъ Потоцькый, ажъ зубамы заскреготавъ.—П а́ т ш а й,—каже, показуючы застромлену въ рукави голку, обкру-

чену ныткою, якъ бувае у кравцивъ,—п а́ т ш а й: я г р а б я Потоцькый, коронный гетьманъ, надъ панамы панъ, м а м ъ сто городивъ,—и въ мене йе голка, щобъ часомъ—розирветься—зашыты, а ты ланець, безштанько, и въ тебе нема?... А нуте, хлопци, дайте йому въ шкуру!

Не далы йому биссви котолупы й слова промовыты; стяглы раба Божого зъ коня и почалы чухраты канчукамы; а Потоцькый дывыться та прыговорюе:

— Оттакъ дурнивъ вчать та на розумъ наводять! оттакъ и ты вчы и лупы ихъ власною моею рукою!

Може бъ ще бильше всыпалы небораку, такъ на його щастя схопывся зайчыкъ; отъ Потоцькый покынувъ Кондратовыча и чкурнувъ за куценькымъ. Не схаменувсь бидолаха Кондратовычъ, видкиль йому й лыхо склалось; думавъ знайты защыту, правый судъ, а знайшовъ ни за що, ни про що люту кару.—Отъ тоби,—думае,—и панська правда! запозывай теперъ магната до Божого суда!...—Заплакавъ сердешный и пойихавъ у Тульчынъ до свого родыча, що служывъ у Потоцького конюшымъ. Прыйихавшы, росказавъ йому усе, якъ було, якъ його Трыдурськый ограбывъ, и якъ Потоцькый одчухравъ.

— Яка жъ теперъ у тебе думка?—пыта родычъ.

— Отъ яка,—каже Кондратовычъ,—теперъ мени вже не до земелькы,—нехай вона чортамъ достаеться; жинку зъ дитьмы оддаю на волю Божу, а самъ—пропаду, а вже оддячу дыявольському сыну!

Ничого казаты, завзятый такы зъ биса бувъ и Кондратовычъ,—не зъ того десятку, що гоють свою спыну чужымы дукатамы. Та ще, нивроку йому, и здоровый бувъ: на одну руку трьохъ бы такыхъ вклавъ, якъ Потоцькый.

— Не журысь,—каже родычъ,—оддячышъ, колы вже тоби такъ того схотилось; я тоби й пораду дамъ. Чы ты знаешъ ту каплычку, що въ кинци парка?

— Якъ не знаты!—одвитывъ Кондратовычъ; а самъ ажъ затрусывсь одъ радосты.

— Отъ у сю жъ каплычку,—каже родычъ,—Потоцькый, перерядывшысь старцемъ, що-суботы ходыть одмолювать у Почаивськои Богоматери грихы, що за тыждень назбираються. Завтра

субота; устанешъ раненько, то тамъ його й застукаешъ, якъ сотныка въ гороси, и що души твоій схочеться, те зъ нымъ и зробышъ.

Кондратовычъ, почувшы се, якъ на свитъ народывся. Заразъ и выгадавъ, що́ йому робыты. Велыка радисть для чоловика—помогты тому ворогу, которого покарала злая годына, а ще бильша—оддячыты мо́цному ворогу. Здаеться, караешъ його не за одного себе, а за всихъ, за все те лыхо, що винъ робыть людямъ.

Ище чорты не былысь навкулачкы, якъ Кондратовычъ, узявшы добрый малахай, потягъ у паркъ до каплычкы. Не доходячы до неи зъ пивъ гонивъ, забрався въ гущыну та й стереже Потоцького, якъ той китъ мышу. Тилькы почало трошкы розвыднюваться, ажъ чуе Кондратовычъ — щось залопотило; дывыться — йде Потоцькый, такый обирваный та обшарпаный: у семыряжци, ище й зъ торбою черезъ плече. Кондратовычъ и духъ прытаивъ, окомъ не змыгне; дывыться—увійшовъ Потоцькый у каплычку и ставъ молыться. То простягнеться к р ы ж е м ъ, то кулакамы въ груды себе стусуе, то рукы до-горы пидійма—жывый на небо лизе. Уставъ Кондратовычъ, ажъ трусыться—такъ йому закортило напыться тіеи помсты. Давъ Потоцькому трошкы помолыться, а тамъ увійшовъ у каплычку, ударывъ килька поклонивъ и ставъ голосно молыться.

— Н а й с в ѣ н т ш а М а т к а,—каже, а самъ свое дума,—пошлы усякого щастя, здоров'я, талану и довголиття дидычу нашому, ясновельможному пану Потоцькому за те, що винъ насъ дурнивъ вчыть и до розуму доводыть! Нехай винъ и диты його панують надъ намы до кинця свиту!

Потоцькый прытулывся въ куточку и слуха, ажъ облызуеться: якъ масломъ по души його маже тіею молытвою. Заразъ пизнавъ, що се той шляхтычъ, которому вчора задавъ винъ швабы. Скинчывшы молытву, Кондратовычъ обернувся до Потоцького й пыта:

— А що ты тутъ робышъ, старцю?

— Молывся, вельможный пане,—одвитывъ Потоцькый, нызенько вклонывшысь и затуляючысь торбою, щобъ часомъ не пизнавъ його шляхтычъ.

— А м а ш ъ г о л к е?

— Бачъ, якый розумный!—подумавъ Потоцькый,—мабуть вже у його и голка йе.

— Чы маешъ голку, гунствотъ, лайдакъ?—грымнувъ Кондратовычъ, вызвирывшысь на Потоцького.

— Н и м а, вельможный пане!—одвитывъ Потоцькый, а самъ мерщій до дверей, думае:—отъ соби на лыхо навчывъ чоловика! Щобъ не задавъ винъ мени такои прочуханкы, якъ я йому вчора.

— Н и м а?—крыкнувъ Кондратовычъ, простягуючы руку.—Ось дывысь,—каже,—я гоноровый шляхтычъ, м а м ъ килька моргивъ земли, два кони, корову, чотыри свыни,—и у мене йе голка, щобъ не ходыть обирванцемъ, а ты гультипака, ланець, безштанько, а въ тебе нема!?

Та се кажучы, хапъ його за чубъ! Выхрывъ, выхрывъ, дали голову мижъ колина, ну його шмагаты малахаемъ. Шмага, шмага, а самъ прыговорюе:—Оттакъ батько нашъ Потоцькый звеливъ дурнивъ вчыты та на розумъ наводыты! не я тебе бью, а бье власна його рука!—Супонывъ, супонывъ, покы винъ не зомливъ.. Вдовольнывшы серце й душу, Кондратовычъ плюнувъ на Потоцького та й пишовъ соби до родыча.

— А що?—спытавъ родычъ, побачывшы Кондратовыча.

— Знатного перегону задавъ!—каже Кондратовычъ, усмихаючысь,—буде згадуваты ту голку по суботахъ!

— Тикай же швыдче, а то щобъ винъ на шыбеныци тебе ще не провитрывъ!

— За що?... хиба жъ не самъ винъ звеливъ мени дурнивъ вчыты! Адже жъ я трощывъ не його, а старця и ще власною його рукою. Та куды жъ и тикаты одъ Потоцького? Хиба на той свитъ, а на симъ не сховаешся!

— Та воно такъ, тилькы гляды: ты самъ знаешъ, що у тыхъ магнативъ така правда, якъ у цыгана сорочка: и коротка, и латана. И правда та у ныхъ, якъ кый въ руци: якымъ кинцемъ схоче, тимъ и вдарыть.

Оттакъ поговорывшы, та й прыслухаються, яка буде чутка про Потоцького. Ажъ ось зайшовъ до родыча зъ двору с л у ж о н ц а та й каже, що гетьманъ вчора на полюванни трошкы застудывся та й занедужавъ.

На другый день, тилькы вернулысь зъ костьола, ажъ прыбигъ козакъ.

— Чы тутъ,—пыта,—гостюе панъ Кондратовычъ?

— Тутъ,—каже родычъ,—а на що вамъ?

— Гетьманъ кличе до себе: нехай швыдче йде!

Смило пишовъ Кондратовычъ до Потоцького, думае соби: що буде, то буде; а буде те, що Богъ дасть.

Тилькы побачывъ його Потоцькый, заразъ и крыкнувъ:

— А що, чы маешъ теперъ голку?—Тилькы вже спытавъ не такъ, якъ тоди, а ласкаво, усмихаючысь.

— Маю, ясновельможный пане!—одвитывъ Кондратовычъ, показуючы голку.

Глянувъ на неи Потоцькый—неначе не бачывъ, а тамъ вже не тилькы очи—и спына бачыла ту голку.

— А чы не трапылось тоби навчыты якого небудь дурня?—пыта гетьманъ, а самъ пыльно дывыться на Кондратовыча.

— Якъ не траплялось, ясновельможный пане!—смиливо одказавъ Кондратовычъ,—вчора у каплычци спиткавъ якогось старця и добре одшмагавъ,—довго буде згадуваты ту голку.

Тутъ Потоцькый ставъ роспытуваты Кондратовыча, видкиля винъ и за чымъ прыйихавъ. Отъ винъ и росказавъ йому усе, що треба. Гетьманъ ласкаво його выслухавъ, узявъ лыстъ паперу, щось напысавъ та й каже:

— Возьмы сей розказъ и оддай його глувнѐму економу, то все зробыться, якъ тоби й не снылось!

Кондратовычъ подякувавъ гетьману, поцилувавъ полу його кунтуша и пишовъ у кантору. Тилькы прочытавъ той лыстъ главный экономъ, якъ вытрищыться, якъ крыкне:

— Килька литъ служу його ясновельможности, а винъ мени десяты грошей не подарувавъ, а тутъ чортъ батька зна, кому й за вищо дае и гроши, и землю!

— Се жъ моя земля,—каже Кондратовычъ,—ще батькивська. Не свою дае, а ту, що панъ Трыдурськый заграбывъ!

— Росказуй—не свою!... Потоцькый звеливъ въ прыдачу до твоеи земли дать у-трое стилькы, и ще двисти дукативъ, отъ що!

— Такъ тоби жаль чужыхъ грошей, а не жаль чужои спыны? Позавчора Потоцькый всыпавъ мени двисти канчукивъ, а сьогодни одсыпавъ двисти дукативъ: такъ покуштуй перше канчукивъ, то тоди вже й завыдуй ласци його ясновельможносты.

Забравшы гроши и розказъ до пана Трыдурського, Кондратовычъ подякувавъ родыча за пораду и пойихавъ соби до-дому веселый и щаслывый. Хочъ спына ще не загоилась, такъ думка жъ и серце вже не щемило

Не пройшло й тыжня писля того, якъ пойихавъ Кондратовычъ, прыбигъ панъ Трыдурськый до Потоцького, и пуць йому въ ногы.

— Змылуйся, ясноосвицо̂ный пане,—заголосывъ:—псякревъ, гунствотъ Кондратовычъ вику мени збавывъ, до полусмерты зашмагавъ канчукамы, трохы головы не видкрутывъ зъ чубомъ.

— За вищо?—спытавъ Потоцькый.

— Чорты його батька знають, за вищо! Стрывъ мене одного у лиси та й пыта:—машъ голке?—Нема, кажу. А винъ якъ крыкне:—Ахъ ты голодрабець! патшай,—каже, показуючы застромлену у рукави голку,—я зъ ласкы пана Потоцького обыватель, а ты наймытъ, прыплентачъ, и въ тебе нема?—За чубъ мене, стягъ зъ коня и давай трощыты. Та ще й прыговорює:—Оттакъ батько нашъ Потоцькый звеливъ дурнивъ вчыты та на розумъ наводыты! не я тебе бью, а бье його власна рука!

Панъ Трыдурськый думавъ, що Потоцькый, почувшы се, розлютуеться и звелыть повисыты Кондратовыча, а Потоцькому и байдуже: регочеться соби, ажъ за жывитъ береться. Трыдурськый, щобъ його розжалобыты, росказуе, яка важка рука у Кондратовыча. А Потоцькый ще гиршъ сміеться, ажъ нижкамы дрыга та регочеться. Де бъ то йому не знаты, яка тамъ рука у Кондратовыча! Дали, якъ натишывся в-волю, и пыта пана Трыдурського.

— А въ якій ты школи вчывся?

— Въ Мынжырицькій, у піяривъ, ясновельможный пане,—каже панъ Трыдурськый.

— А якъ ты добре вчывся и слухавъ своихъ научыцѣливъ, чы була тоби за се яка вынаграда?

— Якъ же! патеры вишалы мени на ланцюжку мидну бляшку, а маты годувала марципанамы зъ мыгдаламы.

— Ну, якъ вернешся жъ въ майонтекъ, то заразъ одишлы Кондратовычу сто дукативъ за те, що винъ добрый учень.

Панъ Трыдурськый почавъ бувъ сперычаться, такъ куды! Потоцького не переспорышъ: що винъ разъ сказавъ, то такъ и буде.

Його воля усимъ законъ, винъ и самъ ій кланяеться, якъ той хлопъ панови.

Довго втишалысь тіею голкою. Далась вона не одному въ знакы, не одного шпыгнула. Було, якъ хто хоче оддячыты свому ворогови, то й прысикаеться до його:—чы маешъ голку?—Якъ нема, то й бье и товче його. А жалуваться до Потоцького хочъ не ходы: посміеться, ще й грошей дасть тому, хто бывъ. Було, якъ одъ чорта хрестомъ, такъ одъ ледачого чоловика, одъ якого небудь прочвары, оборонялысь тіею голкою. Хто бъ куды не йихавъ, то хлиба не визьме на дорогу, а вже голку застромыть у рукавъ.

Марія Марковычка.

Марковычка Марія Олександровна (псевдонимъ—Марко Вовчокъ), зъ роду Велинськыхъ, на свитъ народылась р. 1830 въ Орловщыни; освиту здобула въ инстытути и въ кинци 40-хъ рокивъ выйшла замижъ за видомого этнографа украинського Опанаса Марковыча (род. р. 1822, померъ 1867), що тоди перебувавъ у-въ Орли. Ту любовъ до „меньшого брата“ та його слòва, що самъ носывъ у серци, щырый та глыбокый патріотъ украинськый з'умивъ надыхнуты и своій мододій дружыни; пидъ його вплывомъ Марія Олександровна вывчылась украинськои мовы й почала, певне—за пидмогою чоловика, пысаты по-украинськы. Р. 1858 Кулишъ выдавъ у Петербурзи „Народни Оповидання Марка Вовчка“ (друге видання р. 1861), що своимъ гуманнымъ, благороднымъ тономъ та велыкою художественною вагою видразу здобулы шыроку популярнисть авторови ихъ; незабаромъ р. 1862 появывся другый томъ оповидань, а дали, р. 1865, й третій. По смерти чоловика, п. Марковычка занедбала украинську литературу й ничого потимъ мовою украинською не друкувала, хочъ своею ридною, російською, пысала багато ажъ до останнихъ часивъ. Въ усякому рази творы Марка Вовчка мають велыку вагу въ історіи украинського пысьменства,—авторъ рукою справжнього художныка доторкнувся въ ныхъ тіеи пекучои болячкы, що звалась крипацтвомъ, и зробывъ се зъ такою сылою, що видразу звернувъ на себе загальну увагу: Добролюбовъ прысвячуе творамъ Марка Вовчка одынъ изъ кращыхъ своихъ оглядивъ, Тургеневъ перекладае ихъ на мову російську. Оповидання Марка Вовчка и ихъ вагу культурно-исторычну не разъ ривнялы до невмирущои повисты Бичер-Стоу „Хатына дяди Тома“,—воны такъ само навіяни безкрайею любов'ю та щырымъ спочуттямъ до гиркои доли зневоленыхъ крипакивъ.

Литература: 1) Огоновськый—Історія литературы руськои, ч. III; 2) Петровъ—Очерки изъ исторіи украинской литературы XIX ст.; 3) Пыпинъ и Спасовичъ—Історія Славянскихъ литературъ, т. I; 4) Добролюбовъ—Черты для характеристики русскаго простонародья (Сочиненія, т. III).

Два сыны.

I.

Чоловикъ умеръ, двое дитокъ мени покынувъ, два сыны. Треба мени заробляты, треба своихъ дитокъ годуваты. Не справлюсь сама. Те продала, те продала—усе попрóдала. Важко намъ убогымъ свое добро збуваты, що воно въ насъ кров'ю обкыпило!

Збула... клопочуся, бидкаюся зъ ночи до ночи. Николы гараздъ и диточкамы втишатысь...

А диткы ростуть, уже и вьються коло мене и щебечуть, мои соловейкы.

II.

Андрійко бувъ у мене повновыдный, ясноокый, кучерявый; веселый бувъ хлопчыкъ, жвавый. Було за день добре мени впечеться своею пустóтою, а ще лучче розважыть. И посваркось, и поцилую його. Винъ бувъ старшенькый.

А що вже Васылько—тыхый, сумирный: и въ хати не чуть, и на двори не выдно. Бувъ якыйсь задумшлывый змалку. Чы те, що винъ у таку тяжку годыну народывся, хутенько писля мого чоловика, чы таку вдачу йому Богъ давъ.

Андрійко село оббижыть,—вернеться червоный, сміючыся, пустуючы, а сей, гляды, пидъ хатою де-небудь сыдитыме: землею пересыпаеться, або зилля всяки вышукуе, роскопуе щось—робачка выгребе, або метелыка вловыть,—дывыться, думае... Гукне Андрій, винъ увесь издрыгнеться. А колы, було, ляже въ садку, то цилисинькый день и пролежыть нерухомо, мовъ прыслухаеться до чого.

— Що се задумався, сыну?—спытаю.

— Якый сей свитъ велыкый, нене!

Ще хлоп'ямъ бувъ, прыземкомъ, а вси вже зилля знавъ; и якъ зветься, и де й колы процвитае, и якымъ цвитомъ; и колы пташкы у вырій одлитають, и колы прылитають зъ вырію—усе винъ тее знавъ.

— Се йому такъ Богъ давъ!—було мени кажуть люде.—Нехайте його,—се йому такъ Богъ давъ!

III.

Ото було тымы вечорамы довгымы, якъ вже стомыть мене робота, заберу обойко до себе на колина та почну на добрый розумъ навчаты—якъ вмію, такъ и навчаю... Росказую имъ и про те, и про друге,—толкуюся зъ ными. Отъ же мій Андрійко хутко и заскучае; такъ винъ и варыться: очи соби тре, и позихае, и зитха. „Пустыть вже, мамо!"—просыться. А скоро пустывъ, чого не загадае! и гомоныть, и пустуе, покы й сонъ зможе.

А Васылько буде хочъ цилечку ничъ тую довгу изо мною сыдиты, мене слухаючы, та мени въ вичи пыльнесенько дывлячысь.

Поснемо. Въ ночи прокынешся,—не спыть Васылько мій.

— Сыну! чому не спышъ?

— Такъ... Не хочу!... Чого, мамо, ничъ темна, невыдна?.

— Такъ Богъ давъ, дытыно, що темно у-ночи... Спы!—кажу йому,—спы!

Винъ и змовкне... Тилькы довго ще неспокійно ворочаеться.

Було, якъ мисяць въ виконечко засвитыть, Васылько дывыться, очей не зводячы. А я одъ людей чула, що недобре, якъ на сонныхъ дитей мисяцъ сыпле проминнямъ,—то й укрываю було ихъ и наказую Васылькови:—Не дывысь, Васылечку, на мисяць—не годыться!—Винъ и зитхне... То вже въ ряды-годы упаде така ничка, щобъ винъ спочывъ тыхымъ духомъ,—або зовсимъ нема йому сну, або жъ сны невпокійни сняться.

Андрійко не такый. Уже зоря занялась, вже й сонечко зійшло, а винъ мицнымъ сномъ высыпаеться, роскыдався-розгорився... Якъ його з-вечора трудно упорхаты, такъ и пиднять у-ранци. А прокынувся винъ, мій пустунчыкъ,—и гукомъ його въ хати ажъ сохы двыжять! Ну бигать, гомонить, гайнуваты, ажъ усе пиде жужмомъ! А само таке радее, веселе, мыле!... До то вже,

хочъ жалко, не жалко, а треба впыныть: и пострахаешъ, було, и покрыкнешъ на його...

Васылько меншенькый, а навчае старшого брата. Андрійко скорый бувъ, палкый якъ искра, то було трычи на день и бильшъ посварыться зъ дитьмы, а то й побьется за яку пустóту.

— Андрійку!—каже тоди Васыль,—а що ты невеселый?

— Бывсь, отъ що!

— Ото то й бачышъ, Андрійку, що за твою пустоту тоби и не мынулось; а якъ бы ты не заводывсь, то й не смуткувавъ бы теперъ, и не стыдно бъ було, що тебе попобыто!

А Андрійко йому свое:

— И такъ сыдить нудно!

Та зновъ югнé зъ хаты,—и слидъ загувъ!...

Тыхый бувъ Васылько, розсудлывый. Хто його й на розумъ добрый наставлявъ, Господь його знае! Чы пиде було, чы не пиде до товарыша, вже й повернувсь, вже й дома: не засыдыться, не заграеться нигде. Такъ и зрисъ на-самоти, самъ изъ собою.

Неговиркый бувъ, несмишлывый. У кого вже винъ вдався такый! Андрійко то всихъ дивчатъ у сели знае. Робыть и дило, щырымъ серцемъ робыть, а годынку урве соби на гуляння парубоцьке! Сей же, якъ до чого ставъ,—и очей не зведе, и думкы ни на що не зверне—уся душа його въ роботи.

IV.

Диты мои, диты мои!

Пройшла въ насъ чутка—некрутчына сього року буде. Якъ я почула, наче мене холодомъ обдало. Поглянула на своихъ парубкивъ: що то за хороши, за молоди, Боже мій добрый!

Одного ранку—бодай такого нихто не оглядавъ!—сказано мени, ще на черзи Андрійко у некруты...

Збираю останне, споряжаю його... Яково то свою дытыну на лыхо, на биду выряжать! Хто того не знае, нехай же мене спытае!... А винъ то на моихъ очахъ вже прыв'явъ... Де той поглядъ молодецькый, де той всмихъ веселый!

Чы мени жъ те оповидаты, що не одная ненька стара хлопцеви серденько слизьмы в'ялыла? Плакалы и молоди очи за нымъ, за його гарною вродою! Любо винъ писни выспивуе, було, ясными зо-

рямы. Голосъ його по усьому селу разлягаеться. Отъ же й выспивавъ соби дивчыну любу та гарну. Литньои поры, тыхымы та теплымы ночамы, лежу було довго безъ сну,—думаю та горую, и чую було розмову ихъ тыху та любу... Сподивалась я невисточкы, якъ ластивочкы, соби на втиху... Пишла моя сподиванка слидомъ за некрутамы!...

V.

Казано въ середу везты новобранцивъ по обиди. Сыжу я та дожыдаю тіи годыны,—колы вбигае мій Васылько задыханый, блидый, и за нымъ два чоловикы въ хату.

— Пани-матко! спорядить обохъ: панъ звеливъ и Васыля браты.

Я виры не йму имъ.

— Не буде сього!—такы на ихъ кажу.—Адже жъ панъ самъ людына Божа!

— Ни, мамо,—промовывъ Васыль,—такъ воно дійсне йесть, якъ воны тоби сказалы!

И вси мене вмовляють, а въ мене серце наче замерло: и чую, що говорять, и бачу ихъ, а до серця нищо мени не доходыть...

VI.

Выйизжалы тры тройкы. Усе новобранци. За нымы ридъ иде, провожае. Сила й я мижъ своимы сынамы, йиду. Шляхъ мыгтыть; гаи та поля на очи набигають...

И такъ мени сталося, наче я дытына мала: не розумію ничого, не знаю, не пам'ятаю. Тилькы, якъ гляну на дитей, то страшно стане.

Прыйихалы до прыйому, повелы ихъ, а мы стоимо, ждемо. Мене мовъ сонъ хылыть, та будять мене—хто плачемъ, хто рыданнямъ. Першыхъ вывелы моихъ... Господы, Боже мій! Ты жъ у насъ велыкый, ты жъ мылостывый! Лучче бъ я у землю поховала ихъ обо́хъ!...

VII.

Прывелы мене у темну якусь хатыну—землянка, чы льохъ, чы що воно таке, не скажу. Якыйсь москаль сыдыть: головачъ,

розкошланый, невмываный, пидъ щетыною увесь, якъ ижакъ. Се буде ихъ старшый, дядько...

Кланяюсь, прошу:—Не оставте ласкою вашою, добродію, и моихъ сынивъ!

Даю йому, що змоглась, грошенятъ, а то полотна, и на дитокъ де-що...

— Не журысь, старушка!—прохрыпивъ,—трошкы ваши сынкы поскучають—безъ того не можна въ свити, а тамъ злюбыться: молодци будуть, отъ якъ и я, прымиромъ кажучы!

Поглянула я тоди спыльна на його: червоный, обдутый якыйсь винъ, очи въ його якось померхлы... Боже жъ мій!... А мои сыны, мои голубы сызи! Що у ихъ душа теперенькы свята, и поглядъ ясный, и люби облыччя квиткою процвитають!...

VIII.

Попрощалыся. Провелы мене диты за мисто...

Отъ ище й доси, якъ выбереться литомъ день гарячый, душный, то й згадаю соби те прощання наше: отъ идемо мистомъ... позачынювани будынкы, запыняни викна скризь; за мистомъ соснына темна, далека заступыла шляхъ писковатый; суне передъ очыма по писку рыплывый визъ, на неби сонце пекуче...

IX.

Зосталась я сама-самисинька, недугуючы. Ни сну мени, ни одпочынку. Роблю черезъ сылу, ничого не знаю, не чую...

Мынае рикъ, и другый, и п'ятый...

Обняла мене мовъ хмара чорна; тилькы й свитяться мени якъ дви зироньки темнои ночи: то дитонькы мои!

По Риздви сыжу я одного вечора, такъ вже у пизни лягови, пряду... На двори заверюха, ажъ у викна бье, и свитло мыгтыть...

Колы—стукъ-стукъ! Одчыняю—Васыль!

— Васылечку, сыночку мій! а Андрійко де?...

— Нема вже мамо, Андрія! Лигъ Андрій, мамо, та й не встане вже!...

А я наче знала: я його що-дня въ Бога, що-ночи оплака́ла!... А жыты бъ такому, та жыты! На выристъ, и на сылу, й на лычко у батька удавсь: отъ ж за батькомъ и на той свитъ погнався!...

— Зста́рилы вы, ненько!... Якъ вамъ тутъ жылося? нужды прыնялы?...

— А такъ мени жылося: устаю—плачу, и лягаю—плачу; такъ мени жылося!

— Я, мамо, до васъ умираты прыйшовъ!...

Прыдывлюсь до його,—лышенько мое! Воно й молоде, та вже надломлене!...

— Сыночку мій! бодай бы я не диждала твого слова почуты!...

Отъ же то щыра правда була, що винъ сказавъ.

Тане й тане мій Васылько, якъ свичка. Полежавъ, похыривъ та на-весни и переставывся.

Де йому й жыты було! Воно й росло такъ, абы слава, а тіи выправкы та походы сылу зъ його усю выбралы...

— Не на те народывсь, моя маты, щобъ мени людей на війни тратыты!—було каже.—Не для такыхъ, якъ я, війна, и войовныкъ зъ мене не жвавый!

Якъ вже въ тяжкому недузи лежавъ, то все було дума та дума соби.

— О Боже, Боже!—заговорыть,—якый у тебе свитъ красный! А я й не нажывсь у свити, а я й не навчывся, я й не знаю ничого!...

И въ останню годыну промовывъ:

— Не жывъ я, мамо, на свити!... Тилькы збирався жыты!...

Молоде, то якъ косою скосыло... А я зосталася...

X.

Тилькы мени й потихы, що колы прысняться мои диткы. Та все сняться воны маленькымы, а парубкамы николы не прысняться.

И якъ жывіи воны стоять передъ душею моею: Андрійко веселый, кучерявый, нибы по хати бигае та гомоныть, а въ хати ясно-ясно! Васылько надъ квиткамы та зиллямы сыдыть, задумався.

Прокынусь—пусто! робота дожыдае; треба жыты, треба дило робыты, треба терпиты горенько...

Жыву... Дывлюсь, якъ хата валыться; чую, що й сама я пыломъ прыпадаю,—якось туманію, наче жыва у землю вхожу...

Выкупъ.

I.

Роскажу вамъ про Якова Харченка,—якого винъ смутку набравсь у Хмелынцяхъ, залыцяючысь до Коханивны.

Прыходымо мы зъ нымъ у недилю пидъ те село. Сонечко вже нызенько. Мій парубокъ, дывлюсь, нибы почавъ прыставаты. Прымичаю мовчкы... прыдержавъ, знаете, соби ходу,—прымичаю: зробывся мій парубокъ зовсимъ другый чоловикъ. Всю дорогу бувъ такый говиркый та веселый, бубонивъ, якъ миськый дзвинъ, а тутъ нибы воды въ ротъ набравъ, и бровы здвынувъ, и голову повисывъ.

— Що се,—кажу,—пане Якове, надувсь, мовъ кулыкъ на витеръ?

— Якого тамъ кулыка вы выдумалы, дядьку?—пробурчавъ.

— Може, прытомывся, хлопче?

— Ни,—одризавъ, та й знову иде мовчкы.

— Да що жъ се,—кажу,—пане Якове? перше гнавъ, нивроку тоби, якъ витривъ батько, а теперъ чого се почавъ прыставаты?

Тутъ якъ разъ зійшлы мы на горбокъ, такъ—невелычкый, да зъ його глянуть на Хмелынци—село якъ на долони.

— Оддышемо,—кажу.

Силы. Дывыться мій Якивъ на село, ажъ йому очи розбигаються; дывлюсь и я. Все знакоми мисця—и хаты, и садкы. Славне село, якъ бы вы бачылы! Церква стоить высока; старый сотныкъ якыйсь іи будувавъ. Цвынтарь зарисъ черешныкомъ да зиллямъ трохы не въ поясъ; хаточкы поховалысь у вышневи садкы. Любо, що й казаты!

Сыдымо, дывымось. Гомонилы люде на сели, а дали одынъ по одному и розійшлысь. Цокоталы ще дви молодыци; росходы-

лысь и знов сходылысь, та все махалы рукамы, наче горох молотылы. Як бы не выйшов з хаты чоловик, то не розійшлысь бы й до свиту. На сели стыхло; хиба де стукне виконце, да проскочыть по-пид воритьмы хысткый парубок.

— Годи вже, ходим!—заговорыв мій Якив, нибы його пидкынуло.—Вже пизно!—А сам аж побилив.

— Отсе мени лыхо!—кажу я.

— Яке вам лыхо, дядьку?

— Да що на тебе найшло, Якове? Выйшов и здоровый, и веселый; и спивав, и розмовляв, а тут разом неначе тебе кып'ячем обпарено. Грошей не погубыв?

Вин за шапку:—Гроши йесть!—каже.

— И гроши несеш, и дивчына дожыдае, а ты як у ярмо йдеш!

А ни пары з уст!

— Переночуемо вже,—кажу,—разом зо мною у старого Кохана.

— Як их ласка,—каже.

Закыпив же й я тоди.—Да ты,—кажу,—Якове, говоры доладу! Що ты урываеш по словечку, як попивна на бенкети? Як ты мени зараз не высповидаешся,—я тоби не Явтух Товстодуб и в старосты не клыч: не пиду!

От вин тоди й почав.—Що ж мени,—каже,—дядечку, по тых грошах? Чы вызволять воны мене?

— Чого ж се, братику, завив такои жалибнои? Чому не вызволять? Абы гроши, то выкупышся.

— А як пани не схоче?

— А вона чому не схоче, твоя пани, нехай іи батьку все добре? Чы ты де бачыв таких панив, щоб им гроши булы не мыли? Мени,—кажу,—не траплялысь,— не знаю таких.

— Э-э, дядечку! вона, мабуть, чы не ковшем их миряе!

— Дарма,—кажу,—що ковшем миряе: воны, сіи паны, на гроши таки ласи, як цыган на сало, братику! Им до вику, до суду буде мало! Не журысь! я сам з тобою пиду до пани... И не таких бачылы. Ты поклонысь старому...

— Вин уже казав мени: „за панського дочкы не оддам; лучче нехай иде в черныци,“ а як Кохан сказав, так и буде: се й мале хлоп'я знае.

— Ну побачымо, якъ буде, - кажу,— недалеко вже. И хата його онъ биліе!

II.

Идемо улыцею; ище зъ другого кинця побачылы—въ хати свититься. Пидійшлы; я постукавъ. У двори гавкнуло цуценя; хтось одсунувъ виконце, да мабуть ничого не побачывъ, бо такы нахмарылось и зовсимъ темно було. Брязнула зàщипка, и выбигла Коханивна Марта.

Що то за дивчына пидъ той часъ стала, Боже мій, свите мій! Да така жъ молоденька, а красна, якъ макивочка! Заквитчана, въ червоному намысти, сорочка вышывана, въ черевыкахъ,— ну, дивчына!... якъ зирочка!

Выбигла зъ каганцемъ, побачыла мене й Якова.

— Ай, дядьку!—каже,—що се вы?

А се, бачте, не я, а Якивъ... трохы каганця зъ рукъ не выбывъ.

— Марто, ясочко моя!--шепче.

Ажъ ось и старый Коханъ выглянувъ, а за нымъ стоить Коханыха. Поздоровкалысь, прывиталысь.

— Э, дочко!—каже старый,—любыхъ гостей до хаты просять, а ты тутъ вьешся. Иды, моя ластивко!—И пропустывъ іи въ двери.

Увійшлы й мы, поклонылысь та й посидалы. Старый вечеряты просыть. Маты й дочка коло стола та коло печи звываються, а мы поглядаемо одно на одного, та хочемъ розмову почaты.

Коханъ... Вы, правда, зроду його не бачылы. Сього чоловика вси поважалы змолоду. Якъ парубкувавъ, поведе чорнымы бровамы—дивчата сохнуть и дуріють; а теперъ, якъ прыстарився, моргне сывымъ усомъ—громада й прымича... Первый чоловикъ у сели Коханъ. Якъ бы вы на його глянулы! Що ти паны ваши миськи? ошпарени горобци! Сей, якъ выйде, кажу вамъ,—высокый, сывый та усатый, у чорній свыти, а поясъ червоный, шапка сыва, выступка козацька настояща, ще давнихъ козаквъ. Хоть тамъ и ворогуешъ зъ нымъ, а шапку не хотячы знимешъ. Чы мало по селу старыхъ людей ходыть? Ну, иншому вклонышся, а иншого, бувае, що й не вгледышъ; а сього, якъ гетьмана, заразъ узрышъ. И винъ пидниме шапку, хочъ бы малій дытыни, пидниме —и дали йде. Оженывсь винъ изъ Оксаною,--Яковенка старого

дочка,—тожъ козацького хорошого роду. Така повновыда молодыця, чепурна, чорноброва, настояща козачка!

Посыдилы мы тамъ, ище поглянулы одынъ на одного.

— Такъ то воно, брате,—каже Коханъ.

— Такъ то брате,—кажу й я йому.

Коханыха вечерю постановыла, почалы частуваты горилкою.

— Ище чарочку, свате!,—просять.—Дорога дальня,—каже Коханыха,—и холодный витеръ віе! мабуть протомылыся.

— Э, пани-матко,—кажу,—до любои небогы нема далекои дорогы,—та й выпывъ другу.

Дали старый до парубка:—якъ? що? чы все гараздъ? якый заробитокъ?

Якивъ, бачте, въ Кыиви на заробиткахъ бувъ. У насъ пускають; треба тилькы подачу даваты, яку тамъ положать. Якивъ того року такы добре заробывъ. Налягавъ, яко мога, бо знавъ за що, то й дило кыпило.

— Хвалыты Бога!—каже Якивъ. Вынявъ изъ шапкы гроши, та й положывъ старому передъ очи. Самъ уставъ, поклонывсь та й дывыться.

Старый тилькы сывымъ усомъ моргнувъ.—Гроши!—каже.

Якивъ зновъ поклонывсь:—Всю надію клавъ на вашу ласку та мылость, батьку!

Марта, дывлюсь, прыпынылась, наставыла головоньку, мовъ та перепилочка, и слухае—не дыше. И маты, бачу, на насъ карымъ окомъ закыдае.

— Зъ Богомъ,—кажу,—завтра рушаймо до пани а потимъ и до вашои мылосты за рушныкамы,

— Зъ Богомъ,—каже старый,—попытайте доли. Одкупышся, Якове—зятемъ будешъ; а ни—воля Божа! За панського дочкы не оддамъ. Казавъ перше, зъ тымъ и умру. Вона въ мене славного козацького роду! Чы такы жъ мени, та ще зъ сывою головою, чесный хорошый ридъ зневажаты, козацькый ридъ переводыты, якъ погану жыдивську виру! Нема въ свити надъ козакивъ!—А самъ ажъ стелю пидпирае; выпроставсь, и очи свитять, и голосъ дзвеныть; ажъ помолодшавъ, наче на турка йде!

— А нема, нема надъ козакивъ! нема,—що й казаты!—стыха прыказуе жинка, хытаючы головою.

Мій парубокъ побиливъ, якъ хустка, и дивчына сама не своя. Стоить, якъ нежыва, и ясныхъ оченятъ не зведе.

— Чымъ же винъ не козакъ!—кажу я старымъ.—Та подывиться, люде добри, чы винъ же не козакъ? Нехай хоть сама Марта скаже!

Марта ничого не сказала, закрылась вышыванымъ рукавцемъ, та й зъ хаты выйшла.

— Такъ якъ же се буде, пане брате?—пытаю.

— А такъ буде, якъ я сказавъ. Идить до пани, пытайте доли.

— А якъ, враже зилля, багацько схоче?

— Абы схотила, за гроши не стійте: я грошей дамъ.

— Ну, спасыби, брате!—кажу я.—Щырый ты козакъ, якъ я бачу!—Та й торкнувъ свого молодого:—прымичай нибы.

Веселійше, знаете, стало. Выпылы ще по чарци, та й почалы радытысь, якъ прыступыты до тіи пани, якъ зговорыты, що до чого прыложыты.

Коханыха за дочкою выйшла. Певно десь прысилы въ садку, та й журылысь у-купци. Мы того вечора вже ихъ и не бачылы.

III.

Одвивъ насъ старый у комору на добра-ничъ, та й полягалы мы спаты. Чую я—не спыться щось мойму парубкови: то сино перевертае, то зитхае, дали й выйшовъ.

— Чы не питы бъ и мени за нымъ? Може, знадоблюсь для сторожи.—Лежу соби, та й думаю, а сонъ мене такъ и клоныть: сино пахуче, свиже. Чую—рыпъ! Ну, й добре, що не выйшовъ: се Якивъ... Винъ постоявъ трохы и зновъ шмыгнувъ. Э, ни, постій. Тутъ и я за нымъ. Бачу: пидбираеться пидъ хатне виконце, та ба! Винъ и льнувъ до його, и бывся голубомъ, и стукавъ тыхесенько, нибы травыцею—виконце не одчынылось. Чы спала молода козачка, чы батько не спавъ—хто його знае! А мы пишлы, якъ прыйшлы, ни зъ чымъ.

— Не журысь!—кажу, щобъ его розважыты,—колысь и передъ нашымы воритьмы сонечко зійде!

Винъ тилькы рукою махнувъ, та й зарывсь у сино.

— Якове! о Якове!—клычу.

Мовчыть, неначе не чуе, - спыть.

Тоди я й соби на бикъ, та й справди заснувъ.

Повставалы раненько, до сонця. Старый выпровожавъ насъ за село (бо Хмелынци село козацьке, а до панського буде ще зъ пивъ верствы), знявъ шапку:—Боже поможы!—та й попрощались. Идемо соби, колы де не визьметься Марта зъ коромысломъ, и хоче щось казаты, и соромыться, а сама якъ вышенька,

— Що се, Мартусю,—кажу,—чы не насъ выйшла провожаты?

Я вже мусивъ розмову почати, бо мій парубокъ тилькы очыма свитыть та по-за мною посуваеться знай до дивчыны.

— Я була,—каже,—въ Гали; коромысла... Боже вамъ поможы, дядьку!—Та й стрыбнула помижъ вербы.

IV.

Увійшлы въ панськый двиръ; сонечко вже пидбылось высоченько; пытаемось—сплять. Посидалы коло мальованого рундука, дывымось. Садъ якъ-разъ передъ очыма. И туды стежкы, и сюды стежкы, все жовтымъ пискомъ повысыпувани, и квитокъ цвите безъ лику, все кружкамы; и лавочкы зелени; чыстенько такъ, порядошненько,

— Славный садокъ, Якове!

— Славный,—каже,—дядьку!

Довгенько такы мы сыдилы та журылысь, покы дождалысь. Пани встала,—кажуть. Клыкнулы насъ до покоивъ. Увійшлы. Ажъ въ очахъ намъ замыгтило: и зеленіе, и червоніе, и биліе, и сыніе... Чого тамъ нема! Може, доводылось зазырнуть у жыдивську крамныцю? всього багацько; зъ разу й не розберешъ, що добре, а що, выбачайте, годыться въ смиття выкынуты, абы людей дурыть,—„абы бабо рябо!“ Такъ и тутъ: по куткахъ блыщыть, по стинахъ сяе. Повыбигалы якись панночкы, куци та быстріи, якъ сорокы; повертилысь-повертилысь передъ очыма, та й круть за двери! Обидньои вже добы сама пани вкотыла, якъ на колесахъ; пухла така, нибы на дрижчахъ зійшла; у перстняхъ, у отласахъ. Прыйшла просто до дзеркала, повернулась двичи, такъ и зашумило по покоеви, якъ сухе лыстя; плюхнула въ крисло, ажъ іи пидкынуло; тоди зыркъ на насъ!—Чого вамъ треба?—пытае.

— До вашои мылосты,—кажу:—такъ и такъ!—та нызенько кланяюсь.

Вона й стала тоди нибы пыльнійше на насъ дывытысь, да й каже, що теперъ усе дорогше стало, що въ того то, да ще въ

другого пана парубкы одкуплялысь, то по пивъ тысячи за себе положылы.

— А въ якого жъ се пана, добродійко?—пытаю, та зновъ ныценько кланяюсь.

— Тоби на що, въ якого пана?—а самій мовъ у уси закрутыло.—На що тоби?

— Та що?—кажу, — у того пана—нехай йому Богъ дае здоров'я—таки люде багати!

— А ты думаешъ за скилькы одкупытысь?

— Та мы бъ то думалы, вельможна пани, якъ по нашыхъ грошахъ.. Да що! мабуть, Богъ не судывъ.

— За скилькы жъ ты думавъ?

— Да що вже даремно вашу мылость турбуваты! Бувайте здорови, добродійко!—А самъ до дверей.

Якивъ мене хипъ за рукавъ:—Дядьку!

Я йому моргнувъ—не мишайсь!

— Слухай бо ты,—крычыть пани,—постій!—Завернула, зновъ пытае:—За скилькы хочешъ одкупытысь?

А я такы не кажу.—Що, мовлявъ, вашу мылость клопотаты намъ!

Дали бачу, що вона вже червоніе, якъ жаръ найчервонійшый,—кажу:—Я, мылостыва пани, думавъ за двисти карбованцивъ.

— Вона мени:—Да ты, мабуть зроду дурный! да ты се, да ты те!

А я все кланяюсь мовчкы, нибы вона й до-ладу говорыть.

Выговорылась, устала:—Колы хочешъ одкупытысь—одкупляйся скорійше за трыста; бо посли й за тысячу не одкупышся.

Якивъ мій зрадивъ та, якъ дурень зъ печи, въ ногы ій гепъ! Дякуе, бачъ, що його жъ саломъ та по його шкури!

— Ну, а гроши жъ прынеслы?—Сама якъ у очи не вскочыть.

— Ни,—кажу,—мылостыва пани, маемо пры соби трохы, да не вси.

— Мени заразъ гроши треба!—крыкнула, заразъ такы! Я,—каже,—пойиду въ городъ сьогодни, и вы щобъ тамъ булы, та все й скинчу. Идить, заберить гроши.

Сама якъ схопыть дзвинокъ! по всихъ покояхъ—дзинь-дзинь! Повбигалы дивчата й хлопци.--Каляску!—каже,—та не бариться! А сама товчеться, якъ Марко по пеклу, то папирчыкъ из-за

дзеркала бытягне, то одмыкае, то зачыняе; за нею и дви дивчынкы пострыбують, якъ ти лошятка, що жахаються.

V.

Покы въ панському двори лагодылысь та вбиралысь, мы хутенько перебиглы до Хмелынцивъ, наробылы тамъ крыку, смиху, радосты та веселосты и зновъ вернулысь до панського двору. Пани казала намъ дать возочка; сама сила въ высоку каляску, да й пойихалы зъ Богомъ.

Городокъ нашъ—такъ соби городокъ, ничого. Мій батько казавъ, що колысь по йому прохожалы полковныкы та сотныкы,—дакъ куды не глянь,—славне військо, якъ той макъ червоный; а теперъ засилы жыды, якъ сарана. И паны жывуть. У базаръ, то й чоловика попадешъ, бо въ базаръ людей найбильше.

Зайихала наша пани до старого Мошкы жида. Покои высоки й хороши, тилькы такъ перцемъ и несе!

Заразъ послалы по якогось пысаря Захаревыча, а намъ казалы коло дверей пидождаты, покы винъ прыйде. Прыйшовъ винъ хутко. Поганенькый на лычку, рябый якъ решето: штаны сыни, шыроки, якась куца свыточка и на шыи зелена хустка; пидъ правыцею шапка. Увійшовъ, зигнувсь, изнитывся, наче й не ступае, а чоботы здорови и добре змазани.

Пани його до себе заразъ поклыкала. Вона въ насъ, якъ говорыть зъ якымъ чоловикомъ, сыдыть соби просто, якъ добрый качанъ у городи, и все роздывляеться, яки въ тебе бровы, якый усъ, яка одежа на тоби. Хиба бъ якый генералъ, щобъ вона голивку схытнула на бикъ, або глянула въ вичи любенько.

Пождалы мы ще трохы, покы пани радылась изъ тымъ Захаревычемъ.

Выйшовъ винъ одъ неи, моргнувъ на насъ, та й каже:—За мною йдить!—И пани зъ дверей каже:—Идить за нымъ.—Мы й пишлы.

А веселый чоловикъ бувъ той пысарь Захаревычъ! Ледве мы выйшлы, винъ почавъ сміятысь и говорыты, мало не танцюе. Дали огривъ Якова зо всіи рукы по плечахъ, та й каже:—А що, схотилось на волю? И добре!

— Такъ то добре,—кажу,—що краще намъ и не треба до якого часу!

— То тилькы бида,—каже,—що дило то ваше дуже трудненьке. Не знаю, якъ то воно й буде.

— А що жъ тамъ таке?—пытаю. А Якивъ такъ и збиливъ.

— А те, що треба вамъ теперъ „особыи прымиты“ пысаты; се трудно! Я бъ то й напысавъ ихъ, та що скаже панъ Биркачъ? треба йому читаты ихъ.

— А якъ добре напышете, поздоровъ Боже васъ, пане, то певно ничого не скаже, хиба подякуе.

— Хиба йому подарочокъ дасте, а? А я однесу. Се можна. Га?

Якивъ заразъ и вырвався:—Якого жъ подарочка треба? навчить, пане!

— Можна й гришмы, хочъ и сто рубливъ, то визьме: винъ добрый чоловикъ!—каже пысарь, а самъ регоче.

— Ни, пане, вы намъ кажить, якъ треба.—Се вже я йому.—За що гроши даваты? Або мы панію свою спытаемо.

— Се не конче треба. Вольному воля, а спасенному рай. Можна й безъ грошей.—Се вже безъ смиху каже.

Сивъ конець стола. А стилъ у його крывый; та и вся хатка на боци; по куткахъ диркы смиттямъ завалени. Напысавъ щось, да й каже:—Я не зможу тутъ ничого: такъ и паніи скажить. Ничого пысаты.

— Якъ ничого? А другымъ щось пышете, пане!

— Пышуть особыи прымиты, мугырю!—каже той Захаревычъ, налаявшы насъ.—А въ його яки прымиты? зовсимъ такъ, якъ и вси.

— Такъ се, слава Богу, що й мы на людей походымо!—я такы озываюсь.

Такъ ни, да й ни! нема особыхъ прымитъ, ничого пысаты!

Мордувалысь-мордувалысь,—такы мусилы даты два рубли зъ копою! Тоди прымиты знайшовъ и хутенько ихъ начеркавъ у папери. И веселый зновъ ставъ, якый и бувъ перше.

Провивъ насъ, та й каже:—Не бійтесь, усе буде такъ, якъ слидъ йому буты: на те голова и прыятельство. Намъ абы маленькый подарочокъ; якъ-то говорять:—зъ мыру по нытци—голому сорочка.

— Щобъ не довелось мырови оголиты!—кажу я,—бо, поздоровъ Боже васъ, багацько дуже ныточокъ тыхъ тягнете, да зъ усихъ бокивъ.

VI.

Все, якъ побищавъ Захаревычъ, скинчылось добре. Поклонылысь мы паніи, та й не гаючы часу, до Хмелынцивъ. Въ Хмелынцяхъ рушныкы булы готови, тилькы насъ и ждалы. Зробылы змовыны, а тамъ и весилля справыли.

Добре погулялы и стари, й молоди. По всьому селу пійшла чутка, що въ насъ весилля: музыкы грають, у бубонъ бьють,—весело було, бучно!

Правду говорять:—зъ гарнои дивки гарна й молодыця: гарно завертыться, гарно й подывыться.—Що то за молодыця выйшла зъ нашои Марты! Дивчыною якъ була, бигае, сміеться, щебече; а теперъ якось нибы розумнійша стала: двиръ перейде тыхо, велычно, у вичи гляне зъ повагою. Очипокъ червоный, намитка била, довга,—и гетьману кращои жинкы не треба, йій-Богу!

Живуть воны й доси, зъ батькомъ у-купи и щыро люблятьця. Хлопчыкъ найшовся въ ныхъ, такый чорнявый, у батька вдався, и здорове, дякуваты Господеви, росте.

Максымъ Грымачъ.

I.

Не за васъ се діялось,—давно колысь якъ панувала на Вкраини в-двійзи Польща и Московщына; Московщына обла̀дувала Украиною сьогобочньою. Заставы хочъ и стоялы, та не густо; сторожа не пыльнувала такъ, якъ теперъ по Збручеви, чы що,—то Днипромъ руччійши людци перевозылы всяке добро, не оплачуючы: шовкы, оксамыты, парчи сутозлоти, пахучи шафраны й крамы дороги, въ барыльцяхъ щыре золото й срибло.

Саме проты Черкасъ, нызше Домонтова, сыдивъ хуторомъ надъ Днипромъ Максымъ Грымачъ; то сей и довгенько кохався въ тому. Такый то богатырь! Ходывъ у жупанахъ, та въ сап'янцяхъ, та въ атласахъ. И хорошый бувъ: повновыдый, чорнобровый, чорноусый, а веселый, а жартовлывый! Було, якъ выйде въ недилю помижъ люде, то такъ його и обступлять. Дуже його любылы.

— Отъ,—каже було хто зъ громады,—ты, брате Максыме, зовсимъ у пана вбрався.

— Эге жъ, братику, вбрався. Вбирайтесь лышень и вы, добри люде. Добре панамъ жыты, катъ ихъ не взявъ! Уже теперъ годи за васъ пидставляты шыю, годи! Буду йисты та пыты, та хороше ходыты,—звисно, такъ якъ панови вельможному годыться.

А такый бувъ: нехай тилькы станеться кому зъ нашого села прыгода—головою ляже, а вырятуе; нехай зачепыть хто чужый, то й не збудеться лыха: налетыть, якъ той выхоръ нагальный, до-щенту выкорчуе. Колысь шляхтычъ да занявъ козаче поле, то винъ и хату його спалывъ, и попилъ розвіявъ, и самого протурывъ за Днипро. Колы жывъ, то, може, й доси пам'ятае, яки нагайкы-дротянкы плелыся въ пана Максыма Грымача.

Бувъ Максымъ удовець, мавъ дви дочкы. Одна—Катрею звалы—вже дивчына доросла, а хороша та пышна, якъ королывна; друга—Тетяна—такъ соби пидлитокъ, невелычка; звываеться бу-

ло въ двори, або въ виконце выглядае, якъ ясочка. Жылы воны въ батька у роскошахъ.

Ото, було, якъ о-пивночи, то й плывуть човны Днипромъ, та й прыстають пидъ старою вербою; а панъ Максымъ ихъ веде до свитлыци та й пryймае, що треба. Забулась, якъ на им'я того пана, що пересылавъ йому човнамы все те добро. Винъ державсь въ кам'яній печери помижъ горамы, надъ Днипромъ, и нихто про те не знавъ, окримъ купкы вирныхъ козакивъ.

II.

Найчастійше прыплывавъ молодый козакъ Семенъ, уродлывый парубокъ, хысткый, якъ очеретына, смилый, якъ сокилъ,— и щыро покохала його наша гордовыта Катря.

Сватають іи багати люде й хорошого роду, одынъ, и другый, и третій,—не хочу, не пиду!

— Слухай, дочко!—каже Максымъ,—багацько ты гордуешъ, рыбочко! Сватають тебе перши люде въ сели, парубкы все молоди й хороши, чому не йдешъ?

— Мени байдуже, що воны молоди и хороши, колы мое серце не до ныхъ горнеться.

— А до кого жъ, доню? Слухай лышень, моя дытыно: я тебе не буду за ихъ сылуваты, та й за бурлаку не виддамъ, нехай винъ хоть и месяця зъ неба схопыть. Не оддамъ, дочко! якъ тоби кажу, такъ и буде. Слово въ мене батькивське, крипке,— сама знаешъ.

— Знаю, тату. А якого бъ вы соби зятя бажалы?

— Вильного козака, дочко, щобъ самъ соби паномъ бувъ, никому не кланявсь,—отъ якого!

— А якъ буде самъ соби панъ?

— Тоди зъ Богомъ!

— Ну, я буду дожыдаты.

— Дожыдай, мое серце, не бороню. Хто жъ винъ такый? Я щось прымитывъ.

— На що вамъ знаты, таточку! Нехай перше вызволыться, тоди й знатымете.

— Добре, моя люба дытыно, нехай!

Якъ почувъ Семенъ, то й каже:—Що жъ робыты, Катре моя кохана! Треба ждаты! Я въ свого пана вже третій рикъ добуваю, останній. Якъ послужыть доля, то сього року буде велыка здобычъ. Отаманъ мене не скрывдыть! чоловикъ винъ шановный. Подякую йому за хлибъ, за силь, наглежу де хуторокъ красный, та й поклонюсь тоди твоему батькови... Тилькы любы мене вирно, моя дивчыно!

Ждуть наши голуб'ята. Не плавае—лита Семенъ Днипромъ, тилькы човенъ сыню хвылю розбывае.

Лагодяться козакы въ дорогу; Семенъ зъ нымы. Выряжаються козакы на здобутокъ.

— Соколе, мій козаче!—каже Катря, прыгортаючысь до його,—колы жъ ты вернешся? чы хутко?

— Хутко, моя рыбчыно, хутко! Зацвите перша вышня у твоему садочку, закуе сыва зузуля—я прыплыву до тебе, прыплыву не наймытомъ—вильнымъ козакомъ, Катре!

Рушалы козакы в-осены, казалы дожыдаты на весну.

III.

Сыдыть Катря въ свитлыци, вышывае шовкомъ рукава та рушныкы, та все въ виконце поглядае: чы крутыть заверюха, чы вже снигъ тане, чы хутко то тепломъ повине.

Скресла крыга, пройшла. Шумыть Днипро, сывіе й чорніе, и плескае въ берегы; розвываеться верба, зеленіють очереты. Весела наша Катря ходыть соби та поглядае.

Зацвилы вышни, прокувала сыва зузуля. Красно въ садочку. Послався зеленый барвинокъ, блакытнымы квитамы зацвивъ; червоніе зирка; повывся горобыный горошокъ; вовча ступа попустыла шыроке лыстя; цвите-процвитае макъ повный, и сывый, и билый, и червоный; роскынувсь по земли сыній рястъ; розрослась зелена рута. Помижъ тымъ квитомъ сама, якъ найкращый квитъ, похожае Катря, похожае, та зъ сынього Днипра ясныхъ очей не зводыть; а тилькы зійде мисяць та посыпле искорцямы у темну воду, Катря вже й пидъ старою вербою въ березі. Пыльно дывыться вона, прыдывляеться, чы не плыве хыбкый човенъ, чы не правыть тымъ човномъ славный та любый козакъ.

Мынае тыждень, мынае й другый... Якось сыдыть вона пидъ вербою, а ничъ зорешлыва та тыха; тилькы соловейко свыще, та гуде Днипро. И замыгтило щось оддалекы, нибы чорна чаечка... блызше... Се човенъ! Летыть, мовъ на витровыхъ крылахъ. Вона жъ рученькы до його простягла... Якый же то козакъ правыть човномъ?... Се не Семенъ... Отъ уже винъ и коло берега, схылывся на весельце, свыснувъ разъ и другый... Зъ хаты выйшовъ батько. Катря прыпала за вербою.

Выйшовъ старый Грымачъ та й пытае:

— Яки висткы?

— Лыхо, пане Максыме,—каже козакъ,—лыхо!

— А що тамъ таке?

— Позавчора передъ бурею, о-пивночи, горила береза (а козакы, було, якъ треба дать звистку, що йдуть, то й запалять березу, або друге яке дерево надъ Днипромъ); отъ мы прымичалы, та вчора й выйихалы на-зустричъ... Нема никого... тилькы Днипро потрощени човны носыть...

— А велыка була буря?

— Я й зроду такои не бачывъ! Дубы такъ зъ коринння и вывертае; дощъ комыши позсикавъ, якъ шаблею; Днипро—ажъ писокъ зо дна выкыдае... Ничъ темна-темна, тилькы блыскавка блыскае. А якъ гримъ гримне, то наче вси горы надднипрянськи луснуть.

— И ніякои чуткы?

— Нема чуткы, пане Максыме! Мы вже миркувалы, та й отаманъ зъ намы розсудывъ, що вси наши хлыснулы Днипровои хвыли.

— А жвави булы хлопци, брате! о, жвави хлопци. Ну, ходимъ до хаты.

— Теперъ уже вильный козакъ мій женыхъ, тату! вильного соби зятя диждалы!

Старый—зыркъ!—се його Катря стоить проты мисяця, била-била!

— Господь Богъ зъ тобою, моя дытыно!—крыкнувъ винъ, ухопывшы іи за холодну руку.

Вона глянула йому въ вичи, вызволыла руку и пишла, не промовыла й словечка.

IV.

Повивъ винъ козака у свитлыцю, пошанувавъ, выпровадывъ, та й знову до дочкы.

Вона сыдыть у садочку та винокъ плете зъ червоного та зъ билого маку, зеленымъ барвинкомъ перевывае. А сонце саме сходыть з-за Днипровои кручи.

— Дытыно моя, Катрусю!—каже старый, сидаючы коло неи,—пославъ тоби Господь велыку тугу на серце... Зведы жъ бо голову, доню, та глянь на старого батька!

Вона звела голову, глянула на його.

— О доню! яка жъ ты стара стала!

— Ни, тату, я ще молоденька,—зитхнула вона, та й знову за винокъ

Якъ уже винъ іи розважавъ, якъ умовлявъ! а вона знай плете свого винка и словечка йому не мыркне.

Пишовъ старый, поклыкавъ меньшу дочку:—Тетянко! иды, моя рыбко, до сестрыци: вона у велыкій печали,—розважатымешъ іи!

— А що тамъ? А де жъ вона?

Прыбигла въ садочокъ:—Сестрыце! Катрусю! сердечко! чого вы сумуете? Отъ вже й литечко на двори...—А сама обхопыла іи за шыю ручечкамы.

— Сестрычко, моя мылая! щебетушечко моя нерозумна!—жалуе Катря малу.

— О, да якый же винокъ вашъ красный, сестро! да якый же красный! Сестронько-любсенько! колы жъ вы його визьмете?

— В-вечери визьму...

Повисыла винка надъ водою, та й гуляе по садочку, водячы сестрычку за ручку; а ся щебече соби.

Клыче батько обидаты. Прыйшла й сила кинець стола; своимы билымы рукамы меду батькови налывала й розмовляла. Тилькы, якъ старый не заходывъ, ничого не говорыла про себе.

У-вечери ввійшла до батька и поцилувала його въ руку. Старый схопывъ іи за голову:—Катре, дочко моя нещаслыва! нехай тебе Маты Божа помылуе!

И малу сестру прыйшла обняла й прыгорнула до серця.

Выйшла зновъ у садочокъ. Такъ то гарно убралась! Сорочка тоненька й плахта шовкова, поясъ—сриблом цвиткованый, черевычкы высоки, дрибно-дрибнесенько русу косу заплела и золотый перстень блыщыть на правій руци.

Прыйшла надъ воду и зняла свого винка, що сплела ранкомъ, зняла, та й каже:—Не зов'явъ ты, мій маковый винку!—и наложыла той винокъ соби на голивку. А на самому березі верба—ажъ геть попустыла виты на воду. Вона й сила коло вербового коріння дуплынастого, схылыла голивку на билу ручку; взялы іи думкы та гадкы. Тамъ, пидъ кучерявою вербою, и освитывъ іи мисяць хорошу и смутну, у маковому винку.

Якъ заискрывся мисяць у води,—„Вже ясный мисяць зійшовъ",—каже (а то, було, якъ любылысь изъ Семеномъ, мисяць зійде—винъ и плыве до неи), та й ступыла на вербову вить... Зійшла, якъ на хыбку кладку, поглянула на вси бокы, та й кынулась на самый глыбъ...

V.

У ранци гоминъ та тревога по двору. Тетянка плаче, старый Гримачъ безъ шапкы ходыть розхристаный, та все пытае:—Де моя Катря? де моя дытына люба?

Кынулысь до воды—тилькы винокъ маковый плавае, кружыть.

Зачынывсь старый Гримачъ; ажъ п'ять рокивъ не выходывъ за свои ворота. Одцурався й отамана, и здобычи. Посывивъ, якъ той голубъ сывый.

Давъ Господь дождаты другои дочкы выдання. Высока та статна, та чорнобрыва! Высваталы іи хороши люде,—сотныкъ молодый и на лыци дуже гарный. Бучне весилля справылы: одъ іи двору ажъ до церквы червоною кытайкою выслалы; срибнымы кубкамы гостей частувалы. Да й понаходыло жъ ихъ чымало: въ хати и на двори, и коло брамы—ажъ усю улыцю вдовжъ закрасылы. Цилый тыждень гулялы.

По весилли поблагословывъ старый молодятъ, выпровадывъ на господу... Сумно старому Максымови самому въ хати; глянувъ тоди на Днипро, та й згадавъ старшу дочку, а сльозы йому на сывый вусъ покотылысь...

— Катре! Катре! дытыно моя хороша! загубывъ я твій викъ молоденькый!...

Даныло Гурчъ.

I.

Козаче село Глыбове пры самому Днипри, та обляглы його високенни горы. Йихатымешъ, то шляхъ тоби звываеться боромъ густымъ такымъ, що й не проглянешъ; тилькы надъ тобою свитъ Божый, округы имла пахуча; здалека щось гучыть-гучыть; колы, отъ опахнувъ свиженькый витерець—и засыніє старый Днипро помижъ зеленыхъ комышивъ та червоного верболозу, и повстають крути сыви горы. Тутъ и село якъ разъ. Билиють хаты, цвитуть городы. Отъ мурована церква зъ высокою звиныцею, давня вже: муръ ажъ зазеленивъ; вымощеный цвынтарь прорисъ травою.

Саме за церквою стояла соби колысь хата славна, и садокъ, и городъ пры ій бувъ добрый. Жывъ у тій хати Охримъ Полищукъ зъ жинкою. Вона була здалека взята, и така то вже хороша, чорноброва, а горда та пышна—Маты Божа! Иде було соби, якъ мальована: очи у землю спущени и не дываться.

Перво воны дуже багати булы. Що йе найкраще намысто, або очипокъ, або що, то вже Ивга соби почепыть. Малы всякого добра, що й не зличыты. Та не довго роскошувалы. Охримъ бувъ чоловикъ такый добрячый—абы кого побачывъ у биди, заразъ вырятуе, хоть тамъ якъ утратыться. Роспозычавъ гроши то тому, то иншому, ще до того й погуляты любывъ, та й не схаменувся, якъ подвир'я спустило и ковани скрыни спорожнилы.

Зажурылась тяжко Ивга, ажъ краса іи зов'яла; зстарилась, ходыть похмура, и дытынка іи не втишае. Що вже яка була въ іи дивчынка хороша!—Вродылась,—каже,—моя дытыно, на горе та на лыхо! Викъ бидою збавышъ, дочко; биду и въ домовыну зъ

собою положышъ.— Усе було сумуе та сумуе, а дытыночка дывыться матуси въ вичи любенько й веселенько та въ долонечкы плеще—не розуміе.

II.

Часъ не спыняеться. Чымало литъ мынуло. Ивга хоть и прывыкла трохы, та вже не та стала, що перше була! А дивчына выходылась у неи хороша, якъ макивочка повненька, свижа якъ ягода лугова, а весела мовъ та пташка спивоча; а що вже правдыва та щыра душа! Зроду-вику не чулы, щобъ кого обмовыла, чы осудыла! така вже любяча истота була! Щобъ тамъ посварыться зъ кымъ, якъ други, то ни въ свиточку! Чы на вечерныцяхъ, чы въ танку, чы дома—до всихъ прывитна и веселенька, якъ ясочка.

Сватае Наталю Мыхайло Бруй, парубокъ добрый и роду хорошого, а що вже кохавъ іи щыро, то вси те бачылы. Люде було любують на ныхъ, якъ зійдуться де на весилли, або въ танку до купы. Обое молоденьки й хороши, якъ повни квиты.

— Отъ колы бъ Господь звивъ до пары!—було кажуть.

Ото жъ пославъ Мыхайло сватывъ; дивчата вже въ дружкы прыбираються та миркують, яке то весилля въ Натали буде; ажъ тутъ сваты зъ своимъ хлибомъ повернулысь: не оддають Натали! Батько й радъ бы, та маты й слухаты не хоче, що не багатый. Зажурывся Мыхайло, плаче Наталя, та ничого робыты! Попрощалысь молодята, пишовъ Мыхайло чумакуваты. Така, бачъ, думка була:—Запрацюю щось, пидможуся, та визьму такы Наталю.

III.

Покы жъ винъ ходывъ по дорогахъ та чумакувавъ, навернувсь иншый, багачъ велыкый, Даныло Гурчъ. Винъ такы зъ козакивъ бувъ, та жывъ соби паномъ, мавъ свій хутиръ и степы, й поле, тилькы що ходывъ у свыти, въ сывій шапци,—не хотивъ у инше вбиратысь. Якось йому крамари, що найиздылы до його де-що купуваты, то й кажуть:—Братику Даныло! всымъ бы ты чоловикъ, та колы бъ ты оту свытыну закынувъ та ходывъ по нашому у каптани.

— А щобъ вы того не диждалы, вражи сыны!—гукнувъ на ныхъ.—Колы маете мою одежыну ганыты, геть зъ мого двора!—То в-сылу бидолахы втеклы одъ його.

Такый бувъ яростлывый, що Боже бороны! якъ розлютуеться, ажъ йому огневи искры зъ очей скачуть и побиліе, якъ крейда. А бувъ хороший изъ себе дуже: высоке чоло гетьманське, бровы такъ и говорять, очи кари, ясни якъ зори, и всмихнеться було такъ ласкаво, да разомъ и гордо й смутно, що ажъ за серце вколупне...

Винъ оставсь змалку сыротою: маты молодою вмерла, а батька вбыто на війни. Росказувалы стари люде, що була ще въ його сестра, хороша дивчына, та злюбылась изъ ляхомъ; братъ того й не знавъ, тилькы знала стара бабуся, що въ ихъ жыла и выпестыла обохъ. Що вже стара не вговоряла Катрю — не послухала дивчына, та якъ брата не було дома, и помандрувала зъ ляхомъ у Польщу. Прыйизджае до господы, та й пытае стару:—А де сестра? чому мене не стричае?—А винъ сестру такъ жалувавъ, якъ свою ридну дытыну; тилькы й на думци въ його, що Катря, чымъ бы то втишыты сестрыцю, якъ звеселыты.

Пытае винъ, а стара заплакала, та й каже:

— Нихто вже не стричатыме тебе, мій соколе ясный, окримъ мене старои!

— А що таке? Яка напасть? Де сестра?

Стара й одповистыла йому, якъ злюбылась Катря зъ ляшкомъ, якъ не слухала ни вмовы іи, ни прозьбы, ни грозьбы.

— Вчора, — каже стара, — у-вечери прыйихавъ йиздець, вона выйшла, а я за нею побигла. Звисно, молоде—хутче добигла, нижъ я. Схопывъ винъ іи на рукы, та й помчавъ. Тилькы й бачыла!

— Чы не той се ляхъ, що въ Максымчыному хутори прожывавъ?

— Той самый, голубчыку! Все, було, куды пидемо, винъ на очи навертаеться.

Ничого бильшъ не сказавъ Даныло. Билый, якъ той билочокъ, спустывъ очи до земли й думае. А дали:—Прощавай стара!

— Куды жъ ты, мій орле? Покыдаешъ мене въ лыхій тузи та въ печали! Чы хутко жъ тебе дожыдаты?

— Хутко буду.

Впавъ на коня, та й полынувъ, и не було його мисяцивъ зо два. Стара выглядае та плаче:—Выкохала, выпестыла, та й обое покынулы!—Колы такъ одного вечора затупотило въ двори; выбигла стара, а Даныло коня прыв'язуе.

— Ой сыну мій, квите мій! Де жъ се ты й доси бувъ? Чы не чувъ про сестру? Де вона, моя пташечка? Яку то ій долю Господь давъ!

А винъ мовчыть, ни пары зъ устъ.

Увела його въ хату, та ажъ злякалась:—такый винъ ставъ!

— Данылечку мій! та якый же ты страшный! Нездужавъ, мабуть? Чы тебе дорога стомыла?

— Утомывсь,—каже,—хочу одпочыты.—Та хмурый, невеселый такый.

Потупала стара коло його—усе мовчыть, та й одійшла.

Жывуть воны у-двійзи. Даныло й не згадуе про сестру, наче зроду іи й не було, а стара вельмы журыться, та й каже одного разу, важко зитхнувшы:

— Де тепереньки Катря моя мыла? Хочъ бы ще мени побачыты мою любку! Якъ то вона на чужыни прожывае?

Даныло такъ, якъ и не чуе.

— Данылечку! чы ты одцуравсь сестры, чы тоби не жалко, що ты й не згадаешъ про бидну дивчыну, а я заговорю, то ты зъ хаты йдешъ? Скильки вже благала тебе пойихаты пошукаты, де вона. Може, той ляшокъ и покынувъ; може, нещаслыва де тыняеться, та боиться вернутысь. Чы ты жъ свое ридне покынешъ у наругу людямъ?

— Не турбуйся, стара, не буде твоя Катруся въ нарузи!

— Де жъ вона? Де жъ вона? Ты іи бачывъ?

— Пом'яны іи душу!

— Боже мій, Боже! Се ты сестру зъ свиту згубывъ! Катрусенько моя нещаслыва! пропавъ твій викъ, якъ макивъ цвитъ! Даныло! велыкый тоби грихъ!

— Годи,—каже,—бабусю, плакаты: не поможеться!

— А винъ же де?

— Спытай чорного ворона, що його кисть розношуе!...

IV.

Оттакый то женыхъ бувъ Даныло Гурчъ, що посватавъ Наталю; а Ивзи не що въ голови, якъ зять багатый.

Бидну дивчыну наче блыскавка опалыла; сама не пры соби.

— Мамо моя!—плаче,—не губить мене молодои, не топить за Гурчемъ. Лучче мени вмерты, якъ за нымъ буты.

Не слухае Ивга дочкы, прысылувала. Повинчалы, одбулы весилля, выпровадылы молодыхъ до господы. Стрила Наталю стара хлибомъ-силлю:—Господыне моя молодая! нехай же тебе Господь щастыть долею й здоров'ямъ! Щобъ була здорова, якъ вода, а багата, якъ земля, а хороша, якъ рожа! Ты нашу хату звеселышъ и мене, старую, одмолодышъ!—Такъ то вже стара витае молоду та радіе, ажъ плаче.

И Даныло иншый ставъ, якъ одружывся: вже не насуплени чорни бровы, и на устахъ ласкавый усмихъ. Полюбывъ щыро молоду жинку. Тилькы молода полохлыва, якъ пташеня зъ гаю: заговорыть винъ—вона й очей не зведе, визьме іи за руку—побиліе на лычку, и рука тремтыть.

Жывуть уже зъ пивроку; все молода не прывыкае. Ставъ супыты зновъ чорни бровы Даныло, и пыльно й гризно часомъ дывыться на молоду жинку.

Поховалы стару; ще смутнійше въ хати стало.

То було стара й заговорыть, и спытае, й пошуткуе, бо дуже любыла Наталю; а теперъ иншый разъ, то цилисинькый день Божый сыдять, не промовлять и словечка: вона що-небудь робыть, а винъ, пидперъ рукою кучеряву голову, не выпускае іи зъ очей, да такъ пыльно та невесело дывыться, що ажъ серце холоне.

Одного разу просыться вона до матери въ гости, бо давненько не бачылась. Даныло мовчыть. Пидняла очи, а винъ билый-билый, тилькы очи блыщать; мовъ опалывъ іи своимъ поглядомъ,—ажъ одхытнулась. Винъ усмихнувся.

— А чы не прыйшлы Глыбовськи чумакы до-дому?—проговорывъ та такъ глухо, мовъ не своимъ голосомъ.

Наталя ледве встояла. Хоче сказаты й не вымовыть словечка. Винъ уставъ и выйшовъ зъ хаты.

V.

А чумакы справди вернулысь до-дому; вернувся й Мыхайло. Тилькы Наталя того не знала и не видала; а колы вже винъ, и якъ, и одъ кого довидався, що вона любылась зъ Мыхайломъ, то Господь його святый знае.

Зъ того часу такъ то вже пыльнувавъ Наталю, що й ступня зъ хаты не пускае. Чы робыть вона де въ садку та розважае себе, спиваючы тыхенько, чы въ двори господарюе—винъ усюды

вродыться и очей блыскучыхъ не зведе зъ Натали, ажъ ій и страшно, й сумно.

Выбираеться якось винъ до миста. Наталя провожае його, стоить блида й смутна, ажъ винъ самъ жахнувсь, якъ поглянувъ. Обнявъ іи крипко й щыро:—Горе мое, Наталю! не любый я тоби! Загубывъ я й тебе, й себе!

Вона хотила щось промовыты, та тилькы заплакала. Упавъ Даныло на коня и помчавсь не оглядаючысь.

Осталась Наталя сама, опорядыла все на господарстви, выйшла въ гай (а хутиръ ихъ у гаю въ самому). Тыхо й пусто округы. Шляхъ звываеться гаемъ... Тилькы шумлять лыстя, щебечуть-джерготять пташкы та шурхають ящиркы въ трави. А зелено й пахучо й свижо! Зъ лыпового зруба, молоди паросточкы пустылысь, выгналась высоко береза и шелестыть осыка тонкымъ лыстомъ; из-за темного дуба то калынова витка вытягнеться и червоный кытягъ ягидъ горыть, якъ жаръ, то колюча гаева рожа покаже дрибни лысточкы й пахучу квиточку; выносяться хвоинкы, якъ стрилочкы прямисиньки, и горобына роскынула зеленый наметъ, и рясно на ій ягидъ червонозлотыхъ. А всякого зилля, квитокъ! и копытныкъ хрещатый, папороть розрослась купою; пахуча берizка коло сухого дуплынастого пенька повылась, и сыній жывокистъ, и кружало червонои смилкы... Ажъ у очахъ мыгтыть!... Зверху сонце такъ и сыпле теплымъ проминнямъ у темну гущавыну, а зъ гущавыны паше на тебе холодкомъ...

Поглядае Наталя округы, та й облылы іи дрибніи сльозы:—Ой свите мій ясный, свите мій прекрасный!—промовыла писнею,—якый мій таланъ нещасный!

Схылыла голову на билу руку, плаче та згадуе свое дивування: якъ то весело було й вильно! И спомянувсь ій ясноокый Мыхайло.., якый винъ тыхый бувъ, любячый...

— Пиду я хоть одвидаю свою матусю,—думае.—Даныло вернеться хиба завтра—не знатыме. Може, въ останне попрощаюсь... Хочъ побачу свое село, пройду улыцею. Спизнюся, то маты проведуть.

VI.

Схопылась та й побигла шляхомъ; а вже вечорило, и роса пала. Бижыть, бижыть Наталя, серце бьеться, якъ не выскочыть...

Мисяць зійшовъ; ничъ тепла й тыха... Отъ и Днипро блыщыть сынею хвылею, и човны по березы роскыдани, а тамъ и перевизъ; за малу годынку перебигты можна—недалечко.

Колы чуе Наталя—за нею женуться. Оглянулась—се Даныло мчыться... наганяе вже... Не пам'ятаючы себе, кынулась Наталя въ воду й поплыла Днипромъ, якъ та рыбочка.

Прымчавсь Даныло. — Не втичешъ! — крыкнувъ, — не втичешъ!—Скынувъ човна на воду и поплывъ за нею: нема весла—гребе гострою шаблею. Човенъ летыть... та все не дожене Натали. Уже вона й далеченько. Червона хустка пишла быстрею; довга коса роспустылась по води, Даныло и вхопывъ іи за ту косу шовкову... якъ замахнувся блыскавою шаблею, тилькы кровъ тепла счервоныла сыву хвылю Днипрову.

Загубывъ Даныло жинку та й самъ пропавъ,—чы самохиттю, чы такъ уже Господь його покаравъ. Найшлы обохъ рыбалкы вранци. Вона змучена й сумна, а винъ гнивный, та гризный, Боже! Якъ ухопывъ мицною рукою за довгу косу, то такъ рука й звелась на викы. Вкупи такъ и знайшлы обохъ.

Колы бъ таку горду душу та на добре Господь напутывъ! Бо бувъ винъ щырый и правдывый. Самъ никого не обижавъ зроду, тилькы себе занапастывъ передъ Богомъ.

Олександеръ Конисьскый.

Конисьскый Олександеръ Яковлевычъ на свитъ народывся 6 серпня р. 1836 въ сели Переходивци Ниженського повиту, въ Черныгивщыни; вчывся въ Ниженській гимназіи и бувъ описля адвокатомъ. Спочатку 60-хъ рокивъ Конисьскый жывъ у Полтави, працюючы коло народнои просвиты; потимъ перебувавъ у Вологди, Тотьми, Катерынославі, та иншихъ мистахъ а зъ р. 1872 до самои смерты – у Кыиви. Зъ його иниціятывы та за його пидмогою матеріяльною й литературною засновано р. 1873 у Львови „Товарыство имени Шевченка“, що реорганизоване р. 1892 въ Наукове. Померъ Конисьскый 29 лыстопада р. 1900 у Кыиви. На ныву литературну Конисьскый выйшовъ р. 1858; численни творы його, пысани поукраинськы й пидпысувани переважно иниціялами, або псевдонимамы (Переходовець, Верныволя, Жукъ, Кошовый, Яковенко, Дроздъ, Перебендя, Вакула зъ Лубень, Дрибный, Журавель, Журманъ, Лесько, Маруся К, Крутинь, Одовець, Полтавець, Сырота, О. Я. Хуторный, Шкода, Чыгирь та ин.) друкувалыся въ часопысяхъ: Основа (1861-2), Черниговскій Листокъ (1861-3), Слово (1861-5), Галычанынъ (1862-3), Мета (1863-5), Русалка (1866), Правда (1867-96), Дило (1881-8), Свитъ (1881-2), Буковына (1885-96), Дзвинокъ (1891-3), Шкильна Часопысь (1883), Зеркало (1890-3), Зоря (1884-97), Русланъ (1898-1901), Л.-Н. Вистныкъ (1898-1901), Запыскы наукового Товарыства им. Шевченка (1892-1901) та иншыхъ. Зъ окремыхъ выданъ треба згадаты: „Украинськи прописи“ (Полтава, 1862), „Арихметыка або шотныця“ (СПБ, 1863), „Перша чытанка“ (Кыивъ, 1881), „Полуботокъ и Калнышъ“ (Львивъ 1887), „Порвалась нытка“, комедія (Львивъ, 1885), „Фотографіи зъ старого мого альбому“ (Кыивъ, 1885), „Порвани струны“ (Жытомиръ, 1886), „Въ гостяхъ добре, а дома лишче“ (Львивъ, 1885), „Оповиданя“ (Львивъ, 1889), „Гришныкы“, романъ (Львивъ, 1895). „Жыття Тараса Шевченка“, т. I и II (у Львови, російськый перекладъ выдано р. 1898 въ Одесси), Творы О. Я. Конисього-Перебенди“, тры томы (1898-1900). По-російськы Конисьскый друкувавъ свои праци въ рижныхъ выданняхъ періодычныхъ: Театральный и Музыкальный Вѣстникъ (1858-60), Русская Сцена (1865), Вѣстникъ Европы (1886-7), Русская Мысль (1891-98), Юридическій Вѣстникъ, Порядокъ, Страна, Молва, Судебный Вѣстникъ, Семья и Школа, Педагогическій Музей, Заря,

Московскій Телеграфъ („Письма тетеньки"), Земство, Земскій Обзоръ, Журналъ для Всѣхъ та ин. Циле жыття свое Кониськый прысвятывъ ридному пысьменству, працюючы до останнихъ днивъ, и середъ діячивъ украинського національного видродження йому належыть безперечно почесне мисце.

Литература: 1) Огоновськый—Исторія..., ч. III, 2) Біографіи въ львивськыхъ часопысяхъ „Свитъ" (1881) и „Зоря" (1893), 3) „А. Я. Конисскій" (Кіевская Старина, 1901 р., кн. I,—некрологъ и библіографычный покажчыкъ творивъ).

Сестра-жалибныця.

Оповидання ликаря.

Велыка сыла пидъ часъ литошньои халеры нашого брата ликаря працювало по селахъ, а ще бильше потрудылыся оти сестры-мылосердни, сестры-жалибныци, якъ прозвавъ ихъ народъ. За те не мало ихъ и не вернулося зъ того „поля бытвы" зъ недугомъ да зъ смертю. Во-истыну кажу вамъ: бильшисть отыхъ сестеръ—святи души; та, на жаль, мало хто у насъ добре знае отсыхъ велыкыхъ трудовныць.

Ось послухайте про одну зъ ныхъ; вона була у мене въ „летючци".

„Летючкою", щобъ вы зналы, земство охрестыло ти санитарни выдилы, що пидъ часъ халеры, перейиздылы зъ села на село. У „летючци" бувъ ликарь, фершалъ, два санитары (найбильше зъ студентивъ) та дви сестры-жалибныци.

Вырядыло мене земство зъ моею „летючкою" въ село Горове. Далы мени двохъ „сестеръ",—обыдви панського роду, але не обыдви панськои вдачи; одна такы добре прындылась и часомъ вытребенькувала, а проте—була людына добра и зъ освитою дивочои гимназіи. Скинчывшы гимназію, вона—не скажу, за що—розцуралася зъ батькамы и пишла „на свій хлибъ",—се-бъ то учыты чужыхъ дитей. Але небавомъ спостерегла, що у неи бракуе педагогычного хысту, кынула педагогію и пишла въ „Красный Крестъ" сестрою-мылосердною... Млява якась вона була: було вона й цупко береться до роботы, та робота не слухаеться іи, не йде.

Друга моя „сестра“ була що инше: ничымъ, було, николы не дасть вона знаты, що вона паненя, що вона гимназыстка-медалистка; робота у неи було горыть; а глянешъ на неи—таке воно сумырне, худорляве, крехке якесь, молоденьке та щыре. Уся іи душа, серце, думкы—наче на долони. Звалы іи Нина Грыгоровна Макивка. Справди була вона неначе та макивка! А вже—украинка, такъ и не сказаты!... психологія іи видбывалася на розмови: слова у неи російськи, а складня украинська; заразъ знаты, по якому вона думае. Не скажу, яки умовы прывелы іи на трудну ныву сестры-жалибныци; знаю тилькы, що вона заразъ писля гимназіи пишла въ „Красный Крестъ“. Певнійшъ за все, що се була потреба іи морального организму, хоча й те сказаты: внутришній мыръ, духово-моральный побытъ чоловика—се все одно, що невидоме дно морське: що тамъ діеться, не можна знаты; можна тилькы гадаты, спостерегаючы обставыны з-околу.

Отожъ на скилькы спроможенъ бувъ я спостерегты Макивку, дакъ уся вона и всима своимы сторонамы пидлягала и корылася самому лышень высокому, благородному порыванню--працюваты скризь и завжды на другыхъ, а не на себе. Я ни разу не спостеригъ за нею якого-будь дрибненького элементу, або порывання жыття эгоистычного: чы ихъ не було зроду, чы вона ихъ выкоренила, знивечыла—про те я не вистенъ, не скажу. Але не було у неи и жалю за чымъ-будь мынулымъ, ни нарикання на людей, ни страху, ни сумування; не помитывъ и радощивъ; навить надіи на що-будь липше за-для себе я у неи не спостеригъ: вона нибы задоволена була своимъ жыттямъ; сказавъ бы я—була вона уривноважена, дакъ сього слова мало на те, щобъ выразно вызначыты духово-моральне становыще Нины Григоровны. Більшъ видповидно буде назваты іи людыною благою, або блаженною, яка не мае за собою гиркого мынулого, не дбае про власне прышле, а все жыве сучасною хвылыною не для себе, а для людей.

Оттака вдача зробыла зъ Нины Грыгоровны зразокъ сестры-мылосерднои. Мицне, нестеменне терпиння въ боротьби зъ недугомъ з'йедналося, злылося у неи зъ нижнотою, зъ прыхыльностю до недужыхъ, зъ запопадлывымъ пеклуваннямъ про ныхъ. Хочъ бы на якый заразлывый недугъ не занепала людына—Макивка йшла запомогаты до неи, не цуралася биля хорого ніякои роботы: хочъ бы яка була гыдка-брыдка та робота, вона іи справыть. И пидъ таки годыны вона ставала якоюсь нибы иншою,—нибы пере-

роджувалася. Маленьке и нибы байдуже звычайно лыченько Нины Грыгоровны займалося, горило; очи сяялы тымъ огнемъ, що не пече, а нижно гріе, пестыть; округъ чола у неи роспускався якыйсь чаривный нимбъ любовы до недужого. Просто не людына вона тоди була, а втиленый янголъ,—янголъ жыття, прысланый Господомъ Богомъ боротыся зъ янголамы смерты...

Одна вада була за Макивкою,—а безъ вады нема людей,—занадто була вона неговирка, скупа якась на слова: що треба, спытае; видповисть, про що у неи спытаешъ, и квитъ—зайвого слова не промовыть.

Дакъ ото и „прылетила" наша „летючка" въ село Горове. День-другый—огледилы мы село и сумижни хуторы; я й кажу: не буде тутъ халеры, тутъ вона пожывы соби не добуде; село, правда, велыке,—тры сотни дворивъ,—але уси обставыны його вельмы добри,—таки добри, що якъ прырывняты Горове до иншыхъ силъ нашои губерніи, дакъ се просто благодатный оазъ середъ пустели... Село стоить на горбовыни, на простори; грунтъ—суписокъ; вода въ трьохъ крыныцяхъ чыста, погожа—пышна вода. Дворы у людей велыки, чысти, садкивъ чымало, улыци шыроки, смитныкивъ нема, а—головна ричъ—и сами люде,—потомкы запорожцивъ, чепурни, охайни и зъ добрымы достаткамы; земли у ныхъ доволи, а въ сьому и вся сыла. Мы булы въ Горовому саме въ Спасивку; се жъ у насъ на Украини велыкый пистъ: нихто ничого скоромного и не лызне. Я обійшовъ уси хаты, пыльнувавъ заходыты въ обиды саме, або на вечерю—нигде не спостеригъ, щобъ люде сыдилы на сухойижи: усюды добрый борщъ, засмаженый оліею, инде зъ сухою рыбою, каша, а то кыяхы; въ недилю—кысиль, або ламанци зъ свижымъ макомъ. Одно слово—йижа добра, колы бъ и скризь такъ. Черезъ се и люде въ Горовому, хочъ и одемкувати трохы, а проте весели, бадьори. Тилькы до насъ булы воны трохы непрывитни; вже мы якъ гарненько та любенько горнулыся до ныхъ, а воны до насъ вовкомъ. Що скажешъ—усе зроблять; слухняни, та якіись сувори, наче до ворога... „Обзорныкамы" прозвалы насъ: намъ, кажуть, обзорныкивъ не треба—намъ и урядныкъ остогыдъ...

Просыдилы мы у тому Горовому день зъ десять; бачу я, що намъ тутъ ничого робыты, налагодывся вже пысаты до земськои управы, щобъ забралы насъ зъ Горового куды инде; ажъ прыбигае верховень, прывозыть до насъ прыказъ: заразъ же „пе-

релетиты“ въ другый повитъ въ жыдивську хлиборобську колонію Кысиливку.

Гмъ!... жыдивська хлиборобська колонія!... чудно и смишно! Де чувано, де выдано у насъ на Украини жыдивъ-хлиборобивъ! Говорить же!... А Кысиливка „колонія евреевъ земледѣльцевъ,“ хоча на цилу колонію зъ усыхъ 125 родынъ ни въ однои нема хочъ бы тоби абы-якого плуга, чы рала, чы иншого хлиборобського знаряддя... нема тамъ ни одного жыда, щобъ умивъ пройты плугомъ по ныви... А проте—„хлиборобы“... „земледѣльцы“... Що жъ! мало хиба у насъ такого, що й не снылося мудрецямъ?... Бачывъ я по степовій Украини всяки колоніи; бачывъ по свитахъ усяки людськи жытла, але жъ того, що побачывъ у Кысиливци, и выобразыты соби не можна! Подумайте: въ цилому сели нема ни одного робочого чоловика—сами тилькы каликы; спорохнили старыкы, пидлиткы да жиноцтво зъ дитворою. А де жъ робочи чоловикы?—Ба! де!... розлизлыся по всій Украини: одни—хурманують; други—крамарюють; трети по велыкыхъ мистахъ ремесныкують; а въ Кысиливку навидуються въ ряды-годы... До хлиборобства у Кысиливци нихто зъ „землевладѣльцевъ “не береться: земли свои воны наймають сусиднимъ хрестянамъ. И дывно и прыкро—тубольци-украинци прыдбалы землю кров'ю и сталы наймытамы у зайдивъ!...

Щожъ діяты! ажъ „и на Сичи мудрый нимець картопельку садыть“...

— А хто жъ веде у Кысиливськыхъ жыдивъ господарку?—спытавъ бы хто.

Боже-батьку! яка жъ тамъ у ихъ господарка!? Такого гольцемъ голого села я зроду-вику не бачывъ! Не скажу, не довидався: чы воно таке звику, чы, може, й не такымъ було, да оголило. Ну, нехай бы воно було убоге, та не таке неохайне, брудне, смердюче!... Хаткы тамъ крывобоки, каряви, пооблуплювани; шыбкы здебильша повыбывани; дворивъ нема, халупчыны навить не обворьовани, а стоятъ чысто обыходчасто, немовъ чабаньски курени въ степу. Замисць улыць—самисинькый смитныкъ зъ одного краю села до другого... Гыдота!...

„Прылетилы“ мы въ въ Кысиливку и першъ за все нигде намъ прытулытыся.

Знайшлы старосту—старого, кульгавого и сухого, наче тараня та, рабе Израиля.

— Дайте намъ кватыру,—кажу до його.

— А де жъ іи взяты? я бъ васъ до себе, дакъ у мене двое хорыхъ лежыть.

— Може комора у кого йе?... мы бъ у комори: теперъ тепло.

— Ще й якъ тепло! Але коморы у насъ ни въ кого нема... на що намъ коморы, колы ховать ничого.

— Ну въ клуню, чы що...

— Ай вай! бодай бы васъ Богъ любывъ!... Яки у насъ клуни? на що воны намъ?

— Що жъ його діяты?

— Не скажу,—видповивъ Израиль.

— Вже жъ и проты сонця на такій специ не смалытыся намъ...

— Якъ то можна смалытыся!... такымъ панамъ не можна смалытыся.

— Може катрягу, або наметъ якый знайдете?

— Нема.

— Трывайте!—догадався одынъ зъ моихъ санитаривъ,—бездитни люде у васъ йе?

— Якъ то—бездитни?... Святый Егова не покаравъ зъ насъ никого неплодіемъ... Була стара вдова... сынъ у неи десь за слюсаря у якійсь економіи... вдова позавчора вмерла... хату забылы... хиба туды?

— Гараздъ! веды насъ туды.

Израиль заразъ назадъ.

— Ай вай!... туды такымъ панамъ не можна—тамъ брудъ... въ таку халупу...

— Байдуже... веды!

Халупа та стояла на самому краю села, добрыхъ гонивъ двое видъ другыхъ хатъ. Отъ мы тутъ и прымостылыся. Було такъ якъ о-пивдни. „Летючка“ моя першымъ диломъ кынулася дезинфектуваты нашу кватыру, а я тымъ часомъ, взявшы Нину Грыгоровну, пишовъ по селу зъ старостою, щобъ обійты усихъ недужыхъ...

Щобъ не збрехаты вамъ, такъ скажу: ледве чы було на все село двадцять хатынъ безъ недужыхъ. Не можна сказаты, щобъ тутъ вельмы лютувала халера; але ще меншъ можна було вызначыты соби, на якый недугъ нема хорыхъ въ Кысиливци!... На ди-

тяхъ ризачка, виспа--навить на чорну виспу булы хори й мижъ дорослыхъ; найбильшъ хорыхъ було на голодный тифъ...

— Ну,—кажу я до Нины Грыгоровны,—погулялы мы трохы не два тыжни въ Горовому безъ дила, за те Кысиливка надолужыть! Тутъ йе, коло чого рукъ доложыты.

— Дийсне,—промовыла вона,—надъ селомъ, здаеться, тилькы й вытае, що сама смерть... Але будемо бороться.

У-вечери, якъ зайшло сонце, силы мы пидъ хатою чай пыты. Я росповивъ своимъ товарышамъ, що мы зъ Макивкою бачылы, що чулы, обходячы Кысиливку, а тоди почалы радытыся, якъ и що роспочаты врангi. Нина Грыгоровна майже ничого не говорыла, мовчкы сыдила та слухала нашу пораду. За те іи тварь, іи очи говорылы мени вельмы багацько. И умру--не забуду я іи твари, іи очей, якымы воны булы въ той вечиръ. Воны такъ и промовлялы, що душа Нины Грыгоровны загарлыво жадае швыдче помогты, або хочъ помагаты недужымъ Кысиливцямъ. Выпывшы шкляночку чаю, вона встала и почала ходыты биля насъ, ходыла нервово, тривожно... Мы вси пишлы спаты—хто въ хату, хто въ сины, хто на горыще—а вона все ходыла, все щось думала, тяжке щось думала... Потимъ—глянувъ я зъ викна—вона стала навколишкы лыцемъ на схидъ сонця. Мени добре було выдко усе іи лыце,—ничъ була ясна, мисячна, хочъ голкы збирай. Я бачывъ, яке моральне страждання обгорнуло усю іи... Я почувъ, що въ мене болыть за неи серце... Не буду вамъ росповидаты уси подробыци, якъ мы ратувалы Кысиливку,—скажу тилькы отъ що. Другого дня ще сонце спало, якъ вставъ я. Хватаюся швыдче выпыты шклянку чаю да йты по хатахъ. До слова скажу вамъ мою ликарську пораду: николы, тымъ паче пидъ пошесть, не треба выходыты ни на яку роботу на-тще... Дывлюся: фершалъ чайналывае:—Никому,—каже. Звычайно, се въ насъ робылы сестры, звисно—жиноче дило; такъ же Нина Грыгоровна, мабуть, и не лягала спаты; ледве заднило—рушыла до недужыхъ.

— А друга сестра?—пытаю у фершала.

— Занедужала,—каже,—лежыть у хыжи, стогне.

— Отъ тоби й на!—думаю соби,—саме до гаплыкивъ!...—Швыдче до неи.

— Що зъ вамы?

— Усе,—каже,—у мене болыть, уси кисткы ныють, не здужаю й рукою повесты. Усе тило болыть.—Огледивъ я іи. Ничого такого не спостерегаю, а вона на всю хыжу стогне да очи пидъ лоба запускае. Ставъ я радыты ій сього, да того.

— Да не залежуйтесь,—кажу,—може, переходыте недугъ.

А вона мени на те:

— Душа моя чуе, що я вже не встану. Не хочу я тутъ вмираты; тутъ мене никому буде й поховаты по-хрыстыянськы; не хочу я середъ жыдивъ лежаты... Кажить, щобъ швыдче мени пидвидку постачылы, пойиду до-дому...

Я почавъ змагатыся, вмовляты іи; казавъ, що безпечнійше не йиздыты. Куды вамъ—и слухаты не хоче!... Годынъ за дви прывелы ій пидвидчыну. Тоди одынъ зъ моихъ санитаривъ, студентъ, до мене:

— Сестру,—каже,—саму небезпечно пустыты: людына недужа, а до миста свитъ не блызькый... Я проведу іи.

— Бога побійтесь, панычу!—кажу я,—хиба не бачыте, що зъ людьмы діеться! Тутъ колы бъ насъ було двичи бильше, то й тоди бъ на всихъ дила; а вы зразу такъ знесылюете насъ! Сестра зовсимъ безпечно дойиде, а ще безпечнійше буде, якъ не йиздытыме.

Винъ якъ почавъ просторикуваты,—бачу я, що його въ п'яткы коле та робота, та боротьба зъ смертю, що стояла передъ очыма у насъ. Розсердывся я и кажу до його.

— Йидьте соби, та тилькы зауважте отъ на що: прыгадайте соби, що мы теперъ зъ вамы на війни и вы не санитаръ, а офицеръ,—ну, хочъ капытанъ,—командуете ротою, чы що; бачыте, що якый-будь вашъ салдатыкъ, почувшы гуркитъ гарматъ, побачывшы дымъ, кровъ, трупы, перенявся такымы жахамы, такъ перелолошывся, що саме тоди, якъ скомандувалы на прыступъ въ штыкы,—винъ наливо кругомъ, да навтикача... Що бъ вы йому сказалы на те? По військовымъ статутамъ вы мусилы бъ його застрилыты?...

— И застрилывъ бы...

— Бачте! А самы теперъ чыните гиршъ за того салдата...

Образывся мій санитаръ.

— Я,—каже,—не втикаю, а звычайна ввичлывисть и обовязокъ гуманнои людыны прымушуе мене провесты недужу женщыну...

— Гараздъ, гараздъ!—перебывъ я його.—Йидьте!...

Пойихалы воны, а мы зосталысь вчотырьохъ. Сякъ да такъ за мисяць поратувалы мы нещасну Кысиливку. Оттоди то, найпаче за першый тыждень нашои праци, и запевнывся я, яка незвычайно гуманна, дійсне свята душа—ота Макивка! Де було найбильшъ небезпечно, щобъ и соби не дистаты заразы, туды саме и йшла; йшла туды, куды навить я, людына на що вже обметана, вельмы неохоче було йду... А вона— про все ій байдуже—йде та ще якъ иде!... Иде зъ запаломъ, зъ нестеменною хоробростю. Вона йшла повна самосвидомосты и правды въ своій праци и боротьби; грудьмы, якъ кажуть, стояла вона за кожного хорого.

А яки жъ страшенни траплялыся намъ хори! У иншого тило зъ кистокъ пообвалювалося, шкура пообвысала; инше було таке выснажене, що дійсне зъ витру валыться!... Не дыво: злыдни, крый Боже, яки! А до того и покирлывисть жыдивъ тымъ злыднямъ и вмилисть жыты килька день безъ хлиба, самою картоплею да цыбулею. Була така биднота, що по мисяцю борошна въ вичи не бачыла...

— Де вже имъ до борошна!—казавъ мени про одну сим'ю староста.—Воны бъ и обметыци булы радисеньки, колы бъ вона була.

Отъ середъ якого лыха працювалы мы! Не вмію я вамъ росповисты, яка густа, ажъ темна, хмара грызоты и роспукы обгортала мою велыку жалибныцю, колы уси наши заходы показувалыся неспроможнымы побороты смерть! Колы хто вмиравъ, Нина Грыгоровна такъ дывылася на його, наче благала простыты ій, наче вона спрычынылася його смерты. За те жъ и не сказаты, якъ вона раювала-радила, колы хорый выдужувавъ!...

Дывлячысь на іи працю, я очамъ своимъ не йму було виры, якъ іи организмъ выносыть таку сылу праци; де у неи та снага береться! Я було обійду килька хатъ зъ недужымы и такъ обважнію, що якъ ляжу, такъ не спроможуся й ногою дрыгнуты, а вона хочъ скилькы працюе коло недужого, а скинчыть зъ нымъ—заразъ до другого... и не спостережешъ було за нею утомы!... Хочъ якъ було прыдывляешся, ни одною рысою не покаже вона, що ій тяжко; бачышъ було передъ себе дывну-предывну людыну: иншои думкы нема у неи, опричъ думкы про голодныхъ Кысиливськыхъ жыдивъ. Певна ричъ, шо ти думкы проганялы утому, бадьорылы Нину Грыгоровну и надавалы ій снагы на трудовныцтво. Але жъ пидъ кинець третього тыжня іи не пизнаты було: чысто

перепалася; лыченько зблидло, стало прозорымъ, ажъ свитыться. Я почавъ благаты іи, щобъ спочыла вона.

— Побережить,—кажу,—себе, не переводьте марно свого жыття.

— Ни,—видповила вона спокійно,—такою працею не переведете жыття. Переводыть його що инше, отъ хочъ бы обманене честолюбство, розбыти надіи, незадоволени бажання эгоистычни, кохання безнадійне,—нема у мене сього ничого...

— Добре,—кажу я,—але жъ теперъ у Кысиливци недужыхъ не багацько; пошести, очевыдно, вгамувалыся. У „летючци" и безъ васъ людей доволи. Спочыньте!

— Нехай,—каже,—якъ пойидемо звидсиль, оттоди й спочыну.

Бачу я, що не мени іи умовыты, и замовкъ. Небавомъ прыйшовъ прыказъ до мене, щобъ я „летючку" роспустывъ, а самъ, взявшы фершала, об'йихавъ околыцю навкругы верстовъ за 20 и тоди вертавъ до миста. Такъ я й зробывъ. „Летючка" моя пойихала, а Нина Грыгоровна й не думае.

— А вы жъ,—пытаю у неи,—колы й куды?

— Мени,—каже,—ще не можна; я повынна лышытысь въ Кысиливци, докы не пидведуться на ногы оти четверо, що одужують зъ тифу... Опричъ того,—каже,—у однієи ще треба килька день масажъ робыты.

Годи було мени тутъ змагатыся. Умовылыся мы зъ нею на тому, що вона перебуде у Кысиливци, докы я вертатыму зъ об'йизду—тыждень, чы що, а тоди й пойиде вона зо мною.

Гараздъ!

Попрощався я зъ нею, наче батько зъ найдорожчою йому за все на свити дочкою-одынычкою, и пойихавъ.

Йизжу соби, а Нина Грыгоровна не йде въ мене зъ головы; все про неи думаю, якъ то вона тамъ одна, моя свята трудовныця велыка?

Думаю—ще день, багацько два, об'йиздъ мій скинчыться, заберу іи, да прывизшы до миста, выпрохаю у земства таку іи запомогу, щобъ стало ій зъ чого цилу зиму жыты; не дамъ ій працюваты, а прытьмомъ вымагатыму, щобъ пидкрепыла свое здоров'я. Я бувъ певенъ, що земство послухаеться мене. Да не прыйшла тилькы тоди до мене въ голову отъ яка проста думка: чы прыйме ту запомогу Нина Грыгоровна? Якъ теперъ думаю, дакъ не взяла бъ вона,—вона була занадто гордовыта. Сказала бъ: зъ якои речи?... А колы бъ я, чы хто иншый, и прымусылы іи взяты,

такъ не спожыла бъ вона на себе йедынои копійкы, а повернула бъ на вбогыхъ, на недужыхъ, неспромижныхъ працюваты черезъ недугъ, або черезъ старисть; одно слово, повернула бъ на тыхъ, що страждуть мовчкы.

* *
*

На третю ничъ наснывся мени такый чудный сонъ: бачыться, що я на весилли у Макивкы, за батька нибы; та, щобъ вы соби думалы?—вытынаю метелыци!... Чоловикъ я безъ всяыхъ забобонивъ; ни въ сны, ни въ вищування не йму виры, а той сонъ таке на мене зробывъ враження, що й не знаю: разомъ винъ мене и прыголомшывъ, и збентежывъ; не спроможенъ я дали йихаты по околыци; такъ мене потягло до Нины Грыгоровны, що я заразъ же на коней и гайда въ Кысиливку.

Старостына хата, здаеться, четверта зъ прыйизду, а до Нины Грыгоровны треба черезъ усе село перейихаты. Отже не стало у мене терпиння, прывернувъ я швыдче до старостынои хаты.

— Gut Morgen, рабе Израиль! Що у васъ, якъ?

— Слава Егови—усе гараздъ.

— А сестра-жалибныця тутъ?

— Тутъ, коней не бралы.

— Якъ же вона?

— А хиба я знаю?... Учора не бачывъ ихъ нигде; не выходылы.

— А позавчора бачывъ?

— И позавчора не бачывъ.

— И ты не навидувався до неи?

— А чого бъ я навидувався?

— Може, ій що треба?

— Колы бъ треба було, то бъ позвалы.

— Поганяй!—скрыкнувъ я якось несамовыто, наче що въ саме серце мене кольнуло.

Прыйихалы до тіеи хаты—синешни двери зачынечи. Думаю:—може ще спыть; натомылася бидолашна, такъ теперъ досыпае свое. Не буду жъ рыпатыся, а подывлюся у викно.

Якъ глянувъ, такъ и не стямывся... затремтивъ увесь, захытався, такъ на прызьбу и прысивъ, наче хто мене по жыжкахъ косою пидтявъ...

Фершалъ до мене, а я тремчу, да нимо на його дывлюся. Винъ догадався; зырнувъ и соби у викно, да тоди прожогомъ въ

двери... Я зибравъ уси сылы, да за нымъ... Входымо въ хату.. Нина Грыгоровна посередъ хаты лежыть. Я до неи... не дыше... и похолола вже... Знаты було, що преставылася въ ночи, певне; може, въ ту саму годыну, якъ наснылася мени... Ну, що було дали?... Та що жъ дали?... Поховалы... Жыды оплакувалы... Усе село збиглося... Ставъ я роспытуваты. Уси въ одынъ голосъ:—позавчора була въ недужыхъ, помагала, радыла, де-кому й гроши давала... а зъ обида вже нихто іи не бачывъ, нихто не помитывъ, щобъ и выходыла зъ своеи хаты.

— И никому не прыйшло на думку провидаты іи?... А вона жъ васъ усихъ провидувала!—мовывъ я до жыдивъ.—И нихто зъ васъ не подумавъ довидатысь, чы не занедужала ваша добродійка, знемигшысь коло васъ? Чы не треба ій чого?

Уси мовчалы, тилькы Израиль, староста, промовывъ:

— Байдуже! Думалы, колы ій чого треба буде, такъ поклыче...

Зъ усього очевыдно було для мене, що Нина Грыгоровна померла зъ халеры; очевыдно, що вываженый организмъ не спромигся боротыся, и халера раптомъ звалыла іи зъ нигъ... Никому було ратуваты, навить воды податы. Такъ самитною, безъ жадноi людськоi запомогы полягла велыка, свята трудовныця!...

То була въ Кысиливци остання жертва халеры. Тяжка жертва! А хто знае про неи? Хто повидавъ хочъ бы йедыне слово про сей зразокъ высокоi любовы до брата?...

И що жъ вона соби заробыла за таке высоке трудовныцтво? Тилькы й того, що отсе мы пом'янемо іи отутъ „не злымъ, тыхымъ словомъ", та скажемо, що дійсне „бильше сея любви никто же имать"...

1892 р.

Гришныкъ.

Зъ запыснои кныжкы.

окохалыся мы зъ моимъ Борысомъ давно, та довгенько не бралыся: все ждалы, доки не зроблять його слидчымъ. Ждалы трохы не два рокы. Скоро зробылы, мы заразъ до шлюбу, та другого дня й на село.

На сели выпало йому жыты. Село Батуривка—велыке село, стоить на самисинькому березі Десны, беригъ крутый такый та высокый, ричка такъ и пидперезала його зъ трьохъ бокивъ. На тимъ боци рички заразъ лугъ—велыкый, ясно-зеленый, шовковый; за лугомъ шырока смуга писку, такого жовтого, що проты сонця наче те золото вылыскуеться. За пыскамы пишлы боры, боры й боры—безъ кинця, здаеться, безъ краю, густи та темносыви, наче туманомъ повыти, а пры мисяци ввыжаеться тоби—наче то не лисъ, а высокый чорный муръ неосяжный; такъ винъ и вперся въ блакытне небо; блакыть та, густа така, такъ и высыть, такъ и паше, наче колыщеться. Наша кватыра була зъ самого краю села, на шпылю; кганкы зъ свитлыци выходылы на Десну. И вмру—не забуду того прегарного выду зъ кганокъ!

Отсе було в-литку—якъ сядемо зъ Борысомъ на кганкахъ зъ вечера, якъ задывымся на оти далеки боры, на блакытне небо, на срибный мисяць, якъ винъ порынае въ Десни, та й не счуемся, якъ и ничъ мыне: тилькы що вечиръ бувъ, а тутъ вже й на свитъ займаеться, почынае дниты...

Гарне село, и не вбоге: сами казенци тамъ, панськыхъ николы й заводу не було; люде въ сели прыязни, благіи, та тилькы якись несмилыви, наче вроны переполошени чымсь. Гараздъ бы, та тилькы часомъ нападала на насъ нудьга за мистомъ: звисно,

обое мы й родылысь, и зрослы хочъ и не на великому мисти, та все жъ не на сели; городянськи звычаи оброслы насъ, спекатыся ихъ, прызвычаитысь до жыття селянського не такъ то легко,—що й казаты!

Безъ дила мы не сыдилы, найпаче Борысъ; у його роботы разъ-по-разъ було доволи; и въ мене не безъ неи: що було по домивци, а що й йому помагала, пысала. И кныжокъ намъ не бракувало, було що чытаты. Такъ же не можна все чытаты да пысаты; остыне, заманеться перекынутысь жывымъ словомъ зъ жывою душею, подилытыся власнымы думкамы, почуты чужыхъ. Ни мени зъ Борысомъ, ни йому зо мною дилытыся ничымъ було, бо въ насъ була и душа йедына, и думка йедына. На все мы дывылыся однымы очыма, про все думалы одною головою—такъ вже мы кохалыся, що справди наче одынъ въ одного перелылыся и злылысь... Тымъ то й бажалося часомъ чужои жывои, интеллигентнои души. Такои души намъ бракувало; отъ чому й траплялося нудытыся за мистомъ. Въ Батуривци на циле село тилькы й було интеллигенціи, що одынъ пан-отець Зосыма Манычъ, та и зъ його невелыка интеллигенція: звисно, освита убога у його: що вынисъ зъ семынаріи, зъ тымъ и зазимувавъ, бильшъ ничого не прыдбавъ; чытавъ винъ йедыне „Епархіальныя Вѣдомости", та й то ще запевне не скажу, чы чытавъ,—знаю, що воны доходылы до його; а бильшъ у його ничого не було. Мы спершу давалы йому дещыцю зъ нашыхъ кныжокъ, потимъ спостереглы, що винъ неохоче ихъ чытае; бере ихъ тилькы за тымъ, що ніяково було не взяты. Отъ чому зъ отцемъ Зосымою не геть було розговорышся про таки думкы, якыхъ, траплялося, назбираеться въ души повно до самого верху. Та й звычайно отець Зосыма бувъ негозиркый, якыйсь прыголомшеный, зажуреный; а людына винъ молода, волосся ще до плечей не доросло и борода ще шыи не закрывала; але йому молодому выпало занадто вже старе лыхо и таке в'йидлыве, що во-викы не спекатыся його: вдовець винъ бувъ, за першою дытыною овдовивъ, и году зъ жинкою не прожывъ. Ще колы бъ хочъ дытына жыва була, то тишывся бъ нею, а то й дытынка зъ тыждень поквоктала та й соби за матинкою. Отець Зосыма зистався одынокымъ—наче та верства на стовповому шляху.

Та ще й на викы одынокымъ...

Такымъ мы його й засталы; видаючы його горе, мы й не дывувалысь тому, що винъ такый соби чудный: думалы—неутишна

людына! Овдовиты хочъ кому горенько велыке, а попови, та ще такому молодому, горе на викы.

А вже жъ на викы свитъ йому затканый, замережаный. Правду люде кажуть-говорять: сухій вышни не квитчатыся, вдовцю-попу не винчатыся...

Тожъ вышня—дерево, а пипъ—хочъ пипъ, а все жъ нихто, якъ людына, зъ людськымъ серцемъ, зъ людською кров'ю, зъ людськымъ почуттямъ. А серце у отця Зосымы було чуле, добре; се знаты було зъ того, якъ винъ поводывся зъ своимы людьмы, зъ прыхожанамы; нихто на його не нарикавъ; не доводылося мени чуты, щобъ хто й ремствувавъ на його за що. Любылы й шанувалы його прыхожане: до недужого, було—абы прочувъ, що хто занедужавъ—заразъ пиде самъ, не званый, не проханый...

Все жъ, кажу я, отець Зосыма, хочъ якои винъ доброи души чоловикъ бувъ, а не вдовольнявъ тіеи нашои потребы, яку мы инколы почувалы.

* *
*

Разъ якось сыдымо зъ Борысомъ на кганкахъ; я чытаю, а винъ слухае; було се въ недилю. По недиляхъ и по велыкыхъ святахъ Борысъ слидства не робывъ, щобъ людямъ спочынъ даты, не турбуваты ихъ, хиба вже выпадало що таке вельмы пекуче. Вже вечорило; череда йшла зъ поля. Колы жъ прыбигае урядныкъ.—Такъ и такъ,—каже,—въ Сенькахъ парубокъ парубка на смерть убывъ.

— Якъ се такъ, за що?—пытаеться Борысъ.

А сказаты вамъ, село Сенькы було недалечко видъ Батуривкы, верстовъ може зъ десять, и люде тамъ булы, якъ отъ и Батуривци—сами казенци и вже такы сумырни та чесни, що про ныхъ якои неславы й на макове зерно не чуты було... Шынку навить въ сели не було. Зумылысь мы, роспытуемо урядныка. Винъ бувъ, якъ самъ казавъ про себе, „человѣкъ просвѣщенный,“ де-що чытавъ и любывъ въ розмови заразъ показаты свое „просвѣщеніе“.

— Романъ,—каже,—дійсне цилый романъ и скинчывся драмою... Отамъ, у Сенькахъ,—каже,—у Васыля Чмеля йе доня Зинька,—дивка, такъ щобъ не збрехаты, мабуть за 20 переросла; зъ себе вона моторна, не взявъ іи врагъ, чепурна, красючка, та ще

й багатырева дочка; такъ вже, звисно, до неи хлопци лыпнуть, наче бжолы коло улика. Найбильшъ за всихъ лыцялыся до неи Мойсій Гурычъ та Лука Кравець. Чы воны справди закохалыся, чы тилькы жевжыкуючы лыцялыся—запевне я не довидався: „дознаніе сего пункта не выяснило“; люде всяково—кажуть и сюды, и туды; а про неи такъ уси въ одно слово, що вона обомъ имъ зубы тилькы скалыла. Обомъ имъ, значыть, закортило побратыся зъ нею в-осены; такъ отъ бы то й сватывъ засылаты. Розбалакалыся ото воны соби вдвохъ, та одынъ одному пидъ чаркою й попрызнавалысь по правди, значыть, по щырій, що й той, и сей хоче за рушныкамы посылаты до Чмеливны. Вже жъ обомъ не можна, хтось мусивъ гарбуза взяты,—а кому жъ гарбузъ до смаку! Треба було комусь поступытыся. Отъ и заспорылыся воны. Та й доспорылыся до того, що выйшло чысто, доложу вамъ, наче въ тіеи офицерни: на дуэль, мовлявъ, одынъ одного!... Оттаке... Та й комедну дуэль спорудылы! Якъ бы вы думалы—що воны соби выгадалы? зроду не вгадаете! на перебій пишлы, навкулачкы, та ще й не на самоти, а прылюдно: поклыкалы парубкивъ, секундантивъ наче, зъ усього свого кутка склыкалы, та й ну за царыною на возлисси одынъ одному ребра личыты!... Умова, кажуть, була, щобъ пидъ серце не стусуваты и до смерты не бытыся. Отже Кравець не постеригся,—певне, що розгорився, та зъ запалу якъ уцидывъ Гурыча пидъ саме серце, такъ той беркыць—та й капутъ! Отъ вамъ и романъ, и драма, и пойедынокъ, усе наче въ кныжци, наче мижъ людьмы цывилизованымы...

— Погана ричъ,—каже мій Борысъ,—завтра прыйиду.

— И я зъ тобою, Борысе!—кажу я,—визьмы й мене.

Борысъ мени на те:

— Я не змагаюсь, та тилькы—де ты тамъ прымостышся, колы доведеться заночуваты? Я знаю, що у Сенькахъ, опричъ попа, нигде, а у попа ніяково,—попадя нездужае...

— Мабуть не сьогодни-завтра Богу душу оддасть,—мовывъ урядныкъ.—Учора прычащалы; вашъ отець Зосыма прыйиздывъ прычащаты.

— Байдуже,—кажу я Борысови,—вже якось тамъ переночую, а пойиду зъ тобою,—цикава ричъ!...

* * *

Другого дня по обиди мы булы въ Сенькахъ. Урядныкъ вгадавъ: попадя не пережыла й ночи, преставылася тоди саме, якъ урядныкъ бувъ у насъ. Мы засталы іи вже въ церкви. Другого дня булы похороны. Правывъ нашъ отець Зосыма. Блызче до Сеньокъ не було попа. Я пишла до церквы на похороны.

Покійныця лежала въ домовыни; округъ квитокъ-квитокъ, а вона въ ихъ, немовъ жыва, тилькы що не заговорыть; наче вона не вмерла, а тилькы заснула. Якый у жывои бувъ выдъ, яка на йому звычайно лежала добристь та щыристь, яка звычайно була у жывои усмишка въ правому кутку маленького рота,—такъ воно все й зосталося—наче застыло!... Болизно було мени дывытыся на неи; така молода, ще й двадцяты не мынуло, зъ себе прехороша, жыты бъ та Бога хвалыты—ни жъ; смерть не розбирае!... Я не роспытувалася, а люде промижъ себе мовылы, що вона зъ журбы вмерла.

Правыть отець Зосыма похороны, и чуты, що голосъ у його тремтыть, не дае йому выразно промовляты; сльозы зъ очей---капъ да капъ, а якъ дійшовъ до „со святымы упокой", такъ и заголосывъ, захытався, та грудьмы на труну и впавъ. Кынулысь люде до його, пиддержалы, провелы його пидъ плечи у вивтаръ; тамъ винъ выплакався, довго плакавъ, та й зновъ выйшовъ правыты и вже до самого кинця правывъ, усе плачучы; ледве-ледве скинчывъ похороны, а до гробовыща усю дорогу велы його пидъ плечи...

Люде йдуть за тиломъ та голосять:

— Отъ яке чуле серце въ сього попа!...

— Говоры жъ... за своею такъ не плакавъ, якъ за чужою...

Запечатавшы, отець Зосыма вже не спромигся йты на обидъ; сивъ швыдче на воза, та прямо до господы; пообидалы безъ його; замисць попа, дыяконъ возгласывъ по обиди „вичну пам'ять".

У-вечери вернулыся и мы до господы, а вранци—чуемо: нашъ отець Зосыма не встае, рукъ не здужае пидвесты. Я заразъ до його; знаю, що винъ одынокый, никому його, якъ слидъ, доглядиты. Дывлюсь на його, и очамъ своимъ не йму виры: чы се нашъ отець Зосыма, чы хто иншый?—такъ його за одну ничъ переминыло: щокы йому затягло, очи позападалы глыбоко такъ, пидъ очыма сыне обиддя, а лыце горыть, ажъ паше. Доволи мени траплялося на своимъ вику бачыты недужыхъ, а щобъ такъ за

одну ничъ людына не своею стала, такъ не доводылось. Я до його, за руку,—рука наче жаръ; промовляю:

— Здорови булы, отче Зосыма!—а винъ и голосу не подае, тилькы зинькамы блымае.

Заразъ мы гонця по ликаря; а до ликаря то не блызькый свитъ, верстовъ зъ трыдцять; докы туды, да видтиль—скилькы то часу треба, птахомъ не злитаешъ. Я що тямыла, сама рукъ доложыла: розбавыла горилкы та оцту зъ горчыцею, вытерла його всього, до головы компресъ. Въ ночи прывезлы ликаря... —Льоду бъ,—каже,—йому до головы.

Господы Боженьку нашъ! де жъ ты того льоду на сели визьмешъ, та ще въ Спасивку? Подывывся ликарь:—тифъ,—каже,—ликарствамы тутъ ничого не вдiешъ; колы сама натура справыться—добре, а ни, то й ничого не поможемо.—Такъ и пойихавъ. Тыжнивъ зо тры не видходыла я видъ недужого попа; тамъ було и днюю, и ночую; навидаюся до господы, пообидаю, та швыдче зновъ до попа... И такы, не въ похвалу соби скажу, одходылы мы отця Зосыму, не далы йому вмерты.

* *
*

Осинь того року выпала незвычайно гарна, другои такои въ нашiй краини я й не зазнаю: тепла, ясна, годынна осинь, дощи перепадалы потроху и надавалы рослыни свижого жыття та сылы. Досыть сказаты, що до самои Покровы гудына на огиркахъ не почучверила, така свижа була та зелена, наче передъ Петромъ.

Саме на Воздвыження прыйшовъ до насъ передъ вечеромъ отець Зосыма. Борыса мого не було вже другый день,—десь на слидстви забарывся. Сыдымо мы зъ отцемъ Зосымою на кганкахъ; бильшъ того, що мовчымо та дывымося, якъ незамитно на око, повагомъ зныкае день, наступае вечиръ, а за нымъ и ничъ. Дывымося на темни далеки боры, бачымо, якъ за нымы небо темнiйшае, блакыть густiйшае, шыршае, наче все небо займається сынимъ огнемъ. Чуемо въ соби, якъ—чы зъ того сынього неба, чы зъ того повновыдого срибного мисяця, чы зъ тыхъ зирокъ, чы зъ усього, що надъ намы й округъ насъ,—налываеться въ наши души щось таке тыхе та спокiйне, наче й мляве, любе та мыле,—щось таке, чого въ день пры сонци не спостерегае въ соби людына. Мабуть дняне метушиння людське да той невсыпущый клопитъ про хлибъ насущный щильно-прещильно зачыняють

двери въ людськи души и не пускають туды отого тыхого, мягкого, благого вечирнього настрою... Такъ отъ сыдимо мы мовчкы и такъ такы и чую я, що въ душу до мене йде элегія, що все тило мое проймае чудовный, именно чудовный лирызмъ; серце хоче говорыты, словамы висловыты усе те, що запало на саме дно його.

Глянула я на отця Зосыму,—бачу, и въ його по твари миныться выразъ: звычайный, суворо-журлывый выдъ якось зныкае, уся тварь йому стае иншою, доброю, щырою, наче вона вся переймаеться бажаннямъ говорыты. Я мовчу, дывлюсь, та спостерегаю... Ще килька хвылынъ; отець Зосыма вставъ и почавъ ходыты по кганку, въ його рухахъ стало знаты жвависть, въ очахъ заблыщалы яскрави искоркы энергіи, губы у його якось ворушылыся, выдко було, що воны хочуть розмовляты, що якась внутришня сыла не дае имъ спокою, рушыть ихъ. Я мовчала. Мени здавалося, що от-отъ розгорнеться передъ моимы очыма кныга Зосымынои души и я прочытаю тамъ найцикавійшу таемнычу сторинку попового жыття... А въ кого зъ людей нема такои сторинкы, що не передъ кожнымъ вона розгортуеться, и не коженъ втне прочытаты іи и зрозумиты?... Я не помылылася. Пройшовшы килькы разивъ по кганкахъ, отець Зосыма почавъ говорыты про велыку сылу прыроды, про всемогучество Боже, про кохання, про грихы.

— Воно одно, оте кохання,—мовывъ винъ дали,—воно и нищо бильшъ—альфа и омега усього доброго й лыхого въ жыттю людському—„имъ же вся бысть и безъ него ничто же бысть“...

Я щось на те видповила. Не скажу вже що; пам’ятаю тилькы, що пыльнувала, абы розмова йшла дали, абы бильшъ зворушыты отця Зосыму, абы выразнійше було мени роздывытыся, що у його на души та на серци. Слово по слови, отець Зосыма стававъ бильшъ и бильшъ говиркымъ, бильшъ жвавымъ та щырымъ, и нарешти бесида його полылася тыхою цивкою, наче та крынычна вода з-пидъ каминя.

— Отъ хочъ бы й про себе скажу,—мовывъ винъ,—щò, якъ не кохання згубыло мене, на викы згубыло, зламало, выкрутыло у мене серце, зробыло жывымъ мерцемъ, прыневолыло тынятыся по свиту, — тынятыся не якъ жыва душа, а наче мрець по широкій могыли?... Воно, отсе кохання, повынно бъ було зробыты мене щаслывымъ, а воно и до тяжкыхъ грихивъ довело мене и зробыло мене на викы вични безталаннымъ...

знивечыло мене... Ну, правда, не саме кохання; не безъ того, що й умовы жыття нашого попивського... але на все воля Божа! Не будь Його святои воли, такъ бы не сталося... а що чоловикъ вдіе проты Бога?... Ничого!... Смырысь, не мудрствуй лукаво! Покорысь десныци Всевышнього, та й иды, куды вона веде; а на себе, на власну сылу, не вповай! тлинь йесы!... Чого тоби насыпано въ торбу, те й несы покирлыво, не нарикаючы, не маріючы про якусь легку ношу... Безъ ноши нема жыття: ношу самъ Богъ дае кожній людыни... Винъ святый знае, кому що прыпадае... Ну и несы, несы, та й не забувай, що мріи—марна ричъ!... несы та й не жалкуй, бо що зъ того жалю? Се теперъ я такъ думаю, се думка старои людыны; вамъ, може, чудно, що я за такого молодого вику та кажу таке, де не чуеться й слова боротьбы зъ жыттямъ, зъ обставынамы, зъ лыхомъ? Кажу таке, видъ чого тхне могылою?... ба!—кажу жъ я вамъ, що я жывый мрець! Зистарився швыдко, зив'явъ не цвившы, вмеръ не жывшы... А боротьба... марна ричъ! шкода праци! де вже?... та й не прыстало якійсь козявочци боронытыся проты Божои воли... Було прокыдалысь и въ мене колысь думкы про боротьбу, та куды мени! На що? Все одъ Бога! а зъ Богомъ не бытыся й не позыватыся, бо все Його; тилькы й нашого, що грихы... а въ мене грихивъ, грихивъ!... и пидвело мене на грихъ те, що, кажу, повынно бъ було прывесты въ рай, до спасення...

На другому роци моеи богословіи пойихавъ я на село въ другу губернію до одного пана сына його готовыты до гимназіи Думавъ, зароблю за лито на зиму. И справди заробывъ, та ще якъ! такъ заробывъ, що й на цилый викъ стане. Зустривъ я тамъ у дыякона дивчыну... побачывъ іи вперше въ церкви и зразу закохався; йшло тоди мени двадцять друге лито... Такъ закохався, що й не сказаты... За тыждень зустривъ іи вдруге; зъ церквы до дыякона зайшовъ; у його пообидавъ, а по обиди пишлы мы зъ Лесею,—звалы іи Лесею,—гуляты на греблю... Я й прызнався ій... колы жъ не було у мене сылы таитыся... Чую, и вона мени те саме каже: якъ побачыла,—каже,—тебе въ ту недилю, такъ мое серце й занялося, и запалало; сама не тямлю, що зо мною... Вже жъ и кохалыся мы зъ нею—ажъ до кинця вакацій... Я вже й не тямлю було, де я и що я—чы я на неби, чы на земли, чы витаю поверхъ земли, пидъ самымъ небомъ... Ой, Господы, Господы!... давъ Ты мени зазнаты щастя, та не довго; за те жъ потимъ и кара

выпала на мене велыка!... липше бъ було не знаты мени того раю та не каратыся отакъ, якъ теперъ... Хто жъ його знавъ, що такъ станеться; та й хиба я по своій воли?... Не воленъ я бувъ спыныты серце...

Братыся намъ заразъ не можна було, треба було кинчаты мени семынарію, та тоди вже. Мы соби й умовылыся цилый рикъ ждаты, думалы: хиба то довго? думалы: хто намъ на дорози стане, кому що до насъ? Вона дыяконова годованка, а я кругомъ сырота, ни роду у мене, ни племени, воленъ, якъ витеръ той въ степу... Никому мы про свое щастя, про свои гадкы ни слова...

Сыжу я коло своеи богословіи, працюю добре; хыстомъ мене Богъ не надилывъ, такъ якъ другыхъ; инше разъ перечытае—и знае, а я—ни! пам'ять така у мене була прытоптана. А въ нашій науци на все треба пам'яты, безъ неи хочъ зъ якымъ розумомъ, не багацько вдіешъ. Попрацювавъ я добре и добре здавъ экзамены.—Теперъ,—думаю,—панъ на всю губу. Заразъ,—думаю,—писля Петра до Леси, та й поберемось... вже певна ричъ, дыяконъ не змагатыметься.—Взявъ заразъ напысавъ до його про все, прызнався, прохавъ, якъ слидъ, благословення у його... Що жъ бы вы думалы... Ой, та й дурный же я бувъ!... Треба вамъ сказаты, що ще на Риздво и на Великдень пысавъ я до його, тилькы поздоровлявъ зъ святкамы и його, и Лесю, а бильшъ ничого. Ни винъ, ни Леся не видпысалы до мене. Хто другый заразъ бы схаменувся, а я соби байдуже; думка така: що тамъ видпысуваты, та ще зъ такого глухого та далекого села?... Дурный бувъ, чы такъ вже та надія, те щастя отуманылы мою голову, самъ того не тямлю. Отямывся вже тоди, якъ зайихавъ такъ, що ни въ тынъ, ни въ ворота. Прыходыть небавомъ лыстъ видъ мого дыякона; чытаю й очамъ не йму виры... пыше, що ще заразъ писля Риздва Леся побралася...

Я такъ и похоловъ!... Чы мени, думаю, въ Десну, чы на суху вербу теперъ, чы що? Не заподіявъ ни того, ни сього; чы я Бога побоявся, чы не стало у мене сылы воли рукы на себе наложыты—не скажу про те: гараздъ и самъ не тямлю. Оте тилькы й тямлю, що я тоди посатанивъ, розуму позбувся; дыяволъ мене отуманывъ и напутывъ на таке, що й видъ Бога грихъ, и видъ людей соромъ. Загадався я мстытыся Леси; якъ мстытыся?—про те я не думавъ! я перенявся самою лышень думкою побачыты Лесю и помстытыся. Треба жъ було довидатыся, де вона? Зновъ

дурный я напысавъ до дыякона, зновъ винъ мени не видпысавъ; тоди вже я стямывся, напысавъ до того пана, де я вчытелювавъ. Той заразъ видпысавъ... Ой, бодай бы я бувъ не диждавъ тои видпыскы, а то... сказано: дальше въ лисъ—бильше дровъ...

Довидався я, що Лесынъ чоловикъ попомъ въ нашій такы губерніи... заразъ у мене думка—туды... чымъ же мени замутытыся до того попа? Такъ, нибы подорожній, ніяково; ну, що зъ того, що я въ його переночую, нехай и переднюю, та й годи! Може, Леси й не побачу, не трапыться іи въ господи, або що... А хочъ и застану, хочъ и побачу іи на такый короткый часъ, що зъ того, що я іи вдію?... Убываты іи? ой—ни! така думка мени не прыходыла; я жадавъ пимсты лютои, довгои, щобъ моя зрадныця довго каралася, довго спокутувала свою зраду. Думавъ я, думавъ и ничого такы не прыдумавъ. Ставъ на тому, щобъ иты, зайты до того села, де жыла Леся; выдаты, нибы йду на прощу въ Рыхлы до св. Мыколая—а шляхъ въ Рыхлы черезъ те село,—такъ отъ нибы я въ дорози пидбывся, занепавъ; та й впросытыся до попа—перебуты, докы мени полекшае, а тамъ вже бачытыму, що початы, що робыты. Взявъ палыцю въ рукы, торбу за плечи, пишовъ; иду, лютую, звирюся на Лесю. Десь мене тоди Богъ зовсимъ покынувъ, бо нищо добре не йшло мени на думку. И дывна ричъ! Лютую я, йдучы, а Леся ввыжаеться мени такою доброю, чыстою, прыязною.. Отже нищо мене зъ того не проймае, сама тилькы злисть клекотыть въ серци, сама тилькы пимста правыть моею душею!...

Прыхожу въ село, просто до попа въ двиръ, пытаюся—кажуть: пан-отця нема въ господи, пойихавъ до женцивъ, хиба пизно у-вечери вернеться; а пани-матка дома, сыдыть у свитлыци... Прошу я провесты мене до неи. У синяхъ знявъ торбыну, положывъ іи, обтрусывъ трохы куряву зъ себе; потрошку стогну, кульгаю; дурю Бога и людей и себе самого,—недужого, бачте, вдаю... Справди я бувъ недужый, справди кульгавъ; але жъ—нездужавъ я душею, серцемъ, кульгавъ на розумъ: помутывъ мени його сатана... Господь видъ мене одступывся.

Вхожу въ свитлычку—повно квитокъ усякыхъ; мижъ нымы Леся, наче царыця тыхъ квитокъ, сыдыть мижъ нымы и якесь шытво въ рукахъ у неи.

Якъ глянувъ я на Лесю, якъ зустрилыся мои очи зъ іи очыма чорнымы, велыкымы, блыскучымы, такъ я й замеръ! Стою,

дывлюся, хочу слово промовыты—языкъ не повернеться; хочу пидійты до неи блызче—ногы не слухають; увесь тремчу, а на серци у мене стае легко, у души такъ спокійно, тыхо... Чую, що на серци ни крыхточкы злосты, жадоба пимсты зныкла; чую, що вернулося до мене, усього мене обгорнуло колышне, святе та чысте кохання до Леси!... Дывлюся на неи—бачу: не та вона стае, мыныться; округъ неи якесь ясноголубе сяево; за плечыма у неи крыла и от-отъ здійметься вона и полетыть въ росчынене викно. Я кынувся до неи, щобъ вхопыты, не пустыты іи, я розвивъ рукы и не тямлю вже, якъ вона прыпала до моихъ грудей... Въ очахъ у мене потемнило... чы мы що говорылы тоди, чы ни,—ничого не пам'ятаю... Пам'ятаю тилькы, що колы я отямывсь, мы одынъ одному впылыся въ уста и горымо видъ поцилункивъ... Вона до мене: „Зосю!“ Я до неи—„Лесю!“ и бильше ничого... Такъ килька хвылынъ! Ото було суще щастя мое, але и сущый грихъ мій, тяжкый, великый грихъ!... Щò колы бъ хто тоди заставъ насъ отакъ?... Э! що! хиба мы тоди про те думалы? хиба я тоди бувъ пры соби? хиба я тямывъ тоди, що я чыню? що у мене воплотывся самъ сатана? Ничого сього я тоди не думавъ и не тямывъ; теперъ и каюсь, и караюсь!... „Йе каяття, та нема вороття!“—нема, на викы нема...

Все отсе говорывъ отець Зосыма, ходячы по кганку шырокымы ступнямы и махаючы нервово рукамы. Зъ останнимъ словомъ винъ зупынывся, потеръ долонею свое чоло, наче бажавъ щось соби нагадаты, зитхнувъ, глянувъ на небо и зновъ почавъ ходыты й говорыты.

— „Мынулося, не вернеться“!... не вернеться, правда, але не мынулося, ни! Хвылыны того велыкого щастя и ще бильшого гриха не мынулы, а на викы врizалыся въ мою пам'ять, в'йилыся въ мою душу. Отъ и теперъ чую, увесь чую, якъ воны хвылею ходять по души та серпомъ рижуть по серцю, и ничого зъ ными не вдію: знаю, що гришу, и теперъ гришу, а не маю сылы не гришыты; не маю воли надъ собою... Господы! якый бы я радый бувъ вырваты зъ себе серце, закынуты його, щобъ воно не болило, не щемило, не нагадувало мынулого кохання и немынулого гриха...

Гришу й тымъ, що отсе росповидаю вамъ, а не спроможуся мовчаты: якась недовидома мени сыла прыневолюе мене говорыты. Чую, що душа повнисинька до-верху, а хтось іи ще налывае

отымы спомынкамы, и ллються воны черезъ край и вылываються, збигають, наче окрипъ той у повному горшку, що клекотомъ клекотыть... Докы його не видставышъ зъ огню, доты винъ клекотитыме, бигтыме... Нйкому моеи души видставыты зъ пекельного огню, а самъ чы не вмію, чы сылы не маю... Отже слухайте до кинця. Докы ото прыйшовъ вечиръ, докы прыйихавъ отець Лука—такъ звалы Лесыного чоловика—доты мы все цилувались та мылувалыся. Леся росказала мени, якъ іи посваталы, якъ прыневолылы выйты замижъ... Вона змагалася, прызналася дыяконыси, що мене кохае, що вона немовъ уже заручена зо мною... Дыяконъ спершу усовищувавъ іи, запевнявъ, що все те кохання дурныця, мана. „Твій коханець,—говорывъ винъ ій,—бувъ, та й нема: ни слыху, ни висты ни про його, ни видъ його... Та й цяця зъ його, мовлявъ, не велыка и надія на його, якъ на литній витеръ: шумыть десь вгори поверхъ дерева, а млына не поверне... Колы то ще винъ семынарію скинчыть, та ще чы й выйде на попа, а колы й выйде—колы ще прыходъ соби добуде, и якый ще той прыходъ буде; може, дви бабы та пивторы жабы; а тутъ вже все готове! Завтра Лука звинчаеться, за тыждень и пипъ, та ще на такому прыходи, що всякому заздро... До того въ його и дядько не абы-хто, а самъ отець ключаръ, правша архыереева; винъ незабаромъ и выведе Луку въ люде, не дасть йому на сели чевриты, вытягне въ „кафедральные“...—Я,—казала мени Леся,—и се и те, а воны одно: „Годи тоби нашъ хлибъ йисты, и такъ вже об'йила; або берысь зъ Лукою, або йды соби геть видъ насъ; мы тебе выгодувалы не на те, щобъ ты не слухалася насъ... задрыпанка, була бъ пидъ лисою ночувала бъ, колы бъ не мы... Такъ ты дякуешъ за нашу хлибъ-силь, за наше пеклування?“...—Та якъ почалы докоряты та пекты—гиршъ лютои печіи пеклы, и такы допеклы до свого... здалася, покорылася...

Я не нарикавъ на неи. Вже жъ не що ій було бильшъ робыты: або пидъ винець зъ нелюбомъ, або свитъ за очи. Куды жъ ій йты? Молода, нетямуща ще, ни до чого не прывчена: вміе зварыты, спекты, латку насадыты, панчоху заштопаты,-- зъ сього не прожывешъ... И куды бъ вона, сырота, вдарылася, до кого бъ вона прыхылылася, одна на цилый свитъ, самитна?... Колы бъ була до мене вистку подала—чы не догадалася, чы не можна було... не скажу про те... Подумаешъ—якъ було й не догадатысь!... а проте... колы чоловикови йде на безголов'я—де той и розумъ

динеться! То жъ у чоловика, а то у молодои дивчыны, та ще й розумъ той сыритськый. Ба! колы бъ вистку й дала була, то що бъ я ій помигъ?—ничого, докы не скинчывъ своеи богословіи... а іи тымъ часомъ выгналы бъ; куды ій? за наймычку?... хто бъ ій взявъ? Переночуваты бъ нигде було—хиба де пидъ плотомъ, а въ хату бъ на сели нихто не пустывъ: дыякона вси боялыся... та ще взявъ бы та й крадижку яку навивъ... хиба йому що?... Одно слово, звинчалы ихъ... не на добро звинчалы... Думалы, мабуть, що винець все покрые, що з-пидъ винця Лесыне серце розгорнеться наче та хустка, що рукы в'язалы... овва! не на таку напалы, тилькы вику ій вкоротылы, тилькы въ обохъ насъ укралы нашу долю та довелы мене до тяжкого гриха, занапастылы мою душу. Леся зареклася, що хочъ и буде винчаною попадею, а проте до вику, до суду не буде Лучыною жинкою, зъ нелюбомъ ложа не подилыть. Зареклася и не змылыла; хочъ чого ій не робылы, а зъ пути не збылы: и благочынный прыйиздывъ, и вмовлявъ, и благавъ, и страхавъ манастыремъ,—байдуже все!

— Хочъ до архыерея, хочъ до самого царя,—твердыла имъ Леся,—не то въ манастыръ, хочъ пидъ цурку, хочъ на шыбеныцю, а не прыневолыте: осоружный винъ мени! Нехай винъ выкыне те зъ думкы та дасть спокій и мени, й соби, то ще якось жытымемо; а будете мене неволыты, такъ отъ вамъ хрестъ святый, що або втоплюся, або повишуся...

Отакъ и встояла на своему!... Де у неи й стійкосты взялося? мабуть, сама Божа Маты зглянулася на неи, та й надала ій сылы: такъ то ни прозьбамы, ни грозьбамы не зламалы Леси; такъ вона неневистною, неблазною и звикувала... Охъ, и вику жъ того було у неи—ничымъ и згадаты його!... Господы! мабуть сама смерть помылылася... Але грихъ нарикаты... Його сыла и воля!.. Винъ знае, скилькы кому одмиря... Одначе жъ...

Отець Зосыма не договорывъ; голосъ його затремтивъ и обирвався; винъ глыбоко да такъ преважко зитхнувъ, сивъ, повисывъ голову и замовкъ. Я бачыла, якыхъ дви буйныхъ сльозыны скотылыся йому на щокы... И я мовчала: не було духу и въ мене говорыты. Я бачыла, якъ у отця Зосымы колыхаються груды; я розумила, що йому треба спочыты, треба выдыхаты те, що наболило, выдыхать пару зъ того клекоту, що бувъ у його на серци.

Перегодомъ отець Зосыма знову почавъ ходыты по кганкахъ и говорыты.—Дали чы й казаты. Якъ пишло вже на грихъ, такъ

що ступлю, то й бильшъ загрузну въ гриховному болоти; самъ бачу, що въ безодни опынывся, бачу, та вже не выберусь зъ неи... Тамъ вже й пропаду. Тры дни перебувъ я у отця Лукы, вдаючы зъ себе недужого. Винъ до мене щыро, любовно такъ, а я... я дурывъ и його, и людей, и Бога. Не скажу, що бъ воно було дали, колы бъ самъ отець Лука не пхнувъ мене въ ще бильше болото...

На третій день у-вечери каже винъ до мене:

— Отутъ у сусидньому сели попа нема, вже п'ятый тыждень, якъ вмеръ; прыходъ за його дочкою, сыротою; трошкы переспила, —каже,—може на тры десяткы набижыть, а прыходъ добрячый...

У мене, мовъ блыскавка, заразъ мыгнула думка: свататы ту сыроту, чы певнійше той прыходъ. Вранци зъ отцемъ Лукою мы туды; посваталыся, за тыждень звинчалыся, а за мисяць и попомъ я ставъ. И такый я радый та веселый; земли пидъ собою не чую. Якъ же! було чому радиты, було чымъ дударытысь: бродьма бривъ у саме пекло, гадаючы, що то мій рай... Та не довго стояло мое раювання: скоро Богъ образумывъ мене, скынувъ зъ моихъ очей полуду, давъ мени спостерегты власну мою окаяннисть. Въ недилю у-вечири вернувся я зъ губерніи зъ посвячення и цилый тыждень що-дня у отця Лукы, що-дня бачу Лесю, що-дня розмовляю зъ нею. Прися мени байдуже: наче іи й нема. Прыйшла недиля, треба службу правыты. Отутъ тилькы вперше прокынулася моя совисть! Ставъ я на проскомыдію и чую—увесь я переймаюся такымъ почуттямъ, наче хто зненацька злапавъ мене на якомусь душогубстви... Ричъ у мене наче однялася; то була така плавка, а то языкъ мени руба стае!—Чую, хтось въ ухо до мене шепче: „дурысвите! гришныче! схаменысь, не дуры людей и Бога! покайся! подумай: яке пекло жде тебе?" Я увесь затремтивъ... упавъ навколишкы передъ жертвеныкомъ!.. молытыся хочу—а сливъ у мене нема! Ледве-ледве спромигся скинчыты проскомыдію и початы службу... Дійшло до Херувымськои, треба мени Дары браты, зъ переносомъ выходыты, а я тремчу, боюся, щобъ чаша зъ рукъ не выпала. Иду до жертвеныка и хытаюся. Дякъ старенькый спостеригъ, що щось воно у мене не до-ладу, прыйшовъ у вивтаръ и каже до мене:

— Чы вамъ щось недобре, чы, може, вамъ що ще первына на прыходи, не прывыклы?..—Та спасыби йому, взявъ бережно мене пидъ плечи й провивъ зъ переносомъ... Не тямлю вже, якъ я скинчывъ службу.

Пам'ятаю тилькы, якъ Господь зъ Горного мисця дывывся на мене строго!.. Ледве прыйшовъ я до господы, Прися до мене зъ чаемъ, а мене така грызота невымовна обгорнула, що я ничого не бачу й не чую...

Пишовъ я швыдче въ садъ, упавъ навколишкы и довго-довго молывся, плакавъ, благавъ Господа, щобъ Винъ одвернувъ мене одъ Леси, вырвавъ у мене серце, простывъ мене, не покыдавъ мене. Наче й полекшало, але вранци зновъ сатана сивъ на мене верхы, зновъ Господь видступывся видъ мене, зновъ мене потягло до Леси; такъ потягло, що я не спромигся протывытыся, не встоявъ, пойихавъ такы до неи... Думавъ—прызнаюся ій, образумлю и іи, роскажу, якы мы зъ нею велыки гришныкы, та й розцураемося... Думавъ, докы не бачывъ іи, а побачывъ—все те забувъ...

Мынувъ тыждень; скилькы я молывся—и не сказаты! Не вчувъ Господь моихъ молытовъ. Попустывъ Винъ мене на викы, а потимъ и покаравъ; заслужывъ я тіеи кары, самъ выненъ, ни на кого не нарикаю... Але жъ якъ я мучывся, якъ я мучывся! Такъ попустывъ мене Богъ, такъ дыяволъ окрутывъ мене, що я прывыкъ и до гриха, и до мукъ. Въ церкви за службою мордуюсь, чую въ души пекло; побачу Лесю—вси мукы забуду и чую, що въ серци у мене рай!.. Такы що-тыжня, було, двичи побачымося и вже знайдемо захыстокъ, щобъ поцилуватыся... а бильшъ ничого!.. Никому, а отцю Луци й поготивъ, и на думку не впадало прыздриваты!.. А вже жъ и кохалыся! Ну, що колы бъ мы булы побралыся?.. Якъ бы мы раювалы, якъ бы жылы да Бога хвалылы!... Не судылося... Все одъ Бога...

Отаке выпало намъ и щастя, и нещастя... щастя небавомъ порвалося, а нещастя зисталося, докы очей не засыплють.

Мынувъ рикъ... Моя Прися за першою дытыною преставылася... И я!... О, Господы, якый я запеклый гришныкъ! Я сльозынкы за нею не выронывъ! Я радивъ, що одніею душею поменшало зъ тыхъ, що я дурывъ що-дня, що-годыны...

Скоро поховалы Присю, ставъ я трохы не що-дня вчащаты до отця Лукы и небавомъ спостеригъ, що сущи мукы для мене теперъ тилькы роспочынаються. Леся почала хырити... стало мени ввыжатыся, що й отець Лука помичае потроху, яке гныття творыться у моій души; що винъ спостерегае наше кохання и сочыть насъ. Здавалося мени, що й Леся такъ думае и черезъ те хыріе.

Що жъ бы, вы думалы, почало діятыся зо мною?... Сыжу въ господи—тягне мене до Леси; прыйиду до неи—боюся отця Лукы, жахаюся погляду його зустриты... Стану на службу—тремчу, Бога боюся; почну молытыся, зарикаюся Йому передъ Його святымъ Престоломъ, що бильшъ не йиздытыму до Леси, не бачытыму іи, вырву іи зъ свого серця. Отже абы выйшовъ зъ церквы, про все те й забувъ заразъ! Зновъ Леся передъ очыма у мене, зновъ якась сыла недсвидома тягне мене до неи. И зновъ я иду до неи. Мучуся, мордуюся, а ничого не вдію зъ серцемъ, рады йому не дамъ... А Леся сохне та сохне, наче та квитка, що зирвана вранци зъ свижою росою... Высохла Леся, звелася й Богу душу оддала...

Чыстою вона вмерла, непорочною. Вмерла... Вы булы на похоронахъ у неи, пам'ятаете, якъ я ихъ правывъ, тямыте теперъ, чого я тоди плакавъ?... Я хоронывъ не Лесю тилькы—хоронывъ свое щастя, себе самого жывцемъ хоронывъ... Куды я теперъ? що я теперъ? На що мени жыты? Серце мое на викы похоронено пидъ отсіею рясою, на викы запечатане...

Скынувъ бы рясу, та що зъ того? На що я здався? де я динуся, що робытыму? Хиба тилькы, що бильшъ ще гришытыму; грихивъ на мени и такъ багато; велыка ноша ихъ, важка вона: плечи гнуться пидъ нею.

Де жъ мени зъ нею дитыся? де іи позбутыся? О, Господы, помылуй мене, не допусты ни до чого гиршого! одверны видъ мене гришни думкы про ополонку та про налыгачъ!. Пропащый я, на викы пропаща людына, гришна, окаянна...

Зъ сымъ словомъ отець Зосыма истерычно почавъ хлыпаты. Я кынулася помагаты йому. На превелыку сылу черезъ годыну, чы, може, й бильшъ вгамувався винъ, затыхъ. Я положыла його на постиль, небавомъ винъ заснувъ...

* * *

Другого дня встаю—нема мого попа; я думала—пишовъ до господы, та по обиди йду провидаты його. Пытаюся, де отець Зосыма? Кажуть:—якъ пишовъ учора до васъ, такъ и доси не вертався.—Де жъ отсе винъ дився?—подумала я, и якась нибы турботна думка огорнула мене, а дали заспокоилася на тому, що певне винъ подався провидаты Лесыну могылу...

У-вечери вернувся мій Борысъ; росповила я йому отсе все. Пославъ винъ до отця Зосымы въ двиръ спытаты, чы дома винъ? —Нема!—кажуть. На другый день зновъ нема попа—якъ нема. Зныкъ нашъ пипъ, наче въ воду канувъ. На тому й сталы, що Десна його прыняла. Помылылысь... Мынула зима, далы на село другого попа, старенького, а про отця Зосыму ни слуху, ни виcты. Ажъ передъ Велыкоднымы святамы прыходыть до насъ лыстъ зъ Лубень: чытаемо—й очамъ не ймемо виры: пыше отець Зосыма! не багацько й пыше: прощаеться, каже, „йду въ ченци та въ святій Мгарській обытели буду спокутуваты та видмолюваты свои велыки грихы смертни. Не помынайте лыхомъ ченця Саву“, —и бильшъ ничого.

* *
*

Мынуло ще два рокы. Довелося намъ буты въ Лубняхъ. Я й згадала отця Зосыму и подалася до манастыря провидаты його. Пытаю у першого ченця:—де келія отця Савы?

— Въ мыри Зосыма?—каже винъ.

— Такъ.

— Э, келія його далеко,—каже,—чы знайдете іи?...

Прошу я росказаты мени, де и якъ шукаты ту келію. А чернець хытае головою та й каже:

— Хочъ и знайдете келію, такъ не доступытесь до отця Савы...

— Чому?

— Чому?—переговорывъ винъ и додавъ,—тому, що вона тамъ „идѣже нѣсть печали, ни воздыханія“... На гробовыщи вона... Торикъ ще преставывся отець Сава... Не пры соби винъ бувъ... а за тыждень до смерты зовсимъ ставъ несамовытымъ: объ стины, объ муры почавъ бытыся та не своимъ голосомъ вопіяты, що винъ велыкый гришныкъ... Мусилы часомъ звязуваты його... звязанымъ и вмеръ... Охъ, Господы! помылуй насъ гришныхъ, не вводы во искушеніе...

Чернець поклонывся и пишовъ...

1889 р.

Музыка Павло Дрантусъ.

Роскажу вамъ про Дрантуса...

— Се хто такый Дрантусъ?—спытае у мене чытатель,—певно нимець, або шведъ.

— Трывай, чытателю! не ловы попередъ невода рыбы! Дрантусъ такый самый нимець, якъ и мы зъ тобою: родомъ винъ зъ славного мыргородського повиту, тамъ зпоконвику жылы його диды и прадиды. Дидъ його бувъ простый козакъ; батько теръ ликти у якомусь суди, а самого Павла взяла на дванадцятому роци одна багата, бездитна пани, удова, оддала його до гимназіи въ Полтаву, дали до универсытету у Кыиви и выховала зъ його—разъ учытеля, вдруге артыста-музыку, а втрете „ненавыстныка“ панивъ, особлыво пидстаркуватыхъ паніекъ. Якъ воно такъ сталося и видъ чого въ йому выросла отся „ненавыжа“—про те не скажу: одъ самого Дрантуса я про се николы ничого не чувъ, а додавать свого, выгадуваты ніяково. Знаю я, що у птаствi бувае такъ, що пидсыплешъ пидъ квочку индычихъ яець, и выведе вона не курчатъ, а индычатъ, а чого воно сталося такъ, що *пани* не выховала Дрантуса панычемъ—не знаю!.. Цикава бъ ричъ довидатыся про той психологичный станъ, якымъ Дрантусъ прыйшовъ до *свого* погляду; але жъ кажу: про се я не знаю. Чувъ, що Дрантусивъ батько бувъ чоловикъ вельмы убогый; чувъ, що й самъ Павло, жывучы ще у батька, зазнавъ доволи бидування; чувъ я се видъ людей, а зъ самымъ Дрантусомъ про його мынувшыну, а особлыво про його убожество николы ни слова не говорывъ. Я знавъ, що винъ не любыть про се говорыты; може затымъ, що самъ перейшовъ школу убожества, и перебувавъ „часомъ зъ квасомъ, а порою зъ водою“. Зновъ же на мою думку и жадный чо-

ловикъ, що перейшовъ школу биднoты, не повыненъ бы вступаты зъ розмовою про свое лыхо: про се краще мовчаты. Почуття власнои шанобы не дае носытыся передъ людьмы зъ своимъ лыхомъ, немовъ на показъ. Люде люблять дывытыся на те, що ясне, прываблыве, гарне; люблять слухаты весели речи, а лыхо лпше ховаты одъ людей; лыха у всякого и свого повна торба; одному воно зворушыть свою власну болячку, а другый—знайдеться й такый пройдысвитъ, запроданець, що насміеться зъ чужого лыха!.. Зъ Дрантусомъ я спизнався вже тоди, якъ винъ дослужувавъ до пенсіи и от-отъ мусивъ кынуты свое вчытельство. Йому тоди вже геть-геть перескочыло за сорокъ, але зъ выду винъ бувъ молодшый своихъ литъ: высокый, чорнявый, билолыцый, коротко пидстрыженый; ни вусивъ, ни бороды; худорлявый, зъ сирымы, наче олыв'янымы очыма, зъ довгымъ носомъ, невелычкымъ ротомъ, билымы, мовъ крейда, вузенькымы зубамы; трохы нибы суворый, неговиркый. Отъ и увесь Дрантусъ. Вдача його не подобалася мени: замкнутый бувъ у самому соби; понуристь въ погляди, докы я не роспизнавъ добре сього чоловика, ажъ вражала мене. Отъ же заходылы мы одынъ до другого трохы не що-дня; винъ любывъ, щобъ я чытавъ йому „Кобзаря", а я такъ просто впывався його грою на скрыпци; я раювавъ, слухаючы, якъ на Дрантусовій скрыпци розмовлялы струны зъ смыкомъ.

Гарно гравъ Дрантусъ и на рояли, але на скрыпци його гра була чудовна: струны у його не гралы, а говорылы; коженъ згукъ —слово и летивъ прямо въ серце, на саме дно до того, хто слухавъ. Тамъ на дни мого серця оти Дрантусови слова-згукы будылы, ворушылы те, що хотивъ збудыты Дрантусъ. Винъ прычарувавъ мене до своеи музыкы, прыковувавъ мене до згукивъ своихъ струнъ, и часомъ я чувъ, мени здавалося, що слидомъ за згукомъ струнъ Дрантусова душа выходыть зъ тила и невыдымою цивкою перелываеться въ струны, духотворыть ихъ. От-отъ, здавалося, уся Дрантусова душа перельеться въ струны, тило його впаде, умре, а струны вымовлять людськымы словамы усе те, що ховавъ одъ людей самъ Дрантусъ... Отъ въ таки годыны я по згукамъ струнъ чытавъ Дрантусову душу; я бачывъ іи, мовъ у дзеркали, я бачывъ, що іи прыгничуе самотнисть. Жывъ Дрантусъ не безъ людей: знайомыхъ у його було доволи; здавалося, наче ото й прыятели, люде блызьки до його думкамы, ридни зъ нымъ поглядамы, блызьки до його своимы прямуваннямы; але—здавалося,

а винъ справди чувъ себе одынокымъ, самотнымъ; чувъ, що биля його души, нема другои души, блызькои до неи,—такои, якъ його душа; чувъ, що биля його серця нема другого серця, котре бъ грило його огнемъ чыстого кохання... Въ Дрантусовыхъ музычныхъ творахъ-элегіяхъ я чытавъ, якъ винъ нудыться, мучыться, вызнаючы себе одынокымъ, але ще бильшъ вызнаючы, що пры сій самотности, винъ прykованый до людей, до громады, до громадського жыття; прыкованый хочъ порожнимы, але мицнымы ланцюгамы. Порожни воны о стилькы, що не вдержать, не станут пидпорою чоловикови, котрый потрибуе пидпоры въ своій жвавости, въ своему прямуванню, въ своій вири и надіи. Безъ такои пидпоры чоловикъ у велыкій громади чуе себе самотнымъ ще бильшъ, нижъ на самоти. И отутъ то, помижъ людей, самотнисть гнитыть чоловика, душыть, тысне ще бильше, ще гирше, нижъ на самоти мижъ чотырьохъ стинъ... Розмова такыхъ душъ вылываеться у кого въ малярство, у кого въ музыку, а въ кого просто въ глыбоки, нимы мукы, одгукомъ котрыхъ бувають тилькы тяжки зитхання... Ланцюгы, що прыковувалы Дрантуса, булы о стилькы мицни, що въ його не було сылы порвать ихъ, вызволытысь видъ ихъ... Винъ се чувъ и мучывся...

Отакымъ чоловикомъ показувався мени Дрантусъ въ своій музыци: чоловикомъ-мученыкомъ самотносты середъ велыкои громады людей.

Окримъ своеи профессіи, вчытельскои, Дрантусъ дававъ лекціи музыкы на рояли: чудна ричъ—на скрыпци винъ ни за що никого не хотивъ вчыты; нигде на скрыпци винъ не хотивъ граты, кримъ у себе дома.

Не що давно передъ початкомъ мого оповидання Дрантусъ оселывся на кватыри въ доми свого товарыша, вчытеля Ивана Куща. У Куща була сестра Зоя; вчылася вона въ гимназіи, де Дрантусъ чытавъ исторію. Зою прырода щедрою рукою надилыла и духовымы, и физычнымы дарамы и не даремне жъ Кущъ прозвавъ іи „багатыркою“.

— Не треба за нею ніякого вина, вона сама соби золоте вино,—говорывъ Кущъ своій жинци,—вона у насъ не засыдыться, не задивуе.

— Хто знае!—одповидала жинка,—лучче бъ колы бъ люде зналы, що за нею йесть тысяча-друга; теперъ, бачъ, всякый бильшъ на гро-

ши... от-отъ скинчыть Зоя гимназію; треба буде промышляты про женыха.

— Байдуже! Зоя сама промыслыть.

— Все такы липше, колы швыдче... Самъ знаешъ, яки наши достаткы: выйде зъ гимназіи, треба жъ іи зодягты не такъ, якъ теперъ... а зъ чого визьмемо? все бъ то зъ твого жалування?..

— На те у Зои йесть рукы й голова; сама заробыть: даватыме урокы, на скрыпци вчытыме—вона добре грае!... Отъ теперъ Дрантусъ у насъ жыве, попрошу його, щобъ пид'учывъ ще Зою на скрыпци.

— Не впросышъ ты його: не такый винъ; хто вже його не просывъ, чого йому не сулылы—ни за що не хоче.

— А мене, може, й послухае по товарыству. Попробую.

— Наврядъ...

Справди Дрантусъ послухавъ Куща. Зою винъ помитывъ ще въ гимназіи, помитывъ у неи добрый талантъ... разъ почувъ винъ дома, якъ Зоя грала на скрыпци, и самъ соби погадавъ:—„у неи йесть искра божого огня, вона розуміе музыку и може добре граты."—Тымъ то винъ и згодывся вчыты Зою на скрыпци.

Выпало такъ, що того самого року, колы Зоя скинчыла гимназію, Дрантусъ залышывъ службу и выйшовъ на пенсію.

Се було литомъ 1879 року. Зъ осены Дрантусъ ставъ вчыты Зою. Самъ винъ у ту пору увесь оддався самій музыци: зъ дому выходывъ инколы тилькы до мене та на прыватни лекціи, котрыхъ винъ взявъ тилькы, абы платою зъ ныхъ можна було додать те, чого не ставало зъ пенсіи на прожытокъ одному... Увесь свій вильный часъ винъ розмовлявъ зъ своею скрыпкою, и мени здалося, що Дрантусъ ще выразнійше ставъ говорыты на струнахъ; що граючы винъ цилкомъ забувавъ свитъ, людей и переносывся въ иншый свитъ, въ свитъ идеальный, въ свитъ поэзіи и красы.

Разъ зимою зайшовъ я у-вечери до Дрантуса. Вечиръ тилькы що почынався: повновыдый мисяць оглядавъ землю й зазыравъ у викна до Дрантуса; свитла у Дрантусовыхъ викнахъ не выдко було; горило воно тилькы въ прыхожій. Якъ тилькы ступывъ я въ прыхожу, такъ и облыло мене зъ Дрантусовои хаты якымысь неземнымы згукамы двохъ скрыпокъ. Я зупынывся; боявся дали ступыты и ставъ слухаты; я ввесь ставъ увагою... я чувъ, якъ ти згукы перелывалыся до мене въ душу и налывалы іи до-верху... Дрантусъ стоявъ до дверей спыною и не прымитывъ мене; я ты-

хесенько перейшовъ до дверей його кимнаты и прытулывся до одвирка; Зоя глянула, прымитыла мене, кывнула мени головою и грала дали. Дрантусъ, запрымитывшы рухъ Зоинои головы, оглянувся на двери.

— Ба! се ты!—промовывъ винъ до мене,—ну слухай, колы прыйшовъ...—И чудовни згукы двохъ скрыпокъ полылыся зновъ своею чудовною, чаруючою цивкою... То була незвычайна, неземна годына въ моему жытти; николы не забуду про неи... Самы обставыны додавалы поэзіи: вечиръ, на двори пры мисяци вылыскуеться срибный снигъ; зъ блакытного неба дывыться въ хату блидый мисяць... Середъ хаты дви людыны, лыць ихъ не выдко, ихъ покрывае тинь, не выдко ихъ очей и выразивъ ихъ; тилькы выдко, якъ правши ходять то вгору, то внызъ; якъ пучкы ливыхъ рукъ бигають биля килочкивъ скрыпокъ по струнахъ, якъ два смычкы прыневолюють струны говорыты... Чуешъ ту розмову и ушмы, и серцемъ, и душею; чуешъ и ниміешъ видъ неи!...

Дуэтъ скинчывся; Дрантусъ бережно положывъ на стилъ скрыпку и самъ не сивъ, а прямо впавъ на канапу и швыдче закрывъ свое лыце обома рукамы. Зоя опустыла рукы и не рушала зъ мисця: вона походыла въ ту годыну на якогось небесного херувыма. Я не ворухнувся; боявся дыхнуты. У кимнати стало такъ тыхо-тыхо, наче не було тутъ жывои души. Такъ мынуло килькы хвылынъ.

— Може я свитла прынесу?—озвалась Зоя.

— Не треба, не треба,—одповивъ швыдче Дрантусъ.—Я зрозумивъ, чому йому не треба свитла: винъ бажавъ, щобъ ни я, ни Зоя не бачылы його лыця, не прочыталы на йому тыхъ выявъ, якыхъ наробывъ дуэтъ... Зоя тыхо выйшла въ другу кимнату. Мы мовчалы.

— Чувъ?—спытавъ згодя у мене Павло.

— Чувъ,—одповивъ я, самъ не знаю чого, боязно и стыха.

— Що жъ скажешъ?

— Тутъ ничого не можна сказаты; тутъ можна тилькы почуваты, що ты въ годыну гры перенисся и жывешъ десь инде, въ мыри поэзіи и красы.

— Правда твоя, правда! тутъ ничого не можна сказаты, тилькы почуваешъ и не вымовышъ того почування словамы.

За сымъ словомъ Дрантусъ пидийшовъ до мене, обнявъ и поцилувавъ.

Почалась розмова про музыку, поэзію, штуку, вичну красу; перейшла на исторію, на сучасне жыття и тяжкый вплывъ деморализаціи...

— Трывай, трывай!—сказавъ Павло,—трывай, треба свитла!—винъ нервово вхопывъ сирнычкы и засвитывъ свичку.—Пры мысяци не можна говорыты про наше сучасне жыття; треба свитла, а то и такъ темнота, темнота и темнота...

— Темнійше темнои ночи; душно, тяжко; ни свиту, ни воздуху; дыхать ничымъ.

— Самый найкращый часъ за-для банковыхъ и всякыхъ иншыхъ деморализаторивъ.

— Задохнемося!—кажу,—ничымъ дыхать...

— Дышы вирою въ краще, надіею на лучче, сподиваннямъ на нашу молодижъ, котру мы выховалы...

— Тилькы не я! — перебывъ я Дрантуса, — самъ знаешъ, що я не...

— И ты, и я, и вси мы!... Не скажешъ, хто и що поодыноко робывъ и зробывъ—уси робылы, уси працювалы, уси щось зробылы гуртомъ!... За 15 литъ маемо освичену матиръ... О! не дай, Боже, колы бъ я не бачывъ рижныци мижъ нашымъ поколиннямъ, и тымъ, що мы выховалы! не дай, Боже, колы бъ я втерявъ надію на нашу молодижъ, на іи безкорыстну любовъ и працю задля народа!... я зразу пустывъ бы соби кулю отсюды (Дрантусъ приставывъ пучку до чола), або петлю на шыю...

Дрантусъ почавъ нарикаты на своихъ ровесныкивъ, росповидавъ, якъ йому тяжко зъ нымы, якъ винъ любуе въ розмови зъ молодиж'ю, яки надіи мріють у його на молодижъ, котра „шляхомъ тыхого, спокійного прогресу оновыть наше соціяльне жыття и дасть Росіи мессію свита, спокою и добра“...

Николы Дрантусъ не говорывъ зо мною такъ жваво, щыро и одкрыто... мени ажъ чудно стало. День за день ставъ я прымичаты, що Дрантусъ якось переминяеться: меншъ у його понуросты, менше замкнутосты, бильшъ веселосты и жвавосты.

Сумно и тяжко роспочалася скризь у насъ весна 1879 року: тилькы що мынувъ переполохъ отъ „Ветлянськои чумы“, а тутъ зновъ скоився другый, бильшъ ще небезпечный... тяжко його й спомынаты. Въ першыхъ дняхъ мая зайшовъ я у-вечери до Дрантуса: винъ сыдивъ зъ Зоею на кганкахъ; розмова йшла у ныхъ про музыку. Я й соби приставъ.

— Добрый вечиръ вамъ!—озвався, стоячы на порози одынъ зъ нашыхъ знайомыхъ!

— Добрый вечиръ, Васылю! Сидай до гурту зъ намы.

— Я на годыночку до тебе,—одповивъ Васыль,—ходимо до твоеи хаты, у мене дило до тебе йе.—Мы втрьохъ пишлы въ хату, Зоя лышылася на кганкахъ, куды выходыло викно зъ Дрантусовои хаты.

— Сидай, Васылю!—промовывъ Драндусъ,—яке тамъ у тебе „дило“?

— Я похожу та постою,—не всыдышъ: теперъ не до сыдни...— Небезпечни выразы Васылевого лыця и безъ сливъ говорылы, що йому „теперъ не до сыдни.“

— Недобра чутка!—сказавъ Васыль,—вельмы для тебе недобра; чуешъ, Павло?

— А що тамъ таке, кажы!

Васыль росказавъ.

— Се одна брехня,—сказавъ Павло, выслухавшы Васылеву „чутку“.—Теперъ таке несуть, таке плещуть, що колы бъ усе було правда...

— Одначе подумай...

— Що жъ тутъ думать! Видъ смерты не сховаешся: що громади, те й баби.

— Якъ соби знаешъ! Я що чувъ, те й кажу; за що купывъ, за те й продавъ... Прощавайте! мени николы:—треба ще де-куды забигты... Завтра вранци навидаюсь.—Васыль пишовъ.

Мы зъ Драндусомъ мовчалы; „чутка“ зробыла на його небезпечный вплывъ. Попробувавъ я зняты ричъ—розмова не йшла: слова прылыпалы до языка. Я взявъ шапку, стысъ Павлови руку и попрощався мовчкы. Выхожу на кганокъ зъ своимъ цыпкомъ— Зоя й доси сыдыть тутъ сама.

— Добра́ничъ!—промовывъ я, подаючы Зои руку.

— Добра́ничъ!—одповила Зоя, беручы мою руку. Рука Зои була гаряча, наче огонь. Я глянувъ на Зоине лыце: воно зблидло, ажъ пополотнило, а въ куточкахъ очей блыщалы проты мисяця буйни самоцвиты...

Мынула пивничъ, а Дрантусъ и не думавъ ще спаты, та й не до сну йому було: зачынывшы за мною двери, Дрантусъ потушывъ свитло, лигъ на канапи, пидложывъ рукы пидъ голову и лежавъ нерухомо. Думкы одна слидомъ другои

такъ и роилыся у його въ голови, такъ швыдко одна прыбигала замисто другои, що можна сказаты: винъ багато думавъ и ничого не думавъ... винъ лежавъ, наче деревына; винъ навить не прымитывъ, якъ Зоя тыхенько видчыныла двери, пидійшла до канапы и стала проты Дрантуса.

Зоя злегка кашлянула.

— Се вы, Зоя? чого вы?—спытавъ Павло, дывуючысь, що Зоя прыйшла до його въ кимнату середъ ночи. Павло, наче недужый, пидвився й сивъ.

— Се я, я!—одповила якось боязко Зоя.—Я маю васъ просыты... Скажить: зробыте те, про що просытыму?—голосъ у неи тремтивъ.

— Зоя... що жъ таке?... за-для васъ, Зоя, я все, все зроблю, що въ сыли...

И справди въ ту годыну Дрантусъ зробывъ бы все на свити, що бъ тилькы залежало одъ його.

— Вы пойидете?—спытала соромлючысь Зоя; въ голоси у неи почулыся сльозы.—Вы пойидете... визьмить и мене зъ собою... я... я...—Зоя зарыдала.

— Куды, Зоя? куды взяты васъ? я никуды не йиду!

— Годи! годи!... Дрантусъ! я знаю... я прошу тилькы одного: не сердьтесь на мене, не ремствуйте, колы я пойиду слидомъ за вамы...

Дрантусъ почувъ, що винъ увесь въ огни, наче хто прыскомъ обсыпавъ його всього.. въ очахъ потемнило...

— Зоя! Моя Зоя!... ты...

Зоя упала до його на груды и прыпала своимъ лыцемъ до Дрантусовои щокы... одъ щокы ажъ пекло... Дрантусъ обвывъ Зою своимы рукамы...

Мисяць и зори дывылыся у викно и слухалы палки поцилункы... Ни Павло, ни Зоя ничого не сказалы одынъ другому про кохання: биля Дрантусовои души була та душа, котрои йому не ставало; те серце, котрого винъ шукавъ... Винъ почувъ, що теперъ винъ не одынокый...

Вранци другого дня я тилькы що ставъ, якъ прыйшла до мене Зоя.

— Пойихавъ?—спытавъ я.

Зоя махнула рукою, впала на крисло и плакала... Я мовчавъ... я знавъ, що словамы тутъ не втишышъ.—Вси мы пидъ Богомъ!—тилькы й промовывъ я.

Заспокоившысь трохы, Зоя сказала мени, що й вона хотила йихаты разомъ зъ Дрантусомъ; але винъ не згодывся на те, сказавъ, що колы вона схоче, такъ нехай прыйиздыть тоди, колы винъ устроиться на новому мисци.

Цилыхъ пивтора року не прыходыло нiякои звисткы ни про Дрантуса, ни одъ Дрантуса...

Спершу я двичи, чы трычи заходывъ до Куща; для мене стало ясно, що́ винъ гадае про Дрантуса и куды самъ верне... одъ Куща пахло банкомъ и нажывою. Мене се не здывувало и не вразыло: я бачывъ людей, я знаю ихъ, знаю ихъ звычаи... Я покынувъ ходыты до Куща. Одержавшы лыстъ одъ Дрантуса, я пославъ його адресу Зои й думавъ соби: зайде сама, роспытае бильшъ, може й пойиде... Не заходыла... Не пойихала...

Мынуло чотыри рокы. Пидъ осинь 1883 р. Дрантусъ вернувся до старого кубла. Пойиздъ прыходывъ тоди в-вечери о 6-iй годыни. Дрантусъ, зложывшы на зайиздному двори свои злыденни пакункы, швыдче побигъ до Куща.

Будынокъ Кущивъ не переминывся з-окола, та въ середыни його сталыся велыки перемины: замисць першыхъ звычайныхъ обставынъ была въ вичи роскишъ. Правда, Дрантусъ зъ першого разу сiеи перемины не прымитывъ; у його одно було на думци: швыдче побачыть свою любу Зою, швыдче подывытыся на неи, швыдче спытаты:—чому вона навить не пысала до його... Образъ Зои—одынъ винъ стоявъ въ очахъ у Дрантуса.

— Дрантусъ, Дрантусъ!—скрыкнула Зоя, побачывшы Павла, и кынулась на зустричъ йому; але, зробывшы два-тры ступни, якось, наче инстынктывно, подалась назадъ... За хвылыну Зоя справылась зъ собою, спокiйно пидiйшла до Дрантуса и, простягаючы до його разомъ обыдви рукы, мовыла:

— Звидкиль вы взялыся?... такъ несподиванно!... хочъ бы булы напысалы... Ой! якъ же вы переминылыся! Боже мiй, голова—наче хто сметаною облывъ... а борода? де вона взялась?... така била...

— Зовсимъ наче въ пасичныка!—одповивъ Павло.—Воно й добре, бо вже мени бильшъ ничого робыты, якъ у пасици сыдиты та роивъ доглядаты...

— А рои за вамы скучылы, порозлиталысь... звычайно безъ маткы!

— Не мени жъ ихъ теперъ и позбираты,—мовывъ сумно Дрантусъ и разомъ такъ нижно, такъ любляче дывывся въ Зоини

очи. А Зоя пидвела свій поглядъ выще Павловои голови, майже до самои стели.

— Дуже, вельмы переминылыся вы,—промовыла Зоя вдруге, не знаючы, що більшъ сказаты.

— Не дыво!... голова побилила, а серце ще не постарило, не захололо,—одповивъ Драитусъ, ловлячы Зоинъ поглядъ... А вы ни въ чому, бачу, не переминылыся?

— Де вамъ!... за чотыри рокы щобъ не переминыться!... переминылася и я ще більшъ, нижъ вы... уси переминылыся...

— А братъ вашъ?... де винъ?

— Спочывае посли обиду; затого вже проснеться, встане... У його теперъ що-дня дила по сами уши.

— Звисно—гимназія: дило не переводыться.

— Не одна гимназія!... винъ,—та, певно, вы про се знаете?— винъ теперъ головою тутешнього банку!...

Драитуса наче що вкололо: лыце його вытяглося, очи шыроко роскрылыся...

— Кущъ... головою банка?...—спытавъ Павло,—а вчытельство— по боку?

— Ни! одно другому не вадыть: зъ учытельства йому не прожыты, а банкъ дае йому рично симъ тысячивъ... Кому не охота жыты зъ більшымы достаткамы...

— Диты йе у Куща?

— Ни, воны бездитни; и не було...

Драитусъ замовкъ.

— Шо отсе мы сыдымо мовчкы, наче въ ротъ воды набравшы? Стилькы литъ не бачылысь, зустрилысь—сливъ нема въ насъ на розмову...—сказала Зоя и спустыла свій поглядъ на доливку, наче вона чого засоромылася, або наче въ чому провыноватылася передъ Драитусомъ.

— И справди!—одповивъ Драитусъ, и пождавшы хвилыночку, промовывъ,—такъ и Куща спокусыла нажыва?

— А кого вона не спокусыть?

— Хиба и васъ спокусыла?

Зоя ничого не одповидала. Хотилось іи прызнатыся, высповидатысь передъ Драитусомъ, выложыты йому усю свою душу; росказать, якъ іи спокусылы братови достаткы, якъ обгорнула іи атмосфера заможносты, нажывы, роскошивъ. Але вона чула, що

у неи не стане на те сылы, що языкъ нимiе. А Дрантусове серце тоди чуло, очи його бачылы, що у Зои щось та не такъ; що у неи йесть щось таке, зъ чымъ вона ховаеться видъ його, хочъ знае, що не сховаеться, що не можна сховатыся.

Видчынылысь зъ кабинету двери; ввiйшовъ Кущъ.

— Ба, ба! кого се я бачу?—промовывъ винъ, простягаючы Дрантусови руку и не подаючы жаднои ознакы бильшъ сердешного, щырого прывиту.

— Одначе на вашiй голови вы доволи вывезлы до насъ снигу!—промовывъ шуткома Кущъ. Дрантуса обняло холодомъ одъ розмовы Куща, оособлыво видъ того „васъ“.

— Що се ты,—Дрантусъ умысне промовывъ „ты“ зъ прытыскомъ,—Иване, прывыкъ до пися-обиднього сну?—Павло чувъ, що невидь про що пытае, але винъ сылкувався, щобъ ни однымъ словомъ, ни поглядомъ не показаты, яка заверюха росходылась у його въ души и въ серци.

Кущъ и соби м'явсь, вертивъ плечыма, червонивъ и говорывъ, якось ковтаючы свои слова.

Дрантусъ глянувъ на Зою, вона перебирала свои пучкы и дывылась на ныхъ

— Ты въ банку головою?—спытавъ Дрантусъ у Куща.

— Гмъ!... эге! та бачъ такый теперъ часъ... знаешъ... колы сыдышъ за диломъ, такъ и языкъ мовчыть... а то часомъ... Не даромъ же сказано: „помовчы, язычку, папкы дамъ“...

— Т-э-э-къ-съ!—протягъ Дрантусъ,—а колы „папка“ обгорнута въ золото або въ банкови билеты... такъ тоди й зовсимъ добре!...

Кущъ мовчкы проковтнувъ пылюлю; Дрантусъ вставъ, пидiйшовъ до рояля, на котрому лежала його шапка. Рояль бувъ видчыненый и на йому лежалы ноты. Дрантусъ глянувъ на ихъ и промовывъ до Зои:

— Музыкы, значыть, не залышылы и на скрыпци граете?

Кущъ наче не чувъ сього пытання и обернувся до Дрантуса:

— Чого се вы за шапку беретесь? наче прыходылы тилькы, якъ кажуть, щобъ наплювать у хату... посыдьте, чаю напьемося, колышне згадаемо... Ось заразъ прыйде Зоинъ мужъ...

Дрантусови здалось, наче хто полиномъ ударывъ його по жыжкахъ; винъ не встоявъ и швыдче сивъ, боячысь, щобъ не впасты.

Кущъ се прымитывъ, одначе и выду того не подавъ и спокійно говорывъ до Дрантуса:

— Певно, вы знаете, що позавчора Зоя звинчалась... Хиба ты, Зою, не сказала сього Павлу Семеновычу? Я гадавъ, що се було першымъ твоимъ словомъ, та й мовчу!

Зоя щось промовыла, але нихто не вчувъ іи одповиди, а Дрантусъ на-сылу промовывъ:

— Поздравляю васъ!—и подавъ руку Зои. Рука Зоина була така холодна, що Дрантусъ швыдче однявъ свою руку; въ души своій винъ почувъ нове почуття—таке, яке дражлывый чоловикъ чуе, взявшы въ руку жабу... Якъ втыхомырылыся перши выявы отсіеи „новыны“, и якъ тилькы почувъ Дрантусъ, що „ногы можуть служыты йому“, винъ ставъ прощатысь.

— Зостаньтесь до чаю!—промовыла Зоя и глянула прямо на Дрантуса своимы вохкымы очыма.

— Втомывся зъ дорогы,—одповивъ Павло,—я зъ вокзала прямо до васъ... пора!... треба спочыты... втомывся!

— Не дыво,—сказавъ Кущъ,—зробывшы таку дорогу, и молодый чоловикъ втомывся бъ, а то въ ваши лита... вирю, що треба вамъ спочыты и не вдержую... а просытыму завтра до насъ на обидъ. Наши молоди завтра йидуть въ Италію... побажаемо имъ щаслывои дорогы та прямо з-за столу проведемо ихъ на зализныцю... Добре? прыйдете?—Дрантусъ мовчавъ и щось думавъ.

— Прыходьте, Дрантусъ!... я прошу васъ!—несмилыво, тыхо промовыла Зоя.

— Прыйду! - простогнавъ Дрантусъ и выскочывъ въ прыхожу. Зоя выйшла провожаты його и въ пивголоса сказала до його:

— Дрантусъ! не сердьтесь на мене!... прыходьте завтра зранку, я вамъ усе роскажу... вы простыте мене; я вамъ...—Сльозы пидступылы у неи пидъ горло и не далы говорыты до кинця. Зоя боялася, соромылася заплакаты; вона швыдче обернулася и прудко перейшла залу, вбигла въ свою кимнату и впала на лижко лыцемъ въ подушку.

Къ пивдню другого дня Зоя выпровадыла свого чоловика до миста купыты на дорогу и те, и друге, и п'яте, и десяте; а сама не видходыла видъ викна, вызыраючы Дрантуса.—От-отъ, думала

вона, прыйде Павло, я йому выложу свою душу, прызнаюся, якъ я не встояла проты бажання пожыть на своій воли, пороскошуваты зъ своихъ достаткивъ, пораюваты въ самостійному жытти безъ догляду брата, безъ докирлывого погляду братовои... Усе, усе скажу йому; винъ зрозуміе мене и любытыме мене такъ, якъ любывъ тоди; якъ люблю я його и любытыму...

Зоя не одрывала очей видъ викна, а Дрантусъ не йшовъ. Вже й чоловикъ Зоинъ вернувся зъ повнымы рукамы пакункивъ, вже й Кущъ прыйшовъ зъ банку, а Дрантуса нема...

— Мабуть, и не буде,—подумала соби Зоя и почула, що сльозы, якъ и вчора, почынають душыть іи, а треба ихъ зупыныть, не показать ихъ никому, треба перемогты саму себе, заховать свое горе одъ людей...

— Пора за стилъ,—озвався Кущъ,—мабуть Дрантуса не буде, сидаймо.

— Семеро одного не ждуть,—промовыла Кущыха и звелила подавать страву. Сеи хвылыны ввійшовъ въ хату Дрантусъ; пидъ рукою у його була скрыпка. Зоя глянула на Дрантуса и злякалася: лыце його стало ажъ сыне—таке страшне, сердыте. Серце Зои почуло щось недобре.

Кущъ ажъ вывся, вытаючы Дрантуса и дякуючы, що прыйшовъ.

— Выпьемо,—говорывъ винъ,—за здоров'я тыхъ, що йидуть одъ насъ, и того, хто прыйихавъ до насъ. Ба! та се ты й скрыпку прынисъ!—сьогодни у Куща зновъ воскресло старе „ты",—отъ золото чоловикъ!... догадлыва душа: знае, що ничымъ въ свити такъ не порадуешъ, не втишышъ такъ Зою, якъ своею грою.

Драктусъ ничого не одповивъ; погано якось стало одъ Кущевои речи. Зои здалося, що й справди за-для неи Драктусъ прынисъ скрыпку.—Винъ не сердыться на мене, винъ любыть мене—майнула у неи думка и повеселишало на серци.

За обидомъ Драктусъ бильшъ мовчавъ, але Кущъ ни на годыночку не перестававъ выхвалюваты то Драктусову гру, то Зоиного чоловика, пидстаркувату, сывувату, жовтовыду людыну, вельмы багатого акціонера кылькохъ банкивъ, зализныць и цукровыхъ заводивъ.

Сталы пыть шампанське. Кущъ побажавъ молодымъ щаслывои дорогы; Драктусъ не пидвився и не доторкнувся до вына.

— Що жъ вы не пьете? одъ гурту не прыходыться одставать!— промовывъ до його Кущъ.

— Не бажаете намъ щаслывои дороги?—додала Зоя.

— Всымъ серцемъ бажаю; але—може знаете—що кримъ воды, чаю й молока ничого въ ротъ не беру... А отъ докы вы пытымете „за здоров'я", я заграю вамъ „туша".

— Добре, добре! отъ славно вы прыдумалы...—озвалысь уси разомъ.

— Выно, музыка и молода, красыва жинка—яка гармонія!...— мовывъ Кущъ.

Дрантусъ ставъ граты; струны говорылы,—говорылы воны „поэму" людського життя. Ни Кущи, ни Зоя, ни іи чоловикъ зроду не чулы такои поэмы. Тыхою, срибною, солодкою мелодіею роспочавъ Дрантусъ элегію и звивъ іи на стогинъ недужого чоловика... Ще згукъ, два, тры—и почувся крыкъ, нибы крычала тилькы що нарождена дытына!... а дали чулося тыхе-тыхе, святе роювання матери. Згукы пиднималыся вгору смиливійше, шыршалы, рослы и, нибы яка пышна квитка, роспустылысь, розлылысь пышною несказанною красою... Краса, любовъ, сыла и жвависть молодосты, сыла почуття, страсты, раювання першого кохання, щастя,—все те чулося въ словахъ-згукахъ, що летилы з-пидъ Дрантусового смычка... все те злывалось въ щось йедыне, таке чудовне, неземне, чому и назвы не прыберешъ!... злывалысь и лылысь ти згукы чаривнычою цивкою въ души слухачивъ... Коженъ зъ ныхъ почувавъ соби, якъ бьеться въ йому сыла життя, чувъ любовъ до життя, розумивъ велыку красу и святощи життя!... Згукы сталы перменятыся: тыхше, мякше, легче, иншымъ голосомъ, иншымы словамы и иншымъ духомъ заговорылы струны и почулась туга, журба, тыхый жаль розлукы, поцилунокъ и... стукотня колисъ по шынахъ зализныци!... Таемни зитхання людського серця, а за нымы тупотня коней, скрыпъ по снигу саней... дзвоныкъ то голосывъ, то розсыпався дрибнымы згукамы... слидомъ його почувся шелестъ густого гаю; повіяло тыхою, дыкою, мертвою пустынею... Здавалось—кинець „поэмы", кинець життя; здавалось, що въ отсій дыкій, темній темряви, въ несходымыхъ мочарахъ стыхне, скинчыться, замре музыка! Ни! описля довгои паузы струны заговорылы невымовно и безконечно журлывою ридною украинською мелодіею: зъ глыбыны души чувся тяжкый плачъ, гирки рыдання, стогинъ то поодынокыхъ душъ, то чымалого гурту, то нибы ци-

лого народу. Плачъ убогыхъ, стогинъ голодныхъ, рыдання пидневильныхъ... Стогинъ ишовъ вгору, та не мигъ высоко пидниматысь: чорна, темна, густа хмара не пропускала дали згукивъ; воны падалы на землю, розлываючысь по шырокыхъ степахъ, по глыбокыхъ ярахъ, мижъ высокымы зеленымы горамы... Гирська луна одгукувалась на ныхъ... Пауза!... По пидгир'ю, немовъ сопилка чабана, почулысь згукы, похожи на надію... Надія росте-росте, шыршае-шыршае; зновъ чуеться, якъ и перше, тыха, спокійна, нижна и глыбока любовъ серця... Ще згукъ роздаеться, за нымъ видчыняться двери въ самый рай! Ни! почулось зновъ щось сумне, тяжке, безнадійне—наче хто оплакувавъ, хоронячы свою кращу надію, свою будущыну, свое жыття; наче щось одирвалось одъ серця и розбылось... Музыка повіяла чымсь безсмертнымъ и замовкла...

Уси мовчалы. Дрантусъ глянувъ на всихъ; ни въ кого ни слова,—уси сыдилы, затаившы духъ... Дрантусъ пиднявъ вгору выще головы скрыпку и зъ усіеи сылы вдарывъ іи объ помистъ. Изъ скрыпкы полетилы скипкы на вси бокы...

— Ой!—здригнулы уси разомъ,—що се, що се?

Зоя и Кущъ скочылы зъ своихъ мисць. Дрантуса не було вже въ хати.

— Винъ божевильный!—промовывъ Зоинъ чоловикъ.

— Добре ще, що не пустывъ скрыпкою кому въ голову,—сказавъ Кущъ.

— Або въ дзеркало,—додала Кущыха,—то-то бъ наробывъ велыкои шкоды... И що се зъ нымъ сталось?

— Кажу вамъ, що винъ божевильный!... Я ще за обидомъ помитывъ його хыжый поглядъ и увесь обидъ тремтивъ... наче що шептало мени... душа моя чула, що винъ скоить щось недоброго... и на що вы його звалы?—говорывъ Зоинъ чоловикъ.

— Се не я... я не звавъ,—одповивъ Кущъ,—Зоя позвала його...

— Божевильного звать...

— Ни, винъ не божевильный,—промовыла Зоя,—винъ чоловикъ зъ велыкою душею, зъ гарячымъ, люблячымъ серцемъ... винъ...

— Годи про його! часъ йихаты,—перебывъ сестру Кущъ.

Зоя зъ чоловикомъ сыдилы вже въ вагони и розмовлялы зъ Кущамы, котри стоялы проты викна вагону на платформи. Зоя высунула голову зъ викна и мымо воли якось глянула на паровыкъ... ій здалось, нибы туды пробигъ чоловикъ, похожый на

Драптуса: але пры свити лыхтаривъ вона не роспизнала, чы справди то Драптусъ, и подумала соби:

— Чого бъ винъ тутъ бувъ? ни, то не винъ.

Одначе серце у неи забылось незвычайно.

Подзвонылы втрете... Паровыкъ надувсь, свыснувъ, запыхтивъ... пойиздъ рушывъ...

Трохы згодя зъ платформы незвычайно швыдко биглы по коліи зализныци слидкомъ за пойиздомъ жандармы, поліцiянты и инши люде. Гонивъ за двое одъ того мисця, зъ которого рушывъ пойиздъ, стояла чымала купка людей, коженъ сылкувавсь протиснуться до того мисця, де стояло два зализно-дорожныхъ вартовыхъ зъ лыхтарямы въ рукахъ. Протыснувся туды и Кущъ зъ жинкою.

На шынахъ въ калюжи крови лежавъ безголовый трупъ чоловика: трохы дали зъ боку лежала голова, одризана колесомъ локомотыва. Кущъ глянувъ на голову и ажъ кынувся зъ жаху.

— Ой! се Драптусъ!... ходимо видсиля швыдче,—промовывъ винъ до жинкы. Кущи мовчкы пишлы до дому...

Грудень 1883 р.

Пытання.

I.

Чы ты не забула?.. Я пам'ятаю такъ добре, наче се вчора було...

Бувъ литній ранокъ, той веселый ранокъ, що освижуе душу, бадьорыть серце.

Мы несподиванно, не змовляючысь, зустрилыся въ саду, мовчкы подалы одно одному рукы и спынылыся проты озера квитокъ. Мы стоялы и нимо дывылыся на те рижноманитнобарвысте озеро. Квиткы тоди саме вмывалыся ранковою росою свижою.

Тоненьки стовбуры рожи стоялы на ясно-зеленому кылыми, на ныхъ горилы самоцвитамы били, рожеви, червони, темно-вышневи, жовти нижни лепесточкы. Воны гордовыто роскрывалыся назустричъ палкому сонцю; воны дыхалы пахощамы; воны пышалыся красою, волею и повнымъ почуттямъ життя; воны вси разомъ спивалы вдячлывый гимнъ прыроди, краси и коханню...

Мы стоялы мовчкы и дывылыся. Насъ обгорнулы, насъ переняли тыхи мріи про щастя людське. Передъ намы стоялы незрыми прекрасни, идеально-зграбни зразкы людськои згоды, братерства и кохання. Зразкы ти одынъ по одному переминялыся, и коженъ зъ ныхъ лышавъ намъ въ серци бажання жыть и любыть... Въ серци кожного зъ насъ стало повно до-верху нового, доси невидомого намъ, чыстого, нижного, жывотворно-могутного почуття.

Мы мовчкы дывылыся на квиткы. Мы чулы, якъ кожна квитка промовысто говорыла до насъ:

— Пыйте! впывайтеся новымъ почуттямъ: воно коринь жыття, воно крыныця людського щастя, воно жывотворна сыла всього жывого; безъ його нема жыття.

Мы слухалы и мовчалы.

Нове те почуття—була *любовъ*. Любовъ опанувала насъ, вона могутно царювала надъ намы, вона хвылямы ходыла въ серци и въ души, вона рвалась на волю; ій стало тисно, ій треба було выходу.

Мы мовчкы глянулы одынъ одному въ вичи...

Въ очахъ радиснымы искрамы блыщало-горило те, що родылось и зросло на серци...

Мы мовчкы схылылысь одынъ до одного... уста прылыплы до устъ... Квиткы почулы довгый, дзвинкый поцилунокъ... Воны бачилы, якъ душа перелывалася въ душу и заспивалы гимнъ чыстому коханню...

Благословенъ во викы той литній ранокъ и та свята годына!...

II.

Чы пам'ятаешъ, не забула? О! нихто зъ людей такыхъ годынъ не забувае!

Було зимою у-вечери. Мы стоялы на рушнычку...

Въ паникадыли, въ ставныкахъ передъ лыкамы святыхъ и у насъ въ рукахъ горилы свичкы.

Яснійшъ за ныхъ горилы твои велыки очи. Молытвою и коханнямъ горилы и твои очи, и твое свиже, нижно-рожеве лыченько...

Я дывывсь на тебе... твоя постать, твоя краса, уся ты не давала мени молытыся до неба...

Я молывся на тебе...

До неба я не спроможенъ бувъ молытыся. Въ серци у мене було повно кохання и молытвы до тебе,—такъ повно, що нищо инше не знаходыло тамъ ни найменшого куточка для себе... Я бачывъ тоди тилькы тебе.

Свитъ, люде, небо—все тоди зныкло для мене. Одна ты стояла попличъ мене, одна ты була моимъ богомъ, моею царыцею, моею душею, моимъ жыттямъ.

Безъ тебе для мене ничого не було, зъ тобою—все!

Таке почуття, таки думкы опанувалы и тебе...

Я пам'ятаю и до вику не забуду, якъ высоко пиднимала твои груды могутня хвыля кохання!.. якъ тремтилы пружкы тво-

ихъ коралевыхъ губъ, колы ты передъ хрестомъ и Евангеліею прысягалася мени на викы... Чуешъ? на викы!.. Я замиравъ тоди, потопаючы въ хвыляхъ раювання, въ хвыляхъ щастя... Во викы благословенъ той вечиръ и та годына!...

III.

Чы пам'ятаешъ, чы не забула?.. Я, о! я хотивъ бы забуты, та забутку Богъ не давъ, иншый вечиръ... За килька мисяцивъ писля нашои прылюдной передъ Богомъ и передъ людьмы прысягы... бувъ початокъ мая...

Я вернувся зъ поля утомленый, пройшовъ до свого кабинету и упавъ на отаманку спочыты... Отаманка стояла пидъ викномъ. Викно выходыло въ садъ и стояло навстежъ...

Въ повитри було тыхо, наче въ уси. Густа блакыть пидъ небеснымъ перекытомъ нибы гойдалася тыхо надъ садомъ. Мисяць здавався нерухомымъ и сыпавъ свое срибно-блиде проминня на блакыть, на ставокъ, на садъ...

За ставкомъ въ кущахъ вытынавъ соловей... Зъ саду до мене въ викно незрымо лылыся пахощи бузку и свижисть весняной рослыны, скропленои росою вечеровою...

Ты сыдила на балкони...

Балконъ бувъ закрытый густымы шатамы темнозеленого повою.

Биля тебе сыдивъ молоденькый, безвусый ще парубокъ, що ледве почынавъ свою карьеру адвоката...

Вы не видалы, що я вже въ господи... ты була певна, що я въ поли... Ты ждала мене...

Вы розмовлялы.

Я не прыслухався до вашои бесиды. Я бувъ певенъ, що мижъ вамы бесида йде про речи поважни, идейни, тымъ паче, що часомъ до мене долиталы слова його про волю, про народъ... Я знавъ твою глыбоку прыхыльнисть до ридного краю; я чувъ одъ людей, що й винъ прысвятывъ йому свое жыття. Зъ балкона черезъ викно до мене на отаманку долетилы слова його: „я люблю народъ не яко покрывджену, зрабовану и зневолену масу, а яко той идеалъ далекый, де...“ дали не чувъ я... Я пидвився... вставъ... мене потягло на балконъ... Я мусивъ трохы прычепурыться... А на балкони розмова затыхла... Ще хвылына—мени почулыся зъ балкону поцилункы...

Я кынувся до викна...

Въ прогалыну повою я бачывъ, якъ винъ прыгортавъ тебе до лоня, а ты... ты цилувала його...

Мене наче импетомъ кынуло на балконъ... Я зачепывся за столыкъ, перекынувъ його...

Шклянка зъ водою упала на помистъ, розбылась, задзвенила...

Я спынывся, ставъ, наче вкопаный... Я не тямывъ себе... я тилькы чувъ, що якыйсь, доси невидомый мени огонь пече мени въ грудяхъ, що увесь я палаю.

Я стысъ лившою груды, правшою держався за одвирокъ и... чувъ, що ногы не слухають мене, не йдуть...

За килька хвылынъ я отямывся и, колы выйшовъ на балконъ, ты сыдила сама...

— Зъ кымъ ты тутъ розмовляла?—спытавъ я спокійно.

Ты стенула плечемъ и видповила:

— Ни зъ кымъ! я тутъ сама сыдила, тебе дожыдала...

А лыце твое, уши, шыю, рукы покрывала червона краска... уся ты горила... соромомъ.

Що жъ тебе такъ засоромыло?... кохання?

Ни! чыстого кохання люде не соромляться!

А може зрада прысягы?

Ледве...

Певнійше засоромыла тебе брехня...

На що жъ ты збрехала? чому правды не сказала?...

Зъ того вечора я тоби не нявъ уже виры, але... але я ще кохавъ тебе глыбоко... Недобрый то часъ, лыха то годына!...

IV.

Певна ричъ, що ты забула иншый зновъ вечиръ—властыво ничъ.

Згадай соби: писля отого несподиванного вечора на балкони я занедужавъ... щось недобре сталося зъ моимъ чуткымъ серцемъ... Хорый мучывся я на тій отаманци... Дыхать мени було тяжко, воздуху не ставало... Викно, якъ и тоди, було видчынене; въ саду, якъ и тоди, спивавъ соловей... мени було холодно, я дрыжавъ... Ты закутала мени ногы, сила попличъ мене... нижно, зъ глыбокымъ вболиваннямъ дывылась на мене и гладыла мене по голови... Я

любувавъ зъ тебе, але не було сылы поцилуваты тебе; на дни серця мого гиркою трутою обзывався твій поцилунокъ на балкони... Я не сказавъ тоби про те, я мовчавъ, я бувъ певенъ, що трута та вывитрыться, знымне, и въ серци моему зновъ запанують чары твого першого поцилунку биля озера квитокъ...

Я заснувъ зъ доброю, цилющою надіею. А колы ранкомъ прокынувся, я почувъ, що на серци легше, труты поменьшало; я почувъ потребу прыгорнуты тебе до серця, поцилуваты, подякуваты за твои нижни ласкы, за твое тепле пеклування про мене хорого.

Тебе не було въ кабинети.

Я подзвонывъ и казавъ покоивци, колы ты не спышъ, щобъ вона попрохала тебе до мене...

— Паніи нема въ господи... Въ ночи воны пойихалы...

— Куды?!

— Не скажу... Ще зъ вечера воны запакувалы де-яки свои речи... колы вернулыся видъ васъ, небавомъ прыйихавъ панычъ, забравъ панію и ти речи... Пани й слова не сказалы, куды йидуть, колы вернуться...

Певна ричъ—ты забула вже ту ничъ, ту годыну, а я до вику ихъ не забуду... Будь проклята та ничъ и та годына. Зъ того клятого часу я тебе не шанувавъ уже, але не спроможенъ бувъ не кохаты.

V.

Ще одынъ вечеръ повынна бъ ты пам'ятаты.

Була вже осинь... На двори падала ожеледь... Я сыдивъ самотою въ кабинети. Пидпершы голову на злогы, я уважно и довго миркувавъ, зъ якои речи ты покынула мене? що тому спрычынылося? Ричъ певна, що ты мене не кохала. Кохання, навить перше молоде, звычайно неглыбоке кохання, такъ швыдко не вывитруеться, такъ легко не знымае... Зустрила ты молодого чоловика; винъ вдававъ зъ себе энтузіяста, навить фанатыка идеи. Тебе понадыло до його. Ты не кохала його, ни! ты пишла за нымъ, корячысь тилькы сыли простого ваблення...

Чомъ же ты не прызналася мени? Чомъ не сказала просто, що мене не кохаешъ, що „покохала" другого? Що тому перешкодыло?

Мени, правда, було бъ гирко, тяжко; але я шанувавъ бы тебе. и мы до вику лышылысь бы добрымы, щырымы прыятелямы... Ты въ моихъ очахъ не покрыла бъ себе соромомъ, неславою утикачкы. Чого ты тикала нышкомъ, по-злодійськы?

Мы жылы зъ тобою, яко дви людыны, безумовно ривноправныхъ въ усьому, чысто въ усьому, що залежало видъ мене. Ниже йедыного разу, ниже на макове зерно я не покрывдывъ тебе...

На що жъ ты покрывдыла мене? На що ты за годыну до свого утикання зъ нашого теплого гниздечка такъ лыцемирыла зо мною и такъ сама себе зневажыла, и все, все, що я шанувавъ въ тоби, втоптала въ болото найпаскуднійшого бруду моральнего? На що жъ здалася тоби освита, наши довги бесиды про ти идеалы моральни, якымъ ты запрысягалася, якымъ такъ огыдлыво зрадыла, яки покрыла такымъ густымъ соромомъ--*утикачкы*?!

Отъ надъ чымъ я миркувавъ...

Тіеи саме годыны ты, немовъ мара, несподиванно увійшла въ кабинетъ, нимо упала передъ мене, обхопыла мои колина, цилувала ихъ и рыдаючы промовляла:

— Просты мене! забудь мій грихъ, прыймы мене...

Довгый часъ я сыдивъ у нестями... Я не йнявъ виры своимъ очамъ... я гадавъ, чы не галюцынація отсе?

А ты все плакала! Сльозы твои падалы мени въ серце...

Ще рикъ не мынувъ, якъ мы побралыся, и за такый короткый часъ зъ тобою таки перемины!...

Що жъ мени діяты?—пытавъ я свое серце, свою голову...

А ты тымъ часомъ тилькы й промовляла, що:—просты, забудь, прыймы...

Простыть? Ба! я давно простывъ тебе, ще въ ту годыну, колы зрозумивъ твою вдачу, твою моральнисть, певнійше—повну недостачу у тебе моральносты.

Зрозумить и значыть—простыть.

Забуты... Се не въ моій сыли!...

Я бувъ бы радый-раднійшый забуты, але жъ въ пам'яти моій горыть-жевріе и не згорае якась искра, що раз-по-разъ пекучымъ болемъ нагадуе мени про наше мынуле. И нема способу залыты ту искру. И я—пам'ятаешъ, чы ни?—немовъ опеченый прыскомъ, скочывъ зъ свого стильця, вырвався зъ твоихъ рукъ и прожогомъ, не промовывшы до тебе ни слова, кынувся зъ каби-

нету до другои свитлыци... Тамъ я замкнувся и не выходывъ, докы ты не пойихала зъ мого дому.

Тамъ въ свитлыци я похоронывъ тебе на викы, тамъ я почувъ, що въ серци у мене нема до тебе ни кохання, ни поважання,—йе тилькы огыдлывисть.

На що ты верталася? ты тымъ знищыла у мене всяке поважання до тебе...

На що ты падала мени въ ногы? Ты тымъ выклыкала до себе зневагу и огыдлывисть...

Будь проклята та годына!

1898 р.

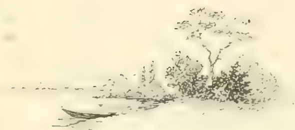

Олександра Кулишева.

Кулишева Олександра Мыхайливна (псевдонимы: Ганна Барвинокъ и А. Нечуй-Витеръ), зъ роду Билозерськыхъ, дружына славного пысьменныка украинського Пантелеймона Кулиша и сестра редактора „Основы“ Васыля Билозерського, на свитъ народылася 23 квитня року 1823 въ хутори Мотронивци биля Борзны, въ Черныгивщыни; освиту здобула дома та въ сельському пансіони полковныци Козаковои. 22 сичня р. 1847 Олександра Мыхайливна стала дружыною П. Кулиша (за „боярына“ бувъ Тарасъ Шевченко), долю якого подиляла до самои його смерты. Перши оповидання п. Кулишевои—„Лыхо не безъ добра“ та „В-осены лито“ надруковани въ збирныку „Хата“ (1860) пидъ прыбранымъ именнямъ—Ганны Барвинокъ; р. 1861—62 вона подае чымало опобидань до „Основы“ (пидъ псевдонимомъ Нечуй-Витеръ), а пизднійше до иншыхъ галыцькыхъ та украинськыхъ выдань—журналивъ: „Правда“ (1869), „Дзвинокъ“ (1890), „Руська Хата“ (1877), „Л.-Н. Вистныкъ“ (1901), „Кіевская Старина“ та збирныкивъ: „Складка“ (1887), „Рада“ (1884) та иншыхъ. Авторка дуже докладно знае народный побутъ и оповидання іи дають чымало этнографычныхъ подробыць. Головный мотивъ ихъ—жиноче життя на сели.

Литература: 1) Огоновськый—Історія..., ч. III; 2) Гринченко—Поэтъ горя жиночого (Л.-Н. Вистныкъ, р. 1900, кн. IX); 3) Гринченко—А. М. Кулишъ (Черныгивъ, 1901).

Квиткы зъ сльозамы, сльозы зъ квиткамы.

Зъ подорожьони кныжечкы.

Квиткы зъ сльозамы,
Сльозы зъ квиткамы
Не розлучаються, сестро, николы.
Скроплюють сльозы
Пышнiи розы,
Свои роскошни, велычни престолы.
Благоухають,
Землю скрашають
Пышни престолы праведныхъ слизъ, розы;
Имъ же одрада
Выща награда--
Чысти да щыри да праведни сльозы.

П. Кулишъ.

I.

Наблыжаюсь до хаты. Дивча гуляе на прызьби, и Рябко перекыдаеться передъ нымъ. У синяхъ двери навстижъ и въ хату, бо день бувъ такый прехорошый, що хто вмеръ, то каявся. Пидъ викнамы палисаднычокъ. Кущъ лылiясу и троянды два кущи. Соловей не цурався вбожества и дуже гарно щебетавъ, свыставъ, дзеленчавъ.

— Здорова!—кажу до дивчыны.

— Здорови!

— Чы се Настына хата?

— Се.

— А не порве вашъ собака?

— Ни, винъ не займе: винъ у насъ плохый.

Ввихожу. На покути сыдыть дивка, такъ литъ двадцяты п'яты. Вышывае въ п'яльцяхъ рушныкъ. Се жъ и була крывенька Настя, що мени про неи казано.

— Здорови! Боже вамъ поможы!

— Здорови! Спасыби.

— Чы тутъ жыве Настя Гречкивна?

— Тутъ. А що вамъ?—скынувшы хорошымы, велыкымы карымы очыма, до мене.

— Та ось мени люде нараялы, що вона добре шыткы на людей робыть.

— Хто жъ се вамъ нараявъ?—зачервонившысь поспытала Настя.

— Дивка Чорнявого.

— Та вона мене мало й знае,—сказала, всмихаючысь изъ якоюсь роскошею Настя.—Де жъ вона васъ бачыла?

— А тамъ на Ворскли, на Мочари.

— А вы жъ самы видкиля?... Сидайте, бо ногы видстоите.

— Я здалека.

— А іи жъ якъ знаете?

— Вона тамъ шыла въ березі коло полотенъ, я й спизналась изъ нею.

Тоди Настя:—Тамъ така прышывна, що видъ шытокъ и не одирвешъ.

— Мабуть, якъ и вы!—кажу ій.

— Що жъ се вона мене вказала?—зъ прытыскомъ сказала Настя.—Я де жыву, а вона де!

Я ій:—Кажуть же, що й хороша слава далеко йде, не тилькы худа. Покажить, будьте ласкави, ваши шыткы, зразкы. Мени треба сорочку вымережыты и лыштвою пошыты.

— А що, якъ я й не визьму?—зъ добродушнымъ усмихомъ сказала Настя.—У мене йе видъ людей робота: я рушныкы шыю.

Якъ вона засміеться, то можна думаты, що зроду журбы не знала, и самому, дывлячысь на неи, весело.

— Та визьмить и се, будьте ласкави.

— Ни, зозуленько, не визьму: у людей набралась багато. Хиба чы не визьме моя небога, колы схоче. Посыдьте жъ, одпочыньте!

Встае зпотыньга й каже: – Тамъ така жъ калика, якъ и я: и на жныва не ходыть.

Ажъ тутъ и мале дивча за мною въ хату.

— Иды,—каже Настя,—клыкны Улыту, нехай прыйде. Гуляйте жъ,—зновъ до мене.—Отсе жъ я за-для васъ.

Дивча побигло по Улыту, а бидна Настя пошкандыбала и прынесла мени зъ коморы сорочокъ, дуже гарно вышываныхъ. Розглядаю, дывуючысь, ажъ тутъ прыбигла й дивчына:—Заразъ Улыта буде.

— Якъ городамы, то й швыдко,—озвалось щось изъ печи.

Зазырну, ажъ тамъ сыдыть бабуся. Мы поздоровкалысь.

— Чы вы жъ роздывылысь по шыткахъ?—пытае Настя.—Якъ бы отсе рушныкъ, я бъ вышыла. Выбирайте, яки вподобаете. Ось половнышнычокъ, ось выризування, лыштва, а се пошыванка, се хмелыкъ, се зерновый выводъ, а се рогаткы, слывкы, а се петрушечка, а се ляхивка, а се пшенычка... Що вподобаете, те й вышые. Я тилькы не шытыму: на людей набралась багато. Отъ бы добре уставкы петрушечкою та зерновымъ выводомъ вышыты, а чухла—выризуваннямъ або рогачыкамы.

Тымъ часомъ, якъ мы про се гуторылы, скрыпнулы двери. Мале небожжя каже:—Отъ и Улыта.

Ждемъ—нема.

Настя крыкне:—Чого соромляешся? Иды!

А я чую, щось у синяхъ скромадыться въ кутку. Я озвалась. Чую смихъ тыхенькый, якъ дзвиночокъ, а посли й голова з-за порога вызырнула—и що жъ то була за головка! Може, однiеи зъ трьохъ грацiй така красота. Та ще въ тры ряды й квиткамы вквитчана. Квиточкы такъ ходора и ходять, тремтять на голивоньци. Роса тилькы що зъ ныхъ опала. Свиженьки—пахощамы такъ одъ ныхъ и повинуло. Та зновъ и зныкла, и дверыма хляпнула, та й прыщемыла кинець запаскы.

Тоди вже я до неи:—Иды бо, Улыто, до насъ.

На предыво була вродлыва: хоть воды зъ лыця напыйся. Литъ висимнадцяты дивчына: ще й пушокъ зъ лыця не зiйшовъ. Чорнява и смуглява. Краска сылою пробываеться. Здоров'я багато. Волосся таке чорне, що ажъ сынява якась по йому. Въ коси дви ленти, блакытна й червона. Про сорочку й казаты ничого. Сама соби гаптувала и ночей не досыпала. За ушыма изъ селеха заложено два закрученыхъ пирця и хусточка въ руци. Се вже первый шыкъ у дивчатъ.

Я стала зъ нею розмовляты и клыкаты. Увiйшла вона. Я ажъ супятылась. Боже мiй, та й тилькы! Яке прехороше, та яка

жъ безталанночка! Гиршъ, нижъ у Насти. На мылыци ходыть. Я зовсимъ запам'ятала, що мени Настя про іи калицтво казала.

Що слово Улыта промовыть, такъ и счервоніє; а що смугляденька, то ще красчій здается той рум'янець.

Сталы мы перебираты зновъ сорочкы, балакаты про вышывання—яку мережку, яку лыштву.

Настя перебывае насъ:—Дайте намъ по каблучци, мы вамъ и вышыемо хорошу лыштву на сорочци,—жартуючы каже.

А потимъ здіймае зъ моеи пучкы каблучку и прымиряе на свою:—Яке маленьке!

— Се того,—кажу,—що мы гульвисы: мало дила робымо, то й рукы маленьки проты вашыхъ.

— Э,—каже Настя,—намъ не насыдитысь гуляючы; намъ треба робыты.

Улыта чогось на речи не давалась: якась смутна наче зробылась. Ще бильшъ огню було въ неи въ очахъ. Стьонжечка, прычеплена до намыста, трепотилась на грудяхъ—важко чогось дыхала. Здается, мы зъ Улытою не розмовлялы словамы, а тилькы серце розмовляло зъ серцемъ.

А Настя зновъ добрымъ такымъ голоскомъ:—А се жъ яка въ васъ така велыка каблучка на руци? У насъ не довго бъ таке побуло: хлопци бъ заразъ изнялы, та соби бъ на люлькы покрышечкы поробылы.—И се вона говорыть зъ якымсь задоволеннямъ.—Що воны наздіймають у насъ!

Я кажу:—Се мени найкращый парубокъ подарувавъ. Я въ сій каблучци и купаюсь, и сплю.

— Хиба жъ у васъ любляться?—запытала Улыта и сыпнула проминнямъ зъ очей. Очи горилы, вся зайнялась, и уши почервонилы.

— А якъ же?—кажу.—Любляться, та ще й якъ! що ни зайисты, ни запыты... Тилькы въ насъ не вильно на улыцю питы, зъ парубкомъ у ночи стояты и на досвиткахъ та на вечорныцяхъ гуляты.

Настя перебывае:— У ихъ любляться въ хати.

— А въ насъ,—Улыта каже,—у всяку годыну и всюды. Якъ сонце зійде, то видъ сходу сонця, и по заходи сонця. Сказано—рано й вечиръ не боронено.

И счервонила. Квиточкы затрепотилы, мовъ и воны заговорылы.

Чы вси жъ тіи сады цвитуть,

Що весною розвываються?—додала журлыво Улыта.

— Лучаеться всього,—видказала Настя,—

Половына садивъ цвите,
Половына обсыпаеться:
Одна пара винчаеться,
А другая розлучаеться.

Улыта зитхнула такъ важко, що ажъ стилъ сколыхнувся.

Тутъ и я промовыла:

А въ горлычкы пир'ячко такъ якъ жаръ:
Любылыся, серденько, якъ на жаль.

— Всього бувае!—каже Улыта журлыво.—Якъ ласо не перейисы, такъ и въ мыри не пережывешъ!

Зитхнула, похытала головою; тилькы квиточкы зашепотилы щось на голови. Взяла и стала мережыты свою чухлу, що прынесла зъ собою.

А Настя заспивала—та пречудовымъ же голосомъ, ажъ душа въ небо рвалась:

Уродыла мене маты
Темненькои ночи,
Дала мени чорни бровы,
Ще й каріи очи.
Лучче бъ мени, моя маты,
Тыхъ бривъ не даваты,
Лучче бъ мени, моя маты,
Щастя й долю даты...

Улыта поныкла ґоловою надъ свою мережку.

Колы тутъ якъ ударыть гримъ, якъ хрясне!—такъ уси й зациплы. Мы й хмарыночкы не прымитылы. Блыскавка раз-у-разъ блысь та й блысь!—такъ и розлываеться огнянымъ моремъ.

Баба на всю хату молыться:—Да воскреснетъ Богъ и расточаться врази його,—та велыки хресты покладае на себе, та ажъ зъ печи на пилъ злизла.

Мы про неи за любощамы й забулы.

Черезъ хвылыну и вщухло.

Я кажу:—Пиду жъ я до-дому.

— Та гуляйте ще,—каже Настя,—гуляйте въ насъ до вечора.

— Гуляла бъ, та хлиба не брала,—кажу.

И бабуся, и Настя разомъ:—Та може и въ насъ изнайдеться шматокъ!

Посміялысь.

— Спасыби,—кажу.—Тамъ мене дома ждуть.

— Отъ якъ бы вы до насъ ходылы!—Настя каже.—Мы бъ вамъ писеньокъ спивалы. Ось посыдьте, я вамъ заспиваю:

Ой тамъ за яромъ брала дивка льонъ,
Та забула пов'язаты...
Ой недалеко до мылого хаты,
Та никымъ переказаты.

Та, вказавшы на Улыту:—Вона думала, що се винъ прыйшовъ сюды, та й у квиткы вбралась. Я ій зверетеныла.

Колы жъ чуемо, паровыця скрыпыть, а дали й писню чуты:

Та не спавъ я ничку, не спавъ и другую;
Та не буду спаты ще й третюю:
Ой чогось мени тяжко, на серденьку важко...
Я й самъ молодъ не вгадаю.

— Се *винъ* пройихавъ,—каже Настя.—Прыходьте жъ,—каже,—мы вамъ такои заспиваемо, що й заплачете.

— Прощайте жъ,—кажу.—Хай Богъ вамъ спорыть.

— А вамъ хай щастыть у дорози.

Я боржій пишла до-дому, бо гримъ, и блыскавка, и дощъ завдалы домашнимъ про мене думкы.

II.

Прыхожу черезъ два дни Не ступыла и на поригъ, заразъ Настя послала по Улыту, по Ѳедору, Веклу, Вивдю.

Уси посходылысь, уси родычкы, и у кожнои пидъ корсеткою шыткы: у кого чухла, у кого подилкы. Литомъ до жнывъ тилькы й пошыты.

Повыходылы мы на вздвир'я. Беригъ Ворсклы услано полотнамы. Дивчата всю весну билять полотна, тамъ и сыдять, и доглядають, и вышывають. Полотно частенько вмочають, спивають писень одну за одніею,—мовъ ричка ллеться писня за писнею, то зъ того, то зъ другого кинця. Тутъ же й сорочкы то шыють, то вышывають. У день берегъ Ворсклы такъ биліе полотнамы, мовъ снигомъ спорошеный, а дивчачи спивы луною по всьому селу розлягаються.

Теперъ уже мы швыдко вмовылысь за сорочку.

Тоди Настя каже:—Заспиваемо жъ мы вамъ!

— Добре,—кажу,—колы ласка ваша.

Настя-береза завела, а за нею вси. Найбильшъ купальныхъ спивалы писень:

Ой не стій, вербо, надъ водою,
Не пускай зилля по Дунаю.
Ой Дунай море розлывае,
И день, и ничъ прыбувае,
Въ вербы коринь пидмывае,—
Зверху виття усыхае,
Зъ вербы листя опадае.
Ой стань, вербо, на рыночку
Въ хрещатому барвиночку,
Въ запашному васылечку...

Ще й инши спивалы:

Цвите мачокъ невелычокъ.
Нема цвиту змины:
Хочъ якъ козакъ забожыться,
Не ймы, дивко, виры.
Козакъ-тума зведе зъ ума,
Не буде любыты;
Де найбильше челядонькы,
Тамъ стане судыты...

Улыта чогось поблидла и не хотила спиваты. Глядючы на неи, и иншымъ не спивалось. Найшовъ на дивчатъ сумъ. Де-яки зпотыньга перешиптувалысь, а одна й покынула насъ, мабуть, зъ такого жалю, якъ и Улытынъ.

Настя зитхнула и почала казаты:—Такъ отсе сыдышъ-сыдышъ, спиваешъ цилый день, та бувае, що заведешъ и на кутни. Яку намъ зъ Улытою Богъ долю давъ! Ни, не Богъ, а люде. Отсе вже десять рокивъ, якъ я крыва. Изъ очей сталось. Саме тоди якъ я роспукуватысь почала, якъ мени п'ятнадцятый наставъ... Було въ батька свое тягло. Я въ батька одна та братъ малый. Я й орала, я й запрягала, я й громадыты, я й кыдаты стогы. Возовыця настане—я подаю снопы, вожу. Крыють—я подаю паркы. Я й коло товару, и всюды. Люде йдуть, дывомъ дывують, якъ я справляюсь така, що гараздъ ище й не окрепла... Отъ мене й вреклы. Заболила въ мене нога; повело іи, пидтягнуло жылы. Щоночи, щобъ не завдаваты батьку жалю, злизу тыхцемъ зъ полу,

миряю ногу, чы коротча. Росперло мени їи въ колини, опухъ. Зсунусь, а на пилъ уже й не вернусь: снагы не маю, и видъ журбы такъ и луснусь объ землю. Клычу батька, кажу:—упала, нога замлила... Було нужу свитомъ, до дила такъ и трясуся, мовъ до меду; а тутъ оттаке лыхо. Була ще пидлиткомъ, а выйду на улыцю—до мене хлопци зъ усихъ куткивъ такъ и куп-ляться кущемъ. А теперъ—о-хо-хо-хо-хъ!... Позбувавъ батько все. Йиздылы по знахурамъ та по знахуркамъ округы верстъ за сто. Зъ прыстриту, кажуть; други: грыжа,—и загрызала. Прывезлы мене до костоправа. Сило на мою ногу чотыри чоловика, щобъ я, бу-вае, часомъ не пручалась. Ставъ костоправъ мени ладыты ногу; вертивъ-вертивъ, такъ мовъ коваль клищамы, та й довертивсь. Я крычала не своимъ голосомъ. Батько впавъ на пилъ, зату-лывшы вуха, а маслякъ тилькы хрусь! Я й умерла. Людей такъ мовъ зъ мене скынуло. Вси полякалысь... Оттакъ то я зосталась безъ ногы. Затьмывся мени день зъ того часу. Пропало мое й ди-вування, вси радощи, мои мріи, мои надіи. И змарніешъ и исчор-ніешъ. Радощивъ ніякыхъ—а ни крыхоткы. Нудьгуешъ день за днемъ. Иноди до крыку смерты бажаешъ...

Дывлюсь я на Настю,—смерть наче передо мною стоить. Де той усмихъ прынадный подився. Губы били, тремтять. На віяхъ, мовъ дви жемчужыны, сльозы завыслы и зъ якоюсь гиркою зне-вагою выразно промовыла вона:—Де та й смерть! до насъ-каликъ спесываться, не йде—не пидманышъ!...

А въ Улыты сльозы тилькы капъ, капъ!

Настя зновъ свое:—Хай бы той жывъ, хто въ Бога ласку мае. Я така була до дила прыкыдлыва, що хлопець линкуватый бувъ, млявый—я його було на плечахъ половыну дорогы на ныву и пиднесу... Батько вмеръ, а за нымъ и малый братъ мій. Я сама соби, мовъ та зозуля въ лузи, зосталась. Тилькы й одрады, що зъ людьмы погуторышъ, зъ дивчатамы поспиваешъ про ту зрад-лыву долю, або кого бидолашнього запоможешъ...

А бабуся, гріючысь коло дивчатъ на сонечку:—Дай, Боже, здоров'ячка! Нехай Богъ вику продовжыть, що й мене прыгорнула.

Настя така багата на слово, що я не мала часу николы й промовыты до бабуси.

Зновъ почала:—Отъ я бабусю до себе прыйняла. А то вона дала велыку волю своій невистци. Правда, тутъ сынъ ще бильше выненъ—не почытае матери, то вона їи старощивъ и не схотила

доглядаты. Не постыдылась и вытурыла іи; не знаю,—чы мое, чы іи бильше лыхо. Обыдви бидолашни.

Бабуся старенька прыступыла до мене, опираючысь на ципокъ, на бадылля зъ соняшнычыны. — Боже, каже, якъ довго мени не хотилося йты зъ своеи хаты старостю! Я въ ній сорокъ роквъ прожыла и крывды не дознала. Старый самъ іи збудувавъ. Писля старои головы все марне пишло. Ни порядку, ни чыну. Теперъ нихто мыру не знае, ни диты зъ батькомъ, зъ матир'ю. На кинець свиту вже повертае.

— Колы бъ вже швыдче, щобъ не терпиты!—домовыла Улыта.

— Невистка не хотила дила робыты,—каже бабуся, - картопля поспіе, чоловикъ, бувало, скошуе. Хаты не обмаже: облупыться, обсыплеться. Выйдешъ, глянешъ по улыци—у людей и къ Покрови хаткы биліють, такъ наче рядочокъ лебедятъ плыве; наша чорна, облуплена, мовъ бы тоби старосты не выбували, хлопци та дивчата, то все молодій помагалы дила робыты. Дуже мене сталы нивечыты. Такъ було невистка зганыть мене, що я въ неи стану чорнійша земли. Отсе сынъ и невистка посядуть тоби на лави, зведуть колина, поставлять про-мижъ себе страву и йидять, а матери дадуть шматокъ хлиба. Якъ умеръ старый, то я все право згубыла, мовъ усе въ домовыну зъ собою забравъ. А, Боже жъ мій!—думаю,—чы довго жъ я таку наругу терпитыму? Йде сынъ разъ изъ рачныкомъ по ракы. Постійте жъ, думаю, я вамъ удеру штуку! Наварылы вони, силы, йидять, не дають мени. Осталось одъ ихъ багато недойиденыхъ раквъ, невистка и становыть на полыци. А я думаю: стійте жъ, бисови диты! поснете вы, я ихъ попораю, хочъ позакыдаю, абы имъ дотять хочъ сымъ. Отъ, тилькы диты поснулы, я до раквъ. Горщыкъ якъ брязне объ пилъ, якъ лынуть на мене помыи!.. Чысто всихъ побудыла. Вона невирна дытына, хытрійша мене старои: знарошне такъ зробыла. Я якъ выйшла зъ хаты, вона тымъ часомъ и пидмины ракы помыямы. Такый глумъ! На всьому було прыкметы поклаае. Сама не дасть, ище й доглядаеться, щобъ и я не взяла. Гнала мене, щобъ я старостю хлиба іи не перейила. Було сорочкы мени не дасть.

— Изъ чого жъ вы жылы, бабусю? хто васъ тоди зодягавъ?

— То зъ пучокъ, то зъ ручокъ. Кажу невистци: умру пидъ лавою, а не выйду зъ своеи хаты. А щобъ тебе, каже, въ ними

дошкы положылы! щобъ тебе на дрюччи вынеслы! Тамъ така пречыста... и сынъ за нею ручъ тягне.

— Та вы бъ же, бабусю, громади пожалилыся. Громада велыкый чоловикъ, то имъ бы сказала, якъ по Божому чыныты.

— Щобъ мени та выгнаты ихъ изъ хаты—слово не обертаеться. Колы бъ отсе не недуга моя, я бъ ихъ до вику не покынула. А то никому мене доглядаты. А добра людына знайшлася—я й покынула свою хату. На чужому кладовыщи и голову положу. Теперъ отсе вся моя снага,—показуючы на бадылля зъ соняшныку.—Дай, Боже, викъ довгый Настуси: вона на симъ гришнимъ свити заслужыла соби царство небесне.

Не знаю, щось я подарувала бидолашній бабуси про чорный день. Вона нызенько вклонылась:—И спасыби, и простыби! Нехай твій тропокъ буде м'якенькый, якъ мошокъ. Хай тоби Богъ свитыть и въ день и въ ночи, якъ ты мене не оставыла, покыдьку!

Сумна бувае въ насъ писня молодощивъ, а ще сумнійша—старощивъ.

III.

На другый день прыходыть до мене Улыта и прыносыть гостынця—ракивъ, вышень и паляныцю.

— Отсе,—каже,—прыйшла до васъ показаты мое вышывання на вашій сорочци: чы вподобаете?

— Сидай же, будь ласка, та посыдь, погомонымо про се да про те свитове.

А потимъ я кажу: — Якъ мене розжалобыла вчора твоя титка Настя своимъ життямъ!

Улыта мени: — Друге на речи даеться, а якъ я... — Якось Улыта запнулась. Пидождала, наче що проковтнула, и промовыла: —Ще жъ у неи хочъ одна туга на серци, хочъ сама вона господыня надъ своимъ добромъ; а мое лыхо, мое горювання зовсимъ иншою мирою миряне. Хочъ и здаеться, що насъ одна недоля спиткала, та ба! У неи батько бувъ, що вона зазнае, а въ мене—маты: тилькы й рижныци. У неи своя хата—материзна, и въ мене. Я крывуючы жыву, и вона. А до сього лыха, отъ яке ще. Невистка зъ мене знущаеться, а братъ—яки квиткы я посію на своему городи, то повыкоренюе. Се дурныця, каже... Хиба жъ

я не вильна на своему добри посіяты якого схочу зилля? Мени жъ ихъ шкода зъ своеи хаты гнаты. Подумаешъ, подумаешъ: у ныхъ нема й не буде, а въ мене буде... Та не знала невистка, чымъ докорыты мени, та взяла та й выбрехала. У якогось козака покрала дивка, якась ледарь, моркву. Вона сказала, що наче бъ то й я крала зъ ледащыцею. Мене трусылы. Трояка й прыплатылась. А я мало жъ то сорома прыйняла? Що мени троякъ той? Честь мылийша жызни. Я трояка на церкву подала. Не доведы мене, Маты Божа, красты! Лучче я соби зароблю. Чого нема въ мене въ скрыни? Шисть сорочокъ додильныхъ матерыныхъ, тонкыхъ, наче золотомъ выгаптуваныхъ, та дванадцять росхожыхъ, що сама прыробыла. А то маты покынулы, якъ ишлы на той свитъ—царство имъ небесне!—рушныкивъ тры, та титка подарувала одынъ. Сама вышывала орламы. А то моеи роботы, та ще старосвитськыхъ два зосталось по смерти матери. А що тамъ настильныкивъ, хустокъ! Полотна тры сувои зосталось; а то жъ я своимы рукамы доповняла скрыню. И карсетокъ здобиль йе, и плахотъ, и спидныць. Я не люблю, якъ теперъ повелось... Плахотку надинешъ поверху, то й до дила, а тамъ у-ныозу выдно билу шыту пелинку, то й до ума. А якъ спидныцю, то не знать що. Всього въ мене здобиль. Скрыня—якъ налыта. А тилькы бъ... Тутъ зновъ запнулась, ковтнула и тилькы промовыла:—Тилькы бъ жыты не хотилось. Отъ що сказала бъ вамъ... якъ тамъ спивають —

Що я роблю, дбаю,
Та доли не маю!...

Улыта, дуже зворушена, схылылась на дзыглыкъ и схопыла себе за серце.

— На що таки мукы Господь посылае на симъ свити? Було бъ уже пекла... Хиба, може, чымъ Богу проступыла? Я ничого невынна. Робыла, якъ люде, по-чеськы, а... (и вытерла хустною сльозы: котылысь, якъ горохъ). А гуляе зо мною... Я бъ тебе, каже, и сватавъ, колы бъ ты не крыва. То такъ жару й пиддасть. Такъ и крае мени серце, безъ ножа и безъ тарилкы крае. А тутъ лита выходять...

Промовчала, якъ пывонія почервонила.

— Сыдышъ, корпышъ—отъ и погуляешъ мижъ челяд'ю. Пидешъ на музыкы, та вернувшысь якъ почнешъ плакаты, въ сыру землю бытысь!... Люде веселяться, долю мають, а мы ро-

бымо и годымо, та намъ и свитъ, здаеться, такъ не свитыть. Дивчата, якъ ти бжилкы, гудуть, бо въ ихъ думокъ веселыхъ багато, надіи та й надіи... Якъ та веселка цвитамы процвитае... А намъ и вбиратысь не вильно. Дарма, що въ скрыни якъ налыто, земли важко, а мы въ старому йдемо, мовъ зъ довгою рукою старци пидъ церкву,—йдемо дывытысь на людей, якъ воны веселяться. Колы бъ мы повбиралысь по-людськы, то заразъ и сказалы бъ: калика, а якъ прыбралась!... Я цилый викъ свій радощивъ не мала, и хочъ бы мене й заразъ прыйняла земля. Я й теперъ часто по матери тужу. Не знаешъ, колы той вечиръ прыйде. Якъ згадаю, такъ наче вчора іи поховала. Умыраючы прыказувала сынови:—Не завдавайте іи ганьбы, то за нею то й вамъ щастя буде... Якъ я по матери журылась! Було слизьмы схожу. Та, спасыби, одна жинка догадалась: пидкравшысь, та жыта за плечи всыпала. Я й не стала вже такъ гирко плакаты. Подумаешъ: шкода, шкода! зъ Богомъ не бытысь... И якъ ти люде жывуть, що мають матирь, та не поважають? А я, то се наче про мою матирь положено:

Маты жъ наша, маты!
Де намъ тебе взяты?
Хиба жъ тебе, маты,
Та й намалюваты?
Намалюю матирь
На божнычку въ хати:
На покуття гляну—
Матусю згадаю;
Назадъ обернуся—
Гиркымы заллюся...

Що було мени ій казаты? Вона мени про мою втрату нагадала. Сплакнулы вкупи та й розійшлысь.

Рушыла я дали за моимъ подружжямъ людськи сльозы збыраты. Бо на радощи люде не такъ то багати. И самы въ соби не багато мы радощивъ носылы...

Петро Кузьменко.

Кузьменко Петро Семеновычъ, сынъ дяка, народывся р. 1831 въ мистечку Понорныци Королевецького повиту въ Черныгивщыни; вчывся въ духовній семынаріи въ Черныгови, та не добувшы курса, р. 1852 выйшовъ зъ богословського класа и ставъ за дяка въ ридному мистечку. Два рокы винъ правывъ за дяка й учытеля въ народній школи, доки його не наставлено на дыякона. Р.1857 Кузьменко знову вступывъ до духовнои семынаріи, де й добувъ курса р. 1859, а на другый рикъ, повдовившы, розстрыгся и ставъ знову дякомъ въ Понорныци, де й перше дякува̀въ. Померъ Кузьменко р. 1867 въ хут. Потеткивськимъ. Литературну діяльнисть почавъ винъ р. 1860, надрукувавшы въ „Хати" Кулиша шисть поэзій; въ „Основи" помищено його килька допысивъ та поэзій, поэтычну легенду „Погане поле" й оповидання—„Не такъ ждалося, да такъ склалося", що головнымъ чыномъ и прыдбало молодому авторови имя въ украинському пысьменстви.

Литература: 1) Огоновськый—Історія..., ч. III; 2) Передмова до поэзій Кузьменка въ „Хати" (1860); 3) Кулишъ—О повѣсти г. Кузьменка (Основа, р. 1861, кн. IX).

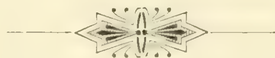

Не такъ ждалося, да такъ склалося.

I.

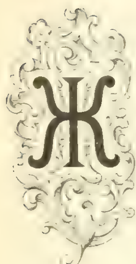

Живъ колысь у насъ на сели козакъ Степанъ Дуброва. Замижный бувъ чоловикъ, сказаты: що поля, що скотыны, а найбильшъ—бджолы. Бувало, хлопцямы ще позбираемось на Головосика до Степановои пасикы: „Дидусю, дай меду!“ Стара його то часомъ и грымае було на насъ, а старый—николы: нарижe у мыску стильныкивъ та дочци у рукы, а та вже и роздае намъ черезъ тынъ по шматочку.

За-молоду Дуброва чумакувавъ, такъ тамъ десь, далеко, и одружывся. Добра наче и людына була його жинка, тилькы пановыта дуже; вже була стара, а ще подавай іи и спидныци баеви, и юпкы габзьовани; зъ мищанъ, кажуть, була, чы що. И до нашсго брата, простого козака, не хылылась якось (нивроку ій, нехай царствуе!), чубріямы звала: „Чубріи!“ каже.

Сим'я въ його була чымаленька, та Богъ прыбравъ до себе. Я знавъ жинку його, Стеху, та дочку Хрыстыну. Та жывъ у його наймытъ Мыкола,—хто й що—святи його знають!

Була ревызія—хлопця й прывелы до волосты, не знаю—видкиля. Хлоп'я жыло у шпытали, росло въ поводыряхъ, та тилькы й знало, що його зовуть Мыколою. Прывелы, покынулы. Хлопця у ревызію запысалы, а де дытысь сыроти—людямъ и клопоту мало.

Трапылося Дуброви йты коло росправы; дывыться—хлоп'я и босе, й голе—лупа очыма коло кганокъ та ковтае сльозы; може то, сердешне, день-деньськый и хлиба у вичи не бачыло. Старый до хлопця—мовчыть. Други вже росказалы; воно тилькы такъ жалибно, каже, дывыться на старого.

— Такъ якъ же воно, панове-громадо, зъ сымъ хлоп'ямъ буде? —пытае Дуброва.

— Запысалы,—кажуть,—у ревызію, нехай теперъ батька та матери шукае.—Такъ!—каже Дуброва,—тилькы покы сонце зійде, роса очи выйисть! Кажить мени, п нове, сього хлопця до себе взяты; я буду й ростыты, и подушне за його платыты.

— За вси головы!—кажуть.

Взявъ ото Дуброва Мыколу до себе та й выростывъ,—грихъ сказаты,—якъ ридну дытыну.

II.

Мыкола й Хрыстына рослы соби у-купи—и выpolitely. Любо було й чужому дывытысь, якъ изійдуться воны на роботи: обое молоденьки, обое трудящи,—и дило робыться, и писня лунае. Мыкола якось бувъ неговиркый, все наче сумуе, або думае що, а Хрыстына, якъ та чаечка, прудка та весела. Посидають було оддыхаты; Хрыстына, знай, щебече—и хто на улыцю ходыть, и хто кохае кого, и колы рушныкы даватымуть,—все таке, вистымо, дивоче. Хрыстына щебече, Мыкола слухае, а одно зъ одного й очей не зведе.

Старый, було, часомъ пидкрадеться до молодятъ, слухаеслухае, перехрыстыть дитей здалека, та й пиде соби геть, усмихаючысь. Гарна була дивчына Хрыстына—ясноока, чорноброва; и Мыкола бувъ незгиршый парубокъ. Якъ теперъ бачу: высокый, на ливій щоци значокъ родымый, поглядъ такый поважный, а дило въ рукахъ кыпило. Настане було литечко святе—старый коло бджолы, стара зъ дочкою у господи, а на поли Мыкола зъ наймытомъ порядкуе. Выйде иноди старый на поле одвидаты—усе якъ слидъ, усе гараздъ; Мыкола радіе, якъ дытына ридна.

— Добра въ насъ, жинко, дытына Мыкола,—загомонивъ разъ старый до жинкы,—роботящый, слухняный, и насъ поважае, та й по селу, опричъ доброго, ничого про його не чуты.

— Треба буты роботящымъ, треба буты й слухнянымъ,—одказуе жинка.—Не робы, не слухай—проженуть; тоди куды голову прыхылыты?...

— Може воно й такъ, стара, може й не такъ, а Мыкола все такы велыка намъ помичъ... Дасть Богъ йому долю, и мы йому

поможемо: велыкымъ ни зъ чого, а пивсотни грошей та пара воливъ и у насъ найдеться Мыколи на нове хазяйство.

— Такъ, такъ, старый!... Дочка рушныкы готуе,—якъ будешъ кожному паровыци зъ пивсотнямы роздаваты—дождешся зятя!...

— А правду кажешъ, стара! Воно й лучче, якъ бы не даваты Мыколи ни паровыци, ни пивсотни!... Поглянь, диты такъ гарно, здаеться, жывуть помижъ собою...

— Такъ щобъ якъ се?

— А такъ:—нехай бы имъ безъ подилу усе, що мы зъ тобою прыдбалы на вику. Мыкола—добра дытына, сказаты—луччого зятя намъ бы й не треба.

— Схаменись, старый! Чы то жъ до дила такы: йедыну дытыну виддаты за чоловика, що, може, де пидъ тыномъ на свитъ народывся!... Хрыстына у насъ, дякуваты Господеви, якъ и въ людей: и худоба, и врода... Ни, старый, ніяко. Добра дытына?... Треба буты добрымъ, нигде дитысь: чы батько заступыться, чы маты, чы, може, ридъ поважный, чы худоба велыка?... Не будь добрый—такъ и слова промовыть нихто не захоче.

— Дурень ты йесы, баба!—одказавъ старый жинци.

У Степана така вже вдача була: якъ що не по його, винъ верзикать довго не буде, махне рукою:—Дурень ты йесы, баба!—хочъ бы то була зовсимъ не баба, а справжній чоловикъ.

III.

У Дубровы бувъ свій лисъ, а въ лиси синокосы добри. Диждалы Зеленыхъ Святъ.—А що, диты!—каже старый,—дивоча косовыця настае!—А тимъ того й треба—до сього торгу й пишкы. Забрала Хрыстына дивчатъ, та й до лису. А въ лиси жъ то въ ту пору любо та мыло: бджолы гудуть по витахъ пахучыхъ, солов'ина писня горохомъ сыплеться по зеленому лыстячку, а квитокъ, а пташокъ—рай Божый, та й годи!

У насъ що-году зберуться дивчата та гуртомъ на синожати днивъ у два, въ тры за играшкы и повгребають синокосы и въ того, и въ другого, и въ третього—ажъ воно й геть добре!

На другый, чы на третій день сталы дивчата до-дому збыратысь; воно ще бъ и не пора трохы, та Хрыстыни тилькы до-дому чогось треба.

— А ты, Мыколо?—пытае Хрыстына.

— Я зъ киньмы тутъ зостанусь,—одказавъ,—а завтра у обидню пору прыйиду.

— Лучче бъ сьогодни, Мыколо, на юлыцю пишлы бъ: тамъ теперъ такъ весело—Васыльовычъ прыйихавъ.

— Якый Васыльовычъ?—пытае Мыкола.

— Васыля Калюжного, що въ окрузи бувъ,—хиба не знаешъ? Прыйихавъ до насъ у росправу пысарюваты. Не нашыхъ парубкивъ —сказаты! На выгадкы та на прыкладкы, то й пары йому нема,—у жупани!... Прыйды, Мыколо!...

Мыколу мовъ бы вкололо що.—Побачу,—каже.

Дивчата пишлы спиваючы до-дому, а Мыкола у лиси зоставсь. Ходыть козакъ самъ не свій, наче у москали зибрався. Смеркло.

— Попрыпынай, Грыцю, лошатъ, та й на коней поглядай,—каже Мыкола наймытови,—а я пиду вивса одвидаю въ ярузи, щобъ часомъ спашу не було.

Пишовъ та, мабуть, заблудывъ, сердега: опынывсь не въ ярузи, а прямисинько на улыци коло дивчатъ.

— Мыкола! Що се йому сталось?... на сылу!...—закрычалы дивчата.

Поздоровкавсь Мыкола зъ дивчатамы; дывыться--помижъ дивчатамы парубичка—въ жупани, на голови козырь.—Отсе то воно!... гмъ...—Сивъ. Спивы, регитъ,—звисно, улыця. А пысарь, якъ те шыло: одну обниме, другу поцилуе, часынкы не посыдыть тыхо, такъ и нышпорыть усюды!... А найбильшъ залыцяеться до Хрыстыны. Обизветься якый парубокъ—винъ заразъ и прышые квитку: дивчатамъ регитъ, парубкови соромъ.

Посыдивъ Мыкола, подывывсь:—Прощайте, дивчата!

— Мыколо, не втикай: ще рано!—просять дивчата.

— Крамного не много!—обизвавсь по-панськы пысарь.

— Нехай же тебе, Мыколо, вовкы ззидять,—закрычалы дивчата,—колы не хочешъ гуляты зъ намы!

— Та и ззидять такы!—прыложывъ пысарь,—бо винъ бараномъ пахне.

Дивчата зареготалы.

Повисывъ голову Мыкола, иде; йому й байдуже, що тамъ глузують зъ його. Выйшовъ за царыну; пахнувъ зъ поля свижый витерець, Мыкола нибы прочнувсь. Постоявъ-постоявъ.—Вернусь! —каже,—може, се воно такъ; може, се воно ничого... Роспытаю

про все, роскажу про все; чы такъ, чы не такъ—нехай буду знаты свою долю!

Прыйшовъ до воритъ—не засунути; винъ сивъ на колодци, жде. Колы такъ, геть-геть уже, бубоныть щось по улыци. Винъ за лиску й сховався. Блыжче - Хрыстына зъ пысаремъ. Посталы пидъ воритьмы. Пысарь такъ любенько заводыть... Слуха Мыкола.

— Ни,—каже Хрыстына,—ніяко, побачать люде—осудять. Лучче выходь на юлыцю—побачымось и поговорымо.

— Моя перепилочко! пры людяхъ я не хочу, та й невгаренъ росказаты, якъ вирно та щыро тебе люблю; а въ садочку, Хрыстыно, опричъ соловейка, никого нема, нихто й не побачыть, нихто й не осудыть. Посядемо любенько пидъ вышенькою, пидъ виттямъ пахучымъ: нехай соби спива соловейко, а я бъ тоби усе росказавъ, Хрыстыно,—все, що въ мене й на думци, що въ мене й на серци!... Выйды, моя ясочко!

— Побачу!—каже та й стрыбнула у ворота.

— Пострывай же, серце, поцилую ще разъ, ще!...

— Отсе,—каже,—якъ тоби се цилування!—Та й засунула ворота.

— Побачу!... гмъ!—пробурчавъ, усмихаючысь, пысарь. — Выйдешъ! зъ носа выдно!—Выкресавъ огню на люльку та й потягъ назадъ, спиваючы.

Пиднявся Мыкола. Мисяченько вже генъ-генъ высоченько. По небу блакытному хмары плылы тыхесенько та билолыцый, якъ той лебидь у хвылю на озери, то вырынае мижъ имы, то потопае; а на сели тыхо-тыхо, наче й души жывои нема. Дывыться Мыкола, кругомъ озыраеться, нибы не второпае, де винъ и якъ... Злигъ на лису, постоявъ-постоявъ, зитхнувъ важко та й поплентавсь сердега до гаю.

IV.

Хрыстыни мынуло шиснадцять; розвылася, росцвилася дивчына, якъ квиточка рожева. Маты, було, й очей не зводыть зъ любои дытыны.—Зиронько моя вечирняя, крале моя ясноока! тоби й чоловика немае у нашому сели,—чубріи все!—частенько, було, говорыть своій дони стара, жалуючы.—Чы такы жъ прыпадае оттакымъ билымъ рученькамъ пеклуватысь коло мужыцького дила?...

Багато парубкивъ, багато й матирокъ закыдалы око на Хрыстыну, та не зналы, зъ якои й пидступыты. Дуброва на багатство не вповавъ,—се вси зналы; зналы й те, що Дуброва любыть Мыколу, якъ ридну дытыну. А проте й Мыкола бувъ такый парубокъ, що хоть бы й хотивъ чымъ зганыты —не зумієшъ.

— Мени здаеться, старый, чы не лучче бъ намъ уже Мыколу поблагословыты на вси чотыри?—каже разъ жинка Степану.— Выростылы, выкохалы—нехай зъ Богомъ иде въ люде та шукае соби доли, а то кожне думае, що мы въ зяти його соби готуемо. Хрыстыни найдуться хороши люде.

— Пошлы, Господы!—каже старый.—Тилькы я спершу казавъ и теперъ кажу: луччого намъ зятя не треба, якъ Мыкола. Колы и дитямъ пошле Господь любовъ та совитъ, я за иншого дочкы не 'ддамъ.

— Отсього вже, старый, не буде!

— Даруй, Господы, щобъ було!

— Не буде!

— Побачымо...

— Побачымо!... Такъ, бачъ, чого твій Мыкола, якъ сычъ той, ставъ похожаты, що слова не добьешся!... Ажъ и винъ, мабуть, задумавъ у чужимъ добри господарюваты,—побачымо!

Такъ було й частенько. А Мыкола не знае и не видае, що за його, сыроту, безъ його выны, недобре помижъ старымы заводыться. Прыйиде зъ поля, визьме що треба, та й знову на поле. Вистымо—лито; литомъ хлиборобова хата—степъ шырокый. То бувъ небалаклывый Мыкола, а то й ище лучче мовчавъ; та тилькы не господарство въ чужимъ добри, а инши думкы збавылы речи козакови...

Разъ, такъ, прыносыть Хрыстына обидаты Мыколи на поле. Силы пидъ возомъ, а Мыкола—чы йисты, чы не йисты.

— Якый ты невеселый ставъ, Мыколо!—озвалась Хрыстына,— и на выду змарнивъ!... Може, нездужаешъ?

— Богъ мылувавъ по который часъ,—каже.

— У тебе, Мыколо, щось недобре на думци, та не кажешъ— недобрый ставъ! Маты казалы, що ты скоро покынешъ насъ,— не кыдай, Мыколо!

— Я покыну?! Кого? васъ?

— Не кыдай, Мыколо! у-купи зрослы, у-купи и жыты. Може, тебе щоденна ся праця сушыть? Я такы батькови казала, що десь

Мыколи и оддыхаты не треба—усе на роботи, усе на роботи!... Та не до вику, Мыколо, будемъ день пры дни працюваты: я останне литo отсе хожу по полю, та пеклуюсь нибы крепачка гиркая! Буде, дасть Богъ, скоро и хата зъ кимнатою, и йисты, и пыты, и хороше ходыты. И ты, Мыколо, знайдешъ соби пару, та й будемо жыты любенько у-купци...

— А ты соби хиба найшла вже, Хрыстыно?

— Я?... Ни!—одказала Хрыстына та й почервонила.

— А видкиля жъ се на тебе такый панськый витеръ вiе?...

Хрыстына ще й бильше почервонила.

— Не соромляйся мене, Хрыстыно! Колы ты кого щыро полюбыла и тебе тежъ,—я першый радитыму твоiй доли.

— Спасыби тоби, Мыколо! И маты радiють, що, може, скоро я не буду мужычкою...

Мыкола зитхнувъ. Посыдилы, ще поговорылы; Хрыстына за горшкы та й до-дому.

Оставсь Мыкола; провожае очыма Хрыстыну, й очей не зведе. А вона поспиша·, спиваючы, до-дому, та якъ та перепилочка, здаеться, и нижкамы до земли не черкаеться. Хрыстыны вже давно й не выдно, а Мыкола стоить, дывыться... Потимъ у·еръ рукавомъ очи, та й зновъ за соху—ныви дооруваты.

V.

— Не гнивы Бога, стара! За що такы ты Мыколу такъ обиждаешъ?—обизвавсь одного разу старый Дуброва до жинкы.—Лучче сыроту зъ двора прогнаты, а нижъ докоряты йому кускомъ хлиба. Чы винъ же його даромъ йисть у насъ? Поглянь лышъ, якый винъ на выду ставъ!... Кам'яна душа—и та бъ пожалила.

— А чы можна жъ стерпиты, колы твiй Мыкола обезглуздивъ зовсимъ?... Йому кажы: тату, а винъ каже: къ кату!—якъ навиженый!... Колы не мусышъ до ладу дила робыты—и хлиба чужого не йижъ!

А Мыкола, справди, наче збожеволивъ: йому треба у Чернещыну, а винъ опыныться у Шкрабовци: пойиде по сино, а лыкивъ прывезе.

Заманулось разъ старому одвидаты поле,—сiялы жыто. Прыходыть; Мыкола сiе

— Помагай Бигъ, Мыколо!

— Спасыби, дядьку!

Старый блыжче—ажъ Мыкола сіе гречку. Дывыться старый на Мыколу, а той блидый-блидый... Куды тутъ лайка!... Прыгорнувъ його:—Мыколо, сырото мій безталанный! Просты мене, мій голубе! тяжко, бачу, выходыть тоби хлибъ мій, моя дытыно!

Мыкола счепывъ рукы:—Дядьку! я... мени...

— Годи, годи, Мыколо!—каже старый.—Не журысь, не плачъ: усе буде, якъ слидъ, усе буде гараздъ!... А въ самого такъ и котяться зъ старыхъ очей сльозы.

Гирке жыття стало Мыколи: одно те, що Хрыстына... А друге—маты. Такъ и йисть, наче иржа зализо! Обизветься часомъ старый—куды!

— Погане въ насъ жыття—нехай де лучче шукае: не прыв'язаный!—каже жинка.

Диждалы Покровы. Сыдять такъ разъ у-вечери, и диланіякого не роблять, и речи нема; колы забрехалы собакы на двори. Трохы згодомъ, увиходыть двое сусидивъ, поважни люде, у новыхъ свытахъ, червонымы поясамы пидперезани, у одного пидъ правыцею хлибъ у билій хустыни.

Поздоровкалысь, прывыталысь.—Покланялысь вамъ,—кажуть гости,—Васыль и Васылыха щастямъ та здоров'ямъ та хлибомъ святымъ.

Стара застлала билою скатертыною стилъ, просыть любыхъ гостей до покутя; така весела, говирка, и запиканои поставыла на стилъ кубышечку. Сыдять, гуторять про се та про те, звычайно, якъ сваты.

— Такъ якъ воно буде, пане Степане?

— А такъ буде,—каже Степанъ,—покланяйтесь и видъ насъ Васылю и Васылыси щастямъ та здоров'ямъ, дякуйте за ихъ ласку та повагу щыру, панове! Хлиба святого не цураемось, а дочкы сей годъ не оддамъ—молода. Бильшъ погуляе—луччымъ згадае батька старого.

Чого вже не робылы, що не говорылы—на Степана наче пеня московська напала: не оддамъ до году та й не оддамъ. Зъ тымъ сваты й до-дому повернулысь.

Стара й рукы опустыла. Не прыдумае, не прыгадае, якъ такы за такого чоловика, якъ пысарь, дочкы не оддаты?

— Се не чубрій якый! Первый чоловикъ у сели, судыть и рядыть, якъ знае: кожному прыйдеться до його зъ покирною!...

Обезглуздивъ,—каже,—старый, та й годи! Та не буде и по його, не дижде й прыблуда моимъ зятемъ буты!...

Зробылась хата Степанова гиршъ пекла. День-у-день сварка, та лайка, та сльозы!... А що вже терпивъ Мыкола—Господы! Нехай бы стара, а то й доня—и тій маты натроюдыла, чого знала: довелось Мыколи и одъ Хрыстыны терпиты и речи недобри, и зневагу. А чы того жъ винъ ждавъ? Того серце сподивалось?... Глянешъ було на парубка—серце щемыть. Уси зналы, що́ винъ терпивъ у Дубровы, а щобъ винъ ставъ на кого жалкуватысь—ни въ свити!

VI.

— Бачъ, старый, на мое й выйшло! Отъ тоби й добра дытына! Бачъ, яка добра! Якъ водывъ старци та ночувавъ по-пидъ тынню, такъ тоди и дядечко й титочко, и сухи й немазани; а якъ выкохалы та выростылы—згынувъ якъ харцызяка, и спасыби за хлибъ-силь нашу не сказавъ!... Мовчышъ, старый? не любо правду слухаты?

А Мыкола и справди згынувъ. День, два—нема.

Колы такъ, тыжнивъ у два чы що, прыйшла до волосты бумага за Мыколу. Почувъ старый та мерщій туды, пытае:—Що? Якъ?

— Иде,—кажуть,—вашъ Мыкола охотою у москали, такъ начальство учыныло запросъ: що винъ и якъ?

— Такъ якъ?

— Громада одвистыла, що препятствія не иміеться, а що Мыкола добра людына.

Зитхнувъ старый: — Добра людына! — промовывъ, — тяжко добра!...

Почула и стара зъ дочкою,—ради-ради! Думка: теперъ старому ничого пручатысь. А старый все такы свое:—Не 'ддамъ до году, та й не 'ддамъ, и то ще,—каже,—колы покыне пысарюваты.

— Та схаменысь, старый! Чого се ты коверзуешъ? Подумай, яки люде! Богъ дае дытыни долю, а винъ—нехай покыне пысарюваты! Пысарь—первый чоловикъ у сели; Хрыстына за имъ якъ у Бога за дверыма жытыме: и дома панство, и въ людяхъ повага: на хвости не посадять, та й намъ кожне голову схылыть.

А тутъ и доня прыстане:—И таточку, и голубчыку, не губы своеи дытыны йедынои! Лучче мени зъ мосту та въ воду, нижъ зъ иншымъ одружытысь!

Якъ до стины!

Дождалы Дмытра.

— Якъ же хочешъ,—домовляеться стара,—буде каяття, та не буде вороття! Дождешся ты, старый, лыхои годыны, гиркымы слизьмы заплачешъ на старости вику!... Плачъ тоди на свою голову!...— Та й почала щось на вуха шептаты.

Старый ажъ здригнувъ. Побыливъ-побыливъ:—Необачная ты маты!—каже, та й заплакавъ.

А черезъ тыждень, чы-що, молодыхъ и перевинчалы.

Якъ понурывъ старый Дуброва голову, такъ и весилля не помогло. Пьють, гуляють у хати, а Дуброва ходыть по двору смутный та мовчущый.

На другый день, чы на третій, весильни пойихалы у Шаболтасивку,—верстовъ шисть, колы знаете,—у перезву: тамъ дядько жывъ молодого; а старый зъ наймытомъ дома зостався. Обидньои такъ поры сыдыть Дуброва кинець столу, сумуе—колы рыпнулы двери. Пиднявъ старый голову.

— Москаль! Мыкола!—Скочывъ зъ лавы та до його: зрадивъ-зрадивъ! То цилуе, то хрестыть; спытае одно, друге, та зновъ на-ново.

— Мене, дядьку, выбралы у гвардійонци,—каже Мыкола,—гонють у Петенбурхъ; такъ я ублагавъ старшого—спасыби йому— та й прыйшовъ одвидаты васъ та подякуваты за хлибъ-силь вашу, дядьку!

— Добре, Мыколо, спасы и!... Та якый же ты гарный ставъ, мій голубе!... Тилькы чогось наче поблидъ.

— Трохы нездужавъ,—каже.—Звисно, и люде незнайоми, и порядки не ти,—покы прывыкнувъ!...

— Такъ, такъ,—каже Дуброва, хытаючы головою,—знаю твое жыття, знаю!

Старый, здаеться, за все забувъ, мовъ повеселійшавъ: росказуе Мыколи и те, й друге. Заспивалы пивни.

— Отже я зъ радощивъ и геть загуторывсь зъ тобою, Мыколо, а тоби зъ дорогы и одпочыты бъ треба,—лягай же, сыну, або-що!

Переночувалы.

— Такъ якъ же отсе, Мыколо, не побачывшы моихъ и йдешъ? —каже старый, дывлячысь, що той вже лаштуеться въ дорогу.

— Нехай имъ Богъ дае щастя та здоров'я!—каже Мыкола.—И радъ бы побачыты, та не можна: на тры дни тилькы пущено.

Чого не робывъ старый—не можна та й не можна!

— Молысь же Богу, Мыколо!

Одбывъ Мыкола тры поклоны; одбывъ тры поклоны и Дуброва старый. Потимъ знявъ зъ божныци образъ невелыкый:—Ходы сюды, Мыколо!

Мыкола пидступывъ, ставъ на вколишкы.—Благословы тебе, Боже, якъ я благословляю тебе, люба дытыно моя! Пошлы тоби, Господы, викъ довгый, розумъ добрый та долю щаслыву!...—Схопывъ за голову, ще хотивъ щось казаты, та й не сказавъ ничого за сльозамы.

— Слухай же, Мыколо—я тоби, може, въ останній разъ казатыму. Бійся Бога, не бійся труда, не обиждай меньшого. Отсей гаманець—тутъ сто рублывъ—возьмы; се не плата за твою працю въ моимъ добри,—Богъ тоби заплатыть за твою щыру правду!... Не пручайсь, Мыколо, возьмы; не обиждай хоть ты мене на старости вику. Знаю, покы ты здоровъ, чужи гроши тоби не въ жадибку, та на вику усяке бувае, моя дытыно! Борóныть тебе Богъ одъ немочи, або иншого лыха несподиваного, оддай си гроши за упокой души; ты сырота, Мыколо,—умрешъ, такъ и пом'януты никому!...

Помолылысь Богу ще разъ, пишлы. Выйшлы за царыну.

— Прощай, Мыколо!—каже старый,—не забувай, що я казавъ тоби. Не такъ ждалося, да такъ склалося: Божа воля!...

Попрощалысь; старый пишовъ до-дому, а Мыкола своею дорогою.

Иде сердега, а на поли ни души жывои. Зійшовъ на Кручыкивъ Грудъ, що коло дорогы,—степъ кругомъ, степъ! Весело дывытысь на степы наши безкрайи, любо козацькій души оглядаты те шыроке роздолля степове, тилькы не тоди, якъ немае въ тебе на свити ни хатыны, ни родыны! На степу шырокимъ безридному сыроти удвое важче його сыритство... Поглянувъ Мыкола округы, поглянувъ на село, де звикувавъ викъ свій молодый, на хаткы знайоми, на садкы вышневи—и гирко-гирко заплакавъ...

VII

Мынуло годивъ десять, чы й лучче. У двори старого Дубровы господарюе пысарь Калюжный. И двиръ не той зробывся: те

повалене, друге похылене, наче й хазяина у двори немае. Оженывшысь, пысарь спершу потроху, а потимъ и геть ставъ пыты.

Старый було часто благае зятя:—Покынь, сыну, пысарюваты: пысарство сее до добра не доведе!

Зять бы, може, й послухавъ, колы жъ стара... Тій панство та шаноба людськи на уми.

За жывота старого ще й туды-сюды було, а якъ умеръ—пишло по-панськы! Наведе було зять день-у-день гостей—щобъ и те було, щобъ и друге було, а де його взяты—йому и горенька мало.

Годивъ черезъ шисть и старій вичну пам'ять заспивалы; старый раньше Богу душу оддавъ. Зосталась на господарстви Хрыстына зъ чоловикомъ, и диткамы Богъ благословывъ. А тутъ и те треба, и другого нема, а хазяйство зъ недогляду не багато давало. Чоловикъ зъ ранку до вечора у росправи, а в-вечери, хсчъ и тутъ, такъ же такый, що ни любовы одъ його, ни совиту, ни слова ласкавого. Кынеться було Хрыстына по хазяйству сама,—такъ що жъ? Одна голова за все... Друге—диты дрибни, и коло ихъ треба. А чоловикъ не звыкъ, бачъ, до мужыцького дила. Нема чого—думаты довго не буде: нывку по боку.

Сыдыть такъ разъ Хрыстына въ хати, сумуе, латаючы сорочкы дитямъ.—Господы!—каже,—чы не лыхо яке крадеться до мене: на серци мовъ гадына вьеться...

Колы сусидка на двери:—Хрыстыно-серце! лышенько твоій головонци!...—Хрыстына такъ и обмертвила.—Везуть твого чоловика у тюрму,—вже въ путо закованый!...

И не стямылась Хрыстына, якъ прыбигла до росправы. Благае, плаче:—Не можна,—каже становый, — начальство велыть. Твій чоловикъ, голубко, фалшыви пашпорты постачавъ, та и сумы обчеськои недостача.

Чого вже не робыла, сердешна, щобъ якъ небудь одзволыть чоловика,—худобу ростратыла, здоров'я занапастыла, а чоловикъ все такы пишовъ туды, де козамъ рогы правлять.

Зосталась молодыця, якъ тамъ у писни спивають, ни салдацькою жоною, ни мужньою удовою! Бодай никому хрещеному такъ не зоставатысь!...

VIII

У годъ такъ, чы въ два, ишлы москали черезъ наше село, становылыся на ночлигы. Кому треба ихъ, кому й не треба—усюды нализло.

Вы, може, бачылы колы, якъ поведуть ихъ по кватырахъ?—комедія! Кожный такъ и дывыться, де бильши хаты, або двиръ, туды й прямуе; а того й не зна, бидолаха, що зъ великого двора часомъ и мыши повтикалы!

Коло Дубровыного двору трохы не былысь, кажуть; думка то:—Оттутъ можна и пытеннямъ, и йиденнямъ пиджывытысь!—О бодай васъ! Бувъ квасъ, якъ кажуть, та не було васъ, а настало квасыло, такъ и васъ розносыло!

Переночувалы, пишлы.

— Подывысь, мамо, що се таке?—каже старша дочка Хрыстыны, подавшы ременный гаманець.

— Де ты взяла, доню?

— Мету хату, колы лежыть пидъ лавкою, де москаль ночувавъ.

— Положы жъ,—каже,—пидъ горщыкъ, на полыцю; вернеться москаль—оддасы. Не бійся, винъ не бытыме.

— Винъ не сердытый, мамо. Учора выбигла я зъ хаты, а москаль сыдивъ на прызьби,—злякалась такъ! А винъ до мене:—Не бійся,—каже,—дытыно, не бійсь!—та до мене. Узявъ за руку, пыта:—Де твій батько, де маты?—Батька,—кажу,—на Сыбиръ завдалы, а маты въ кимнати лежать—нездужають.—И про дида пытавъ, та такый ласкавый, мамо, такъ усе любо дывыться мени въ вичи.

— Добра якась людына—спасыби йому! И вечеряты не далы, а винъ и слова поганого не сказавъ.

— А сьогодни, мамо, раненько мы дывымось зъ печи черезъ коминъ, що то москаль робытыме; а москаль дывыться черезъ щилочку въ кимнату, де вы лежыте. Довго дывывсь, потимъ ставъ Богу молытысь, а сльозы йому такъ и рынуть зъ очей. Може, й москалеви, мамо, жалко стало, що вы нездужаете!

Вже й пивдня—нема москаля; день, два—нема.

— Подай мени, доню, той гаманъ, що москаль забувъ!—каже Хрыстына,—що воно таке?

Розвязала—гроши, переличыла—сто рублывъ. Чудно Хрыстыни, що така велыка сума, а москаля немае. Тыждень и дру-

гый—нема. Визьме Хрыстына гаманъ у рукы—дывыться-дывыться... Де вона його бачыла?...

— Чы ты бъ угадала, доню, того москаля, що бувъ у насъ на кватыри?

— Угадала бъ, мамо! Высокый, чорнявый; вусы таки великы.

— А на выду ничого въ його немае?

— Ничого нема, тилькы на ливій щоци значокъ, такъ невелычкый, чогось.

Зитхнула Хрыстына, тяжко зитхнула.—Мамо, мамо!—каже,—просты тоби, Боже, на тимъ свити за мою и за його нещаслыву долю!

Зъ того часу Хрыстына все нибы дожыдала кого. Вечиръ зайде—Хрыстына повкладае бильшыхъ спаты, а сама за ворота зъ малою дытыною. Було и геть-геть мисяченько пидійметься вгору, а Хрыстына усе сыдыть за воритьмы та въ кинець уолыци поглядае.

А про москаля бильшъ и чуткы не було.

1861 р.

Анатоль Свыдныцькый.

Свыдныцькый Анатоль Патрыкіевичъ, сынъ священыка, побачывъ свитъ 3 лыпця р. 1834 въ сели Манькивци, Гайсынського повиту, на Подилли; вчывся въ Крутянськiй духовнiй школи та семынарiи въ Кам'янци, але, не добувшы курса, вступывъ до университету въ Кыиви. Крайне убожество матерiяльне не дало Свыдныцькому добуты курса и въ универсытети и р. 1860 винъ ставъ за вчытеля повитовои школы въ Мыргороди; потимъ служывъ акцызныкомъ у Козельци (1862—68), а зъ р. 1869 до смерты працювавъ у центральнимъ архыви пры Археологичнiй Комисiи въ Кыиви; померъ винъ р. 1871. Свыдныцькый выступывъ на ныву пысьменства р. 1860 поэзiею „Горлыця" („Черниговск. губ. Вѣдомости"); р. 1861 въ „Основи" надруковано його этнографычну статю „Велыкдень у Подолянъ". Опричъ того напысавъ винъ ще „семейну хронику" зъ жыття духовенства — „Люборацьки", коло двохъ десяткивъ невелычкыхъ оповидань сумишъ мовамы украинською й росiйською (друковани въ „Кiевлянинѣ" р. 1869-1871) та килька поэзiй, зъ якыхъ „Вже бильше литъ двисти" та „Въ поли доля стояла" („Л.-Н. Вистныкъ" р. 1901, кн. IV) сталы народнымы писнямы. Зъ творивъ Свыдныцького найбильшу вагу литературну мае прегарна повисть „Люборацьки" (урывкы зъ неи друкуються ныжче). Напысана р. 1862 для „Основы". вона побачыла свитъ тилькы р. 1885 (въ „Зори" и потимъ р. 1887 окремымъ выданнямъ у Львови), а на Украини выдано iи вперше ажъ р. 1901 у Кыиви. Свыдныцькый въ сiй повисти выявывъ себе справжнимъ майстромъ слова и украинське пысьменство могло бъ покладаты на його велыки надiи, колы бъ смерть не скосыла його у цвити литъ.

Литература: 1) Огоновськый—Исторiя..., ч. III, 2) Кониськый—„Анатоль Свыдныцькый" (передмова до Кыивського выдання „Люборацькыхъ"), 3) Бiографични замиткы В., Познанського та Кониського въ „Зори" р. 1886 та 1888, 4) Петровъ—„А. П. Свидницкiй" „(Историческiй Вѣстникъ", рикъ III, томъ IX).

Школяръ.

Усе йшло, якъ треба; по косовыци жныва наставалы, якъ и що-року. Хазяи не нарадуються, що Богъ благословывъ ихъ працю; та що ся радисть, поривнявшы до того, якъ радуються духовни школяри передъ сымъ часомъ! У ныхъ ажъ прыповисть склалалась: „настане май, въ опукы грай; настане юнь, на игры плюнь; настане юль, кныжкы стуль, та до-дому сусуль!" Та якъ имъ и не радуваться? Завезуть дытыну хочъ въ недалекый край, а все въ чужу сторону, и покынуть на Божу волю въ рукахъ учытеливъ-мордувавцивъ. Сохне, в'яне дытына, вси мизкы йому высушать; то якъ настане та благословенна пора, той роспускъ, такъ щó рай! тутъ рай! чыстый рай, правдывый; само царство небесне не дасть такого блаженства. А ще для дытяты, що зроду не бувала дальше свого синокоса або хутора, якъ ще йесть.

Скакавъ Антосьо на Кырыка и Улыты—та якъ ище скакавъ! и други скакалы, йдучы зъ класу писля публычного экзамену.

— Чуешъ, Робусиньскый?

— Га!—озвавсь той.

— А пидешъ проты пидводы?

— А ты?

— Якъ ты пидешъ, то й я.

— А я пиду, якъ и ты пидешъ.

— Добре!

— То прыходь же!

Такъ розмовлявъ Антосьо зъ своимъ землякомъ, идучы одынъ видъ другого на сажень десять. И пустылысь бигты въ

долыну, лышъ полы маютъ та чоботы лопотять. И вся школа̀ бигла. Не одынъ и кныжкы порозсыпа̀въ. Та куды тутъ до кныжкы? Хай іи мыши йидять!

Се діялось у Крутыхъ. Крути—мисто на Подиллю въ Балтянськимъ повити....

Класы биля миста стоять на косогори; якъ выйты за ворота видъ класивъ, то на ту магалу *) повертають въ ливу руку и въ долыну. Сюды то и бигла школа́ ото, мовлявъ я.

Славна церква на тій магали̇! Будувавъ іи князь Абомеликъ и не жалувавъ грошей. И въ хорошимъ мисци поставывъ: обибравъ круту гору, що до Балты по ій дорога лежыть, вырызалы пляцъ на цвынтарь и выгналы храмъ Божый на дыво дывнее на ввесь край...

Въ сій церкви колысь то бувъ за дяка Волоськый; любывъ Бога хвалыты, та любывъ и въ горло лыты. Такъ и вмеръ налыганый. Зосталась жинка; зъ того й жыла, що школяривъ держала. Мала вона хату пидъ горою, пидъ которою и церква стояла. Тутъ то жывъ Антосьо Любораченко, а просто пысався Люборацькый Антоній.

Подывымось на ту хатыну, де винъ бидувавъ.

Наче навмысне проты такои махыни, якъ церква, ступнивъ трыдцять въ долыну—наче купа гною. Мабуть, не одну обору вычыстылы!—подумаешъ, глянувшы зъ горы.—Та на що се орыннямъ **) його обклалы?... Ажъ дывышся—и курыть, и коминъ стырчыть. Ге! такъ се хата! Такъ йесть—хата, колы хатою можна зваты бурдій ***)—що тилькы дахъ надъ землею, навить виконъ не выдно. Тутъ жыла Волоська. Якъ зъ надвору, такъ и въ середыни хата була однаковисинька: такъ нечепурно, неохайно.

Та не церемоньтесь, панове! зайдимъ въ бурдій, подывымось, якъ воно тутъ въ школярській „станціи" ****). Тилькы згынайтеся, бо будувавъ сю хату ныզького зросту чоловикъ, и двери мирявъ по соби, то абы-сьмо кгудза не набылы. Отъ заскрыпилы поламани двери, загуркоталы; передъ намы наче гусятныкъ якый—то сины. Ступнивъ на два видъ синешнього порога... ни не такъ! Ба-

---

*) Магала̀—сторона.
**) Така загорожа.
***) Землянка.
****) Кватыра.

чыте, наче лежанка стоить? А середъ неи вмурованый казанъ—бачыте? и челюсты бачыте, що наче въ лежанци топыться? Колы се бачыте, то гляньте жъ ще вгору. Бачыте, що ся наче лежанка вымурована пидъ коминомъ. Отсе „котуна“, щобъ йесьте знали! На-охресгъ коло казана диры, щобъ дымъ проходывъ та полум'я, якъ топыться. Въ тимъ казани, якъ бы по добримъ хазяйстви, грилы бъ окропы, якъ шмаття золять, а тутъ варять кулишъ школярамъ. Та ходимо дали. Коло самисинькои котуны зъ глухого боку двери до хаты; нема ни клямкы, ни килка, а тилькы реминець высыть. Тягнимо жъ за той реминець, чы не вндчыняться, бо ни за що взяться. Ай-ай-а! що се за дыво? Щось довге, наче шура, та таке довге, що зъ синей и кинця не выдно. Може подумаете, що въ насъ очи погани? Ни! очи въ насъ куды добри, та мы стоимо въ синяхъ, и голова наша надъ дверми, то й бачымо тилькы до пив-хаты згоры та внызъ клыномъ.

Ничого робыть—треба зигнуться, колы хочете ввійты въ хату. Ступнивъ зо тры видъ порога стовпъ стоить—сволокъ пидпирае; коло самисинького порога—мысныкъ, а по другый бикъ —пичъ. Ходимъ дали. Якъ мынемо стовпъ, то наче въ лазарети кругомъ стоять кровати—ажъ шисть. Все поперевертано, поперекыдано, кныжокъ купамы по всій хати, а зъ ныхъ колы одна знайдеться зъ палитуркамы, то ще хвалыты Бога. На столи лепу, хочъ рипу сій. Доливка вымазана жовтою глыною, а стины билою, и пидведено чорнымъ. На глухій стини кылымъ высыть, и на кылыми колодка зъ на пядь довжыны, и на ній напысано „Nota“. Ноту чипляють тому, хто забалака по-наськы, хто „мужычыть“. Іи доты треба носыть, докы не спіймешъ другого въ такій же провыни. Кожного, хто мужычывъ, запысують въ журналъ, и за кару назначають вывчыты скилька-десять латынськыхъ Сливъ пидъ рядъ—до трьохъ разъ, а тамъ вже бьють. Видъ ноты высыть мотузокъ, якъ нашыльныкъ. Тутъ пидъ стиною и кровать старшóго. На дверяхъ напысано по первій значци кожного дня въ недили по ряду: Н, П, В, С, Ч, П, С, и надъ кожною напысано чысло дня; останне чысло—п'ятнадцяте лыпця. Си значкы опричъ того ще й такъ толкують: (Н) не пый, (П) попе, (В) вына, (С) сыды, (Ч) чытай (П) пысьмо (С) святе. Въ хати ни духу жывого: хазяйка пишла до смотрытеля просыть, щобъ школярамъ билетивъ не дзвавъ, бо не спосна ій заплаче-

но; а школяри ще не попрыходылы. Якъ чуты топитъ, наче лошата бижать: дали крыкъ, смихъ, зойкъ. Се дитвора йде. Въ самъ-перидъ ввійшовъ у хату Люборацькый, лапъ за шапку жменею и жбурнувъ на кровать та й тыць на стилъ. Вбигае другый. Сей поскакавъ по кроватяхъ. За нымъ третій, четвертый... одынадцятый, дванадцятый—и закыпило якъ въ казаніі. Старшого не було—трынадцятого. Де жъ воны сплять?—подумаете. А на тыхъ шесты кроватяхъ—по два, або й по тры вкупи, тилькы старшый самъ. Щобъ не було тисно, то воны головамы лягають одни до образивъ, а други до порога, и въ ночи одынъ другому очи пидбывають. Се не въ дывовыжу. И стае розуму въ батькивъ сажать дитей по стилькы въ одну хату!... Стало бъ його на те, щобъ не губыть своеи дытыны, та чоломъ муру не пробьешъ: не своя воля тутъ грае, а смотрытельска. Якъ Люборацька прыйихала зъ Антосьомъ, то, якъ вси, взяла пару калачивъ хлиба—а въ тій сторони калачи печуть, що въ решето не змистыться—здорови,—пляшку вына взяла и тры карбованци гришмы та й повела сына „являтысь". Идучы попередъ класы, здыбала жинку—таку здорову зъ себе, що куды, червону, дукачивъ та намыста на ій—ажъ шыю гне.

— А що вы, йимосць, сына прывезлы?—пытае вона.

— Эге жъ! отсе веду являтысь. Чы смотрытель дома?

— Дома, та сердытый.

— Боже, твоя воля! А дуже сердытый?—пыта пани-матка.

— Якъ вогонь!—озвалась молодыця.

— Господы-Господы!.. Та вже не йизисть.

— А станцію вже маете?—запытала та молодыця.

— Ни, ще.

— До мене, йимосць! Въ мене людськыхъ дитей такы гурточокъ, мене знають. Не будете нарикаты. Пытайтесь до Волоськои.

— Та колы бъ мени якъ до смотрытеля перше,—видказала пани-матка.

— Се вже, дасть Богъ, видбудете якъ небудь,—видказала Волоська и додала,—прыйизджайте, йимосць, не знайдете лучче, якъ у мене. А славный вашъ сынокъ... А чы несете що смотрытелю?

— Та що Богъ давъ.

— То не лякайтесь—змякне.

Зъ тымъ и розійшлыся.

— Слава Богу,— подумала Люборацька,—що найшлась така людына! Хочъ духу пиддала.—И пишла своею дорогою.

Йидучы въ мисто видъ Кодымы то-що, зъ полудня, якъ вже дойизджаты до жыдивськыхъ домивъ, по праву руку стоить церква мійська, а по ливу, далеко видъ дорогы, внызъ за пустымъ городомъ—двиръ, чоломъ проты горы, зъ рундукомъ, и передъ дворомъ велыкый пляцъ, штахетамы обгороджений.

Проты воритъ на-впоперекъ якыйсь забудынокъ, тожъ мурованый,—не мазаный бувъ, то й выдно, що зъ билого каминю. Се станя, маштарня, дроварня и комора пидъ однымъ дахомъ, а той двирокъ—класы,—князь давъ. Класы стоять по праву руку, якъ иты видъ воритъ, и по дорози, по тимъ же боци, на стовпи розбытый дзвинокъ высыть. Все се було новына для Люборацькои, що тягла черезъ подвир'я першый разъ сама не своя, наче зварена. Та де жъ смотрытель жыве? кого поспытаты? Наче Богъ пославъ якогось пан-отця, тожъ зъ сыномъ.

— За мною,—каже,—я вже бувавъ тутъ.

Знову подякувала Люборацька Богу й пишла. Мынають класы, повернулы въ праву руку за класы, а тамъ ще обернулысь въ праву руку и сталы спускаться ступанкою наче въ льохъ. Коженъ ступинь озывався внызу, озывався и въ души нашои пани-маткы.

— Якъ до його приступыты?—пытала вона сама себе. И здалась на Божу волю: що—дума—робытыме сей пан-отець, те й я робытыму.—А що вже сынъ того пан отця, то йшовъ билый, якъ глына Не втикло се видъ гострого мамыного ока.

— Бидни диты!—думае вона,—не дарма мои татуньо-покійныкъ кажуть було, що будуть не ученыкы, а мученыкы; не учытели, а мучытели.

Ступанка не довга була, схидцивъ шисть, а тамъ вправо ще ступанка въ синци, на два сходци. Ступнивъ зо два зробывшы синцямы, на ливу руку двери. Скилькы тутъ молылось и зитхало! Скилькы плакало, рыдало! .. Нема того, щобъ переличывъ. Топтавсь и я тутъ. . Здаеться, зъ меньшымъ страхомъ ставалы люде передъ судъ инквизиціи, якъ оттутъ. Душа, було, завмре, зовсимъ завмре, якъ муха в-осены. И земли пидъ собою не чуешъ, и свита передъ собою не бачышъ; тилькы въ вухахъ шумыть, та серце бьеться, якъ рыбка на гачку. Вертаешся, було, то наче ззаду чортъ доганяе, такъ помыкаешъ.

Ажъ тоди трохы видійде на серци, якъ за ворота выйдешъ та оглянешся, що нема никого за тобою.

Въ сыхъ синцяхъ пан-отець вынявъ гребинь изъ кышени, росчесався, обитеръ чоботы полою, росчесавъ сына и взявсь рукою за клямку.

— Чы вы вже готови?—пытае Люборацькои.

— Пождить, чы не забула-мъ чого,—видказала вона.

И·сталы вдвойзи, позадумувалысь. Диты стоялы, якъ повкопувани; ще Антосьо не такъ, а що той, то якъ стовпъ,—щобъ поворухнувся!

— А що? ходимо!—заговорывъ дали пан-отець.

— То й ходимъ!—видказала Люборацька.

Прыгладывъ той косы, бороду, вуса; глянувъ на свій вузлыкъ, що нисъ смотрытелеви, глянувъ въ руку на гроши. Люборацька те жъ зробыла, и двери, тыхо видчынывшысь, ще бильшъ страху завдалы. Чого бъ, бачыться? Та вже хто його зна—чого, а чогось страшно, що й не сказаты...

Довго стоялы „родытели", нимъ выйшовъ його высокоблагородіе; и кашлялы, и видкашлювалысь, все коло порога; гоминъ чуты, а самого нема та й нема. Якъ ось видчынылысь двери зъ другои кимнаты и выйшовъ смотрытель—стрыженый, голеный, нисъ йому карлючкою, а очи свитяться, якъ у кота,—здаеться, отъ и кынеться, якъ китъ на мышу. Выйшовъ и ставъ. Поклонылысь пан-отець и пани-матка.

—Здравствуйте!—заговорывъ винъ, пышно дывлячысь, якъ пан-отець и пани-матка на столи выв'язувалы калачи и выно; дали пан-отець пидійшовъ до його.

— Мое вамъ нижайшее почтеніе!—каже.—И взялысь за рукы. Тутъ и щезло те, що въ пан-отця въ жмени. Те жъ зробыла и Люборацька.

— Вашъ сынъ первый разъ?—пыта Люборацькои смотрытель.

— Такъ йесть, ваше высокоблагородіе,—видказала вона.

— А умѣетъ онъ читать?

— Каже мій пипъ, що вміе, а я непысьменна. Въ церкви чытавъ—сама чула-мъ.

— А ну, мальчикъ, прочитай намъ что-нибудь,—заговорывъ смотрытель до Антося и взявъ кныжку зъ стола.

— Вотъ это,—каже.

Куды, якъ оторопивъ Антосьо!—Господы!— въ души молылась пани-матка,— допоможы жъ йому!

Та кныжка була псалтырь гражданського друку. Антосьо вмивъ лышъ по церковному и то чытавъ на наськe, а не на московськe; той почавъ: блаженъ-мужъ ко-то-рый не хо-дышъ по пуши....

— Тово стоило попушить, кто тебя училъ читать!—гукнувъ смотрытель.—А кто онъ таковъ? Кто училъ тебя читать? —запытавъ дали.

— Га?—озвавсь Антосьо.

— Пытають, дурныку, хто тебе вчывъ чытаты,— пидхопыла маты.—Кажы: татко.

— Татко,—за мамою сказавъ Антосьо.

— Мій старый самъ його вчывъ,—додала Люборацька.

— А самъ-то онъ гдѣ учился?

— Мы люде старосвитськи. Въ школахъ мій старый не бувавъ,— такъ коло дому навчывся.

— Такъ и видно,—заговорывъ смотрытель,—не такъ бы дитё читало. Ево бы стоило попушить, чтобы не брался, коли не способенъ. А гдѣ вы остановились?

— Ще нигде,—каже Люборацька.

— Ну, такъ ступайте къ Волоськой.

Ввесь отсей часъ пан-отець стоявъ коло порога зъ сыномъ.

— А вы гдѣ?—пыта смотрытель.

— У Волоськой думаю,— озвався пан-отець,— если будетъ ваша милость позволить.

— Хорошо!—И пишовъ соби назадъ, звидкиль выйшовъ, а си й соби пишлы.

— Що то за Волоська?—спытала Люборацька пан-отця, якъ уже выйшла зъ того пидземелля.

— Та то вдова, дячыха.

— Тутъ якась вже вербувала мене до себе и сказала, щобъ до Волоськои пытатысь; чы не вона се буде?

— Та сама,—пидхопывъ поповычъ,—другои Волоськои нема.

— Якъ тамъ у неи—добре стояты?

— Ни,—каже поповычъ,—я вже рикъ тамъ, а ничого доброго нема.

— Чого жъ такъ смотрытель за нею?—пыта пани-матка.

— Платыть,—каже пан-отець.

— Та ще й доносыть,—додавъ його сынъ.—Иноди ще й пидбреше. То смотрытель и любыть іи.

— Онъ якъ!... А чому жъ въ другимъ мисци соби станціи не знайты?

— Описля злытыметься смотрытель,—заговорывъ поповычъ,— и буде зá що, чы ни, такъ и бье.

— Хай йому цуръ!—озвалась пани-матка.

— И я кажу,—каже пан-отець.—Лучче нехай вже дытына такъ перемучыться, а до-дому прыйиде, то виджываться, а нижъ мають ни за що здоровля видняты.

— Добре мои покійни татуньо говорылы,—подумала Люборацька,—що то будуть не ученыкы, а мученыкы; не учытели, а мучытели.—Дали заговорыла:—согришылы мы передъ Богомъ, прогнивылы Його мылосердного! Не дарма стоить напысано: нашлю на васъ мучытеливъ, грабытеливъ, разорытеливъ и вкорочу вамъ, якъ будете зли... Не одному дытяти за наши грихы тутъ вика вкоротять!—додала сумно.

— А що не одного талану позбавлять, то й Богъ забувъ,— додавъ пан-отець.

Такъ, то иначе, а все на одынъ ладъ кметуючы, дійшлы воны ажъ до Волоськои; покынулы дитей своихъ и пойихалы, роспывшы могорычъ. Що то вже плачу було, якъ маты выйизджаючы наказувала: „учысь сынку, а то будешъ бытый“.—Антосьо не бувавъ дальшъ Тернивкы—и то зъ матир'ю; а теперъ оставсь за дев'ять мыль! и гирко плакавъ, та щыро. Та плачъ, хочъ и цилый океянъ-море наплачъ, а лыха не обійдешъ, не об'йидешъ. И маты сплакала и пойихала, поцилувавшы сына въ голову...

Видъ жнывъ ажъ до Риздва бидувавъ Антосьо у Крутыхъ; и страху не разъ набрався, ажъ кризь сонъ жахався; и голодомъ не разъ намлився, и всякои нужды натерпився, и чого не було?

Якъ прыйихавъ до-дому, то сестры зустрилы його на подвир'и, ввелы въ хату; а тамъ батько збирався „зъ молытвою йты“ и вже стоявъ зовсимъ готовый.

— Здоровъ, здоровъ!—каже старый, якъ Антосьо пидійшовъ прывытатысь. Та прывытавшысь и ставъ неборакъ пидъ грубою. А батько пидійшовъ до його, погладывъ по голови и каже:

— Змерзъ, га?

Антосьо ничого не видказавъ и навить не подывывсь на батька.

— Та подывысь бо на мене!—каже тато и взявъ його рукою пидъ бороду та й пиднявъ голову. Та голова пидвелась, а очи въ землю дывылысь, або по бокахъ.

— То й не подывышся на батька?—каже пан-отець.—Не визьму жъ я тебе зъ дзвинкомъ, якъ зъ кропыломъ пиду! Визьму паламарчука!

Антосьо й глянувъ, та заразъ же спустывъ очи до-долу. О. Гервасій видступывся:—Нема часу,—каже,—треба зъ молытвою йты,—и до жинкы:—та якый мызерный ставъ!

— Або жъ тамъ не вымучать?--озвалась пани-матка.—Не дойисть, не доспыть... Не даремне мои татуньо покійни було кажуть, що то будуть не ученыкы, а мученыкы!

Ничого не видказавъ пан-отець, взявъ патрахыль зъ хрестомъ и требныкомъ, взявъ патерыцю и пишовъ зъ хаты; въ синяхъ гукнувъ на михоношу и потягъ за ворота. Тоди тилькы пани-матка завважыла, що тутъ и дочкы стоять, та й гукнула:

— Вы чого стоите, якъ свичкы? И ты, корово, стала?—се бъ то до Маси.—Гайда мени пшеныцю выбираты!

Въ тій сторони кутю варять пшенычну, а не ячминну, якъ въ гетьманщыни; ще й не сяке-таке зерно беруть, а выбирають що найкраще. Вже за килька день сыдять надъ решетомъ, въ кого баба йе, а въ кого дитвора. И пани-матка погнала своихъ до „длубання.“ Антосьо не пишовъ за гуртомъ, а потягъ на двиръ та полизъ по стромахъ шукать чого на санкы. До вечора ще й насковзався. Тамъ все горы.

Вси таки пан-отци, якъ о. Гервасій, рослы, мовлявъ, въ громади, и хочъ выйде на попа, а серце йому все такы лежыть до гурту. И вже хочъ старый, а не цурается давнихъ компаныстивъ: то играшкы спогадае, то се, то те,—и все давне виджывало, и до громады його тягло. А кому не любо оглянуться назадъ себе, спогадать свою провесинь? спогадать ту пору, якъ не знавъ луччого вбрання за билу сорочку та червоный поясокъ, що маты сама зъ скрыни выйме, сама й пидпереже сынка; якъ не бажавъ видъ свита ничого, лышъ колы бъ побигаты зъ хлопцямы? Не бачучы ничого злого на соби, таки батькы й своимъ дитямъ не боронять жыты, якъ самы жылы. И о. Гервасій такъ,—хочъ свитъ тымъ часомъ багато видминывся и на громаду сталы позырать не тымъ вже окомъ, а винъ, було, ще й самъ каже Антосьови: та ты пишовъ бы мижъ хлопцивъ, погрався бъ! Чого ныдіешъ въ

хати!—А хто не бувъ дытыною? И Антосьо якъ на витри полетыть. И жды його ажъ генъ-генъ!

— Та ты хочъ попойивъ бы,—скаже маты. А Антосьо лызне що, тай побигъ: – вже найився,—каже.

— Нехай бижыть,—озветься тато,—навганяеться, смачнійше пополуднае.

Отакъ Антосьо жыючы, спизнавсь зо всима хлопцямы въ сели и на вси штукы мавъ компанію; та ще що скаже: чы въ коней, чы въ баштана, чы въ мняча, якъ литомъ, – то хлопци й слухають; а якъ зимою, то безъ його сковзанка не втыралась, и всюды його пе́редъ. Ге! блаженство! Не одынъ и носа розклеить соби, та проте щаслывый! Тилькы вже на колесо*) Антосьо не сидавъ, бо вдалось йому въ тямкы: разъ сивъ та злетивъ и розбывъ соби чоло надъ бровою, ще й навхрестъ. Зъ сього пишло, що въ Крутыхъ його прозвалы зпочатку хрестоносцемъ, описля хрыстовозомъ, а тамъ вислюкомъ, що нибы Хрыста возыть.

Зъ того часу, якъ у-друге розбывъ чоло, Антосьо, мовлявъ, не сидавъ вже на колесо. Було выйде подывытысь и ажъ тремтыть, ажъ йому волосся йижыться, та лучче зъ другого посміятысь, а нижъ самому смиховыщемъ буты. И стоить соби, дывыться, а колесо ажъ бурчыть, и льоду не доторкаеться. А кругомъ хлопци и дивчата стоять, пиджыдають, покы злетыть той, що крутять його, щобъ соби систы и соби злетиты та й стать крутыты, щобъ и третій полетивъ. Жартують, сміються. И Антосьо за гуртомъ сміеться. А тамъ одынъ за другымъ на нартахъ**) бигають. Вгледивъ Антосьо, не мыле йому й колесо: вже побигъ джокгана шукаты, а черезъ годыну—ого!—ажъ искры скачуть, такъ полетивъ за гуртомъ и соби на нартахъ. Ще й джокганъ у нього мережаный. Такъ день до вечора пролитавъ, такъ и Ордани диждалысь. Пишовъ о. Гервасій зъ кропыломъ; коженъ хазяинъ чы хазяйка тому паляныцю, тому те, а Антосьови шажокъ—дзвинокъ залататы. Отъ дзвинокъ и перестае калататы, а вже дзвоныть, бо залатаный.

*) Мовъ бы сковзанка, мовъ бы играшка на льоду, зрештою небезпечна. Въ гетьманщыни про колесо не чуты: нема великои такои воды, та й лису бракуе на тычку.—Прым. авт.

**) Мовъ бы московськи „коньки“, тилькы зъ реберъ робляться и треба пидганятысь закованою палыцею, що джокганъ або джыгунъ зветься.—Прым. авт.

Всього тры дни ходывъ Антосьо по сели и выходывъ ажъ тры злоты. Що то за радисть була! Вже не то що—а знавъ винъ коженъ шажокъ, де на йому пляма, де карбъ; а все личыть, все на купкы складае, то въ кышеню забере та побрязкуе—сестрамъ жалю завдае, що въ ныхъ нема, а въ його йе. Отъ и прыступыла Текля та й скыглыть:—дай мени, дай! дай, Антосю, дай!—И Орыси ажъ очыци блыщать—такъ бы й соби попросыла; та вже соромылась за себе, то просыла за Теклю:—та дай ій,—каже,—въ тебе жъ багато!

— Эге! дай!—озветься Антосьо,—а самъ зъ чымъ останусь? Вамъ дай, а я за що соби бублыка куплю? А въ Крутыхъ не те, що дома: тамъ и на шматокъ хлиба жаде́нъ.

Згадувавъ Антосьо Крути, а маты шматтячко передывлялась, сиртучкы; швець чоботы прынисъ; Мася лагодыла, що того потребувало, а тамъ, заплакавшы вси гуртомъ, выпровадылы Антося зъ дому и остались ждаты до нового роспуску, до велыкодня. Та й иззилы паску безъ Антося, бо не було способу черезъ Бугъ переправытысь: розлывся, шумыть, пороны позносывъ; а де й зоставсь якый, то на беригъ вытяглы. Такъ довелось ждать ажъ до вакацій. Якъ ажъ роспустылы вже й на вакаціи, прыбиглы школяри до станціи, мовлявъ, до Волоськои, а іи не було дома и старшо́го не було. Якъ отъ писля всихъ и старшы́й прыйшовъ.

— А де хазяйка,—пытае,—чому обидаты не дае?

— Десь нема,—видказалы.

— Ну, всесожженіе!—гукнувъ тоди.

Шатнула дитвора по куткахъ, знайшлы журналъ; старшый самъ „ноту“ znявъ и положывъ на столи. Тымъ часомъ и свичку засвитылы, поставылы на столи. По всьому одынъ взявъ ноту и повисывъ соби на шыю та й ставъ; а старшый взявъ журналъ и чыта на обгортци: „Журналъ для записыванія поведенія учениковъ въ квартирѣ Волоськой. Поручается квартирному старшему Андрею Заболоцькому“... Та й перегорнувъ обгортку. Тамъ скилька графокъ: въ одній ставыться чысло, въ другій запысуеться, „кто куда отлучался и зачѣмъ,“ въ третій—„скоро ли возвратился,“ въ четвертій—„кто шумѣлъ,“ сюды впысують и „кто мужичилъ.“ П’ята графка зоставляеться для начальныка—надъ нею надпысано: „отмѣтки г. Инспектора“.—Все се перечытавъ старшый, и вси стоялы мовчкы. Якъ перечыталы и всихъ, хто бувъ запысаный въ журналъ и яку покуту вынисъ, тоди

зняли ноту зъ шыи и поставылы на стилъ, надъ нею розип'ялы журналъ и запалылы. Горыть журналъ, шмалыться нота, тлюють мотузкы, а школа́ спива: „вичная пам'ять". По всесожженіи старшый лигъ, а дитвора почала тузатысь, кому ноту закынуты. Коженъ хотивъ услужыть ій, видомстыть за свое.

— На двиръ шалиты!—гукнувъ старшый. Та хто выйшовъ, а хто й не послухавъ: вже було посли экзамену, то вси власти и обовязанности ни до чого. Якъ надійшла й хазяйка.

— Чого бъ волочытысь?— загремивъ старшый.—Тутъ йисты ажъ кышкы болять, а воны пишлы!

— Якъ и не питы? якъ бы-мъ не пишла, то такъ бы-сьте и пороз'йизджалысь; а пишла, то чорта йизисте, не билетъ возьмете.

— Не возьму?—заговорывъ старшый гнивно,—та я вамъ хату рознесу, якъ не дадуть мени билета черезъ васъ.

— Та я вже бачыла такихъ мудрагеливъ! Отъ лышъ не мовчить, то якъ пиду до смотрытеля, то такъ ижыцю спыше, що й не прысядете!

— Ану-ну! чы не розвалю хаты!—Бильше не було часу говорыты, бо далы на стилъ. Тилькы вхопылысь за ложкы, якъ загрукотало по-пидъ викна.

— Пидвода до когось!—заговорылы вси и коженъ подумавъ: може до мене.

Якъ входыть чоловикъ и дае пысьмо старшому.

— До мене! до мене!—почавъ старшый и лигшы поперекъ кровати головою до стола, почавъ зо всеи сылы грукотать въ стину ногамы та гукаты:—Гвалтъ, роскишъ!

И обидъ йому видлетивъ!

— А огиркивъ нема?—спытавъ, переставшы грюкать.

— Йе,—видказавъ хурманъ.

— А ягидъ?

— И ягоды йе.

— Давай сюды. Сюды ягидъ! огиркивъ!—гукае винъ и зновъ почавъ выробляты ногамы.

— Та що вы робыте отсе?—заговорыла Волоська.

— Молчать, хазяйка!—озвавсь винъ; а тымъ часомъ хурманъ внисъ мишокъ зъ огиркамы и горщыкъ зъ ягодамы. Пишла робота по-за вуха!

Хай же старшый молотыть, а мы подывымось на двиръ, чы не йиде друга пидвода.

Якъ то ни? Йиде до Антося. Не вспивъ винъ выйты проты пидводы, хочъ и збирався. Той тилькы ходыть, до кого довго не йиде. Або самъ, або въ компаніи зъ кымъ, кому по одній дорози йихаты, выходять школяри далеко за мисто пидводу стричаты. Коженъ пройизджачый—все то пидвода, думають воны, subaqua*). И скилькы суму, якъ ни, та скилькы жъ радосты, якъ потрапыть на свою! Всю компанію забере зъ собою и везе до миста! Якъ лучыться, що потомляться, то ради й чужій пидводи: посидають вси и везуть тому радисть. Подывылысь бы вы, якымъ вогнемъ горять очи того дытяты, що каже камбратови: „тоби пидводу прывивъ—сидай! йидь!“ И мало не плаче, що въ самого нема сього щастя.

— Люборацькый! пидвода до тебе!—хтось гукнувъ.

Ажъ затрясся малюкъ на сю звистку, ажъ побиливъ, и на хвылынку наче прыкыпивъ до мисця, наче його хто олывомъ прыварывъ, та тилькы жъ на хвылынку. Дали якъ схопыться, то наче його прыпикъ ззаду. И дверей не видчынявъ—самы наче видчынылысь,—тилькы долони палалы, що вгрився нымы зъ розмахомъ, якъ летивъ на двиръ. Прыйихавъ староста Солодькивськый, само-собою—церковный; другого старосты тамъ и не знають, хиба на сватанни. Якъ сонечко зайшло, то Люборацькый вже далеко бувъ видъ Крутыхъ: такъ выйихавъ, що й не давъ и конямъ гараздъ перепочыты. Не задержала його Волоськои скарга, бо Люборацькы булы чесни люде: якъ вмовылысь, такъ и сповнылы. А де-котри довго тупкалы, нимъ прынялась вона ждаты до писля жнывъ, и то положывшы по злотому зъ карбованця проценту за мисяць.

На другый день Антосьо обидавъ въ Боршади, а на полудень поспивъ до-дому. Дарма праця выпысувать те, що діялось въ Антосьовимъ молодимъ серци, якъ пид'йизджавъ винъ до свого села: от-отъ, от-отъ—и дома буде! Одна верства зосталась и здалась йому мылею, и та годына, що пропала на пере-

*) Sub—пидъ, aqua—вода, разомъ: пидвода—subaqua. Такыхъ кованыхъ сливъ чымало ходыть помижъ дитворою. А то ще йе и цили выразы—спадкы тыхъ часивъ, якъ мусилы балакаты по-латынськы. Отъ якъ одынъ школяръ ускаржався начальству на свого камбрата: ego sedo соби in camінco (каминьчыкъ); ille прыйшовъ, me трутывъ; ego покотывся, caput розвалывся, а sanguis—цюръ-цюръ-цюръ. Чы не се навіяло п. Котляревському: Енеусъ noster и пр.—Прым. авт.

йиздъ тіеи верствы,—довша була за ввесь рикъ. Се не то, що зимою: з-пидъ кожуха й носа не выставыты! Се було литечко. И Антосьо на кожну стебелынку прыглядавсь, йидучы промижъ пашень. А пшеныця шелестила, цвилы волошкы, и цвирчалы конықы въ пашни. Якъ дыхне витрець, то все поле загойдаеться, захвылюеться. Мисцямы и женци билилы, и копы вже стоялы, а бильшъ того, що п'яткы. Ось и знакоми жнуть, сторцюють снопы—Божу благодать. Де-де на стерни и будякъ стоявъ сыротою: обжалы сиромаху, зоставсь одынъ и наче бъ озырався, де ти колоскы, що зъ нымъ розмовлялы; наче бъ сумувавъ за нымы, кывавъ червонымы квиткамы-головкамы на вси бокы: одынъ я, одынъ зоставсь сиромаха! Повіе витеръ, замете снигомъ, колы ще яка товарына не зломыть, не вкоротыть вику. По другій гори чорногузъ дыбавъ, конықы ловывъ, а зъ долыны церква выказувалась въ садку, якъ горихъ зъ гранкы, и рябилы хаткы. То Солодькы.

Ще видъ самого раня сестры выглядалы Антося и з-оддалекы його бачылы, якъ сыдыть-хытаеться на тій брычци, що стояла пидъ коморою, що невыдымкою іи прозвалы, и здорово вмила торохтиты. Повыбигалы на зустричъ, повылазылы на брычку,—таки ради!... звычайно, диты: ще ничого не вмилы, тилькы любыты; ще ничого не зналы, тилькы братъ сестру, а сестра брата, а вси разомъ—отця-неньку... Щастя-щастя! Та що не мынае?... А викъ, якъ макивъ цвитъ.

Першымъ словомъ Антосьо поспытавъ, чы йе баштанъ.

— Йесть,—кажуть,—вже й куринь постановылы, й дида найнялы. И кавуны йе, и дыни—вже якъ голова завбильшкы.—Винъ любывъ баштана стерегты, то найперше й запытавъ про його; тоди вже про батька:—чы татко дома?

— Дома,—кажуть,—а мамуня въ пасици.

За сымъ словомъ треба було злазыты, бо вже сталы передъ порогомъ. Не йившы, не пывшы, кынувсь Антосьо на баштанъ—и Орыся зъ нымъ пишла; пишла бъ и Мася, та никого було дома зоставыты. О. Гервасій спавъ и не чувъ, що Антосьо прыйихавъ и тамъ то здывувався, якъ винъ прыйшовъ зъ матир'ю до-дому.

— А де ты взявся?—каже.

Антосьо ничого не видказавъ, тилькы осмихнувся и ставъ, нагнувсь, не дывывсь на батька.

— Та подывысь бо на мене! — каже тато. — И взявъ його пидъ бороду, та й пиднявъ голову; голова подалась, а очи все въ землю дывылысь: не смивъ поглянуть на батька,—скоро прывчылы!

— Та якый же ты мызерный ставъ!—каже тато.

— Хиба тамъ мало биды зазнае?—озвалась маты,—не дойисть, не допье, не доспыть,—то й марніе. Якъ бы дома, то побигавъ бы, а тамъ ныдіе, якъ на прыв'язи.

Сестры мовчкы поглядалы.

— А якъ то ты вчывся? — поспытавъ тато. —Чы перевелы?

Заблыщалы очи въ Антося, що можна похвалытысь.

— Ще й похвальный лыстъ далы, — каже.

— А ну покажы!—каже тато.

Антосьо пишовъ, розвязавъ, що треба було, и показавъ той лыстъ.

Кынулысь вси дывытысь, що винъ такый розмальованый.

— Добре, сыну, добре!—каже тато. И виддавъ лыстъ.—Сховай,—каже,—треба буде пидъ скло вправыты.

— Бачте,—заговорыла маты дочкамъ,—бачте! Антосьо похвальный лыстъ мае видъ чужыхъ, а васъ и маты не похвалыть. Гайда мени до роботы!

Поспускалы носы дивчата и пишлы, за нымы й Антосьо потягъ.

— Чого ты такый мызерный?—поспытала його Мася.

— Я?—каже Антосьо.—Я не мызерный.

— Де тоби ни! ажъ очи позападалы.

— То такъ тоби здаеться, а я зовсимъ не мызерный.

— А чы добре тебе годувалы?

— Де вже добре! Дасть червывого борщу та пастрамы *) и хочъ йижъ, хочъ дывыся. Якъ въ хату внесе, то хочъ носа затыкай.

— Того жъ ты й мызерный такый!

— Хиба жъ я мызерный? Кажу жъ тоби—ни!

— А то правда, що вы тамъ не доспыте ничого?

— Се то правда, що спать не дають.

— А якъ же воны не дають?

— Хиба я не росказувавъ вамъ, якъ бувъ дома на Риздво? Абы задримавъ, то такъ и дасть въ кушку, або пынфу пустять...

---

*) Таке просильне м'ясо—овечына. Прым. авт.

— Що се воно таке? якъ то въ кушку? яку то пынфу?

— Этъ! видчепиться!—озвавсь Антосьо.

— Скажы, любо, скажы-ы!...—почалы просыты сестры.

— Не скажу!

— Скажы, скажы-ы-ы!...

Засміявсь Антосьо и каже:

— То, маете, такъ: якъ завважыть старшый, хто жупчыкы ловыть, то й моргне на кого небудь, а той визьме перо за два кинци, выгне та пидведе до самои кушкы и пустыть; то такъ вчыстыть, ажъ сльозы покотяться.

— До якои то кушкы пидведе?—пытае Мася.

— Зъ тобою балакаты!... до носа!

— А нисъ хиба кушка?

— У насъ кушкою звуть,—каже Антосьо.

— А пынфа що то таке?—зновъ поспытала Мася.

— Пынфа? пынфа отъ що: визьме паперу та бавовны и скрутыть папиръ въ дудочку, и въ одынъ кинець—въ тоншый—завыне ту бавовну, запалыть, роздуе. Якъ добре курыть, то запаленымъ кинцемъ визьме въ ротъ осторожно и подме. То такъ сапне! дыму якъ голова забвильшкы высунеться пидъ нисъ. Ще й кожухомъ накрыють, якъ на кровати спышъ.

— Та на що жъ се?—пытають сестры.

— Щобъ не спавъ!

— А воно жъ не душыть?

— Де то вже ни! такъ закашляешся, що ну! бухыкаешъ та й бухыкаешъ. И сльозы котяться, наче былы.

— Хто жъ се выробля?

— Хиба я вже не казавъ вамъ? старшый.

— А якъ бы йому такъ?

— Йому? нихто не мае права!...

— И бьють васъ добре?

— Этъ! зъ вамы не переговорышъ,—немовъ бы зъ гнивомъ видказавъ Антосьо и почавъ чогось шукаты.

— Чого ты шукаешъ?—пыталы сестры.

— Ножа! пиду вудлыще вырубаю.

— Скажы, чы добре бьють, то скажу, де ножи,—каже Мася,— та ще въ насъ йе такый гострый, що ну!

— Гляды жъ! щобъ дала ножа, бо якъ обманешъ, то вже ниcолы ничого не скажу, хочъ просы и розсядься.

И росказавъ, якъ тамъ катують. Мася ажъ перехрестылась. Орыся й соби. И Текля за нымы.

— То за що жъ се?—пытають.

— Зъ ласкы та на втиху: отъ або „замужычышъ,“ або що.

— Якъ то „замужычышъ“?...

— Давай ножа!...

— Та скажы перше!

— Давай ножа! давай, тоди й скажу!

— Скажы, то дамъ.

— Давай, бо буду быты.

— Скажы, то дамъ.

— Э!—почавъ Антосьо зъ гнивомъ и пидскочывъ зъ кулакамы,— давай, бо такъ и вчыстю!

Мася тилькы усмихалась.

— Не дасы? давай!

Мася все сміялась.

— То нá жъ тоби!—сказавъ Антосьо и зъ сымъ словомъ такого стусана давъ, що та такъ и облылась сльозамы. Орыся й крыкнула:

— Чого ты бьешся, Антосю!

— Вже почалы!—гукнувъ тато зъ покоивъ.

Та Антосьо не чувъ. Винъ тилькы вчыстывъ Масю, то такъ и чкурнувъ зъ хаты. А сонечко вже заходыло. Покы Антосьо справывся зъ сестрамы, вси хлопци довидалысь, що винъ прыйихавъ. Булы й такі, що не вирылы, ажъ покы самы не побачылы, якъ винъ вертався зъ поля зъ матир'ю.

— Антосьо йиде!—сталы крычать. И выскокомъ за брычкою — та не пишкы, а все верхамы на хворостыни, та ще й загнуздавшы іи, бо кони все цугови, щобъ не здурила, не побыла. А на що жъ такъ батюгою пидтына?—Э! не знаете вы! Щобъ лучче басувала!... Ажъ копитъ збылы дорогою. Антосьо мовъ бы духу конямъ пиддавъ, бо вси тащать такымы герцамы, що мабуть и пидъ самымъ гетьманомъ луччого коня не бувало.

Куды жъ воны йидуть, молоди лыцари?

Просто дорогою за Антосьомъ. И якъ винъ повертавъ у подвир'я, хлопци гукалы:

— А чы выйдешъ?

— Побачу,—видказавъ той и сердце йому задрыботило въ грудяхъ, якъ тилькы въ такимъ вику й може.

— А якъ думаешъ—выйде?—пыталы хлопци одынъ одного, якъ Антосьо пишовъ до хаты.

— Може выйде, а може й ни.

— Пождимъ його, та тымъ часомъ и кони попасемо!

— Ну, добре!—заговорылы и поставылы свои кони въ рядъ, повстромлявшы головы ихъ въ плитъ. Другый спорышу нарвавъ, посыпавъ передъ конякою:—йижъ, - каже,—насычайся. Ге! Чогось не йисть—мабуть, дорогу чуе!

Покы отакъ кони стоялы на попаси, верховци кризь тынъ позыралы, чы не йде отаманъ. А винъ изъ сестрамы справлявся. Хто двермы скрыпне, тутъ все думають: „то винъ." Ажъ ось и справди винъ.

— Сюды! сюды!—почалы хлопци. Антосьо й побигъ до ныхъ.

— Ге!—каже,—а въ мене й нема коня.

Переглянулысь лыцари и мовчать.

— Нумо, браття, въ коней!—заговорывъ Антосьо.

— Нумо и въ коней!—Заразъ поздіймалы вуздечкы, звязалы вижкы, сталы въ простяжъ и—закурылось. Антосьо ззаду лышъ поцмоктувавъ, любуючись, якъ його кони басують.

Промайнулы вакаціи, якъ зъ батога тряснувъ, навить Антосьо и въ мняча не награвся, и въ коней не набигався, хочъ бигавъ що-недили, що-свята, а въ мняча гравъ що-дня, якъ проты ватагы выйдуть. Якъ на зле—тилькы розиграються, а тутъ чечуга и тне свого клуса—тюпъ-тюпъ, тюпъ-тюпъ!—и кургыче. Малеча, що сыдыть пидъ тыномъ, и почне: „ватага йде, молока несе, а що въ цыцьци - то мени!".

Колы бъ хто мавъ сылу Навына, такъ бы й гукнувъ: „стій, сонце! мы ще не награлысь!" Та ба! пора вивци вылучаты. Та ще якъ трапыться, що ягнята злучаться, або телята! И безъ того крыку, ажъ въ неби чуты, а такъ и Богъ забувъ.

Э! не хотилось Антосьови у-друге до Крутыхъ! Тутъ воля на все, и всього доволи, а тамъ!... И плакалы, и молылысь, та такы попрощалысь. Пойихавъ Антосьо, та не самъ, не зъ батькомъ, не зъ матир'ю, а духовныкъ визъ свого внука, то й Антося взявъ.

Гирке кориння наукы.

Антосьо вже бувъ у четвертимъ класи, вже винъ орудувавъ и малымы, а не разъ и хазяйкою и вже не жывъ у Волоськои, а знайшовъ соби станцію на тій магали--за мистомъ та за яромъ на крутій гори. Тамъ жыла шляхтычка, пани Пйотрова. У тіеи Пйотровои поставылы Антося на станцію, якъ ото батько йому вмеръ, а винъ пойихавъ изъ о. духовныкомъ. Зъ того часу и жывъ тутенькы. Батькы въ поповычивъ — народъ все скупенькый, що душать копійчыну; та, правду, сказать, такы ни звидкиль имъ сыпаты гришмы, то школа й на папиръ частенько не мае шага и въ хазяйкы зажычаеться, а про ласощи й думать не гадай. А ласощивъ кому з-малку не забагаеться? И такъ звани старши мижъ дитворою, хочай бы й не повынни вже малыться, бо вуса малы, хочъ сокырою тешы, проте не видрижнялысь видъ дитей: и шалилы, якъ диты, тилькы гирше; и ласощивъ забагалы, и все. Та пошалить малы зъ кымъ, бо бувъ ихъ гуртъ, а ласощивъ де взяты?—треба промышляты. То вже и вышукують ссби такыхъ малюкивъ ручыхъ, щобъ вкравъ и втикъ, а прейма выкрутывсь, якъ зловлять, або хочъ не выдавъ. Отъ якъ нагледять такого, то вже й прыходять до його въ суботу. Въ суботу „позньего класа" не було—писля обидъ нибы до школы не ходылы, то бувъ часъ на все.

Зъ Антося жъ бувъ хлопець на вси штукы, та ще й прудко бигавъ, и ни ривъ, а ни тынъ його не спынялы, та бувъ хытрый, якъ лысыця. Такого й треба було старшымъ. Отъ Антосьо

сыдивъ соби на прызьби та ногамы грюкавъ, якъ прыходять ажъ тры чвертокласныкы—все продаусы та голыбороды. Одного зъ ныхъ, що бувъ дуже брехлывый, прозывалы Карманъ Ивановычъ: Карманъ—нибы собака, якъ Бровко; другого прозывалы Гава, бо ротъ мавъ, якъ у голого вороняты, видъ вуха до вуха, хочъ кулакъ всады; третього—Папушею, бо вкравъ десь папушу тютюну и його зловылы й былы. Такъ и прыйшлы воны до Антося, перечувшы, що винъ такый мытець.

— А що, Козо,—кажуть,—ты, мы чулы, добре бигаешъ?

— Добре!—крыкнувъ Антосьо.

— А ну, хлопци, на выпередкы!

Въ духовныхъ школахъ старши—а ще въ давныну—малы велыку власть, навить малы право ризкамы даты; то ихъ тини боялась дитвора и сыдила нышкомъ, ни-чычыркъ. А се самъ старшый вызывае побигаты, то й сыпнулы на двиръ, та на выпередкы. Передъ Пйотровою пляцъ куды здоровый—всього розгону туды й назадъ буде мало не зъ верству: було де сылы попробуваты. Куды жъ було справыться кому зъ Антосьомъ! Жаденъ заець не зоставлявъ такъ простого бровка, якъ винъ свое „камбраття“ зоставывъ.

— А добре бигае!—каже Карманъ Ивановычъ.

— Та добре жъ!—каже Гава.

— Ще треба выпробуваты, чы довго може бигаты, чы далеко втече,—каже Папуша.

— Ну, Гаво,—каже Карманъ Ивановычъ,—ты бигаешъ, якъ жоденъ молдаванъ не побижыть—попробуйся!

Прыбигъ Антосьо, тилькы чуть-чуть засапався.

— А ну!—каже Гава,—зо мною чы справышся?

— А ну!—каже Антосьо.

— Пожды жъ,—каже Гава,—станьмо на-ривни, та по команди.

Сталы на-ривни, и Карманъ Ивановычъ почавъ: „разъ—два—тры!“ Зъ сымъ словомъ и рушылы. Та Гава ще й туды не добигъ, а Антосьо вже назадъ добиравсь до меты.

— Добре,—кажуть чвертокласныкы,—добре бигаешъ!

И одынъ подарувавъ йому якусь картынку, що видибравъ у малого на другій станціи, щобъ той не грався.

Пройшло скилькы часу видъ сеи пробы, якъ въ суботу зновъ прыйшлы ти жъ старши. Вже горохъ поспивъ бувъ и въ

мисти можна було купыты десять стрючкивъ за шага. Антосьо хльоставъ ризкою на городи.

— Вдягайсь, Люборацькый, та пидешъ зъ намы,—кажуть воны. Вбрався Антосьо, взувся й пишовъ. Чоботы мавъ здорови, на сылу воликъ за собою. Выйшлы на степокъ—цилына за селомъ ще передъ дильныцямы. Славне тамъ мисце: косогиръ далеко тягнеться на схидъ сонця и на полудень; пидъ сонце заразъ же долына и друга гора, по гори витрякы и хаткы на узгир'ю; а на полудень верстовъ за симъ поперечню гору выдно, на гори лисъ и шынкъ. Все выдно, якъ на столи: де птахъ снуе по-надъ пашни—и те выдно. А все поле въ смугахъ: та зелена, та ще зеленійша; та вже сира, та половіе—збижжя выдно; промижъ пашень зеленымы смугамы горохы йшлы та кукурузы. Кукуруза жъ зъ-жовтазелена, горохъ зеленый-сироватый, и хто очи добри мавъ, той бачывъ, що наче по йому метелыкы литалы—то цвитъ.

Антосьо не знавъ, чого й по що старши взялы його зъ собою, и йшовъ—отъ якъ лоша за возомъ. Може, думавъ, до крынычокъ. Въ ту сторону въ поли славни крынычкы, и школа́ по суботахъ було ходыть туды, бо тамъ якось славно було посыдиты: кругомъ пашни, а мижъ пашнямы цилына и густа роскишна трава—ни жнеться, ни косыться. Славно було покачатысь въ сій трави!

На степку старши посидалы. Гава первый выйнявъ з-за халявы люльку, за нымъ и ти, и позакурювалы.

Якъ ось летыть одынъ школяръ—невелычкый, обдертый и босака́.

— Винъ?—показавъ Карманъ Ивановычъ.

— Винъ, здаеться!—озвавсь Гава.

— Винъ, винъ!—каже Папуша.

И Антосьо зглянувъ:—хто бъ се такый?—думае.

Ажъ прыбигъ и той. То бувъ паламарчукъ и на все учылыще убоище; звавсь Ковинськый; литъ мавъ зъ шиснадцять.

— А що, Ковинськый!—почавъ Гава,—отъ тоби компанія!—Окынувъ окомъ винъ Антося, а сей його, и мовчать.

— Въ дорогу, чы що?—каже Папуша.

— Хочъ и въ дорогу!—озвавсь Ковинськый.

— Люборацькый, ступай за нымъ!—каже Гава.

— Куды?—пытае Антосьо.

— Винъ тебе заведе. А мы ждатымемъ хочъ тутъ такы, а колы пидемъ, то до твоеи станціи.

Рушылы хлопци въ долыну на сонце.

— Глядить же, не опизняйтесь!—сказавъ Папуша.

— Добре!—видказавъ Ковинськый.—И пишлы.

— Куды се насъ послалы?—спытавъ Антосьо свого проводыря, якъ вже видійшлы.

— Въ горохъ!—видказавъ Ковинськый.

— Въ чый?—пыта Антосьо.

— Та тамъ одного молдавана,— видказавъ Ковинськый.

Брелы воны то пашнямы, то межамы, то суголовамы; якъ набрелы купу гною.

— Тутъ,—каже Ковинськый,—скынь чоботы и заховаешъ, бо воны тоби заважають.

Роззувсь Антосьо, и вдвойзи запорпалы ти чоботы въ гній, прымиту поставылы и пишлы дали; выйшлы на дорогу и пишлы та й пишлы. Понапорювавшы гороху повни пазухы, идуть соби горохъ йидять, жайворонокъ цвирчыть: „до Бога молотыты“, то зновъ „ципъ урвавсь“; тамъ шулякъ здобычи шукае, а хлопци и гадкы не мають. Ковинськый росказуе, якъ його вторикъ посылалы яблука красты, вышни, кавуны; сміються, регочуться. А ззаду молдаванъ лапъ Антося за комиръ.

— Ай!—скрыкнувъ Антосьо. Та не змигъ и оглянуться, чыя то рука такъ цупко схопыла його за брыжи.

Ковинськый ишовъ по другый бикъ дороги и зныкъ, якъ кризь землю пишовъ, що Антосьо не вспивъ и слова йому сказаты и навить не вгледивъ.

— А! вы зновъ у горохъ,—почавъ молдаванъ,—якъ у-торикъ! Я жъ тоби дамъ горохъ! поведу до смотрытеля.

— Дядечку! я ще вперве,—почавъ Антосьо,—и то я бувъ бы не пишовъ, якъ бы знавъ, що се вашъ горохъ. Оттой, що втикъ, казавъ, що горохъ його хазяина.

— Не выбрешышся,—почавъ молдаванъ,— знаю я вашыхъ!

И ще гуторылы; Антосьо тремтивъ зпочатку, якъ хортъ на двори в-осены, а дали душа й на мири стала. Винъ и почавъ роздумувать, якъ бы, думае, йому выкрутытысь? Поведе до смотрытеля, то бытымуть, щобъ не кравъ гороху.

И почавъ:

— А до кого, дядечку, поведете мене?

— Кажу жъ, що до самого смотрытеля!—озвавсь молдаванъ.

— Ведить мене до инспектора,—почавъ Антосьо,— смотрытеля нема дома.

Инспекторъ бувъ добрый чоловикъ, хочъ и винъ бывъ, бо тамъ коженъ бье, и се не йде за́ зле въ людыны; та мавъ серце въ грудяхъ: не катувавъ, а найбильше десять дававъ. Смотрытель же то й по сорокъ, и по сто липывъ. Тымъ-то Антосьо и просывъ, щобъ до инспектора його видвивъ.

— До инспектора?—озвавсь молдаванъ.—Ни! до инспектора не поведу, а до смотрытеля поведу: не крады гороху!

Вже мисто выдно було, якъ на долони и класы за мистомъ; Антосьови все холоднило та й холоднило въ души. А тутъ переяркы почалысь, що вода повымулювала.

Велы Антося тіею горою, що видъ Балты; дорогою пылу було по сами кисткы. На другій гори, що за мистомъ, ходылы ти старши, що його послалы въ горохъ—ни жыви, ни мертви. Ковинськый давъ имъ знаты, що молдаванъ спіймавъ Антося и повивъ, то вси зналы—куды, и тремтилы за свою шкуру. Побачывъ ихъ Антосьо, и воны його пизналы. Якъ бы де въ яру та блыжче, то помичъ далы бъ, а то далеко и на такому выдному мисци, що й не думай.

Иде Антосьо, якъ на заризъ; а шулякъ лита вильный, и бокомъ переяркы снуються въ праву руку видъ дорогы, а въ ливу пашни, ажъ выще головы тому молдаванови; и вже дильныци такъ зъ на гоны видъ ныхъ.

— Якъ введе въ дильныци,—подумавъ Антосьо,—то пропавъ я: хочъ и выдерусь або що, то нигде сховатысь. Треба выкрутытысь тутъ!—думае соби, йдучы, и горохъ йисть, та й розсыпавъ жменю

— Эй! дядьку!—почавъ,—дайте позбираю.—И ставъ.

— Хиба въ тебе мало за пазухою?—каже молдаванъ.

— Хочъ не мало, та й сього шкода: будуть же быты, то за коженъ стрючокъ видболыть.

— Ну, збирай,—каже молдаванъ.—А все держыть його за брыжи, ажъ йому в'язы затерплы.

Нагнувсь Антосьо—такъ збирае, такъ збирае. И молдаванъ нагнувся. Вызбиравъ и рушылы дали.

— То, дядечку, вы мене не пустыте?—почавъ Антосьо.

— А на що бъ я тебе пускавъ?—озвавсь молдованъ,—стилькы часу згаявъ, та й пускавъ бы! Не пустю!

— Такъ ни?

— Та вже жъ ни!

— То на́те жъ вамъ!—Антосьо каже. И зъ сымъ словомъ сыпнувъ йому въ очи пыломъ, що набравъ у жменю, горохъ збыраючы.

— Овва!—крыкнувъ молдаванъ, схопывшысь обиручъ за очи, й прысивъ.

Антосьови того й треба було, щобъ брыжи тилькы вызволыть, чкурнувъ у пашни ажъ засвыстило, тилькы полы мають.

Покы протеръ молдаванъ очи, то школяръ вже други гоны мынавъ.

— Бачъ, цуцыня! тилькы слиды знаты!—почавъ молдаванъ, позыраючы на дорогу, то на рукавы, що видъ слизъ ажъ мокри булы.—Бачъ! яке хытре! Вдруге жъ вже не отуманышъ такъ. Постій! Хиба ты ще не попадешся!—И поплывсь соби дорогою та вже не до смотрытеля, а до-дому.

— А чого то молдаванъ прысивъ, якъ выпустывъ тебе?—запыталы старши Антося, якъ винъ вже прыбигъ,—чого ты такъ удыравъ, колы винъ самъ тебе пустывъ?

— Эге пу́стывъ! эге самъ!—озвавсь Антосьо,—добре пустывъ! И оповистывъ все, якъ діялось.

— Молодець! молодець!—почалы хвалыты.—Давай же горохъ!

Сыпле Антосьо горохъ, а воны пытаються:

— Та чого ты по колина въ грязи? Теперъ же сухо!

— То я черезъ ричку скакавъ, коло вынныци собакы нагналы.

Высыпавъ горохъ Антосьо, якъ слидъ, до стрючка; старши ще й самы пошукалы йому по-за пазухою та й розибралы коженъ по хусточкахъ, то по кышеняхъ.

— Дайте жъ и мени,—каже Антосьо.

— Ось на!—Гава каже, и давъ дулю. Та й пишлы.

— Бачъ, яки вы!—заговорывъ Антосьо, зоставшысь тилькы зъ Ковинськымъ.

— А ты думавъ, що яки? Э! тутъ такъ. Та ходимъ, я розумнійшый бувъ,—каже Ковинськый.

Пишлы степкомъ, дали межамы, тамъ зверн*у*лы на суголовы, и Ковинськый показавъ велыку купу гороху въ трави.

— А се звидкиль?—Антосьо пытае.

— Э! звидкиль? то я свій тутъ высыпавъ. Я, бачъ, думавъ, що колы тебе видведуть до смотрытеля та выбьють,—бо такы гараздъ булы бъ и выбылы,—то щобъ дать тоби зайисты. А колы такъ сталось, то ще й лучче. Йижъ!—каже. Почалы и йисты Попойившы мовчкы, Ковинськый почавъ:

— Та й молодець же зъ тебе! Я бъ сього не выдумавъ.

Антосьо усмихнувсь и пытае:

— А що вы казалы старшымъ, якъ прыйшлы безъ гороху?

— Старшымъ що казавъ? Казавъ, що розсыпавъ втикаючы.

— Такъ треба бъ було й мени зробыты.

— И можна було. Бо якъ бы такъ безъ жоднои прыгоды, то былы бъ: чому, сказалы бъ, не прынисъ? Та ще и въ журналъ запысалы бъ, що „не извѣсно куда одлучався“, то й инспекторъ ще выбывъ бы поверхъ всього.

— То сказаты, куды одлучався.

— Кому сказаты?

— А инспекторови.

— Боже тебе сохраны! и думкы сіеи не май! Та просто и въ класъ тоди не показуйся, и дома не сыды!

— Чого жъ се такъ?—спытавъ Антосьо.

— Ты думаешъ, що тутъ, якъ и дома: сказавъ татови, чы мами, то вже твое зверху. Тутъ не такъ: тутъ зайидять и свои соученыкы, и зъ другыхъ класивъ.

— То зновъ жалуватысь!—сказавъ Антосьо.

— То ще гирше буде,—каже Ковинськый.

— То якъ же?

— А такъ: мовчы та дышъ—скажуть: отъ молодець! И вси полюблять, и въ карточци *) николы не будешъ; и якъ буде за що выбыты, то змыгатымуть. Онъ-то якъ! Хочъ бы й двадцять, и трыдцять и бильше видличылы, то лежатымешъ, якъ на печи, тилькы въ пузо холодно. Спекуляторъ по сиртуку бытыме, чы по кожуси, а ты тилькы крычышъ. Якъ же завизьмуться, то вже ни однои не змыгне, и якъ дадуть дви, то видлежышъ, бо до косты розсиче.

Антосьо бачывъ ризкы и не дывувався, а Ковинськый додавъ:

---

*) Карточкою звуть цыдулку, що запысують, хто шаливъ въ класи, чы въ церкви. – Прым. авт.

— Вже на кого завизьмуться, то й ризкы особни плетуть на того: выберуть сами луччи прутыкы, попарять, сплетуть якъ батигъ, и якъ увирве, то наче въ ката вчывся. Другый ще й волосини прыплете. Бувъ такый, що й дритъ уплитавъ, та його сключылы „по великовозрастію“.

— Якъ вы все знаете?—спытавъ Антосьо.

— Хиба я третій рикъ тутъ, якъ ты? Та я вже ось шисть литъ якъ тутъ: не дарма въ третимъ класи!—Того то йому Антосьо каже „вы“, а винъ Антосьови „ты“: тамъ по старшыни все йде.

— Бида!—каже Антосьо.

— Та не велыка!—озвавсь Ковинськый,—тилькы не будь хытрый та донощыкъ—все добре буде.

— А що воно хытрый?—пытае Антосьо.

— То такъ звуть тыхъ, що або старшого не послуха, або скаже „ты“ кому зъ выщого класа. Такого вже гладять, и все проты шерсты.

— Оттакъ-о?—показавъ Антосьо, погладывшы себе рукою видъ носа до бороды.

— Куды вже такъ!—сказавъ Ковинськый.—Се „до-дому“, а то якъ „зъ дому“ почнуть, то тилькы держысь!

Антосьо й почавъ: „до-дому“—и гладыть себе внызъ по выду; „зъ дому“—и гладыть насупротывъ.

Сонечко вже надъ вечиръ зблыжалось, и задзвонылы на вечерню.

— Бижимо!—каже Антосьо и схопывсь на ногы.

— Чого ты?—заговорывъ Ковинськый.—Говоры! вже жъ прынисъ гороху, то ничого не бійся.

— Ходимъ же хочъ чобитъ пошукаемо,—каже Антосьо втыхомырывшысь.

— Се що иншого,—видказавъ Ковинськый. Знялысь и пишлы. Що зосталось гороху, забралы по кышеняхъ.

Шукалы-шукалы того гною, шукалы-шукалы—нема, наче його й не було, и чобитъ нема. На другый день Антосьо и въ церкву не ходывъ, бо чоботы одни мавъ, и ти въ гною пропадалы. П346ля обидъ прыйшовъ Ковинськый и зновъ пишлы шукаты и все такы не знайшлы.

— Що тутъ робыты?—Антосьо зажурывся.—И въ класъ завтра йты, и урокы вчыты!—Та й ажъ заплакавъ.

— Чого ты?—каже Ковинськый.

— Эге чого? а въ чимъ до класа пиду?

— Не йды до класа, то ще . завтра будемъ шукаты.

— Чы можна жъ?

— Скажуть: „безъ сапоговъ."

Заспокоивсь Антосьо и почалы базикаты. . овинськый вычытувавъ йому ризни ораціи. Антосьо слухавъ и соби щось роскасзувавъ. Такъ и день мынувъ.

Въ понедилокъ пишлы вси зъ кватыри въ класъ, а Антосьо зостався—та такый радый-радый. Незабаромъ прыйшовъ Ковинськый босака́, и пишлы чобитъ шукаты.

— Вы чого боси?—пыта Антосьо дорогою.

— Не маю чобитъ.

— То й вы—„безъ сапоговъ"?

— Да!—И потяглы полемъ—та вже не гною шукаты, а до крынычокъ.

— Куда мы йдемо?—заговорывъ Антосьо.

— До крынычокъ,—озвавсь Ковинськый.

— А чобитъ шукаты?

— Якъ вернемось видъ крынычокъ.—И потяглы. Та де то не вернулысь! тамъ и просыдилы до самисинького обиду: говорылы, ризкы плелы, хльосталы, плелы верши зъ бруньокъ—то часъ промайнувъ, що й не оглянулысь. Пишлы до-дому, якъ сонце стало середъ неба, та Антосьо потягъ дорогою, а Ковинськый пашнямы: навпростець,—каже,—пиду.

Дыбавъ соби Антосьо, выхльостуючы ризкою зъ жыта, дали ставъ, оглянувся; Ковинськый, чуть выдно, пишовъ долыною и щось нисъ. Та Антосьо подумавъ,—мабуть, горохъ. Ковинськый, прытягшы до-дому, перелизъ черезъ тынъ въ садокъ, пишовъ на тикъ, постоявъ, подывывся на вси бокы и щось запорпавъ въ ожередъ, та й каже соби, йдучы до хаты:

— Ты поповычъ, ты справышъ соби, а мени де взяты? Та ще по вакаціяхъ треба въ Кам'янець за мисцемъ, то не йты жъ босака́! А тебе ще не сключать сыхъ вакацій, хиба матошныкы вычыстять. Та выбьють же добре, щобъ зъ Ковинськымъ не сходывся!—И поскакавъ на одній нози черезъ подвир'я.

— А що казавъ учытель?—пытавъ Антосьо, якъ прыйшлы зъ класу.

— Навить не пытався,—видказалы йому.

Такъ пройшовъ тыждень.

Антосьо що дня слухавъ добри ораціи видъ Ковинського и радъ бувъ, що познакомывсь, а то у тіеи Волоськои вси „прылижни“ булы, то й йому страху завдавалы. Про чоботы вже й думать забувъ, якъ самъ Ковинськый каже:

— Ходимъ, чуешъ, та пошукаемъ чобитъ.

— Ходимъ!—каже Антосьо. И пишлы.

Зразу на той гній выйшлы; а въ долыни салга́нъ.

— О!—каже Ковинськый,—мы й забулы, що гній коло салгану.

— Эге жъ!—озвавсь Антосьо.—Слава Богу!—додавъ,—завтра пиду вже въ класъ.—Та подывылысь: прымиты стоять, а де булы чоботы—тилькы ямка. Затужывъ Антосьо, ажъ заплакавъ. Ковинськый почавъ його вговоряты. А тутъ заразъ и выполочъ и заповидь*) цвите.

— Ходимъ, каже Ковинськый,—заповиди шукаты!—И пишлы вытягаты коринци та таки ризкы поплелы, що ну!

— Отсею якъ бы урвавъ!—каже Ковинськый, простягаючы свою ризку.

— А сею?—Антосьо каже.

— Та й твоя добра, але моя все лучча!—И почалы хльостаты. Тамъ почалы суныць шукаты, и чоботы зновъ вылетилы зъ головы, и класы, й учення. Такъ и тыждень мынувъ; настала субота, прыйшлы старши и зновъ послалы по горохъ. На сей разъ пишовъ Антосьо зъ выскокомъ и вже не спіймався.

Вже й черешни постыглы, а Антосьо все „безъ сапоговъ“, и все старши посылають його на промыслы. Вже й звыкся винъ, що въ класъ не ходыть и не вчыться, и вже не втикае въ поле, а сыдыть дома. И Ковинськый прыйде, та й грають въ „косточкы“, ажъ покы зъ класа не повыходять.

Такъ разъ сыдилы воны та гралысь, якъ увиходять ажъ тры второкласныкы.

— Иды, Люборацькый, въ класъ! прыславъ учытель.

— Въ мене чобитъ нема,—каже Антосьо.

— Казавъ, щобъ босого прывесты.

— Чы йты?—пыта Антосьо Ковинського.

— Та не йды,—каже той,—будемъ лучче въ косточкы граты. А тамъ що? не чувъ, якъ бьють?

— То й не пиду!

*) Таке зело́. Воно жовтенько цвите и мае довге та мицне кориння.—Прым. авт.

— Иды, дурный! — почалы ти. — Що ты зъ собою думаешъ?

— А не будуть же быть?

— Ни! — кажуть ти, — а якъ и выбьють, то дадуть дви-тры ризкы та й годи. Якъ же втечешъ отсе, то якъ смотрытель прыведе, такъ „на собраніи“ выбьють. Тоди вже не обійдеться, якъ трыдцятьма.

— Чортъ знае що! — говорывъ Ковинськый, — не йды, не слухай!

— Иды, йды, — кажуть си, — бо будешъ каятысь.

Не послухавъ Антосьо Ковинського, пишовъ до класу. Чымъ довше йшовъ, чымъ блыжче було, тымъ все билійшый робывся, а якъ увійшовъ у синци, то якъ крейда ставъ и не йде.

— Ну, ходимъ! — кажуть ти, що прывелы його.

Перехрестывсь Антосьо и пишовъ у класъ.

— Ты почему въ классъ не ходишь? — спытавъ учытель.

— Нѣту сапоговъ, — видказавъ Антосьо тоненько.

— А уроки знаешь?

Антосьо мовчыть.

— Знаешь? говори! — гукнувъ учытель.

— Не знаю, — видказавъ Антосьо, чуть тилькы чутно.

— Ты же почему не выучилъ? Высѣчь!

— Господинъ учитель! — закрычавъ Антосьо, — я вже буду! ей Богу буду!

Та його не слухалы.

Видбувъ свое. Учытель и каже:

— Стой тамъ на колѣнахъ!

Ставъ Антосьо ще й на колина, та й думае соби:

— Щобъ бувъ знавъ, не прыйшовъ бы, — хай бы сключалы. Ковинськый же не боиться, що сключать.

Якъ пидходыть учытель: — Люборацькый! — гука.

Ставъ Антосьо.

— Почему ты не учишься?

Антосьо мовчыть.

— Ты же сирота?

— Сирота, — видказавъ Антосьо.

— Сирота — и не учишься! на кого же ты надѣешься?

— Онъ зъ Ковинськымъ въ косточки игралъ, когда мы пришли къ нему у квартиру, — сказалы ти, що прывелы Антося.

— Ты съ Ковинськымъ сошелся? Ты знаешъ, что такое Ковинськый?... Зараза!

Якъ почавъ, якъ почавъ вговорюваты, то Антосьо те згадавъ и заплакавъ. А въ синяхъ чуты:—гу! гу!—То бьють.

— Ковинського! Ковинського!—почалы ученыкы.

— Слышишь?—каже учытель.

— Слышу,—видказавъ Антосьо.

— То́ и тебѣ будетъ. Считай!—Наличылы и сорокъ, и п'ятьдесятъ, и шистьдесятъ.

— Довольно!—хтось крыкнувъ. И все стыхло, тилькы чуты: о-го-го-го! о-го-го-го!

— Считалъ?—пытае учытель.

— Шестьдесятъ,—каже Антосьо.

— То́ и тебѣ будетъ, если не будешь учиться!

— Буду!—каже Антосьо.

— Смотри же! ступай на мѣсто!

Антосьо сикнувся до первои парты, де попереду сыдивъ, бо бувъ п'ятымъ въ первимъ разряди.

— Куды? Куды?—заговорылы ученыкы.—Твое мисце на Кавкази!—Кавказомъ звуть останни парты, де сыдыть „гебесня". Покы Антосьо чобитъ шукавъ, напысалы нови спыскы и його знеслы въ третій разрядъ.

Пишовъ Антосьо, понурывшысь, и сивъ та й думае:

— Не буду жъ я вчыться, колы мене тутъ засадылы, межы гебесы.

Якъ выходылы зъ класа, учытель наказавъ, хто поблызу жыве коло Антося, щобъ його мавъ на оци и конче прывивъ у класъ; то Антосьо прыйшовъ и на другый день. „Спросывъ" його учытель, а винъ ни слова не знае; ни слова йому и не сказалы, тилькы выбылы.

Якъ сього тутъ натягалы, Ковинськый прыходывъ до його станціи: „дуракъ,—каже,—пишовъ у класъ, колы ще не сховався." На третій день Антося зновъ выбылы, на четвертый изновъ. Такъ и що-день былы до суботы. До суботы не бачывся винъ и зъ Ковинськымъ, а тоди старши зновъ звелы ихъ—по черешни послалы.

— А що?—каже Ковинськый,—якъ тоби здаеться, добре ходыты въ класъ?

— Та хай йому сто чортивъ!

— Ото було мене слухаты, а не „прылижныхъ".

— Вже не пиду бильше.

— И добре зробышъ!

— А якъ сключать?

— То що? паламаремъ будешъ, описля выйдешъ на дяка, тамъ въ стыхаръ посвятять, тамъ въ дыякона, а тамъ и попомъ зроблять.

— А вашъ тато чому такъ не зробывъ?—поспытавъ Антосьо.

— Мій тато? ге! винъ одно, що неграмотный такы—чуть тилькы чытае,—а друге, що овдовивъ. Здуривъ та з-молоду оженывся, та ще й старшу за себе взявъ, то не злюбывъ, що скоро постарилась, и почавъ быты, щобъ умерла. Теперъ вже й кается, що молоду взявъ—та ба! старои зъ гробу не пидійме, а молода молодшыхъ шука. Якъ бы не се, то й тато давно вже попувавъ бы. Та ты думаешъ, паламаремъ зле буты? Выкынь соби зъ головы! Мій тато зуба йзивъ на паламарстви, а на долю не нарикае.

— Все жъ такы лучче буты попомъ, або хочъ дякомъ, а нижъ паламаремъ.

— А хиба ты думаешъ, що такъ и скинчышъ? Не теперъ, то описля сключать, а все буде тоби; та ще й набьють попереду. То не лучче жъ безъ клопоту обійтысь? Я соби подамъ на „изученіе" до якого дяка, або такы й до дому, та буду ходыты по парастасахъ, та по весилляхъ, та на вечерныци! И голова не заболыть! А „прылижни" все тремтитымуть, щобъ не выбылы... Що й казать!—зъ радистю крыкнувъ Ковинськый, ажъ пидскочывшы, и пишовъ выбрыкомъ, лышъ закурылось.

Въ понедилокъ Антосьо вже й не пишовъ у класъ: втикъ до Ковинського, ще вси спалы. Якъ пишлы въ класъ, Антосьо зъ Ковинськымъ пишлы по садкахъ.

— „По лѣности" тебе запысалы,—сказалы Антосьови ученыкы, прыйшовшы на обидъ.

— Овва! хай пышуть!—видказавъ винъ, сыдя на кровати и ногамы гойдаючы.

— А бытымуть!

— Овва! хай бьють! чы то мени первына! Хай бы булы спершу не былы, якъ я ще боявсь ризкы, а теперъ мени байдуже.

Такъ пройшовъ часъ до самого экзамену. Антосьо все втикавъ, все ховався, и Ковинськый все йому торкотавъ свое. На экзаменъ Антосьо позычывъ чобитъ и пишовъ.

— Почему ты въ классъ не ходилъ?—поспытавъ смотрытель на экзамени.

— Не было сапоговъ.—видказавъ Антосьо.

— А почему не учился?—поспытавъ той.

Антосьо мовчавъ, то учытель каже, сміючысь:

— Не было охоты.

— Такъ вотъ мы поддадимъ ему охоты. Взять его!—гукнувъ смотрытель.

Розтяглы сирому и вчыстылы мало не копу. А винъ, небо ракъ, щобъ пикнувъ.

Останній празныкъ сього року. Ковинського сключылы, а Антося оставылы на другый курсъ, ще на два рокы...

Такъ и зрисъ винъ ни до чого. Що въ йому кыпило, заразъ выявылось, якъ тилькы „попромувалы" його въ четвертый класъ. Та до сього ще далеко було. Не було другого Ковинського, щобъ статы выще Антося, то на друге лито вже винъ передъ водывъ; ни горохъ, ни садокъ видъ його не выховалысь, бо мавъ уже цилу компанію, а самъ бувъ хлопець ручый и на вси выгадкы мытець. Давъ Богъ дарованння, та лыха доля лыху дорогу показала, то й пропадало воно надъ ризнымы штукамы. Ще торикъ винъ показавъ себе, якъ велы зъ горохомъ до смотрытеля, а на сей рикъ новыхъ штукъ наплатавъ, що й не наросказуваться. Чого вже молдаваны не прыдумувалы, а спіймать його жаднымъ способомъ не моглы. Та разъ такы застукалы на дереви—ще й не самого, а зъ компаніею.

— А вы сяки-таки!—закрычавъ молдаванъ и вчепывсь до одного.

— Ось де я, дядечку!—заговорывъ Антосьо зъ яблуни. Йому абы тыхъ вымотаты, а самъ выкрутыться.

Вси вже зналы Антося и напосидалысь на його то молдаванъ, пустывшы того, кынувсь сюды.

— Отъ я тоби!—каже. —Ты думаешъ, що и мене здурышъ, якъ другыхъ! Злазь,—каже,—злазь!

— Здіймить мене, то злизу!—озвався Антосьо.

— Злазь, тоби кажу!—гукнувъ молдаванъ.

— Здіймить, то злизу; а самъ не можу, бо дуже об'йився вашыхъ яблукъ. Та славни жъ воны у васъ!

Погукавъ той, погукавъ, та й лизе на дерево; а Антосьо все выще. Якъ побачывъ, що молдаванъ вже не скочыть, бо высоко вылизъ и въ гилля вбрався, тоди самъ по гилляци та до слывы, вчепывсь за верхъ и з'йихавъ на землю.

— Бувайте здорови, дядьку!—каже. И лышъ закурылось.

— Бачъ! га! оттакъ одурыты старого!—заговорывъ молдаванъ на яблуни.—Се чортъ, не дытына! Духъ святый зо мною! Кому бъ отсе въ голову прыйшло?

Такъ чоловикъ кметувавъ, поглядаючы, а Антосьо ровомъ по-за садкамы та въ пашни; свыснувъ на братію, и пишлы гуртомъ, выспивуючы.

Любылы старши Антося за його штукы, пиддавалы йому духу, а винъ и пишовъ та й пишовъ по слызькому: все тилькы штукы вытворявъ, а въ кныжку и не дывывся. Проте такы перейшовъ у третій класъ. Бувъ бы винъ попасъ, та ось що трапылось: прыслалы нового учытеля; на первый же класъ винъ спросывъ Антося, а сей ни въ зубъ.

— Ажъ мени стыдно!—каже учытель.—Сидай та й не кажы никому, що тебе спрашувалы.

Колупнуло Антося за серце, ажъ заплакавъ. Зъ сього и почавъ учыться, и яблука занехаявъ, и все. Тымъ-то и „попромувалы" його въ третій класъ.

Тутъ було вже два учытели и наче одынъ одного хотилы перейты въ жестокости: той бье, а той ще лучче. Та пройшовъ мисяць—Антося не выбылы; проходыть и другый, а його не бьють. И вчыться винъ, ажъ вси дывуються. Та нема такого, щобъ небытымъ выйшовъ зъ духовныхъ шкилъ—не за одно, то за друге, або просто за те, що не бытый, розтягнуть и дадуть, ажъ не прысядешъ.

Въ духовныхъ школахъ писля обидъ, покы ще ходылы, пышуть було „упражненія": або зъ латынського чы зъ грецького на московське перекладають, або зъ московського на латынське чы грецьке. И Боже сохраны помылытысь: въ той день, якъ писля обидъ пысаты, якъ роздаватымуть тетради—наберешъ, якъ убогый въ торбу. Латынськымъ учытелемъ бувъ вже немолодый чоловикъ, Заторськый звався, ходывъ зъ „бакенамы" и сикъ, докы теплый. Його духу боялысь ученыкы. Отъ и прынеслы въ понедилокъ латынськи „упражненія", та не роздавалы, а поставылы на столи, щобъ то судъ выдаты. Опричъ „упражненій", тамъ завдають на недилышній день пысаты „окупа́ціи": що-небудь зъ кныжкы, на одну недилю по-грецькы, чы по-латынськы, а въ другу те жъ саме по-московськы пышеться.

21

Хто не бачывъ „окупацій“, той не знае щò воны за штука; а се отъ що: зъ билого паперу зшываеться тетрадь въ лыстъ и обризуються „каптычкы“, се-бъ то спидній край зъ на два цали, щобъ тетрадь выйшла трохы що не квадратна; линюеться, и пышуть. Для „окупацій“ особне й чорныло роблять, „лысньонце“, якъ тамъ звуть, се-бъ то лыскуче таке, якъ дзеркало. И вже не пышешъ, а печатаешъ: и всихъ святыхъ спросышъ до помочи, и самого Бога, и кого знаешъ на неби, щобъ тилькы добре напысать. Бо якъ зле напышешъ, або хочъ и гарно, та помылышся або „жыда“ змалюешъ, то вже прощайсь: въ суботу якъ не заець, то кони такъ и прысняться. То отъ и дадуть — та якъ зайця, то ще ничого; а вже якъ до коней дійшло, то й Богъ забувъ. Нещастя оти сны! кому прысныться таке дыво, то вже й плаче.

— Чого ты плачешъ?—пытають.

— Эге чого! кони снылысь! - видказуе.

И нихто не подывуе, що того плачешъ, бо коженъ зна, щó вищуе такый сонъ, бо й самому не разъ такъ снылось. Кажуть— не виръ въ сонъ!—Ни, въ сонъ треба вирыты!—скаже кожный школяръ. Я вже, скаже, самъ перевирывся, що якъ сняться мидни гроши, або що яйце йисы, або яблука, вышни—то будуть быты.—Ще се иноди вищуе тилькы сльозы, що въ „палю дадуть“, або на колина поставлять; а вже якъ прысныться заець, або весилля, або кони, то такыхъ дадуть гарячыхъ!... И вже заразъ знаты, кому таке снылось: якъ звареный иде въ класъ. Другый, бидняка, не выдержыть и втиче зъ класу, то дывысь—прыведуть, и збудеться сонъ.

Найчастійше сныться отсе передъ суботою, бо тоди, мовлявъ, „окупаціи“, було, роздають; або въ понедилокъ, бо тоди „упражненія“ прыносять, а въ недилю учытель мае часъ перечытаты.

Лучылось такъ, що въ суботу „окупаціи“ Заторського роздавалы и выбылы Антося, що погано напысавъ: боявся, тряссято й не вдалось. Въ понедилокъ прынеслы „окупаціи“ подаваты. Якъ передзвонылы „на миста“, понеслы 'ихъ до учытеля, якъ звычаемъ бува. Та незабаромъ и „окупаціи“ назадъ. Теперъ бы подывытысь на дитвору! На жодному не було свого образа; вси булы били—ажъ зелени. Заразъ кынулысь до кныжокъ, а найбильше—кому кони то-що снылося. Въ класи тыхо, що чуты, якъ муха летыть.

Въ таку тышу въ синцяхъ, чуты, йде хтось. Одынъ, кому блыжче було, подывывсь у двери кризь дирочку, и вже лышъ пальцемъ махнувъ та й сивъ. Отъ двери хлопнулы и показавсь Заторськый у своій сирій шынели зъ плысовымъ комиромъ. Загрукотало, що вси на ногы схопылись, и одынъ, якъ дзвинокъ, прочытавъ: „Царю небесный"... Хто, кажуть, не бувъ на мори, той не молывся. Ни, мабуть и морякы не моляться такъ щыро, якъ отся бидна дитвора. Йесть и таки, що ввійшовшы въ класъ, бьють поклоны, щобъ Господь помылувавъ. А вже якъ чытають „Царю небесный", то и передъ смертю щырійше не помолышся.

Прочыталы молытву, учытель тилькы кывнувъ. Се вже малы за знакъ, що сердытый, и прымичалы. Якъ же скаже винъ: „садитесь", то зъ души якъ витеръ повіе; якъ скаже „сядьте", то трохы видійде, а не зовсимъ; якъ же тилькы махне рукою, або головою кывне, то вси позавмирають. И отсе лышъ головою кывнувъ.

— Горе жъ намъ!—подумавъ коженъ третьокласныкъ, та жоденъ жодною миною сього не показавъ; вси повнурювались въ кныжкы и ничычыркъ, щобъ который або плечемъ здвыгнувъ, або що: якъ статуи сыдять. А учытель походывъ по класи и до „цензора" („спекулатора"):

— Йесть розки?

— Йесть,—видказавъ той.

Въ „спекулаторы" назнача самъ учытель кого ледачого та здорового. Сей вже не боиться, що бытымуть, бо ихъ николы й не „спрашують;" и тилькы й зна винъ, що ризокъ наготовыты. Воны въ класи старшынують, и имъ нихто ничого, бо коженъ боиться:—ану жъ, дума, розсердю, то видразу до самого серця добере!—На ризкы тамъ складалыся: коженъ по шагу, а давалы й по бильше, щобъ прыдобрытысь цензорови. Се звалось: „кубана́ дать".

Та „кубанъ" все одно, що й хабаръ, то його й перейменувалы: замисць кубана—сталы давать „прыйиздного", то „вид'йиздного". И ридко такый знайдеться, щобъ не давъ, а ще ридше такый, щобъ не старавсь пидлызатысь до цензора. Й воны тамъ голова въ класи. Якъ зійдуться пысаты, то цензоръ ходыть по-пидъ парты: „а ну мени перця, а ну мени!" И другый самъ не мае чымъ пысаты, а йому виддасть. Або чорнила просыть. Навить „дыктурою" не видмовышся. Щобъ не розлывалось чорныло, дитвора напыха

бавовны въ каламарь и вже робыть перомъ, що выдушыть, наче бъ и вмочывъ. Отсе й йесть „дыктура“. То, кажу, й вона не спасе.

— А ты, - каже цензоръ,—не дасы?

— Та я давъ бы, тилькы, бачышъ—дыктура въ мене...—То винъ визьме, вытягне и выдушыть дыктуру. А видкажешъ, то заразъ пизнаешъ, зъ кымъ дило маешъ:—хиба жъ ты, каже, въ мои рукы не попадешся!—Для такыхъ цензоры особни ризкы плетуть, що якъ урве, то заразъ крив'ю сплывешъ. А на кого добрый, то такожъ особни: зъ кинця дерево повыйма, що тилькы лыко зостанеться, и тымъ бье. То якъ такы цуратысь такого чоловика? а ще колы тамъ, якъ смерть тебе не мыне, такъ не мынешъ спекулаторськыхъ рукъ. И спекулаторы за коженъ разъ, якъ учытель пыта, чы йесть ризкы—вже такъ и ждуть свого ворога, и конче мыгне йому:—ось я тоби!—бо вже, значыть, не до жартивъ иде, колы ажъ пытаеться. И на сей разъ видказавъ винъ:—йесть!—И мыгнувъ то одному, то другому, а до Люборацького ажъ кулакъ зципывъ. Сей не давъ йому яблука, та ще якъ той ставъ видхвалюватысь, злаявъ катомъ та гыцлемъ (таке въ ныхъ прозвыще). Та дарма: Антосьо вже почынавъ боятьса ризкы и вчывся, ажъ не тямывся.—Чые „упражненіе“ погане, то стоить зъ самого верху, тамъ все луччи та й луччи. Учытель перебира ти упражненія и виддае по ряду, та якъ виддае? Кого быты, то „упражненіе“ летыть пидъ поригъ, а за нымъ иде й той, чые воно. А тамъ видомо щò—розтягнуть неборака. Отъ бьютъ та й бьють,—ридко кому „въ палю“ зъ десятокъ. Отъ и до Антося дійшло.

— Люборацькый!—гукнувъ учытель.

Антосьо пиднявсь на ногы и стоить ни жывый, ни мертвый; цензоръ вже поморгуе, а учытель мовчкы переглянувъ и кынувъ въ очи.

— Лучче старайся!—каже, а самъ гукнувъ на другого и обернувсь очыма въ другу сторону.

Антосьо схопывъ тетрадь на льоту, поклонывсь учытелеви и якъ сей обернувсь, давъ дулю цензору.

— Господинъ учитель!—заговорывъ цензоръ,—Люборацькый дули даётъ.

— Что ты дѣлаешъ, Люборацькый?—гукнувъ учытель.

— Нѣтъ, господинъ учитель, онъ врётъ! Спросите учениковъ!

— Врётъ, врётъ,—заговорывъ увесь класъ, а найбильшъ ти, що вже малы „упражненія“ на рукахъ. Си вже на сей разъ ризкы не боялысь: якъ „упражненія“ роздають, то такъ и класъ пройде, —то й загулы. Цензоръ щось почавъ балакать, та учытель не зважавъ, то винъ замо́вчавъ, тилькы головою похытавъ.

Не помстывшысь теперъ, винъ не хотивъ свого даруваты и почавъ, якъ тамъ кажуть, гоныты: ставъ рыты, якъ мога, абы такы выбылы.

Третій класъ выходыть викнамы въ садокъ, то учытель було й перегнеться за викно. Тутъ то й лахва́ для школы: одынъ по другому встають, и коженъ чыта зъ кныжкы; дочыта одынъ, то встае другый, чытае. А учытель тамъ соби, за викномъ. Якъ же други чытають, то ничого, а Антосьо хочъ и безъ кныжкы говорыть, та цензоръ гука:

— Люборацькый! чого ты чытаешъ?

То учытель почуе и соби озветься:—ты зачѣмъ читаешь?

— Нѣтъ, господинъ учитель, то онъ врётъ. Отъ выслушайте меня!

Учытель выслуха и ничого.

Ся гонытва багато помогла Антосьови, бо винъ хочъ и не дуже боявсь ризкы, та постановывъ такы на своему поставыты, щобъ не выбылы. И вчывся зъ нѐмочи!

Тымъ часомъ экзаменъ зблыжався. Страху-страху, Боже, Твоя воля! Не одынъ останню копійку потратывъ на свичкы та молывся по цилыхъ ночахъ, щобъ Богъ помигъ щаслыво. Салдаты, мабуть, смотру такъ не бояться, якъ тутъ экзамену. И Антосьо щыро молывся. Передъ самымъ экзаменомъ и не снидавъ. Та не винъ одынъ, а ридко хто снидае, йдучы на экзаменъ, ажъ мовъ бы се у звычай ввійшло.—Отъ Антося и въ четвертый класъ „попромувалы“.

Хто його зна, де та дитвора такои пыхы набираеться? Абы тилькы въ четвертый класъ перейшовъ, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куды, и зъ кымъ вчора горобци деръ, сьогодни й поглянуть не хоче. И Антосьо такъ: заразъ десь и манижка въ його взялась, и така жылетка, що до манижкы, и прости чоботы вываксувавъ. А що биднымъ шараваркамъ, то найбильше досталось. Булы воны прости дымови, та ще й зроблени на славу: якъ Дунай шыроки и коротки, чуть ныжче колинъ. Въ свою пору булы воны й довши, та Антосьо выгнався за рикъ. До

сыхъ то шараварокъ здумавъ винъ стремена вчепыты, та не мавъ зъ чого, такъ зъ нытокъ,—тилькы выпростувався, стремена й порвалысь. Що робыть? Понадризувавъ халявы и попрышывавъ шкурлаты зъ на пядь шырыною. Та й прышывъ же! Цыганською голкою и суччю*). Тоди й натягъ до сподобы.—Оттакъ выштатувавшысь, надивъ кашкетъ на бакиръ, пиднявъ плечи чуть не до вухъ и почавъ ходыть „стыбнивкою“ взадъ и впередъ по подвир'и,— за подвир'я выйты не хватало смилывосты. А сиртукъ у бидолыхы сирый, суконный, станъ ажъ на плечахъ и кожный кгудзыкъ иначый—навить били булы мижъ чорнымы; той зъ вушкомъ, той зъ диркамы; на тому якись квиткы, на другому вовча голова той якъ десятнычокъ завбильшкы, а другій бильшъ грывни. До того ще й столы чысти въ хазяйокъ, що якъ пышешъ, то по сами ликти такъ заялозышъ, наче ковбасы продававъ. Та що кому до того? ось винъ чвертокласныкъ уже; пусте, що сорочка, якъ на чумакови, била...

---

*) Дратва.

Въ семынаріи.

День бувъ гарячый, сказано—въ серпни; сонце пекло, наче думало ввесь свитъ запалыты; вороны на скалахъ хакалы, роты пороззявлявшы; витеръ—щобъ дыхнувъ; лыстя пов'яло. Саме въ сю спеку котывъ визъ за возомъ все зъ семынарыстамы—та не зъ правдывымы, а зъ тымы новакамы, що мають ихъ прыйматы въ семынарію. Сымъ речынець по п'ятнадцяте серпня, то й посыпалысь, мовъ зъ рукава ихъ выв'язавъ; а старшымъ по перше вересня, то ти ще дома гулялы. Йидуть хлопци, позгорблювалысь, въ очахъ безнадія свитыться та переполохъ, а въ души дрыжакы скачуть.—Господы, Господы! що то буде?—коженъ думае. Кожному въ голови бувъ той экзаменъ, що якъ мытарства, такъ його не мынуты, колы хочешъ въ семынарію.

Мижъ всякымы визкамы, та брычкамы, та брыкамы була и знакома проскочуща невыдымка пани-маткы Люборацькои,—везла пан-отця Якыма, пана Тымоху и паныча Антося. Други жъ йихалы, куды кому довелось: хто прямцювавъ у городъ, хто на Польськыхъ Фильваркахъ остававсь, а си потюпалы Палестыною. Тутъ неподаль видъ пороховни димокъ стоявъ гонтою вбытый, муромъ обмурованый, прычилкомъ до Смотрыча. Тутъ жывъ соби мищанынъ, що въ його кватырувавъ о. Якымъ ще семынарыстомъ, то й посли зайиздывъ, колы тилькы доводылось буты въ Кам'янци Ото жъ и теперъ прычалывъ до старого знакомого, щобъ и Антося тутъ поставыты, и самому перебуты, покы дило скинчыть. Видъ города и видъ Польськыхъ Фильваркивъ тутъ высоченни кручи понахмурювалысь, наче ждуть жертвы и сердяться, що не хутко

йде. Такъ бы й сказавъ, то се ти сами горы, що одна зъ одною бьються, якъ въ казкахъ кажеться; та якъ прыдывышся, то, правду сказавшы, се не горы, а наче въ провалли на дни выгнало грыбъ безъ хвоста. Люде знайшлы його, та не мигшы ничого подіяты, якъ корпалысь йому на тим'и, такъ и осилы, лышъ краи де-де обколупалы. А грыбъ тымъ часомъ и закам'янивъ. Якъ не стало для всихъ мисця тамъ, то хто слабійшый бувъ, скотывся и осивъ внызу, де тилькы вода ревла. Ото жъ якъ на грыби – Кам'янець, а въ долыни Палестына. Въ Палестыни чымало семынарыстивъ жывало, та ще не поз'йиздылысь, то Антосьо самъ бувъ, якъ палець: ни росказаты, ни роспытаты.

Отакомывшысь тутъ у Палестыни, о. Якымъ и каже Антосьови:

–– Взавтра жъ, якъ итыму до консысторіи, покажу тоби семынарію, а теперъ, колы хочъ, пиды такъ, роздывыся на городъ, а я ляжу, спочыну.

Та Антосьо не пишовъ, тилькы на двиръ выйшовъ и роздывлявся на горы, та жахався, якъ люде лазылы по ныхъ, ступаючы зъ прыскалка на прыскалокъ. Якъ бы котре урвалось, то цилои кисточкы не зосталось бы. И ажъ серце хлопцеви завмирало, ажъ волосся йижылось, ажъ мало не крыкне неборакъ, якъ хто схыбнеться, а ти скачуть, якъ дыки козы, и гадкы соби не мають.

Хто бувъ у Кам'янци, той мусыть знать *Губернаторську площадь*—штырогранястый пляцъ. На тимъ пляцу, якъ на пляцу, нема ничого, хыба якый духовный до консысторіи протягне та полиціянъ сварыться; а по бокахъ всяки домы йдуть: и мали й велыки, и били и сири й перисти; де панъ жые, де простый мищанынъ, а тамъ по одынъ бикъ стоить Дворянське Депутатське Собраніе. Проты сього Собранія по другый бикъ пляцу на рози довгый пльондрованый димъ и за нымъ билу церкву выдно зъ зеленымъ дахомъ—соборъ. Викна въ сьому доми на спиднимъ пльондри Богъ зна' колышни—въ двадцять чотыри шыбкы, и рамци, хочъ дубови, поперегнывалы. Иноди тутъ якъ въ казани кыпыть, клекоче, и спивы йдуть, и сваркы, и такъ крыкъ та буркитъ; а иноди—якъ у пустци, лышъ витеръ гуде. Якъ идуть поузъ сей димъ мищане—а воны въ Кам'янци все велыкои рукы, до носа й вcase ыникомъ не дистанешъ: все йимосци, та йегомосци; и то йегомосць, що жыдамъ воду попырае, а воны його безъ суду,

безъ права товчуть; и то йимосць, що пидтомлена, зъ дешевои, лягла пидъ тыномъ спочываты въ будякахъ,—все йимосць, все йегомосць!... Такъ якъ иде поузъ той димъ йимосць, найбильше йегомосць, то де-котре нахылыться до викна, крыкне: „кнышъ!“ и дали потягло. То вже лышъ дывысь: зъ якого викна, що на переди, и выставыться зъ пивкопы дуль пидъ самисинькымъ носомъ йихмосци, пиде свыстъ, регитъ. А иноди изъ выщого пльондра, наче голубяче яйце, такъ и лясне на тим'я, тилькы брызкы пидуть. Хто жъ то плюнувъ? Въ викнахъ чымало, та нихто на землю й не дываться, а коженъ свое дило робыть: той писню насвыстуе, той такы спива стыха, той гука до камбрата, що до половыны въ трете викно высунувся; другый, выдно, и вчыться. Зъ сыхъ нихто не плювавъ, и не пытайся; то, мабуть, чы не з-пидъ стрихы або що, однакъ ластивкы чыргыкають.

Отсе семынарія Подольська закону благочестія—бо тамъ йе ще й католыцька, де, якъ каже простолюддя, „кнурыкы“ вчаться (клерыкы). Найхутче по тимъ іи пизнаты, що учытели лаються, якъ салдатва, и крычать лаючы, ажъ черезъ пляцъ чутно; та й по тимъ, що въ Кам'янци все якъ не ляхъ, то недоляшокъ, и по-ляцькы балакають; тутъ же хиба ляха прыставляе або що, щобъ по ихъ забалакавъ, а все по-русынськы мишма зъ московськымы словамы.

Зъ сього то самого росадныка розсылають капусту по всій паланци. Сюды жъ мавъ помистытысь и нашъ Антосьо Любораченко.

— Отсе тоби и семынарія,—показавъ йому о. Якымъ на другый день и самъ потягъ у консысторію. А Антосьо бувъ не зъ першыхъ, що з'йихалысь для экзамену, а трохы чы не зъ останнихъ, то й прыйшовшы пидъ класы, заставъ чымалый гуртокъ: хто зъ Шайгорода прыйихавъ, хто зъ Дунаевець, бурсачня зъ Бару; Крутянъ було найменше. Хто слывы йивъ, выймаючы зъ квитчастои хустыны, що прыйшласѣ татови зъ церквы за шлюбъ; хто яблука вытягавъ зъ кышени: грызне и закрыеться кулакомъ, щобъ не вси бачылы, якъ винъ запыхаеться; бурсакы кукурузу грызлы. И вси хто чымъ багатый—хто недойидокъ червывого яблука, хто об'йиденый качанъ кукурузы, хто кисточкы зъ слывокъ—складалы на викно купкамы, по рядамъ. Багатши дзьобалы выноградъ, хто зъ хустыны, хто зъ кашкета, и, об'йившы кгрону, або складалы перейиды до гурту на викно, або кыдалы черезъ голову.

Другый ще й оглядався, чы далеко впаде. Хто не мавъ чымъ горла заткаты, бесидувалы одынъ зъ однымъ або такы на гуртъ, выймаючы зъ головы, якъ зъ мишка, ризни штукы прошлого жыття. Хто гиршый боягузъ, той балакавъ про экзаменъ, що высивъ на носи, роспытувався, вывидувавъ и зитхавъ голосно, наче позихае, а въ души молывся: „Господы, допоможы!“ Антосьо, видома ричъ, прыставъ до Крутянъ, та не мавъ чымъ горла запхаты, то й почавъ теревени; чы вспивъ, чы не вспивъ винъ росказаты, якъ вакаціювалось, якъ до Кам'янця дойихавъ, де жыве, —якъ щось иде—таке нечвыдне, що й глянуты гыдко: на одно око слипе, выдъ йому покрутыло та повертило; згорблене и все плечыма зносыть, наче що вбралось, мовлявъ, межы воши та й грызуть. Ишло воно просто до гурту.

— Куды! куды!—озвалысь Баряне.—Мымо, пташка зъ закованымъ носомъ!

— Хто се?—поспытавъ Люборацькый.

— Донощыкъ,—видказалы йому.

— Эге? А якъ зветься?

— Робусинськый.

— Я Робусинського зазнаю въ Крутыхъ. Сей тамъ не бувъ?

Не зразу видказалы Антосьови на се запытання, бо не вси зналы, проте видказавъ котрыйсь:

— Зъ рикъ, чы що.

— То се жъ той самый! винъ у вторый класъ пишовъ зъ Крутыхъ. Тилькы тоди винъ не бувъ такый гыдкый, якъ теперъ. Що се, виспа його поправыла?

— Добра виспа! зъ рукамы! То школа справылась. Гей! хто зна? роскажить, хай новый чоловикъ послуха та й знакомымъ передасть, щобъ вся семынарія знала, що воно за чадо!

Выйшовъ одынъ зъ гурту, хытнувся на стану, протеръ вуса— ти, що не було,—видкашлянувся и почавъ:

— То, маете, жылы мы въ одного столяра—насъ чоловика зъ висимъ. Знаете, зибралысь вси своекоштни, не бурсакы...—Зъ сымъ словомъ мыгнувъ винъ пидъ бороду бурсака, що тутъ же стоявъ поблызу.

— Пашовъ!—озвавсь той и каже,—языкомъ мелы, що хочъ, а рукамъ воли не давай!

— Ой же, зозулько моя? А щури*) смачни? добре найидалы-сьтеся?

*) Пацюкы.

— Онъ кинчай, що почавъ йесы! А се й самъ дизнаєшъ, колы дасть Богъ, що й твого батька вхопыть.

— А твого вже вхопыло? То мого не чипай, бо бытыму.

— Ну-ну! кинчай отамъ!

И той почавъ:

— Такъ, кажу (видкашлянувъ и сплюнувъ), зибралось насъ висимъ чоловика своекоштныкивъ на кватыру до одного столяра. Вси, знаете, хлопци ручи: чы въ баштанъ, чы въ яблука, чы вybыты, чы выпыты—вси якъ одынъ. Радіемо такъ, що годи. Та не пройшло бильшъ мисяця, якъ тягнуть насъ всихъ висьмохъ до инспектора, и винъ все намъ росказуе, що мы робылы, що навить думалы зробыты. Все знае!... Що за чортъ? Вси, здаеться, добри, а одынъ дыяволъ йесть. Не вже жъ самыхъ себе остеригатысь? А проте ни гадкы, що Робусинськый черезъ тынъ. Винъ вже й бытый бувъ за доносы, то закаявсь и прытыхло. Хтось такы поспытавъ його:—чы не ты языка прысолодывъ?—та винъ рукамы й ногамы видхрыстюеться. Не Духъ же Святый навывае инспектора! Отъ мы и зговорылись докопатысь до донощыка. Ажъ отъ кинчаються мясныци, настае масляна. Роспустылы насъ на масныцю, а мы й завелы вараныци и давай ризаты въ маріяша, въ дружбрата, а хто и просто въ визка. Не все жъ, знаете, и въ неба граты! Оттакъ соби гуляемо, а въ суботу инспекторъ румъ до хаты—саме тилькы обидаты подалы. Полякалысь мы, та дурно; бо пошукавъ винъ всюды—въ скрынькахъ, въ кроватяхъ, по-за образы, а въ шапку не заглянувъ, що высила на цвяшку коло порога, то й не знайшовъ картивъ. Зъ тымъ и пишовъ, тилькы росказавъ, хто скилькы выгравъ, скилькы хто програвъ на масныцю; хто въ яку гру любыть граты; накывавъ та й тилькы. „Ни вже!—кажемо,—треба зловыты та провчыты сю пташку зъ закованымъ носомъ.“ Постановывшы такъ та порадывшысь, на пущання посылаемо по горилку. Пишовъ той, а решта сыдымо, очикуемъ и тилькы поглядаемъ одынъ на одного. Вареныкы, знаете, парують на столи. Отъ и жывыцю прынеслы. Телепнулы мы по красовули, не коженъ и закусывъ, а де-котрый и не обитреться, якъ пидъ викномъ застугонило, закнявчало.

— Йесть!—кажемо та на двиръ.

Въ столяра було шисть чоловика челядныкивъ; мы й пообицялы имъ на могорычъ, якъ зловлять, а воны и зловылы раба божого и волочуть до хаты—отсього самого Робусинського.

— А! сучый же ты сынъ! то ты такъ покаявся? Нап'ятнуймо його, щобъ и диты його зналы, що за цяця бувъ ихъ татуньо!

Якъ же? чымъ же? Хто радыть пекты, хто щипаты. А винъ, собака, тилькы скавучыть.

Мижъ намы, знаете, бувъ третьокласныкъ—теперъ винъ вже въ четвертимъ класи. Сей ни слова не сказавшы, махнувъ у столярню и внисъ политуру, а трохы чы не сырвасеръ въ пляшечци зъ квачыкомъ. Мы й наполитурувалы йому собачый выдъ та й...

— Цсссъ!—перебылы зъ гурту. А то професора побачылы и кынулысь въ розлитъ, якъ курчата видъ шуляка, лышъ недойидкы свидчылы, що тутъ булы люде та ще й добри теребіи.

Отта политура и поправыла, мовлявъ той, Робусинському облыччя.

Такъ розполохани хлопци не коженъ и пару соби знайшлы, а бильшъ того, що побрелы поодынци, коженъ думаючы, що йому здавалось лучче; а Антосьо згадавъ Крутянщыну и давне товарыство зъ Робусинськымъ, и те, якъ сей ссыротивъ и мусивъ податысь въ бурсу, а пишовшы—пропавъ. И жалко йому було хлопця, и злисть порывала на ледачого; то мандруючы поузъ костьолъ, на Фильваркы нибы, и каже самъ до себе:

— Я бъ йому ще силлю прысыпавъ, щобъ знавъ, якъ языкъ прысолодюваты; та порохомъ натеръ бы,—и показуе рукамы, якъ то натыравъ бы, прудко прыговорюючы:—оттакъ, оттакъ, оттакъ натыравъ бы! оттакъ, оттакъ!...

— Knysz łapał mysz, po-pod mury łapał szczury, po-pod dachi łapał ptachi!

Ажъ жахнувся сирома, почувшы сей крыкъ; глянувъ, а то крычать гимназысты гуртомъ. Кынувъ винъ окомъ и на каминци, що наче навмысне лежалы пороскыдани, та соромывсь пидняты и щобъ хутче збутысь того глуму панычивського, не побигъ бы, полетивъ бы, такъ соромъ. Отъ и постьобавъ неборакъ, понурывшысь, а серце йому якъ не выскочыть. И Робусинського забувъ, а вже малювалось передъ очыма, якъ бы винъ потовкъ гимназыста, щобъ не чипавъ, ляшуга. Якъ на те жъ и гимназыстъ попавъ йому на зустричъ въ глухимъ проулку. Не думавшы, не гадавшы, ни слова не сказавшы, Антосьо лясь його по щоци!

— Za co pan bijesz?—озвавсь той.

— Не прозывайсь!—гукнувъ Антосьо, та по щоци, та ще.

— Co ja panu winien?—крычыть гимназыстъ, вп'явшысь Антосьови въ баркы.

— Эге! ты ще й спынаешся проты мене!—заговорывъ Антосьо и такъ черкнувъ тымъ объ землю, ажъ загуло. Давъ ще скилька мордасивъ:—вы вси,—каже,—сучи диты, однакови!—Та й чкурнувъ по-за димкамы. Хиба тамъ зменшавъ бигу, де здыбàвъ кого. Обтрипавсь гимназыстъ та й пишовъ; а Антосьо выбравсь у Палестыну та й глянувъ тоди на долони, що пашилы, наче въ лапкы грався, и червони булы, якъ ракы.

Незабаромъ пысля сіеи штукы, проте вже вересень на двори бувъ, у Антося на станціи сыдивъ о. Якымъ и Тымоха—такожъ вже отець, тилькы отець дыяконъ, – и скилька семынарыстивъ сыдило, що тамъ же стоялы. Вже и зъ полудня звернуло, а воны ще не обидалы—очикувалы на новакивъ, що булы на экзамену— и Антосьо—та на консоляціи. Отъ бажання кожному свое збулося: идуть воны зъ экзамену, по-пидъ викна тупотять та гомонять. Нихто не обризавсь, то вси ради, вси пытають:—а я, чуешъ, добре отвичавъ? а правда, добре?

— Мене, мабуть, завернуть?

— Тебе щобъ завернулы? отъ мене—то такъ! — перебывъ другый.

А третій:

— Чого бъ я хтивъ, щобъ такъ отвичать, якъ ты! Тоби экзаменъ вдався якъ найлучче!

Вси почувалысь, що добре „отвичалы," та жоденъ не йнявъ соби виры, и оттакъ выпытувалы одынъ у одного, а выпытуючы и въ хату ввійшлы.

— А що?—пытае о. Якымъ Антося.

— Хто його зна! тилькы-мъ такъ йому вырецетувавъ, ажъ спасыби сказавъ.

— А! то добре: вже-сь реторъ! Поздравляю.

Весело Антосьови стало, та винъ и самъ соби не доймае виры, чы тому правда и, не хотячы осмишкуючысь, каже:

— Поздравляйте! а може ще доведеться утрясты зъ Кам'янця.

— Ни вже,—озвавсь якыйсь семынарыстъ.—Колы, кажете, ажъ спасыби сказалы, то за що бъ заверталы? Вже, вже—„бургіець" зъ васъ. А бувъ и ректоръ?

— И архыйрей бувъ,—вмишавсь одынъ новакъ, радый, щобъ и його поспыталы.

— И архыйрей бувъ?

— Не хто и дякувавъ Люборацькому, а винъ же,—додавъ другый новакъ.—Вси сыдять пидъ рядъ, якъ гусы пры березi.

Ще сяя розмова велась, якъ уже казалы даваты сбидаты, а о. Якымъ почувшы, що ложкамы торохтять, моргнувъ, на кого знавъ, и опынылась з-пидъ стола та на столи повнисинька „воодушевленія“ гранчаста пляшка и почалось „возліяніе“ въ честь свижыхъ горобцивъ *).

Видъ сього празныку почалось для Антося нове жыття, вже семынарське.

По семынаріяхъ всього тры класы: ныжчый—реторыка, выщый—богословія, а середній—фылософія. Що въ учылыщахъ четвертый класъ, те жъ въ семынаріяхъ богословія: и старши зъ богословіи и все; фылософія по середыни: богословамъ не корыться, а надъ реторамы не може старшынуваты, хиба то десь; реторыка те жъ саме тутъ, що тамъ первый класъ, то-що. Чы пислатись за чымъ, чы що треба кому, то кымъ, якъ не реторомъ? Старшый же пишле, бо право мае, а фылософъ попросыть, и бидный реторъ всимъ за попыхача. Тилькы тутъ все на *вы*:—а чы не пишлы бъ вы мени туды-то? чы не перепысалы бъ того-то?—Все на вы, все деликатно, а не послухай, скажы:—хай хто другый, бо я часу не маю!—то такъ и грымне:—Бачъ його, горобець поганый! якъ розибравъ! вже и послухаты не хоче! я тоби хутко зибью сю пыху! Ось побачышъ!... То вже того и жды, що старшый видлепортуе въ „мисячныхъ видомостяхъ“ **): „грубъ, неслухняный, по улыци ходыть и писни спива, де люде всякого званія, чыну и покрою.“ То отъ тоби й халепа! Урядъ такъ и загуде, наче бджола, якъ въ улій стукнешъ:—„ты, кажется, вонъ смотришь изъ семинаріи? смотри!::. А кому таке по серцю? бився-бився, а на половыни и втопывся! То ретарвá й хылыться, якъ трава за витромъ, та ще й не шелестыть. Пишовъ бы, поскаржывсь, то урядъ може бъ що й помигъ; та се вже значыть буты донощыкомъ, зъ начальствомъ зиходытись, пидняты на себе всю богословію, або и цилу семынарію. Та такы урядъ тамъ такъ держыть себе, що

*) Такъ прозывають реторивъ. А то ще бургіямы, бургійцямы, оратаямы, витіямы, то-що.—Прым. авт.

**) Старши въ семынаріяхъ що-мисяця подають „видомости о поведенію“ ученыкивъ, коженъ свого участка. Въ де-якихъ семынаріяхъ таки звуться благочынни, и старшый осибно йесть на кожну станцію. Въ Кам'янци жъ за ривно и то старшый, и то, тилькы то „частный,“ а то „квартырный.“—Прым. авт.

лекше до скаженого вовка прыступыты; то ничого: куды витеръ віе, туды й лози гнутысь.

И Антосьо, бувшы въ реторыци, хылявся, гнувся, свитывъ въ очи богословамъ, якъ и коженъ; та йому дуже тяжко було зъ старшо́го попыхачемъ статы; то свитывъ винъ, якъ той мисяць, що свитыть та не гріе,—даремне, мовлявъ цыганъ, у Бога хлибъ йисть. Та й се не довго було, бо винъ тилькы обизнавсь, заразъ же прыставъ до музыкъ, навить туды на станцію перейшовъ, де музыкы жылы. Си не зважають уже на класы та на старшынство, а бильшъ того, що заводять чергу и тымъ уже вси й посылаються, чыя черга настане, якъ не знайдеться охочого, щобъ заступывъ. Отъ и зажывъ соби Антосьо вильнымъ козакомъ та ще й весело. Абы тилькы субота, то вже повна хата набьеться послухаты, якъ гратымуть; слухають-слухають, та й иноди и складчына почнеться,—а тамъ все пиде до горы ногамы. Не колы жъ частійшъ гуляють, якъ прыйихавшы зъ дому; въ кожного свижа копійчына, то перва шана товарыству нибы, а справди—шынкарямъ. И отсе саме мынуло для Антося перше Риздво въ семынаріи. Додому винъ не йиздывъ, бо далеко було; а йиздывъ до дядька, до о. Якыма, що сивъ на парафію мыль за дванадцять видъ Кам'янця.

По Ордани и посыпалысь семынарысты въ Кам'янець. На двори морозъ, ажъ голкы скачуть, а воны сыдять, позакутувани мамашынымы хусткамы, въ батькивськихъ бекешахъ, понадувалысь, якъ сычи на сльоту, и коженъ такъ позыра на людей, наче самъ куды выщый видъ сонця, а вси—пылынка на дорози, що витеръ подме, и де вона дилась? де видшукаты? Реторъ же якъ йиде, то пряче носа, якъ гусакъ на холодъ; фылософъ выставыть облыччя на ввесь выдъ. Реторъ дывыться, та не добачае; а фылософъ до всього прыдывыться, до всього йому йесть дило. Сей не промыне и того пыщыка, що чеше, згорбывшысь, и вже не пам'ятае, колы саме змерзъ, видъ колы трясеться; фылософъ подумае: —тикай, морозе, бо франтъ йиде!—Отъ уже богословъ якъ йиде, то не йижыться, якъ реторъ, не позыра, якъ фылософъ; богословъ преважно розляжеться, пидійме плечи, щобъ шырши здавалысь, надусаеться и якъ погляне на кого, то не хотячы, и то наче дума: —отъ ощаслывывъ!—и зновъ никуды не дывыться, тилькы думае: —колы бъ хутче до кинця, та оженытысь, та на село.—Зитхне и подме, що пара клубомъ пиде, вдарыться въ плечи хурманови и покотыться по коняхъ та по дорози. А винъ погляне скоса и по-

дума:—оттакъ подуй хто, будь мудрый!—и ще подме. А жыдыня ззаду йому выгне пузо впередъ и соби дме: „уф-ф-ф“... И кризь штанята йому хвистъ изъ сорочкы телипаеться, ажъ замерзъ, пидбійканый; проте и воно дме, та ще й якъ! дидьчый и батько такъ не подме!

Мижъ другымы всякымы йихавъ и Антосьо,—хочай ще реторъ, проте сыдивъ, якъ богословъ, и позыравъ, якъ фылософъ.

Непоодаль видъ того дому, де вперве жывъ Антосьо, сюды до Польськои Брамы, стоить дерев'яный димокъ, а въ йому, въ кимнатци безъ помосту, порозкыдано, порозвертано, и п'ять кроватывъ стояло, и п'ять семынарыстивъ жыло. По музыкантськыхъ струментахъ, що тутъ высилы по стинахъ, зразу коженъ догадаеться, що тутъ музыкы жыють: та струментивъ п'ять, а хлопцивъ лышъ чотыри. Кого жъ нема? Антося нема, тилькы скрыпка його на килочку высыть. Не мавъ неборакъ пудла, то возывъ іи въ хустыни та въ рукахъ державъ, якъ литомъ; а зимою, то прыпоручавъ кому, а самъ зъ голымы рукамы вырушавъ,—удовцемъ, мовлявъ самъ. Такъ и теперъ лучылось, то скрыпка була, а скрыпача нема.

— Колы бъ його прынесло хочъ на крылу витренню,—каже одынъ, похожаючы по хати. А дали взявъ та й лигъ.

— Та вже не забарыться,—каже другый. Третій мовчкы струну ув'язувавъ до скрыпкы, а четвертый лежавъ, чытавъ, та якъ жбурне кныжкою пидъ поригъ, ажъ лысткы зашваркготалы, и каже:

— Дойила ты мени! сучый сынъ, якъ скинчу, докы жытыму и въ рукы не возьму, а якъ прыторкнусь, то пальци поплюю и вмыюся. Тилькы лежатыму та мылуватымусь зъ своею попадькою. —Зъ сымъ словомъ обнявъ подушку, прыгорнувъ до себе:—А!—каже зъ прытыскомъ, обернувсь до стины очыма, накрывъ голову подушкою та й заснувъ.

— Бачъ, якъ нашъ басыста розходывся!—заговорывъ той, що скрыпку прылагодювавъ.—А чымъ то винъ кынувъ?—пытае.

— Догматыкою.

— Та кручена жъ бо! А дай, чуешъ, тонъ!

Той вставъ, взявъ флейту и подувъ. Третьому ничого не казавъ, а винъ самъ взявся за басъ и почавъ трюмкаты. И врizалы в-трьохъ.

— Що вы! граете?—гукнувъ схопывшысь той, що спавъ, и кынувсь до баса:—Швець,—каже,—знай свое шевство, а въ кра-

вецтво не мишайсь!—и сивъ самъ до баса, а той взявъ клярнетъ. Переграли.

— Що за штука гарна!—каже скрыпачъ,—та нема Люборацького.

А винъ и суне въ двери.

— Га! га!—закрычалы вси чотыри, перецилувалысь и почалы: —а ну йому маршъ!—И втялы такого доскочыстого, ажъ волосся йижыться.

Любораццкый тымъ часомъ роздягнувся, доставъ калытку зъ кышени и стыснувъ щось у кулаку. Переграли ти, а винъ каже:

— Спасыби! нате жъ вамъ кому на жывыцю, кому дудку прополоскаты. Та й я коло васъ загріюсь.—И давъ пивъ карбованця.

Сталы чергуватысь, кому бъ питы. Антосьо хотивъ уже хурмана посылаты, якъ входыть бурсакъ.

— Отъ хто пиде!—каже басыста.

— Куды?—пыта той.

— По жывыцю.

— Ов-в-въ! далеко!—озвавсь бурсакъ.—Ажъ у городъ?

— Ни, тутъ черезъ п'яту хату!

— Давайте, пиду, а за те послухаю.

Давъ йому басыста гроши, а самъ побигъ:—почкай, - каже, —я заразъ вернуся.—И въ ту жъ мынуту прыносыть пляшку: —на,—каже,—й посудыну.

— Отъ якои жывыци!—озвавсь бурсакъ,—а я думавъ, що й справди жывыци та й думаю: де тутъ крамнычка черезъ хату, що я іи не знаю?

— А хиба жъ се не жывыця?—каже скрыпачъ.

— Ще й правдыва жывыця: хочъ якого ожывыть!—озвавсь басыста, а бурсакъ:

— А за вси браты?

— За скилькы влизе,—каже басыста.

— То може бъ бильшу посудыну хай бы взявъ?—пытае скрыпачъ.

— Буде й сього,—каже басыста,—бо якъ не подужаемо, то щобъ не вывитрылась.

— А закусыты?—бурсакъ пытае.

— Закусыты йесть,—озвавсь Антосьо и додавъ,—ты жъ, брате, не гнивайся, що мы тебе, гостя, посылаемъ,—и самъ же выпьешъ. А прызнайся: ты жъ и на Риздво, и на Новый Рикъ, и на Ордань не то не пывъ, а й не бачывъ, якъ пьють?

— Ни, на Новый Рикъ выпывъ,—каже бурсакъ и пишовъ.

— Хутче жъ!—гукнувъ басыста.

— На одній нози,—озвавсь бурсакъ вже з-за порога.

Не пыталы Антося, де святкувавъ, бо вси зналы, що въ дядька; а пытають:—що бачывъ на сели?

— Що бачывъ?—каже винъ, пораючысь коло своеи скрыпкы.— Гусей, курей, индыкивъ бачывъ; бачывъ телята, ягнята,—сказано, якъ на сели.

— А вислюка не бачывъ?—пыта басыста.

— Ни, не бачывъ,—каже Люборацькый.

— Ото! хиба жъ ты не чесався?

— Якъ бы ни! чесався.

— И до дзеркала?

— Всеконечно,—озвавсь Антосьо и ажъ тоди догадався, куды дило йде:—а!— каже,—кабанчыку! онъ ты куды стриляешъ!—Та й поклавъ скрыпку и кынувсь на його:—ты, каже, пережывъ свята, то я тебе въ будень впораю. Давайте ножа,—гукнувъ,—будемъ кабана колоты!—И звернувъ басысту на кровать та й почавъ вертиты пальцемъ пидъ пахву.

— Ай! ай!—крычыть той, сміючысь, и ногамы дрыкга.

— Крычы: кви!—каже Антосьо,—то пустю.

— Пусты, бо басъ ногамы розибью!

— Справди басъ въ ногахъ! гамуйся, дурный!—заговорылы други.

— Маешъ щастя, що басъ въ ногахъ,—заговорывъ Антосьо, выпустывшы басысту,—а я бъ тоби давъ. Взавтра склыкавъ бы добрыхъ людей на душеныну.

— Що жъ, братику!—заговорывъ той,—хиба я выненъ, що по тоби Хрыстосъ йиздывъ?—Антосьо зновъ кынувсь на його, та той басомъ видгородывся и гука:—басъ! чуешъ, басъ!

Тутъ видчынылысь двери и ввійшовъ одынъ, другый, кому блыжче було, и музыкы почалы граты.

Пишовъ гукъ по всій Палестыни; хлоп'ята зачувалы и зибралысь послухаты. Часъ бувъ хочай и не зовсимъ вильный, бо Антосьо трохы спизнывся, що й урокы почалысь; та кому жъ зубриння не дойисть до жывыхъ печинокъ? Душа жъ жыва, тилькы наче обмерзла, наче въ шкаралупи, якъ курча въ яйци; то вже хиба и не треба ій ульгы? И зійшлось камбраття не меншъ десятка, а своихъ було п'ять; та не було въ голови, то въ хати тыхо було. Десь-то хтось-то бренивъ въ кутку, якъ

джмиль в-осены; а то все сыдилы мовчкы и одынъ тарабанывъ пальцямы по столи, другый якусь кныжку перевертавъ: „якый урокъ“? — пытався; третій сыдивъ, похнюпывшысь, та прыдывлявся на рукы, що поклавъ на колина, та позыравъ на другыхъ; той лежавъ та мовчкы дывывся на стелю. Булы й таки, що стоялы, одынъ на другого спершысь. Вси наче на ввесь свитъ сердылысь, наче въ биду попалысь, що говоры, а все за замкомъ. Антосьо первый почавъ розмову:

— Чому, панове, хочъ не курыте?

— Та кат-мá тютюну! хиба свого дасы,—озвавсь одынъ.

— Чому й не даты?—каже Антосьо и зъ сымъ словомъ поклавъ на столи капшукъ повенъ тютюну, гарно вышытый заволичкою по оксамыти.

Все такъ и заворушылось. Той тилькы не кыдався, хто не вжывавъ. Обступылы стилъ и задни переднимъ черезъ голову неслы та коженъ прыдывлявсь на тютюнъ, коженъ липывъ курычку.

— А доброго ты тютюну прывизъ!—каже одынъ.—Давъ бы-сь мени зо жменю, колы багато маешъ.

— Чому й не даты?—озвавсь Антосьо.—Хочъ мало маю, та й сымъ подилюся.—И давъ жменю, ажъ кризь пальци тяглось.

— О, спасыби!—каже той.—А я тутъ курывъ ось яку запрыдуху—подывысь!—И показавъ чорный та темный тютюнъ, та ще й потертый, бо нáсыпомъ його въ кышени носывъ.

— А ничогенькый соби,—каже Антосьо,—хочъ нюхай!—Други тилькы переглядалысь.

Позакурювалы, хто курывъ, и прысилы до грубкы, видиткавшы каглу, абы, знаете, дыму на хати не було; бо на случáй набижыть якый чортъ, то биды не скараскаешся. Курять си, а хто не курывъ, капшукъ розглядалы.

— А се вже якась попивна удружыла?—кажуть.

— Може й такъ,—озвавсь Антосьо, осмихнувшысь.

— А чы й сама така, якъ іи робота?

— Хиба вы не знаете, що я зъ поганою не зайду?

— Бидный горобець!—каже басыста, а бувъ богословъ,—чого бъ я такъ высоко литавъ! Тутъ и сяка-така крывобока колы бъ хочъ подывылась, а винъ на луччыхъ бье!

— Що? не вирыте?—каже Антосьо.—Ось же я портретъ іи покажу вамъ. Поназдывытесь!—И почавъ рытысь въ звязци та въ кныжкахъ, и справди выйнявъ картынку.—Дывиться!—каже.

Кынулысь дывытысь, а тутъ двери видчынылысь, и з'явылась выпывка. Не до панянокъ тоди було! далы мисце чому другому. Навить не додывылысь, що то картынка не мальована, а печатувана була.

— А що?—каже Антосьо, впаковуючы свою панянку.

— Ничого соби,—кажуть,—колы се вона.

— Та! йій-Богу, та!—каже Антосьо. А сьому до правды, якъ людямъ до сонця. Антосьо любывъ почванытысь и, де треба було на свому поставыты, то сочыныть и забожыться. Такъ и теперъ: взявъ десь печатувану картынку и выдае іи за полыччя тіеи дивчыны, що йому капшукъ дарувала; а капшукъ йому подарувавъ якыйсь пан-отець, а не панянка. Де жъ сей взявъ його, Антосьо не мавъ цикавосты й запытаты: подякувавъ та въ кышеню. Чого жъ божыться? Антосьо знавъ, що грихъ прызываты им'я Боже всуе, то знавъ якъ и божытысь. Не казавъ сякъ, або такъ, а каже: „та". А яка? Та сама, та на картыни, що намальована,— не друга жъ.

Не кожному й по чарци стало, якъ пляшка й опорожнила.

— Э! се вже не гарно!—каже Антосьо,—люде добри зійшлысь та насухо повынни выходыты, чы що?—И давъ ще на око.

— Та мало буде,—кажуть. Антосьо давъ и ще на око.

Покы прынеслы, то тутъ трощылы все, чого понавозывъ Антосьо: куры, гусы, ковбасы. Навить хлибъ йилы зъ такымъ смакомъ, наче промолотылысь. Тымъ часомъ и смерклось.

За другымъ разомъ зашумило въ голови, то вже лышъ подавай. И тутъ такъ сталось. Розворушылось заморене, и одынъ гукнувъ:

— А ну, панове, по шажку!—и пидставывъ кашкетъ. И посыпалысь гроши, та не шагамы, а грывнямы; другый и злотого выкынувъ, и чвертку, а Антосьо пивкарбованцемъ брязнувъ. Булы й таки, що тилькы плечыма здвыгалы.

— Тилькы чы не пизно буде?—завважывъ одынъ, а другый:— Та втикъ, не втикъ, а побигты можна.—А третій:—А ляхы прыповидають: kupić nie kupić, a targować wolno.

Пишлы по „православну" такъ соби—на вдачу, на щаслывого долю, якъ то кажуть; а ти, що зостались, ждалы не такъ

горилкы, якъ бажалось довидатысь, чы встане шынкарь. бо вже такы добре пизно було. А покы що, курять та й курять; дымъ стовпомъ стоить, а воны и ще пидчадюють. И языкъ розвязався, що гомонять та й гомонять; вже й не гралы, тилькы гуртомъ спивалы и церковныхъ, и всякыхъ. Нихто про урядъ и не згадае, а суб-инспекторъ уже въ хати, тилькы прыдывляеться. Дали одынъ по одному й запрымитылы та хипъ курычку зъ рота та въ рукавъ, и стане, вытягнеться.

— Ты! ты, здаеться, курывъ?—каже „субъ" Антосьови,

— Хто? я курывъ?—озвавсь Антосьо. — Та я зроду и въ губу іи не визьму, и сыдиты не буду тамъ, де накурено!

— А тутъ чого сыдышъ?

— Бо се моя станція.

— Ты жъ кажешъ, що не можешъ сыдиты, де накурено?

— Бо й такы правда.

— А хиба жъ тутъ не накурено?

— А вже жъ ни.

— А поглянь на хату! що се? не дымъ? Поглянь!

— Та я вже дывывся.

— Що жъ то? Дымъ? га?

— Та дымъ же.

— Ты жъ кажешъ, що тутъ не накурено?

— Бо такы ни.

— А звидкиль же дымъ узявся?

— Самъ накурывся. Зъ грубы, значыть,—додавъ Антосьо.

— Чого жъ тютюномъ чуты?—каже субъ.

— О!—пидхопывъ басыста.—Казавъ бы й справди! Хиба жъ тутъ тютюномъ чуты? Зовсимъ соломою, а вы кажете тютюномъ. — Суб-инспекторъ зажывавъ табаку, такъ йому по-пидъ нисъ хочъ и квачемъ возы, то не почуе.

На мову басыстого субъ ни пивъ слова, а прычыпывсь изновъ до Антося:

— Дай люльку!

— Яку?—пытае Антосьо.

— Яку маешъ,—каже субъ.

— Панове!—заговорывъ басыста стыха.—Десь тутъ люлька нашого „крючка", дайте! Господынъ суб-инспекторъ покурять.— Полизъ клярнетыста за люлькою въ кутокъ, а басыста взявъ

капшукъ зъ стола, затымъ и люльку въ рукы, и пидносыть субови зъ поклономъ.—Ось,—каже,—покурить, колы хочете.

Субъ тоди шарывъ у Антося по кышеняхъ.

— Та яки въ мене кышени? въ мене—диры!—каже Антосьо.

— Покажы ти диры!—И шурне рукою, та ажъ до колина дистане.

Якъ ото пиднесло басыстого.

— О!—гукнувъ субъ и бере зъ рукъ та й подае старшо̂му и каже,—запышы. Чые то?—запытавъ у гурту.

— То тутъ канцелярськый жые, такъ то його.

— Врёшъ! то твое!

— Ни, не мое. Я думавъ, що вы покурыте, та й давъ. Вы жъ самы бачылы, що мы такъ довго шукалысь за сымъ добромъ.

— Запышы старшый,—гукнувъ субъ,—що курылы та ще й глузувалы, а розберемо посли!

Тымъ часомъ, хто тутъ бувъ зъ чужыхъ, пробиралысь за двери, щобъ звидсиль умкнуты и такы буты дома, якъ бы мавъ и до ихъ станцій забресты.

— Хто тамъ? хто то?—гукавъ урядныкъ.

— Хто жъ його зна? мабуть, чы не витеръ грюкае.

— Я бачывъ, що людына.

— Хто жъ його зна! мабуть, чы не хазяй забратого вамы добра.

Якъ и справди входыть якыйсь канцелярськый. Поздоровкався, роздягнувся и до старшого:

— Позвольте,—каже,—люльку!

Виддавъ старшый, а субъ и пытае:

— То ваша-съ?

— Наша-съ,—каже канцелярыста та й до старшого:—Може й капшукъ взялы?

Виддае старшый и капшукъ.

— И то ваше-съ?—пытае субъ.

— Наше-съ,—каже той, и почавъ цыбухъ продмухуваты.

— Не курить тутъ,—шепче йому Антосьо, и на пивъ голосу:—вы жъ знаете, що мене душыть.

— Ни, не буду,—каже винъ.—Я выйду на двиръ.

Облызавшы оттакъ макогинъ, субъ вже обертавсь иты, якъ вскакуе одынъ зъ тыхъ, що по горилку пишлы, и на радощахъ:—„Йе!"—гукнувъ, потрясаючы пляшкою надъ головою, та й запры-

митывъ гостя и хипъ руку внызъ, и тилькы видкашлюеться, а камбрата торка:—на, нибы, іи до трыстенного!

— Що йе? що йе?—пидхопывъ субъ.

Видкашлянувсь той:—Эге-э! то я,—каже,—такъ... эге... эмъ! Кажу, що йе... кого мени треба.

— А кого жъ тоби треба?

— Люборацького. Кажуть, винъ мени пысьмо прывизъ.

— То не можна було завтра прыйты вильнымъ часомъ, а конче сьогодни?

— Завтра я подаюсь въ больныцю.

— Чымъ ты боленъ?

Почухавсь той та й каже:

— Короста.

— Мерзость!—озвавсь субъ.

Тымъ часомъ пляшка пишла зъ рукъ въ рукы и опынылась ажъ пидъ кроваттю. Тоди тилькы урядныкъ каже:

— Та ты брешешъ! Скажы, що́ ты прынисъ?

— Ничого,—каже,—я не прыносывъ!

— А покажы рукы.

— Я покажу,—каже той,—але якъ нема ничого, тилькы короста, то що?

— Гадость!—сказавъ субъ и выйшовъ.

Богословъ выпровадывъ його ажъ за ворота, щобъ гараздъ окомъ провесты, а въ хати дякувалы тому канцелярському, що потурбувався до ныхъ и спасъ видъ халепы, та радилы, що все такъ гладенько сплывло. Хто перекрывлявся зъ суба, якъ винъ буде крывытысь, що дарма тилькы телижывся ажъ зъ города, други сміялысь, а тамъ згадалы и горилку, и того, що втикъ.

— А той де?—пытають.

— Та тутъ десь зныкъ,—каже той, що прынисъ,—оттутъ пидъ самымъ порогомъ.—То бувъ моторнійшый за сього и, почувшы, що въ хати тыхо, прытаився въ синяхъ, а тамъ, якъ почувъ голосъ суба, чкурнувъ по-за хату.

— Де жъ бы винъ дився?—додумуються. А винъ и йде и стогне, нибы йому тяжко горилку несты.

— О! за вовка помовка!—заговорылы хатни. А той:—Голубочко моя,—промовляе до горилкы, ставлючы іи на стилъ,—зозулько моя! черезъ тебе я мало въ ополонку не влетивъ. То поцилуемся жъ за те! кете лышень чарку!

Справди винъ мало въ ополонку не залетивъ: якъ чкурнувъ зъ синей, то погнався, якъ несамовытый, и давъ такого сторчака, що ажъ посунувся. Щобъ не розбыты пляшкы, бо хазяйська була, пиднявъ іи вгору и посунувся на ликтяхъ ажъ на лидъ, бо грымнувсь надъ самымъ Смотрычемъ.

Почалы помаленьку вертатысь ти, що повтикалы, и на-ново почалось, що й попередъ було.

Черезъ скилька день, хто тутъ бувъ и не втикъ, стоялы коло порога за те, що вештаються въ „учебне время".

Незабаромъ писля сього Антосьо сыдивъ у кутку и мымрывъ зъ „Православного Исповѣданія". Сердыться, лаеться, а вчыты треба, то полае та й зновъ мымрыть. Якъ отъ увиходыть той самый канцелюра, що вызволывъ отсе зъ биды, и просыть музыкивъ десь тамъ вечиръ граты. И доси въ Кам'янци той звычай йе, що дрибнійши паны, якъ хочеться вечиръ выпаты, вдаються до семынарыстивъ - музыкантивъ. И си йдуть, хочъ и въ незнакомый димъ, и обое скорыстують: панокъ мае добрыхъ музыкивъ, а семынарысты погуляють до-схочу. Отъ и пишлы воны, и Антосьо хочъ и не першый разъ, проте дычаремъ такимъ, що ну.

Гралы, покы гралы, та танцювалы, покы танцювалось; а тамъ взялысь за играшкы. Пишовъ sąsiad, fanty, pastor, дали взялысь за ptaszka. Чы навмысне, чы такъ попалось. Антосьо не забарывсь у koło. Кому жъ спивалы людяныхъ: chodzi ptaszek... тому: wróbel, панянкамъ своихъ, а Любораченку заспивалы: chodzi niedźwiedź...

Не зразу опам'ятався хлопець, а такы дошолопавсь у розуми, що його ведмедемъ назвалы; то й постановывъ соби конче вывчытысь всякыхъ танцивъ и всього, що треба, щобъ не буты ведмедемъ. Мавъ же винъ до себе, що якъ постановыть зробыты що, то вже зробыть, щобъ тамъ и Бо-зна що. Ото и почавъ прымичаты, якъ тамъ ногамы выробляють танцюючы; а прыйде додому, то й соби такъ потрапляе. Якъ нема никого, то и въ хати; а якъ хто йе, то забереться куды такъ, звидкиль тилькы небо на його дывыться, и выдрыкгуе мазура, вытрясае полькы и всякыхъ другыхъ. Такымъ побытомъ прывчывсь Антосьо до всякыхъ танцивъ, що ставъ хлопцемъ, хочъ куды; и покы перейшовъ у фылософію, то вже мавъ видъ другыхъ дычаривъ и тютюнъ, и ковбасу, и ризни ласощи за науку, що вчывъ танцюваты. И всюды

показувавъ: и дома, и въ класи, и въ бурси—де тилькы доводылось. Инспекторъ знавъ, що винъ такый мытець, та не мавъ якъ прычепытысь, то було - тилькы перекрывляеться и то навмани̂, иноди навить и не въ тимъ класи, де Люборاченко, бо и въ вичи його не знавъ. А тымъ часомъ реторыка мынала, и Антосьо все въ моду входывъ и мижъ товарыствомъ, и въ городи. Чы до бесиды, чы до танцивъ, чы до чого—Антосьо, якъ бы не реторъ, то всюды бувъ бы ватажкомъ; а такъ не вси йому пиддавалысь—не того, що винъ не вміе, або що, а того, що де жъ такы? реторъ! фе!.. То выробывся такъ Антосьо, покы вся реторыка мынула, а ще прошлымы вакаціямы бувъ зовсимъ не такый: несмилывый, бандуроватый, тилькы зазнайко такый, що куды-куды!

Люлька.

З ъ боку дывлячысь, подумаешъ, що фылософъ Богъ зна якый панъ,— и черезъ губу не плюне; а въ класи, то й на колинахъ стоить, и не знаты, що зъ нымъ урядъ вытворяе. Найгирше гонять за люльку: вже якъ спіймуть, що курывъ, то наберешся! А курять мало не вси. И Антосьо не курывъ, а жеръ іи. На станціи жъ мавъ люльку зъ довгымъ цыбухомъ, що якъ сыдыть за столомъ, то вона йому ажъ середъ хаты кильця пускае; а въ класъ носывъ таку цупечку, що зъ кулака тилькы пыпка выходыть, абы въ губу взяты. И смокче, бувало, самъ, прысившы до грубы, и другыхъ частуе, поставывшы въ синяхъ на варти одного, щобъ давъ гасло, якъ итыме инспекторъ Фылософія въ симъ дили тилькы смилывосты додала Антосьови. Теперъ Антосьо вже жывъ самъ соби—вчывъ дитей у одного пидпанка. Дзыкгаривъ у його кат-мавъ, то вгадуе було пору по прохожыхъ: якъ идуть семынарысты въ класъ, то й йому пора. Якъ же йдуть городяне та бурса, то ще рано; якъ идуть зъ Польськыхъ Фильваркивъ, то вже пизно; а саме пора, якъ идуть зъ Палестыны. Оттакъ було роспизнае соби Антосьо и абы вставъ, чы протре очи, чы ни—заразъ до викна. И отсе такъ зробывъ. Та дывыться, а вулыцею тилькы йимосци та йогомосци, а семынарыста й зазоромъ не выдаты. Вчора въ гостыни бувъ—гралы, сыдивъ до-пизна тамъ, а то ще й дома довго не мигъ заснуты; то подумавъ, що заспавъ, и ажъ въ души йому похолонуло; ото, думае соби, наробывъ!—и хапаючысь, невмываный, одягнувся, забравъ запыскы та й шурнувъ до класа, навить не по-

курывшы. Мете хлопець ажъ пидскакуе, щобъ хутче було, та оглядаеться, мовъ крадеться видъ собакъ; прыйшовъ пидъ класы— тыхо!—Ото!—думае,—вже й професоръ у класи... Поправывся пидъ двермы, подывывся кризь двери въ дирочку—никого не выдко; ще разъ подывывся—не выдко. Тоди оглянувсь, чы нема инспектора, и взявсь за ручку, щобъ двери видчыныты, и разомъ серце такъ заныло, наче хто тонкою ныткою перев'язавъ або волосинню. Та выявылось, що ще рано: въ класи ни души жывои.

— Ф-ф-ф!—подувъ Антосьо, наче страхъ выдувавъ, склавъ все на парту, а Патрыстыку взявъ и крисло з-за стола, поклавъ його бокомъ передъ грубою, передъ вогнемъ,—бо ще топылось,—сивъ та й почавъ товкты отцивъ четвертого столиття. А въ груби жаръ-жаръ, ажъ любо окомъ зглянуты: то самъ вуголь щырозлотый миныться, вышкиряеться, моргае, якъ королыкъ вусамы; то сыній полуминь червонястый бига, хлыпа, ныкае по грубци: то пидскочыть, то прысяде, то зновъ выгулькне, и зновъ нема—точка въ точку, якъ дытына въ трави, лышъ не чуты „куку“. А теплò такъ ажъ просыться въ душу—тымъ щырійше, що викна геть позамуровувало.

Товче хлопець и люлечку выйма з-за халявы, продувъ, набывъ, поклавъ жарынку та й пыхкае та все товче, ажъ лунае. Зачытавшысь, закурывшысь та на вогонь задывывшысь, и не почувъ неборакъ, якъ двери видчынылысь. Ажъ тоди пидвивъ голову, якъ хтось взявъ за плечи ззаду и заговорывъ разомъ:

— Цсссъ! свѣтикъ ты мой! что ты это дѣлаешъ?---И сього задосыть, щобъ пизнаты, що то инспекторъ. Антосьо хотивъ пиднятысь, та той каже:—Сиди, сиди, продолжай!

Опустывсь Любораченко на криселко, и самъ не знае, що зъ нымъ діеться, тилькы серце якъ не выскочыть.

— Что жъ ты сидишь? кури! - каже инспекторъ.—Я увижу, какъ ты навострился. И очи йому свитяться несказанною радистю. Ничого робыты—Антосьо й почавъ, якъ машына, що торкнулы, и смокче, хочъ воно вже й не до смаку йому було.

— Харашо! харашо!—каже инспекторъ,—а какъ тебя звать?

— Люборацькый,—каже Антосьо.

Не знаю, якъ де, а въ Кам'янци кого спіймають, що курыть въ класи, то зазначають покуту: десять день стояты на колинахъ въ бурсацькій „столовій“. Йе таки, що й стають, та чы не бильше тыхъ, що не послухають. Сыхъ уже сключають, колы самъ не

подасться, щобъ выключылы. Антосьо бувъ зъ сыхъ другыхъ и инспекторъ знавъ се видъ наушныкивъ, то й каже:

— Ну! свѣтикъ мой! порхнешь же ты у меня, какъ воробей изъ гнѣздышка. Ужъ ты мнѣ вотъ здѣсь сидишь,— показавъ на потылыцю.

Змовчавъ Антосьо, а инспекторъ хотивъ выхопыты люльку зъ рукъ, та хлопець постеригся, и винъ лапнувъ за голу руку, бо люлька попереду опынылась на жару и вже сама курылась а була пенькова.

— Что ты! что ты! — почавъ инспекторъ, и самъ не зна, що робыты за таку штуку, та й крыкнувъ: — стой здѣсь на колѣняхъ! Якъ сыдивъ Антосьо передъ грубою, такъ и опустывсь на колина, а инспекторъ засычавъ, якъ гадына въ гною, та й повіявсь зъ класа, тылькы поспытавъ, чы винъ Антоній Люборацькый.

Вже и въ класъ посходылысь, та не одынъ и соби до грубкы просывсь; а Антосьо все сыдивъ на старимъ мисци, де й на колинахъ стоявъ.

— А сучый бы тоби сынъ!—каже дали самъ до себе,—отже пропаду! га! И треба було курыты? Лучче бъ до класа не прыйшовъ, або хочъ спизнывся, а нижъ мавъ зъ люлькою попастысь. Та ще й люлька пропала!

Другый на його мисци пишовъ бы, попросывъ, то покуту й зменшылы бъ, бо тамъ люблять тыхъ, що кланяються, а Антосьо сыдыть, журыться. Може й винъ пишовъ бы, та смилывосты не ставало. До того ще вчора тилькы на вечерынци у пана балакавъ зъ гимназыстомъ про ихъ жыття и бодай нсеомъ зачувъ, що йе въ свити воля и щось луччого за семынарське жыття.

— Добре винъ казавъ, - подумавъ Антосьо,—що мы рабы: въ ярми ходымо и не знаемъ, що й безъ ярма можна... Чому я не родывсь чымъ другымъ, а поповычемъ? чому мене не виддалы куды инше, а въ сю проклятущу свынарію, пидъ сыхъ жывойидивъ? О, Боже, Боже! Що тутъ робыты, що чыныты? чы йты просытысь, чы подаватысь, щобъ выключылы?

И теперъ на Подиллю и юнкеривъ попамы ставлять, що семынарія генъ-генъ скилькы литъ сягае, видколы стоить; а тоди абы вмивъ чытаты та спиваты, та сякъ-такъ пидкурмекгатысь, та щобъ церковный уставъ знавъ, то й святылы на попа. То Антосьо й подумавъ соби: — найлучче — подамъ прошення, щобъ увольнылы, та й пиду въ попы. Овва! мени ще й лучче!... Якъ

вбигае одынъ въ класъ:—Инспекторъ!—гукнувъ и побигъ на мисце. Затупотилы вси, якъ овечкы, и Антосьо схопывсь, стукнувъ дверцямы, турнувъ криселко, ажъ покабутало, и каже:

— Мавъ бы поспытаты за мене, кажить, браття, що ще не було.—Самъ сховавсь пидъ парту.

Видчынывъ инспекторъ двери, постоявъ, засычавъ и двери зачынывъ. Все заворушылось, и Антосьо вылизъ з-пидъ парты, червоный ажъ посынивъ:—А де винъ? -пытае. Одынъ нышкомъ видхылывъ двери, подывывсь однымъ окомъ, потимъ голову высунувъ, дали увесь хотивъ высунутысь, та й хипъ назадъ:—Цссъ! „на вловахъ"!

Тамъ два домы пидъ рядъ: въ однимъ класы, а въ другимъ инспекторъ жыве, то-що. Мижъ сымы домамы вузенькый прохидъ, що тилькы пройихаты. На улыцю тутъ брама, та вона все зачынена стоить, тилькы дверци видчыняються. Другого проходу нема, то вси семынарысты, та ще й поодынци, лазылы въ си двери. Инспекторъ було тутъ ходыть то взадъ, то впередъ и ловыть, хто спизныться до класа, запысуе и покуту завдае. Си штукы инспекторськи семынарія зве вловамы—„на вловы ходыть". И отсе инспекторъ тутъ похожавъ, що той каже: „на вловахъ".

Згляньте на семынарыста: замлиле, заплисниле, на людей позыра, якъ дычакъ якый, и жыття йому не жыття, а нудьга' скорбота. Пидить же—де треба вымотатысь, то такого тумана впре, що й наймудрійшого нимця одурыть,—и то не думаючы, не гадаючы. Отъ и Антосьо, покы не сказалы, що инспекторъ на вловахъ, сыдивъ, якъ звареный; а якъ почувъ, то наче въ його другый духъ вступывъ: заразъ же шапку въ рукы и каже:

— Мавъ бы хто поспытаты, кажить, браття, що ще не прыйшовъ.

— Не будешъ хиба?—пытають.

— Ни, буду! тилькы треба на часынку тутъ до одного знакомого.

— А инспекторъ?

— Я кризь реторыку.

Семынарія тыломъ выходыть въ цвынтарь до собора. Тутъ само собою семынарськои сторожи й зазору нема, то хто хоче втикаты, идуть въ реторыку та кризь викно и махають. Такъ зробывъ и Антосьо, та ще попереду позычывъ бурноса у одного ретора, йому жъ оставывъ шынелю, а мавъ іи сыню. Реторъ же

мавъ оставатыся *) въ класи, то й каже:—Берить мій, бо я однакъ не пиду на обидъ.

Подякувавшы, полизъ Антосьо кризь викно. Побачывшы себе за семынаріею, вильнійше дыхнувъ, зробывъ ступнивъ зъ десять, а тамъ брама зъ цвынтаря, и за брамою купу снигу намело. Отъ и пишовъ винъ за браму та такъ натырае чуба снигомъ, такъ натырае. Натеръ, ажъ капае, прычесався и пишовъ на вулыцю. Та не йде куды, а кругомъ, поузъ семынарію и въ класъ. Ставъ коло фирточкы, подывывсь и сховавсь назадъ та й кывае на тыхъ, що ще тилькы въ класъ тяглы, дае знаты, що инспекторъ на вловахъ. Черезъ мынутку, выждавшы, якъ инспекторъ сюды тыломъ обернувся. Антосьо шурнувъ у фирточку та навшпынькы, тыхесенько побривъ у-передъ; якъ зривнявсь зъ синцямы, то такъ и полопотивъ.

— Стой! стой! стой! погоди!—закрычавъ инспекторъ. Антосьо и ставъ, шапку знявъ.

— Ступай сюда!—гукнувъ инспекторъ. Антосьо й прыйшовъ; чубъ йому мокрый, ажъ по лыци тече, наче тилькы що вмывався.

— Цссъ!—каже инспекторъ.—Только что изъ-за туалета!

— Виноватъ!—озвавсь Антосьо,—заспавъ.—А въ души йому, якъ въ Камчатци, ажъ дрыжакы скачуть.

— А какъ тебя звать?—пытае инспекторъ, уже наготовывшы „кныгу жывота", се-бъ то те шпаргалля, куды помичавъ, кого де зловыть. Такъ звалы й семынарысты. Въ семынаріи класовыкивъ чымало, то инспекторъ мало кого зна, и кожного пытае: „а какъ зовутъ?" Хиба вже на вловахъ зъ кымъ добре познакомыться.

— Люборацькый,—каже Антосьо.

— Антоній?—пытае инспекторъ, докопавшысь до його.

— Антоній,—каже сей.

— Э-ге-ге!—заговорывъ дали инспекторъ,—да ты севодня трубку курилъ въ классѣ?!

— Я?—каже Антосьо, мовъ бы здывувавшысь,—трубку курилъ? да еще и въ классѣ?... Вы же сами изволили замѣтить, что я только изъ-за туалета. Я только въ класъ иду,—каже дали, сте-

*) Покы ще въ семынаріяхъ ходылы въ класъ и писля обидъ, семынарысты, само собою не вси, малы за звычай оставатыся въ класи, не йты бъ то на обидъ до-дому, щобъ бильше часу маты на учення.—Прым. авт.

нувшы плечыма,—а здѣсь ужъ курилъ! Это вѣрно кто-либо другой...

— Постой здѣсь,—каже инспекторъ, а самъ пишовъ у фылософію и пытае:—былъ Люборацькый въ классѣ?

— Нѣтъ,—кажуть йому. Зъ тымъ и вернувся, тилькы спльовуе зъ серця, що такый звирокъ з-пидъ носа умкнувъ.

— Ступай!—каже дали Антосьови,—постоишь тамъ у порога.

— Постоять то я постою,—озвавсь Антосьо,—но вытрите, что будто я трубку курилъ.

— Ну ужъ!—заговорывъ инспекторъ, вытыраючы, що знавъ, въ кнызи жывота,—ну ужъ! поймаю я въ свои руки эту синюю шинель!—Не спіймаешъ!—дума соби Аньтосьо, а инспекторъ каже йому:—Ступай!

Поклонывсь хлопець и пишовъ, думаючы:—Чорта йизисы, що я тоби й коло порога постою!—Зъ сымъ увійшовъ и въ класъ.

Якъ выходылы зъ класа, инспекторъ на дверяхъ стоявъ, выглядавъ сыньои шынели, та всяки булы, а сыньои нема. Антосьо ще на перемини казавъ тому не выходыты, покы винъ бурноса не виддасть, и якъ выходылы зъ класа, то пройшовъ мымо инспектора въ бурнȯси, а описля подавъ його кризь викно.

Видоме дило, що сыній шынели не йисты було хлиба писля сіеи штукы. И не йила вона його: Антосьо, взявшы іи кризь викно, пишовъ улыцямы та проулкамы, та на тандыту, додавъ скилька карбованцивъ и взявъ шынелю на славу...

Донощыкъ.

Въ семынаріи звычаемъ чытають спыскы по вакаціяхъ, якъ уже на̀-ново з'йидуться. Нема того въ семынаріяхъ, щобъ хто думавъ зъ наукы, зъ кныжокъ розуму набратысь,—нема тамъ сього; а вчаться, щобъ скинчыты курсъ; кинчають курсъ, щобъ забратысь на село; забираються на село, щобъ залягты, якъ рыба на дощъ, що ни гримъ ни туча зъ мисця не зрушыть. Нема того, щобъ подумавъ хто, яку обовязаннисть бере на себе, пускаючысь у попивськый станъ. Попивство, якъ хлиба шматокъ певный—все, чого тилькы волять соби поповычи-класовыкы; все, чого бажають ихъ батькы. Промоція у выщый класъ становыть собою одынъ схидець въ тій ступанци, котрою добираються до попивства,—то спыскы, якъ смертный выкладъ, кинчають судьбу класовыка. И ти вакаціи, що передъ промоціею, проходять якось такъ, що ни веселисть не бере, ни що—все спыскы въ голови. За те вже якъ прочытають кого, що перетяглы, то й прудывусъ здытыныться—скаче, бигае, наче йому вчора „дубци" казано. То вже, якъ въ саму богословію переведуть, то нихто не скаче,—не тымъ, що выրослы, що вже бъ соромъ, а тымъ—що „ось то я богословъ, то треба даты почуты низо́ти, що̀ вона проты мене..." Нажабыться коженъ, напындючыться, навить той, що за годынку булкы просывъ, и той якъ гляне, то наче ты йому батька вбывъ: зразу переробыться зъ людыны та въ ка̀-зна-що. Якъ же вси выйдуть, що зистануться самы свои, то й тутъ все пиде до горы дномъ: той скаче, той бьеться, той штовхаеться, той розкрислыть рукы и крутыться, той спива, той сопе—крыкъ, гармыдеръ. . И Антосьо брыкавъ за гуртомъ, якъ шаленый, прыйихавшы зъ дому, та попромованый въ богословію.

На таку колотнечу входыть дежурный и гука:—Панове, росходьтеся! Прыходьте по-завтру!

— До-дому! До-дому! По-завтру!—пидхопылы десятьма голосамы, и голодни куры або жаждущи качкы не такъ кыдаються до зерна, до воды, якъ си кынулысь до партивъ за шапкамы. Стукотня, тупотня, гуркитня—и посыпалы зъ класу. На порози коженъ плечи пиднявъ, нахмурывсь и йде выступци, наче його ступинь по червинцю, тилькы чуты, якъ чобитьмы цокотять. Зъ самого заду йшла купка музыкивъ и розмовлялы.

— А що,—каже одынъ,—чы не гульнуты бъ намъ на радощахъ?

— Чому й ни?—каже другый.

— А ты, Люборацькый, якъ кажешъ?—пытае третій

— Я за гуртомъ,—озвавсь Антосьо.

— То вернимось же въ класъ та скыньмось по сылахъ.

И вернулысь, всихъ бильшъ чотырнадцять чоловика, прыйшлы въ синци, и—той карбованця, той пивъ, той меньше, та й зибралась повна жменя, и прыпоручылы Антосьови купыты чого треба.—Ты, —кажуть,—знаешся на тимъ.

— Де жъ зійтыся?—пытае Антосьо.

Переглянулысь, и одынъ каже:—Варто бъ на Польськи Фильваркы—тамъ безпечнійше.

— Та якый чортъ теперъ захоче по станціяхъ ходыты? И самы налыгаються, що ну! Отъ ходимъ до мене въ Палестыну! Въ мене хазяинъ простый соби йегомосць, що й послатысь можна, и хата простора. А правда Люборацькый?

— Правда, дружако, правда!—озвавсь Антосьо и додавъ,—колы бъ тилькы вси прысталы на се!

— Хто не прыстане, то такъ и буде,—заговорывъ одынъ зъ гурту.

На тимъ сталы, щобъ у Палестыни зійтысь в-вечери.

Ждуть хлопци вечера, а тымъ часомъ почало хмарытысь; за горою, чуты, гримъ гогоче, а тутъ лышъ земля двыжыть, дзыжчать викна; незабаромъ и дощъ ушкварывъ такый, що ну! Реве вода горамы, шумыть долынамы, пыныться по каминни, а сонечко саме до спочыну доходыть. Отъ и снують одынъ за другымъ музыкы, та все въ одну хату, що стоить генъ-генъ видъ Польськои Брамы. Здовжъ Палестыны улыця йде. Тутъ и въ посуху багнюка, що й вылазу нема, а якъ дощъ спаде, то й не кажы пройты. И теперъ вся улыця однымъ лыцемъ блыщыть, то

семынарысты не улыцею йшлы, а сотàлысь по-за димкамы: хто по-надъ Смотрычемъ, хто по-пидъ скалы, а хто по скалахъ лизе— куды кому зручнійше. Та вже й позиходылысь, вже й по чарци выпылы, що було готового, и загралы, а Антося все нема.

— Та вже й не буде,—каже одынъ.

— Люборацькый щобъ не бувъ тамъ, де грають?! Та се буде восьме чудо въ свити! Та ще жъ и наша складчына въ його.

— Ге! тымъ то винъ и не буде! Що жъ, подумае, и другымъ часомъ зійдемось, колы-небудь по сухому.

— Чы такый же винъ? Бо-зна що выгадуешъ—ажъ соромъ слухаты! Хиба по соби вгадуешъ?

— Цытьте-но!—хтось перебывъ.

Стыхъ гоминъ. Прыслухаються—чуты: катерынка грае и багацько дытячыхъ голосивъ крычать: панъ Люборацькый! панъ Люборацькый

— Що се таке? Ходимъ подывымось!

И рушылы гуртомъ, ажъ у двери не потовпляться. Дывляться—иде катерынчыкъ самою середыною улыци, мало не по поясъ въ багнюци и прыграе маршъ Наполеонивъ. За нымъ черезъ всю вулыцю навпоперекъ идуть малеча жыдкы зъ свичкамы, и по бокахъ улыци тожъ жыдята у дви лави плещуть въ долони и все крычать: панъ Люборацькый! панъ Люборацькый! А панъ Люборацькый йиде соби на дрожци, розлигся; ти сміються ажъ за бокы беруться, а винъ дойихавъ ажъ пидъ поригъ:—Знесить мене!—гукнувъ. Кынулысь жыдкы и знеслы його на рукахъ ажъ до хаты. И выно знеслы, и горихи, и все, чого накупывъ винъ на закуску. Взялы плату и розійшлыся. А Антосьо каже тоди:—Одынъ тому часъ, що батько въ плахти! Другый разъ у богословію не попромують.

Перевелысь теперъ таки штукы въ семынаріяхъ, перевелысь Люборацькы, та не перевелысь други. Душа потребуе простору, жада воли, рветься та не знаючы куды—ризни штукы вытворяе. Згляньте на семынарыста: Заплиснилe, змарнилe, заляканe, облыччя йому писнe, мертвеннe, и жыття не жыття, а наче повынныcть. И самъ не знае, чого свитомъ нудыть. Души поспытаты бъ—та не скаже, бо не прывычна правду выказуваты, а все выхылясомъ та выкрутасомъ, щобъ помынуты капканы.

— Остання промоція, браття! — пишовъ дали Антосьо зъ чаркою въ рукахъ.—Выбачайте, що подуривъ трохы. По чимъ же й молодый викъ згадаемъ—по инспекторськыхъ штукахъ? по професорськiй лайци? по ректорськимъ гуку? чы по архыйрейськiй гризьби? Тилькы й нашого, що до купы зiйдемось та награемось, ще й пидгулявшы! На селахъ, пан-браття, за плугомъ та за ципомъ та за злыднямы все видлетыть. Дай же намъ, Боже, благополучно диждаты кинця курсу, та ще й тоди зiйтысь! Ой гоя, гоя! въ остатнiй разъ!

— Дай, Боже, щаслыво!—гукнулы решта. Антосьо зъ сымъ выхылывъ чарку, а решта на виватъ йому ризонулы на вси струменты.

Пишла чарка зъ рукъ въ рукы, виватъ за виватомъ, а ничъ не стоить, иде, не оглядаеться, бо часъ не жде на насъ. Иде ничъ, гуляють хлопци, а по неби мисяць плыве—то за хмару заховаеться, то вызырне, то знову заховаеться, мовъ сором'язлыва дивчына рукавомъ закрываеться. По горахъ ще шумило видъ вчорашнього дощу и скалы срибломъ сялы проты мисяця, що зъ горамы и зо всымъ небомъ купався у Смотрычи, гойдаючысь по хвыляхъ; хвыли хлюпаються у беригъ, и плескитъ чуты, и луна росходыться, и мовъ бы смихъ та регитъ обзываеться. А въ скалахъ куныци крычать, м'явучать...

Мынула ничъ, що й не оглянулысь, и сонечко пидхопылось та такъ прывитлыво поглядае на сполосканый городъ; зъ землi видпаръ иде, по горахъ, якъ брыльянты самоцвитни, капкамы роса бреныть та мыготыть. Сказавъ бы—весна, якъ бы де спивочу птыцю чуты, а то хиба горобци чыргыкають, литаючы по-надъ Смотрычемъ, та де-не-де ворона каркне... Мынула ничъ, и друга не забарылась. Прыйшлы хлопци въ класъ, прыходыть инспекторъ и давай выличуваты, хто бувъ, хто пывъ, хто гравъ, и каже: або самы сключайтесь, або посключаемо: ще жъ спыскивъ не видсылалы.

На сю мову встае Антосьо та й каже:—Та що се вы выдумалы? Докы вамъ тыхъ наушныкивъ слухаты, а намъ терпиты черезъ ныхъ? Годи вже! Ходимъ, браття, до ректора; скажемо, що отець инспекторъ лизе въ очи, якъ туманъ; що черезъ його выплодкивъ-донощыкивъ намъ просвиту нема!

Ректоръ и инспекторъ въ семынарiяхъ звычаемъ жывуть, якъ китъ зъ собакою, то треба тилькы вмиты, щобъ зъ ихъ сваркы корыстаты. Семынарыстивъ же не вчыты на си штукы.

Отъ и знявся весь класъ—богословія мовчкы, и рушылы до порога.

— Куды вы?—гукнувъ инспекторъ.

— Годи вже намъ терпиты!—озвавсь Люборацькый,—вже-сьте в'йилысь намъ до жывыхъ печинокъ!

— Любораццькый!—почавъ той,—ты за всихъ говорышъ, за все й видповидатымешъ! Бунтуешъ другыхъ, а на тоби .все покошыться!

Та ни Антосьо, ни решта, що йшлы зъ класа, то за тупотнею, то за чымъ другымъ не чулы, що говорывъ инспекторъ и высоталысь зъ класа. Оставсь тилькы инспекторъ та доношыкы.

— Правду ты доносывъ?—пытае инспекторъ Робусинського.

— Правду, отець инспекторъ, тилькы не выдавайте мене!—каже Робусинськый.

— Ни, колы на те пишло, то мусышъ доказуваты.

— Вы жъ николы сього не потребувалы, то й теперъ хай такъ обійдеться!

— Не знаю!—каже инспекторъ и ставъ ходыты вздовжъ класа. А ти сотаються зъ семынаріи.

— Куды вы?—пытае фылософъ, всунувшы голову въ двери.

— До ректора!—ревне богословъ и лышъ плечыма здвыгне.

— Чого до ректора?

— Семынарія, бачте. замотылычылась—треба пидчыстыты.

— Донощыкы?—зъ радистю пидхопывъ фылософъ, а богословъ зъ подобною миною видкаже:—Эге!

— Гей, господà, донощыкивъ сключатымуть!—гукнувъ фылософъ у своимъ класи.

Заревла фылософія, забуркотала и подала въ реторыку. И ся озвалась. Радіють вси, хиба той мовчавъ, въ кого сумлиння шамряло, бо тряссся, що й йому може доведеться. А инспекторъ выйшовъ зъ богословіи, ходыть по синцяхъ та бороду грызе та гоныть на колина вынного й невынного, абы злисть зигнаты. Не довго ректоръ державъ у себе суплыкаторивъ, а все жъ професоры позиходылысь, та нихто не знавъ, що казавъ ректоръ. А винъ, про все довидавшысь, видпустывъ богословивъ, а самъ якъ не вслидъ за нымы пишовъ у „правленіе“.

Затопотилы богословы, синцямы йдучы, а професоры й пытають:—Що се?

— Та ходылы скаржытысь ректорови на инспектора за донощыкивъ.

Булы таки, що осмихнулысь, та й таки знайшлысь, що послалы довидатысь, що сказавъ ректоръ.

— У „правленіе“ пишовъ,—кажуть.

— За чымъ?

— Не знаю.

Се діялось въ дев'ятій годыни, а якъ по десятій годыни задзвонылы на переминку, входыть пысьмоводытель у богословію и гука:—Робусинськый! въ „правленіе“! возьмешъ свидительство!

— Панове! проводы!—гукнувъ Люборацькый.

Загуркотала богословія, сталы въ дви лави видъ стола до порога и крычать:—Вонъ, присна душа! вонъ!—А Робусинськый лышъ окомъ выблыскуе.

— Хто дужчый—пидъ пахвы його!—гукнувъ хтось.

Виддилылысь зъ гурту два, що й ведмедя поборолы бъ, зблыжаються до Робусинського и одынъ за вуха, другый за чуба, та й вытяглы з-за парты и повелы нога за ногою мижъ лавамы самою середыною. Що зробыть Робусинськый ступинь, то його трахъ-трахъ по шыяци; що другый ступинь зробыть, то й зновъ два ошыйныкы возьме. Втикъ бы, або выхытрувавъ, та за вуха держать цупко, и чубъ ажъ трищыть, Такъ выпровадылы донощыка ажъ до порога, що за кожнымъ ступнемъ бравъ по пари ошыйныкивъ; а тамъ ти два, що велы, далы ще по одному, що ажъ носомъ запоровъ у синци. Тутъ стоялы вже готови фылософы и пидхопылы його зновъ у дви лави. Робусинськый думавъ видстрахаты, глянувъ зъ погордою и гукнувъ: „Зась, свынота!“ Фылософы обизвалысь смихомъ та раба божого за рукы. Плюнувъ Робусинськый въ очи тымъ, що схопылы його, и ще гирше роздратувавъ.

Отъ хтось и гукнувъ:

— Браття! ще й плюйте!

За сымъ словомъ рушылы, и коженъ въ шыю та ще й въ очи плюне. Обпльованого, обгыженого фылософы подалы ретарви. Мижъ сымы велетнивъ не знайшлось, то фылософы прыслужылысь: повелы й черезъ нызче пльондро, де була реторыка и друге „отдѣленіе“ фылософіи. Ретори то ще якъ бы и дитвора. Си вже не былы, а штовхалы, щипалы, шарпалы, якъ те цуценя: кусь—та й втикло!

Такъ выпровадылы донощыка ажъ за класы, засвысталы, закышкалы и розійшлысь по своихъ мисцяхъ, и коженъ понисъ у серци несказанну радисть, коженъ хвалывсь:—Якъ я йому, то нихто такъ!

— А я! я ось якъ! дывысь, ажъ кулакъ червоный!

Ничъ всю семынарія торжествувала, бо збулы „сынка“, а котри зосталысь, то прытыхлы, якъ жабы передъ дощемъ,—ни крюкне. Оставсь инспекторъ якъ на льоду, а Люборацькый нажывъ у йому непрымырымого ворога. Не „спрашуе“ його инспекторъ, не говорыть до його, а въ „видомостяхъ“ марае та й марае и архыйрееви наговорывъ на його симъ михивъ горихивъ. До вакацій опынывсь Антосьо ажъ въ кинци „второго разряду“; та бувъ ще той же ректоръ, то винъ и каже:—Чортъ його беры! Хиба я за-для разряду вчусь?...

Женыхы.

З[ъ] недили вже й Петра. Теперъ малы жаты паны богословы, що сіялы та й сіялы: наступывъ останній экзаменъ—и винець або конець. Богословія вже не ревла, не скакала, якъ другымъ часомъ, а коженъ поважно ступавъ, якъ индыкъ, натягаючы волося, що на пидгарли повидпускалы, и якъ джмили гулы: все баса говорылы,—хто говорывъ, а хто й мовчкы дыбавъ вздовжъ и впоперекъ. Булы й таки, що по куткахъ товклы свои „пенцы"—тилькы й чуты: вуръ-вуръ-вуръ. Въ другыхъ класахъ (фылософіи та реторыци) крычалы, скакалы; а тутъ якъ въ казани кыпило, тилькы крыку не було, и чутно було, якъ чобитьмы цокають, та ще й чоботы робылысь тоди на рыпахъ. Се вже женыхы и дохожувалы свои сиртукы то́-що, щобъ по жнывахъ надиты рясу и пидрясныкъ. Якъ входыть пысьмоводытель—поповычъ и семынарыста—не бува въ класи, а пыше въ „правленіи", за те мае хату, харчи и скилькы карбованцивъ гришмы. Въ пысьмоводытели выбирае самъ урядъ, зважаючы, хто добре пыше, и хто въ пысьмоводытели попавъ, то конче попомъ буде, хиба самъ не схоче. Воны, якъ николы въ класи не бувають, то й выходять на попа безъ всякои наукы. Въ семынаріяхъ воны чепурно зодягаються и народъ все обтертый.

Оттакый-то панъ пысьмоводытель прыйшовъ въ богословію зъ паперомъ въ руци и давъ гасло, щобъ мовчалы.

— Цсъ!—засычалы, хто завважывъ, а пысьмоводытель сказавъ: Панове! хапатня!—И давъ папиръ. Богословы самы добре зналы, що зъ тымъ паперомъ робыть, и пысьмоводытель тилькы попрохавъ, щобъ не покапалы, та й пишовъ соби.

Якъ всюды по школахъ, такъ и въ духовныхъ, и въ самій богословіи коженъ мае свое призвыще, и бувъ тамъ одынъ, що його прозывалы Малпою—швыдкый та верткый, що й з-пидъ ступиря выкрутыться. Ся Малпа схопыла той папирець у зубы та брыкъ-брыкъ по класу и выскочыла на стилъ.

Кругъ стола стовпылася богословія и почалы: „ну! чытай!“ Малпа й почала вычытуваты, що тамъ-то й тамъ-то, въ такимъ-то повити, такого-то класа парафія Солодькы, йесть тры дивчыны: одна Марія, литъ двадцять два...

— Шшъ!—почалы слухачи,—заматоривша во днехъ своихъ!— Малпа пишла дали:—друга Орына, висимнадцять литъ.

— Шш-шъ!—почалы зновъ.

— Та чого вы шыкаете? ще жъ молода!—хтось гукнувъ зъ гурту.

— Шшъ! шшъ!—розійшлось по класи ще гирше.—А що мае? що мае? чытай! Малпа:—третя... третя, одынадцять литъ.

— Шшъ! А що мають?—почалы. А Малпа:—все хазяйство и грошей въ прыкази тысяча карбованцивъ.

— Якъ бы вси за одною, можна бъ рукы погриты. Давай лышъ папиръ!—крычать зо всихъ бокивъ. А Малпа пишла выхылясомъ по класи. Пиднявсь такый стукъ, наче сто коней бижыть, смихъ, нявкъ, регитъ, биготня, бо знайшлысь и хорты, и мыслывци, и шпанци, и всяка звирына; а цыганъ зануздавъ кобылу и ньокае; тамъ ведмидь реве—всього було.

И такы Малпу спіймалы, почалы мняты, а вона князчыть. Други тымъ часомъ взялы той папиръ видъ неи и пишлы до стола та й почалы гукать:—Хто тамъ блызько, ходить сюды!

Обизвавсь Собальськый:--Я! я блызько! Я навить бувавъ у ныхъ.

— А! Мелны ку-голубчыку! ходы жъ сюды!

— Ще й Сытныкъ знае,—озвавсь Собальськый.

— Сытныку! Сытныку!—почалы крычаты,—де Сытныкъ!

— А чого ты, Бузьку, хочешъ?—озвавсь той, що Сытныкомъ прозывалы.

— Чы не маешъ пидсытка доброго? продай!

— Просы Струцького!—озвавсь винъ. Струцького прозывалы Решитныкомъ.

— Та ни!--озвавсь Решитныкъ,—то треба справкы навесты! ходы сюды!

Такъ зибралысь вси и почавъ въ самъ-перидъ Собальськый: багатеньки,—каже,—ничого сказать; маты добра, менша Орыся тожъ ничого; а Марія така ляшка, що ни слова по-нашому не скаже.

— Ну, валяй іи по́-боку!—заговорывъ Кобылка.

— Та вона такы й не пиде за нашого брата. Насватувавсь якыйсь кыивськый, та вона, кажуть, такою чымерыцею попоштувала, що чхатыме, докы не вмре: кнышомъ назвала, росказують люде, а до самого й говорыты не хотила.

— Та ся на бикъ; а Орына?

— Була ничого, а теперъ, кажу вамъ, не знаю; а Текля ще недолитокъ.

— Нà жъ тоби, пышы, а мы за тобою!—кажуть Собальському Собальскый взявъ папиръ, крыкнувъ на Нимця, щобъ давъ каламарь, та й черкнувъ первый: „согласенъ безъ взятія". Се значыть, що згожуеться взять парафію безъ панянкы. Черкнувъ и видступывъ видъ стола. Тоди по коліи пидходылы и други, и коженъ роспысувавсь, да жоденъ не напысавъ: „согласенъ со взятіемъ", а вси—або „согласенъ безъ взятія", або просто „не согласенъ"...

Мытрофанъ Александровычъ.

Александровычъ Мытрофанъ Мыколаевычъ (псевдонимъ — Мытро Олельковычъ) народывся на свитъ въ 40-хъ рокахъ мынулого вику въ сели Калыти, Остерського повиту, въ Черныгивщыни; вчывся въ артылерійському кадетському корпуси въ Петербурзи, вышовъ на офицера, але швыдко залышывъ військову службу й осився на батькивщыни своій въ с. Калыти; бувъ опысля якыйсь часъ мыровымъ посередныкомъ въ Мынській губерніи та головою Остерського земства. Померъ въ мисяци марци р. 1881. Украинськи оповидання Александровыча (разомъ—симъ) друкувалыся въ „Основи" р. 1861—62, а р. 1894 вышлы у Львови окремо. По-російськы винъ выдавъ „Гетманство Дорошенка" („Вѣстникъ Западной Россіи") та „Остерскій уѣздъ", ч. I (Кыивъ, 1881). Александровычъ пишовъ слидомъ Марка Вовчка, даючы въ своихъ оповиданняхъ образъ народного жыття на Украини за часивъ крипацтва.

Литература: 1) Огоновськый--Исторія..., ч. III. 2) Біографія Александровыча въ „Зори" р. 1886.

Пожежа.

Така чорноброва та гарна дытына бувъ Левко Питушенко, тилькы якыйсь неначе чудный: грае було зъ хлопцямы, а прыйде до-дому, сяде та й думае. Се, мабуть, черезъ бабу; тая, що-вечиръ, було, йому казкы каже про мерцивъ, про видьомъ, або яку давныну: якъ гетьманы воювалысь, якъ татарва находыла, села руйнувала, могылы насыпала... Надана на уси забобоны баба була, а Левко усе выслухае та хлопцямъ на гулянкахъ и переказуе. „Ось, каже, яки ваши диды булы."

Де вже хлопци гуляються, винъ завсигды за старшого; безъ того й гуляты зъ нымы не стане—пиде геть, а воны заразъ завернуть, бо безъ його имъ нудно: винъ усимъ прывидъ дае.

Чудный такы Левко бувъ, одно слово—чудный! Разъ якось мій хлопець погубывъ волы. Пишовъ я самъ шукаты, а вже сонце нызенько, саме вечоріе, тепло та гарно. Иду, ажъ бачу—на кручи, по-надъ ричкою хтось сыдыть, на ричку дывыться. А въ насъ одынъ беригъ ричкы высокый, ще й лисокъ порисъ, а другый луговый, а за лугомъ степъ, и краю не выдно йому. Пидхожу, а то Левко (а винъ тоди вже пидпарубочымъ бувъ). - Левко,—пытаю,—чого се ты тутъ?—Винъ и не учувъ, якъ я и пидходывъ, якъ и озвавсь. Я й у-друге пытаю:—Чого се ты тутъ сыдышъ?—Винъ якъ подывыться на мене, я ажъ злякавсь,—такъ гризно, неначе розбійныкъ.—Тебе,—каже,—дядьку, не займають, такъ тоби яке до мене дило? не на твоій ныви сыжу; а хоча бы на твоій, то зъ сього шкоды нема.

Колы бъ не такый случай, що роливъ шукавъ, то я бъ не стерпивъ, побывъ бы Левка, бо не слидъ йому такъ старому чоловикови видказуваты, та думка така: мо' бачывъ воливъ, а якъ побью, то й не скаже.

— Чы не бачывъ моихъ воливъ?—пытаю.

— Онъ-де,—каже Левко,—въ очерети.—Показавъ мени пучкою, а самъ знявся та й пишовъ; тыхесенько йде та все на ричку позырае; а ричка наша зъ берегивъ очеретамы та осокою позаростала, а по середыни вода чыста, сыня тыхо-тыхо ллеться. Про сього Левка сусиды кажуть було, що сяде опивночи у саду та солов'я до самисинького свиту слухае; або якъ пойиде на ночлигы, то замисць того, щобъ кони пасты, цилу ничъ по степу та по лиси выйиздыть. Дывуються люде на таку чудасію. —Се,—кажуть,—зъ роскоши: самому робыты не хочеться—челядныкы та люде перероблять, черезъ те и по-надъ кручамы тягаеться, и на коняхъ ганяе, и солов'я слухае,—балуеться... Такъ и то не не ричъ, бо грихъ його й ледачымъ назваты. Якъ пиднявсь на ногы, такъ баби велыку поминъ дававъ, челядныкамъ прыводъ дасть, усе роскаже, и самъ поможе у всякому дили. Та що й за гарный парубокъ бувъ! Высокый, чорнявый, а на лыци билый, наче дивчына. Сказано—усымъ Богъ його надилывъ: и багатый винъ, и вродлывый, и розумный; а сыльнійшого надъ його чоловика на всьому сели не було, дарма, що ще литъ не дійшовъ.

Одно въ йому не гарно було, що никого винъ не послухае, що усякымъ чоловикомъ гордуе, що, було, хоче, щобъ усе по його було. И батька, и бабу не гараздъ поважавъ.

* *
*

У нашимъ сели йе хазяинивъ зъ п'ять чумакивъ. Розбалакався якось изъ нымы Левко про чумацьке жыття, про дорогу, та степы, та солони озера, про Крымъ та про Чорне море. А вже нихто такъ не набреше, якъ чумакъ: цилу зиму, наче тхиръ у ями, зъ полу не злазючы, люльку смалыть,—такъ надумаеться.

Наслухався Левко чумацькыхъ брехень, та й прыйшовъ до бабы.

— Дайте мени, бабусю, грошей: куплю воливъ, чумакуваты буду.

— Що се ты, унуку, задумавъ?—каже йому Питушыха,—яки въ мене гроши? хиба ты не знаешъ, що батько уси гроши на церкву оддае?

— Шкода жъ,—каже Левко,—якъ нема грошей! Жыты мени тутъ надокучыло, пиду въ москали.

Тоди саме наборъ бувъ; Турокъ, чы що, збунтовавсь.

— Пиду,—каже Левко баби,—об'явлюсь голови, що самохить иду у службу.

Бачыть баба, що бида, а вдачу Левкову знае, що якъ сказавъ, такъ воно й буде,—достала глечыкъ зъ карбованцямы, що ще іи чоловикъ закопавъ, та й оддала Левкови.

Почавъ нашъ Левко чумакуваты. Зразу уси звычаи чумацьки перейнявъ; походывъ лито, грошей прыдбавъ сылу, такъ за си гроши ще воливъ купывъ. На весни рушають наши чумакы въ Крымъ, а старый отаманъ у дорогу не пишовъ; треба нового поставыты. Думалы—гадалы, та й наставылы Левка. Той зразу и одмагався, а дали й каже:—Колы жъ вамъ треба, щобъ я бувъ отаманомъ, колы наставляете, такъ и слухайте жъ мене. Худоба у дорози вся моя: я порядкую, а вы,—се до хазяинивъ такъ каже,—покы не прыйшлы до-дому—мои челяднықы; вернемось—тоди забирайте ваши мажи, ваши волы и робить изъ нымы, що знаете.—Чумакы зразу думалы, що винъ шуткуе, а туды дали, якъ загулялы въ дорози, а худоба не нагодована стоить, та якъ почавъ Левко хазяинивъ за сыви чубы изъ корчмы выводыты, то бачать, що не на витеръ казавъ Левко. Лають Левка цилу дорогу, а бытысь не сипаються, бо не подужають, и горилку вже не такъ пьють, бо сорому бояться, щобъ парубокъ та за чубъ не взявъ. Прыйшлы зъ дорогы—мажи цили, волы дужи, не покаличени; лають Левка, якъ зберуться, а на-самоти коженъ бачыть, що за його головою усимъ чумакамъ добре. Цилу зиму у шынку лаялы да похвалялысь на Левка, а на весни такы жъ його отаманомъ наставылы. Чотыри годы ходывъ Левко у дорогу; на п'ятый умерла стара Питушыха, такъ винъ зоставсь, щобъ доглядаты хазяйства; та й безъ того не знаю, чы пишовъ бы винъ у дорогу, бо вже склалося йому лыхо.

Левко литомъ черезъ чумацтво на улыцю не ходывъ а вже на грыщи такъ винъ самый старшый, та ще й отаманомъ молодецькымъ бувъ; у його й скрынька була на схованни. Задывляються дивчата на Левка,—а въ насъ и дивчата тоди гарни булы; теперъ якось попереводылысь, замижъ повыходылы. а молодши не пидрослы. Никого зъ гарныхъ дивчатъ не вподобавъ Левко; пидпала йому пидъ мысли Галя Зазубельна. Вона хоча й сырота, а грунтивка и хата своя, и поля день п'ять; та хиба бъ Левко на си злыдни позавыдувавъ?... И чымъ вона йому уподобалась—самъ не знаю. Я й старый, и поганый, а на таку, ій-же Богу, не позавыдувавъ бы: суха, нызенька, билява, неначе вырячковата; очи зелени, чы голуби—таки здорови. Я більшъ чорнявыхъ люблю: чы молода, чы стара, а все чорнява; хоча бъ моя жинка,—куды вона годыться: шостый годъ у бабы ходыть, а ось подывлюсь: очи чорни, бровы чорни, то и згадаю свою молодисть.

Билява, або руда—що? прыстаріе—наче та жаба стане... И кобыла воронá краща видъ сывои.

Левко и самъ чорнявый, а вподобавъ такы Галю, та ще якъ уподобавъ! проводыть іи раз-у-разъ, а якъ нема іи на грыщи, такъ винъ не всыдыть, все коло іи двора похожае. Та не любыть його Галя: усе, було, дивчатамъ каже, що боиться Левка.—Отъ,—каже,—колы бъ мене Васыль Левенець проводывъ, —я бъ сього кохала.

Сей Васыль бувъ такъ соби парубика; винъ и майстеръ бувъ—крытныкъ; на вдачу плохый, його й гласу було не чутно, тилькы на сопилку грае.

Постеригъ Левко, що не горнеться до його Галя.—Се,—думае,—вона така на вдачу!—а тóго, що въ іи иншый на думци, не догадуеться черезъ те, що дуже гордый бувъ; думавъ, що кожна, абы винъ схотивъ, мусыть його полюбыты.

Обробылысь люде.—починаються весилля. Заходыть до мене старый Питушенко, просыть, щобъ ишовъ у сваты.—Сынъ,—каже,—хоче жену соби чы пійматы, чы поятьы.—Я й не росчовпавъ гараздъ: Семенъ усе якось по церковному казавъ.

Одягся я й пишовъ. Товарышемъ мени бувъ Пидтока Иванъ.

Законъ вже звисный—попереду у шынкъ изъ парубкомъ, выпыты для смилосты. Купывъ Левко горилкы; я й пытаю

його:—Кого жъ будемо свататы.—Винъ и каже:—Галю.—А я вже видъ дочкы чувъ, щó у Гали на думци.—Не буде, думаю, ладу; треба хоча выпыты добре, щобъ не такъ соромно було. Пидійшлы пидъ хату Степана Зазубельного (се іи дядько) постукалы у викно, заразъ и одчынила намъ його молодыця... тамъ така баба швыдка, пронозувата! якъ подывылась, що мы у сватахъ (Левка мы прыховалы), подывылась, кажу, що перши хазяины у сватахъ, заразъ и засвитыла.

Увійшлы мы у хату; старый заразъ знявся и дочка його зъ полу скочыла: дивка вже давня була, погана, ряба та руда, завсигды роспатлана, наче чортъ з-пидъ купы. А теперъ прыбралась и хустку заграничну пов'язала. Мени смишно: не до тебе, думаю, довбы (а іи довбою звано), прыйшлы. Почалы мы теревени верзты; якъ усе переказалы, хлибъ на стилъ положылы. Степанъ и пытае насъ про молодого. Якъ сказавъ мій товарышъ, що Левка сватаемо, такъ стара ажъ пидскочыла, а старый и очи вырячывъ. Заразъ уклыкалы Левка; булы бъ зовсимъ йому свою довбу оддалы, та я вже догадавсь, та й пытаю про Галю. Старый заразъ и губы закопылывъ, бо його дочка багато старійша видъ Гали була, та ніякый бисъ не бравъ.—Хиба мени,—каже,—за нею бигаты, де вона тягаеться?—А тутъ и Галя у хату увійшла. Пытаю я Степана, чы оддасть небогу за Левка. Винъ и одказавъ:—Се якъ вона схоче.—А самъ на полу й лигъ. Я тоди до Гали:—Ну, небого,—кажу,—кажы зразу, чы пидешъ, чы ни?

Вона одмагатысь: и того нема, и другого нема.

— Се все пусте!—кажу я,—тоби уся матчына худоба досталась. Не воды бо насъ, не вары зъ насъ воды.

— Ни,—каже,—не пиду: ще мени рано,—гулятыму до весны.

Кывнувъ я Левку, щобъ іи у сины вывивъ. Пишлы воны соби. Силы мы зъ Пидтокою на лави, а Степанъ люльку палыть; стара ажъ на пичъ зализла, и довбы не выдно—тожъ на печи. Сыдымо мовчкы, а свитло горыть; такы довгенько балакавъ Левко зъ Галею; мабуть усякъ благавъ, та ничого не врадывъ. Идуть у хату.—Що жъ,—пытае Иванъ,—могорычъ, чы що?

— Ни,—каже Галя,—разъ сказала—не пиду за його, такъ нихто мене не прысылуе.

Бачу—треба йты геть. Узялы хлибъ, и Левко за намы.

— Не хоче?—пытае Иванъ.

Левко тилькы кывнувъ головою.

— Знаешъ що, Левко?—каже Иванъ,—вернемось у хату да высватаемъ Стеху,—се такъ довбу звалы. Захотилось такы Ивану могорыча.

Ничого не одказавъ Левко, тилькы плюнувъ трохы не въ нисъ Ивану.

Мы пишлы до-дому, а Левко у двори зоставсь. Про се вже я описля взнавъ. Мо', вже серце його чуло. Погасылы у хати свитло, а винъ у кошари стоить, прытаившысь, сочыть, чы не выйде Галя. Трохы згодомъ выйшла Галя, стала на порози, та злегка й свыстыть. Чуе Левко, що у саду Галыному тожъ хтось свыснувъ коло іи хаты, що пусткою у саду стояла. Галя у садокъ. Левко по-пидъ тыномъ слидомъ и ставъ пидъ грушею. Чуе, ажъ Галя засміялась та й поцилувала когось. Се Васыль. Цилуються, та ще про Левка балакають. Що воны кажуть промижъ собою, не чутно йому; стоить винъ ни жывый, ни мертвый. Чуе, ще поцилувалысь,—набалакалысь, се вже часъ росходытысь. Левко на улыцю, та и ставъ. Ажъ иде Васыль проты його. Та якъ ухватывъ Левко його за груды та потрясъ його, той бувъ умеръ зъ ляку

— Такъ се ты,—каже,—поганый хурбетъ, наймытъ, будешъ мени перебываты, будешъ зъ мене сміятысь!... Га, кажы? росчавлю, якъ муху!

Той зъ ляку тилькы трусыться, божыться, що не сміявся, та просыться

— Не бый мене, братику,—каже,—я, ій-же Богу, тоби не ворогъ; не нивечъ бо мене: я й такъ слабосыльный чоловикъ, нездужатыму, на подушне не зароблю.

Плаче бидный Васыль, а Левко тилькы його трусыть, а дали пиднявъ його обиручъ, та якъ вдарыть объ мерзлу землю—у того ажъ кровъ зъ рота побигла. Вбывъ бы Васыля, колы бъ не вчула Галя; выбигла вона на улыцю та й почала проби крычаты; Левко покынувъ Васыля и пишовъ до-дому.

Такъ черезъ тыждень, чуемо—засватавсь Левко; у чумака Пылыненка высватавъ дочку и зъ Васылемъ погодывся, перепросывъ його; а той самъ радъ йому кланятысь.

— Ходы,—каже йому Левко,—до Гали: хиба я тоби бороню? се я тоди п'яный бувъ, такъ завився; а теперъ я засватавсь, такъ мени яке дило!...

У суботу в-вечери зибралось насъ чоловика зъ десять у шынку; сыдымо та балакаемо, ажъ чуемо—дзвонять, а вже не рано, мо' й опивночи було. Повыскакувалы мы, бачымо—пожежа, а люде такъ и бижать. Що таке горыть? Кажуть Зазубельни. Мы мерщій туды,—ажъ горыть Галына хата, крыша такъ и палае. Бигае Степанъ Зазубельный да тилькы голосыть.—Ой,—каже,—пропавъ я на викы!—Чуемо мы, ажъ и у хати, що горыть, хтось озываеться, а пидійты за огнемъ не можна. Неначе Галынъ та Васыливъ голосъ. До дверей—двери замкнени. Пытаемо—де ключъ? Степанъ каже:—Галя забрала.—А Степанъ ще й викна securedлизомъ позаковувавъ, бо у тій хати усячына лежала.

Набиглы люде, одбылы синешни двери, ажъ якъ затрищать кроквы! Уси поодскакувалы; упала крыша, такъ и засыпало сины. Въ хати ще крычать Васыль та Галя, а тутъ и вмовклы: стеля обвалылась. Тоди тилькы постереглы, що хатни двери товстымъ килкомъ березовымъ пидперти.

Тутъ и панъ прыйихавъ; якъ дознавсь, що у хати люде горять, заразъ усихъ насъ облаявъ, що не ратуемо; самъ, було, кынувсь—ажъ пече, винъ назадъ.—Двадцять карбованцивъ,—каже,—дамъ, хто у хату вскочыть!—Уси стоять; ажъ идуть саме весильни, а попереду Гордій Летяга. Винъ—нашъ козакъ; батько його и хазяинъ бувъ, а винъ черезъ горилку чысто все ришывъ; п'яный-преп'яный зъ весилля йде. Якъ почувъ, що двадцять карбованцивъ панъ дае, и не зупынывсь; солома горыть, а винъ туды ажъ выще колинъ встрыбнувъ, ухопывъ дрючокъ та й кынувъ намъ. Узялы мы дрючокъ, а винъ, мо' такъ Богъ давъ, щобъ душогубця пизнаты, не то що не обгоривъ—и не прысмалывся. Парубкы мижъ собою заразъ и почалы казаты:—Левкивъ дрючокъ: винъ изъ имъ сього вечора ходывъ.

Гордій ускочывъ у хату, а Галя саме коло дверей лежыть. Винъ и вытягъ іи на двиръ, а самъ упавъ, крычыть:—Воды, воды! бо на йому штаны згорилы и ногы пухыремъ знялысь. Галя жъ мовчыть, наче мертва, а лыця іи й пизнаты не можна: усе порепалось и очей не выдно. Утяглы обохъ у хату... А за Васылемъ нихто й не посмивъ кынутысь. Похожае панъ на пожези та порядкуе, щобъ воду носылы, та й почувъ, що парубкы мижъ собою про дрючокъ балакають. Пытае:—Де той Левко?—Бо винъ Левка мо' й зроду не бачывъ.

Левка на пожези не було—не посмивъ прыйты. Кажуть, мо' дома.

Панъ и каже отаманови:—Бижы, знайды Левка и прыведы сюды.

Отаманъ и такъ ни жывый, ни мертвый ходыть, бо знае, що вже безъ суда не обійдеться—слидство найиде, та що клопитъ набереться, а часомъ и у зубы попаде. Радъ, що хоча панъ прыйихавъ: хочъ, думае, не такъ одвичатыму.

Узявъ отаманъ чоловика трьохъ, побиглы по Левка. Панъ увійшовъ у хату. Галя лежыть та важко дыше, а Гордій крычыть на цилу хату: вже и вытверезывсь. Подывывсь панъ на його ногы, ажъ злякавсь: чысто шкуры нема, а у Гали тилькы выдъ попикся та голова, бо вона у хутрянци була, такъ полум'я не вспило дошкулыты. Тымъ часомъ и пожежу загасылы, тилькы одна хата й згорила, бо витру не було. Вытяглы й Васылеве тило; плаче надъ нымъ маты, убываеться, голосыть,—через його й хазяйство держалось. Ведуть Левка; а винъ дома бувъ,—спавъ, чы мо' такъ лежавъ—тилькы прытаивсь. Якъ почувъ, що голосыть Левенчыха надъ сыномъ, побиливъ, кажуть, увесь та скрывывсь, неначе всмихнувся. Увелы його въ хату. Каганець горыть. Лежыть на полу Галя; Гордій дали, а панъ середъ хаты изъ тымъ березовымъ дрючкомъ.

— Ты,—пытае панъ,—Левко Питушенко?

— Я,—неначе не своимъ голосомъ одказавъ Левко.

Панъ ливою рукою показуе йому Галю, а правою дрючокъ.

— Дывысь,—каже та у вичи Левкови дывыться. А той стоить —то биліе, то червоніе; панъ очей не зводыть, и люде уси на Левка дывляться.

Левко понурывся, дывыться въ землю, а дали пиднявъ голову:—Чого дывытесь на мене?—озвавсь,—душогубця не бачылы? Я хату пидпалывъ, я іи дрючкомъ пидперъ, я своимъ ключемъ сины зачынывъ... Чого дывытесь? В'яжыть! Куйте! та мерщій, бо мени душно тутъ.

Мы стоимо уси, ажъ и панъ неначе засмутывся.

— На що жъ,—пытае,—запалывъ ты хату?

— Ваше яке дило?!—ревнувъ Левко,—в'яжить, кажу вамъ, швыдче. В'яжить же!

* *
*

Нарядывъ отаманъ тры пидводы; положылы на одну Галю, на другу Гордія, на третю посадылы Левка изъ сторожею; повезлы у городъ. Цилу дорогу, кажуть пидводчыкы, Галя стогнала, а Левко мовчавъ та очей не зводывъ зъ воза, де вона лежала.

Попеченыхъ положылы въ больныци, а Левка здалы въ острогъ. На другый день занедужавъ винъ, гарячка напала; усе Галю згадувавъ та того пидводчыка, що визъ іи у городъ, та просывъ, щобъ швыдче йихавъ:—Мене, каже, вогнемъ пече, якъ вона стогне; везы,—каже,—іи швыдче, бо несыла моя на неи дывытысь...

Тыжнивъ черезъ два, чуемо вмеръ Левко; передъ смертю, кажуть, наче очунявъ, попрохавъ фершала (бо й винъ у больныци лежавъ), щобъ поклыкалы Галю. А Галя одужала, тилькы слипою зосталась.

Увелы Галю; побачывъ іи Левко и тяжко, тяжко заплакавъ:—Умираю, Галю!—каже.—Просты мене, що я тебе обезвичывъ; хоча мени у пекли лекше буде!—а самъ важко, важко дыше, бо вже кинець його прыходывъ.

— Нехай тебе Богъ простыть,—каже Галя,—якъ я тебе прощаю.

Пиднявсь Левко на лижку, простягнувъ рукы, мо' за неи хотивъ ухопытысь, та упавъ и вмеръ...

1862 р.

Осыпъ Федьковычъ.

Федьковычъ Осыпъ, сынъ селянына, родывся 8 серпня р. 1834 на Буковыни въ сели Сторынци Выжныцького повиту; вывчывшысь у сельській школи, Федьковычъ р. 1852 пишовъ видбуваты військову службу и тутъ пошырывъ свою освиту. Выйшовшы зъ війська, Федьковычъ недовгый часъ перебувавъ у Львови и працювавъ въ „Просвити“ (товарыство для выдання кныжокъ народныхъ), компонуючы та улаштовуючы кныжечкы для народного чытання. Зо Львова перебрався до столыци Буковыны—Чернивцивъ и взявся будыты мижъ буковынськымы русынамы національну самосвидомисть и боротьбу проты румунизаціи. Р. 1885 засновано въ Чернивцяхъ пидъ редакторствомъ Федьковыча часопысь „Буковыну“; Федьковычъ бувъ за редактора іи до самои смерты, що сталася 31 грудня р. 1887. На поли литературнимъ имення Федьковыча стало видомымъ р. 1861, колы въ „Слови“ надруковани булы перши його поэзіи; р. 1862 у Львови выдано його поэтычни творы окремо. Зъ того часу творы Федьковыча виршамы й прозою друковано майже по всихъ украинськыхъ выданняхъ у Галычыни: въ „Вечерныцяхъ“, „Мети“, „Ныви“, „Правди“, „Зори“, „Буковыни“, та ин. Оповидання Федьковыча прозою (де-яки зъ ихъ перекладени на мову російську Златовратськымъ) зъ переднимъ словомъ Мыхайла Драгоманова выдано р. 1876 у Кыиви. Останнимы часамы въ Галычыни захожуються коло повного выдання творивъ Федьковыча (выйшло вже два томы у Львови, а буде ще два). Федьковычъ—одынъ зъ найталановытійшыхъ пысьменныкивъ на закордонній Украини; найбильшъ винъ популярный на Буковыни, де його мають за свого мисцевого Кобзаря, ривняючы сымъ прозвыщемъ його заслугы до Шевченковыхъ на Украини.

Литература: 1) Огоновськый—Исторія..., ч. II; 2) Драгомановъ—Передне слово до повистей Федьковыча (Кыивъ, 1876); 3) Барвинськый—Оглядъ жыття и творивъ Юрія Федьковыча („Ватра“); 4) Заклынськый—Спомыны про Федьковыча (Л.-Н. Вѣстныкъ, 1901, кн. I и II).

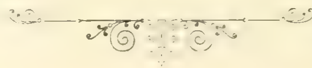

Сафатъ Зинычъ.

Я соби вже не разъ оттакъ сыжу та гадаю: якъ то, бидный свите, де-якого сердешного некрута бьють да глузують пры тій науци! а мене було и пальцемъ нихто не кыне, не то що. Але жъ бо я и бравсь швыдко тои муштры! Що, було, капраль мени не покаже, а я вже такъ и вдавъ. А панъ майоръ нашъ и розсудылы:—Тоби,—кажуть,—не пры вербыцырци *) маятысь: скоро по обрыхтунку **) пидешъ до полку.

Отъ и пишовъ.

Нашъ полкъ стоявъ тоди ажъ у Банати, далеко. Трохы не два мисяци машерювалы, докы зайшлы.

Мене дано до гранатыривъ, до першои компаніи, до третього цугу ***), що по кватыряхъ соби стоявъ. А добри кватыри малы! Все въ Сербивъ; багачи, знаете! Туда сытни краи, не таки, якъ у насъ, чы що. А мени звеливъ капраль йты на кватырю зъ однымъ старшымъ жовниромъ,—Сафатъ Зинычъ звався. Господы, що за воякъ пышный зъ його вдався! а що вже гордовытый бувъ, то и не сказаты: правдешный Буковынчыкъ... Я, було, ажъ його боюся, неначе якого охвыцера, чы що.

Такый то винъ бувъ, отсей Зинычъ, и въ очи йому важко тоби подывытысь.

А мы малы кватырю увъ однои удовы. Славылы, що колысь то вона и багачка була, да на старости литяхъ довелось збид-

---

*) Зъ нимецького—наборъ.

**) Зъ нимецького—військова наука.

***) Взводъ.

ниты. Слабовыта була,—ув'одно лежала. А диточокъ не було у неи, лышъ одна дивчына, Марта звалась, молоденьке та плоховыте соби, мовъ та спивушечка въ лиси. Якъ було глянешъ въ очыци іи тыхеньки та благеньки, або въ лычко блиде, замучене, то тильки що не зомліє; така вже безталанночка соби була!

У вдовы жылы мы, якъ у своі ридни. И хлибъ намъ бувъ одынъ, и силь не ховавъ нихто зпередъ насъ. Сафатъ було и дровъ купыть (винъ мавъ, знаете, гроши ще зъ дому), и скорому устарае *), що треба. Дуже бидну удову жалувавъ. А я вже и дровъ утну, и воды внесу, и скризь покутаю, якъ треба, щобъ то, знаете, на дивчыну лекше. А вона, моя рыбочка, було, ажъ плаче: —Чы отсе васъ,—каже,—Богъ зъ неба до насъ бидныхъ пославъ, чы що?

Зразу ще, якъ мы тамъ булы на кватыри, то ходывъ одынъ молоденькый сербынчукъ, Янко звавсь,—хорошый парубокъ дуже. А що вже любыла його наша тыхенька Марта, то мабуть и въ спиванкахъ нема такъ. Якъ що було одного вечера не выдыть, то и не вечерятыме, и выплаче люби свои оченятка, ажъ намъ іи жалко стане. А воны булы заручени зъ собою, бо тамъ, знаете, така вже установа, що два, або и тры рокы передомъ соби слово дають, а витакъ **) ажъ побераються.

А Янко ходывъ що ходывъ, а дали и прыоставъ ходыты. Переказувавъ, що выбираеться за Дунай въ купецтво. Нарешти вже и не прыйшовъ. Пойихавъ мабуть.

Однои дныны йдемо мы зъ службы, ажъ чуемо—на наши кватыри гоминъ. Прыбигаемо, ажъ тутъ вже уси пораються коло сердешнои Марты, що вже мертва на полу лежыть, мовъ та щебетушечка убыта. Мы заразъ сталы и пытаты, що отсе таке за лышенько подіялось, видколы мы зъ дому. А люде вси якъ разъ намъ и видповистылы:

— Янко,—кажуть,—видославъ іи перстень; высватавъ соби другу, багачку—у Васыля Карадича, колы знаете.

— Чы такъ?—каже Сафатъ, а самъ унурывъ соболи свои очи въ землю. Ничого бильшъ не казавъ.

Третьои дныны поховалы и Марту, и стару, а самы пишлы на иншу кватырю. У дви недили потимъ гукы по селу:—Карадичъ

---

*) Достачыть, розстараеться.

**) Потимъ.

дочку оддае, а Янко ходыть зъ дружбамы хата одъ хаты, та збирае соби бояре, спрошуе гости на весилля.

У вечеръ збираеться и Сафатъ.—А вы куды отсе?—пытаю.

— На весилля!—каже.—Йды да прынесы мени доброго вына видро на калачъ *)!—а самъ кынувъ мени червинця.

Я побигъ. Прыхожу, а Зиныча вже нема, пишовъ. Що тутъ робыты? думаю я соби. Беру выно та бижу за нымъ. А въ Карадича ни крыкъ та ни кгвалтъ на подвиррю!—А тамъ що таке?—пытаю людей.

— Сафатъ Зинычъ застрелывъ молодого!—уповидають.

Я закаменивъ.—А де-жъ винъ?—кажу (Зинычъ отсе).

— Пишовъ самъ до гарешту,—кажуть.

Убралы гарештанта въ релизо, та оддалы въ катушъ **). Осудылы на сердешного десять рикъ тяжкои неволи. Я провожавъ його ажъ за мисто, да такъ мени вже жаль!—Братику, камрате мій дорогый та любый! чого вы отсе такъ марне пропадаете?...

— За правду, товарышу!—промовывъ, якъ у дзвинъ вдарывъ, а самъ ни ся скрывыть,—жовниръ ра̀зъ бувъ!

*) На подарунокъ.

**) Въ тюрму.

Побратымъ.

Я бувъ одынъ у свого батька, а батько багатыръ бувъ. Бувало, и висимъ наймытивъ трымають, бо було до чого. А мени и сокыры не дадуть у рукы взяты, не то що. —Що тоби,—кажуть,—роботою клопотатись, колы йе кому и безъ тебе?

— Якъ же мени безъ роботы жыты,—кажу я,—колы мени нудно?

— Чому бы не нудно!—стануть ненечка, бувало, гниватысь,—а ну тилькы крисъ*) да въ лисъ! то жъ бы то я зайчыка печеного попойила!

А воны умысне отсе кажуть, щобъ мене видъ роботы видгулыты. Ничого тоди вже й робыты: беру крисъ та йду.

А въ недилю, чы тамъ у празныкъ, то сестры мене, бувало, ажъ проклынають, бо ненька видъ самого досвита ничого не діють, лышъ имъ дорикають:—А сорочка Иванова яка? а шырынька **) яка? А винъ про васъ и чорный ходыть, и незмытый, а винъ сякъ, а винъ такъ, хоть васъ тры въ хати!—Таке сердешнымъ сестрамъ, бувало, піеться черезъ мене. Да кобы ***) хоть було за що, а то на мени и сорочка, якъ папиръ; и шырынька, якъ макъ; и голова вымыта да вычесана, що вже липше хиба въ якого прынця,—а неньци ще недогода. Оттакъ то я дома прожывавъ!

А батечко, абы лышъ недиля:—А ну, сыну, а ну на базаръ, а ну, нагулятысь, докы молодый!—Та й мени карбованцивъ зо два

---

*) Рушныця

**) Хустка.

***) Та колы-бъ.

въ чересъ! Оттакъ то я пробувавъ у свого батечка. Да не довго набувся: прыйшла вербыцырка*), а гусарськый майоръ тилькы цмокнувъ, якъ мене побачывъ. Кучерыкы мои золоти да кохани, пишлы вы по-пидъ ногы!...

У нашому сели не було кращого парубка, якъ той Сыдиръ Чобанюкъ; бувало, ажъ сяе, де стане; а що вже до стрилецтва вдався, то й не сказаты. Бувало, не мыне таке лито, щобъ винъ тыхъ два або й тры ведмеди не вбывъ; за иншу дычъ и не згадуваты. А увійты до нього въ свитлыцю, то ничо' не выдко, якъ лышъ ти рогы оленеви да зброю стрилецьку, по росишкахъ навишану. Булы тамъ и таки рогы, що въ 24 росихъ, колы не бильше. А що вже зброя! а що вже конык ъ на стани сывый, якъ голубъ! а що вже сидельце турецьке да поводы шовкови, срибломъ цвиткована!...

Зъ Сыдоромъ жылы мы соби липше, якъ два ридни браты; да якъ намъ и не жыты було, колы обыдва жвави, обыдва хороши, обыдва багацьки сыны, сказано—йедынчукы, а ще до того обыдва стрильци! Ни пообидаемо одынъ безъ одного, ни повечеряемо. Чы винъ, бувало, до мене прыбижыть, чы я до нього: говорымо, сміемось, радымось, полюемо, або посидлаемо соби конык а гайда въ залижку! А якъ и то́ ни, то мы полягаемо соби въ чердаци, позакурюемо люлькы, та станемо соби наши стрилецьки прыдабашкы уповидаты, або такъ що.

— А ты чувъ,—кажу,—що Савюкову Катерыну завылы **)?

Винъ зареготавсь, ажъ йому люлька зъ зубивъ выпала.

— Эге,—каже,—ни перша, ни послидня!

— Хло'! чы лышъ не твоя прычына?

Винъ регочеться.

— Негоже такъ, братику!—ставъ я йому дорикаты.—Чому не женышся?

— Ще,—каже,—попротывъ себе не вышукавъ.

— Або жъ Савюкова Катерына не попротывъ тебе?

— Выдышъ, що ни!

— А чому жъ, братчыку?

— Бо тому, що ни!

— Хиба прынцызны ждешъ?

---

*) Наборъ.

**) Покрылы.

— Я прынцызны не жду, а такои жду, щобъ ся не дала парубкови на пидмову. Теперъ знаешъ, якои?

— И не знайшовъ?—кажу.

— Выдышъ, що ни!—грымнувъ та й ставъ ся ще гиршъ сміяты, а дали:—Да ты пусту отсе бесиду звивъ, Иване; говоримъ що гарнійшого. Уповимъ ты *), якъ я вчора зъ ведмедемъ боровся.

— Що ты кажешъ!...

Оттакъ мы бувало зъ Сыдоромъ.

Насъ видобрано однои дныны двадцять: де-кого до Эдривъ, де-кого до Пармы, а мене до Гусаривъ. А скоро намъ прысягу прочыталы, звеливъ насъ одынъ охвыцеръ пидъ арештъ даты. —А знайте,—каже,—щобъ вамъ на завтра страву попрыносылы, бо рушыте кожный до свого полку.—Я вже такъ прошуся:—Пане охвыцере,—кажу,—сызый мій, пустить мене хоть домйвъ **) попрощатысь. Я завтра, на колы скажете, на тоди ставлюся! Пустить, пане, пустить!

Охвыцеръ засміявся:—Війте,—каже до мого батька (а воны булы тоди війтомъ),—що отсе за парубокъ? можна його до завтра пустыты?

— Се мій сынъ,—кажуть батько, а сльозы имъ кить-кить по билій бороди,—колы ласка, пане, то можете 'го пустыты, я ручу за нього.

Отъ и пустылы.

Дома сумъ. Ненечка лежать на постели пивмертви, сестра одна й друга сыдять по куткахъ та плачуть соби тыхесенько, а старша сестра голосыть у комори да лагодыть мени шмаття на завтра. Я сивъ кинець стола, да плачу и соби. Чы побачу я вже горы свои красни, чы почую я ще моего батечка ласкавого голосу, мою ненечку, сестрычкы, дружечкы?...

Оттакъ я думаю та плачу-плачу!... Ажъ Сыдиръ, побратымъ мій дорогый, на двери. Якъ прыйшовъ зъ полювання, въ креси ***) да въ порошныцяхъ, такъ и прылетивъ до мене сызый мій.

— А що, брате Иване, злагодылы тебе?—поспытавъ, а самъ палахнувъ, наче та поломинь,—злагодылы тебе?

— Злагодылы,—кажу.

---

*) Ты—тоби.

**) До-дому.

***) Зъ рушныцею

Винъ сивъ коло мене та й заплакавъ, страшне заплакавъ. Да не довго плакавъ: пивмынуточкы, або й тилькы ни; утерся та й ухопывъ мене по за шыю:

— Братику,—каже,—ничо' на мене не здаешъ? мене забуваешъ?

— Братчыку,—кажу,—побратыме! Батечко мій старый,—зъ сестеръ моихъ буде хто-небудь збыткуватысь...

— Бодай я такого слова видъ тебе бувъ не почувъ!—сказавъ винъ гирко.

— Не гнивайся, братчыку! я знаю, що ты мои сестры не лышышъ въ поругу. А мого вороного возьмы, братчыку, такы до себе. Нихто 'го такъ не пожалуе, якъ мій ридный товарышъ.

— Твому вороному не буде въ мене крывды,—каже Сыдиръ.

— Ще тя прошу, братчыку: догледь мо́и зброи.. Батько слаби, а наймыты—звычайно...

— Лышъ ты тымъ не журыся, брате! На що мени те й казаты, колы я самъ знаю?

Другои дныны попрощався, пишовъ.

Служу въ війську рикъ, служу другый,—добре мени. Нарешти зробылы й капралемъ, а я в-одно Бога прошу, кобы то лышъ домивъ *). Ажъ тутъ прыходыть мени лыстъ зъ дому:— Прыходы, сыну, домивъ,—пышуть батько,—якъ найборше, у насъ велыка тривога. Ось тоби двисти левивъ на дорогу.

Я заразъ побигъ де нашого пана ротмайстра.

— Пане,—кажу,—татку, змылуйтеся!—та й показую ому лыстъ.

А винъ такъ:

— Не журиться,—каже,—капраль Дзвинка, а я заразъ самъ пиду до пана майора за васъ прохаты.

Ще того самого вечора сивъ на пошту та й пойихавъ!

До села прыйшовъ я—вже вечорило. Вхожу въ хату—нема никого, лышъ хтось дыше на печи. Прыхожу блыжче—се мій батечко старенькый.

— Чы то вы тамъ, дядечку? **) здорови? дужи?

— О спасыбигъ ты, сынку, що прыйшовъ! Сидай, душко!

— А неня де?—пытаю.

— Абы ты здоровъ, душко, а ненечка твоя вже покійна... Засвиты, любчыку; свичка оттамъ десь за образомъ.

---

*) Колы бъ то до-дому.

**) Батечко.

Засвитывъ, дывлюсь—батечка мого вже й не пизнавъ, таки то воны сталы.

— Чого вы самы въ хати, батечку? де сестры?

— Заразъ попрыходять, сынку: Марія пишла въ млынъ, а Аксеня коло худобы пораеться.

— А Митрона?

Батечко тилькы зарыдалы.—Митроны, сынку, вже немае. Подякуй свому товарышеви... Гарного соби побратыма выбравъ, о гарного!...

Я затетеривъ.—Що тутъ сталося, кажить, бійтеся Бога!

— Сторія коротка, сыну: звивъ бидну дивчыну, насміявсь— пишла до Черемошу глибокого, та вже не вернулась. До тыждня и стару поховалы.

Ще батейко и не розповистылы гараздъ, а я вже бувъ у Сыдора. Гострый нижъ, пара пистолятъ за чересомъ. Вбигаю, а винъ стоить коло стола та крисъ набывае.

— Здоровъ, брате! Де моя сестра, де моя неня?

Винъ ставъ якъ укопаный, ни пары зъ устъ.

— Бороныся, товарышу, бо гынешъ!...—крыкнувъ я тоди, а самъ пустывся на нього зъ ножемъ. Да винъ швыдкый бувъ: имывъ *) мене обома рукамы за мою руку, що тилькы сылы мавъ.

— Стій,—каже,—побратыме, ще слово-дви позволь мени сказаты!

— Говоры,—кажу,—да не барыся: я не маю колы.

— Добре,—каже,—я заразъ готовый. Ты жовняръ**): наробышъ головныцтво ***), марне загынешъ, а за кого? за одного фалшывого товарыша, що зъ твои рукы и кулькы тои не вартый. Ни, брате Иване: я лышъ разъ тебе зрадывъ, а другый разъ того не буде!

Що окомъ клипнуты—вырвавъ мени пистоля з-за череса, кулька забрынжала, а винъ тилькы повалывся мени въ ногы. Добрый стрилець бувъ: въ саме серце трафывъ ****). Якъ бы въ війську, тоби капитанъ за такый попадъ и лева срибного не пожалувалы!

Гуцульськая славо,
Яка жъ ты кривава!...

---

*) Схопывъ.

**) Салдатъ.

***) Вбывство, „уголовщына.“

****) Потрапывъ, влучывъ.

Тальянка.

I.

Видъ матери я маленькый оставсь, а батечка мого такы и не тямлю покойне!... Отъ и пишовъ по-мижъ чужи люде. А чужи люде яки? и роблю, було, день и ничъ, и корюсь, най бы малій дытыни, а все такы не було мени просвитлои годыны.—А ты сякый, а ты такый! и шматокъ хлиба не вартъ, що йисы, не то що!—Отаке то було. Хиба лышъ одна гадына мене не йила...

Да нарешти давъ Богъ доробытысь и мени; вже маю и пару волыкивъ своихъ, и коровку, и овечокъ зъ пасемце. А все те отсымы своимы биднымы рукамы замучывъ, бо Богъ мени допомагавъ за те, мабуть, що я кожному було по правди хожу. Та думаете, що я врадувавсь мукою своею кривавою?—Прыйшла вербыцырка, а війтъ не мавъ кого за свого сына упхаты, та мене, сыроту. Оттаке то безталання!

Лышъ за тилькы ще лышывъ мени Богъ щастя, що мене хоть у тому війську нихто не збыткувавъ. Да й не малы за що, колы я було кожного послухаю, кожному честь оддамъ, а царськои службы, було, пантрую, якъ ока въ голови. Други не разъ було зъ мене ажъ сміються:—Нашъ Харовюкъ,—кажуть,—наважывсь конче старшымъ буты: такъ ставыться, такъ ставыться!
— Эге, братикы,—кажу я,—ставтесь вы лышъ, а я не ставлюся; йе кому старшынувать и безъ мене!

II.

По котрыхъ то краяхъ мы не стоялы! Булы и въ Австріи, и въ Тыроляхъ, и въ Угорщыни, и въ Чехахъ, а нарешти зупы-

нылысь у тому славному мисти Венедыку *), що якыйсь вражый сынъ передъ самого моря збудувавъ, на безголов'я соби, чы що. Дворы таки велыки, якъ свитъ, стоять вамъ у мори, буцимъ се яка колабатына **), де бабы конопли мочать, чы якъ тамъ.

А що церквы у тому мисти препышни, то й не сказаты! Але вже нищо такъ, якъ одынъ двиръ велычезный, де, славлять, якись то Дожи колысь то пересыджувалы, чы що. Охъ, та двиръ же то, двиръ!... мабуть, и змалювать такого не можна. Якъ було часомъ пидемо тамъ на варту, та стане насъ одынъ таліянъ по усюдахъ водыты та все показуваты та росповидаты, то й очей своихъ забудемо, а не надывымось. А тутъ заразъ и манастырь святого Марка стоить, и базаръ препышный, и голубе море грае, а на мори огрядни корабли безъ лику-миры стоять соби пышнымы рядамы та ряхтять, мовъ те павыне пир'я на сонци, або ти макы цвитущи, що вже ни перепысаты, ни перемалюваты.

III.

Бувъ у нашій компаніи капраль одынъ молоденькый, лычка мальованого та хорошого стану—Васыль Коронійчукъ звавсь. Такый то вже, такый! було увесь свитъ лышъ на його дывыться. Да видколы прыйшовъ у той Венедыкъ, то неначе бъ хто обминявъ його сумлиння недобре; було й на гулянначко наше молодецьке не прыйде, не то що.

— Що вамъ отсе такого подіялось, соколе пане капраль?—станемо мы не разъ пытаться.—Вы, може, нездужаете, чы що, або може кватыра ваша нездорова? Хлопци! хто зъ паномъ капралемъ на кватыри? яка тамъ кватыра?

— Та панъ капраль самы на кватыри!—обизветься де-хто зъ цугу,—воны вже давно самы, ще видколы Маныкъ у шпытали—буде тры мисяци.

А панъ капраль Чыбрынюкъ (старшый капраль у нашому цугу) слухають та й лышъ подывылись на Коронійчука.—Васылю!—кажуть (воны соби булы зъ одного села, та ще й не чужи), —чы ты лышъ, небоже...

---

*) Венеція.

**) Калюжа, ковбаня.

Коронійчукъ такъ и зачервонивсь, а панъ капраль Чыбрынюкъ ялы *) його за руку, а йому на руци такый то вже перстень срибный, сыпаный! Чыбрынюкъ стяглы перстень та й сховалы. —Тоби,—кажуть,—не треба вже сього перстня: видошлю його до...

А Коронійчукъ якъ упадуть йому въ ногы:—Братику,—каже, —просты мене!—а самы плачуть, якъ мала дытына. Але панъ Чыбрынюкъ якъ гукнуть на мене:

— Збирайсь,—кажуть,—хлопче, пидешъ зъ паномъ Коронійчукомъ на кватыру!—А самы такъ то вже якось на мене подывылысь дывно.

— Добре, татку!—кажу. Зибравсь та й пишовъ.

IV.

Кватыру мы малы въ одного старого купця, таліяна, що въ його чотыри корабли свои на мори ходылы. А що вже за двиръ мавъ, то двиръ! мабуть бы й цареви не соромъ було бъ увъ йому сыдиты, не то що. Що свитлыци велычни, що кганкы пышни, а що вже въ тыхъ свитлыцяхъ гарно—то й не сказаты: куды не глянь—все золото, все парчи дороги, все оксамыты хто зна яки, а стины колы не зъ дзеркала, то зъ дорогого мармуру, а колы не зъ мармуру, то зъ билои рыбы косты. А що вже помосты дывни тамъ булы! Бачъ, насажувани, що нихто бы и не вгадавъ, якъ то, та зъ чого то.

Наша свитлычка була у ныжныци **), надъ самымъ моремъ, а зъ дверей выходылось на одынъ шырокый кганокъ зъ билого мармуру лыскучого, зъ билымы стовпамы та зъ шырокымъ поруччямъ мармуровымъ, позолоченнымъ. Господы, що тамъ любо було пробуваты! Сяду соби було у велыкому викни шырокому, та дывлюся, якъ ти морськи хвыли одна другу здоганяе, наче ти голубы сызи прыгортаються; або выйду на кганокъ, зійду соби схидчыкамы ажъ у море та граюсь зъ билою рыбкою, гулячы іи хлиба крышкамы, а ни—то слухаю-прыслухаюсь, якъ ти молоди рыбалчыкы соби прыспивують, або ти пышни керманычи кедровымы весельцямы плюскають.

---

*) Взялы.

**) Ныжній поверхъ.

Одного вечора, вже пизно було, сыжу я соби зновъ у виконця та думаю, а панъ капраль мій выйшлы на кганокъ, обнялы обома рукамы холодного стовпа, прытулылысь икъ йому, а самы дывляться, якъ той велыкый та кривавый мисяць зъ тыхого моря вырынае; ажъ тутъ—правыть мальоване човенце, правыть та й прыбыло до самого кганку, а зъ човенця выходыть панночка якась, уся въ билыхъ атласахъ убрана; выходыть та й право*) до пана мого молоденького. А воны, сердешни, стоять соби, мовъ прыковани—ни пары зъ устъ. Прыйшла та й обняла ихъ билымы та манисенькымы своимы рученятамы.

— Васылю!—промовляе,—ангеле мій, се ты?—Васылю!

Воны наче не чують, а вона зновъ:—Ты не чуешъ твою мылу, мене покыдаешъ? скажы мени!

— Вже й покынувъ,—кажуть панъ капраль стыха, та зитхнулы.

— Не кажы такъ, серце! Я знаю, що ты отсе такъ дрочышся, а я й въ жарти не хочу таки речи чуты... Васыльку!

— Я не жартую, сеньора...

— Недобрый молодче! чы жъ можна мене такъ налякаты? Осердывся, мабуть, що я цилый тыждень не прыходыла, а я, серце, не була дома: я йиздыла ажъ у Видень до твого царя та купыла тоби одправу. Возьмемо шлюбъ, мылый?... Чого жъ бо ты такъ дывышся понуро?!... Возьмемо шлюбъ, серце?

— Не возьмемо,—каже мій панъ, а самъ билый-билый, якъ та стина!

— Чому ни?—пытае тальянка.

— Бо я вже жонатый...

— О Пречыста!—ажъ скрычала волошка.—Гострый нижъ блыснувъ, панъ капраль поковзлысь по крови своій багровій на мармурову плыту, а докы на моихъ рукахъ Богу духа далы, нещаслыва дивчына вже давно спочывала—на дни моря...

*) Просто.

Иванъ Левицькый.

Левицькый Иванъ Семеновычъ (псевдонимы — Нечуй и Баштовый), сынъ священыка, родывся р. 1838 въ мистечку Стеблеви Канивського повиту въ Кыивщыни; учывся въ богуславській духовній школи (1847—53), духовній семынаріи (1853—59) та академіи (1861—65) въ Кыиви. Скинчывшы академію, Левицькый бувъ спершу вчытелемъ словесносты въ духовній семынаріи въ Полтави, а потимъ учытелювавъ по гимназіяхъ — у Калиши, Седльци, та Кышиневи Р. 1885 винъ покынувъ службу, выйшовъ на пенсію и жыве въ Кыиви. На ныву пысьменства Левицькый выступывъ р. 1868; перши творы його—„Дви московкы“, „Горыславська ничъ“ („Рыбалка Панасъ Круть“) та „Прычепа“—друкувалыся въ журнали „Правда“, а потимъ р. 1871 выйшлы у Львови окремымъ выданнямъ пидъ заголовкомъ: „Повисти Ивана Нечуя, т. I“; р. 1874 у Кыиви выдано „Повисти Ивана Левицького“, де надруковано: „Хмары“, „Не можна баби Парасци вдержатысь на сели“ и „Запорожци“; р. 1880 з'являеться повисть „Кайдашева сим'я, р. 1881—„Бурлачка“, р. 1883—„Мыкола Джеря“ (въ збирныку „Рада“), дали „Старосвитськи батюшкы и матушкы“ (Зоря, 1886), „Надъ Чорнымъ моремъ“ (Зоря, 1891 и окремо), „По-мижъ ворогамы“ (Зоря, 1893), „Стари гультяи“ (Складка, 1897), „Гетьманъ Выговськый“ (1900) и багато иншыхъ въ журналахъ та окремо. Зъ науковыхъ та популярныхъ праць Левицького видоми: „Перши кыивськи князи“ (Кыивъ, 1875), „Татары и Лытва на Украини“ (1875), „Унія и Петро Могыла“ (1875), „Свитоглядъ украинського народа“ (Правда, 1876), „Украинськый гетьманъ Богданъ Хмельныцькый“ (Львивъ, 1878), „Історія Руси“ ч. I. (1878—81), „Гетьманъ Выговськый та Юрій Хмельныцькый“ (1881), „Украинство на литературныхъ позвахъ зъ московщыною“ (1891) та ин. Останнимы часамы Левицькый заходывся коло повного выдання своихъ творивъ; доси выйшло тры томы: перший (СПБ., 1899) мистыть повисти: „Мыкола Джеря“, „Бурлачка“, „По-мижъ ворогамы“ и багато дрибныхъ оповидань; другый (Кыивъ, 1900)—повисть „Старосвитськи батюшкы та матушкы“, и третій (Кыивъ, 1901)—повисти: „Прычепа“ и „Навижена“. Въ украинському пысьменстви Левицькому належыть одно зъ найпершыхъ мисць: його напысани рукою справжнього художныка повисти й оповидання подають реальни

картыны зъ жыття рижныхъ верствъ украинського народа, але найкраще у його выходять постати селянъ та духовенства.

Литература: 1) Огоновськый — Історія..., ч. III; 2) Петровъ — „Очерки изъ исторіи укр. литературы XIX ст.“ 3) Автобіографія у журнали „Свитъ“ за р. 1881.

Не можна баби Парасци вдержатысь на сели.

Ой, люде добри! що мени на свити божому робыты? Не можна, не можна за лыхымы сусидамы на сели вдержатысь! Хочъ заразъ спродуйся, пакуйся—та й на Кубаньски степы. Давъ же мени Господь сусидъ — ничого казаты!... Але нихто мени такъ не допикъ ажъ до жывыхъ печинокъ, якъ та капосна баба Палажка Солов'иха. Та що й говорыты! Хиба жъ вы іи не знаете? Чы йе жъ така не то що на сели, але и въ цилому свити? Боже мій! такъ уже іи обмынаю, обхожу десятою вулыцею—одже жъ зачепыть! Якъ бы я й пидъ землею лежала, вона бъ мене, капосна, и тамъ знайшла. А я, соби на лыхо, вдалась добра. И Господы! я бъ іи до вику не зачепыла, якъ бы вона мене не зачипала. Ще на биду й чоловикъ мій, Омелько, вдався вже геть то гнучкый, якъ батигъ зъ клоччя. Та що й говорыты! Одъ такои бабы, якъ Палажка, не тилькы я зъ Омелькомъ, але навить дви люти собакы не одгрызлысь бы!... На мое безголов'я и хаты наши на однимъ кутку, и поле наше поручъ.

Отсе, що божого дня миряе Палажка свою ризу, якъ не хворостыною, то поясомъ, такы вдвохъ зъ своимъ чоловикомъ, Соловейкомъ. Миряе, миряе, а пиде жаты, то и врижеться на ступинь, або й на два въ чужу ризу. Хиба жъ разъ люде одбиралы снопы зъ іи ризы! А отсе сього року мабуть зовсимъ зду-

рила: захопыла мою ризу та й выжала ажъ пивъ копы. Выхожу я зъ серпомъ на свое поле, дывлюсь—ажъ полукипокъ уже стоить! Скынула я поясъ, перемиряла свою ризу—моя риза, а полукипокъ стоить, якъ стижокъ.—Ой ты, Боже мій!—крыкнула я до Соловейкивъ,—хто жъ отсе кравъ мое жыто?—А Палажка до мене:—Не крычы, бо я помылылась: думала, що моя риза. Або заплаты мени за пивъ копы гришмы, або дай снипъ.—А не диждешъ ты, щобъ я тоби гроши платыла, або злодіеви святый хлибъ давала! Хиба въ мене рукъ нема? Хиба въ мене чоловика нема? Була бъ и сама зъ Омелькомъ выжала. Не дамъ, кажу, тоби, заслыняній, а ни снопа жыта!...—Чую, вже моя Палазя хвалыться всимъ на кутку:—Отсе помылылась, не перемиряла добре ризы та й нажала дурнисинько отій грапыни пивъ копы жыта.

Ото другого дня выхожу я жаты свою ризу. Колы дывлюсь, а Солов'иха вже й зайняла постать саме коло моеи ризы. И вона жне, и дочка іи, дивка, жне, и чоловикъ іи зъ пасынкомъ коло неи жне,—бо вона вже за другымъ чоловикомъ. Вже й не знаю, якъ вона сподобалась тому Соловейкови! Ой, Господы! Якъ говорыть, то тилькы плюе словамы, а не говорыть: пху, пху, пху! та й обплюе свою погану морду. А якъ иде, то запаска на ій такъ и роз'йидеться спереду на обыдва бокы, ажъ объ землю черкаеться: волоче по земли, неначе прыбыта гуска крыла.

Отъ воны жнуть, а я йду та й наскочыла на ихъ. Иду я така сердыта та й слова до ихъ не промовыла. А Солов'иха до мене:—Чого се ты, грапыне, не скажешъ мени й поможы-Боже? Нажала тоби дурнисинько пивъ копы жыта, а ты й добры-день не скажешъ!—Я плюнула та й стала поручъ зъ Соловейкамы жаты, та все мовчу. А Палажка зновъ до мене:—Грапыне, грапыне! та хочъ обизвысь бо до мене!—Я взяла, та й зайняла постать середъ ризы; думаю: цуръ тоби, пекъ тоби! лучче я оступлюсь одъ тебе. А вона надійшла до моеи ризы та зновъ до мене:—Грапыне, грапыне! попова сучко! Хиба жъ я не знаю, що ты вже ходыла до попа на Соловейкивъ брехаты, бодай тоби добра не було! Нажала я тоби, грапыне, дурнисинько пивъ копы... Грапыне, грапыне! та хочъ обизвысь до мене.—Ой Боже мій! не лыха жъ отсе людына?—думаю я, та все мовчу, ажъ зубы сципыла. Взяла я, оступылась на самисинькый край ризы. А Соловейко не втерпивъ та й каже дивци:—Ты бъ узяла грудку земли та заткнула своій матери рота.—Въ мене трохы сльозы не закапалы зъ очей,

колы вже Соловейко за мною оступаеться. Я не втерпила—пидвелась и тилькы що роззявыла рота, щобъ крыкнуты на Солов'иху, та й полетила въ ривъ, бо саме коло нашои ризы бувъ глыбокый ривчакъ зъ маленькою крынычкою. Покотылася я въ ривъ, а кисточка въ нози хрусь! Зломыла жъ я, думаю, ногу! Отъ теперъ, думаю, якъ бы прыбигла Солов'иха, то побыла бъ голову серпомъ зверху. Напылась я зъ крыныци воды та на сылу вылизла зъ рову. Иду я по ризи, та шкутыльгаю. А Солов'иха вже й рота роззявыла:—О, ба, грапыне! покаравъ тебе Господь, бодай була й другу ногу зломыла.—Я такы й до-дому не дійшла; одынъ чоловикъ, спасыби йому, прывизъ мене. Другого дня, якъ ишла на поле, то вже рысувала черезъ дви ризы: якъ свсе лыхо, такъ Соловейкивъ обмынала, щобъ тилькы не було мижъ намы тіеи грызоты, тіеи змажкы та лайкы.

Зве мене Палажка поповою сучкою, а сама побигла скаржытысь до попа на свого чоловика та на пасынка. Прыйшла, впала на вколишкы, склала рукы на грудяхъ та й нявчыть, наче свята та божа:—Отсе побылы мене чоловикъ зъ пасынкомъ... такъ побылы, такъ побылы, що й Господы! А все то черезъ ту Параску, що все пидмовляе мого пасынка й чоловика. Пасынокъ скынувъ зъ мене очипокъ та тягавъ двома рукамы за косы, а чоловикъ третьою рукою скубъ за косы, а четвертою бывъ. Такъ мене побылы, та покаличылы!...—Эге! хиба жъ я не бачыла й не знаю, якъ воно було? Хочъ я й слипа на одно око, але добре бачу, де що діеться и якъ діеться. Сыдыть пасынокъ на прызьби, а вона зъ синей штурхъ його рогачемъ въ спыну. Винъ не втерпивъ та й зачепывъ якось очипокъ. А вона тоди якъ вызвирыться на свого чоловика:—Ты, сякый-такый сыну! Чомъ ты не звяжешъ рукъ своему сынови? Чомъ ты не проженешъ його зъ дому? Ой, люта жъ я, люта! Бый мене! ой, бый же мене!—та все пидставляе йому щелепы. Соловейко не втерпивъ—та лусь іи въ щелепы, а вона, якъ стояла, такъ и покотылась по картопли. Качаеться, качаеться та голосыть и кочергу въ рукахъ держыть; всю картоплю вытолочыла. Соловейко выскочывъ зъ хаты, знявъ рукы до Бога та й каже:—Господы мылосердный! або мене прыймы до Себе, або нехай вона згыне!—А чымъ тутъ чоловикъ та пасынокъ вынни? То вона одна вынна. А ще каже, що іи за косы скублы тры руци, неначе въ неи на голови копыця сина, або куделя вовны... Та въ неи, поганои, не гуртъ було косы, якъ

вона й дивкою була! Було заплете ти косынята, неначе кишка позасмоктуе, та й вертыть лысою, залызаною головою передъ хлопцямы. Та теперъ у неи голова лыса, якъ облызаный макогинъ,—хиба бъ на тры руци стало по одній волосыни!

Свята вона та божа! до церквы ходыть, Богу молыться, ще й другыхъ навчае. Прыйде до церквы, простелыть хусточку та й бье поклоны въ хусточку, щобъ не замазаты свого лоба. А выходыть зъ церквы, то згорне хусточку, мабуть, щобъ забраты свои поклоны въ хусточку та сховаты въ скрыню. Отсе якъ хоче якый хлопець втикты зъ церквы, то вона його хипъ за потылыцю, та назадъ; а якъ котра дивка стоить та не хрестыться, то вона стулыть ій пальци та й перехрестыть:—Отъ дывысь, де святи оконы! отуды кланяйся й хрестысь!—А якъ иде пасынкова жинка до церквы, то вона розставыть рукы попередъ неи та й загородыть ій дорогу:—Не пущу! не пидешъ до церквы: нема въ тебе дитей, нема тоби божого благословення!—А якъ выйде до жинокъ, то вже й чваныться:—Щобъ я до службы божои топыла й варыла, якъ други жинкы! Чы то жъ такъ годыться? Хочъ я й нагришу за цилый тыждень, за те жъ одмолюсь, якъ прыйде свята недиленька...—Знаемо, яка вона свята! Кожного року йде въ Кыивъ говиты на Велыкдень; що-року йисть паску на печеряхъ... Йде въ печери до Кыива, то ходыть по кутку, кланяеться, зъ усима прощаеться:—Простить, Хрыста-рады, въ чому я вынна!—А йде зъ Кыива, то ще за селомъ роззявыть рота, готова всихъ пойисты; ще за селомъ ажъ языка высолопыть, готова вже лаятысь. А вже де обидъ, де хрестыны—вона й тамъ, хочъ и непрохана! Сяде на покути, неначе вона голова въ сели, роспустыть языка, роззявыть чорного рота та й навчае:—Трапезуйте люде добри, трапезуйте! бо се трапеза не людська, а божа: що наварылы, то треба все до-чыста выйисты. Трапезуйте, люде добри!—А я сыжу, мовъ дурна, не можна мени за нею й словомъ похопытысь. Вона старша та й годи, неначе іи хто настановывъ навчаты громадянъ. Сыдыть вона мени оттутъ у печинкàхъ. Я жъ кажу—хочъ заразъ пакуйся, та й на Кубаньски степы!

Або отсе, хиба жъ не комедія? Разъ мій рябый пидсвынокъ улизъ у Соловейкивъ городъ, а мене тоди на биду не було дома. Прыхожу я до-дому—дывлюсь, а мій пидсвынокъ высыть на тыну, прыв'язаный за задни ногы та ракотыцямы дереться объ хворостъ. Я—до його, а Солов'иха вже й выбигла зъ хаты на по-

ригъ. Якъ роззявыть рота, якъ покаже зализни зубы!—И сяка-така, и бодай твое порося вовкы ззилы, и бодай ты вечора не диждала, якъ твій пидсвынокъ пойивъ мою цыбулю!—А бый тебе, сыла божа! Ще не чула, одколы жыву на свити, щобъ свыни цыбулю йилы! Глянула я на свій городъ, а моеи цыбули—колы бъ тоби стебло́: чысто всю вырвала Солов'иха, вже й жыдамъ продала! Я кынулась до неи, а вона стоить на порози та сычыть, якъ гадюка:—Ой люта жъ я, люта! Не пидступай, бо голову провалю кочергою та й на Сыбиръ пиду: и я пропаду, але й ты пропадешъ!—И цуръ тоби, и пекъ тоби, осына тоби зъ твоею цыбулею на тебе й на твого батька! Не втерпила такы я, пишла до попа та все чысто росказала про Солов'иху. Зъ того часу, колы не выйду на городъ до крыныци по воду, вона вже й выбигае на поригъ, вже й верещыть:—Попова сучко! на цюцю! уджга! кисъ, кисъ! уджга! попова сучко!—Сама вона попова сучка, бо якъ побье Соловейко, то вона заразъ и бижыть до попа скаржытысь. И сестра іи була така видьма, якъ и вона. Хиба не знаемо, якъ Васыль Лобань піймавъ іи въ ночи пидъ коровою та жывцемъ выколовъ око зализякою? И титка іи була видьма, и заводъ ихъ такый поганый, та й самъ чоловикъ іи злодій! Хиба жъ давно вытрусылы въ його клуни въ засторонку копу чужои пшеныци, що перевизъ у ночи зъ чужого поля? И братъ Соловейкивъ злодій: укравъ сывого вола у Кайдаша та й загнавъ на злодійськый ярмарокъ у Жашкивъ. Эге! адже жъ Палажчына маты була родыма видьма. Росказують, що николы зроду було не пиде купатысь зъ дивчатамы, а все зализе въ лозы та й купаеться сама. Але разъ дивчата засилы та й пидглядилы, що въ неи ззаду хвистъ, хочъ невелычкый—завбильшкы на два пальци. Вона вмила и клубкомъ качатысь пидъ ногы, дойила молоко просто зъ стрихы, николы зроду не клала горстокъ навхрестъ, якъ мочыла конопли. Йій-Богу, боюся жыты на однимъ кутку зъ Палажкою. Не буду я Параска, колы вона не зведе мене зъ свита, а якъ не мене, то мого Омелька. Хочъ продавай хату й грунтъ та перебирайся на другый кутокъ! Не можна, не можна жъ мени черезъ ту Солов'иху на кутку вдержатысь! Пиду въ волость, попрошу громаду, щобъ дала мени поле про мене й на десять верстовъ одъ Соловейковои ризы. А якъ ни, — то хочъ заразъ спродуй волы, хату й грунтъ, пакуйся та й на Кубаньски степы!

И якъ мени вдержатысь на сели, колы вже мій небижъ Тымишъ, мабуть, зовсимъ здуривъ та й оженывся зъ Палажчыною дочкою Мотрею! Отъ теперъ маю сваху—саму сатану! Просыть мене небижъ на весилля, и Палажчына доня прынесла шышку: просыть на весилля. И хотилось мени питы, але я такы не пишла. Я знала, яка бъ мени честь була на тому весилли: Солов'иха дала бъ мени отруту або дання въ горилци. Мій навиженый небижъ, мабуть, щобъ пиддобрытысь до тещи, третього дня по весилли забравъ музыкы, забравъ свою ридню та й потягся до Палажкы просыты іи до себе въ гости. Потягъ такы Тымишъ и мене; пиду, думаю, подывлюсь, якъ будуть весты видьму по-пидъ рукы та ще й зъ музыкамы. Прыйшла я та й не йду въ хату, стою соби на двори. Колы дывлюсь, выходять музыкы зъ синей, гуркотыть решето, брязчать цымбалы, а за музыкамы два чоловикы ведуть по-пидъ рукы Палажку. Вона пышаеться та велычаеться, якъ собака въ човни, росчепирыла ликти, задерла пыку вгору, закотыла очи пидъ лобъ, а запаска такъ и роз'йихалась на обыдва бокы, ажъ кинци черкаються объ землю, ще й сорочка биліе. Якъ углядила я таку мару, та йій-Богу не втерпила.—Та пидтягны,—кажу,—запаску хочъ на сей разъ! зглянься на свою честь. Тебе жъ ведуть по-пидъ рукы, мовъ яку цяцю!—Вона тилькы йисть мене очыма та сыніе. Ведуть іи черезъ село. Музыкы грають, собакы брешуть, а я за нею назырци до небожевыхъ воритъ та зъ пересердя якъ гукну:—Одчыняй, небоже, ворота, бо ведуть въ твій двиръ саму сатану!—Палажка все мовчыть, тилькы сыніе. Тилькы увійшла въ хату, якъ заверещыть, якъ засычыть! и музыкъ стало не чуть. Я слухала-слухала, а дали вхопыла дзеркальце та тыць ій пидъ самисинькый нисъ:—Подывысь лышень, кажу, на свою морду, яка вона стала одъ злосты сыня, якъ бузъ!—та мерщій зъ хаты. Зновъ розсердылась на мене Палажка. А що я таке ій заподіяла? Сказала правду въ вичи, та й то жартуючы.

Але разъ трохы не сталося дыво: я трохы не помырылась зъ Палажкою. Стричаю я Солов'иху; йде вона зъ церквы—така свята та божа, згорнула рукы, губы тисно стулыла, ажъ запышалась. — Добрыдень тоби, Парасю! — промовыла до мене Солов'иха, ажъ губы облызала. А я зъ того дыва до неи на смихъ и соби тыхенькымъ голоскомъ:—Доброго здоров'ячка, Палазю!—Зъ недиленькою святою будьте здоровеньки!—промовыла вона

ще солодче й уклонылась.—Спасыби, будьте й вы здорови, Палазю!—промовыла я та й соби пидсолодыла голосъ, не знаючы, до чого воно йдеться.—Чы зъ церквы йдете, Парасю?—спытала вона наче на смихъ, бо я йшла проты неи.—Ни, серце, Палазю! Нехай уже ходыть до церквы, хто прысвятывся, а мы люде гришни.—И чого бъ намъ пакъ гниватысь? Я отсе стояла въ церкви та все объ тимъ думала. Правда моя, Парасю?—промовыла вона ажъ зъ медомъ та зъ макомъ.—А вже жъ, Палазю, ваша правда, бо въ васъ неправды й заводу нема!—кажу я.—Простить мени; чого намъ сварытысь?—каже вона, ажъ плаче. —Про мене, кажу: якъ бы мене нихто не зачипавъ, я бъ до вику никого й пальцемъ не зачепыла.—Прощайте, Парасю!—нявкнула вона.—Прощайте, Палазю!—промовыла й я тоненько та любенько. Понявчалы-понявчалы солодкымъ голосочкомъ, та й розійшлысь. Того жъ такы дня, в-вечери йду я до кумы городамы та бур'янамы, йду та думаю то се, то те. Выхожу стежкою на крутый горбыкъ—зыркъ! на зустричъ мени з-за горбыка Палажка—такъ и высунулась, неначе козакъ зъ маку. Стала, якъ стовпъ, чорного рота роззявыла, неначе іи хто вижкамы спынывъ. Бый тебе, сыла божа! Я злякалась, ажъ назадъ одхылылась. Сталы мы обыдви, якъ укопани, та й стоимо, дывымось одна на другу, неначе зроду не бачылысь. Вона мени не каже —добры-вечиръ, и я ій не кажу: нехай такы вона буде менча, нехай такы мое буде зверху! Жду я, що вона от-отъ промовыть до мене: не дурно жъ нявчала такъ любенько у-ранци. А вона мовчыть та вытрищае на мене банькы. Дывлюся я—вона мене йисть очыма; чую я—вже й мене бере злисть. Стоялы мы, стоялы, дывылыся одна на другу, надывылысь, кывнулы головамы, я плюнула на одынъ бикъ, а вона на другый—та й розійшлысь зъ того горбыка.—Отъ тоби—Палазя й Парася! думаю я. Помырылысь такъ, що мыру не стало й до вечора. Треба, щобъ у лиси щось дуже велыке здохло, щобъ мы помырылысь!

А се зновъ розсердылась Палажка на мене, що я пожартувала зъ нею, та й то не я, а моя сусида Левадыха выгадала той жартъ. На двори була страшна спека; въ хати душно, а я й думаю—пиду та зварю вечерю на городи коло крыныци, покы сынъ та невистка вернуться зъ поля. Взяла я таганъ, казанокъ, набрала трисокъ та сухого хворосту. Прыйшла до крыныци, колы зыркъ—на цямрыни стоить зализне видро. Подывылась я—видро

Палажчыне: я його заразъ впизнала, бо знаю вси видра на кутку. Се жъ, думаю, Палажка ходыть до моеи крыныци по воду, бо Соловейко саме тоди чыстывъ свою крыныцю. А тутъ прыйшла по воду моя сусида, стара Левадыха.—Хто се забувся видра?—пытае вона въ мене.—Та хто жъ,—кажу,—Палажка! Хиба жъ ты не бачышъ, що видро неначе погрызене зубамы. Мабуть ій не було кого грызты, та одъ злосты погрызла свои видра. Ну та й хазяйка! Добре, що не забулась отутъ коло крыныци своеи головы!—Взяла я те видро та й кынула въ кропыву: нехай, думаю, Палажка трохы пожалыть лыткы, якъ буде доставаты видро. Ото росклала я пидъ вербамы багаття, поставыла таганъ, почепыла казанокъ. Сыдымо соби зъ Левадыхою та балакаемо то про се, то про те. А Левадыха каже:—А давай пожартуемо трохы зъ Палажкою: облыймо бисову бабу холодною водою, якъ вона прыбижыть за видромъ,—може, не буде така гаряча та лыха.—Левадыха сердылась тоди на Палажку за те, що Палажка давала ій дули та ще й пры громади.—Скупаемо мы жъ тебе, щобъ знала, якъ мени дули сукаты!—каже Левадыха.—Тилькы що вона се сказала, ажъ Палажка лизе черезъ перелазъ. Мы зъ Левадыхою шусть у коноплi та й прысилы. А Палажка прысурганылась до крыныци, глянула на цямрыны, заглянула въ крыныцю та й каже сама до себе:—Де жъ се дилося мое видро?—Вона туды круть, сюды зерть, блыснула маленькымы чорнымы очыма по конопляхъ, по бур'янахъ. А очкы такъ и блыщать одъ злосты, якъ у гадюкы, неначе зъ ихъ искры сыпляться, а дали вглядила видро та й полизла въ кропыву. Кропыва жалыть іи въ лыткы, въ рукы, а вона чухае лыткы та лае кропыву. Взяла вона видро, шелепаеться до крыныци по кропыви та такы й мене не забула:—Се, мабуть,—каже вона голосно,—ота иродова душа, Параска, закынула мое видро въ кропыву.—Мабуть, догадувалась, що я десь тутъ недалечко. Я на сылу всыдила въ конопляхъ, трохы не выскочыла, та мене вже Левадыха прыдержала за спидныцю.—Йій-Богу,—кажу до Левадыхы,—нарву кропывы та простягнимо Палажку коло крыныци та даймо ій доброи прочуханкы та пам'ятного, щобъ не забувала видеръ!...

Дывымось мы, Палажка трычи перехрестылась, щось пошептала,—вже й не знаю, чы молылась, чы видьмыла,—вытягла видро зъ водою и тилькы що поставыла на цямрыны, а мы зъ конопель та до неи. Левадыха вхопыла іи за плечи, бо дужча

одъ мене.—Держы жъ,—кажу,—та добре, бо буде пручатысь!—Я вхопыла видро зъ водою та й лынула іи попереду межы очи: —отсе,—кажу,—тоби одъ очей, щобъ очыци не болилы;—лынула вдруге на самисиньку голову:—а се,—кажу,—тоби одъ головы, щобъ не була така дурна;—а потимъ лыну разъ за потылыцю, а другый за пазуху. А вона стоить, якъ дурна вивця, та тилькы: ухъ-ухъ! ухъ-ухъ!—Ухай,—кажу,—серце, ухай, на здоров'ячко. Водыця холодненька, якъ зъ льодомъ. Се одъ прыстриту дуже добре!

Скупалы мы іи та й регочемось обыдви. А зъ неи вода ажъ дзюрчыть: и зъ запаскы, и зъ пидтычкы. Кляне вона насъ и сливъ не добере:—Бодай васъ свята земля поглынула жывымы! Бодай васъ чорты на тимъ свити облылы гарячою смолою!—А я кажу:—Покы насъ чорты обиллють, а мы тебе вже й облылы.

Взяла Палажка порожне видро та й потяглася до-дому. А Левадыха крычыть:—Здорова зносы та въ краще вберысь! Се мы тебе скупалы, щобъ блохы въ ночи не кусалы.—-Писля того Палажка и не говорыть зо мною, и не дывыться на мене, а якъ стринеться зо мною на вулыци, то обмынае мене по-пидъ самисинькымы тынамы. Хиба жъ вона дытына—не знае, що то булы жарты? А якъ парубкы колысь іи пхнулы зъ гребли въ ставокъ, якъ вона була дивкою, то вона й не сердылась. Тры рокы писля того все хвалылась:—Отсе мене дурни парубкы скупалы въ ставку въ квиткахъ та въ стричкахъ та въ червоныхъ чоботяхъ!—А якъ я зъ Левадыхою трохы покропыла іи водою, то вона вже и губы надула.

Колы бъ я пакъ була хочъ трохы зла, хочъ на десяту частку мàла таки зализни зубы, якъ у Солов'ихы, може бъ я ще й одбылась, одгрызлась одъ неи! А то я жинка зовсимъ плоха, ще й не добачаю на одно око. Якъ бы пакъ у мене такый языкъ та таки очи, якъ у Солов'ихы, я бъ зъ нею справылась. Та й чоловикъ мій, якъ зъ клоччя батигъ, сказаты правду. Отсе крыкну на його:—Та пиды бо, та прочытай молытву Солов'иси! Хиба жъ ты не бачышъ, що вона мене йисть, якъ иржа зализо, що вона на мене крычыть, тилькы выйду на городъ до крыныци:—попова сучка, та попова сучка!—неначе мени пипъ таке йменння давъ!—А Омелько почухае потылыцю, та й не посміе черезъ Соловейкивъ перелазъ перелизты. Вже що бъ не говорыла Солов'иха про свою добристь, скилькы бъ не ходыла

до Кыива молытысь, а я все такы добрійша одъ неи. Я бъ никого й пальцемъ не зачепыла, абы мене нихто не зачипавъ. Тилькы я й согришыла на вику, якъ у корчми пробыла зализною кочергою дякови голову... Я спокутувала свій велыкый грихъ, и одхрестылась, и одмолылась. А все такы не я була вынна, а самъ дякъ; и не такъ дякъ, якъ та дячыха. А Солов'иха и свого носа туды такы втысла: безъ неи, бачте, нигде вода не освятыться. Яка жъ погана наша дячыха! Я вродылась и охрестылась, а такои поганои не бачыла! Вже баба Солов'иха далеко краща одъ неи, хочъ и въ Солов'ихы нисъ, якъ за симъ грывень сокыра. А дячыха чорна-чорна, хочъ чепляй на спыну веретена та решета та въ цыганське шатро; нисъ якъ ключка; очи вытришкувати, якъ у совы; бровы, якъ пацюкы; якъ говорыть, то сопе, наче ковальськый михъ, а морда, неначе сажою обмазана. Куды—вже дякова чорна сучка зъ билыми бровамы далеко краща! А до мого чоловика все вышкиряе ти зубыща, де не встрине. Певне наглядила його очи кари, темни, якъ теренъ, Було замолоду, якъ поведе нымы та моргне чорнымы бровамы, то я ажъ умливаю. Та цуръ йому! що я згадую? Ще добре, що не чуе Солов'иха, а то бъ заразъ рознесла по всьому сели...

Разъ тягнеться мій Омелько шляхомъ по-пидъ городамы, а дячыха ходыть на своему городи, та й зачепыла його: сперлась на тынъ та й вышкирыла до його свои били цыганськи зубыща. Я беру воду зъ крыныци та все чысто бачу з-за куща калыны. Дывлюсь—мій капосный Омелько задывывся на неи та й соби показуе ій зубы, ще й почавъ любенько балакаты зъ нею. Вже й не знаю, де въ його та мова взялася? Якъ до мене говорыть, то тягне ти слова зъ рота, неначе з-пидъ земли выкопуе, а до дячыхы десь слова взялыся! Терпила я, терпила, та такы не втерпила; бур'янамы та по-за коноплямы прыйшла до ихъ блызенько та й упала въ гущавыну, ажъ вуха пожалыла соби кропывою. Дывлюся я—а дячыха до Омелька: ги, ги, ги! та все показуе Омелькови зубы. Мій Омелько й соби раденькый, що дурненькый, та все до неи черезъ тынъ: ги, ги, ги! и соби показуе зубы. Дывлюся я, що зъ того буде? Воны мене не бачать, а мени ихъ обохъ выдно, якъ на долони. Мій же Омелько такый гарный, чорнобрывый, хочъ уже й не молодый; отсе, якъ засміеться, псяюха, до теи цыганкы, то й зморшкы на лыци поростягуються. А вона стоить напнута билою хусточкою, морда наче сажою об-

мазана, а зубыща проты сонця — блысь, блысь! Вже, сказаты правду, й я не молода, але й дячыха красуня—ничого сказаты! Знайшовъ же красу мій Омелько! Колы я дывлюся—мій Омелько прыступае блыжче та моргъ на неи бровамы, а дали моргъ вусомъ... Я догадалась, до чого воно йдеться.—А... ты, старе луб'я!—думаю я, та й не втерпила: встала зъ бур'яну й рукы згорнула. Колы, зыркъ! зъ другого боку зъ конопель пидводыться дякъ, неначе стовпъ. Стоимо мы в-чотырьохъ та очыма лупаемо. Дячыха ни въ сыхъ, ни въ тыхъ, поздоровкалась зо мною, а дали зъ дякомъ. А Омелько все чогось шукае та шукае по-пидъ тыномъ очыма. Бачыть дячыха, що прошпетылась, повернулась до мене спыною, вырвала лопушыну та й потягла спидныцю просто по грядкахъ, прохолоджуючы пыку лопушыною, неначе справди пани. Я показала Омелькови кулака та нибы пишла мовчкы до крыныци; вхопыла видра, однесла швыденько до хаты, а думка моя й очи мои все летять назырци за Омелькомъ. Дывлюся я—Омелько вже балакае зъ дякомъ, а дали знялысь зъ мисця та й пишлы мовчкы до шынку. Я за нымы, та крадькома—шусть у шынкъ! та й прытаилася за дверыма. Слухаю я—воны посидалы за столомъ та мовчкы почалы горилку пыты. Глянула я черезъ щилыну—Омелько пье та супыться, ажъ зморшкы понабигалы йому на лоби, а въ дяка зубы й губы дрыжать: чарка такъ и задзвенила, якъ черкнулась объ його зубы. Колы се, якъ схопыться дякъ зъ мисця, якъ ухопыть мого Омелька за чупрыну! Такъ счепылысь обыдва, мовъ пивни. Я кынулась мижъ ихъ, щобъ розбороныты, вхопыла зализну кочергу та й торкнула помаленьку дяка по голови. Йій-Богу моему, що тилькы торкнула! Вже й не знаю, якъ той черепъ увигнувся! Мабуть бисъ-батька зна, якый черепъ на дяковій голови! Не встыгла я озырнутысь, ажъ и Палажка Солов'иха стоить тутъ коло дверей, неначе зъ стины зійшла. Я зъ пересердя—пху ій у вичи, бо знала, що вона рознесе заразъ по селу, якъ сорока на хвости. Ще я не встыгла до-дому дійты, а вже мене люде перестричають та й роспытують про дяка та про Омелька. Отъ, вырисъ языкъ у роти—довшый, нижъ у коровы! И де вона въ гаспыда взялася въ корчми? И хто іи клыкавъ? Отъ уже—де не посій, то вродыться Солов'иха! Зазнала я такы и того гласного суда! Розсыпала я на його чымало карбованчыкивъ, ще й мусила свій грихъ у церкви спокутуваты. А Солов'иха и тутъ навчае:—Кайся,

сестро Параско, кайся! пиды въ Лавру та одмолысь за свій грихъ!...—Не було въ мене тоди въ рукахъ зализнои кочергы; йій-Богу, що не побоялася бъ тоди й гриха Колы бъ ще Солов'иси прыйшлось покоштуваты того гласного суда, щобъ знала, якъ пидсвынкивъ на тыну вишаты та чужу цыбулю красты середъ дня. Я жъ кажу: не можна, не можна мени зъ Солов'ихою на однимъ кутку жыты! Хочъ сьогодни пакуйся, та й гайда на Кубаньски степы! Отсе пиду, нападу на свого Омелька—нехай продае волы, землю й хату, бо не выдержу. Таки капосни люде на кутку, що мени не можна зроду-звику на сели вдержатысь: хочъ и сьогодни на Кубаньски степы!...

Рыбалка Панасъ Круть.

I.

Тамъ на Украини, де долынамы тыхо тече Рось, тамъ мижъ горамы, мижъ дубовымы та лыповымы лисамы стоить велыке мистечко Богуславъ.

Высока гора скотылася косогоромъ и обирвалася надъ самою Россю высокымы, ривнымы, якъ стины, кам'яными скелямы та проваллямъ. Глыбоке провалля розійшлося вгору рукавамы далеко на вси бокы, повыставляло проты сонця свои жсвти глынясти бокы. По-надъ самисинькою Россю, по-пидъ глынястымы стинамы, по-мижъ купамы каминня вьеться дорога, а по дорози скризь невелычки мисточкы на глыбокыхъ та вузькыхъ долынкахъ, де глыбоко на дни мижъ высокою кропывою та бур'янамы, по-пидъ вербамы, тыхо ллеться зъ каминя на каминь вода, а по тій води слидкомъ дійдешъ до крыныци зъ чыстою водою, до зеленыхъ вербъ десь въ самому далекому куточку долынкы. На ту крыныцю зъ горы дывыться дви-тры хатыны зъ хорошымы зеленымы садочкамы, зъ билымы стинамы, зъ веселымы виконцямы.

На самому косогори розляглося мистечко. Туляться одна до однiеи невелычки жыдивськи хаткы зъ викнамы и дверыма, обведенымы червоною краскою; обнызалы воны кругомъ нызкою глыбоку долыну. Де-котри попрымощувалысь на крутыхъ бокахъ долыны, пидперти высокымы стовпамы. Глянешъ на ихъ, и здаеться тоби, що воны стоять або на дыбахъ, або на хымерныхъ ногахъ. Де-котри позлазылы внызъ, поховалысь мижъ купамы каминня, попрытулювалысь до провалынъ.

А въ мистечку хатка на хатци! Зъ хатамы помишани якись хливци, якись загороды зъ хворосту и зъ дерева, недостроени, зъ одною або зъ двома стинамы, а часомъ зъ однieю покривлею на чотырьохъ стовпахъ. Кругомъ хатъ скризь смитныкъ, скризь грязь, купкы соломы. Мижъ хатамы ныкають голодни козы, смычуть стрихы коровы. По-пидъ дверыма качаються купамы замурзани, обстрьопани, закудлани, трохы не голи жыдынята въ лапсердакахъ на грудяхъ, въ ярмулкахъ на головахъ.

На базари стоять рядкамы малесеньки крамныци, наче скрынькы, понызани нызкамы. Въ кожнiй крамныци одчынена ляда и обперта на стовпець. А зъ тыхъ одчыненыхъ виконъ выглядають головы старыхъ жыдивокъ и жыдивъ зъ страшеннымы, худымы, жовтымы облыччямы, зъ запалымы очыма, сынимы губамы. На ихъ старе засалене дрантя. Ихъ смутни очи наче оплакують той крамъ, що лежыть на лядахъ передъ нымы: шматочкы сиркы, цвяхы на сковоридкахъ, шевську смолу на тарилкахъ. А тамъ дали худый, довгый жыдъ куняе надъ шаплыкамы зъ смолою та дьогтемъ, надъ шматкамы крейды, надъ чаркамы, пляшкамы та горшкамы.

Рядочкы крамныць схожи на рядочкы тыхъ будочокъ, що ставлять на жыдивськыхъ кладовыщахъ, надъ гробкамы. Глянешъ на ти крамныци, на тыхъ крамаривъ, и здаеться тоби, що то поодчынялысь жыдивськи гробкы, зъ котрыхъ выглядають на свитъ жыви покiйныкы.

В-осѐны и весною, якъ роспочнеться негода, все мистечко зъ хатамы й крамныцямы неначе плавае въ грязи, ридкiй и прозорiй, й одбываеться, неначе въ води. Стари жыды й жыдивкы бродять, якъ ти чапли, по колина въ грязи; жыдынята хлюпощуться, якъ поросятка, а сыдухы зъ бублыкамы, зъ варевомъ сыдять на горбыкахъ, якъ ти жабы на маленькыхъ болотяныхъ остривцяхъ.

И нигде ни садочка, ни квитокъ. Нема на чому запыныты ока, нема на чому одпочыты души! Байдуже дитямъ Израиля про зелени сады, про пахучи, гарни квиткы! Тымъ крамарямъ хочъ и въ болоти полоскатысь, абы звидтиль достягаты гроши. Нечепурни Рухли та Хайкы замитають своимы нечыстымы спидныцямы смитныкы. И якъ бы не Мойсеева субота, то воны и не чыстылыся бъ, здаеться, николы; такъ бы й потлилы жывцемъ въ нечысти. Тилькы де-не-де стоить довгошыя вышня, безлыста акацiя по-

пидъ кращымы хаткамы. На земляній покривли хатокъ та крамныць повыросталы кущи зеленои травы та беризкы, зелене бадылля дыкои лободы та часомъ выбигала на верхъ, на покривлю прудка коза, щипала травыцю, або стояла, пиднявшы вгору мордочку зъ боридкою.

Ридко траплявся такый щаслывый рикъ, щобъ не було пожежи въ мисти. Часомъ отсе середъ ночи, въ одному закутку мистечка схопыться полум'я и покотыть одъ кинця до кинця, пиднимаючы червони языкы до самого неба, роскыдаючы огневый свитъ—червоный, якъ кровъ—по скеляхъ, по церквахъ, по лисахъ та горахъ. Все те одкыдалося, одбывалося въ тыхій води, що червонила, мовъ полыта кров'ю. Здаеться, що саме пекло не таке страшне, якъ тоди бувае страшне мистечко. А въ дыму, въ полум'и бигають, якъ несамовыти, бородати жыды, ростріпани жыдивкы, тягнуть перыны, несуть подушкы. По-пидъ хмарамы литають сполохани голубы, а дымъ то билый, то чорный, смоляный, застеляе хмарамы ясне небо. И рятуваты никому: горыть, покы само соби схоче... А другого року почынае зъ другого боку, злыже, якъ корова языкомъ, пивсотни хатокъ та крамныць. Зъ того попелу де не визьмуться маленьки хаткы, ще менши крамныци, вкрыти очеретомъ та землею; потимъ помаленьку пидростають, вкрываються дряныцямы, або подекуды й бляхою, а тамъ дывысь—зновъ палають въ полум'и и зновъ сходять, якъ грыбы писля дощу. Невгамовани, жывучи диты Израиля! И въ води не тонуть, и въ огни не горять!

Гляньмо жъ зъ миста внызъ на Рось и на Заросся. Якъ же тамъ хороше, якъ чудово! Тамъ Рось тыхо плыне зеленою водою мижъ высокымы кам'янымы стинамы, котри ще трохы подекуды ажъ понагыналысь, заглядаючы въ воду, дывлячысь на свій ясный одлыскъ въ тыхій прозорій води; на сыньому перекынутому неби одлыскъ то сирый, то червоный, то яснозеленый одъ зеленого, якъ оксамытъ, м'якого моху, котрымъ вкрыти кам'яни стины, неначе дорогымы кылымамы. По-пидъ скелямы обыдва берегы оперезалысь рядамы густыхъ зеленыхъ лизъ, густого высокого очерету. А тамъ ныжче розступылысь скели, роспалыся на роздолли нибы высокымы будынкамы, то поляглы довгымы рядамы, купамы, запынылы ричку острывцямы. Розлылася Рось рукавамы й рукавцямы помижъ зеленымы острывцямы, розсыпалась по каминни, перелываючы билу хвылю зъ каминя на камин, то выгынаю-

чы воду, якъ шыю лебедыну, то розбываючы іи билымы краплямы въ билій, легкій, якъ пухъ, пини. А тамъ дали зновъ зійшлыся скели до берегивъ, зновъ пиднялыся надъ водою горы. А за горамы розистлалася шырокымъ подоломъ зелена лука. Рось вырвалась зъ неволи; якъ гадючка, трычи зверетенылась колинцямы по зеленій трави, лыснячы свитлою водою, сынимъ небомъ, билымы хмаркамы въ своему лони. Сховалась вона за скелею, за лисомъ та горою, за сахарнею, що обперлась бокомъ объ скелю, пиднявшы вгору высокый задымленый стовпъ, мовъ та чапля довгу шыю въ осоци.

На нызу, одъ гаткы до гаткы ходыть по Роси важкый поронъ на товстій кодоли; гребли зъ тарасу помережылы ричку, неначе чорнымы шнуркамы, або стежкамы. Водяни млыны, попрытулювавшысь до высокого каминня, поховавшысь пидъ зеленымы вербамы, крутять день и ничъ чорнымы колесамы. На гребляхъ, на пороні снують люде, якъ комашня. А нижче млынивъ въ водяныхъ шумахъ зграямы купаються пидъ шабасъ жыды, якъ те гайвороння. Тонконоги, худи украинськи жыдкы лазять по милководди, якъ ти буслы. Рукы ихъ довги, тонки, якъ цивкы; ребра поличыты можна. Здаеться, циле жыдивське кладовыще встало, щобъ пополоскаты залежани кисткы въ води.

А тамъ за Россю, на роздолли, по-пидъ горамы й по долынахъ розсыпалысь, якъ та череда, невелычки биленьки мищаньськи хаткы въ вышневыхъ садахъ, въ яблуняхъ та кучерявыхъ грушахъ. Городы скризь пообсажувани икъ Роси высокымы вербамы, а на ровахъ росте рядамы, густымы якъ руно, зелена дереза. Мижъ сирымы скелямы стоить стара церква зъ трьома верхамы, сира, поро́сла сызымъ та зеленымъ мохомъ, якъ сами скели, а друга—нова й хороша, мурована—стоить надъ самою водою, на высокимъ шпыли, зъ высокою дзвиныцею; стоить вона, якъ свичка въ пидсвичныку, горыть проты сонця блыскучымъ хрестомъ. Такъ хороше, такъ чудово кругомъ и внызу и на горахъ, де зелени лисы то выглядають зъ долынъ кучерявымы верхамы, то выходять и выступають смилыво на сами горы. Ажъ одпочывають очи по зеленому лузи, по блыскучій води, по хатахъ та садочкахъ. А тыхе лелиння зеленои Росьовои воды по каминни, шумъ з-пидъ млыновыхъ колисъ, котри мыгають своимы лопатнямы, якъ тымы крыламы, пускаючы съ себе довгымы разкамы крапли прозорои воды, а тыхый, благодатный, литній вечиръ—наводыть на ду-

шу тыхи думы, втыхомырюе серце, въ котрому и самъ не счуешся, якъ прымичаешъ ласку й любовъ до всього, до всього, що тилькы йе навкругы тебе, що тилькы зъ усыхъ усюдивъ позырае на тебе...

Завернешъ выпадкомъ въ жыдивську, або мищанську хатыну, та глянешъ на жыття людське—и де та веселисть динеться! Весело й хороше тамъ на свити Божому, та погано жыты тамъ людямъ.

Въ маленькій жыдивській хатыни, перегороженій тонкою грубою, жыве по тры, по чотыри сим'и. Господь ихъ знае, де воны тамъ гниздяться! Кышать жыдынята, якъ комашня, обидрани, въ чорныхъ сороченятахъ та нагрудныкахъ, блиди, золотушни, зъ червонымы, слабымы очыма. Жыдкы сыдять, кравцюють рукамы, швыдкымы та сухымы, якъ кисть. А сами блиди та худи, тилькы очи блыщать! Старый бородатый жыдъ, напнувшы биле покрывало, кывае до викна головою. За шагъ палянычка, одна цыбулька, або головка часныку—ото його харчъ на ввесь день! Жыдивка годуе кашею малу дытыну, а кругомъ неи п'ятеро жыдынятъ пантруе іи въ вичи, а п'ятеро качаеться по земли. Тисно прытулюе вона до себе слабу дытыну и цилуе щокы та очи. И тамъ, пидъ гряззю та пры бидности, пры гори бьеться въ грудяхъ людське серце, и тамъ крыеться любовъ...

II.

Одного разу надъ мистечкомъ стояла тыха, мисячна, литня ничъ. Высоко, трохы не середъ неба стоявъ мисяць ясный, блыскучый, повный. Сыне небо ажъ блыщало, а ясный мисяць неначе одлыпъ одъ неба, высивъ, якъ блыскуча куля, надъ самисинькымъ мистомъ, заглядаючы въ Рось. На двори ясно, хочъ голкы вызбирай. Высоко пиднеслася надъ плысковатою покривлею крамныць та хатокъ нова жыдивська школа и блыщала всима викнамы, неначе въ середыни палало полум'я. На другій гори темнилы рядкамы гробкы на жыдивському кладовыщи. Усе мисто зъ плысковатымы дахамы нагадувало ти картыны, де бувають намальовани схидни миста зъ своимы руинамы, зъ гробовымы пам'ятныкамы. А высоки вербы на гори зъ круглымы, кучерявымы верхамы наводылы ману ще бильше, нагадувалы про схидни пальмы...

Кажуть, що въ глуху пивничъ бувае така годына, колы засыпае все на свити. Мабуть, тоди така годына йшла надъ мистомъ. Мисто заснуло, скели стоялы надъ водою, неначе думу тяжку думалы; заснувъ лисъ на гори, сумувалы зелени вербы. Десь гавкнула собака зпросоння та й замовкла; десь свыснувъ пизній соловейко та й задримавъ. Глянешъ на все те здалекы, зъ горы, и здаеться тоби, що бачышъ якесь зачароване царство, де все поснуло й стало кам'яне: и горы, й лисы, и вода, навить самый мисяць зъ своимъ тыхымъ проминнямъ скаменивъ и захоловъ. Такъ було тыхо, ажъ якось мертво, наче все те бачышъ, якъ намальоване якымысь чудовымы краскамы на якійсь чудовій картыни; мовъ те дывне малювання ожыло на полотни, выросло ажъ до велыкосты справдешнихъ гиръ та лисивъ передъ твоимы очыма.

И чудно якось середъ такого спокою! И прымичаешъ, що ты тутъ неначе зайвый; наче кругомъ тебе все вымерло—все, що жыло, а ты зостався самъ. И не думкы, не мысли йдуть на душу, а якыйсь смутокъ, страхъ, бо чуешъ, неначе въ велыкій хати, якъ стукае въ грудяхъ серце, якъ дзвеныть въ вушахъ кровъ. Знехотя озыраешся навкругы, чы не литають кругомъ тебе якись инши истоты, чы не выглядають з-за кущивъ чыись очи, чы не хлюпаються въ води, чы не гойдаються на зеленыхъ вербахъ зеленооки русалкы.

Тамъ, надъ Россю, стоить одна высока скеля, ажъ трохы схылылась надъ воду та надъ лозы. Зъ бокивъ обсилы, облыплы коло неи густи вербы. Въ скели, внызу, проты мисяця чорнила чорна тинь, неначе двери въ середыну скели.

Въ таку пивничну добу звидтиль, з-пидъ теи скели выступылы дви постати людськи, били, якъ мерци въ билыхъ покрывалахъ. Воны неслы щось довге та чорне, взявшысь рукамы за кинци. Въ одного чоловика била борода высила до пояса, а лыса, якъ колино, голова блыщала пры мисяци, неначе скляна. Друга людына була середнихъ литъ зъ чорнымъ волосомъ, чорнымъ вусомъ... Били сорочкы на ихъ пры мисяци здавались ще билійши; люде ти проты мисяця булы неначе ажъ прозорчасти, наче билымъ туманомъ повыти, неначе на березі блукалы якись тини не сьогосвитни. А то булы жывисиньки люде:—одынъ бувъ старый рыбалка Панасъ Круть, а другый—молодый, Панько. Воны выносылы свои човны, що булы сховани въ тій кам'яній печери одъ

негоды. Псклавшы човны пры березі, воны почалы стягаты ситку, котрою булы вкрыти лозы, якъ павутыннямъ. Тыхо шелестилы зелени вершечкы лизъ, росхыляючысь; ситка, якъ намитка, моталась жмутамы въ рукахъ; били поплавци зъ березовои коры билилы разкамы по лозахъ, по зеленій трави, падалы на землю зъ рукъ. Отъ уже ситка складена въ човны. Обыдва рыбалкы попрыпадалы на-вколишкы на хыбкыхъ човныкахъ, обперлыся весламы въ билый побережный писокъ... Зашыпивъ затужавилый писокъ пидъ човнамы, и два човны, якъ два селезни, тыхо полынулы по води, покыдаючы за собою легенькый слидъ, що росходывся, якъ проминь, по тыхій води. Весла лягалы на воду рубомъ, ситкы клалысь на самисиньку воду. Ни одна крапля не ляпнула, не сполохала водянои птыци.

А тымъ часомъ, роблячы дило, рыбалкы тыхо загомонилы промижъ себе. Старый Круть забубонивъ товстымъ голосомъ. Ихъ розмову пидслухалы зелени вербы, нерушыми скели, ясный мисяць та соловейкы.

— Диду Панасе!—пытавъ Панько.

Дидъ мовчыть, неначе не до його говорыться.

— Диду Панасе!—пытае Панько вдруге.

Помовчавъ зновъ дидъ, а дали одказавъ знехотя:

— Та чого?

— Килькы пакъ рокивъ, якъ вы, диду, бовтаетесь отутъ за рыбою?

— А тоби на вищо?—одказавъ дидъ трохы сердыто.

Дидови не дуже хотилось балакаты, а Панькови прыспила охота доконечне пытаты його.

— Та такъ!—каже Панько.

— Чы давно я отутъ бовтаюсь?—почавъ дидъ, неначе самъ до себе, та й задумався.—Моя покійна Одарка, царство ій небесне, померла передъ Петривчанымъ пущаннямъ. А тому вже, мабуть, буде двадцять рокивъ ще й тры. Такы жъ зъ того часу я покынувъ усе и почавъ ловыты рыбу.

— Двадцять рокивъ ще й тры!—промовывъ Панько, прыцмокуючы.—А пидъ котрою жъ то вербою вы, диду, закопалы гроши?

— Що таке?

— Гроши!—одказавъ Панько.

— Яки?—пытавъ дидъ, наче трохы здывувавшысь.

— А ти, що вы заробылы на рыби!—одказавъ Панько.

— Гмъ! закопавъ я гроши, тилькы не пидъ вербою, а въ шынкаркы въ скрыни...

— Оттакъ! А на вищо жъ вы далы гроши шынкарци до схованкы?

— За горилку!—одказавъ дидъ твердо.

— А на вищо жъ вы пьете?

— А бисъ його зна! Мабуть тымъ, що хочу!

Панько стыха осмихнувся.

— Чымъ же вы, диду, промышлялы, покы ще була жыва ваша покійныця?—пытавъ Панько.

— Эге-ге! За що я не брався, до чого я не кыдався?! Я, бачышъ, такы тутешній мищанынъ зъ батька, зъ дида, зъ прадида. Чы бачышъ—ондечкы на гори, надъ проваллямъ, коло каминня стоить хатына, коло неи жменя города? Старый ривъ зарисъ густою дерезою. Отамъ я звикувавъ свій довгый викъ, оттакъ вона стояла пры батькови.

Дидъ згадавъ про лита давни, мынувши й розбалакався.

— Тилькы й зазнаю я того щастя, якъ бувъ я малымъ хлопцемъ. Що було набигаешся, нагуляешся зъ хлопцямы по тыхъ горахъ, по тыхъ долынахъ въ гылкы, въ хрещыка! що було накупаешся въ Роси, налазышся по тыхъ скеляхъ высокыхъ, де птыци вьють гнизда! А прыбижышъ, було, до-дому, чы ззисы шматокъ хлиба, чы й ни—де впадешъ, тамъ заразъ и заснешъ, чы въ хати, чы й пидъ хатою на прызьби. А зійде сонечко—зновъ несуть тебе ногы на скели, зновъ купаешся въ Роси, печешся на писку, або ганяешъ за вивцямы, докы маты не поклыче обидаты. И де бралася та сыла въ тыхъ ногахъ? Теперъ мене на круту гору вже ледве ногы выносять... Та й давня жъ то ричъ! Якъ згадаю, то такъ неначе все мени снылось, а не жылося. Матиръ вже давно забувъ, навить яка була й на выдъ. На сылу мріе мени, якъ въ тумани, якась высока молодыця въ жовтимъ очипку, безъ хусткы на голови. Сыдыть, було, на прызьби та все сорочкы латае.

— Взявъ мене батько одъ череды й почавъ вчыты кравцюваты. Винъ, бачъ, бувъ кравцемъ и кушниромъ. Все, було, шые кожухы та свыткы та бье вовну на струни; все, було, деркотыть струна въ синяхъ одъ ранку до вечора. Робымо, працюемо було зъ батькомъ, а прыбыль не дуже було позначаеться. Все, було, въ насъ недостача:—ходымо въ латаній одежи та харчуемось по-

злыденськы. А прыйдеться класты чыншъ, було батько грошей позычае.

— Оженывъ мене батько, а самъ вмеръ, покынувъ мени отой грунтъ, тры овечи шкуры та два незапродани кожухы.

— То вы, диду Панасе, вміете й кравцюваты?—казавъ Панько. —Пошыете жъ мени кожушыну, якъ прыйде зима?

— Кравцюваты... Чы кравцюваты жъ тилькы? Чому я не вчывся, за-вищо я не брався на своему вику! Я й кравцювавъ, и кушнирувавъ, бувъ шевцемъ, стрильцемъ, а дали кынувся до цымбалъ, ставъ музыкою. А теперъ, якъ бачышъ, я рыбалка. Брався я за все, та не було мени щастя-доли ни въ чому. Оттакъ, якь бачышъ! Якъ теперъ не маю ничого, такъ и тоди не було ничого. Неначе вчепылася до мене недоля, та й годи! И день, и ничъ думаю, а все не вгадаю, чого я такый нещаслывый. Чы мени Богъ уже не давъ талану, чы на мене змалку наслано, чы мене такый пипъ хрестывъ, чы, якъ спивають въ писни: „такіи кумы бралы, щастя-долю одибралы." А може мени Господь не давъ розуму, якъ отъ другымъ людямъ?...

Дидъ Панасъ замовкъ и задумався, и Панько задумався.

— Але жъ ни!—промовывъ дидъ разомъ, якъ прокынувшысь.— Я не дурный, и розуму мени не позычаты въ людей. Чы повирышъ—на що, було, тилькы гляну, вже й умію, вже й самъ зроблю, та ще й якъ зроблю! И батько покійныкъ було дывуеться, що я такъ швыдко вывчывся шыты кожухы, и швець показавъ мени тилькы разъ, якъ чоботы шыты, и дякъ нашъ дывувався, що я такъ швыдко вчуся, мовъ зъ огню рву, мовъ зъ жару хапаю. А малымъ хлоп'ямъ якъ бувъ, то пороблю було кискою колеса млынови и п'ятирни, зовсимъ, якъ у млыни. И на цымбалахъ нихто не вчывъ мене граты. А вже, було, якъ почую писню, або козака до танцивъ—заразъ було перейму, и самъ отсе якъ почну миркуваты, та й складу до-ладу, та й заграю, ажъ у самого жыжкы дрыжать до танцивъ. Ни! Господь не обидывъ мене розумомъ. Я, мабуть, нещаслывый. Мабуть, така вже моя доля...

— Але жъ вы, диду, такы щось зароблялы?

— Пострывай бо, не сунься попередъ батька въ пекло! Зароблялы...

Панько замовкъ.

— Заробляты— я зароблявъ потроху, та не мигъ, якъ то кажуть, на ногы зп'ястысь. Ніякъ, було, не зберу тыхъ грошенятъ, щобъ разомъ закупыты краму, разомъ прысисты до роботы, разомъ продаты, разомъ и гроши забраты! Перепадае було тамъ, цидыться сяка-така копійчына за копійчыною, капае було потроху. А бильшъ того було, що отсе визьме та й порветься зовсимъ... А тутъ, було, прыйде строкъ платыты панови чыншъ за оту дерезу... Давай, хочъ зъ колина вылупы! Плачу бачъ за те, що моя землянка прытулылась до панського глыныща! Треба жъ и прожыты, й прохарчуватысь, треба жъ и одягтысь. Думавъ я та гадавъ, якъ бы тутъ у свити хочъ не забагатиты,—куды вже намъ до того!—то хоча зп'ястысь на ногы. Ото разъ якось пишовъ я до Берка, такы до сього, що й теперъ держыть заросянськый шынкъ та млыны. Теперъ винъ, бачъ, трохы скапцанивъ. А тоди... було, ходыть-похожае въ блыскучому, довгому каптани, позакладавшы назадъ рукы, а на голови шапка боброва, ажъ волосъ вылыскуеться, на ногахъ били панчохы. Ходыть було, тилькы колыше довгымы чорнымы пейсамы. Прыхожу я, Берка немае дома, тилькы Берчыха сыдыть, прыбралася, якъ та пани, та плентае панчоху въ рукахъ.—Здорова була, Рухле!—кажу ій. А вона якъ вызвирыться на мене!

— Яка я тоби Рухля! свыня ты, мужыкъ, гадюка! яка я тоби —ты? я зъ тобою свыню пасла, цы сцо?

— А що жъ ты таке въ сякого-такого?—пытаю іи.

— Хиба зъ не бацысъ! Я пани, не музыцка...

— Эге-ге!—кажу.—Такыхъ панивъ на базари по симъ за цыбулю! А де Берко? Я прыйшовъ позычаты грошей.

Якъ натякнувъ я за гроши, заразъ моій Берчыси якъ ротъ зацыпыло. Вже й не сердыться! Звычайно, жыдови гришмы заразъ ротъ залатаешъ. Попобый на вси бокы й заплаты, то пропаде, якъ на собаци.

А тутъ и Берко рыпъ у хату. Я до його; говорю йому, що такъ и такъ, будь ласкавъ, зарадь—позычъ грошей.

— Добре,—каже Берко.—А де жъ твоя застава?

— Онъ на гори стоить!—кажу.

— Я твоеи дерезы въ заставу не хоцу!—одказуе винъ мени.

— Яка тамъ въ гаспыда дереза!—кажу йому.—Беры хату та ти кожухы, що нашыю.

Згодывся мій Берко. Закупывъ я краму, нашывъ кожухивъ та шапокъ. Найнявъ я конячыну та потягся ажъ на Довгопильськый ярмарокъ, на степы, колы чувавъ.. А ярмарокъ тамъ стававъ объ другій Пречыстій. Що тамъ за сылный ярмарокъ стае у тому Довгопилли! Куды нашому! И въ слидъ не вступыты!

Йду я ще до свита лыскомъ по долыни, а ярмарокъ вже чуты. Не то реве, не то стогне, але гуде-гуде, наче сто роивъ выйшло разомъ, сто млынивъ меле, або земля стогне—от-отъ трястыметься! Колы выйизджаю зъ лиса, ажъ тамъ по-пидъ лисомъ мижъ кущамы на дорози, на стежкахъ позасидало жыдивъ, якъ того звиря хыжого!... Чы несе молодыця на продажъ або птыцю, або овощи, чы везе хто возомъ—де не визьметься жыдова з-за кущивъ, з-за ровивъ, такъ и вкрыють, якъ та галычъ Рвуть зъ рукъ, смыкають, ростягують клункы, не поторгувавшысь, несуть въ хаты та ще й лають людей... Бый ихъ, сыла божа! Нападуть часомъ на молодыцю або на чоловика, мовъ чорты на гришну душу. А все то, бачъ, щобъ, не допустывшы людей до ярмарку, дешевше купыты й обдурыты. Цину дають, якъ на смихъ. И не зъ одного воза поростаскувалы клункы...

Сердешный мужыкъ не похопыться й оглядитысь. А жыдынята тому й ради; стромляють рукы мижъ полудрабкы та вытягують, що налапають. По-злодійськы, бачъ, роблять, а справы не знайдешъ!...

Отъ выйизджаю я въ ярмарокъ, трохы неначе на взгир'я. Ярмарокъ саме заклекотивъ, якъ окрипъ въ казани, розсыпався такъ трохы на-нызъ икъ мосту. Якъ глянувъ я на той ярмарокъ зъ горы, то ажъ стовпомъ ставъ! Господы! що жъ то за сылный бувъ ярмарокъ! И вродывся, й охрестывся, и мабуть вмру, то такого не бачытыму. Хиба склады до купы зъ двадцять! Куды не кынь окомъ на вси бокы, скризь люде, та й ще люде,—такъ и ходять хвылею, або якъ той густый лисъ, що нымъ гойдае велыкый витеръ. Мабуть бильше, якъ десять ризъ, не сказавъ бы, засіяно самисинькымы людськымы головамы. Чорни, сыви шапкы, жиночи хусткы такъ и ворушаться, якъ ота комашня, колы розгребешъ іи гниздо. Промижъ людськыхъ головъ стырчать рогати волячи головы, а на кинному—кинськи головы чорніють, наче понызани разкамы. Тиснота, якъ у церкви на Велыкдень—и протовпытысь не можна. А довгополи жыдкы такъ и литають, такъ и снують мижъ людьмы, якъ ти джмили. Якого тамъ

краму було, Господы мылостывый! Що тамъ було товару, коней! Кавунивъ, дынь, капусты—не сказаты возамы, але горамы. А тамъ возы добри кинськи й чумацьки, обиддя мицне, чудове, колеса, ложкы. Ганчари заставылы горшкамы таке мисце, якъ нашъ базаръ; чумакы стоялы цилымы валкамы. Середъ базару пидъ шатрамы торгували жыды та коробейныкы стричкамы, сытцемъ, матырбасомъ, и всякымы матеріямы, а дивчата та молодыци облипылы ихъ, якъ бджолы свою матку. Що тамъ було бублыкивъ, паляныць, печеного й вареного!... А коло мистка засилы ажъ въ тры ряды старци, старчыхы та лирныкы. Вси грають и спивають. Та й хороше жъ спивалы!—краще, якъ дякы въ церкви, та все писень такыхъ жалибныхъ. Кругомъ ихъ слухають люде, попидпиравшы головы рукамы. А дали на возахъ стоялы диды, пиднявшы шапкы на палыцяхъ, та выклыкалы: сюды, мовъ, шевци й кравци, шаповалы й коновалы, крамари, ганчари, чумакы й козакы,—щось маемо казаты!... Той оповищае цину за роботу у якогось пана, той росказуе, що пропало трое коней перистыхъ. А народъ товпыться, снуе, дывыться, гомоныть, росказуе, про що выклыкалы, яки цины. Якъ вертався зъ ярмарку, то й тоди гуло въ ушахъ до самисинького вечора.

— Нырнувъ и я зъ конячыною та зъ визкомъ въ ту гущавыну. Розиклавъ я свои прычандалы въ ряду, повтыкавъ килкы, розвишавъ кожухы, шапкы. Колы оглянусь, коло мене зъ одного боку жыдъ изъ другого боку жыдъ зъ кожухамы та смушевымы шапкамы. Надала мени лыха годына статы мижъ нымы! Высять мои кожухы, мынають люде мій крамъ; а въ гаспыдовыхъ жыдкивъ, отсе дывлюсь, спорожняеться рядокъ за рядкомъ. И бый його, сыла божа, зъ тымы жыдамы! Сухи, довги та тонки, якъ хорты, швыдки, в'юнки, звываються коло покупцивъ, якъ ти в'юны. Отсе стою та дывлюсь, а жыдъ вытягае зъ гурту за поясъ мужыка. Пидгляжуе, якъ той крюкъ, и заразъ вгадае, кому чого треба. Мужыкъ звычайно впугаеться въ одежу, якъ на ярмарокъ, та ще й понакладае й сього, й того и за пазуху, и въ кышени, и въ видлогу; въ одній руци мазныця, а въ другій батигъ. Лае жыда:— Та одчепысь, невиро, пиды соби пидъ тры чорты, або й дали!—А все такы йде за жыдомъ. А жыдъ такъ и вертыться, такъ и выляе хвостомъ, крутыться, якъ нависне веретено. Якъ той хортъ, зипнеться на вишалку, вхопыть зубамы шапку, накыне на чоловика, накыне кожухъ на плечи. А самъ то зъ боку, то зъ заду, то

зъ переду, то прыскакуе, то одскакуе, обсмыкае, обтягуе! Повертае чоловика та прыказуе; бый його, сыла божа, де въ його ти слова беруться! Лепече та сокоче, хвалыть крамъ, нема, мовъ, кращого й на свити. Десь выхопыть дзеркальце, плюне, обитре рукавомъ.

— А бацысъ, якъ хоросе! На тебе вси люде дывляться. Отъ козакъ! Дывысь, якъ дивцыну за тебе морга̂е! Дывысь!

А чоловикъ, або парубокъ думае—може й справди. Повертаеться, та пытае въ жинкы:—Подывысь бо, Мотре, чы й справди гарно? Бреше, мабуть, псявира!— А жыдокъ вже й чоломкаеться по руци та гне таку цину, ажъ сумно слухаты. Жыдъ заразъ такы визьме та й спустыть половыну, абы, бачъ, забалкався покупець. А я стою та стою. Прыйде хто, скажу свою цину, якъ слидъ, щобъ Бога не гнивыты, не правлю по-жыдивськы, якъ за батька: завгодно, беры, а не завгодно, якъ хочъ,—нихто не сылуе. Мынають мене люде. А обдурюваты якось ніяково, та ще й грихъ; якось и языкъ не повертаеться; до того, бачъ, треба прызвычаитыся, зара́зъ не потрапышъ... Бачъ, чоловика пидманюваты якось не прыходыться...

Опивдни ярмарокъ почавъ ридшаты, почалы люде росходытысь, поярмаркувавшы. Пойихавъ и я; спродавъ чымало, але чымало й до-дому прывизъ. Думка така була—продаты въ себе на ярмарку на Дмытра

Заплатывъ я Беркови гроши, а зъ процентомъ одпрохався: думавъ, бачъ, набижыть покупець. покы до Дмытра. Покупець не набигъ, строкъ прыйшовъ; забравъ Берко мои шапкы, бодай його за печинкы взяло! Процентъ, бачъ, бувъ жыдивськый. А тутъ клычуть мене на økономію, кажуть платыты чыншъ. Кажу—грошей нема, божусь, запрысягаюсь: батечку й голубчыку! буду землю йисты! немае, пидождить!—Не йме виры, вражый панъ! Давай, хочъ зъ колина вылупы, хочъ зъ земли выкопай, хочъ украдь—каже. Не диждешъ того, думаю, и грошей не дамъ. А винъ пославъ десятныкивъ на закуцію; забралы мои кожухы!... И въ мене, якъ не було ничого, такъ и не зосталось ничого...

Дидъ Панасъ замовкъ, и Панько задумався.

Закынулы рыбалкы ситку, одплылы вгору й почалы бовтамы полохаты рыбу. Пишлы одляскы мижъ скелямы, мижъ горамы, по лисахъ, по долынахъ. Голосна луна разляглася середъ тыхои ночи, одбываючысь по скилькы разъ одъ горы до горы, одъ скели до

скели, наче циле військо раз-у-разъ стреляло зъ рушныць. Луна стыхала далеко десь въ лиси, а тамъ зновъ одклыкалася дрибно та часто, неначе трищало по всьому лиси сухе гилля, ламаючысь и падаючы зъ дерева. Обизвався въ лиси пугачъ, застогнавъ сумно та страшно—такымъ голосомъ, якымъ крычать люде въ лыху годыну передъ наглою смертю, наче хтось тонувъ, наче когось ризалы. Заплакала сова на скеляхъ, якъ дытына въ сповытку. Замыготилы кажанкы, неначе хто перекыдàвъ грудкамы. Пишла хвыля далеко по гладенькому поверси воды...

Проминня мисяця ламалося въ хвыли, блыщало, мыготило, рябило, наче хтось сыпнувъ зъ мишка на воду блыскучымы искрамы. Десь далеко, въ глухому кинци, въ мисти, обизвався одинъ пивень, а за нымъ другый, третій... Рыбалкы перехрестылысь.

— Други пивни спивають, глуха пивничъ!—каже дидъ Панасъ.

— Глуха пивничъ,—одказавъ Панько и зновъ перехрестывсь и шептавъ про себе: „Да воскреснеть Богъ.“

Хапаючысь, рыбалкы почалы вытягаты ситку въ човны. Рыба блыщала проты мисяця билою, якъ срибло, лускою, трипалась побывалась въ ситци, якъ муха въ павутыни. Чымала щука вылась, якъ пидкова, въ рукахъ у дида и гойдала човныкъ, хыбкый, якъ трисочка. Дидъ Панасъ потягъ іи по голови довбешкою. Рыба зитхнула зябрамы й простяглася. И зновъ все замерло, все замовкло. Зновъ рыбалкы, крадучысь по-пидъ скелямы, по-пидъ лозамы, разомъ закыдалы ситку зъ двохъ бокивъ. Зновъ тыхо забубонивъ дидъ Панасъ, роспочавшы розмову...

— Оттакъ бывся, бывся зъ нуждою; кынувъ кожухы, почавъ чоботы шыты; кáпала потроху копійчына. А якъ померла моя жинка Одарка, залышывъ я ї чоботы. Нехай йому сынъ вражый, думаю! Робы, робы, одпочынку тоби немае, а на тебе все такы наполягае нужда. Покійный рыбалка Кендюхъ—ты його не пам'ятаешъ—нараявъ мени купыты човенъ та ловыты рыбу. Оттакъ, якъ бачышъ, брехаюсь оттутъ двадцять рокивъ ще й тры. Не заважають мени тутъ а ни жыды, а ни паны. Годуе мене й зодягае мене Рось, спасыби ій, якъ та ридна маты. А якъ померла моя покійныця, тутъ було тилькы й розважу себе, якъ поплыву по води оттакои ясной тыхои ночи, якъ теперычка.

III.

— Чомъ же вы, диду, не оженылысь вдруге?—пытавъ Панько.

— Чомъ? Багато росказуваты, та ничого слухаты. Адже жъ ты маешъ жинку?

— Маю. Такъ що жъ?

Дидъ думавъ и згадувавъ.

— Багато бачывъ я на свити молодыць и дивчатъ. Було, на весни, оттутъ на Роси, перевезу ихъ не одну сотню. Теперъ я старый ставъ, то й чудно якось згадуваты про тее. А тоди було все прыдывляюсь, чы не вгляжу де такыхъ очей, чы не почую де такого голосу тонкого, якъ бувъ у моеи Одаркы. Отже жъ не набачывъ... И до сього часу, хочъ теперъ я й старый, и теперъ мени байдуже про тее... та й про покійну жинку вже забувся...

— Здаеться, вона була зъ себе така невелычка, мала?—казавъ Панько.

— Куды тамъ тоби пам'ятаты! Якъ мы бралыся, тебе й на свити не було; а якъ вона вмерла, ты, мабуть, на прыпичку кашу йивъ...

Дидъ розговорывся, згадуючы про свои лита давни, про свое давне щастя...

— Моя покійныця жинка була дуже гарна. Чы бачышъ, яка теперъ тыха та ясна ничъ?—оттака була моя Одарка. Тыха, якъ мала дытына, смырна, якъ те ягня. Николы не чувъ я видъ неи недоброго слова, николы вона навить не сердылась... А оте сыне небо не таке гарне, якъ булы въ неи тыхи сыни очи. Чы чувъ ты, якъ гарно мижъ вербамы спивавъ соловейко? Оттакый голосъ бувъ у неи чудовый, тонкый та ривный, якъ шовкова нытка. Сыдыть, було, вона кинець стола, шые сорочку та все спивае, та такыхъ же тоби писень смутныхъ та жалибныхъ. Було, сыжу я коло роботы, нужуся, гнуся—та зведу очыма, гляну на іи лыце мале, дрибне, та добре, якъ у малои дытыны... И не разъ часомъ, було, трапыться яка прыгода, якъ було зажурюся та засумую—подывлюсь було на неи, и стане мени лекше, якось наче ажъ одпочыну. А якъ прыслухаюсь до іи писни, то й чорни думкы, було, одплывуть десь далеко. Забуду, було, на годыну про свою нужду, стане мени веселійше, навить якось до дила берусь

охитнійше. А вона все, було, сыдыть, нахылывшысь надъ роботою, спустывшы очи, выводыть голосъ, якъ лляну тонку нытку. И теперъ, хочъ давно те діялось, я пам'ятаю... Все, було, спивае тіеи писни, що якъ кажуть:

Ой умру я, мій мыленькый, умру!
Збудуй мени кедровую труну.
Надинь мени лляную сорочку,
Та поховай въ вышневимъ садочку.
Насыпъ мени высоку могылу,
Та посады червону калыну.
Будешъ, мылый, по саду ходыты,
Одно дытя за ручку водыты,
А малее на рукахъ носыты...

А я ій одспивую, жартуючы, бачъ:

Ой де жъ тоби кедрыны узяты—
Будешъ, мыла, въ дубовій лежаты!
Ой де жъ тоби вышныны набраты—
Будешъ, мыла, въ бузыни лежаты!

А вона мени зновъ каже, проты мене нибы:

Ой умру я, умру
Та буду дывытысь—
А чы буде мій мыленькый
За мною журытысь?
А винъ зажурывся,
Въ жупанъ нарядывся,
Сидла коня вороного
Та йиде жenыться.
Ой постій же, мылый,
Ще жъ я не вмираю,
Тилькы въ тебе, мій мыленькый,
Правды вывиряю!

— А я, було, ажъ сержуся, що вона, бачъ, спивае, наче проты мене, хочъ, конечне, жартуючы.

— Отже жъ неначе знала, що вмре, наче душа іи чула, що недовгый викъ давъ ій Богъ. А, може, нужда вкоротыла ій вику... Не зазнала вона въ мене роскоши. Все було каже:—Якъ то мы въ свити будемо жыты и чымъ будемо жыты? Все, було, журыться.

Та ще й на биду соби вдалась наче панянкою. И того, було, не йисть, и того не хоче. Все хотилось ій ласенького та добренького. А въ мене Биг-мае, було, часомъ и хлиба. Жаль мени було іи; якъ дытыни, купую було ій гостынця. А тутъ у всьому недостача: и того немае, и того треба.

— Дывлюсь та прымичаю—почала моя Одарка в'януты, мызерниты. Тане, якъ та свичка! Пытаю, що тоби, що въ тебе болыть? Недобре мени,—каже,—погано мени. Та й похылыть вона голову нызенько. А въ мене серце обиллеться кров'ю. Чую я щось недобре.

— На весни захворила, а до Зеленыхъ Святъ вже й звалылась. Передъ Петривчанымъ пущаннямъ бувъ такый же чудовый, теплый вечиръ; сонечко вже стояло на вечирньому прузи. На двори тыхо та тепло, якъ въ вуси. Десь за Россю на болоти крякалы жабы дрибно, наче хто горохомъ сыпавъ, а въ лузи туркотала горлыця... И теперъ, якъ згадаю, то такъ якъ бачу все те, якъ тоди було, що тоди діялось.

— Синешни й хатни двери булы видчынени. Лежала вона и тыхо стогнала. И ликы вже не помагалы... Поглянула вона черезъ двери на двиръ, а тамъ выдко було ій и Рось, и лукы далеко-далеко, и лисъ, и Пречыстянську церкву на гори, и скели...

— Якъ хороше на двори,—каже вона мени такъ тыхо, на сылу я почувъ.—Такъ мени обрыдло лежачы... Выведы мене, Панасе, на прызьбу, нехай я гляну хочъ на свитъ Божый.

— Важко мени стало, бо я чувъ, що людына передъ смертю бажае подывытысь скризь, оглянуты, де вона ходыла, де вона була. Взявъ я іи, вывивъ, посадывъ коло себе на прызьби, укрывшы кожухомъ. Вечирне сонечко блыснуло на неи червонымъ проминнямъ. Глянувъ я ій въ лыце, и въ души мени похололо. Коло мене сыдила тилькы тинь моеи Одаркы. Тилькы очи сталы ще сынійши, бильши, яснійши та такы тыхи, нерушыми, якъ скло, ажъ мени страшно стало. Здалось мени, що вона дывыться на мене вже зъ того свита.

— Якъ гарно на двори,—на сылу промовыла вона.

— А на двори було и справди хороше. Якъ теперъ бачу той вечиръ. Сонце наче лежало на Кучеренковыхъ вербахъ, заховавшысь трохы въ зелене гилля. За Россю череда йшла зъ горы въ мистечко. На Пречыстянській церкви горилы хресты червонымъ

жаромъ. А жабы тыхенько крякалы, а горлыця десь далеко жалибно туркотала...

— Якъ хороше на свити,—зновъ промовыла вона,—ой свите мій красный, якый ты хорошый! Ой свите мій, якъ въ тоби зелено та весело! А я въ тоби, свите, ще не нажылася.

— Дывлюсь — вона стала наче веселійша, але сльоза покотылася зъ очей. Здавыло мене, неначе хто вхопывъ въ жменю мое серце и здавывъ зъ усіеи сылы. Колы чую—схыляеться іи голова на мое плече, та така важка, якъ каминь. Закрыла очи и Богу душу оддала, навить не зитхнула. Зов'яла сыдячы, якъ та квитка на сонци. Царство ій небесне!... Вбиралы іи, ховалы, а я навить сльозы не пустывъ. Хожу тилькы та дывлюсь. А въ грудяхъ мени важко; запеклося мое серце.

— Зъ того часу ставъ мени свитъ не мылый. Такъ мени тяжко, такъ мени було важко, наче ота скеля лягла на мои груды.

Дидъ Панасъ показавъ на скелю рукою.

— Зранку було то сюды, то туды за роботою, то неначе було й байдуже. А прыйде вечиръ—зновъ давыть мене въ грудяхъ, тяжко мени, наче хто розрывае мою душу. Сяду було, упоравшысь, на прызьби, дывлюсь на Заросся. Сонце сидае за вербамы, люде вертаються зъ поля, череда бижыть зъ горы. Дивчата спивають, йдучы зъ поля. Мижъ вербамы куряться комины дымомъ—жинкы вечеряты варять. А мени зъ горы все выдко: якъ заганяють молодыци товаръ, доять коровы, якъ воны пораються, якъ посидають люде по-пидъ хатамы зъ диткамы вечеряты... Щаслыви, думаю, люде на свити, хочъ и вбоги сиромахы, якъ и я, та въ мене тилькы Богъ одибравъ останне щастя. И стане мени якось и заздрисно, и жаль мене бере, а коло серця такъ и шкребе, такъ и дряпае, не сказаты—кыхтямы дере, або гадюка ссе. Сыжу я на прызьби—й сонъ мене не бере. Въ людськыхъ хатахъ все було позатыхае, все посне. Мисяць зійде й покотыться геть-геть вгору. А я все сыжу та сыжу. И не було въ мене ніякои думкы въ голови. Ввесь отерпну, було, одъ смутку, здеревенію. Ввійду въ хату—тамъ сумно, сумно, якъ въ домовыни! Тилькы мисяць блыщыть черезъ викна по столи, по стинахъ... Чую було, росказують, що мерци ходять. Отъ и теперъ гомонять, що Трубехивна ходыть до своихъ сыритъ-дитей. А тоди говорылы, що

одна молодыця бачыла свого мертвого чоловика, якъ сама въ степу жыто жала та голосыла: наче бъ то выйшовъ зъ жыта. Сыжу, було, я кинець стола та й жду, чы не прыйде, було, покійныця, чы не з'явыться або въ дверяхъ, або въ синяхъ. Сыжу було, одчынывшы хату й сины, та жду наче якого гостя дорогого,—и не боюсь ни трошечкы, бо я зроду ничого не боявся. Отже жъ не прыйшла!...

— Тягне було мене, наче за полы на двиръ, на той шляхъ, кудою понеслы іи на кладовыще. Выйду на шляхъ, а сами ногы несуть мене на ту гору, де кладовыще. Выйду, було, ажъ на поле. На двори выдно, якъ у день, выдно мени все кладовыще, вси хресты мали й велыки, навить гробкы. Гляну, було, въ той кутокъ, де іи поховалы. Нема ничого! Сами хресты стоять та мріють пры мисяци. Жыта та пшеныци стоять, якъ у день.

— Якъ було плаваю самъ одынъ човномъ пидъ отсымы скелямы въ таку, якъ теперъ, ясну ничъ, то не разъ було заглядаю за каминня, за лозы, пидъ густи вербы—чы не выгляне іи лыце з-за зеленого лысту, чы не жде вона мене пидъ отымы скелямы, де, бачъ, нихто не ходыть.

— Теперъ я старый ставъ, про все мени байдуже, якъ старому дереву въ лиси. Згадую й росказую про свое горе, якъ про чуже. А все такы найде годына, якъ почну думаты та думаты, то й жалко стане, що не пожывъ я въ свити щаслыво, що не дожывъ я до старосты вдвохъ—въ пари. Тилькы було, якъ прысныться часомъ, то я наче ажъ веселійшый стану. Отже жъ було й сныться не гуртъ-то. Тилькы разъ якось прыснылась, та такъ чудно, такъ чудно, що я й доси не забувъ. И доси я не розумію, чы то воно мени снылось, чы може воно й справди було. И доси не прыгадаю, чы спавъ я тоди, чы не спавъ... Але, здаеться, не спавъ, бо такъ неначе бачывъ стелю надъ собою, навить сволокъ и дошкы на стели.

— Чую я іи голосъ... Спивае вона писню, ту саму, котру вона найчастійше спивала, якъ була жыва; та такъ же спивае тыхо, та такъ же жалибно! На души мени стало легко, наче якъ здоров'я вертаеться писля важкои болисты. Слухаю я, не наслухаюсь... Голосъ той ривный та тонкый, та м'якый, якъ шовкъ, такъ неначе ллеться въ мене зъ усихъ бокивъ въ груды, въ душу, а серце мліе, розмливае. Хочу встаты та глянуты, бо знаю,

що вона сыдыть кинець стола, коло виконця—звидтиль наче й голосъ йде—та не можна встаты. Такъ тоби наче ввесь розимливъ, ростопывся, не сказаты, якъ вискъ, чы одъ того велыкого жалю, чы одъ щастя й надіи. И боюся такы, щобъ не перестала спиваты; нехай наслухаюсь, думаю. А вона, отсе, переспивае та й тягне тымъ голосомъ довго та ривно, наче нытку выводыть, та все тыхійше та тыхійше; затыхае голосъ, тремтыть, неначе іи проймае якыйсь велыкый жаль. Схопывся я, озыраюсь по хати. А на двори вже почало на свитъ благословытысь. На стини червонивъ ранній ранокъ. Кватырка на викни була одчынена, а проты викна на дерези сыдивъ соловейко та такъ же выспивувавъ хороше та голосно. Одчынывъ я синешни двери, дывлюсь на його, а винъ сыдыть на дерезыни, спивае, ажъ бадылына пидъ нымъ гойдаеться. Защебетавъ винъ разъ, вдруге, втрете, а дали знявся, та й хто його знае, де винъ и дився! Наче потонувъ въ неби на схидъ сонця. Чы соловейко жъ то прылитавъ до моеи хаты?—Скилькы жыву й зазнаю, то на моій дерези тилькы цвиринькають горобци та цокотять сорокы. Чы не душа то іи прылитала до мене, спивала мени писню, щобъ податы объ соби звистку, щобъ розважыты мене. Бо, кажуть, и мертвому жаль, якъ жыви побываються. А теперъ вже мени про все байдуже!...

А тутъ и справди десь далеко мижъ вербамы, въ зеленыхъ кущахъ, заспивавъ соловейко разъ—та й замовкъ, вдруге—трохы хрыпко, втрете—роскотывся й розлывся голосно та дрибно. Ще мицнійше й яснійше стало дидове згадування про ту чудну ничъ, про той сонъ, про соловейка, про покійныцю. И Панькова думка стала, якъ жыва, наче бачывъ винъ очыма все те, що росказувавъ йому дидъ Панасъ...

IV.

На нызенькому плысковатому остривци, що зарисъ подекуды густымы лозамы, кругомъ обрисъ высокымъ очеретомъ, обизвався другый соловейко, а за нымъ пиднялося зъ вербъ, зъ кущивъ, зъ лиса, зъ лугивъ щебетання, галасъ. Заспивалы наче по птычому лисы, вербы, лозы, очеретъ, горы й долыны. Десь въ трави на лузи цвиринькалы якись пташечкы. Въ мистечку обизвався пивень, за нымъ другый... закрычалы, переклыкаючысь,

пивни по всихъ ярахъ, по всихъ долынахъ, де булы людськи хаткы.

— Швыдко буде на свитъ благословытись,—промовывъ дидъ Панасъ.

— Эге!—одказавъ Панько.

Мисяць скотывся надъ Кучеренкови вербы. З-за лиса, надъ сахарнею тыхо зійшла зирныця, мыгаючы срибнымъ свитомъ, наче веселымы очыма. Кинець лиса на темному неби трошкы прояснылось. Надъ шырокымы синожатямы, надъ зеленымы ярамы вставъ легесенькый туманъ. Далекый лисъ на яру наче хто прыкрывъ тонкою билою намиткою. Роса почала стлатысь по земли. Заплакалы зелени вербы та лозы дрибною росою; трава забилила пидъ росою, наче обсыпана пыломъ. Зъ теплои, якъ окрипъ, Росьсвои воды встала тонесенька пара, якъ зъ гарячого казана, и тыхо полягла въ одынъ бикъ, посхылявшы вершечкы. На двори почало свижишаты. Ясный мисяць зблидъ, засоромывшысь зирныци та червоного ранку. Змагаються мижъ собою день и ничъ. Якъ глянуты на захидъ сонця—тамъ стояла мисячна ничъ; а глянуты на схидъ сонця—тамъ почынався ясный день. По одынъ бикъ Роси проты мисяця на скеляхъ, на вербахъ свитывъ мисяць; по другый бикъ Роси грала зирныця, облывавъ червонуватымъ свитомъ веселый ранокъ. Хресты на Пречыстянській церкви вже горилы червонымъ, раннимъ жаромъ, а по билыхъ стинахъ свитывъ мисяць жовтымъ проминнямъ. Навить одна половына дида Панаса була въ ночи, а друга зачервонила ранкомъ по билій сорочци, билій бороди. Зачервонилы били гусы, що одпочывалы на маленькому зеленому острывци.

Потяглы рыбалкы ситку. Затрипалася, заблыщала рыба червонуватою лускою. Дидъ Панасъ выплутувавъ рыбу, клавъ соби въ човенъ; налапавъ дви жабы и швыргонувъ ихъ зъ пересердя геть у воду. Жабы розчепирылы ногы, якъ крыла, полетившы по повитри вперше на своему вику, поблыскуючы билымы жывотамы проты зори.

— Чы не закынуты ще разъ? Сонце не сплоха зійде,—казавъ дидъ Панасъ.

— То й закыньмо!—одмовывъ Панько.

Закынулы рыбалкы неводъ втрете.

— Бидувавъ я рикъ, бидувавъ и другый, а дали дывлюсь, що неперелывкы, кынувъ я икъ нечыстому свое ремество. Спродавъ я свій гармыдеръ. Старый рыбалка Кендюхъ нараявъ мени купыты човна та ловыты рыбу. А я ще до того справывъ соби добру рушныцю. Якъ отсе було стане лидъ на води, то я за рушныцю, та въ лисъ: брожу, хожу, покы ногы знесуть.

— Ще, бачъ, за-молоду, якъ я парубкувавъ,—давня то ричъ!—дуже я любывъ спиваты писень. Було отсе тилькы почне вечериты, заразъ выхожу на гору, сяду на скели надъ Россю та й спиваю, ажъ покы не захрыпну, ажъ луна було розлягаеться ричкою. Спиваю, ажъ самъ себе слухаю! А то часомъ наклычу писнею дивчатъ та хлопцивъ, та заведемо улыцю.

— Вже якъ ставъ рыбалкою, покы, бачъ, не посывивъ, то й тутъ було выгукую, плаваючы по Роси. Нагукавъ я сымъ скелямъ та вербамъ! Будуть воны пам'ятаты рыбалку Панаса!

— Справывъ я соби ще й цымбалы. Попрыгадувавъ я свои писни парубочи, й сумни, й весели, й швыдки та дрибни. Сыжу, було, на прызьби та мытыкую, прыбираючы струну икъ струни, голосъ до голосу. А якъ, було, прыйде свято або недиля, йду було туды, де збираються хлопци та дивчата. Выпью чарку, выпью другу, та якъ вдарю по струнахъ, то було вже не дуже й прыциляюсь,—сами рукы бигають, наче хто другый водыть нымы. Стане мени й весело, й хороше; заграють й заспивають мои думкы, ажъ у самого жыжкы трясуться до танцивъ. Передо мною, якъ ти качечкы на ставочку, выплывають дивчата рядочкамы, бьють козакы тропака, ажъ земля гуде! И забудешъ було, що ты сиромаха, и вбогый, и голый, и босый; ій-Богу моему, було забуду й про покійныцю. Сыпляться п'ятакы въ шапку мою, а шынкарка знай частуе та частуе! Пры молодыхъ, бачъ, и самъ трохы помолодшаешъ.

— Щось мени, диду Панасе, не втямкы, щобъ я бачывъ у васъ рушныцю,—промовывъ Панько.

— Не бачывъ... бо немае теперычкы. Була, бачъ, мени на вику прычта... Одному попови я росказувавъ про неи на духу. А теперъ я швыдко вмру, посывивъ я дуже—роскажу й тоби, щобъ не все забираты й на той свитъ. Въ глуху пивничъ я бъ и не росказувавъ, та вже трети пивни спивалы, и на свитъ почало благословытысь... Не ловылася, бачъ, мени рыба, та й дычыны,

було, не гуртъ-то потраплю піймати. Ричъ така, бачъ, що не вмивъ, не прывчывся, якъ помиркувавъ я потимъ. Отъ пишовъ я разъ до знахура, старого дида, що бувъ такы стрильцемъ. Винъ жывъ на долыни пидъ самисинькымъ лисомъ. Росказую йому про те, а винъ мени й каже:—Въ недилю або велыке свято яке зачны ты плесты неводъ пидъ церквою, якъ почнуть дякы спиваты „Иже херувымы", а якъ стануть люде прычащатысь, скуй гачокъ на удку. Отъ тоди все само такъ и полизе тоби въ рукы. А якъ будешъ говиты, то задержъ въ роти прычастя, зав'яжы въ хусточку, визьмы рушныцю, зайды въ лисъ въ саму гущавыну, прычепы на дуби, одличы трыдцять ступинивъ на захидъ сонця, та й стреляй, не дуже розглядаючы, бо тоби з'явыться або Хрыстосъ на хрести розп'ятый, або твій батько, або маты, або те, що тоби наймылійше въ свити. А якъ побоишся браты прычастя, то визьмы якый небудь образъ.

— Въ першу такы недилю забравъ я свои струменты въ кышеню та й пишовъ въ Покривську церкву, що стоить на каминни. Дывлюсь, зъ одного боку двери зачынени, людей немае, неначе самъ нечыстый знавъ про те, та й порозганявъ. Чую, почалы „Херувымы"; зачавъ я ситку, а описля скувавъ на камини два гачкы. А черезъ тыждень почавъ я говиты та ззивъ прычастя—бачъ, не зоглядився та й страшно якось стало. Взявъ я новый невелычкый образъ св. Варвары та й побривъ зъ рушныцею въ грабове надъ вечоры. По дорози ще зайшовъ въ шынкъ, выпывъ для смилывосты зъ пивъ кварты горилкы.

— А на двори було свитло й тыхо. Знайшовъ я въ лиси дуба гиллястого, зеленого, старого. Стоить винъ такъ трохы на ярку, въ самисинькимъ узыри, а коло його кущи зеленои лищыны.

— Одмирявъ я трыдцять ступинивъ, а въ мене серце стукотыть, ногы дрыжать, рукы тремтять, наче, бороны Боже, въ пропасныци.

— Повернувся я назадъ, ще й рукъ не звивъ гараздъ—дывлюсь, а пидъ дубомъ, мижъ двома кущамы лискы, пидъ шырокымъ зеленымъ гиллямъ стоить моя покійна Одарка... блида, якъ була передъ смертю. Сонце свитыло на неи, а сыни велыки очи дывылысь на мене пыльно й страшно... З'явылась такъ, якъ сыдила въ той вечиръ зо мною поручъ на прызьби, колы до неи смерть прыйшла...

— Голова моя заморочылась, зеленый лисъ закрутывся въ очахъ; щось загуло, зашумило въ вушахъ. и самъ я не пам'ятавъ, що діялось зо мною.

— Очунююсь я, ажъ коло мене кругомъ маленьки пастушкы стоять та дывляться, порозззявлявшы роты. Сира собака нюхала мою голову. По долыни паслысь волы. Вставъ я нибы зпросоння. Та й заснувъ же я гарно та мицно!—кажу хлопцямъ.—Отсе жъ я, хлопци, заблудывъ. Покажить мени дорогу зъ лиса. Забувъ, бачъ, навить дорогу.—И не знаю, чы то я грихъ зробывъ, чы то мара одна з'явылась мени, чы то Богъ покаравъ мене, чы пивъ кварта горилкы зашкодыла мени. Зъ того часу не беру я рушныци въ рукы. Нехай вона згыне...

На голови въ Панька волосся настовбурчылось, якъ щетына...

Зачервонило надъ лисомъ небо, неначе кров'ю облылося; зачервонила ныжче лиса въ Росси вода. Мижъ небомъ и водою ставъ чорною попругою лисъ та гора. Мисяць скотывся нызенько й побиливъ. Густа роса посила на всякій рослыни. Прыв'яле ажъ посхылене бадылля одъ пекучого сонця—пиднималось, якъ зпросоння, пидъ свижою росою, потяглося, ажъ шелестило, выпрямляючы прытомлене лыстя. Высока трава ажъ понахыляла верхы пидъ важкою росою. Лыстъ на дереви мицнишавъ, набираючысь цилющои воды небеснои. Всяки квиткы роскручувалы свои пуп'яночкы, розгортувалы лысточкы, свижи, хороши, якъ лычко маленького дытяты. Розлылыся пахощи по-надъ зеленою травою, по-надъ тыхою водою. А пташкы безъ перестану, безъ спыну, выспивувалы, скилькы сылы въ ихъ було.

— Годи! Кыдаймо!—промовывъ дидъ Панасъ.—Хвалыты Бога, рыбы доволи.

Прысталы рыбалкы до берега, вытягають човны на берегъ, роскыдають мокри ситкы по лозахъ. Запахло по березі баговыннямъ, муломъ та рыбячою сыристю.

— Що жъ то за возы стоять ондечкы пидъ скелямы?—каже Панько.—Ожъ гляньте, диду! Мабуть, хтось йихавъ до млынивъ та не потрапывъ. Але якъ же воно влизло ажъ пидъ си скели?

— Де ты въ недовирка бачышъ ти возы?—спытавъ дидъ.—Та то кущи верболозу! Протры лышъ банькы! Ты спаты хочешъ.

Дидъ засміявся.

— Отъ я такъ николы не вгляжу возивъ тамъ, де кущи стырчать,—казавъ дидъ.

Тягне дидъ човна стежкою мижъ густымы лозамы та й ставъ.

— Паньку! Ходы сюды, будь ласкавъ! Зжены отого вола—лигъ саме на стежци. Може, й справди хто заплутався тутъ мижъ кущамы та ночуе.

Дидъ Панасъ, не дожыдаючысь Панька, штурхнувъ весломъ пидъ бикъ того вола. Весло задзвенило объ каминь.

— Вы й справди, диду, не бачыте возивъ, та тилькы волы бачыте, де каминня лежыть!—промовывъ Панько регочучысь.

— Э! врагъ його матери! старый вже я ставъ,—промовывъ дидъ.—Чы пидешъ до-дому, Паньку? бо я, мабуть, ляжу отутъ пидъ вербою та одпочыну трохы, покы сонце зійде.

Впавъ дидъ на траву, пидклавшы два кулакы въ головы, та й заснувъ, прыкрывшысь свытыною.

Въ мистечку почався шумъ. Забрехалы собакы, заревлы коровы та телята, обзываючысь до коривъ. Цила отара овець та кизъ, ягнятъ, козынятъ мекала та бекала. Спивалы пивни, крычалы гусы. Почувся людськый гоминъ, крыкъ. Все те галасування то пиднималося разомъ, то затыхало, а звидтиль одризнявся голосный крыкъ коровы, або пивня.

Выкотылось з-за лиса красне та пышне сонце. Пишлы люде въ поле на роботу. Пиднявся дидъ Панасъ зъ верболозу, вмывся на березі, втерся рукавомъ и тыхо бубонивъ святу молытву, хрестячысь въ ряды-годы. Швыдко потимъ жыдивка чыстыла пидъ шынкомъ рыбу, а жыдъ одмирювавъ дидови пивъ кварты горилкы...

* *
*

Двадцять тры рокы ловывъ дидъ Панасъ рыбу. За те жъ йому й смерть, мабуть, на роду була напысана одъ воды.

Весною була дуже велыка вода въ Роси, що й люде на сылу таку воду запам'ятають. Позалывала вода лугы, синокосы, позносыла млыны, навить позалывала хаты, що стоялы нызько надъ водою. А мижъ скелямы та по каминни ревла Рось, крутылася якъ на лотокахъ вода.

Не вважаючы на тее, дидъ Панасъ, выхылывшы пивъ кварты горилкы, поплывъ ловыты рыбу. Чы винъ не встеригся, чы тымъ, що зайве выпывъ, вхопыла вода човенъ зъ необережнымъ дидомъ та й поперла въ шумъ на саму быстрыну, де було багацько каминня. Летивъ човенъ зъ дидомъ, якъ стрила, тилькы борода дидова манячыла... Кынула хвыля човномъ, якъ трискою, зъ высокого каминня, що черезъ його лылася, якъ навижена, быстра вода. Сховався рыбалка дидъ Панасъ пидъ водою зъ човномъ и по сей день... Оддячыла тамъ своему ворогови рыба!

На баштани.

Зъ повисты „Хмары“.

Сонце ще высоко стояло на неби. Спека була на двори, якъ звычайно бувае въ жнива. Повитря було сухе, але здорове й тепле, и таке прозорчасте, що на вси бокы око захоплювало степы безъ краю. Сыне й гаряче небо лежало надъ степомъ, неначе якась кругла покрышка, нибы выточена. На неби не було а ни хмарочкы; на степу не було ни крапли туману. Одно пышне золоте сонце плыло мижъ небомъ и степомъ, якъ корабель по безодньому морю. Визъ звернувъ зъ велыкого степового шляху и покотывся по ледве прымитныхъ прыкметахъ межи. Швыдко й та межа пропала, и визъ побигъ гладенькымъ степомъ. З-за густыхъ будякивъ и всякого зилля незабаромъ высунулысь баштаны зъ довгымы рядкамы высокыхъ соняшныкивъ. За соняшныкамы заразъ выступылы ривни ряды гостролыстои кукурузы, насаженои кругомъ баштанивъ дуже ривнымы рядкамы. Ряды пшенычкы перехрещувалы баштаны вздовжъ и впоперекъ. Вже кони наблыжалысь до баштана, вже можна було бачыты на краяхъ баштана рямку зъ довгого гарбузиння, де мижъ лыстомъ повывертались бокамы довги и кругли били гарбузы, неначе волы на спашу. Потимъ одкрылося поле, неначе застлане картатымы хусткамы, де зеленило дрибненьке, якъ тюль, кавуняче огудыння, де блыщалы въ ясно-зеленому лысти жовти дыни, зеленилы й билилы здорови кавуны. Вси Журбаньски баштаны люде сіялы вкупи, щобъ лекше було стерегты; тымъ то воны й займалы степу, скилькы можна було збагнуты окомъ.

Баштанныкъ сыдивъ коло куриня и щось стругавъ стругомъ. Вже можна було бачыты окомъ, якъ його ликти разомъ одсову-

валысь назадъ, якъ винъ тягъ до себе стругомъ, якъ на рукахъ манячилы рукава билои сорочкы.

— Знаешъ що, сыну! Давай вывирымо, чы добре Онысько стереже баштана? Ходимо навпростець на баштанъ красты свои кавуны, а погонычъ нехай йиде просто до куриня.

Зъ тымы словамы батько скочывъ зъ воза, а за нымъ и сынъ. Воны закралыся по-за кукурузою и почалы нибы шукаты кавунивъ. Онысько сыдивъ и не обертався. Колы се обыдва воны побачылы, що просто на ихъ летыть черезъ огудыння ряба собака, ажъ курява пидіймаеться за нею. За Рябкомъ пидтюпкы бигъ Онысько.

— А чого вамъ треба, сяки-таки! Ось я вамъ дамъ середъ дня лизты на баштанъ! Джый! кисъ, кисъ! джый! уджга, Рябко! уджга!—цькувавъ дидъ та все лаявся. А Рябко кынувся прожогомъ на молодого Радюка и вхопывъ його зубамы за чобитъ. Собака була люта, якъ гадюка, и зовсимъ стала дыка на степу. Радюкъ махнувъ ногою, а вона вчепылась зубамы въ закаблукъ, якъ п'явка. Винъ махавъ ногою, а Рябко волочывся слидкомъ за ногою по баштани, ажъ огудыння рвалося кругомъ. Батько кынувся обороняты, вырвавъ зъ кориннямъ здоровый кущъ кукурузы, лупывъ собаку по спыни. Рябко грызъ на шматочкы бадылля своимы страшнымы зубамы.

— А чого вы тутъ ходыте!—крыкнувъ Онысько и... рукы опустывъ, упизнавшы хазяина.

— Чы се вы? Отсе, Боже мій, тилькы мене втомылы! И треба було вамъ йты сюдою! Господы, наче вамъ стежкы нема! неначе маленьки! А я думавъ, що злодіи. Тутъ недалечко шляхъ. Йде багацько чумака й москаля, и всякого народа.

— Та се мы, диду, правды вывиряемо въ васъ!—сказавъ сынъ.

— Доконче треба було! И прыйде, Господы, въ голову! Чы не покаличыла де собака?—бидкався сывый баштанныкъ.—Та й попсувалы жъ вы огудыння! Йій-Богу, неначе маленьки!

— Не сердьтесь, диду! Мы вамъ прывезлы могорыча!—сказавъ молодый Радюкъ.

Вси воны пишлы до куриня, переплыгуючы черезъ густе огудыння, неначе переходылы ричку, скакаючы зъ каминя на каминь. Рябко вже лащывся до наймыта, махаючы хвостомъ, а на хазяинивъ усе гарчавъ та показувавъ имъ били зубы.

— Чы йе, диду, стыгли кавуны?—пытавъ молодый Радюкъ.

— Дыни вже давненько показались, а кавунчыка—може й знайдемо...

Зъ тымы словамы Онысько швыденько подыбавъ на баштанъ и прынисъ здорового кавуна. Кавунъ бувъ зъ одного боку зовсимъ билый, бо Онысько закопавъ його въ землю ще й зверху прытрусывъ сухымъ бадыллямъ, щобъ часомъ хто не вкравъ першого кавуна. Взявшы складаный нижъ, що высивъ на прыпони коло пояса, Онысько розризавъ кавуна на-двое. Кавунъ бувъ стыглый и червоный, якъ жаръ. Онысько зъ гордистю подавъ кавуна панамъ, якъ подають трофеи, добути на війни.

— Спасыби, диду, спасыби!—дякувалы паны. Молодый панычъ поризавъ кавуна на скыбкы и розиклавъ на трави. Скыбкы роспалысь и зъ середыны выпавъ червоный „вовкъ“. Вси силы на земли и ззилы цилого кавуна до-чыста.

— Теперъ, диду, давайте дынь, або що!—казавъ панычъ.

— Э! де вже пакъ писля кавуна та дынь! Треба було йисты попереду дыню, а потимъ кавуна,—промовывъ дидъ и вынисъ зъ куриня велыку жовту дыню. Молодый Радюкъ розризавъ дыню; насиння не вылылось, а выпало довгымы густымы рядкамы,—прыкмета, що дыня була не проста, а дубивка. На повитри полывсяароматъ. Швыдко одъ тіеи дыни не зосталося й шматочка.

— Теперъ и до роботы можна братысь!—промовывъ дидъ гнивнымъ голосомъ, обертаючысь до паныча.—А нумо зносыты дыни та выбираты огиркы!

— Якъ нумо, то й нумо!—сказавъ панычъ. Давайте, диду, мишка: я вамъ поможу выбираты огиркы.

— Куды вамъ тамъ выбираты! То я такъ тилькы жартую!—сказавъ дидъ трохы м'якійшымъ голосомъ.

— Чого вы, диду! Вы думаете, що я не зугарный до роботы?

— Сыдить, та лучче люльку курить!

— Э! теперъ, диду, иншый часъ наставъ на свити. Годи вже панамъ сыдиты, згорнувшы рукы! Треба й панамъ до роботы братысь, роздиляты працю зъ простымъ народомъ, а вамъ треба й до кныжокъ, до наукы. Якъ подилымось мы працею й наукою, то й буде на свити добро!

— Може й буде! Дай Боже!... А вы все такы ляжте коло куриня та курить люльку...

Молодого Радюка вразылы дидови жарты. Винъ узявъ мишокъ, прыв'язавъ мотузка до одного узыря, а другымъ кинцемъ

до зав'язкы и накынувъ соби черезъ руку на плече, якъ звычайно роблять, выбираючы огиркы.

— Та надиньте жъ рукавычкы, бо рукы поколете!—жартувавъ дидъ.

— Не бійтесь, не поколю!

— Але скыньте чоботы, бо зовсимъ вытопчете отымы закаблучкамы огудыння!

Молодый Радюкъ мусивъ скынуты чоботы и пишовъ на баштанъ въ самыхъ шкарпеткахъ. Винъ почавъ перегортаты огудыння, а воно жалылось, якъ кропыва. Де-яки огиркы булы вкрыти колючечкамы и кололы його деликатни рукы. Радюкъ накыдавъ багацько огирkивъ у мишокъ, и вага почала нагынаты йому шыю. Мотузокъ ризавъ въ плече, неначе гострымъ жаломъ ножа. Радюкъ мусивъ перекыда́ты мишокъ зъ плеча на плече. А винъ все такы ризавъ, а потимъ почавъ пекты вогнемъ. Пидъ гарячымъ небомъ, на гарячій, якъ жаръ, рилли йому було важко, якъ у лазни; спына почала страшно болиты. Питъ лывся зъ його, якъ вода, и капавъ на зелене огудыння.

— Та годи вже вамъ выбираты! Высыпте огиркы на траву та лягайте въ холодку! Чы бачыте, скилькы я навыбиравъ слидкомъ за вамы?

Радюкъ подывывся на дида, а въ дида въ мишку було бильше огиркивъ, нижъ у його.

— Якъ же вы багацько кыдаете! Колы зигналы оскому, то цуръ ій, сій роботи! Лягайте на бикъ та чытайте кныжечку!

Молодый панычъ и справди подумавъ, що цуръ ій, тій роботи! Винъ вперше, жартуючы, попробувавъ, яка то важка проста робота...

— Ой болыть спына!—крыкнувъ винъ, лягаючы въ холодокъ и швыргонувшы мишокъ на траву.

— А що бъ вы сказалы, якъ бы вамъ прыйшлося нажаты копу жыта въ таку спеку?—спытавъ дидъ, осмихаючысь.

— Не знаю, що бъ я сказавъ... Лучче я, диду, пиду зрываты стыгли дыни!

— Чы визьмете просту роботу, а оддасте мени кныжкы?... А колы сказаты правду, то се играшка, а не робота,—казавъ дидъ.

— Трывайте, диду, одпочыну, то поможу вамъ зносыты дыни. Але за те вы мени заспиваете писень. Добре?

— Куды вже мени старому до писень! Нехай молодши спивають. Я вже свое одспивавъ!

Молодый Радюкъ, одпочывшы, пишовъ зрываты дыни. Винъ клавъ ихъ у той самый мишокъ, а проклятый мотузокъ зновъ заризавъ його серпомъ у плече. Винъ пидмостывъ хусточку, а мотузокъ жалывъ и черезъ хусточку, якъ та оса. Винъ вернувся до куриня. Спына въ його трищала. Радюкъ зрозумивъ, яка то важка чорна робота простого народа.

— Панычу! а пидмостить и мени хусточку пидъ мотузку!— крыкнувъ дидъ, сміючысь.

Тымъ часомъ дидъ и наймытъ выбралы огиркы, зсыпалы ихъ въ купу на трави, позрывалы стыглі дыни и знеслы до куриня. Онысько знайшовъ ажъ десять стыглыхъ кавунивъ, у котрыхъ коло хвостыка кучерява в'язь попрысыхала. Купы зеленыхъ огиркивъ, жовтыхъ дынь, кавунивъ усякои масты веселылы очи и старого Радюка, й молодого. Кругомъ куриня запахло дынямы, пшенычкою, огиркамы, и тонки пахощи далеко росходылысь у теплому повитри. Дидъ зибравъ лушпыння и занисъ його далеко въ степъ, щобъ не занадылысь на баштанъ кузкы й звиркы.

Наймытъ запригъ кони и поклавъ на визъ килька кавунивъ и дынь. Батько самъ пойхавъ до-дому, а за рештою прыйихавъ другый наймытъ простымъ велыкымъ возомъ. Молодый Радюкъ не пойихавъ до-дому зъ батькомъ, а зостався до вечора на баштани.

Надходывъ вечиръ. Сонце вже не пекло косымъ проминнямъ; на двори було тепло, якъ у добре натопленій хати. Одъ кукурузы полягла по баштани тинь довгымы рядамы. Кони паслысь по степу хапаючысь; имъ не надокучалы мухы. Молодый Радюкъ роздягся й розбувся. Винъ навить скынувъ картуза и жылетку, неначе одежа давыла його середъ вольного степу. Сонце спустылось, неначе лягло на степъ, и почало засовуватысь за зелене море. Молодый Радюкъ провивъ очыма сонце до останього проминня й задумався... На двори почынало темниты. Онысько запалывъ багаття зъ сухого бур'яну. Густый дымъ пиднявся клубкамы и зигнавъ на бикъ мошку.

— Чы не хочете, диду, мого тютюну?—промовывъ Радюкъ, запалюючы папироску.

— То й дайте, колы маете!

Дидъ насыпавъ тютюну у свою зелену люльку и почавъ пахкаты однымъ кинцемъ рота, не выпускаючы зъ другого кинця рота цыбука.

— И куръте жъ вы, панычу, ка-зна що! Та се вода, а не тютюнъ! Ничогисинько не чую! Йій-же Богу, не чую!

И дидъ плюнувъ на бикъ, потимъ вытягъ зъ кышени гаманець зъ своимъ тютюномъ и закадывъ мархоткою такъ, що Радюкъ мусивъ одступытысь и систы трохы оддалекы.

— Диду! я чувъ, що вы вміете всякыхъ писень, та ще й дуже старыхъ? Чы не заспивалы бъ вы мени, а я бъ и позапысувавъ въ отсю кныжечку!—сказавъ Радюкъ.

— А вамъ на вищо те здалося?—промовывъ дидъ тыхо, глянувшы скоса на Радюка.

— Та такъ...

— Якъ такъ, то й нехай буде такъ...—промовывъ дидъ, зырнувшы сердыто на кныжечку.

— Я чувъ, що вы, диду, вміете всякыхъ казокъ?

— Хиба я стара баба, щобъ казкы казавъ!—промовывъ дидъ ще сердытійше.

Дидъ дуже не вирывъ паничеви и чогось опасувався тіеи кныжечкы. Винъ бачывъ таки кныжечкы въ тяжку годыну свого життя, якъ його сына въ некруты бралы, якъ його ганялы на панщыну й запысувалы панщанни дни.

— И на що, панычу, вамъ здалыся наши писни та казкы? Вы народъ вченый, пысьменный...

— Вы, диду, чоловикъ старый, то зрозуміете мене. Я чоловикъ вченый и дуже цикавый знаты все, навить сильськи писни, та ще й стародавни, козацьки.

— О, я козацькыхъ писень багацько знаю!—крыкнувъ дидъ, не втерпившы.

— Бачыте, диду, теперъ вже пышуть кныжкы сильською украинською мовою, то й сильськый языкъ и сильськи писни сталы дуже потрибни.

— Може й правда; може воно й такъ. Не знаю! Вы пысьменни, вы бильшъ одъ мене знаете.

Вважаючы на те, що дидъ трохы подается, Радюкъ вытягъ зъ кышени килька дрибныхъ кныжечокъ и знайшовъ мижъ нымы лыстки, де булы Шевченкови творы. Винъ знайшовъ Шевченкову „Наймычку“ и почавъ чытаты. Не вперве винъ чытавъ селянамъ украинськи творы Вовчка й Шевченка и знавъ, що ни одна поэма не доходыть такъ до серця, якъ „Наймычка“.

— Чы ты ба! Йій-Богу по нашому напысано!—крыкнувъ наймытъ, лежачы жывотомъ на трави. И зъ тымъ словомъ винъ посунувся на грудяхъ блыжче и почавъ слухаты, пидперши лыце долонямы й махаючы ногамы.

Онысько не показувавъ дывування. Винъ сыдивъ, пидобгавшы ногы й нахылывшы голову, та все слухавъ та слухавъ. Його люлька загасла и покотылась на траву, а винъ и головы не пидводывъ, та все слухавъ, якъ Марко рисъ на хутори у старого дида й бабы, якъ прыйшла до ихъ молодыця у наймы просыться, якъ Марко оженывся и пишовъ у дорогу, якъ наймычка передъ смертю прызналася Маркови, що вона його маты... Вплывъ того чытання на Оныська бувъ такый велыкый, що винъ неначе скам'янивъ, склавшы рукы на колина й нахылывшы сыву голову. Винъ не поворушывъ пальцемъ, не поворушывъ очыма, ни разу не зитхнувъ, що бувае знакомъ велыкои сылы чуття въ щырого украинця.

А парубокъ переставъ пацать ногамы, простягъ по трави на цилу ихъ довжыну, роззявывъ рота, вытрищывъ очи та все дывывся на ту кныжку, не змыгнувъ и разу очыма, неначе въ тій кныжци винъ бачывъ и той благодатный хутиръ, де служыла наймычка, бачывъ и саму наймычку, и того Марка, про котрого чытавъ Радюкъ.

Червоне полум'я багаття свитыло на ту групу, облывало червонымъ цвитомъ билу дидову сорочку, сыву бороду и його темне, похмуре лыце и сыви, нызько навысли надъ очыма бровы.

Радюкъ скинчывъ и згорнувъ кныжку. Онысько все сыдивъ и не рушався зъ мисця, а парубокъ все лежавъ та дывывся на ту кныжку, що лежала згорнута на трави. Вплывъ бувъ такый велыкый, якъ бувъ велыкый Шевченкивъ геній, що постеригъ тайну народного серця й поэзіи.

Самъ молодый Радюкъ задумався и сыдивъ мовчкы, покы не згасъ слидъ того чытання въ його души. Онысько пидвивъ голову и обтеръ рукавомъ сльозу.

— Я ще зроду не чувъ ничого кращого одъ сіеи „Наймычкы",— промовывъ дидъ, та й зновъ похылывъ голову, неначе одъ велыкои вагы й велыкого жалю.

— Чы знаете, диду, хочъ одну думу козацьку кращу одъ сіеи „Наймычкы"?

— Знаю багацько гарныхъ думъ, але такои не пам'ятаю.

И дидъ почавъ смилыво росказуваты, а потимъ и спиваты думы й писни. Радюкъ ледве встыгавъ запысуваты ихъ въ свою кныжечку. Дидъ не сперечався, вирывъ йому и навить хвалывся своимы писнямы, бо зрозумивъ, що молодый Радюкъ не мавъ на думци ніякои крывды для його. Парубокъ почавъ бувъ соби спиваты, такъ дидъ йому и не давъ, та все спивавъ своимъ старечымъ, але ще мицнымъ и твердымъ голосомъ козацьки думы й писни.

— Куды тоби, дурню, зъ твоимы писнямы! Вы теперъ спиваете все про дивчатъ, та про вулыцю, та про вечорныци, а про козакивъ и не тямыте ничого! А скилькы я переспивавъ ихъ, якъ бувъ молодшымъ, якъ бувъ ще жывый мій покійный батько!

Радюкъ пишовъ у куринь и вынисъ звидтиль пляшку горилкы, котру винъ прывизъ дидови на гостынець. Чарка доброи горилкы розвеселыла трохы сердытого й поважного дида, у котрого було въ слови и въ лыци щось отаманське.

— Чы не боитеся, диду, самы сыдиты на баштани?

— А якого гаспыда мени боятысь? хиба лыхыхъ людей, а чортивъ я не боюсь! Не вважаючы на свои лита, я такъ бы обшмагавъ бокы самому чортови, що ну! Нехай бы тилькы зачепывъ мене!

— Хто выда̀въ такъ говорыты!—сказавъ наймытчукъ,—вы, диду, тутъ самы; бороны Боже чого...

— Поцилуй батька свого трычи въ морду! Вчыть мене старого!—сказавъ дидъ сердыто.—Хиба жъ чорты йе на свити? йе лыхи люде, гирши одъ чортивъ, а чортивъ нема, бо я ихъ не бачывъ, яки воны на масть! А колы воны йе, то мабуть дуже дурни!

— А хиба жъ вы не знаете, до кого й теперъ у насъ на сели перелеснынъ литае?

— Такый, мабуть, перелеснынъ, якъ ты! Я, бувшы батькомъ тіеи дивчыны, до котрои вчащае винъ, піймавъ бы того перелесныка та обскубъ чупрыну, то винъ бильше бъ и не литавъ. Ты, якъ я бачу, зовсимъ такый дурный, якъ и твій покійный батько бувъ, царство йому небесне...

— Эй, диду, шануйтеся! Вы стари, вамъ бы не годылось такъ говорыты!—казавъ парубчакъ.

— Та оттутъ въ степу, лежачы на трави, часомъ бачу, якъ бувае все небо спысане такымы перелеснымамы, неначе горобцямы! Роскажы вже своему батькови, а мене не вчы!

— Йій-Богу правда...

— Яка правда? Була колысь правда, та заиржавила!—И дидъ не скинчывъ тіеи речи и зновъ задумався.

Вже порожня пляшка валялась на трави, а на двори почало зовсимъ темниты. Наймытъ запрягавъ кони, а дидъ и Радюкъ складалы на визъ дыни, кавуны й огиркы. Всього було такъ багато, що треба було выкыдаты зъ воза солому. Молодый Радюкъ мусивъ систы на мишкы зъ огиркамы и поставыты ногы на кавунахъ. Вже высыпалысь зори на неби, якъ визъ рушывъ одъ куриня и покотывся по степу. Радюкъ почавъ прощатысь зъ Оныськомъ, котрый стоявъ коло куриня весь билый, якъ колона, облытый свитомъ багаття, а коло його сыдила на заднихъ лапахъ собака. Визъ покотывся, и стукотиння далеко розляглося по степу, а дидъ усе стоявъ на тимъ самимъ мисци, згорнувшы рукы. Радюкъ усе думавъ про дида, а огиркы страшно мулялы; ногы його сковзалысь по кавунахъ. Винъ мусивъ вытягты кукурузу и пидмощуваты пидъ себе, щобъ трохы було лучче сыдиты.

Вже пизно в'йихавъ Радюкъ у двиръ, и по двору запахло баштаномъ. Вернувшысь у свою хату, молодый панычъ одкрывъ боляче плече и подывывся. На плечи було знать червоный, довгый, якъ гадюка, слидъ мотузка. Такъ винъ обшмульгавъ його молоде нижне тило...

Товарыши.

Зъ повисты „Прычепа.“

В-осены, писля другои Пречыстои, въ чымалому сели Нестерынцяхъ вечирньою добою сыдивъ отець Хведоръ Чепурновськый на канапи въ своій свитлыци. На другимъ кинци канапы сыдивъ блызькый сусида його отець Мойсей. Було вже пизненько. Сим'я о. Хведора, повечерявшы зъ гостемъ, розійшлася по хатахъ одпочываты. О. Хведоръ зостався зъ гостемъ побалакаты, якъ бувае мижъ блызькымы сусидамы й прыятелямы.

Не булы воны товарыши по школи, але вси зналы, що о Хведоръ зъ о. Мойсеемъ жывуть душа въ душу, дуже часто йиздять одынъ до одного и, якъ зійдуться, то не швыдко розійдуться.

О. Хведоръ бувъ веселый, реготунъ. Не одынъ повитъ знавъ о. Хведора, його знала навить вся губернія. Хто не пам'ятавъ його круглого, повного, червоного лыця, його круглыхъ, велыкыхъ, сирыхъ, веселыхъ очей? Яки жъ то весели булы очи! Самы реготалысь навить тоди, якъ о. Хведоръ журывся, або сумувавъ. Його повни червони уста, здаеться, булы зроду складени за-для смиху. Воны стулялыся тилькы тоди хиба, якъ у сонного о. Хведора злыпалыся очи. А то все, було, мижъ червонымы губамы блыщыть два рядкы билыхъ, ривныхъ, дрибныхъ зубивъ. Голову його вкрывалы коротеньки, до пличъ, ясни косы, зроду завыти кучерямы по всій голови; такъ и стырчалы кругомъ, неначе въ кыивськыхъ протодыяконивъ.

Реготуномъ його зналы вси: и попы, и дякы, и мужыкы, навить паны и жыды. Куды було не прыйиде въ гости, вже було

наймыты, погонычи на двори пиднимають регить. Було, ступыть на поригъ, покаже кучеряву голову, блысне веселымы очыма,— вси гости ажъ за бокы беруться. Скаже й прыкаже—заразъ пиде регитъ по хатахъ. Вси любылы о. Хведора, вси, навить диты, бигалы за нымъ слидкомъ, ловлячы його веселе слово.

Зъ себе бувъ о. Хведоръ огрядный, высокый, плечыстый. На м'якыхъ плечахъ, було, його ряса ажъ улыпне. Шыя въ його була така коротка, нибы голова лежала на самыхъ плечахъ. Мовчаты не любывъ о. Хведоръ. Було, або говорыть, або регочеться, або разомъ и регоче, и говорыть, та все голову закыдае ажъ на плечи. Кучеряве волосся, було дрыжыть, на голови, а плечи и груды ажъ ходоромъ ходять.

О. Мойсей бувъ высокый, сухый. Довги, ридки, м'яки косы попрылыпалы до його стовбоватои головы, розсыпавшысь тоненькымы, позлиплюванымы пасмамы по плечахъ. З-пидъ густыхъ бривъ блыщалы чорни, якъ теренъ, очи. На сухому, жовтому, довгому лыци щокы глыбоко позападалы, а мижъ ридкою бородою та малымы вусамы темнилы сыни губы.

Тоди, якъ о. Хведоръ жартувавъ, сміявся навить зъ ридного батька, зъ своеи жинкы, його прыятель все було сумуе та жаліеться на слугъ, на жинку, на господарство. Не одна тилькы однаковисть удачи зводыть людей до-купы: частійше робыть людей блызькымы прыятелямы протывнисть ихъ удачи.

— Якъ бы, о. Мойсей, зъ насъ двохъ та зробывся одынъ пипъ,—каже було о. Хведоръ,—щобъ то за дыво выйшло! Якый бы то бувъ пипъ—и велыкый, и шырокый, и товстый, и довгый!

Свитлыця о. Хведора була не велыка. По-пидъ стинамы стояло дванадцять стильцивъ, въ куткахъ—коси столыкы, а надъ нымы вгори—косынчыкы зъ карнызомъ на кныжкы, на проскуркы; коло стины стояла комода, а передъ канапою—стилъ. На стинахъ высило багато образивъ, невелыкыхъ картынокъ у чорныхъ узенькыхъ рамкахъ, а коло порога высивъ у билому клобуци намальованый олійнымы фарбамы якыйсь давній мытрополитъ, червоный на выду и ввесь обвишаный червонымы стричкамы, мовъ молодыця намыстомъ.

О. Мойсей прытулывся въ однимъ кутку канапы, а о. Хведоръ розлигся въ другому, закынувшы голову на спынку канапы. Пры двохъ свичкахъ, на фони темнорозовои обывкы канапы,

обыдви постати такъ чысто малювались, неначе на чорному поли картыны дуже ясне малювання.

Довгый, сухый о. Мойсей бувъ похожый на тыхъ довгыхъ, темныхъ, аскетычныхъ святыхъ, що малюють на вызантійськыхъ образахъ. И ряса його зъ доброи товстои шерсты спадала навкругы його такымы жъ довгымы фалдамы, и фалды переламувались такъ же гостро, впоперекъ, якъ и на вызантійськыхъ образахъ.

На другимъ боци канапы червонило повне, кругле лыце о. Хведора, неначе лыце товстого, свижого амура, що вышывають гарусомъ на подушкахъ, наляпавшы йому щокы червонымы ныткамы.

Вже въ хатахъ все поснуло, всюды стало тыхо, тилькы годыннықъ на стини цокавъ, линыво гойдаючы маятныкомъ.

Передъ пан-отцямы на столи, закрытому червоною шерстяною скатертю, мижъ двома свичкамы стоявъ повный графынъ горилкы. Проминня одъ свичокъ пронызувало пляшку зъ обохъ бокивъ, выгравало въ жовтій, чистій, якъ сльоза, горилци, заправленій пахучымы коринцямы,—бодяномъ, камaномъ та гвоздычкамы,—блыщало веселымы искрамы на ризаній затычци, на чыстыхъ, прозорчастыхъ бокахъ графына. Коло графына стояла тарилка зъ паляныцею и мысочка зъ вышневымъ вареннямъ.

— А що, о. Мойсей! Чы выпьемо по чарци?—запытавъ о. Хведоръ.

О. Мойсей такъ смутно, такъ жалибно подывывся на графынъ, неначе винъ жалувавъ за якоюсь велыкою втратою, неначе въ його або дытына вмерла, або кони вкрадено. Ажъ прытухлы його чорни очи, а темне, чорнувате лыце стало ще темнійше.

— Хиба жъ ты не знаешъ, що мени не можна пыты?—одказавъ о. Мойсей.

— А що жъ мы отсе робытымемо въ гостяхъ? Хиба будемо дывытысь одынъ одному въ вичи?

— Отой докторъ мене дуже лякае,—одказавъ о. Мойсей.—И позавчора казавъ моій Маріи Ивановни, щобъ я покынувъ горилку пыты, а то погано буде...

— А ты ймешъ виры докторамъ! Що не докторъ—то й брехунъ! Винъ говорыть, абы языкъ вертився.

О. Хведоръ закынувъ свою голову назадъ, пиднявъ у-гору свою коротеньку боридку и захихикавъ, показуючы два рядкы билыхъ зубивъ. Канапа затряслась, а блыжчи стильци ажъ нижкамы застукотилы объ помистъ.

— А я докторивъ не слухаю!—промовывъ дали о. Хведоръ.— Винъ мени скаже не йисты того й того, а я на злисть найимся та поздоровшаю. Докторъ каже, а ты робы на-выворитъ, тоди якъ разъ добре буде.

О. Хведоръ зновъ зареготався и налывъ дви чаркы горилкы. Запахло въ хати спиртомъ, кориннямъ.

— Будьмо здорови!—промовывъ о. Хведоръ и выпывъ прыцмокуючы.

Въ о. Мойсея ажъ слынка покотылась. Чудови пахощи торкнулы його фантазію, нагадалы йому про якись чудови сады теплого краю. Омана смаку разомъ зъ оманою фантазіи була дуже велыка. О. Мойсей нахылывъ голову нужче, не одрываючы очей одъ чаркы.

— Почынай бо о. Мойсей! Чого жъ ты скрывывся, якъ середа на п'ятныцю?

— Не можна, братъ, не можна! Ты жъ бачышъ, якъ я кашляю. Не дурно жъ казавъ докторъ, що въ мене зроду нахыльнисть до груднои болизни, бо въ мене шыя дуже довга.

— Хи, хи, хи!—зареготався о. Хведоръ.—Не одрубуваты жъ тоби шыи, щобъ можна було горилку пыты! Въ довгу шыю лучче тектыме, мовъ у лотокы... Ось попробуй!...

О. Хведоръ пиднявъ чарку проты свичкы. Крышталева чарка неначе засміялась проты вогню. Червоножовтый, чыстый напытокъ замыготивъ искоркамы, неначе въ йому грало литне марево, а чудови пахощи лоскоталы въ носи, въ горли, по языци.

О. Мойсея потягло до чаркы нибы двома мицнымы рукамы.— Веліе искушеніе!—промовывъ винъ.

— И що зашкодыть одна чарка?—вговорювавъ дали о. Хведоръ.— Чарка—то одна крапля, вона тоби горла всього не помочыть!

— Може й справди такъ!—промовывъ о. Мойсей, радый, що знайшовъ сяку-таку прычыну.

Що божого дня зарикався о. Мойсей пыты й курыты, але що божого дня знайде, було, якусь прычыну, щобъ розришыты нибы въ останній разъ; а потимъ—зновъ дававъ соби зарикъ, и зновъ знаходывся той капосный останній разъ. И теперъ—очи його повеселишалы. Винъ узявъ чарку, пиднявъ іи до свитла, подывывсь на неи любо, якъ маты на свою дытыну, и тыхенько почавъ цидыты въ ротъ, помалу задыраючы голову. Довго державъ винъ чарку коло рота, высмоктувавъ останню крапельку и, одирвавшы чарку, почавъ утягуваты въ ротъ свои сыни губы.

— Яке жъ то добро, отся горилка!—промовывъ тыхо о. Мойсей. И той розумный бувъ, хто іи выгадавъ!

Винъ схопывся зъ мисця и хотивъ налыты другу чарку. О. Хведоръ мыттю пиднявъ графынъ у-гору.

— Э, о. Мойсей, выбачай на сей разъ! Просывъ я тебе, а теперъ попросы ты мене! Ха, ха, ха!

О. Мойсей сылою узявъ пляшку и выпывъ другу чарку.

Перегодя о. Хведоръ закурывъ цыгарку. Першый свижый дымокъ дуже залоскотавъ у носи въ гостя.

— Не куры, будь ласка!—просывъ о. Мойсей.—Ты жъ знаешъ, що докторъ не дозволяе мени й курыты. Не дратуй мене!

— Одчепысь ты зъ своимъ докторомъ! Якъ його слухаты, то й зъ голоду вмерты треба.

— Скилькы разъ я зарикався курыты,—каже о. Мойсей,—одже не кыну! Покы не чую дыму, то й байдуже, а якъ курыть хто мени пидъ носомъ, то, здаеться, оддавъ бы все на свити, щобъ тилькы покоштуваты того поганого зилля.

— Колы хочешъ кыдаты, то не зразу, а помаленьку. Одного дня покуры трычи, другого дня – двичи. Отъ почны такъ зъ сього вечора!—На, куры!

— Може ты й правду кажешъ,—промовывъ о. Мойсей вже далеко веселійше.—Дай, покурю, та й закаюсь!

Закадылы пан-отци и поодкыдалы головы въ куткы канапы. И полылась ихъ розмова щыра, не потайна. Безъ жодныхъ свидкивъ, чужыхъ и своихъ ридныхъ, въ тыхій теплій свитлыци, середъ спокою темнои осинньои ночи, за чаркою доброи горилкы або налывкы—не разъ, було, пан-отци пробалакають цилу ничъ до свита. Вже матушка, выспавшысь, було выгляне зъ дверей, грымне на ихъ, та й зновъ засне, а пан-отци на те не вважають. Ничпа пизня доба, чарка горилкы розгортують душу, розвязують мову, додають красномовносты навить некрасномовній речи мовчуна о. Мойсея.

Батюшкы мовчалы, втягаючы въ себе дымъ, и буцимъ збиралы роскыдани думы, выбираючы ту, зъ котрои треба бъ початы розмову.

— Якъ же, о. Мойсей, твоя сим'я?

— Моя сим'я? Не благословывъ мене Богъ сим'ею! Не ростуть мои диты. Чы мене за що Богъ карае, чы я самъ нездоровый,

чы моя жинка така! Отъ и си диты, що позоставалыся жыви... чогось вже мызерніють, крывляться...

— Ты плачешъ, що твои диты вмирають, а мои вже й геть то жывучи. Такого ихъ, такого ихъ, що далеби, не знаю, що й діяты! Семеро однисъ я на кладовыще, а тамъ—спыть въ мене ажъ симъ дочокъ, а два сыны въ школи. Колы тоби скучно за мертвымы дитьмы, визьмы, будь ласка, въ мене зо-двое або зо-трое жывыхъ. Я тоби ще й подякую!

О. Хведоръ зареготався, ажъ стильци на тонкому помости застукотилы нижкамы.

— Чужи диты—не свои,—одказавъ о. Мойсей.

— Та ще й не мруть чогось!—промовывъ о. Хведоръ.—Отсе й захыріє дытына, стогне, мызерніє. Думаю: от-отъ умре! Одже и ни! А все та жинка! Якъ визьме коло його панькаты, тупцяты, якъ визьме прыпарюваты та прыпикаты, вылываты та облызуваты, то дывысь—вже моя дытына й очунює! Ха, ха, ха!...

— Грихъ тоби, о. Хведоръ, такъ говорыты про своихъ дитей!

— Та вже нехай хочъ и грихъ! У мене що на уми, те й на языци... Ха, ха, ха! А якъ ты соби, о. Мойсей, миркуешъ? Отсе въ мене симъ дочокъ. Я не личу сынивъ. Треба имъ справыты симъ суконь, та симъ сорочокъ, та симъ паръ черевыкивъ. Визьмы вдвое, то буде по чотырнадцять! А тамъ ще якъ почнуть выгадуваты свои вытребенькы, якись комирчыкы та стьожечкы, та блонды, та якесь дрантя, та якесь бисы-батька-зна що! Та все по моди, та по морди! Я тоби кажу, що на сылу велыку настачаю! А тутъ, знаешъ, ще до того вдалысь мои дочкы въ свого батька! Ха, ха, ха! вси симъ товсти, неначе симъ тучныхъ коривъ фараоновыхъ. Сьогодни справышъ одежыну, а черезъ тыждень—вже й тисна стала! Ще добре, що не вси доросли, такъ одежына переходыть зъ плечей на плечи...

— А хто жъ вcase ыненъ,—промовывъ о. Мойсей,—колы ты и самъ не згирше колесныцегонытеля Фараона. Гладшаешъ що-дня, ни-вроку тоби!...

— Ты й правду кажешъ, о. Мойсей. Недавно стулывъ я соби отсю рясу. Не жаль бы було, якъ бы не казавъ кравцеви, а то казавъ и наказувавъ: не шый же тисно, шый якъ можна шырше! Колы вчора дывлюсь—на плечахъ розлизлсся шытво! Я до попади, показую та лаю кравця. А вона мени якъ одрубала, та ще й пры дочкахъ:—Не кравець выненъ! Самъ разлазышся, то й одежа му-

сыть роздатись. Не зализна жъ!—Я покынувъ рясу та мерщій зъ хаты! Ха, ха, ха!... А тутъ, не тоби кажучы, ростуть дочкы такъ швыдко, якъ на дрижджахъ! У другыхъ дочкы и въ двадцять рокивъ ходять въ куценькій сукни, а въ мене—отсе мыне дочци трынадцять, іи хочъ заразъ замижъ давай! Одна другу доганяе... Не знаю, що й робыты на свити! Богословы знають, що въ мене не гуртъ то грошей, обмынають мою хату; або прыйидуть, об'йидять, обипьють, понюхають, та й пойидуть. А мои дочкы сыдять, хочъ и хороши,—врагъ ихъ не взявъ! Буду выдаваты, хто першый трапыться! Хочъ бы й за дякивъ! А де жъ я ихъ подиваю? До старшыхъ двохъ и богословы вже не прысватуються: кажуть, що стари, а имъ всього висимнадцятый та девятнадцятый рикъ!

— Чого се ты, о. Хведоръ, взявся за своихъ дочокъ? Воны жъ дурно не йидять твого хлиба? Воны коло всього, а твоя матушка тилькы порядкуе.

— Оттакъ-пакъ! Ба ще бъ посидалы, та рукы поскладалы! Воны, бачъ, и робылы бъ, що тилькы плентали на п'яльцяхъ якесь свое дрантя. А я ихъ до пекарни! Робить, кажу, диты, самы на себе! На васъ слугъ не настачышъ. Нехай роблять и коло печи, и на городи, нехай хлибъ печуть, обидаты варять у жныва, прядуть. Тилькы не пускаю зъ сорочкамы на ричку та на поле.

О. Хведоръ зновъ поналывавъ горилкы у чаркы.—Будьмо здорови!—промовывъ винъ, выпывъ и закусывъ вареннямъ.—Прошу покорно, о. Мойсей!

— Ой, боюсь, боюсь! Лыхо мени зъ сією горилкою! Хтось лукавый выгадавъ іи на мое лыхо!

— Пый бо! чого ты? Дома соби будешъ писнюкаты, а въ гостяхъ „розришеніе на вся: вына и елея.“

— Воно й справди, що я въ гостяхъ! Не пытыму вже дома,—промовывъ о. Мойсей, а самъ скоса прывитлыво поглядавъ на ясну, блыскучу, якъ зоря, чарку горилкы.

Выпылы зновъ по чарци. О. Мойсей довго смакувавъ, обсмоктуючы свои сыньовати губы.

— Грымаешъ ты, о. Хведоръ, на дитей. А въ мене жъ то, въ мене—швыдко не буде ни дытыны, а ни щастя, ни хатыны, якъ спивають у писни! Чы воно пороблено, чы воно наслано? Кажуть, що моя хата закладена майстрамы на дытячу смерть... И въ старого батюшкы мерлы диты. Я вже й воду святывъ, изновъ святывъ уси хаты, вже й пытавъ мижъ старымы людьмы...

О. Мойсей зигнувъ шыю карлючкою, а голова звысла на груды.

— Богъ-зна чого ты журышся, о. Мойсей!—каже о. Хведоръ.— И хочеться тоби того клопоту? Я й не радъ, а диты родяться та й ще родяться, и не знаю, колы тому кинець буде! Може воно тымъ, що я люблю свою матушку такъ, якъ любывъ и передъ винцемъ. Що не гляну на неи, що не поцилую, то й пивъ дытыны! Моя матушка—акы лоза плодовыта, нивроку ій, якъ спыть та не чуе, то нехай и не вадыть. Що-року, що-року, що-року!...

О. Хведоръ зареготавсь, ажъ помистъ задрыжавъ, а стильци затанцювалы нижкамы.

— По сій мови будьмо здорови!—промовывъ винъ, налываючы по чарци.

— По сій мови можна й мени,—додавъ о. Мойсей.

— Та пый разомъ, не смакуй!—прыказавъ о. Хведоръ, регочучысь дрибно.—И чаркы чорты-батька-зна яки пороблено! Выпьешъ —мовъ муху проковтнешъ.

О. Моисей не сперечався, ковтнувъ хыльцемъ, и тилькы втягувавъ, по своему звычаю, обыдви губы въ ротъ.

— Казавъ я тоби, о. Моисей, що выдамъ дочокъ за того, хто першый трапыться, чы винъ буде дякъ, чы мужыкъ, чы цыганъ, чы ляхъ... одже жъ я такъ швыдко и зроблю. Внадывся до моихъ дочокъ якыйсь ляшокъ. Ходыть, та й ходыть, трохы не що-дня. Дочкы й ради, бо звисно—вже дивчата на пори, регочуть, та жартують зъ нымъ. А ляшокъ зъ себе дуже не поганый, веселый, брехунъ, точыть баляндрасы моимъ дочкамъ. Тилькы чынъ на йому бисъ-батька-зна якый! Винъ якогось пана пидпысаря пидпысарь, чы що... Фамылія його—Серединськый. Прыйихало воно сюды на økономію недавно таке мыршаве, обшарпане, мызерне, замлиле и называе себе шляхтычемъ. Попереду було мене обмынае: знать соромывся свого дрантя; а якъ облатався, обшывся, ставъ на панка схожый, тоди почавъ до мене пидступаты та все смилывійше та смилывійше. Потимъ дывлюсь—вже и влизъ въ мою хату. А зъ дочкамы—куды тоби: наче зрисъ у панськыхъ будынкахъ. И теперычкы ходыть трохы не що-дня. Мени вже и наскучае, бо треба зъ нымъ панькатысь, колы впустывъ до своеи господы... Будьмо здорови!

Выпылы и закусылы. О. Хведоръ перехылывъ порожню пляшку надъ чаркою.

— Чы се мы вже й выхылылы повный графынъ? Чы не тымъ, що ты, о. Мойсей, маешъ якусь прырождену нахыльнисть до... до чарочкы? Ха, ха, ха!

— Якъ выпылы, то господарь ще прынесе,—одказавъ о. Мойсей.

О. Хведоръ скынувъ чоботы, пидгорнувъ полы, взявъ графынъ и, тыхесенько закрадаючысь, якъ китъ до мыши, пишовъ у другу темну хату точыты горилку зъ барыльця. Середъ тыши ночи чуты було дуже выразно, якъ горилка стыха булькотила зъ барыльця, влываючысь у пляшку и шелестячы по бокахъ скла.

Колы се щось заворушылось и загомонило въ другій темній хати.

Въ одчынени двери, якъ той херувымъ зъ небесъ, вылетивъ о. Хведоръ. Одъ швыдкого рушення полы його рясы литалы на повитри, якъ двое крылъ, а волосся на голови пиднялося вгору, якъ легкый пухъ. Въ рукахъ у його бувъ превелыкый бутыль доброи горилкы.

— Охъ мени лыхо!—промовывъ о. Хведоръ, озыраючысь на темни двери, нибы звидтиль за нымъ гнався домовыкъ.

— Моя матушка почула, що я горилку точу, та такъ нагнала, що я на сылу втикъ. Колы бъ лышъ не прыбигла та не одняла бутля!

О. Хведоръ поставывъ бутля пидъ стилъ, але, прыслухавшысь, що знову все поснуло й затыхло, вытягъ и поставывъ на столи.

— Будьмо здорови! Помершымъ чарка, а намъ горилка!—промовывъ о. Хведоръ.

Выпылы й закусылы.

— Сміешся ты зъ мене,—каже о. Мойсей,—що моя Марія Ивановна забороняе мени пыты, а самъ, бачу, не згирше боишся своеи жинкы!

— Этъ, о. Мойсей! Все то твои доктори нашкодылы! Набрехалы моій попади, що мени горилка шкодыть, бо въ мене шыя дуже коротка. Бачъ—вирь дурнямъ! И довга шыя—не пый, и коротка шыя—не пый! Страхають мене параличемъ. Одынъ дидько: и пыты—вмерты, и не пыты—вмерты,—лучче жъ пыты и вмерты! А ну, о. Мойсей, чы правду жъ кажуть доктори? Чы стукне мене паралычъ?

О. Хведоръ налывъ, выпывъ и замовкъ, неначе ждучы паралича.—Ни, нема апоплексіи!—промовывъ винъ.—Теперъ же смилыво! маршъ впередъ!

Зновъ налылы чаркы й повыпывалы сміючысь.

— Про що пакъ мы булы розговорылысь?—спытавъ о. Хведоръ.

— Про якогось Серединського...

— Эге! Такъ знаешъ, внадывся до мене той панокъ Серединськый. Ходывъ попереду самъ, а се вже почавъ ходыты зъ нашымъ сусидою, помищыкомъ Хоцинськымъ. А знаешъ, якъ я познайомывся зъ тымъ Хоцинськымъ?

— А якъ?

— Дуже чудно й смишно! Чы до тебе прыходылы панкы кумамы держаты до хреста мужычыхъ дитей?

— Прыходылы передъ повстаннямъ и не разъ, а се щось и пересталы,—одказавъ о. Мойсей.

— Ото жъ и до мене, було, отсе й несуть хрестыты мужычу дытыну: кумою—молодыця, а кумомъ—панокъ изъ заводу. Що се сталося зъ панамы?—думаю було соби. Попереду дерлы шкуру зъ людей, а се почалы брататысь, пыты горилку зъ нымы, обниматысь та цилуватысь. Щось воно та йе... Ажъ воно такъ и выйшло! Выпыймо, о. Мойсей!...— Разъ якось прынеслы дытыну до хреста. Кумою—молодыця, а кумомъ—якыйсь незнайомый панъ, здоровый, пузатый, зъ маленькымы, тонкымы нижкамы,—достоту неначе хто пидперъ барыло двома паличкамы. Рекомендуеться мени, що винъ такый и такый помищыкъ, блызенькый мій сусида и прынисъ до хреста дытыну свого робитныка, доброго й вирного, знаючы звычай одъ хреста не цуратыся. А я соби думаю: дай трохы пожартую зъ паномъ, щобъ не дуже його розбирала охота держаты до хреста дитей. Веду кумивъ у першу хату и почынаю хрестыты дытыну по всимъ правыламъ: чытаю помалесеньку, выразно, слово за словомъ, а дякъ зъ паламаремъ прыспивують. Стоить мій панъ, перекыдаючы зъ ногы на ногу свое барыло. А я чытаю та й чытаю, та спиваю! Дывлюсь—мій панъ вже сопе, а зъ лоба питъ горохомъ котыться, а я чытаю, та чытаю! Ха, ха, ха! Нехай,—думаю,—покоштуе, що йе на свити дещо й важке. Дывлюсь—вже блызенько кинець. Я перемахнувъ на молебинь, давай вычытуваты одынъ, потимъ другый. Хоцинському давъ на рукы дытыну. Винъ червоніе та сыніе—от-отъ упаде! Годи, думаю, буде панъ до новыхъ віныкивъ пам'ятаты, якъ о. Хведоръ хрестывъ дытыну. Ха, ха, ха! Навписля чую—мій панъ ажъ заслабъ: мабуть одстоявъ ногы. Такъ то мы й познайомылысь. Ковтай муху, о. Мойсей!

— Ни, щось мало пожывку зъ сіеи мухы! Буду ще кгедзивъ ловыты, або-що.

О. Мойсей доставъ зъ другого стола стаканъ, налывъ трохы не повенъ и почавъ дудлыты.

— Отъ и почавъ Хоцинськый до мене ходыты; просыть и до себе, дае мени гостынци, шле мени зъ заводу по голови цукру. Бачу—годыть мени, тупцяе коло мене. А якъ прыйде до мене въ гости, вьеться коло моихъ дитей, тырыть имъ у рукы польськи кныжкы, цвенькае до ихъ по-польськы. Моя друга дочка захопыла десь зо двое польськыхъ сливъ. Винъ іи хвалыть розхвалюе передо мною, нибы вона найкраща, найрозумнійша од усихъ моихъ дитей... Мій старшый сынъ, яко фылософъ, заразъ постеригъ, що Хоцинськый мае соби де-що на уми. А я й давно те запрымитывъ, та—думаю—бисъ тебе беры! Зъ твоеи праци не буде корысты тутечкы, а мени все такы выгода: и цукоръ дурно дае, и поле дае, и дрова дае. Не завдаваты жъ мени панови брехни, та ще и въ своій господи! А часомъ, якъ у чому пустому, то ще й потакаю. А винъ радый, ажъ у гору скаче, та шле мени гостынци; а мы зъ жинкою сміемося зъ пана! Ха, ха, ха! За здоров'я нашыхъ непроханыхъ благотворытеливъ! Пый же, о. Мойсей!

— Та наши паны,—промовывъ о. Мойсей,—такы догождають батюшкамъ, хто вміе килька сливъ цвенькнуты по-польськы. И я, гришный, колысь ненарокомъ, для штукы, промовывъ сливъ двое по-польськы до свого пана. Заразъ на другый день прыславъ хуру дровъ! За дви слови!

— За те жъ пидставляють воны стильця тому, хто не годыть имъ!—промовывъ о. Хведоръ.—Чы чувъ про благочынного зъ Куцого? Якъ його обговорювавъ помищыкъ Понятивськый передъ архыйреемъ, передъ стороннимы людьмы, передъ панамы за обидомъ тоди, якъ викарный йиздывъ по епархіи! Де жъ пакъ! Выдумавъ якусь исторію, нибы його свыня вскочыла въ попивъ огородъ. Пипъ давъ ій сто ризокъ, веливъ звязаты й одислаты соцькымъ у станъ вкупи зъ прошеннямъ на „оную безпокойную рябу панську свыню."

О. Хведоръ зареготавсь, налываючы горилкы въ чарку, ажъ горилка перелылась черезъ край.

— Мій Хоцинськый годыть,—говорывъ дали о. Хведоръ,—не тилькы мени, але навить и нашымъ мужыкамъ. Вже чую, що винъ ни зъ сього, ни зъ того ставыть людямъ обиды, наймае

музыкы, тупцяе коло ихъ, самъ частуе горилкою. Бо винъ пам'ятае, що въ повстання польське наши мужыкы нахвалялысь вырызаты до-тла всихъ ляхивъ, щобъ и духу ихъ тутъ не пахло, та жалкують, що того не зробылы и тилькы ждуть другого повстання. Винъ навить самъ мени говорывъ про те колысь за чаркою горилкы. А мужыкы з'йидять обидъ, а писля кажуть, що панъ и добрый, якъ бы не ляхъ; а то такы ляхъ, а якъ ляхъ, то й ворогъ! Хоцинськый и самъ недавно жалився на нашыхъ людей. Такый, каже, тутъ проклятый, завзятый народъ: ніякъ не прыгорнешъ до себе! Иста козаччына, той запорожськый, гайдамацькый духъ! Дурно, думаю, ты, ляше, втрачаешся на обиды та музыкы! А ще сміе теревеньты моимъ сынамъ, що польська мова, якъ не теперъ, то швыдко буде потрибна на Вкраини!

— И справди, чудна та Польща!—промовывъ о. Мойсей.— Сама лежыть звязана, скручена, на сылу дыше, а ще такы простягае голову, щобъ когось угрызнуты, шукае зубамы, щобъ когось укусыты.

— Будьмо здорови, о. Мойсей! Закушуй бо, а то на голову буде важко!... Отъ и почавъ ходыты Хоцинськый зъ Серединськымъ. Чы не мостыться винъ у сваты до моихъ дочокъ?

— Ой, не хапайся, о. Хведоръ, зъ сватаннямъ! Пытай людей!

— Добре тоби говорыты, колы тоби на шыи не сыдыть симъ дочокъ!

— Колы бъ мени хочъ одну дочку! Вже я й хаты святывъ, и пшеныцю сіявъ на чотырьохъ рогахъ дома. Пшеныця посходыла, —значыть мисце благословенне...

— Знаешъ, що зробы, о. Моисей? Об'йидь ты голый середъ дня верхомъ на лопати трычи кругомъ хаты, та прочытай на бигу трычи „Отче нашъ,“ тоди певне такъ поперелякуешъ домовыкивъ, що не потраплять, куды й втикаты! Ха, ха, ха!

О. Мойсей пиднявъ голову,—думавъ почуты щось путне, але заразъ схылывъ іи внызъ, осмихнувшысь.

Отъ ходыть до мене Хоцинськый та годыть мени. Недавно отсе прыславъ мени деревни на повитку.

— Чы й той панъ годывъ тоби, що попереду бувъ тута?—спытавъ о. Мойсей.

— Де тамъ тоби! Той бувъ зъ багатыхъ, значныхъ ляхивъ, зъ арыстократіи—проклятый та гордый, якъ сатана! Йому, мабуть,

здавалось, що винъ и теперъ пануе на Вкраини, якъ було колысь за царя Гороха.

— А хиба жъ и не панувалы ляхы въ насъ? Що хотилы, те й робылы. Не було имъ упыну,—одказавъ о. Мойсей.

— Якъ прыйихавъ до насъ той старый панъ, я накынувъ свою скуфію, надивъ найновійшу, найпросторнійшу рясу, та й пишовъ до його. Думаю—и познайомлюсь, и поговорю за квытъ на дрова. Бо тоди, бачъ, паны давалы намъ дрова зъ свого лису. Оповистывъ його черезъ лакея. Колы се—выходыть до мене пузань у шляхроци зъ люлькою въ зубахъ на довженнимъ цыбукови. Надувся, насупывся и заступывъ мени двери до гостыннои и почынае пытаты, чого мени треба, якъ того мужыка, а систы й не просыть. Э, думаю, бисъ бы твоему батькови! Не годыться жъ мени стояты коло порога та ще й въ скуфіи.—Выбачайте, кажу, пане, але ни вамъ, ни мени не прыходыться говорыты навстоячкы! Взявъ я, мынувъ його, пишовъ у гостынну та й лагожусь систы въ самому бильшому кресли, а його прохаю систы коло себе. Винъ тоди ни въ сыхъ, ни въ тыхъ,—такъ йому погано стало. Поставалы мы обыдва коло фотеливъ та й почалы вгнизджуватысь. Ніякъ не влизу въ прокляте кресло—таке вузьке! Колы дывлюсь—и панъ застрягъ и не влизе дали.—Ха, ха, ха!—зареготався я, а панъ и соби за мною.—Шкода, кажу, пане, не за-для насъ роблена ся мебель! Сидаймо на софи!—Сивъ я, та й упирнувъ у пружыны до самои земли, а панъ упирнувъ зъ другого боку. Сыдымо мы—тилькы головы наши выдко, мовъ десь за горамы выглядаемо; а софа—трись! лусь! трись! та все трищыть помаленьку. Отъ же зъ того часу и почавъ ласкавійше зо мною поводытысь, почавъ руку подаваты... Выпыймо жъ, о. Мойсей, за вичну пам'ять шляхецького польського гонору! За ихъ бундючнисть давню!

Выпылы й закусылы.

— Э, о. Мойсей! ты, бачу й честы не знаешъ! Дывысь, вже горилкы тилькы на дни!—промовывъ о. Хведоръ, трясучы останньою горилкою, котра былась объ пляшку, ажъ скло дзвенило. Якъ же я добуду теперъ другого бутля? Треба рачкы лизты въ ту хату, бо матушка почуе.

О. Хведоръ зновъ, ступаючы навшпынькы, пирнувъ у темни двери. Але матушка, мабуть, звыкла навить черезъ сонъ стерегты барыльця и пляшокъ зъ горилкою, заразъ заворушылась. О. Хве-

доръ, наче архыстратыгъ зъ небесъ, вылынувъ прожогомъ зъ темнои хаты, держачы на рукахъ чымале барыльце, въ котрому горилка жалибно плескалася въ порожньому мисци.

— Благовиствуй, земле, радость велію!—каже о. Мойсей.

— Не дуже й велію, бо тилькы на дни, та й то простои, ненастоянои! Не потрапывъ, бо въ хати поночи...

— Дарма! Давай покоштуемо, яка вона!

— Якъ же твои сыны?—спытавъ о. Мойсей, піймавшы доброго кгедза зъ стакана.

— Якъ? Васыль вже въ фылософіи, вчыться дуже добре, а меньшый и доси въ ныжчыхъ класахъ. Выгнався ажъ до неба, а дурный, якъ треба. Не хоче вчытысь! Така шельма, таке ледащо! Мабуть тымъ, що въ батька свого вдався... Ха, ха, ха!

О. Хведоръ зареготавсь, ажъ одна дытына закрычала зпросоння.

— Хиба жъ ты не вчывся въ школахъ?—спытавъ о. Мойсей.

— Якый тамъ недовирокъ його вчывся бъ! Ще въ бурси сякъ-такъ. Вчытели добре пryганялы, а я дуже боявся катаржнои лозы! Разъ далы такои прочуханкы, що й доси пам'ятаю. Було, ажъ сльозы тоби котяться, а такы вылупышъ тыхъ проклятыхъ латынивъ та грекивъ, якъ „Отче нашъ"! Перевелы мене въ семынарію, зачувъ я волю. Дывлюсь—авдыторивъ немае, грекы та латыны валяються въ насъ по-пидъ лижкамы. Не вывчышъ лекціи—професори й слова не кажуть. А тутъ ще й не вызывають! Эге, думаю я, ажъ ось де лахва! Кыдай, Хведю, кныжкы та гуляй! Гуляю я та гуляю—кныжкы и въ рукы не беру. Колы зыркъ—чытають на конференціи, що такого то раба Божого Хведора Чепурновського „по малоуспишію и маловозрастію" зоставыты въ тимъ же класи на другый курсъ, то-бъ то ще на два рокы. Отъ и попасавъ я, трохы покаявся, перевелы мене трохы не въ першому разряди. А въ фылософіи, якъ закоштувавъ я волю мысли, якъ и подобае фылософови,—покынувъ я зновъ кныжкы. Гулявъ, гулявъ ажъ до кинця курса—ажъ остобисило! Зберемось, було, та все молоди, весели товарыши, пьемо, танцюемо, спиваемо, въ карты граемо!... Охъ, що то за часъ бувъ хорошый, вильный! Наши ченци-начальныкы бдять та моляться,—за насъ, мабуть, та за наши грихы. Куды имъ встерегты по ночахъ такыхъ соколивъ, такыхъ запорожцивъ?!...

О. Хведоръ выпроставъ груды й спыну, взявся въ бокы и закынувъ голову. Його постать и справди була запорожська.

— Якъ же тебе перетяглы въ богословськый класъ? Хиба за уши?

— Де тамъ! Трапылось мени таке щастя, що мене на экзаменахъ и разу не спыталы и не зачипалы! Ректоръ любывъ выклыкаты тилькы тыхъ, котри булы запысани въ запысяхъ пидъ цыфрою, а я николы пидъ нею не стоявъ—ни пидъ 5-ма, ни пидъ 10-ма. А въ класи, було, дуже везе. Часомъ, було, визьму зъ гульни та й вывчу лекцію жартуючы. Дывлюсь—якъ разъ вызвуть! А де не вывозыло, то вже, було, покійный батько вывозыть чы гришмы, чы цукромъ, чы борошномъ. Такъ я доплывъ до берега щаслыво, безъ кораблекрушення, якъ и багато нашыхъ доплывало. А зъ консысторіею справа швыдка: втырывъ у рукы килька рубливъ, кому треба, та й парафія йе!... Выпыймо, о. Мойсей, якъ мы колысь выпывалы, якъ стоялы въ Качуренка! Пом'янимо дни нашои славы, нашыхъ веселыхъ молодощивъ...

О. Мойсей добре помынавъ свои молодощи, бо дудлывъ безъ перервы зъ свого здорового стакана, не дожыдаючысь частування

— Але, дывысь, о. Мойсей!—крыкнувъ о. Хведоръ,—вже й барыльце порожніе!... Потрывай! роскажу я твоій Маріи Ивановни!

— А я твоій Маріи Васыливни,—одказавъ о. Мойсей.

— Ой, не кажы, братику!

— А не скажешъ моій? Якъ не скажешъ, то я й твоій не скажу.

— Вже и въ викнахъ сиріе, и небо свитліе, свитъ недалечко... Чы не оддыхнуть намъ, о. Мойсей?

О. Мойсей тилькы звисывъ голову ще ныжче на груды.

— Чы потрапымъ до нашои постели?—спытавъ о. Хведоръ.

— Потрапымо, абы тилькы зъ мисця зрушыты!—одказавъ о. Мойсей.—Пидведы мене, а я тебе.

Побралысь пан-отци за рукы и, пидводячы одынъ одного, всталы и тыхенько подыбалы до постели. Ни одынъ зъ ихъ не заточывся а ни тришечкы, покы дійшлы до другои хаты!

— Знаешъ, о. Хведоръ, яка мени прыйшла думка?... Якъ то мы вдвохъ подужалы вкласты въ копы стилькы горилкы? Одже жъ мы выпылы якъ разъ мабуть по два бутли.

— Я думавъ, що тоби й справди путня думка прыйшла въ голову!

Пан-отци полягалы и ще довго балакалы—що дали, то тыхше.

— Ну що, о. Мойсей, якъ бы писля сього всього та складты нас до купы! Ой, ой, ой! Якый бы то зъ насъ выйшовъ велыкый пипъ! Мабуть, якыйсь протоерей, або архыерей!....

— Ни, Богъ зъ нымъ!—одказавъ о. Мойсей.—Теперъ зъ одного мене, або зъ тебе выйшовъ бы цилый прычетъ церковный. Одже жъ тіеи горилкы, що ты выпывъ, стало бъ на ввесь прычетъ!

— Чы не выпыты намъ ще до подушкы?—спытавъ о. Хведоръ.— Тутъ въ моій келіи йе зъ пляшка настоечкы... Я ховаюсь такы одъ своеи жинкы.

— Якъ выпыты, то й выпыты! Я николы не цураюсь того добра.

О. Хведоръ доставъ пляшку з-пидъ якыхсь паперивъ,— здаеться, „Епархіальныхъ Вѣдомостей," завишаныхъ одежою, сивъ на лижку, выпывъ самъ и почастувавъ о. Мойсея.

— Ой, добра жъ ся настоечка!

— Ну, выпьемо за своихъ овець, за пасомыхъ!

Выпылы.

— Ну, выпьемо за протоереивъ и архыереивъ!

Выпылы.

— Выпьемо „за хрыстолюбывое воинство"! Йому перше мисце! Куды жъ намъ до ихъ, о. Мойсей!

— Ну, выпьемо ще в-останне—„на сонъ грядущыхъ",—додавъ о. Мойсей.

— Одже жъ ты, паноче, здаеться, пывъ бы й черезъ сонъ,— одказавъ о. Хведоръ.

Полягалы пан-отци и довгенько гомонилы щось, вже не слухаючы одынъ одного.

— Якъ твоя Марія Ивановна сама дома?—спытавъ о. Хведоръ

— Що? що таке? Гуска Ивановна, заправлена на горилци...— замоловъ нисенитныцю о. Мойсей та й заснувъ...

Панасъ Мырный.

(Псевдонимъ).

Мырный Панасъ—псевдонимъ одного зъ найталановытійшыхъ пысьменныкивъ украинськыхъ. На поле пысьменства выступывъ Мырный р. 1872 поэзіею „Украина“, надрукованою въ „Правди“. Потимъ появляються його оповидання, повисти та романы: „Лыхый попутавъ“, оповидання (1872), „П'яныця“, оповидання (1874), „Лыхи люде“, повисть (1877), „Хиба ревуть волы, якъ ясла повни“,—романъ, напысаный спильно зъ другымъ пысьменныкомъ украинськымъ Иваномъ Билыкомъ (1880), „Повія“—романъ зъ народного життя, ще не скинченый (Рада, 1883—1884), „Якъ ведеться, такъ и жыветься“, —образкы зъ жыття (Рада, 1884), „Ловы“, оповидання (Ватра, 1887), „Казка про Правду та Крывду“ (Правда, 1889), „Морозенко“, оповидання (Кіевск. Старина. 1898). Опричъ того, Мырный напысавъ килька образкивъ зъ подорожи, комедіи—„Перемудрывъ“ (1886) и „Згуба“ та драму „Лымеривна“ (1892) и переклавъ на украинську мову „Гайявату“ Лонгфелло, „Короля Лира“ Шекспирового, „Слово о полку Игоревимъ“ та ин. Оповидання „Лыхый попутавъ“, та „П'яныця“ выдано р. 1886 у Кыиви зъ назвою „Збираныця зъ ридного поля“. Творы Панаса Мырного—се справжня окраса украинського пысьменства, бо вызначуються глыбокымъ змистомъ, малюючы соціяльни видносыны середъ нашого народа, пластычностю óбразивъ, художныцькымъ обробленнямъ та прегарною народною мовою.

Литература: 1) Огоновськый—Історія..., ч. III; 2) Петровъ—Очерки исторіи украинской литературы XIX ст. 3) В. Г.—библіографычна замитка про повисть „Повія“ (Кіевская Старина, 1883, кн. VI), 4) Познанскій—библіографычна замитка про „Збираныцю зъ ридного поля“ (Кіевская Старина, 1886).

Польова царивна.

Зъ романа „Хиба ревуть волы, якъ ясла повни“.

На двори весна вповни. Куды не глянь—скриз розвернулося, роспустылося, зацвило пышнымъ цвитомъ.

Ясне сонце, тепле й прыязне, ще не вспило наложыты палючыхъ слидивъ на землю: якъ на Великдень дивчына, красуеться вона въ своимъ роскишнимъ убранни. Поле—що безкрайе море—скилькы зглянешъ—розислало

зеленый кылымъ, ажъ сміеться въ очахъ. Надъ нымъ сынимъ шатромъ розип'ялось небо—ни плямочкы, ни хмарочкы: чысте, прозоре — поглядъ такъ и тоне... Зъ неба, якъ ростоплене золото, ллеться на землю блыскучый свитъ сонця; на ланахъ грае соняшня хвыля, пидъ хвылею спіе хлиборобська доля. Буяе вона вгору; зеленіе, якъ рута... Легенькый витерець подыхае зъ теплого краю, перебигае зъ нывкы на нывку, жывыть, освижае кожну былынку... И ведуть воны мижъ собою тыху-таемну розмову: чутно тилькы шелестъ жыта, травыци. А згоры лыне жайворонкова писня: доносыться голосъ, якъ срибны і дзвиночокъ, тремтыть, перелываеться, застыгае въ повитри... Перерывае його перепелячый крыкъ, зирвавшысь вгору; заглушае докучне сюрчання трав'яныхъ коныкивъ, що якъ не розирвуться — и все те злываеться до купы въ якыйсь чудный гоминъ, врываеться въ душу, розбуркуе въ ній добристь, щыристь, любовъ до всього. . Гарно тоби, любо, весело. На серци стыхають негоды, на думку не лизуть клопоты, добра надія обгортае тебе добрымы думкамы, бажаннямы... Хочеться самому жыты й любыты, бажаешъ кожному щастя. Не даромъ въ таку годыну —абы недиля, або яке свято—хлиборобы выходять на поле хлиба обдывлятысь.

Оттакои саме поры, въ недиленьку, пиcля раннього обиднього часу, тымъ шляхомъ, що, звывшысь гадюкою, пославсь одъ велыкого села Писокъ ажъ до славнаго колысь Ромодану, йшовъ молодый чоловикъ. „Не багатого роду!"—-казала проста свыта, накынута на-опашкы.—„Та чепурнои вдачи",—одмовляла чыста, била, на грудяхъ вышывана сорочка, выглядаючы з-пидъ свыты. Червоный зъ кытыцямы поясъ телипався до колинъ, а высока сыва шапка зъ решетыливськыхъ смушкивъ, перехыляючысь на бакиръ, натякала про парубоцьку вдачу...

Ишовъ справди парубокъ. На першый поглядъ йому, може, литъ до двадцятка добиралося. Чорный шовковый пухъ тилькы що высыпався на верхній губи, де колысь малося буты вусамъ; на мовъ стесаній бородци де-де понялось тонке, якъ павутыння, волоссячко. Нисъ невелычкый, тонкый, трохы загостреный; темни, кари очи—тежъ гостри; лыце довгобразе—козаче; ни высокого, ни ныզького зросту, тилькы плечи шыроки та груды высоки... Отсе й уся врода. Такыхъ парубкивъ часто й густо можна зустриты по нашыхъ хуторахъ та селахъ. Одно тилькы въ сього не абы-яке — дуже палкый поглядъ, быстрый, якъ блыскавка. Нымъ

свитылась якась незвычайна смилывисть и духова миць, разомъ зъ якоюсь хыжою тугою...

Парубокъ плывся повагомъ, позакладавшы рукы назадъ себе, позыравъ навкругы своимы блыскучымы очыма, иноди зупынявся й довго розглядавъ зелене ныв'я; то знову йшовъ, то зновъ становывся де-небудь на згирку и зновъ оглядавъ поле. Ось перейшовъ и драный мисточокъ посередъ лукъ на нызыни, на балци. Пидъ нымъ ще не высохлы весняни калюжи—ажъ зацвилы, позеленилы: кумкають въ ныхъ жабы рано й вечиръ. Отъ опынывсь на невелычкимъ горбку по той бикъ мисточка, ставъ, обернувся лыцемъ до його, глянувъ на рудку, перевивъ поглядъ на крайне жыто.—Одже тутъ кращи хлиба, нижъ пидъ селомъ,—подумавъ самъ соби,—тутъ, мабуть, сыльнійшый дощъ пройшовъ... Зновъ повернувся и рушывъ дали.

Спустывшысь въ долыну, повернувъ зъ курного шляху на обнижокъ и пишовъ помижъ зеленымы жытамы. Ось не дійшовъ до однiеи нывы, нахылывся, вырвавъ пры самимъ корени пучокъ жыта, глянувъ на його, дали глянувъ на ныву—и лыце засвитылось одрадою.—Отъ де моя праця,—немовъ казалы його очи,—не марно потрачена: вона зробыла зъ мене чоловика, хазяина!.. Повертившы въ рукахъ вырване жыто, винъ скынувъ очыма на другый бикъ межи, знову глянувъ на свою ныву, наче ривнявъ дви ныви мижъ собою, и промовывъ въ голосъ:—Бачъ... на нашому поли жыто краще, нижъ у дядька Кабанця: мое таке густе та гонке, а въ його—ледве одъ землы одлизло, нызеньке, жовте, засмоктане...

Не вспивъ доказаты останнього слова, чуе—недалеко, з-за жыта, хтось спивае... Винъ прытаивъ духъ, насторожывъ вуха, слуха... Голосъ тонкый, гнучкый, дзвинкый, такъ и росходывся на вси бокы—то розлягався въ высокимъ простори, то слався по земли, по зеленыхъ жытахъ, то замиравъ оддалекы на поляхъ розлогыхъ, то влывався въ душу якымсь несвидомымъ щастямъ...

Парубокъ стоявъ, якъ зачарованый. Йому здалося—винъ зроду не чувъ такого свижого, гнучкого голосу. У його въ очахъ засвитылась одрада; лыце прояснылось, наче хто збрызнувъ його свижою водою; серце затипалось, немовъ хто доторкнувся до його.

— Хто бъ се?—подумавъ винъ, та й пишовъ на голосъ.

Не встыгъ ступыть десять ступнивъ, якъ писня стыхла—тилькы одна луна iи бренила ще надъ головою у його. Ще сту-

пинь, ще... зашелестило жыто, заколыхалося, немовъ у йому щось борсалось, былось... Ще хвылына—и зъ жыта заманячила дивоча постать... Парубокъ ставъ. Дивчына, якъ перепелка, знялась—и помчалась вподовжъ нывы. Нызенька, чорнява, заквитчана польовымы квиткамы, вона й трохы не схожа була на селянокъ, часто запеченыхъ сонцемъ, высокыхъ, иноди дуже неповоротныхъ дивчатъ. Маленька, кругленька, швыдка и жвава, одягнена въ зелене убрання, мижъ высокымъ зеленымъ жытомъ, вона здавалася русалкою...

Парубокъ спершу, мабуть, такы чы й не прыйнявъ іи за ту польову царивну, бо стоявъ якъ укопаный, ростягшы й безъ того довгобразе лыце, шыроко роскрывшы здывовани очи...

Дивчына одбигла трохы й соби стала. Озырнулась, глянула на його веселымы очыма, усмихнулась свижымъ молодымъ лычкомъ. Тутъ іи краще розглядивъ парубокъ.—Чорне, кучеряве волосся, заквитчане польовымы квиткамы, чудово вылося коло билого чола; тоненьки пасма того чорного, ажъ полыскуваного хмелю спадалы на биле, рум'яне лычко, якъ яблучко налывчате; очи оксамытови, чорни,—здаеться, самъ огонь говорывъ нымы... Дви чорни бровы, мовъ дви чорни п'явкы, повпывалыся надъ очыма, злегенька прыкрытымы довгымы густымы віямы. Сама невелычка, метка й жвава, зъ веселою на выду усмишкою, вона такъ и вабыла до себе. Зелена байова керсетка, зъ червонымы мушкамы, червона въ букетахъ спидныця, на шыи дороги карали, хресты, золоти дукаты--усе гарно прыстало до хорошои дивоцькои вроды.

Вона стояла навпроты парубка, якъ намальована,—наче маныла його своею дывною красою. Не спускаючы іи зъ очей, винъ пидходывъ до неи.

— Чого ты тутъ ходышъ?—обизвалась вона перша.

— А ты чого хлибъ толочышъ?—не зовсимъ ласкаво одказавъ винъ.

— Хиба се твій хлибъ?

— Не чый же... А що?

— Цуръ тоби, якъ мене злякавъ!..—та й замовкла. Парубокъ и соби мовчавъ.

— А ты хто така?—трохы згодомъ пытае винъ, ковтаючы слова.—Де ты взялася? звидкиля сюды прыйшла?..

Дивчына почула, якъ тилькы чують дивчата, чого въ його запнувся голосъ; очи въ неи заискрылы, загралы...

— На вищо тоби?—прядучы нымы, вона пытае въ його.

— А чого жъ ты прыйшла сюды,. на чуже поле?—каже винъ.— Хто ты така? чого тоби треба тутъ?...—Чутно—ажъ духъ спира йому въ грудяхъ одъ кожного слова.

— Не ск-а-ж-у!—одмовыла вона на-ростягъ, осмихаючысь, и подалась трохы лычкомъ впередъ, згорнувшы пухки, били рукы попидъ ликтямы.—А прыйшла сюды, бо недалечко жыву... А ты хто?

— Сюды йды!—каже винъ, усмихаючысь и разомъ запрохуючы очыма.—Посидаемо тутъ... побалакаемо... я тоби й роскажу— хто я.

Якъ стрель стрельнувъ у дивчыну. Сплеснула въ долони, зареготалась та й помчалася буйнымы жытамы... Дали выскочыла на зелену луку, що красувалася польовымы квиткамы; потимъ повернула круто наливо, почесала ярыною; якъ билочка на деревыну въ лиси, такъ вона збигла прудко на згирокъ, стала, перевела духъ, озырнулася, осмихнулась, махнула правою рукою: „сюды мовъ!“— та, наче мана яка, спустылася внызъ—и скрылася за горою.

Парубокъ ни зъ мисця. Стоить та дывыться въ слидъ іи ще дывнійшымы очыма,—мовъ бы переглянувъ черезъ гору!... У вухахъ його ще вчувався іи голосъ свижый, тонкый, іи смихъ молодый та дзвинкый; передъ очыма, якъ та прычуда, манячила іи постать метка, жвава; йому усмихалося іи лычко биле, рум'яне, зъ яснымы очыма, зъ чорнымы бровамы; уся вона, зъ зеленою керсеткою, зъ червоною спидныцею, прывыджувалась йому, якъ жыва...

— Що се?—думавъ винъ.—Чы справди, чы ввыжаеться?... И видкиля бъ се?... чы не москаливна? такъ же, казалы, у москаля дочка вмерла... гм... Мовъ, бачся, на хуторахъ никого такого й немае... Хиба Хоменкова?—такъ же не блызькый свитъ одъ Хоменкового хутора сюды телипатыся... А выдно—хутирська: на сели, окримъ попивны, здаеться, никого пидхожого... Оже й не попивна: попивну я знаю—попивна не така, та й не пиде за п'ять верстовъ одъ села... Чыя бъ же се?...

Не розв'язавшысь зъ такою думкою, винъ выйшовъ на згирокъ—подывытысь, куды пишла дивчына. Було вже пизно. Дивчыны не видно, тилькы зеленилы то тамъ, то тамъ, обложывшысь полямы, хутирськи сады, якъ роскишни квитныкы, а мижъ зеленою лыствою вышняку, грушъ, слывъ та яблунь билилы чепурни хаточкы. Парубокъ постоявъ на згирку, помылувався красою

околыци, задывывся на одынъ хутиръ, на другый, прыгадувавъ хазяинивъ ихъ, перебиравъ у пам'яти ихъ дочокъ,—та плутаючысь въ догадкахъ, и повернувъ назадъ, до-дому.

Ишовъ винъ такою жъ тыхою ходою, якъ и сюды, а може ще й тыхшою та все думавъ та думавъ... А въ серци—почувавъ винъ—прокыдалось щось невидоме, чудне: и важко мовъ и легко, и сумно й весело, и хочеться спиваты, й хочеться плакаты... Сльозы не ллються, а голосъ рветься; несподиваный сумъ обнимае голову; думка думку гоныть; нигде прыстаты, ни за що зачепытыся—такъ и ганяе за маною... А передъ очыма—зелена керсетка, червона спидныця, знадный зъ усмишкою поглядъ, червони, якъ кармазынъ, уста, зъ котрыхъ выглядае рядокъ дрибныхъ, якъ перлы, зубивъ... Ажъ морозомъ сыпнуло йому по-за спыною...

— Отсе такъ!—промовывъ винъ у голосъ.—Чы не здуривъ, бува, я, чы не збожеволивъ?... Дома худоба не напована, а я блукаю тутъ—и думаты забувъ!—Та пидвившы голову, чымъ дужъ прыдавъ ходы въ ногы.

Ось незабаромъ и Пискы. На самому краю села, одъ выгону, стояла невелычка хатка, викнамы на шырокый шляхъ. З-за хаткы выглядалы невелычки хливци, повиточкы; трохы дали—тикъ, за токомъ—огородъ; а все кругомъ обнесено ызенькою лискою. Зразу выдно було, що то плець не дуже заможного хазяина. Не достаткы, а тяжка праця кидалась въ вичи. Хата хочъ старенька, та чепурна, била,—выдно, биля неи ходылы хазяйськи рукы; двиръ выметеный, чыстый; огорожа цила, хочъ и ызенька, а ворота дошчани-хрещати.

Недалечко видъ хатнього порогу стояла немолода вже молодыця, бидненько зодягнена, и, розсыпаючы зъ мыскы зерно, голосно склыкàла курей. Натомисть зъ хливця прожогомъ выскочыла невелычка свынка й кабанчыкъ—и давай похапцемъ хапаты зерно, не пидпускаючы курей. Молодыця спершу одгоныла непроханыхъ гостей крыкомъ: „аря, гладки! аря!" потимъ того, плескала въ долони и штовхнула кабанчыка ногою; а якъ побачыла, що зъ такымы ненажерамы ничого не вдiешъ ни крыкомъ, ни легенькою бiйкою, вона высмыкнула зъ митлы держално и стала потягаты „ненáсытну прожыръ" и вздовжъ, и впоперекъ,—ажъ покы хруснуло держално... —Отъ прокляти, каторжни!.. черезъ ныхъ держално знивечыла!...—на ввесь голосъ гукала молодыця и кынула въ свыноту надтриснутымъ держалномъ.

Саме на сей крыкъ у двиръ повертавъ парубокъ. Не вспивъ винъ ще гараздъ и воритъ прычыныты за собою, якъ уже на його напустылась розсержена молодыця.

— И де ты, Чипко, ходышъ? де ты бродышъ?—докоряла вона.— Ось до якои поры выходывъ! Ни корова, ни кобыла не напowани, а винъ блукае...

— Я, мамо, на поли бувъ... до ярыны довидувався,—одказавъ винъ.

Маты пыльно подывылася йому въ вичи, наче вывиряла— чы правда тому? Та сынъ уже повернувся й пишовъ прямо до загороды.

— Не гайся жъ, жены корову наповаты, бо треба ще колысь іи й дойиты! —зъ докоромъ гукнула маты вже зъ синешныхъ дверей.

Сынъ не чувъ того докору. Винъ выпустывъ зъ загороды корову, одв'язавъ одъ яселъ кобылу й погнавъ до водопою. Хутко погнавъ, хутко й назадъ вернувся. Позаганявъ у загороду худобу, набравъ оберемокъ свижои травы. Зелена трава нагадала йому зелену керсетку; заманячила нибы знайома постать... Винъ мерщій кынувъ у ясла оберемокъ... йому здалося, що з-пидъ травы заблыщалы, мовъ дви углыны, двое чорныхъ очей...—Згынь ты, марюко!—скрыкнувъ винъ, выпростуючы зъ травы рукы.—Отъ, прычепылася!

Швыденько зачынывъ загороду, пишовъ у хату.

Повечерялы мовчкы. Полягалы спаты.

— Чы вы, мамо, не знаете—у москаля йе дочка?—пыта винъ трохы згодомъ.

— У якого москаля, сыну?

— Що жыве коло нашого поля хуторомъ?

— Не знаю, моя дытыно. Знаю, що була, та, казалы, лыбонь умерла. А що тамъ?

— Та я такъ пытаю... ничого...

Розмова увирвалася. Маты заснула на полу. Сынъ лежыть на лави. Сонъ не йде йому въ голову. Душно йому, млосно, пече по-пидъ бокамы, а въ вичю вона та й вона —Пропады ты, навиженна!—шепче винъ. Перевернувся зъ боку на бикъ, натягъ на голову рядныну—не спыться, та й годи...

— Ни, вже не швыдко ты диждешъ, щобъ я пишовъ на поле!...

* *
*

Недиля. День выпавъ якыйсь хмурный. Дощу не було— тилькы десь сонце заховалося, небо сирымы хмарамы обмазалось. Сталы благовистыты до церквы. Чипка убрався, пишовъ зъ мати р'ю... Вернулыся зъ церквы, пообидалы. Напойивъ Чипка корову, кобылу. Рано ще. Ходыть винъ по двору, нудыться.—Хиба питы?—дума.—Пиду... іи не побачу—на поле налюбуюся...

Знявся й пишовъ. Перехопывсь черезъ мистокъ, доходыть до лукы. Колы чуе—знову той самый голосъ... Винъ увесь затрусывся, а серце—отакъ заходыло!

— Ни, пострывай... теперъ не такъ!—прошептавъ винъ,—теперъ не счуешся, звидкиля й лыхо складеться!.. —Постоявъ ще трохы, послухавъ, та прысивъ у борозну и тыхо, якъ той злодій, порачкувавъ на голосъ.

Дивчына сыдила на обнижку, на зеленій трави, та плела винокъ зъ ромену, сокырокъ, трав'янокъ и другыхъ польовыхъ квитокъ, що тутъ же недалеко на луци розстылалысь чудовымъ цвитнымъ кылымомъ, напувалы пахощамы обитря. Вона сыдила спыною до того мисця, звидкиля пидкрався Чипка. Кругомъ неи обсыпано було квиткамы, натрушено травою; повна хвартушына того польового добра розстылалась на колинахъ. Дивчына знай опускала туды то одну, то другу руку, вытягала квиточку по квиточци, пидбирала одынъ кольоръ до другого, сплитала до-купы, перев'язуючы гнучкымы петровымы батогамы. Одначе робота ся забрала не вси іи думкы: дивчына стыха спивала. Тыхенькый подыхавъ витеръ, грався іи невелычкымы чорнымы кучерямы, що повыбывалысь на выскахъ зъ товстои та довгои косы; маявъ червоною шырокою стьожкою, заплетеною въ косу, и розносывъ по полю журлыву писню... По сумному голосу, по задуманому лычку можна було помитыты, що дивчына не жыла безъ лыха...

— Здорова була! гукнувъ іи на саме ухо Чипка, закравшысь з-за спыны.

Дивчына кынулась, затряслася, схопылась, щобъ утикаты, та, высыпавшы на землю квиткы зъ хвартушыны, похопылася, знову опустылась на траву й стала обома рукамы гарбаты й кыдаты назадъ у хвартушыну польове добро.

— А куды ты тепереңькы втичешъ видъ мене? — пыта іи Чипка.

— Я й тикаты не буду...—перевившы духъ, одмовыла вона, та й пидвела на його свои оксамытни очи.—О-охъ... та й злякавъ же ты мене... хай тоби!

Одъ искрыстого погляду, одъ іи голосу, свижого та дзвинкого, такъ и звывся Чипка.—А хороша жъ яка!.. а люба, та мыла!..—промайнуло у його въ думци. — Винъ стоявъ передъ нею мовчкы та мылувався такою вродлывою красою. Мовчала й вона, пидбирала квиткы. Винъ осмилывся—сивъ поручъ зъ нею.

— Що се буде?—обизвався першый, показуючы на недоплетеный винокъ.

— Хиба не бачышъ?—винокъ!—ажъ скрыкнула.

Знову замовклы обое. Винъ схылывся биля неи трохы на ликоть та скоса поглядавъ на іи лычко, що видъ такои несподиванои тривогы зашарылось, здаеться—пашило полум'ямъ. Вона пидбирала квиткы та зв'язувала въ невелычки пучечкы одномастныхъ кольоривъ. Навкругы тыхо, гарно, зелено; тилькы буйни жыта́ стыха шурчалы довгымы колоскамы, мовъ розмовлялы зъ собою; одъ квитокъ пахощи разомъ зъ повитрямъ втягалысь грудьмы, и легко й мыло було дыхаты...

— Се твое поле?—трохы згодомъ якось боязко спытала вона Чипку, не одрываючы очей одъ винка.

— Мое.

— И хлибъ твій?

— Мій.

— И то, пидъ гаемъ, твое?

— Мое.

— А я ту мисцыну найдужче люблю... Бачъ, яки на ній гарни квиткы ростуть?

Чипка не потрапывъ, що їй одмовыты та замисть того, уставывсь на неи очыма. Розмова перервалася. Хвылына... дви... Чипка не спускае зъ неи очей.

— Чого ты дывышся на мене?—обизвалася вона, скынувшы на його поглядъ.—Дывысь,—яку моду выгадавъ... мовъ ззисты хоче...

Чипка не одрывае очей,—такъ йому мыло дывытыся на неи!

— Не дывысь!—скрыкнула вона та й затулыла йому очи своею рукою.

Чипка—самъ не свій... такъ йому любо, що вона доторкнулася до його выду своею биленькою, пухкенькою рукою... Здаеться, якъ бы можна, такъ бы й гамкнувъ за мызынчыкъ-пальчыкъ, що

свитывся навпроты свита, якъ рожева квитка... Вона въ одну мыть прыняла руку. Винъ знову, осмихаючысь, уп'явъ свои очи.

— Не дывысь! чуешъ?.. а то повернуся!—Та взяла справди й повернулась до його спыною.

Чипка, якъ мала дытына, перелизъ на другый бикъ та все такы заглядае въ вичи.

— А-а-а, осоружный!... прычепа! не дывысь, кажу! не дывысь!— Та давай його винкомъ по голови й по выду быты.

— Бый!—дума Чипка, — бый дужче... бый хочъ цилый викъ такъ, тилькы не прогонь видъ себе... мени такъ любо та мыло зъ тобою!

Вона трипала объ його винокъ, а винъ тилькы осмихався... Винокъ швыдко розсыпався, головкы одъ квитокъ поодлиталы; бадылля вона кынула геть у траву й зацокотала:

— Бачъ, що ты наробывъ? Бачъ, що? Бачъ?—та, згорнувшы попидъ ликтямы свои били рукы, сама вже послала йому бисыкы очыма...

Чипка не выдержавъ. Якъ китъ на мышу, такъ винъ кынувся на неи, мицно-мицно здавывъ іи цупкымы рукамы, влипывшы въ щоку такый поцилунокъ, що ажъ выляскы роздалыся, наче хто ударывъ долонею зъ усіеи мочи.

— Пу-у-сты... п-у-у-ст-ы-ы!—закрычала дивчына, пручаючысь. Винъ іи ще мицнійше прыгортавъ, покы вона, выпручувавшы руку, не мазнула його по выду... Тоди винъ выпустывъ.

— Ну, та й удрала жъ,—ажъ закрутыло въ носи!—каже винъ, скрывывшысь.

— А чого жъ ты лизешъ, безстыдныку?.. Радъ, що саму дивчыну застукавъ на поли, то вже й лизе!...—каже вона. А въ самои очи такъ и сміються, такъ и грають...

— Дурна ты... хиба що?

— Якъ що? Онъ, послынывъ... ве-е!—Та й стала вытыраты рукавомъ щоку.

— Не одкусывъ же!—сміеться Чипка.

— Ото бъ добре, якъ бы одкусывъ... Тоди бъ я тоби й очи выдрала!

— Якъ бы подужала!

— Тоди бъ побачывъ...

Розмова зновъ унышкла. Вона кудысь геть-геть дывылася, а винъ—на неи. Повинувъ витрець, розирвавъ дымчасту хмарку,

що заступала сонце; воно з-пидь неи выплыло въ своій пышній краси и облыло ихъ хвылямы блыскучого свиту, наче гарячымъ золотымъ дощемъ обсыпало. Жытá зашамотилы, пиднимаючы до-горы свои похылени колоскы.

Дивчына прямо глянула Чипци въ вичи, якъ разъ стрилася зъ його очыма та, спустывшы внызъ довги й густи віи, запытала:

— Де ты бувъ, що такъ довго тебе не выдно було? чому ты сюды не прыходывъ?

— Николы було!—не прызнаѐться Чипка, а самъ соби подумавъ:—чому я іи не зустричавъ тутъ?

— Що жъ ты робывъ?—вона йому.

— Коло хазяйства...

— А въ тебе земля ще де йе?

— Ни, нема.

— А хата йе?

— Йе.

— А батько та маты? браты та сестры?

— Одна маты.

— Де жъ ты жывешъ?

— У Пискахъ. А ты де?

— Тоби на вищо?

— А ты жъ мене пытала...

— На що жъ ты росказувавъ?

— Скажы хочъ, якъ тебе звуть?

— Такъ, якъ хлибъ жують...

— Чыя ты?

— Батькова та матерына...

— Чудна ты!

Винъ прылигъ грудьмы на землю, пидперъ свое лыце обома рукамы пидъ щокы, та пыльно-пыльно задывывся на неи.

— Чы ты справди налагодывся мене ззисты?... Чого ты вытрищывъ очи?

— Бо хороша дуже...

Вона всмихнулася, навела на його свои чорни очи—гладыла нымы, вабыла.

— Иды вже соби до-дому... Чого ты прыйшовъ?.. ковтнуть хоче, не давъ винка доплесты!...

— На що жъ ты побыла?

— Чого жъ ты лизъ, безстыдныку?... Геть соби!...—Та якъ пихорне його рукы своимы—такъ Чипка й клюнувъ носомъ у зелену траву. Вона зареготалася молодымъ та дзвинкымъ смихомъ, мовъ хто срибло роскотывъ по золотій тарилци.

Не вспивъ Чипка пидняты голову, колы чуе—щось гукае:

— Галю!... Галю!... Галю!

Дивчына кынулась, стрепенулася. Чипка дывывся то на неи, то въ той бикъ, звидкиля вчувся голосъ.

— Хто то?—пытае винъ.

— Не знаю!—промовыла вона та, якъ сполохнута перепелка, разомъ зирвавшысь зъ гниздечка, прожогомъ пурхае вгору,—такъ вона одскочыла видъ його, и—тилькы окомъ моргнуты—майнула подовжъ жыта.

Чипка пидвився, вставъ, выпрямывся, не спускавъ іи зъ очей... Вона, якъ выхоръ, мчалася густымъ жытомъ—воно тилькы розлягалося за нею, якъ розлягаються хвыли пидъ натыскомъ дужои рукы, що керуе човномъ. Дали та дали, пролынувшы черезъ квитючу луку, вона пиднялась на гору, стала зъ очей зныкаты... Чипка пидтюпцемъ побигъ соби въ догонку за нею... Вона скрылася за горою... Винъ напружывъ ногы, наче доганявъ злодія, мчався стрилою, мыттю выскочывъ на гору, перевивъ духъ, глянувъ на долыну—й йому въ вичи кынулысь ось що. Коло хутора, гонъ, може, зо двое видъ гребеню того самого згирка, на котримъ стоявъ винъ, пидъ дворомъ стояла товста, натоптувана жинка, наставывшы руку надъ очыма видъ сонця та на всю околыцю гукала Гали. Дивчына бигла прямо до жинкы та ще здалека озывалася:—Чого вы? Я—ось! Ось-осьо—за-разъ!.. заразъ!—Незабаромъ вона опынылася коло жинкы та разомъ обыдви й пишлы въ двиръ.

— Ну, теперъ же я знаю, чыя ты!—промовывъ голосно Чипка й весело повернувъ назадъ.

Пысля того ажъ мовъ пояснывся трохы: зъ лыця спала давня туга, очыма не выглядавъ смутокъ, ставъ винъ веселійшый, прывитнійшый; иноди можна було й писню почуты видъ його... Щастя його маныть до себе, пестыть, голубыть доброю надіею; свитъ йому любо всмихаеться, дывыться на його Чипка не злымъ окомъ, прыслухаеться чуткымъ серцемъ; хочеться йому увесь мыръ обняты, втерты йому сльозы, втыхомырыты горе...

Повернеться винъ до себе думкою—чуе, якъ у голови борюкаеться острахъ зъ надiею: то надiя подужае острахъ, то острахъ—надiю... Отже надiя все такы зверху!...

Зъ того часу поле якъ прычарувало його. Перебуде день, два, та й иде... „Може, хочъ здалека побачу, колы не доведеться побалакаты“... Ходыть по полю зъ нывы на ныву, видъ шляху до горы, видъ горы до шляху; всюды ныкае, до всього додывляеться. „Отутъ iи вперше зобачывъ... осьдечкы винокъ плела... ось та мисцына, де сыдила... сюды тикала... а се—выдно—недавно ходыла, бо свижый слидъ“... Дывысь—не стямывся й звидкы, выхопылась та й почемчыкувала жытамы, — тилькы одежа матнаеться... Чипка помитывъ—берегтыся стала.

— Ачъ, утикла!...—мовыть винъ голосно.—Генъ-генъ уже... за горою... Ну, та й дивчына жъ!

И вертае винъ назадъ у Пискы, радый та веселый, що хочъ здалека побачывъ!...

День на пастивныку.

Грыцьку про-о-оклятый! Грыцьку ка-а-аторжный! Гры-ы-ыцьку!—гукавъ одного литнього погожого ранку невелычкый хлопчыкъ литъ дев'яты, стоячы на высокій бурти, кругомъ укрытій молодою й зеленою, якъ рута, травою... Сонце пиднялося вже высоченько и—гаряче, искрысте—облывало и бурту, й хлопчыка, й кругомъ шыроке поле своимъ огныстымъ свитомъ. Горила молода трава на бурти зеленымъ огнемъ; неопавша роса свитыла й видбывала дорогымъ самоцвитнымъ каминнямъ. Одежа хлопчыка—лыхи выбійчани штанци, засукани ажъ до колинъ, латана сорочка и на голови зъ передранымъ козыркомъ картузъ—пидъ тымъ свитомъ терялы свою злыденнисть, неохайнисть: и латкы, й диркы видбывалысь такъ красыво, дывылысь такъ мыло, мовъ маляръ намалювавъ ту картыну, а не жыва вона стояла передъ очыма.

Картына була справди чудова: зъ бурты, мовъ зъ высокои горы, выдно було на праву ручъ мисто. Церквы пиднялы высоко у-гору свои кругли головы, сялы у прозорому повитри золотымы банямы; зеленилы ихъ зализни покрывли, мовъ травою вкрыти; билилы били бокы, мовъ зъ крейды выстругани; по-мижъ церквамы хаткы, людськи огороды тонулы въ гущавыни темно-зеленыхъ садкивъ. Онъ и ричка блыщала, звываючысь зміею по жовтому писочку и пускаючы легенькый дымокъ туману зъ себе, а черезъ ричку перекынувсь мистъ—тонкый, узорчатый, мовъ зъ волосини выплетеный... Тута жъ, недалеко видъ бурты, мовъ крипость передъ мистомъ, высока кам'яна стина обвывала кругомъ велыкый

роскишный садокъ, здоровенну пустку-будынокъ—Батіевщыну... А на ливу ручъ видъ бурты розислався степъ; ривный, якъ долоня, шырокый и довгый—безкраій—тонувъ винъ у своій просторій простোрости, у своій зеленій трави, спершу ажъ темно-зеленый, а чымъ дальше—блидійшый, голубійшый, покы не сходывся зъ краемъ блакытного неба, де, здавалось, загнувся вгору й пишовъ уже по-пидъ небомъ... Середъ його хвыли-хвылямы золотого соняшного свиту такъ и ходять, такъ и перелываються, то здіймаючысь у-гору, то спадаючы у-нызъ; надъ нымъ сотни срибноголосыхъ жайворонкивъ, и ихъ весела й радисна писня росходыться, розлываеться... Здаеться—сызопрозоре повитря само бреныть-спивае... а на темносыньому поли неба огняне коло сонця грае, прыще свитомъ, стриляе довгымъ проминнямъ, сыпле непрымитнымы искоркамы жару... Невидомый Коваль невидомымъ михомъ роздымавъ те велычне та чудове огныще свиту!... Гарно усюды, красно такъ—не надывывся бъ, не налюбувався!

Та не дывуватыся, не любуватыся вылизъ хлопчыкъ на самый вершокъ высокои бурты, по бокахъ котрои, щипаючы травыцю, ходыло десятеро овечатъ и двое телятокъ; байдуже йому було й про ихъ. Винъ вылизъ, щобъ зъ высокосты пидглядиты, де заховалыся Грыцько та Васыль—його ридный и двоюродный браты, зъ котрымы винъ ще до сходу сонця выгнавъ ту худибчыну пастысь. Хлоп'ята, поснидавшы и щобъ чымъ небудь загаяты часъ, задумалы гратысь у пужмуркы. Першому выпало жмурытысь Грыцькови, старшому його братови. Быстроокый, винъ зразу пидглядивъ Ивася, що прыткнувся за буртою у балочци пидъ шырокою лопушыною

Вылазь, вылазь, Ивасю! Знайшовъ, бачъ, глухый кутокъ-лопушыну!—гукнувъ на його Грыцько зъ бурты, регочучысь.

Прыйшлось Ивасьови жмурытысь... Не вспивъ винъ очей закрыты, якъ Грыцько гукнувъ:—уже!—Ивась кынувся шукаты. Оббигъ кругомъ бурты, спустывся у балочку, обдывывся-обшарывъ уси бур'яны—нема Грыцька! Не думаючы швыдко знайты брата, Ивась кынувсь за Васылемъ. Винъ бачывъ, якъ ще Грыцькови прыходылося жмурытысь, Васыль похылывъ прямо до Батіевщыны.—Я знаю: винъ у рови мижъ шепшыною засивъ,—промовывъ самъ до себе Ивась и ударывся туды.—Шукавъ по бур'янахъ, заглядавъ у ривъ, свыставъ, гукавъ и—тилькы його дзвинкый голосъ лунавъ мижъ гущавыною высокыхъ берестквивъ,

та пахучыхъ лыпъ, що спускалы свои шыроки гилькы по билій стини у ривъ, мовъ подавалы кому руку, або намирялысь досяг-ты до шепшыны, що, такъ красно цвитучы, поросла́ по окопу... Васыль не оклыкався, не одгукувавсь. Досада Ивася розбирала: якъ його такъ видъ разу пидглядилы, а винъ—ажъ ухоркавсь шукаючы, а й доси никого не знайшовъ.

Повернувъ винъ знову до бурты. Дорогою мовъ з-пидъ землі доносылося до його Грыцькове:—ку-ку!... Винъ рззивъ зъ п'ять оббигъ кругомъ бурты—нема нигде. А його голосъ винъ чувъ. И такъ выразно гукнувъ:—ку-ку!... Ось зновъ гукае...

— Ага-а! Ты у балочци!—радисно скрыкнувъ Ивась и побигъ трохы не въ десяте у балочку. Шукавъ, лазывъ, коженъ кущыкъ обдывлявся—немае. Ще бильша досада його проймае, ажъ сльозы розибралы.

— Нехай вамъ бисъ!—промовывъ винъ и вылизъ на шпелень бурты. Звидты такъ выдно кругомъ,—уже жъ хтось десь та вы-ткнеться!

И отъ винъ дывыться, розглядае, чы не поворухнеться де бур'янына, чы не зашелестыть травыця, може де заманячыть постать або Грыцькова, або Васылева... Теля бекнуло й слидомъ за його беканнямъ почулося втрете Грыцькове:—ку-ку!

— Грыцьку про-о-оклятый! Грыцьку ка-а-аторжный! Грыцьку!—зарепетувавъ ото винъ, теряючы надію знайты брата.

Йому не такъ досадно було на Васыля,—той далеко кудысь пишовъ ховатысь,—а Грыцько тутъ десь. Винъ тилькы закрывъ очи, а той и гукае:—уже!—а отъ не знайде ніякъ. Нигде бъ такъ и затулытысь, немае такыхъ потайныхъ захыстивъ,—а отъ же не знайде!

— Хай вамъ иродъ!—ришывъ Ивась и, забачывшы на трави проты сонця червоненьку комашыну, прысивъ до неи. Комашына, почувшы на соби чужый поглядъ, заворушылась, поморгала невелычкымы усыкамы и - затыхла... Зразу Ивась забувъ и свою досаду, и свои пужмуркы.

— Ичъ, хытра яка!—промовывъ винъ, ухопывшы комашыну у рукы и, положывшы на долоню, почавъ дратуваты іи травыною.

Комашына не ворушылася; задравшы у-гору чорни нижкы, вона лежала, мовъ нежыва. Що не робывъ ій Ивась—и перекыда́въ, и ворочавъ—нежыва, та й годи!

-- Пидожды жъ!—гукнувъ винъ, лигъ на бурти, одставывъ геть видъ себе руку и терпляче дожыдавъ, колы комашына заворушыться.

Часъ не стоявъ... Сонце пидплывало все выще та выще—не грило вже, а почало допикаты. Жайворонкы затыхлы у степу; зъ Батіевщыны тилькы доносылыся птычи голосы: кропыв'янкы роскыдалы свое цьомкання у кущахъ, иволгы зъ лыпъ щось белькоталы на увесь садокъ, горлыци жалибно туркоталы у бузку, сорокы скреготалы, стрыбаючы по стини и махаючы своимы чорнымы хвостамы; а тамъ, зъ середыны самого саду, у зеленій гущавыни непролазныхъ кущивъ розлягалыся соловейкы... Скилькы ихъ! и якъ воны голосно щебеталы!

Ивасьови про все було байдуже. Винъ не толькы не дослухáвся до того, винъ не прымичавъ и того, якъ немылосердно сонце пекло-палыло... У його своя играшка, своя забавка: ся хытра червона комашына хочъ бы усыкомъ моргнула, нижкою повела,—хочъ убый!

— Бачъ! ты тутъ граешся, а не шукаешъ,—роздався ззаду його голосъ. То бувъ Грыцько.

Хто бъ не глянувъ на його, зразу одгадавъ бы, що то ридный братъ стоить передъ Ивасемъ: однакове чорняве волоссячко, однаковый зъ горбочкомъ нисъ, чорни якъ теренъ очи, загориле довгобразе лице. Тилькы выщый Грыцько, бо двома рокамы старшый видъ брата.

— Що ты тутъ робышъ?—спытавъ винъ, прылягаючы на трави.

— Бачъ—комашына!—видказавъ той, простягаючы руку.

— То—сонечко!—угадавъ Грыцько.

— Сонечко?—скрыкнувъ Ивась и почавъ выгукуваты:

Сонечко, сонечко!
Выглянь у виконечко,
Бо татары йдуть,
Тебе зарижуть,
Твоихъ дитокъ заберуть!

Грыцько пиддержавъ брата, и обыдва загукалы,—одынъ товще, другый тонче:—Сонечко, сонечко!...

Овечата, зачувшы голосы своихъ пастушкивъ, задеренчалы; руденьке телятко бекнуло, чорненькый билоголовый бычокъ за-

дрочывсь: задравшы хвистъ у-гору и опустывшы голову у-ныз, винъ пишовъ вподовжъ поля выстрыбомъ-выскокомъ.

— Дывысь, дывысь, що то бычокъ робыть!—скрыкнувъ Грыцько. Ивась озырнувся, и обидва зареготалысь... Бычокъ, мовъ образывшысь видъ ихъ реготу, якъ витеръ поперъ вподовжъ поля.

— Быцю! быцю!—гукнувъ Грыцько, схопывшысь, и майнувъ навздогинци. Ивась, затулывшы руку, щобъ, бува, комашына не выпала, соби, якъ опеченый, подравъ навпереймы.

Той бычокъ, з-пидъ Чорнушкы коровы, бувъ любымець Ивасивъ. Винъ його самъ доглядавъ, чыстывъ, а часомъ, одирвавшы видъ свого рота шматокъ хлиба, дававъ йому. Якъ тилькы знайшовся винъ, маты прыпоручыла його Ивасьови:—Се твій, Ивасю, бычокъ буде,—сказала вона. Ивась тоди зъ радощивъ ажъ пидстрыбнувъ, и такъ биля його ходывъ, що никого й блызько не пидпускавъ. Не даромъ винъ и теперъ, якъ опеченый, схопывсь. Не дай, Господы, забижыть винъ до Пылыпенка въ траву! Не дай, Господы, його спіймають тамъ!

— Переймай! переймай!—чымъ-дужъ гукавъ Ивась на брата, а самъ—земли пидъ собою не чувъ, якъ той витеръ мчавсь.

Грыцько такы забигъ впередъ. Бычокъ ставъ и, мотаючы головою, гризно подывывся на його.

— Быцю! быцю!—клыкнувъ той.

Бычокъ товсто загувъ, мовъ сердыто грымнувъ: не лизь!—и поставывъ молоди рижкы.

— Быцю!—роздався биля бычка голосъ Ивасивъ.

Бычокъ повернувъ голову.

— Быцю! бычушка!—розлягавсь Ивась и вхопывъ за нашыйныкъ зъ каблучкы.—Чого ты, дурню, тикавъ? Тебе вкусыло що? Укусыло мого бычка?—допытувавсь Ивась, гладячы його и по морди, й по спыни, й пидъ черевомъ.

Бычокъ покирно стоявъ, струшувавъ шкурою и знай порывавсь лызнуты Ивасьови руку.

— Бе-э-э!—зычно скрыкнувъ, пидкравшысь ззаду, Грыцько.

Якъ стриль стрильнула—бычокъ зирвавсь изъ мисця!... Гараздъ же, що Ивась не выпустывъ каблучкы зъ рукъ, а то бъ тилькы й бачылы бычка. Теперъ воны разомъ биглы: бычко, выстрыбуючы, у-передъ, Ивась, задержуючы його—за нымъ. Ззаду Грыцько розлягався зъ реготу.

На сылу Ивась спынывъ бычка и заразъ почавъ лаяты брата.

— Регочеться!... Гарно, не бійсь! Тилькы визьму, та на твоему баранови верхы й сяду!—грозывсь Ивась, червоніючы.

— А ну, а ну! Пойидь!—казавъ Грыцько.

— А що ты мени зробышъ? Визьму—сяду та й пойиду!—и намирывся вже кынуты бычка.

— Всю морду тоби побью!—перебигаючы навпереймы, гукнувъ у свою чергу Грыцько.

— А я батькови похвалюсь.

— Хвалысь! А я все такы тоби морду побью!

— Морду? Якый голинный до морды!... Я жъ тебе не займавъ?

— А я тебе займаю?—пытавъ Грыцько.

— Такъ бычка займавъ.

— Ты бъ дякувавъ, дурню, що я його перенявъ, а то бъ якъ разъ бувъ у Пылыпенка въ трави,—выправлявся Грыцько.

Ивась замовчавъ и, зайшовшы у тинь бурты, лигъ. Винъ сердывсь на брата.—Якъ йому, не бійсь, усе можна!—думавъ винъ. Заходывсь бычка лякаты,—играшкы знайшовъ! Онъ десь черезъ його й комашыну загубывъ.

Грыцько, повернувшы на степъ и посвыстуючы, почавъ збываты цурупалкомъ то вершкы высокои чорнобили, то червони головкы будякивъ.

Довгенько хлопци булы соби наризно. Ивася досада давыла и, лежачы у тини на травыци, винъ прыгадувавъ, якъ бы братови виддячыты... Думкы у невелычкій голови биглы, якъ хмары у бурю, нигде не зостановлюючысь, ни объ вищо довго не зачипляючысь... Не багато треба, щобъ уражене дытяче серце переболило-замовкло. Ивасьови помигъ бычокъ, за котрого й схопылась недавня спирка. Передрочывшысь, винъ пидійшовъ до Ивася и, якъ вирна собака, почавъ лызаты своимъ шерсткымъ языкомъ ногы. Ивась дрыкгавъ нымы, а бычокъ наставлявъ круто лоба, хотивъ выдно бытысь. Ивась угамувавъ бычка любымы словамы. Винъ звавъ його и быцею, и славнымъ быцунецъ. Бычокъ, награвшысь, лигъ биля Ивася, положывшы на його голову. Така дружба, таке товарыство пишло мижъ бузымкомъ и невелычкымъ хлоп'ямъ!

— Ивасю! Ивасю!—трохы перегодомъ гукавъ Грыцько, несучысь полемъ до бурты.

— Чого?—одгукнувсь той, забуваючы про недавню спирку.

— О-охъ!—передыха́въ Грыцько.—Ты, мабуть, зроду-вику не бачывъ такого...

— Якого?

— Збываю будякы...—важко дышучы, почавъ Грыцько.—Тилькы на одній будячыни... Ажъ геть туды до воды... Дывлюсь, щось блыщыть проты сонця, якъ золото, горыть... А само такъ и вьеться, такъ и вьеться. Я пидхожу... Ажъ, братъ, оттакенна гадючыще! Оповыла кругомъ будячыну, голову выставыла проты сонця та й сычыть.

— Ну? Йій-Богу?

— Отъ побый мене хрестъ святый!—скрыкнувъ Грыцько, махнувшы попередъ себе рукою.

— Що жъ ты не вдарывъ іи?

— Якый розумный! щобъ укусыла? Пиды, колы хочъ, займы!

— А ты запрымитывъ мисце? Покажы!

— Нехай ій всячына! И весты не хочу!

— Ходимо бо! Я хочъ подывлюсь,—прохавъ Ивась.

— Не хочу,—боюсь.

— Чого жъ ты боишся? Хиба вона такъ и вкусыть?

— А вже жъ укусыть.

— А мы паличчя поберемо, та—паличчямъ! Ходимъ бо,—прохавъ Ивась, пиднимаючысь зъ мисця.

Грыцькови того тилькы й треба. Винъ нигде не бачывъ гадюкы, а знавъ, що братъ сердыться, и щобъ скорійше помырытысь, бо надокучыло самому швендяты по поляхъ и збиваты будякы, винъ и выгадавъ ту гадюку.

Ивась николы не бачывъ іи, не знавъ, яка вона; винъ тилькы наслухався про неи всякои страховыны: и якъ вона кусаеться, и якъ сычыть, и яка страшна-страшна—довга та чорна, а голова—якъ жаръ, червона. Йому такъ хотилось бачыты того страшного ворога и людського, и товарячого,—скилькы видъ його пропало скоту у городи? Тамъ, чутка була—дытыну вкусыла, тамъ—одній жинци уп'ялась у груды и поты ссала, покы та не вмерла,—такъ разомъ зъ гадюкою и въ домовыну положылы... Страшно, ухъ, якъ страшно! А кортыть бачыты: отъ такъ мовъ за полы тягне.

Ивась прохавъ брата, щобъ повивъ. Грыцько не згожувавсь—боявся. Ивась одно намагався, казавъ, що винъ набере и груддя у пазуху, и цеглы въ кышени, и ломаччя у рукы... Нехай тилькы нападе! А колы не одибьемось, то невже жъ не втичемо? Невже вона така прудка?—На сылу уломывъ брата згодытысь и—радый кынувсь зразу за груддямъ, пидбиравъ по дорози усяки каминци, паличчя.

Незабаромъ два браты,назброившысь, потяглы степомъ на страшного ворога. Ивась ишовъ у-передъ и хвалывся, що хай тилькы забачыть—такъ и зацидыть у голову кырпычыною! Грыцько плився ззаду, одстававъ, боявсь наче, а про себе прыгадувавъ, якъ бы його выкрутытысь такъ, щобъ Ивась не дознався, що винъ його обдурює.

— Де жъ ты іи бачывъ?—допытувався Ивась.

— Пидожды. Он-тамъ—недалечко видъ сагы, на тому бугорци,—и Грыцько показавъ рукою.

Передъ ными видкрылось невелычке озеро, густо заросле болотяною травою, осычнякомъ, яворомъ; тилькы на середыни лелило чысте плесо, до котрого вела стежка; то іи згрузылы ногы скотыны, простуючы до водопою. По де-якыхъ ямкахъ тіи стежкы блыщала водыця, други булы сухи—порепалысь; тута жъ валявсь пом'ятый явиръ, збыта ризучка-трава, осока; черезъ неи плыгалы здоровенни чорни жабы, у води воны кумкалы; по тимъ боци въ осоци щось свыстало.

— Що то свыще?—пытавсь Ивась.

— Черепаха,—одказавъ Грыцько.

— Проклята, якъ здорово!—и Ивась почавъ до неи соби свыстаты.

— Та де жъ ты бачывъ гадюку?—допытувався винъ, колы йому надолужыло дражныты черепаху.

— Та кажу жъ—он-тамъ!... Тилькы я не пиду.

Ивась покрався самъ. Быстро його очи бигалы по трави, по будякахъ; винъ шарывъ ными и все подавався у-передъ.

— Та де жъ?—нетерпляче одгукнувся винъ, не знаходячы на тому мисци, де вказувавъ Грыцько, ничого.

— Та кажу жъ—тамъ...

— Тутъ нема ничого!

— Йій-Богу?—здывувався Грыцько.

— То вже бъ я не стоявъ, колы бъ було що!—гукнувъ Ивась.

Грыцько пидтюпцемъ побигъ до брата. Хвылына-друга булы крути за-для Грыцька: Ивась такъ и впывся въ його очыма, а його смихъ-регитъ розбирае.

— Эге-э!—затягъ винъ,—значыть, утикла, проклята! Отутъ... отутъ, на отсій саме будячыни... бачъ—и головка збыта,—отутъ вона сыдила; отутъ іи голова лежала червона та люта!—росказувавъ Грыцько,

Ивась подывывсь на будячыну. Зелена нерозцвивша квитка іи лежала свижо збыта доли... Подывывсь у вичи братови:—чы не бреше, лышъ?—Ни, Грыцько такъ смило дывыться на його.

— Такъ... такъ, утикла,—промовывъ винъ, и досада ущипнула його за серце.—Отъ разъ прыходылось побачыты,—узяла и втикла, проклята!... Куды жъ бы ій тикаты?

— Куды?—у болото!—одказавъ Грыцько.

Ивась, задумавшысь, пишовъ у-передъ. Развивъ зъ двадцять окрутывся винъ коло того мисця; пройшовъ його и вздовжъ, и впоперекъ, додывлявся, чы немае де ямкы, прогортавъ траву... Нигде немае гадюкы и слиду ніякого не выдно!

— Хай ій бисъ! Ходимъ назадъ,—ришывъ винъ.

Вертаючысь, хлопци почалы шпурляты груддямъ и цеглынням на озеро,—мылувалыся, якъ воны, падаючы, здіймалы у-гору стовпъ зеленои, ажъ чорнои, воды; накыдалысь на жабъ и—Боже!—якый радый бувъ Ивась, колы йому довелось одну росчавучыты здоровенною цеглыною.

— Оте бъ було й гадюци!—скрыкнувъ винъ.

— Де то се нашъ Васыль?—спытавъ Грыцько, опускаючысь на землю, колы воны дійшлы до бурты.

— Та винъ и не вертавсь зъ того часу, якъ пишовъ ховатысь,—одказавъ Ивась, сидаючы коло брата.

— Дума, що шукають!... Чудный!—ришывъ Грыцько и повернувсь на трави лыцемъ до неба.

Глыбоке й шыроке, круглымъ шатромъ спускалось воно надъ землею; на йому ни хмарочкы, ни плямочкы,—ни объ вищо очамъ зачепытысь на його сыній блакыти ..

— А ты знаешъ, його маты зъ кымъ не стринеться, то все росказуе, якый винъ у неи розумный!—перекыдаючысь на жывитъ, знову почавъ Грыцько.

Ивась лигъ на бикъ и пидперъ голову рукою.

— Отсе,—каже,—у дяка вывчу та ще и въ школу виддамъ. И батько,—каже,—пыше зъ полку: виддай безпреминно Васыля у школу.

— То що якъ у школу виддасть?—якось прызро спытавъ Ивась.—Щобъ навчывся сестру дужче быты?

— Вывчу,—каже,—та й одишлю до батька. Батько, кажуть, полковымъ пысаремъ—чы що,—такъ до батька ото й видишле... А не то, каже, по духовному поведу: у паламари, або въ дякы.

— Буде горобцивъ на дзвиныци лякаты!—додавъ Ивась.

— Пиды жъ ты!... А онъ-якъ росказуе та роспысуе, колы лучылось разъ апостола у церкви прочытаты:—такъ чытавъ, такъ чытавъ, якъ по пысаному! А дякъ хвалывся батькови: попомучывсь, каже, зъ нымъ, покы того апостола вытвердывъ. Щось зъ мисяць усе твердывъ, та й то разивъ скилькы у церкви помылывся... И що бъ винъ не зробывъ, то все гараздъ, усе доладу, а отъ якъ Галя що зробыть, то все не такъ,—помовчавшы додавъ Грыцько.

Ивась ничого не одказавъ, тилькы глыбоко зитхнувъ.

— Якъ бы и въ нашого батька булы такы достаткы, Грыцьку, якъ у його, хиба бъ и насъ не вчылы?—не швыдко обизвався Ивась.

— Якъ бы жъ то!—зразу одказавъ Грыцько та й схопывся.— Ты думаешъ, и въ Васылевого батька багато ихъ? То тилькы вона слебезуе всюды, що винъ сотню рубливъ у рикъ получае. Получа, а де воны? До-дому жъ николы ничогисинько не шле. То вона тилькы таку ману пускае, та вытива и грамоты, и школы! Дума, якъ зъ батієвськои дворни, такъ и велыка пани! Прыщыться куды якъ! А про Васыля вже того,—и сякый, и такый, трохы не зори зъ неба здіймае... А батько каже, що Васыль ни къ бису никчемный. Отакъ по бур'янахъ ховатысь, якъ вовцюга, та цилисинькый день вылежуватысь—йому дай... Отъ и теперъ—що хочъ дамъ, тилькы ходимо шукаты, то десь у бур'яни й знайдемо.

Ивась зареготався.—А ну, ходимо, справди!

— Ходимо.

Браты разомъ посхоплювалысь и кынулысь иты.

— Ты бачывъ, куды винъ пишовъ?—спытавъ Грыцько.

— Винъ туды, на Батіевщыну, подавсь.

— Ну такъ и йе! Десь у рови або спыть, або такъ лежыть.

— Васы-ы-ылю!—гукнувъ Ивась своимъ чыстымъ и тонкымъ голосомъ, ажъ луна роздалась.

— Пидожды, не гукай! Мы його й такъ десь у рови, або въ бур'яни набредемо. Ты йды туды, а я—сюды.

И браты розійшлысь, похылывшы въ обходъ Батіевщыны.

Кругомъ высокои кам'янои стины, колысь билои, а теперъ полупанои, пролигъ не такъ глыбокый, якъ шырокый, ривъ. Окипъ порисъ чорнобиллю, шепшыною, увывся березкою, хмелемъ, а дно рову укрылось шыроколыстою лопушыною, зеленою болыголовою. Видъ того, що сонце николы не заглядало у се тинысте мисце, дощова вода никуды не стикала, тутъ завсигды було вохко, ажъ холодно. На дни рову, пидъ лопухамы, копыцямы гниздылысь жабы—чорни, здорови, окати; а на окопи знай бигалы сири та зелени ящиркы. Тута жъ иноди дохла собака, або кишка дотливала; мурав'я здоровенна, якъ пучкы, метушылась, павукы снувалы павутыння, комари дзычалы, мошка хмарамы носылась. Дыке й пустельне мисце!... И на що сей ривъ здався коло такои высокои кам'янои стины? Видъ татарвы лыхои? Видъ злодіивъ? розбышакъ лютыхъ?—Ни!...

Покійный князь Батіевъ, якъ заходывся будуваты соби дворыще, веливъ той ривъ выкопаты. Сотни крепакивъ мисяцивъ зо два тилькы й зналы, що рылы сыру землю. Вырылы баюру страшенну; въ де-якыхъ мисцяхъ и до воды докопалыся, а то воду спускалы ажъ изъ озера,—тоди й озеро не таке було, якъ теперъ, гныле та мыршаве, а глыбоке та водяне було!... Кругомъ двору, наче ричка текла, облягавъ його водяный ривъ; тилькы биля глухои зализнои брамы перекынуто зализный мостокъ, та й той часто ще пryймавсь. И ніякымъ побытомъ тоди не можна було добратысь до двору!—Якъ крипость та, стояло те дворыще у степу проты миста и грызно дывылось на його своимы бойныцямы; у шырокыхъ пробояхъ тыхъ бойныць стырчалы горласти жерла гарматъ, зъ котрыхъ у велыки свята, отъ якъ на Велыкдень або на Риздво, стрилялы. Дворыще займало десятынъ зъ десять поля; багато тамъ було люду поселено и нихто не знавъ, якъ тамъ жывуть воны,ото хиба гарматы давалы ознаку, що Батіевци

святкують свято... Чудный той бувъ князь Батiевъ: ннзенькый, оброслый волоссямъ, якъ звирь; воно у його не тилькы на щокахъ и пидъ очыма поп'ялось, а й на самому кинци носа, мовъ бородавка, чорнивъ кущыкъ. А очи у його—страшни-страшенни, якъ у короля, червони и вгору винъ нымы николы не дывывсь, все у землю; колы жъ зводывъ ихъ на кого, то не даромъ!—Гризный винъ бувъ; палючый, якъ порохъ; упертый, якъ каминь, и вередлывый, якъ дытына. Сказавъ що робыты—робы... Отсе высылá крепакивъ ловыты жывыхъ зайцивъ и напускаты въ садокъ... Чуешъ гвалтъ собачый, гукъ людськый, топитъ, биганыну, а рушныци одно знай палять-гукають... Ото Батiевъ полюе зайцивъ у садку! Або загадае човны стругаты. Нароблять човнивъ, въ темну-темну ничъ спустять ихъ у ривъ на воду, та ще й позвязують, и не тилькы на човнахъ, а й на стини понатыкають свичокъ... огню-огню кругомъ, мовъ пожежа! Здалéка выдно, якъ вогняна в'язка човнивъ тыхо плыве по чорному дну рова... Музыка тне; люде, якъ не порозрываються, спивають... Ото Батiевъ загадавъ покататысь! И никого винъ до себе не пryймавъ, нихто въ його николы не бувавъ, все то самъ изъ своею дворнею вытивае. Городяне спершу боялысь, а то й прывыклы, та такъ прывыклы, що колы зачують—Батiевъ оте загадавъ зробыты, трохы не усе мисто выходыть дывытысь на ту чудну-дывну затiю.

И якъ умеръ старый, то довго жалкувалы, що не буде вже николы для ихъ нiякои забавкы. Справди—зъ старымъ умерла й його Батiевщына. Люде, що тамъ жылы, одынъ по одному ростеклысь-розбрелысь—розносылы по всихъ усюдахъ кревни сльозы та гирки жалибныци,—чогò имъ стоилы оти панськи затiи, щò воны терпилы, якъ бидувалы. Зоставсь одынъ сторожъ Грыцько, старый-старый, ажъ зигнувся, а борода била, якъ молоко, по колина. Та й того въ ряды-годы побачышъ. У день його зовсимъ не выдко, хиба у ночи почуешъ, якъ старый немошною рукою дзвоныть у чавунну дошку, вищуючы про давню славу свого двору, про колышню роскишъ-багатство... Старый и доси не втерявъ виры, що та слава знову вернеться, знову настане,—отъ тилькы прыйиде молодый панычъ зъ столыци... Рокы мыналы, паныча не було... Шырокый ривъ безъ пиддержкы самъ собою засыпáвсь-осувàвсь; вода высохла. И отъ теперъ, де колысь човны плавалы, тамъ лопушына росла, роспустывшы свои шыроки лысты, и хиба тилькы у ночи кумкання жабъ нагадувало, що тамъ колысь була

вода. Зъ прыйизду стина триснула—сыпалась; бойныци попадалы и гарматъ не выдно—сховались пидъ своимы руинамы; мицни зализни штабы, що держалы глуху браму, иржа пройила—зламалысь, брама лежала доли. Нихто іи не пиднимавъ и въ роззявлени завжде ворота выдно було, якъ колысь чыстый двиръ зарисъ бур'яномъ, якъ самый палацъ опустывсь. Двери його булы на-глухо забыти; шыбкы у викнахъ—то й то зъ половыны поцвилы-заплиснивилы; жалибно витеръ свыставъ у ихъ чорни пробоины; колысь зелена зализна покривля злущылась, иржею, мовъ кров'ю, покрылась; бурею задрало одынъ ригъ у-гору—никому було його полагодыты, вильно витеръ гулявъ по всій осели, дощъ лывъ у дирку; стина триснула, розійшлася; балкы пидгнылы, падалы, дымари на половыну стремилы:—мовъ калика-старець, вызиравъ той палацъ з-за бур'яну. А видъ кухнивъ, видъ сараивъ, видъ людськыхъ хатъ мало було чого выдно: и дерево, и глына, и цегла позлазылысь въ купу й вызыралы страшною руиною... Одна тилькы каплыця, де сховалы пана, весело вызырала своею гострою головою; на невелычкій банци іи блыщавъ невелычкый золотый хрестъ. У соняшный день винъ свитывъ середъ руинъ двору, мовъ зоря середъ чорныхъ хмаръ... Та ще садокъ по воли розрисся, мовъ лисъ. Колысь невелычки, замлили дубкы, клынкы, бересточкы, лыпы, теперъ вызыралы такымы здоровеннымы, такымы пышнымы велетнямы, гордо ажъ пидъ хмарамы похытуючы своимы чубатымы головамы; помижъ нымы пустылось молодыку—якъ конопель на доброму пидмисти. То було не въ родючій половыни саду, а въ родючій—дывни заморськи яблуни, крымськи груши повымерзалы, повсыхалы: замисть ихъ, пустылысь таки цвьохки, таки розхылясти дычкы! Кущова рослына—порички, агрусъ роспросторылась-розшырылась, мишаючысь зъ глухою и жалкòю кропывою; сызый бузокъ, котрымъ обсажени булы стежкы, перелизъ на ихъ гладеньке мисце й вильно рисъ соби тамъ, де ходылы людськи ногы; хмиль, березка чиплялысь за його тонки гилкы, лизлы у-гору, спускалысь у-ныэъ, уросталы въ землю й знову пиднималысь вгору, непролазною ситкою оповывалы його. Бузына, котру такъ не любывъ старый князь и веливъ зъ коринням вы корчуваты, де й набралась—высока та роскишна поросла. Все казало, що тутъ не доглядалось людське око, не ходыла чоловича рука; все, почувшы волю, и росло по воли. У-литку скилькы тутъ було птыци и якои тилькы не було: солов'и сотнямы щебета-

лы, зозули, иволгы, ракши, горлыци... а горобцивъ!—ти й зимою, колы надъ сымъ глухымъ, пустельнымъ мисцемъ жалибно гула одна буря, крутячы страшного веремія й закыдаючы усе снигомъ, —ти й зимою хмарамы носылысь и несамовыто цвиринькалы... Така то стала теперъ ся Батіевщына!

Браты пишлы въ обходъ по-за ровомъ: Ивасъ на ливу ручъ, Грыцько—на праву. Швыдкый Ивась, нетерплячый, не забарыесь дійты до кинця, звидкы ривъ круто повертавъ по-за стиною. Зайшовшы за неи—зразу терялась зъ очей бурта. Ивась подумавъ, що якъ винъ скрыеться за стиною, а бычка, бува, знову нападе дроковыця—якъ разъ забижыть у Пылыпенкову траву.

— Не пиду дали!—ришывъ винъ, вылизъ на окипъ, подывывсь вподовжъ рову и повернувъ назадъ. Та й добре зробывъ, бо зъ протывного краю Грыцько махавъ на його рукою—сюды, мовъ, сюды мерщій!... Ивась, якъ витеръ, понисся назадъ.

— Набачывъ? Де винъ?—пытае Ивась.

— Цысс-ыть! На окопи он-тамъ сыдыть, спустывшы ногы въ ривъ, и у чомусь довбаеться.—И тыхо, мовъ ти котята, рачкы покралысь хлопци.

З-за густои чорнобили справди заманячила спына. Хлопци, доплазавшы блызько, сталы, зглянулысь одынъ зъ однымъ и, пидвившысь на ногы, въ одынъ голосъ гуконулы:—тю-у-у!

Хочъ бы тоби стрепенувсь Васыль! Тилькы повагомъ повернувъ голову, якось прызро глянувъ на хлопцивъ, одвернувсь и знову надъ чымсь прыгнувсь.

— Що то ты робышъ?—спытавъ Грыцько, забигаючы у-передъ.

Передъ Васылемъ на трави лежала розпанахана на двое сира ящирка: гыдлыво выглядалы з-пидъ іи шкуры невелычки хрящыкы-кисточкы, скручени нижкы одстовбурчылысь геть и казалы, що непокійна смерть постыгла іи. Васыль у ливій руци державъ хвостыкъ, и кинчыкъ його хытався на вси бокы, мовъ жывый, а въ правій блыщавъ невелычкый ножыкъ у билыхъ черемушкахъ, якый завжде можна було бачыты въ школяривъ и на котрый не разъ зарылысь и Грыцько, и Ивась, и други хлопци зъ ихъ улыци. Васылева маты купыла його у захожого цесарця, абы тилькы добре вчывся іи сынъ. Якый то бувъ радисный часъ у жытти Васылевому! Цилисинькый той день бигавъ винъ по всій улыци и хвалывся знайомымъ и незнайомымъ хлоп'ятамъ, яку то маты йому обновку купыла. Новенькый, биленькый, гострый, якъ брытва, винъ

усимъ у дывовыжу давсь: уси нымъ не надывляться, не налюбуються... Якъ гарно складаеться—ажъ цока! А риже якъ! А блыщыть!—усього тебе якъ у дзеркали выдно! Высыль спершу не знавъ, де його й подиты: то заховае въ кышени, то подума:—а що якъ выпаде? —вытягне й зав'яже въ пазуси. Назнарошно для сього и нытку державъ и зав'язувавъ ажъ коло серця.—За-нову сытце на килочку!— казала маты, радіючы сыновій одради. И справди, пройшовъ тыждень-другый,—блыскуча шталь потемнила, ручка закалялась и хочъ други хлопци все такы не переставалы зарытысь, Васыль уже прыдывывся, прывыкъ до його; уже въ пазуси не ховае, а въ кышени; уже й выщербывъ, и въ хлибъ замазавъ. Часто, щобъ не кусаты сухого окрайця, Васыль ризавъ нымъ хлибъ на невелычки шматочкы. Теперъ ото и ящирку поровъ нымъ,—слызькый жыръ лыснивъ на кинци, щось жовто-гаряче прылыпло до щербыны.

— Що се ты робышъ?—спытався у-друге Грыцько.

— Хиба не бачъ!—одказавъ понуро Васыль и шпыгонувъ ножыкомъ у обрубый край хвоста,—гострый його кинчыкъ замотався-затипався... И Грыцько, й Ивась разомъ струснулысь, сплюнулы.

— Господы! и бадляеться... Ящирку риже-риже, а тамъ и хлибъ буде ризаты!—промовывъ Ивась.

— То що? Винъ же вытреться,—спокійно видказавъ Васыль. Хлопци знову сплюнулы.

— А дывысь, дывысь, яки гарни хрящыки, та якъ ловко уляглысь, мовъ квиточкы!—казавъ Васыль, довбаючысь у хвостыку ножемъ.

Його сири очи блыщалы, у ихъ свитылась глыбока думка, вона скрашала його олывкувате лыце зъ шырокымы скуламы, зъ кгулястымъ носомъ, зъ шырокымъ ротомъ, його круглу попельнасту голову, його постать шыроку-розвальнувату, короткошыю, мовъ ажъ сутулу... И Грыцько, й Ивась стоялы биля його, выглядалы такымы вродлывымы; тилькы то була врода лыця, краса зъ-околу, а не та таемна краса задуманои головы, котра виддае видъ кожного, у кого нарождаються глыбоки, розумни думкы.

— Ходимо, Иване, хай йому бисъ!—сказавъ Грыцько, ще разъ сплюнувшы.—Мы прыйшлы за нымъ клыкаты йисты; теперъ хай винъ до насъ и не доторкаеться... Хай оту ящирку злопа!

Грыцько пишовъ. Ивась стоявъ и боязко дывысь на те, що робывъ Васыль. Коженъ разъ, якъ той штрыкавъ ножыкомъ у хвистъ, по його лычку пробигалы рухлыви смугы и гыдлыво крывылы рота. Васыль робывъ свое—довбався.

— Та покынь... Васылю!—сказавъ Ивась.

— А ты чого прыставъ?—скрыкнувъ Васыль,—иды й ты за нымъ!—Винъ ще на Грыцька розсердывся, а тутъ и сей прыстае. Його сири очи вып'ялысь, мовъ хотилы выскочыты зъ лоба.

— Не займай його, Иване!—гукнувъ з-за чорнобили Грыцько,—йды сюды. Ты жъ бачышъ, якый винъ розумный та пысьменный,—ящирокъ уже риже. Маты якъ почуе, то на увесь свитъ оповистыть.—И Грыцько уйидлыво зареготався.

— Грыцьку! я тебе не займаю, не рушъ же й ты мене,—покійно й твердо видказавъ Васыль и, кынувшы все зъ рукъ, поповернувся до чорнобили лыцемъ; воно у його стало ажъ муре, одни сири очи свитылы, якъ у кота, горилы ажъ зеленымъ огнемъ.

— Чого вы до мене прыйшлы?—скрыкнувъ винъ.—Клыкавъ я васъ? Вы тамъ соби що не робылы, я не йшовъ пидглядаты,—не мишайтеся жъ и до мене!

Ивась порвався не йты, а бигты—такый гризный та страшный стоявъ коло його Васыль; за Ивасемъ, регочучы, побигъ и Грыцько.

— Хай тоби бисъ! Зоставайся зъ своею ящиркою. Рижъ іи й йижъ, та ще й матери на борщъ понесы—подякуе!—гукавъ на бигу Грыцько.

Здоровенна грудка земли прошумила надъ його головою. Грыцько прыхылывся и подравъ чымъ-дужъ дали.

— Проклятый москальчукъ!—жалився винъ Ивасьови,—не одхылыся я—мабуть убывъ бы. Оттакенною грудомахою поперъ,—повузъ вухо такъ и продзынчала... Пидожды жъ ты мени!—и винъ посварывся кулакомъ.

— Що ты йому зробышъ, такому здоровкови?—сказавъ Ивась.

— Хто здоровый? Винъ?—скрыкнувъ Грыцько.—Здоровый, якъ бугай, а труслывый, якъ заець! Хиба не віявъ його Мыкыта Здоренко?... Якъ самъ не подужаю, попрошу Педченка. Украду въ батька тютюну на люльку; якъ тилькы дамъ, то такъ накладе йому бокы, що тилькы держысь!

— Чуешъ,—помовчавшы почавъ знову Грыцько,—колы будемо гнаты до водопою, не жены його ни овець, ни теляты. Колы жъ такъ—хай самъ, чортивъ цвыкъ, гоне, а то звыкъ пануваты!

— Мени, Грыцьку, вже йисты хочеться,—сказавъ Ивась и напрямывся до балочкы, де пидъ лыхою сирячыною лежала торба зъ харчю. Ивась порывся въ торби, вытягъ чымалый шматокъ хлиба, невелычку тараньку и, зайшовшы у тинь пидъ бурту, почавъ тараню чыстыты. Грыцько пидийшовъ до брата.

— Давай усю тараню пойимо,—сказавъ Грыцько,—йому ничого не зоставымо.

— Нехай йому зъ його таранею!—одказавъ Ивась.

— Ну, такъ заховаймо де. Йій-Богу, давай заховаймо!—Очи у Грыцька весело гралы, винъ мерщій схопывся й побигъ переховуваты торбу.

Покы Ивась чыстывъ тараню, Грыцько носывсь изъ торбою: хотивъ заховаты у бур'яни—выдно; помирявсь занесты ажъ въ осоку до озера, та роздумавъ.

— Годи тоби носытыся зъ нею, йды вже йисты!—гукнувъ на його Ивась.—Такъ Грыцько й не переховавъ торбы, тилькы кынувъ на сонци у трави, та й побигъ до брата.

Сонце стояло якъ разъ надъ головою,—не грило—палыло; польовый витеръ такый сухый—гарячый. Овечата ледве сновыгалы по трави, шукаючы тини, и не знаходячы, жалибно деренчалы; головы ихъ хылылысь, бокы ходоромъ ходылы; чорный бычокъ, лупаючы очыма, де стоявъ, тамъ и лигъ; руденьке телятко бекало, мовъ жалилось:—та й душно жъ якъ! Справди було душно, ажъ варко—такъ душно. Нигде було заховатысь, нигде голову прыткнуты у тинь, бо й тини не було,—сонце стояло якъ разъ надъ головою. Степъ мовъ палавъ пидъ його свитомъ, зв'ялена трава хылылась до-долу; нигде ни птычого голосу, ни якого гуку не чутно, хиба де здалека донесеться, якъ хававкне перепелъ, ударе разъ—у-друге, та й замовкне... И въ Батіевщыни помовкло птаство; одно похова́лось по гниздахъ, друге полетило за здобыччю, одна тилькы бездомна птыця-зозуля, перелитаючы зъ деревыны на деревыну, сумно кувала.

Браты, пообидавшы своею сухою стравою й напойившы овечатъ и чорного бычка (Грыцько такъ такы не схотивъ гнаты до водопою Васылевого товару), повкладалыся прямо на трави, на сонци. Ихъ запечена шкура казала, що не первына имъ лежаты

на такій специ. Теперъ воны тилькы трохы на бикъ поодверталы головы,—сонце догривало саме у спыну. Ивась зразу заснувъ; Грыцькови не спалося. Йому хотилось диждаты того часу, колы вернеться Васыль и почне йисты. Чы справди винъ буде тымъ ножыкомъ, що ризавъ ящирку, ризаты й хлибъ? Для сього разу винъ и нове прозвыще прыгадувавъ Васылеви: ящучуръ!... И знайомымъ хлопцямъ роскажу, щобъ и воны такъ його дражнылы,—думавъ винъ,—я йому не сымъ, то другымъ виддячу!

Ни зъ кымъ винъ николы такъ не ворогувавъ, якъ зъ Васылемъ, и Васыль не любывъ Грыцька; браты двоюродни, воны жылы гиршъ чужыхъ: грызлыся, якъ кишка зъ собакою. Абы що запрымитывъ Грыцько за Васылемъ—заразъ и выбывá йому очи, на глузъ пиднимае. И Васыль не мыне случаю, щобъ чымъ Грыцькови дозолыты; тилькы все стыха, крадькома. Якъ кишка, мовъ и не винъ, то кыйокъ мережаный поламае, то пужално цяцьковане закыне, то мнячъ украде й заховае, а часомъ и бокы накладе Грыцькови... Така спирка, така ворожнеча николы мижъ нымы не втыхае, що-дня воны за що-небудь та погрызуться. Отъ и теперъ—досада йисть Грыцькове серце, и винъ тилькы дожыдае случаю, дожыда Васыля.

Йому не довго довелось дожыдаты: шырока, розвильнувата постать Васылева заманячила, чемчыкуючы прямо видъ Батієвщыны до бурты. Здоровенна голова, мовъ гарбузъ, мицно сыдила на короткій шыи; круте, шыроке лыце лыснило видъ поту, сири очи быстро бигалы. Ось винъ уже поблыжаеться до того мисця, де лежыть Грыцько. Ступинь-другый и—высоко стрыбае черезъ його.

— Тоби не можна обійты?—обизвався Грыцько, пидвившы голову.

— Чого жъ ты лигъ на дорози?—видказавъ Васыль и прямо почвалавъ до торбы. Тута жъ биля неи опустывся винъ на траву, вытягъ хлибъ, тараню й почавъ трощыты. Винъ не чыстывъ тарани, якъ Ивась, а зъ цилои кусавъ шматкы, выплььовуючы луску зъ рота.

— Ичъ, прокляти! положылы торбу якъ разъ на сонци—хлибъ на сухаръ пересохъ,—сказавъ винъ, вытягъ ножыкъ зъ кышени и, якъ шпортавъ ящирку, почавъ штрыкаты та колоты хлибъ.

Грыцько крадькома поглядавъ на його й про себе реготався. Хочъ бы подавывся, ящучуръ!—подумавъ... Васыль, поколовшы хлибъ, глытавъ його, якъ индыкъ зерно.

— Чы вже наповалы?—спытавъ винъ, попойившы и вмощуючысь на торби лягаты.

— Своихъ наповалы,—повагомъ одказавъ Грыцько.

— А моихъ?!—скочывшы мовъ ужаленый, скрыкнувъ Васыль.

— Самъ де бувъ? Ящирокъ поровъ?—уйидлыво спытавъ Грыцько.

Хвылыну Васыль постоявъ. Се зразу прыскочывъ до Ивася, що, росплатавшысь по трави проты сонця, спавъ, якъ убытый, и штовхнувъ його у бикъ ногою.

— Иване! чому ты не наповавъ товару?—скрыкнувъ винъ.

Ивась з-просоння не розибравъ ничого, пидвивсь, сивъ и лупаючы, дывывся на Васыля соннымы очыма.

— На вищо ты його будышъ? На що займаешъ?—скрыкнувъ Грыцько, схопывшысь зъ мисця й пидбигаючы до Васыля.

— Твое яке дило? Ты спросъ?

— Дуля тоби въ нисъ!—скрыкнувъ Грыцько.—Тилькы мени його займешъ—то дывысь!—и винъ показавъ йому кулака.

Ивась, полупавшы очыма й поскрибшы въ потылыци, знову лигъ и зразу заснувъ.

— Не дуже лышъ носыся зъ своимы кулакамы, бо пооббываю,—сказавъ одходячы Васыль.

— Хто? ты?—крычыть Грыцько.

— Я!—одрубавъ Васыль.

Грыцько погнався, Васыль потягъ на-вдьоры; Грыцько ставъ, плюнувъ и, вернувшысь на мисце, лигъ. Винъ задовольнывся: Васыль утикавъ видъ його—злякався! Шкода, що Ивась спыть—не бачывъ. И Грыцько радый закрывъ очи.

Васыль, походывшы манивцямы, одлучывъ своихъ овечатъ, займявъ руденьке телятко й погнавъ до водопою.

Винъ довго не вертався; уже й Грыцько заснувъ, и Ивась прокынувсь, а його все не було... Сонце повернуло зъ полудня; його косе проминня зробылось ще пекучійше, ще гарячійше; витеръ зовсимъ затыхъ; сухе, жовте, ажъ червоне повитря виддавало горилымъ, и въ поли здавалось мовъ середъ печи. Ивась, прокынувшысь, довго сыдивъ, чухавсь, утырався видъ поту, поты трохы прочумавсь. Що йому зразу почулось—се якесь чудне деренчання, мовъ хто на дудги грае.—Що воно? де воно?—Винъ озырався, розглядавъ. Грыцько онъ лежыть—спыть... Овечата розбрелысь, скубуть травыцю... Чого жъ ихъ такъ мало, и рудень-

кого теляты немае? Де се воны подилысь?—Ивась кынувсь до Грыцька.

— Грыцьку, Грыцьку! Чого не вси вивци? Де руденьке телятко?

— Васыль погнавъ до водопою,—промовывъ Грыцько, лупнувшы очыма й позихаючы.

Ивась постоявъ надъ нымъ.

— Грыцьку! годи вже спаты, пизно... Ось устань,—щось десь грае, та ловко такъ.

Грыцько пидвився. Хрыпле деренчання хвылею промчалось надъ нымы.

— Чувъ? Що воно?—пытавъ Ивась.—А ходимъ подывымось.

Грыцько уставъ, потягаючысь.

— Воно щось биля озера грае,—сказавъ заслухуючысь Ивась.— Поженимъ наповаты, та й подывымось.

— Завертай!—сказавъ Грыцько.

Ивась побигъ збираты овечатъ до гурту. Незабаромъ браты погналы ихъ до озера.

Сонце якъ разъ свитыло имъ у вичи; ясни проминясти стягы стрыбалы передъ нымы на трави, бигалы, гралы... ажъ дывытыся було боляче. А якъ спустылысь воны у балку, проминня перестало стрыбаты-дробытысь, и ривненько й гладенько тяглось вподовжъ озера. Чысте плесо, мовъ ростоплене золото, палало-горило; стоптани стежкы, вонючи багна, осычнякъ, явиръ—все те покрылося мовъ золотымъ серпанкомъ. По той бикъ очеретъ стоявъ чорною стиною, стыха похытуючы червоноватою купыцею, злегка шелестячы пожовклымъ лыстомъ. Зъ правого боку озера, обложывшысь зеленымъ очеретомъ, сыдивъ Васыль и що сылы дудывъ у зелену дудку... Дудка ревла-хрыпила.

— Бачъ, то Васыль грае!—скрыкнувъ Ивась и першый побигъ до його.

— Се ты самъ зробывъ?—спытавъ Васыля.

— Самъ.

— Та ну?

— А хто бъ же?

Ивась помовчавъ.

— А ну, чы я заграю?

Васыль давъ дудку Ивасеви. Ивась страхъ зрадивъ, колы дудка и въ його заграла.

— Грыцьку! Ось иды сюды... Бачъ—грае!—радіючы, гукавъ винъ до брата.

Грыцько по-малу поблыжався; його здержувала недавня лайка зъ Васылемъ. Певно, винъ и доси дметься,—думавъ Грыцько и не помылывсь: Васыль не ласкаво подывывся на його, хочъ ничого не сказавъ.

— Ось на, заграй!—тыче Ивась Грыцькови дудку.

Грыцько узявъ и почавъ роздывлятысь.

— Се ты, Васылю, зробывъ?—спытався винъ, щобъ зав'язаты розмову.

— А вже жъ тебе не пытавъ!—не ласкаво одказавъ Васыль.

Грыцько помовчавъ, обдывывся ще разъ дудку, потимъ тыхенько подувъ,—товсто й хрыпло загула вона. Ивась зареготавсь.

— А ловко!—сказавъ Грыцько.—Що якъ бы тутъ дирочкы попроризуваты, тоди бъ можна, якъ на сопилци, й пальцямы перебираты.

— А ну, давай!—радисно обизвавсь Васыль, забуваючы про свій гнивъ, и почавъ зъ боку дирочкы проризуваты. Пися сього голосъ дудкы не такъ деренчавъ и граты стало зручнійше.

— Дай и мени, Васылю ножыка, я й соби зроблю,—попрохавъ Ивась.

— Возьмы.

Довго мусувався Ивась, и все ничого не вдіе: то, дывысь—денце зовсимъ одриже, то дирку пидъ колинцемъ велыку зробе. —не грае дудка!

— Давай я!—сказавъ Грыцько и почавъ робыты. Ивась дывывсь. Дудка выйшла тонча голосомъ видъ Васылевои.

— Теперъ и я знаю!—закрычавъ, граючы очыма, Ивась и знову прынявся за роботу.

За сымъ разомъ дудка заграла и такымъ тонкымъ та ризучымъ голосомъ, що ажъ уси здывувалысь.

— А давай уси разомъ заграемо!—сказавъ Грыцько.

— Давай! давай!—одказалы трохы не разомъ и Васыль, и Ивась, и постановылысь въ коло.

— Разъ! два! трры-ы! Почынай!—скрыкнувъ Грыцько.

Разомъ тры дудкы ускочылы въ хлоп'ячи роты, роздулыся шыроки щокы, мовъ хто туды кулакы попидкладавъ, вып'ялысь очи, и тры голосы—пыскучый, тонкый и товщый—зычно пронеслысь у вохкому повитри надъ озеромъ. То була не мыстецька гра май-

стривъ-музыкъ, а певне и іій не зрадилы бъ такъ хлопци, якъ своему незумилому выгравэнню. Воны ничого не гралы, та й не вмилы що-небудь граты, а такъ—дудылы-деренчалы той—свое, а той—свое. Отже якъ имъ мыло було такъ дудыты, якъ блызько доходыло до серця те хрыпле деренчання! Очи радисно гралы, пальци бигалы по дирочкахъ, а щокы одно роздымалысь, ажъ червонилы... Ивась, граючы, прытупцювавъ, Грыцько росхытувавсь на вси бокы. На що Васыль—завжде не прывитный,—и той поволжувавъ плечыма. Про спирку, про змагання де й спомынка дилась,—все те забулось, все те було зъ кымсь иншымъ, а не мижъ нымы. Воны теперъ ридни, браты; бильше, нижъ ридни й браты, —воны майстры одного любого имъ дила!

Непрымитно часъ мынавъ, непрымитно сонце плывло до спокою; воно вже такъ нызько осило, надъ самою землею стоить його искрысте коло, розстылаючы ажъ червоный свитъ по траві. Ось уже довга тинь видъ очерету простяглася вподовжъ озера, добираеться до бугорка, де грають хлопци.

— Годи! Нехай йому!—скрыкнувъ першый Васыль.—Онъ уже сонце сидае, а я ще й не полуднувавъ.—И, не довго думаючы, опустывся биля торбы й почавъ жуваты хлибъ. Тараню винъ ззивъ за обидомъ, зостався одынъ хлибъ, та й той зсохъ на сухаръ.

Грыцько та Ивась тежъ почалы полуднуваты. У ихъ зоставалась ще одна таранька—маты дала по одній на кожного. Воны ще збираючысь на пастивныкъ, порахувалыся одну ззисты въ обидъ, другу за полуднемъ Теперь ото, глянувшы, якъ Васыль давыться черствымъ хлибомъ, раз-по-разъ поблыскуючы сирымы очыма на те, якъ чыстыть Ивась тараню, раздилылы іи не на двое, а на трое. Васылеви далы видъ головы, Грыцько узявъ середыну, а Ивасеви достався хвостыкъ.

Сонце сидало; у повитри робылося свижійше; роса выступала на траві, де пройшла вечирня тинь; овечата, бычкы щыро прынялыся щипаты вохку траву: за день воны такъ выжарылыся на тому сонци,—де вже його по такій специ пастысь?—що надъ вечиръ прыйшлося наганяты утеряне за день, и воны геть поростыкалысь по-надъ усымъ озеромъ. Хлопци, сыдячы на бугорци, полуднувалы; воны сыдилы лыцемъ до Батієвщыны. Густа тинь чорнила мижъ гилькамы здоровенного садка, прыкрытого зверху соняшнымъ сяевомъ; зъ теи темнои гущавыны доносылося нестямне щебетання соловейкивъ.

— Та й солов'и у Батієвщыни—якъ свыщуть! И скилькы то ихъ?—обизвавсь Ивась.

— А вже до гаспыда!—додавъ Грыцько.

— Чого тамъ тилькы немае?—зитхнувшы, промсвывъ Васыль.

— Тамъ, кажуть, и райськи яблучка йе?—спытавъ Ивась.

— Маты росказуе,—одказавъ Васыль,—що не тилькы райськи яблучка, а й агрусъ, поричкы, выноградъ,—оттакымы кытыцямы такъ и высыть! А грушъ тыхъ, а ягидъ усякыхъ, яблукъ!...

— Братъ ты мій! —скрыкнувъ Грыцько.—Що, колы бъ я тамъ бувъ?—и його очи загорилысь.

— А що, якъ бы тоби, Грыцьку, узявъ та й виддавъ усе оте дворыще? Щó бъ ты робывъ?—спытавсятр охы перегодомъ Ивась.

— Я бъ тоди паномъ дило зажывъ! Тоди тоби—бильше бъ пана бувъ, до царя ривнявся! Усе бъ у садку й сыдивъ, та овощи ївъ

— А я не такъ бы зробывъ,—одказавъ Ивась.—Я бъ перевивъ туды батька, матиръ, тебе, узявъ бы Васыля, и Галю узявъ бы. Жылы бъ мы уси тамъ у-купи, роскошувалы разомъ...

— А ты, Васылю, щó зробывъ бы?—спытавъ Грыцько.

Васыль мовчавъ, дывывся на Батієвщыну; винъ упынався очыма у неи, якъ кишка упынаеться у мышу, якъ кобець у горобця. Посередъ ихъ, у зеленыхъ зрачкахъ горыть-тліе вогонь заздросты,—такъ бы й проглынувъ, колы бъ сыла!

— Чы правда, Васылю,—не росказувала тоби маты? —не дождавшы одказу, почавъ знову Грыцько,—тамъ, кажуть, за старого князя людей жывцемъ у землю ховалы... И теперъ ти люде у глупу ничъ устають, блукають по садку, по двору, все шукають могылы покійного пана...

Васыль мовчавъ.

— На що жъ іи шукаты, колы винъ тамъ пидъ каплыцею похованый?—одказавъ Ивась.

— То-то й йе, що пидъ каплыцею. Черезъ те воны й не найдуть; у каплыцю имъ не можна увійты, а зъ надвору не досягнуть.

— А якъ бы досяглы?—спытавъ Ивась.

— То бъ рознеслы на шматочкы!

У Ивася морозъ по-за спыною пробигъ, въ очахъ боязнь засвитыла. Грыцько замовчавъ; винъ ждавъ одказу видъ Васыля.

А той, лежачы жывотомъ на земли й пидпершы голову рукамы, и не змыгне—все дывыться на Батіевщыну.

— Васылю!—обизвавсь до його Грыцько.

— Га?

— Ты не чувъ?—И винъ знову його перепытавъ.

— Ни, не росказувалы,—одказавъ понуро Васыль.

— Може, воно й брехня. Чого люде не накажуть?—почавъ знову Грыцько.

— Росказують, що покійный панъ дитей не любывъ. Люде ховалысь зъ дитьмы по льохахъ та погребахъ, бо якъ побачыть, або зачуе голосъ, заразъ и велыть собакамъ виддаты...

— Якъ? жыве?—скрыкнувъ Ивась.

— Ни, зварять у казани зъ кашею, та й виддадуть!

Ивась ажъ затрусывся, такъ йому стало страшно.

— У його не таки, якъ у насъ, собакы булы, а хорты. А то, кажуть, не хорты, а справжни куцакы. Тамъ для ихъ и коморы здоровенни выбудувани булы. У тыхъ коморахъ воны й жылы. Ото для ихъ и йисты варылы и все тилькы на ничъ. Що-вечора оттаки казаны каши наварять, та й постановлять, а до свита—воны й порожни.

— Такъ винъ зъ чортамы знався?—спытавъ Ивась.

— А вже жъ! Де бъ винъ и того багатства набравъ? Спершу винъ, кажуть, бидный бувъ, а то зразу й розжывся. Не якъ и розжывся, якъ воны йому нанеслы за те, що душу свою имъ одпысавъ. Росказують, що на Велыкдень саме, якъ люде стоять у вутрени—ажъ дмуться, пруть цилымы тачкамы гроши,—одни золоти, други—срибни, трети—мидни. Оттаки ворохы понасыпають!... Гроши ти лежалы, лыбонь, у льохахъ пидъ будынкомъ. И якъ умеръ старый та пишлы шукаты, ажъ тамъ замисть грошей въ одному кутку—цегла, у другому—череп'я, а въ третьому—кинськи кизякы. А якъ неслы ховаты тило, то пиднявсь такый страшный витеръ, що люде не змоглы й несты, постановылы труну на земли. И якъ постановылы,—якъ лупне щось, мовъ зъ гарматы выпалыло, а зъ труны—такъ выхоръ и пиднявся стовпомъ у-гору, якъ сажа чорный. И якъ пройшовъ той выхоръ, то обдывылысь усюды, ажъ у пана такъ жывитъ и репнувъ... Ото, кажуть, чорты його душу бралы до себе...

Грыцько замовкъ и вси мовчалы. Сонце все ныжче та ныжче спускалося, пронызуючы червонымъ свитомъ тыхе повит-

ря; по-надъ землею простягалась довга тинь; Батіевщына, наче въ золото окута, горила-сяла.

— Ох-хо-хо!—не скоро, не скоро промовывъ Ивась.—Що то тута колысь було, а теперъ—пустка-пустынею!

— Воно такъ уже до вику буде,—одказавъ Грыцько. Се мисце заклявъ старый князь и нихто його посисты не зможе, хиба тилькы оддасть чортови душу, то тоди посяде. И тоди, кажуть, усе знову вернеться, якъ и було: и цегелля, и череп'я, и кизякы—усе знову повернеться у гроши...

Грыцько замовкъ; у Ивася морозъ ходывъ по-за спыною и винъ боязко струшувався, а Васыль ажъ духъ затаивъ, та все дывывся на Батіевщыну.

Свитъ закрутывся, заискрывъ и зразу згасъ,—то сонце посунулось за гору. Темна тинь знялась, розислалась надъ землею. Батіевщына зъ зеленои зробылась чорна,—одно верхив'я высокого дерева наче горило: то послидне соняшне проминня искрыло поверхъ його. Ось и воно знялося у-гору; всюды зробылось темно, тилькы небо, де сило сонце, мовъ далека пожежа, горило-палало. Зъ миста доносывся глухый клекитъ, надъ озеромъ устававъ легенькый туманъ; дужче закумкалы жабы въ болоти, засвысталы черепахы у сази, а солов'и—якъ не розирвуться у Батіевщыни.

— Сонце сило.. Часъ до-дому. Иване! завертай овечатъ,—сказавъ Грыцько.

Ивась, у котрого голова ще горила и серце такъ дуже кыдалось видъ страшныхъ Грыцьковыхъ переказивъ, тыхо почавъ пидводытысь; Грыцько мусувався биля торбы, а Васыль—одно лежавъ, одно дывывся на Батіевщыну.

— Васылю! а ты докы будешъ лежать? Пора до-дому!—сказавъ Грыцько.

Васыль глыбоко зитхнувъ.

— Охъ!... Хиба вже я не дожыву до того...—промовывъ.

— До чого?...—спытавъ Грыцько.

— А Батіевщына моя буде!—ажъ скрыкнувъ винъ.

Ивась глянувъ на Васыля—задуманный, суворый, ажъ чорный; а Грыцько, жахаючысь, промовывъ: Дожывай!

Хутко хлопци зибралысь въ дорогу. Ивась и Грыцько йшлы по бокахъ и доглядалы овечатъ, щобъ не розбигалысь. Попереду повагомъ выступалы телята, а позаду ледве ногы воликъ Васыль. Задумана голова його важко схылылась на груды, лыха

сирячына не ривно лежала на плечахъ, одынъ край іи воликся по земли. Васыль того не прымичавъ, винъ не радисно воликся за отарою.

Ось уже кинчылась и толока. Сирила курявомъ шырока пройизжа дорога; овечата, зійшовшы на неи. знялы хмарамы кыптягу, кашлялы, мекалы. Васыль, все похнюпывшысь, воликся. Ось уже завыднилы й ихъ дворыща на краю миста, на Довгоселивци. Васыль, забачывшы ихъ, псвернувся назадъ, подывывся на Батіевщыну... Чорною непрогляднсю стиною чорнила вона у сирому мороци вечора; ззаду неи горило й червонило небо, видъ чого вона здавалась ще чорнійша. Васыль прыкро подывывся, важко й глыбско зитхнувъ, повернувсь и—сердитый—лаючысь, почавъ одризняты своихъ овечатъ...

КАЗКА

про Правду та Крывду.

—⁂—

* *
*

Мы, мали диты, страхъ якъ любылы казкы! Зимньои поры, якъ насуне та довга та предовга ничъ, заберемось на ничъ у тепле просо або жыто,—зъ одного боку гріе й зъ другого парыть, гарно такъ!—и ради слухаты бабусю хочъ до самого билого свита... А вона, стара та древня, головы на в'язахъ не здержыть,—такъ вона въ неи на вси бокы й росхытуеться,—якъ роспустыть, бувало, свои ка̀зы та перека̀зы —и не переслухаешъ ніякъ!

Отъ одного разу зибралыся мы коло неи: я, Ивась билоголовый, Прися мышаста та Грыцько меткый, напалысь раптомъ: —кажить та й кажить, бабусю, казкы!..—Бабуся була недужа, ій й дыхаты, може, не хотилося, не то казокъ казаты, а мы одно— намоглыся.

Довго вона стогнала та кректала, покы пидвелась. Пидперла плечыма коминъ, угородыла у теплу пашню свои коряви рукы й задумалася... Мы такъ и напалы! Одно крычыть:—„про Ивана-Царевыча та Сирого Вовка"; друге:—не хочу Ивана-Царевыча, а кажы йому „Оха"; Прися просыть „Козы-дерезы".

— Бабусю!—обизвався Грыцько меткый,—вы хвалылыся колысь нову росказаты. Кажить нову! Якось вы іи називалы...

Бабуся важко зитхнула, ажъ у грудяхъ у неи запыщало и, прокашлявшысь, промовыла:—Якои жъ вамъ? Про Правду та Крывду хиба?

— Про Правду та Крывду! Про Правду та Крывду!.. Бабусю! голубонько! кажить про неи!—загукалы уси.

— Цссъ!...—утышыла вона насъ.—Застряла вамъ у зубы та Правда та Крывда!—промовыла и, подумавшы, почала...

I.

Не въ нашій сторони, не за нашои пам'яты и не за пам'яты нашыхъ дидивъ та бабивъ, а давно-давно... за царя Гороха, та за солом'яного бога, та за князя Хмеля, колы людей було жменя... або ще й людей тоди не було,—якъ появылыся на свитъ двое дивчатокъ-блызнятокъ.

Земля тоди була пустельна. Ни былыночкы на ій не росло, а ни травыночка не красыла іи чорнои коры; ніяка звирына не оставляла свого слиду на ій; ніяка птыця не оголошувала своимъ спивомъ та крыкомъ нимого повитря... Нищо тоди на ій не жыло, не родыло, и сама вона—холодна та слызька—каминюкою була... Сири туманы снувалы по ій, темни та непроглядни хмары огорталы и крылы видъ ясного сонця; дрибни дощи полосувалы іи и вздовжъ, и вшыръ, и впоперекъ.

Тоди саме воны родылыся. Зачало ихъ Ясне Сонечко, полывалы й ростылы дощови воды, наповалы свижіи росы, буйни витры гойдалы ихъ на своихъ легесенькыхъ крылахъ, а блидолыцый мисяць и зори ясноокі доглядалы ихъ тыхого спокою...

И вырослы воны всьому свитови на дыво. Струнки та гонки, якъ тіи тополи; гнучки, мовъ лозы надъ водою; билолыци, якъ въ садку лылеи; ясноокі, мовъ зори на неби; заговорять—увесь свитъ всмихнеться, наче тая скрыпонька заграе.

Увесь свитъ любывъ тыхъ дивчатокъ-блызнятокъ. Воны не зналы, щò то таке ворожнеча й згода; щò добро, що лыхо; щó мое, що твое; бо усе було ихъ—не дилене, не шматоване. Не маючы чоловичои облуды, якъ ти янголята, носылыся воны по-надъ землею, порыналы у темныхъ хмарахъ, хапалы блыскавыци рукамы и граючысь кыдалы одна на одну... Або спускалыся на темну землю, ховалыся у густыхъ туманахъ, перелиталы зъ скели на скелю и перегукувалысь черезъ яры одна до однои. Колы имъ обрыдало плескатыся на дощи, лазыты по слызькыхъ скеляхъ, воны знову вылиталы за хмары и, обгорнувшысь веселкою, сушылыся на ясному сонци, выспивуючы голосни писни... Увесь свитъ

заслухувався ихъ писень... Витры затыхалы, ясни зирочкы пидтягувалы имъ, а блакытне небо раз-у-разъ одкыдало видъ себе голосну луну, котра, неначе у бубонъ, бухкотила у його сыній наметъ. Красне сонечко стояло середъ неба и, усмихаючысь, прыскало на ихъ золотымы искоркамы. Воны хапалы ти искоркы у жмени и розсивалы ихъ по всьому свиту... Такъ иноди невелычки диты пересыпаються жовтымъ писочкомъ. То була весела забавка, весела и всьогосвитня, бо увесь свитъ, дывуючысь на ихъ, бавывся ихъ играшкамы...

II

Мынуло чымало часу; багато литъ уплыло, викивъ чымало мынуло, а имъ було и не в-прымитку. Весели та безжурни носылыся воны по всьому свиту, не знаючы лыха та ворогування ни мижъ собою, ни мижъ кымъ другымъ.

Ажъ ось одного разу Ясне Сонечко, натомывшысь свитыты за цилый день, плыло до спокою.

— На добра́-ничъ, мои голуб'ята,—сказало воно,—стелиться мерщій; пора спаты.

— На добра̀-ничъ, мамо!—одказалы воны.—Спочывайте соби: намъ и пан-отець Мисяченько посвитыть.

— О, я знаю, чого йому любо такъ рано высвичуваты!—буркнуло Сонце.—Стелиться мерщій; я сьогодни його не пущу видъ себе, нікому буде вамъ свитыты. Хай лышень хочъ одну ничку та всьогосвитня повія попоныкае, дожыдаючы старого перелесныка!...

Дивчатка глянулы на матиръ гнивну, червону; переглянулыся мижъ собою и усмихнулыся.

— Що се маты плеще таке, и не розберемо ничого!—промовыла одна до однои.

— Мамо, мамо! що то вы таке казалы?—спыталы у Сонця.

— Зостарíетесь швыдко, якъ усе будете знаты,—сердыто видказало воно и прыкрыкнуло на ихъ,—стелиться, кажу, мерщій!

Дивчаточка розлетилыся въ ризни стороны, ухопылы за краи чорну хмару и скрыкнувшы:—А ну, пора слатыся!—струснулы іи, мовъ ту перыну.

Надулася, заклуботала чорна хмара; посыпалыся зъ неи огненни блыскавыци; загувъ, заторохтивъ гримъ, а градъ такъ и пороснувъ на землю.

— Ого, скилькы його набралося!—скрыкнулы дивчатка.—Добре, що догадалыся струснуты, а то воно муляло бъ у бокы...—И ще разъ струснувшы, пидлетилы вгору и спустылыся якъ разъ посередъ хмары.

— Бачъ, якъ пухко та мяхко теперъ!—обизвалысь, пурнувшы ажъ на саме дно.

— Уже, мамо, послалыся. На добра-ничъ вамъ!—скрыкнулы дали, потягаючысь.

Сонце скоса глянуло на ихъ, позихнуло и закрыло натомлени очи. Зразу непроглядна темнота обняла увесь свитъ; небо потемнило...

— А ну, сестрыци! де вы забарылысь?—гукнула Вечирня Зирка, выскакуючы перша на краи неба.—Намъ часъ наставъ пора погуляты!—и весела та ясна, вона окрутнулась кругомъ себе, немовъ обдывлялася, чы до лыця то ій іи уборы.

А уборы булы дороги та пышни: зъ золотои парчи плахта, оксамытова червона свыта, а на голови виночокъ зъ самоцвитного каминня.

За нею, немовъ хто торбыну розвязавъ зъ горохомъ и сыпнувъ нымъ по небу, посунулы зори. Ось Визъ заскрыпивъ и покотывся геть-геть; выбигла Квочка зъ своимы дитьмы: „кво-кво!" и роспустыла ихъ кругомъ себе; поважно выплывъ Павычъ, розгортаючы хвоста на вси бокы; Хрестъ засвитывъ, засыявъ; а тамъ ще, та ще... одна по одній—и не потовпляться.

— А що, чы вси зибралыся, сестрыци?—спытала Вечирня Зоря.

— Уси, уси!—одказалы зирочкы.

— А ну, за игры!—сказала и почала:

—Лягло Сонце спаты,
Часъ намъ погуляты.
Годи, не бариться
Та мерщій збериться,
Подругы, на раду!
— Нехай Сонце спыть-дримае,
А мы погуляемъ!—

скрыкнулы въ одынъ голосъ зори, ажъ небо загуло.

Ось мисяць по-малу
До нашого стану
Плыве-выплывае...
Кожній по виночку
Та на головочку
Несе нашъ коханый!...—

почала знову Вечирня Зоря.

— Мисяцю ясный,
Мисяцю красный,
Мисяцю Маю!
Тебе выглядаю.
Де ты волочывся,
Що такъ забарывся?
Выплывай скорійше,
Поспишай хутчійше
До нашои рады;
А мы тебе, брате,
Любо прывитаемъ,
Писни заспиваемъ!—

заспивалы Зори. Вечирня Зоря ударыла въ долошкы и окрутнулася. Іи сестрыци, побравшысь у бокы, пишлы кругомъ неи. Немовъ витеръ зимою середъ степу закрутывъ веремія, такъ заходылы зирочкы кругомъ Вечирньои, вымахуючы рукамы та прытупуючы ногамы... Булы таки, що пустылыся и на-впрысядкы; небо ажъ гуло та бухкотило,—такого воны виддералы гопака...

III.

Дивчаточка-блызняточка не спалы. Воны загадалыся надъ тымы чуднымы словамы, яки сьогодни имъ Сонце-маты сказало. Що воно то за слова таки? У-перше зроду имъ доводыться ихъ чуты. У-перше зроду доводыться бачыты матиръ якусь чудну та дывну. Що зъ нею сталося?... Дарма про ти играшкы, що завелы зори; байдуже про ихъ спивы, танци. Имъ було важко... А се зразу воны почулы—объ серце щось стукнуло.

— Що тамъ таке?—разомъ скрыкнулы воны и запр-митылы невелычкого червячка, завбильшкы зъ шашиль, що пидкравшысь ущипнувъ ихъ злегенька.

— Ты хто такый? Видкиля?—спыталы його.

— Я?—прогугнявывъ червячокъ, пиднимаючы вгору свою непрымитну головку, и хыжо зареготався слызькымъ ротомъ.—Я?... А ось я заразъ скажу, хтò я такый!—И се кажучы, звернувся свердлыкомъ и, уп'явшысь у серце, почавъ його точыты.

Дивчаточка несамовыто скрыкнулы, такъ имъ стало боляче та трудно.

— Ага, дозналыся!—зареготався знову червячокъ и почавъ росказуваты:—Я—Сумъ, мій батько—Гнивъ, а маты—Темнота. Мы свитови ворогы. Колысь мы зъ нымъ у мыру жылы, покы ваша маты—Сонце насъ не зрадыла. Выдюща—вона задалася завыслыва та ненажерлыва, хотила надъ усима старшынуваты... Усе ій та ій, а другымъ ничого. Чы обносымося мы, убиръ Пан-отець, що заправлялы намы, почнуть справляты—вона выбирае соби що найкраще та найяснійше; чы йисты сядемо—хапае шматкы най-

ласійши. Нихто другый и слова не каже, а вона такъ и прысне вгору, такъ и зибье бучу! Кому-кому найбильше доставалося видъ неи—моїй матери. Воны соби зроду пидслипи удалыся; треба дуже блызько до чого пидийты, щобъ побачылы. Отъ Сонце и глузуе зъ того. Ухопыть отсе смашненькый шматочекъ, усе зъ його ласе та сыте высмокче, а недойидокъ та обгрызокъ у рукы имъ тыче. Маты визьмуть та до рота, а вона якъ зарегочеться! А за нею й други. Довго терпилы батько той глумъ, а то разъ и не вытерпилы,—дуже вже росходылося ихъ серце. То воны якъ запалылы його на-выдли рукою, ажъ перевернулося сердешне Сонце... Та якъ схопыться, якъ наробыть репету, та до Пан-отця... Такъ и такъ: зъ тымы слипородамы мени жыття немае! Клепало-клепало, наклепало завбильшкы зъ гору... Клыкнулы Пан-отець батька.—Якъ се,—кажуть,—ты таке вчынывъ?—Батько правуватыся та й тутъ не здержалыся, почалы дужче, нижъ абыякъ балакаты. А Пан-отець якъ скрыкнуть:—Цыть,—кажуть,—горлатый! Ты ще й на мене рукы здіймешъ? Прыкуваты його заразъ до стовпа, та такъ, щобъ винъ и не ворухнувся!—Отъ зразу де не взявся Огневыкъ, що огнемъ заправляе,—винъ одного поля ягода зъ Сонцемъ: обое на нашъ ридъ Иродомъ дышуть,—тягне кузню зъ собою; пута у сто пудъ, молоткы у тысячу... Якъ махне, якъ ударыть по ковадлу—такъ искры и сыплються!... А його пидручни уже батькови и рукы скрутылы, до стовпа прывелы...

Маты якъ почула, що батька мають куваты, та до Огневыка—такъ йому у пыку и впылыся! А винъ тилькы що вынявъ зъ горенъ пута гарячи, ажъ били,—якъ махне ными, та матиръ по облыччю,—тилькы зашкварчало та маты нестямно скрыкнулы... Ажъ до Пан-отця у горныци той крыкъ досягъ! Выбиглы Пан-отець на крыкъ... А тутъ таке лыхо скоилося: у матери очей якъ не було, тилькы одынъ попилець посыпався! Тоди Пан-отець дуже-дуже розгнивалыся. Заразъ Огневыка за те, що выпикъ матери очи, на викы пидъ землю запроторылы,—тамъ винъ у тяжкій неволи и доси конае, насъ зъ Сонцемъ подилылы: йому далы володиты свитомъ у день, а намъ у ночи. То-бъ то—щобъ мы николы не стривалыся... Здаеться, чого бъ бильше? Нитъ же—таке задалося лукаве!... Колы литечко тепле настане, усе ожыве и зраде, тоди воно якъ почне гриты, якъ почне свитыты, та ту сердешну ничку переведе до того, що вона коротча заячого хвоста стане.... А зимою, не бійсь, якъ настане вихало та морозъ

лютый, що ажъ очи выдавлюе, тоди воно заховаеться соби та й рутыть... Уже пивдню треба бъ буты, а воно задае такого хропака, ажъ небо гуде. Йому добре: спыть соби, а ты ходы кругомъ свита, стережы його по холоду та заверюси. Уже задалося! Та й се бъ ще ничого. Нитъ же, ненажерлыве!—йому и сього ще мало. Выпрохало у Пан-отця соби у пару нашого такы парубійка—Мисяця. Що то бувъ за козакъ бравый, покы не знався зъ тіею ягою,—билолыцый та чорнобрывый, а голова кучерява-кучерява!... Нитъ же, якъ почало його золыты, якъ почало волосыну по волосыни смыкаты, та высмыкало такъ—зовсимъ дидомъ ставъ: голова, якъ те колино!... А що була за пара нашій Вечирній Зори! Винъ и теперъ усе за нею жалкуе. Та й вона його любыть. Маты такы иноди и зведуть ихъ до купы. Якъ збижаться, то вже не наговоряться и не налюбуються: одно одному якъ у вичи не вскочыть! Ну, а ти осоружни зайци-брехунци, що нашымъ и вашымъ слугують—Волосожары паскудни!—узялы та й набрехалы Сонцеви, що воны усяку ничку збигаються до купы та судять його; що то, буцимъ, маты ихъ зводыть... Ото воно й роспалылось сьогодни, немовъ його дрикъ укусывъ. Достанеться теперъ бидному Мисяцеви! Бачъ, якый часъ, а його й доси не выдно.... У трьохъ окропахъ вызолыть його, змочыть!

— Такъ ба-а... що воно!—тилькы й промовылы здывовани дивчатка, якъ Сумъ зразу такъ и знykъ; не выглядилы, де й дився.

IV.

Часъ бувъ вже пизній. Дивчаточка глянулы на небо. Стоять зори, выморени та вытомлени, тилькы соннымы очыма лупають; инши, повывшысь невелычкымы хмаркамы, и прыкорхнулы. Одна нещасна Вечирня Зоря не спыть: перейшла ажъ на другый край неба. Стоить сумна-невесела, заглядае за гору.—Немае, не выдко!—промовляе такъ гирко, якъ не плаче... Горе безталанній Зиронци! А лукави Волосожары выскочылы з-за горы та зыркнуть на неи, зарегочуться та й знову сховаються за гору. Бидна Зиронька за смуткомъ ничого того не бачыть; ухопылась за облыччя биленькымы ручєнькамы та голосыть-голосыть!

Колы се... зачервонило, зажеврило з-за горы... Не йде—летыть Мисяченько, та прямо до Вечирньои.

— Зиронько моя!...

Та стрепенулася.

— Мисяцю мій! Ясный мій...

И обнялыся. Видъ радощивъ одно одному слова не скаже.

— Охъ, якъ ты мене вымучывъ! Охъ, якъ ты мене выморывъ!— почала Вечирня Зоря, схылывшысь до його на плече головкою.— Уси очи продывылася, тебе выглядаючы; попалыла серце слизоньками, тебе дожыдаючы! Де жъ ты такъ, мій голубе, барывся? Чы не грихъ же тоби зъ мене, нещаснои, отакъ знущатыся?

— Жыття мое—лыхо мое!—зитхнувъ важко Мисяць.—Нема мени добра на свити и не дождуся його николы... Дозналася стара гаргара, що мы зъ тобою кохаемося... Отсе все биля себе держала. Було мени, та й всимъ досталося! Темноту кастыть, на чимъ свитъ стоить...—То все, каже, та слипорода зводни зводыть!—Мене перелеснымъ лае, тебе—повією...

— Нехай якъ хоче лае,—мовыла Зирочка.—Що жъ, колы я люблю тебе! Колы жъ не переможу себе—тебе не любыты!—и зовсимъ прыпала до його.

— Безталанна моя!—прогувъ Мисяць, прыгорнувшы мицно до себе и гаряче поцилувавъ у ясни очыци...

— Ага-а? Такъ ось ти тыхи та смырни та богобоязлыви! Такъ ось якъ воны пóрпляться та голубляться!—почувся несамовытый крыкъ ззаду ихъ.

Озырнулыся... ажъ биля ихъ стоить Сонце, червоне та сердыте, очыма искры такъ и сыпле.

Безталанна Зирочка зразу якъ та стина стала—била-била, вся тремтыть. Злякалася.

— Геть, повіище!—желипнуло на увесь ротъ Сонце и, вхопывшы Зорю у руку, наче м'ячъ той швыргонуло за гору.

Видъ того гуку й други зирочкы прокынулысь. Глянулы— Вечирньои немае, а надъ горою палае Сонце... Якъ сыпнуть, та въ ростичъ, та на-втьокы! Зразу де й дылыся!

— А ты, стара, лыса собако!—гукнуло знову Сонце.—Ты жъ божывся, ты жъ прысягався, що окримъ мене у тебе другои немае!

Мисяць тоди й голову опустывъ.

— Такъ отсе той тыхый, отсе той незамутный!... Ось же тоби!

И выхопывшы з-за себе здоровенного меча, зъ усього маху вдарыло його по голови... Ажъ небо охнуло! Кровъ такъ и брызнула, розлылася по йому... Червоно-червоно стало... Бильша по-

ловына мисяцевои головы плюснула за гору, а невелычкый серпокъ, перекотывшысь черезъ усе небо, завысъ на другому краи.

V.

Такого дыва ще свитъ николы не бачывъ. Увесь винъ затремтивъ и отетеривъ... Отетерилы и дивчаточка-блызняточка. Имъ уже давно бъ пора устаты, ранньою росою умытыся, на добры-день матери казаты, а воны й не рушалы. Имъ було страшно своеи матери—така вона сердыта та люта имъ здалася...

Прыпавшы до хмары, воны боялыся и глянуты на неи.

А тымъ часомъ и вона повылася хмарамы. Зъ усього свиту понастягувала зайвыхъ и обгорнулася нымы. Соромно, выдно, було ій писля того на свитъ билый дывытысь. Цилый день носывся надъ свитомъ братъ Темноты—Морокъ, а Сумъ плазавъ за нымъ та точывъ свитове серце. Темнота передъ тымъ ходыла важкою и якъ разъ на той часъ породыла дивчынку... Болизну та плакучу—Гнивъ-батько назвавъ іи Сльозою. Вона зразу заполоныла увесь свитъ... Плаче дытына, залываеться кривавымы сльозамы, а за нею и свитъ увесь плаче. Такого лементу та голосиння ще не було николы!

Дійшовъ той лементъ и до дивчатокъ-блызнятокъ... Запала якось свитова сльоза до одніи въ серце, запала—и наче огнемъ запекла. Скрыкнула нестямно дивчынка и вхопылась за серце рукою. Ажъ тамъ уже щось жыве ворушыться.

— Се ты знову прыблудывся до мене?—скрыкнула дивчынка, думаючы, що то Сумъ.

— Ни, се я,—одказуе хтось невидомый такымъ плакучымъ голосомъ, що ажъ у души у дивчынкы похолонуло.

— Хто жъ ты?

— Я—Журба.

— Чого жъ тоби видъ мене треба? Я не хочу тебе!

— Эге, не хочу!... Чы хочъ, чы не хочъ,—я теперъ твоя, а ты моя. Всьогосвитня Сльоза мене у твоій крови зародыла. Я не пиду видъ тебе.

Бидна дивчынка такъ и звылася...

— Чого ты, сестрыце?—спытала іи друга, дывуючысь.

— Якъ чого?—видказала за неи Журба зъ серця.—Хиба ты не знаешъ? Хиба ты не бачышъ? Хиба тоби повылазыло, чого наробыло оте Сонце?

— Ну то що?—спокійно допытуеться сестра.

— Якъ що? Зроду-вику такого не було! Зроду-вику не чувано, не бачено такои всесвитньои неправды.

— Що ты мелешъ?—одно допытуеться друга.—Я й не розберу ничого.

— Не розберешъ? Прыкыдаешся дурочкою? Хиба ты не бачыла, що то Сонце зробыло Мисяцеви?

— Ну то що?

— Якъ що? Хиба такъ можна?

— А Мисяцеви можна було зрадыты матиръ?

— Зрадыты?... Хиба винъ іи спершу любывъ? Винъ іи николы не любывъ. Винъ Вечирню любывъ, а йому наказано зъ Сонцемъ братыся.

— Якъ тамъ наказано—не переступай наказу. На те й наказъ, щобъ його слухаты. Колы бъ було инше, уси розлизлыся бъ, якъ руди мыши!

А перша дивчынка якъ скрыкне:

— Такъ отсе така правда? отсе така правда? Його серце до неи не лежало... Винъ іи не любывъ, не любывъ!—Та якъ схопыться за голову, якъ заголосыть!

За сльозамы не побачыла, якъ и Сонце выплыло з-за хмары. А воно вже стояло биля ихъ и, гирко-гирко скрывывшысь, ще гирче вымовыло:

— До чого я дожылася, до чого? Своя кровъ устае проты риднои матери и, якъ чужу, судыть! Будьте жъ вы,—каже,—мои диточкы, прокляти одъ сього часу и до-вику! Хай не буде мижъ вамы ни мыру, ни ладу николы. Ото вамъ у-ныэу земля чорніе—идить на неи и володійте нею. Ты,—каже на першу, котра на неи такъ нарикала,—за правду крычышъ, и зовыся ты Правдою; а ты,—повернулася до другои,—за те, що посмила зъ сестрою про мене базикаты, зовыся Крывдою!

И се кажучы, якъ стрепене хмару, такъ ти дивчаточка неначе груши и впалы на землю.

VI.

Отъ якъ скынуло Сонце Правду та Крывду на землю, то й сталы воны володиты нею. Та нема мижъ нымы ніякои згоды: щоденна сварка та лайка, щоденни шкоды та перешкоды... Не

ридни сестры то, а ворогы люти! А найбильшъ усього та Крывда. Отсе Правда почне чымъ-небудь забавлятысь, що-будь задума зробыты, то Крывда прыкрадеться та й поруйнуе.

Отъ разъ и каже Правда до Крывды:

— Сестро,—каже,—чого ты така нена́высна та немылосердна до мене? Я жъ тоби николы ничого, а ты до мене такъ и сучышся, такъ и в'язнешъ!

А Крывда ій одказуе:

— А згадай лышень, сестро, черезъ кого я въ сю неволю попала?

— Нехай и черезъ мене,—каже Правда,—нехай,—я не таюся. Та чы вже жъ намъ отакъ цилый викъ сперечатысь та ворогуваты?

— И цилый викъ отакъ буду. Я николы тоби сього не забуду!

Правда тилькы важко зитхнула.

— Знаешъ, що сестро?—каже дали.

— А що?

— Щобъ намъ не сперечатысь та не шкодыты одна одній, давай мы подилымося усымъ, що йе на земли. Тоди, якъ мы нарizно будемо жыты, то мижъ намы и ладъ буде.

— Давай!—каже Крывда.—Якъ же мы будемо дилытысь?

— А такъ: выбирай соби що найлюбійше, та й володій нымъ.

— Добре!—одказуе Крывда.—Отъ мени люба вода. Я водою володитыму.

— Володій, сестро, ты водою, а я землею.

— Ну, добре. А тымъ, що надъ землею?—пыта Крывда.

— Надъ землею?—спытала Правда и задумалася.—Що жъ надъ землею? Хмары, витеръ, повитря...—почала выщытуваты.

— Чого ты хмары туды прыплела?—каже Крывда.—И туманы, и хмары зъ воды: вода моя—туманы и хмары мои. Заразъ мени выкынь ихъ зъ подилу!

— Нехай,—каже Правда,—буде по твоему. Хай хмары твои.

— И витры я соби беру,—каже Крывда.

— Добре, а я повитря.

— Ого! чы не ласо лышень буде? Де жъ мени зъ витрамы диватысь? На прыв'язи скажешъ держаты?

— Чого на прыв'язи? У тебе жъ воды бильше, нижъ у мене земли,—пускай ихъ на воду гуляты.

— Спасыби тоби за раду!—закопылывшы губу, мовыла Крывда.—Все на води та на води! Воно жъ, може, и обрыдне на води, може, де забажаеться и одпочыты. До того жъ замочышся—треба десь и высушытысь... Не хочу я такъ, не хочу! А колы хочъ, то ось якъ: вода моя, туманы и хмары мои, витры мои. И маю я право ихъ по всякъ часъ на повитря выпускаты гуляты.

— То такъ мы, сестро, николы не дійдемо до згоды!—каже Правда.

— Ну, хай буде такъ, якъ и було!

Подумала Правда, погадала... Уже жъ вона буде одному повитрови шкодыты, а все жъ земли лекше.

— Хай,—каже,—усе буде по твоему.

Подилылыся.

VII.

Отъ и сталы воны володиты. Правда—землею, Крывда—водою; Правда—повитрямъ, а Крывда—туманамы сывымы, хмарамы чорнымы, витрамы буйнымы.

Сумно Правди одній середъ земли пустельнои; яры та горы та каминь нимый—бильше ничого. Сыротою носыться вона по-надъ тымы бескетамы, гукае зъ тугы, а повитря пидхопыть іи гукъ и розстылае голосною луною помижъ скелямы.

Бавыться Правда луною, мовъ мала дытына играшкою, а все ій сумно та нудно. Здійметься вона у-гору, прозорымъ повитрямъ полыне, думка то—зъ высокосты обдывытыся свое володарство... Тутъ де не визметься Крывда... Сири туманы пускае на яры глыбоки, чорнымы хмарамы огортае горы высоки, буйни витры выпускае на повитря тыхе и почне його метаты та шарпаты, струшуе Правду на землю, опускае іи до-долу.

Побачыла Правда, якои шкоды соби наробыла, давшы Крывди повитрямъ володиты, побачыла—та пизно. Початы знову паювання—Крывда тоди докорамы и просвитку не дасть! Бачъ, скаже, отсе та смырна та тыха! Сама дилыла, а теперъ уже й назадъ.

Мовчыть Правда; по земли сновыкгае, не хоче и на повитря здійматысь. А Крывда радіе, гуляе... Отсе роспустыть витры по морю, горамы хвылю здіймае; сама поверхъ хвыли гойдаеться... Або злетыть на хмару чорну, мчыться по повитрю прозорому, а другу навпроты себе пускае. Стринуться ти хмары—одна проты

другои преться, кожна кожну побороты хоче... Сыляться, напынаються, покы яка не выдержыть, лусне... а тамъ и пишла ломытысь... Гукъ та гуркитъ на увесь свитъ гукае; огненни блыскавыци крешуть... Правда тилькы на земли важко та тяжко дыше.

Отъ разъ зъ тугы та зъ суму почала вона соби будивлю будуваты. Выбрала мижъ горамы долыну таку—зъ трьохъ бокивъ горы зубцямы ажъ пидъ небо здіймаються, а четвертымъ бокомъ та долына у сыне море упираеться. . Море коло неи стыха грае. Выбрала ото мисцыну тыху та затышну и роспочала на ій будивлю. Зъ гиръ каминня ламае—отакымы бабамы вороча!—одну на одну складае та выводыть стины... Вывела, стелю роспочала. Уже й стелю змыкае, круглу та дывну,—отъ якъ на церкви. На тому мисци, де баня, посадыла завбильшкы зъ шапку самоцвитный каминь... Горыть той каминь, сяе: и въ середыни свитыть и зъ окола.

Радіе Правда, що таку соби д мивку збудувала... Теперъ, дума, Крывдо, не страшни мени твои каверзы—дощи холодни и витры буйни. Лый и дмы, скилькы хочъ, а я въ своему захысту сыдитыму, тебе не боятымуся. Ни одна краплына на мене не крапне, не змочыть; ни тыхе зитхання твоихъ витривъ не дійде до мене, не прохолодыть.—И весело Правда спивае писню въ своему будынку. Писня та стелыться по стинахъ, дереться у-гору до стели и, окрутывшысь, знову по стинахъ на доливку осидае, неначе дывна та чудовна скрыпонька грае.

А Крывда почула, пидплыла до берега.

— Здорова, сестро!—гукае.

— Здорова.

— Поздоровляю тебе зъ новою оселею. Бачъ, яка добра: сама новосилля справляешъ, а мене й не клычешъ!

— Иды, я тоби не забороняю,—каже Правда, выходячы на поригъ.

— Отакъ! Иды, колы сама набылася... Спасыби тоби за ласку!—регоче.—Тисно мени въ твоій осели и душно. Я ось краще на мори погуляю.—Та се кажучы, якъ скрыкне:—Витры-Нечосы! за мною...—Та якъ пурне-нырне, до самого дна сидае, зъ самого дна воду вывертае, хвыли горамы здіймае, а витры якъ пидхоплять си хвыли, якъ помчать на беригъ, котять долыною ажъ до самого будынку, якъ стугонуть у стины—такъ ти стины ходоромъ и заходылы.

Правда тилькы кыгыкнула, наче та чайка, и полетила геть соби, щобъ не сперечатысь зъ сестрою. Вона думала—колы не буде передъ очыма у Крывды, то може та й угамуеться, не стане руйнуваты іи домивкы.

А Крывда якъ углядила, якъ зарегоче! У долошкы плеще та одно вергае хвыли-горы на долыну. Пидмыла одну стину—такъ та стина й гепнулася, на сами невелычки шматочкы побылася, ажъ пылъ у-гору знявся... А тамъ и друга, третя... Черезъ годыну и не знаты стало, що тамъ була будивля, тилькы здоровенна кучугура писку та щебню валяеться. Крывда и тымъ не вдовольнылася—наслала витры на ту кучугуру, почалы той писокъ та щебень пересиваты; до пивночи усю долыну укрылы пыломъ та кыптягою.

Якъ прылетила на ранокъ Правда довидатыся, що ій нашкодыла Крывда, то замисть будивли побачыла тилькы одынъ сирый писокъ по долыни. Гирко стало Правди, важко; Сумъ у серце впывся; Журба душу опанувала; зроныла вона не одну, не дви сльозы—всю долыну, мовъ дрибнымъ дощемъ, своимы сльозамы змочыла... Голосыть Правда та плаче, а того й не бачыть, що де сльоза впаде, тамъ трава росте; де крапелька осидае, тамъ квиточка розцвитае...

VIII.

Зъ того часу почала по земли трава росты,—уси долыны вкрыла. Пышни та зелени лежать воны помижъ скелямы, своимы квиточкамы пышаються: и билымы й рожевымы, и жовтымы й блакытнымы, сынимы ажъ темнымы, червонымы огненно-гарячымы... Наче хто кылымъ шовковый розиславъ по земли.

Углядило ясне Сонечко, и йому такъ те подобалося, що воно часто спускалося на ти долыны спочыты, покачатыся, розправыты на шовковій травыци свои кисточкы натомлени, надыхатыся пахощамы запашныхъ квиточокъ.

Углядила те Крывда, и зло іи схопыло за серце. Вона мала шкоды тій Правди наробыты, а выйшло зъ того онъ що! Взяла вона, звела до-купы вси туманы сыви, хмары чорни, непроглядни, пустыла дощемъ на горы. Дощова вода, мовъ зъ видра, котыть зъ гиръ течіямы быстрымы, реве долынамы ричкамы глыбокымы, мне та нехтуе травыцю зелену, заносыть іи муломъ чор-

нымъ; невелычкымы та гострымы каминцямы, мовъ серпамы, пидъ коринь рубае, несе у море глыбоке и середъ моря сынього потопляе.

Та ничого не вдіе Крывда злая. Выгляне ясне Сонечко, розирве, розшарпае хмары чорни, розпарюе землю сырую, земля вывывае ричкы быстри, и з-пидъ теплого мулу знову вылазыть, ажъ лущыть, травыця зелена, розцвитають на ій квиточкы пышни.

Розсердылася, розгнивалася Крывда злая. Рве на соби косы шовкови, кусае рукы били, ажъ до крови кусае, та все прыгадуе, щò бъ тій Правди заподіяты, щобъ выполоныты ій травыцю зелену.

И отъ прыгадала... Якъ заплыло Сонечко въ инши краи свитъ оглядаты, зибрала до-купы витры холодни, студыть нымы повитря вильне, гнитыть його хмарамы зеленымы... Дубіе повитря, застыгае: зъ ранньои росы иній куе, дощови воды у снигъ обертае, снигомъ билымъ, наче пухомъ, усю землю устылае, морозомъ лютымъ огортае... Пожовтилы видъ того зелени лысточкы, опалы; почорнилы пышни квиточкы, мовъ на огни погорилы... Тамъ по тыхъ долынахъ зеленыхъ, де колысь ясне сонечко грало, теперь дидусь Морозенко гуляе, сывою бородою слидъ мете; льодомъ дыше, снигомъ подыхае, снигови бабы зъ мисця на мисце перевертае, а поверхъ ихъ витеръ, мовъ середъ кладовыща дыкый звиръ, завывае.

Вылетила тоди Правда на скелю высоку, зложыла видъ жалю рукы били, замолылася до Сонця Красного.

— Маты,—каже,—ридна наша маты! Вернысь-подывыся, яку Крывда вчынyла неправду. Подилылыся мы зъ нею землею пустельною: вона взяла воду, я—землю; вона—витры буйни, я—повитря прозоре. Щòбъ, здаеться, у мыру жыты, кожна кожній школы не робыты, свого добра глядиты-доглядаты... Нитъ-же! Злая Крывда все мени наперекиръ иде: чы задумаю я що зробыты—вона осміе, а чы зроблю що—попсуе, просвитку не дае. Збудувала я соби хаточку тыху—вона розвалыла, кам'яни стины потрощыла-поломыла, по всій земли пыломъ пустыла. Посіяла я на тому пылови сльозы гиркіи—уродылася травыця зелена, квиточкы пышни іи уквитчалы, неначе кылымомъ тыхи долыны заслалы. Вы, мамо, не разъ по тыхъ долынахъ самы гулялы, по травыци зеленій качалыся-спочывалы... Теперъ вона тіи квиточкы морозомъ

лютымъ попалыла, зелени лысточкы травыци побыла, снигамы глыбокымы вси долыны покрыла!

Гляне Сонце, спогляне—ажъ справди: по долынахъ снигы лежать, а по горахъ витры ходять, по земли морозъ гуляе, льодомъ землю куе, снигомъ огортае... Отъ воно якъ прыпече!

— Душно, душно!—закрычалы витры холодни, та чымъ дужъ давай на-втьокы!

— Эге!—мовывъ Морозенко та й розсився. Схылывся на скелю та й заснувъ. А Сонце по йому стрыбае, зъ його билу одежу здырае, водою по долынахъ роспускае... Ажъ гляне Правда—по такыхъ мисцяхъ уже й травыця з-пидъ воды зеленіе-поростае.

IX.

Якъ не шкодыла Крывда Правди, що не робыла, а бачыть—ничого не вдіе. Правда розвела по земли таку буйну рослыну—вси долыны покрыла травою зеленою, заквитчала квиточкамы запашнымы, уси горы заслала лисамы темнымы, борамы непрохиднымы; по деякыхъ тилькы мисцяхъ покыдала лысынкы гостри, щобъ на ихъ рано й пизно вылитаты землю оглядаты.

Заздристь люта щипае Крывду за серце, пойидомъ йисть, спокою не дае. Хочеться ій усе те, що Правда поробыла, выполоныты, та сыломиць ничого не вдіе. Отъ и почала вона до неи хытрощамы пидходыты.

— Сестро!—каже,—якъ у тебе все гарно на земли—тыхо та любо: йе де спочыты йе на чому очи звеселыты,—не то, що у мене. Одно—бовтаеться та бисова калюжа: и въ день не гуляе, и въ ночи не спочывае.

— То выходь,—каже Правда,—сестро, до мене. Я не бороню тоби гуляты тилькы не робы шкоды.

Отъ выйшла Крывда на землю, а Правда така рада! Взяла сестру за руку, водыть іи по всихъ усюдахъ, показуе мисця красни. У Крывды и очи розбигаються.

Обдывылася Крывда все и назадъ вертае.

— Гарно,—каже Правди,—гарно у тебе, якъ у раю тому! Отъ тилькы чого тоби не стае: нема въ тебе ничого жывого. Я бъ на твоему мисци польотушокъ ризныхъ розвела, побигунцивъ всякыхъ наплодыла, щобъ по всякъ часъ славылы воны твою працю!

— Я бъ,—каже Правда,—и зробыла те. Якъ же його зробыты?

— Эге! А хочешъ—навчу?

— Навчы, сестрыце! навчы, голубко!—ажъ пада коло неи Правда.

А Крывда й каже:

— Знаешъ,—каже,—сестро, що́ колысь намъ росказувавъ Сумъ про дядька Огневыка?

— Пам'ятаю.

— За тры-дев'ятьма глыбынямы, та за тры-десятьма днамы жыве винъ, сердешный, у тяжкій неволи конае. Самъ огняный—огнемъ и жыве: огонь и йисть, огонь пье, огнемъ и дыше... Колысь я гуляла по глыбыняхъ безоднихъ, опускалася ажъ на саме дно. И чую—пидъ самымъ дномъ тымъ щось гуркоче-стукоче, ажъ дно угынаеться-двыгоче. Отъ я прыпала до дна ухомъ, слухаю—що воно? А тамъ шкварчыть, шыпыть та гамселыть! Я визьмы—постукай та й гукны:—Лекшенько, кажу, лекшенько! Чы бачъ, кажу, якъ росходылыся,—покою никому немае!—А ты хто такый?—звидтиля глухо доходыть до мене.—Хто бъ я, кажу, не була, а вы чого тамъ такый гармыдеръ пиднялы? Глядить, кажу, якъ доберусь до васъ—знатымете, хто̀ я!—А ну, каже, доберысь, доберысь. Якъ то ты доберешся?...—Знаешъ: дратуе мене.—Не дратуйте мене, одказую имъ, бо я Чорторыеви якъ накажу—зразу винъ до васъ докрутыться. А якъ додереться, то глядить, шобъ бува и душамы не наложылы!—Накажы, регоче, накажы. Мы ще йому звидсиля й помочи дамо...—Узяло мене, знаешъ, зло. Прыклыкала я Чорторыя:—Круты дно!—А винъ зразу беркиць до-горы ногамы! Угородывъ свои рогы у землю та якъ поверне, такъ и забулькотило навкругы.—А що, пытае звидты, уже почалы?—Почалы, одказую, почынайте й вы!—Колы се якъ загуде, якъ бухне—кругомъ усе такъ и затремтило... Разъ! У-друге! У-трете!... Дно такъ ходоромъ и ходыть, устояты не дае. А Чорторый зъ сього боку одно крутыть, одно крутыть, ажъ вода пыныться-булькоче. А се—якъ скрыкне Чорторый, якъ ухопыть мене щось, якъ пиднiме вгору, такъ я и опынылась поверхъ воды. Дывлюся—мій Чорторый у хвыляхъ головою мотае та крычыть-крычыть! А такъ гинъ зъ трое видъ мене середъ пинявого моря десь узялася гора висока-страшенна; на самому шпыли дирка и звидты щось дыше. Дыше-дыше, ажъ вода кругомъ кыпыть, а воно не перестае... Вер-

гае пискомъ, каминнямъ, слыныть шевською смолою, вонючою парою духъ забывае... Колы се—вылазыть зъ дыркы страшенна вогняна голова, показуе довгого-довгого языка и регоче-регоче...—А що, каже, злякалась? Та й мене налякала, нехай тоби всячына... Ачхы-ы!—и якъ чыхоне, такъ дымомъ та попиломъ и покрылася.—Отсе, каже, выдно трохы воды у нисъ набравъ, що такъ закрутыло. А давно вже я зъ водою знався, давно и свита бачывъ. Ичъ, якый ставъ! А ну выще пидсунуся та погляну.—Та й почавъ вылазыты. Кругомъ огонь такъ и паше, а винъ—лизе.—Отсе, каже, яка мала дирка. А ну—роздайся!—Та стукъ у бокы горы ликтямы!... Такъ гора ходоромъ и заходыла: лущыть, роздаеться, а винъ лизе-лизе... Вылизъ, сивъ, ногы звишавъ, зъ нигъ ґаряча смола ллеться.—Оттакъ, каже, саме добре. Що то давно свита не бачывъ—якъ радисно серце забылося! А тутъ теперъ пereминъ-переминъ... Що то таке?—показуе на землю.—Земля, кажу.—Чого жъ вона, пытае, така зелена та пышна?—Такъ и такъ, росказую йому все: якъ жылы колысь, якъ теперъ жывемо.—То ты, значыть, мени й родычка,—дали каже.—Я, каже, Огневыкъ, ридный братъ твоеи матери; ты, значыть, мени племенныцею доводышся.—Може, одказую, й такъ.—Эге, каже, такъ, такъ... Спасыби тоби, що ты хочъ нехотя допомогла мени, старому, свита побачыты; я вже думавъ—сконаю у тій глухій неволи. Я тоби, каже, покы й мого вику дякуваты за се буду. Я бъ тоби и теперъ оддячывъ, та не знаю чымъ.—Онъ, кажу йому, сестра моя на земли якыхъ соби играшокъ наробыла, а мени, кажу, ни зъ чого.—Ни зъ чого?—пытае.—А визьмы лышъ грудку глею.—Я взяла.—Липы зъ неи, що хочешъ.—А я розплескала-розплескала ту грудку та й кажу: уже!—думаю—що́ то воно буде?—Уже? пыта. А ке сюды... Держы, каже, у рукахъ, я дыхну.—Та й дыхнувъ на ту грудку. А та грудка якъ затрипаеться та плюсь изъ рукъ у воду... Дывлюсь—невелычка рыбонька у води грае, срибна луска, золоти пирця... Такъ и бига биля мене, такъ и ходыть; я за нею, а вона видъ мене; я видъ неи, вона за мною... Плещымося у води, граемося, а дядько регоче.—Отсе, каже, тоби й играшка. Схочешъ, каже, ще чого, скажы мени: заразъ буде. А теперъ, каже, прощай, бо довго не бувшы на свижому повитри, чогось мени моторошно стало.—Та й посунувся у-ныз и дирку шевською смолою зверху залипывъ, щобъ то до його те свиже повитря не доходыло...

— То у тебе,—пыта Правда,—и рыбонька йе? А покажы мени, яка вона?

— Добре,—каже, сестро, ходимо до берега.

Пишлы. Правда стала на бережку, а Крывда плюснула у воду та якъ заплеще въ долошкы, якъ скрыкне:

Рыбонько, рыбонько!
Срибная лусочко,
Золотіи перця,
Плынь до мене, мое серце!

А рыбонька зъ глыбу и выплыла. Сама невелыка, очыци червоненьки; срибна луска на ій такъ и грае, золотымы пирцямы водыцю перебывае.

Углядила Правда та й не стямылася... Все ій свое—зелени долыны, пышни квиты, лисы буйни—все те зразу померкло, спротывило; все се рыбонька собою заслоныла, видъ любого и дорогого очи одвернула. Скрыкнула тоди Правда, до Крывды повертаючысь:

— Сестро!—каже,—що хочъ беры, тилькы намножъ мени жыття на земли!

А Крывда ій й одказуе

— Ничого мени, сестро, не треба. Дозволь тилькы мени купно зъ тобою тымъ, що намножымо, володиты; надъ усымъ жывымъ и свою волю маты.

— Добре,—каже Правда,—хай буде такъ, якъ ты хочешъ.

Отъ згодылыся, ото й почалы воны зъ земли усяку всячыну липыты. Правда липыть метелыкивъ цвитныхъ, бджилокъ та комашокъ усякыхъ, а Крывда—пташокъ-польотушокъ, звиривъ-грызунивъ, зайчыкивъ-лапанчыкивъ, бобривъ-стрыбунивъ, кротивъ-вертунивъ.

Налипылы ихъ цилый ворохъ. Правда не довго думавшы, понесла ихъ до дядька Огневыка и той удмухнувъ кожному жыття.

Зразу все те и ростеклося по всій земли... Правдыни жъ сотвориння никому ничого: метелыкы тилькы литають по квиточкахъ та набираються красы зъ ихъ, ризни комашкы лазять по травыци та пьють свижу росу; а Крывдыне сотвориння—накынулося на лугы зелени, квиты пышни, лисы буйни: лыстъ грызуть, коринь сичуть, стовбуръ точать... Наробылы такого бешкету на земли, що страхъ! Усе зничечылы, усе попсувалы. Дійшлося до того, що й йисты вже стало ничого. Нараяла Крывда одно

одного йисты. И отъ кынулися пташкы ловыты метелыкивъ та дзюбаты козявокъ усякыхъ, а звири пташокъ. Роспочалася мижъ усымъ жывымъ війна страшенна; одно одного пидсидае, стереже — де бъ його краще згарбаты. Наплодылыся усяки бойовыкы: котыкы-братикы, лысыци-сестрыци, вовкы-сироманци, медведи-небреди... Почалося таке, що вже й не розберешъ, хто правый, а хто вынуватый. Той правый—хто кого здолавъ, а той вынуватый—що подався.

Тоди Правда побачыла, якъ іи Крывда обійшла та такъ гирко засмутылася, а Крывда рада-рада!

X.

Отоди саме знайшовся й Чоловикъ. Правда якъ углядила такъ и кынулася до його.

— Теперъ,—каже,—лукава сестро, все тоби виддаю, прыпоручаю все. Одного тилькы його не виддамъ. Выховаю його та выгляжу; напою його серце чаромъ-любов'ю, натопчу його голову розумомъ добрымъ, натхну въ його душу правду святую и настановлю царемъ на земли. Хай усымъ заправляе, надъ усымъ володіе!

Отъ и почавъ Чоловикъ порядкуваты на земли. Заразъ зробывъ такый наказъ: щобъ нихто никого не зобижавъ, щобъ уси у мыру жылы.

Колы на другый день доводять Чоловикови, що нихто його наказу не хоче слухаты.

— Якъ не хоче слухаты? Хто не хоче слухаты?—скрыкнувъ Чоловикъ.

— Такъ и такъ,—кажуть йому.—Медвидь коня розирвавъ, вовкъ вивцю задравъ, собакы зайця розметалы, лысыця курей пойила, куры траву поклювалы .. Всяке чымъ-небудь переступыло його наказъ.

— Ведить мени злочынцивъ на судъ!—скрыкнувъ Чоловикъ.

Нагналы вынуватыхъ зъ усякого роду й плоду,—всяке чымъ-небудь провынылось, законъ переступыло.

— Якъ вы смилы, сяки-таки, не послухаться мого наказу?—пыта гризно Чоловикъ.

— Царю нашъ, роспорядныку нашъ!—повынылыся передъ нымъ злочынци.—Вынувати мы, нигде правды диты. Тилькы жъ и ты насъ розсуды по правди, по закону: якъ намъ жыты, чымъ году-

ватыся? Мы жъ уси зъ голоду помремо; а якъ намъ зъ голоду помираты, то краще повелы намъ головы поодтынаты.

Отъ и почавъ Чоловикъ думаты та гадаты, якъ тыхъ вынуватыхъ розсудыты.

Правда на одно ухо йому шепче:—Суды! карай! Якъ воны смилы таке вчыныты, другыхъ зобижаты, другымъ жыття коротыты? Хиба воны те жыття давалы имъ?

А Крывда зъ другого боку у друге ухо нашиптуе:—А ну—суды! а ну—карай! Кого жъ ты будешъ судыты? кого караты? Усихъ повынно судыть! уси вынувати... Усихъ выполоны до ногы, до колина!... Яке жъ ты маешъ право ихъ выполонюваты? Хиба ты имъ жыття дававъ?... А жыты имъ якъ? годуватыся—чымъ? Хиба воны вынни, що такымы уродылыся?... Ну—перероды ихъ, переробы!...

Подумавъ-погадавъ Чоловикъ, роскынувъ думкамы и сякъ и такъ: и покараты бъ, щобъ не робылы злочынства... та чымъ же воны вынувати, що такымы уродылыся?... Махнувъ рукою та й звеливъ усихъ выпустыты и не сказавъ никому ничого.

XI.

На одно тилькы здався першый Чоловикъ. Бильше вынуватывъ тыхъ хыжакивъ, що одно другого йилы, нижъ тыхъ, що травою годувалыся. Ти жыття другымъ коротылы, а си йилы, що сыра земля ростыла. И взявъ винъ усихъ грызунивъ та щипунивъ пидъ свій прызоръ, до свого догляду; боронывъ одъ хыжакивъ. Намножывъ чередъ усякыхъ, самъ ставъ пастухомъ.

Зажывъ першый Чоловикъ, на всю губу зажывъ. Переганяе череды зъ долыны на долыну, зъ одного выпасу на другый; скотыну множыть и самъ множыться. Диждавъ винъ багато сынивъ и дочокъ, снукивъ и правнукивъ, дожывъ до старосты,—старый та древній!

И отъ, чымъ бильше винъ жывъ та старився, тымъ бильше почалы клопотаты його думкы: що буде, якъ його не стане? Якъ те жыття свого колина упорядкуваты, щобъ не було мижъ нымы сваркы та бранкы та лыхого розладдя?.. Подилыты?—думавъ винъ,—розійдуться воны по всій земли шырокій, ростечуться по краинахъ далекыхъ, позабувають, якого роду й плоду, и стринувшысь почнуть ворогуваты... Не дилыты, зоставыты в-купи? На

кого жъ ихъ зоставыты, на кого прыпоручыты? Прыпоручыты на якого сына - други будуть ремствуваты; а на всихъ разомъ—не помыряться.

Прысталы до його Правда та Крывда, кожна свое доводыть. Крывда радыть: подилы!... Правда рае: не дилы... Не зна Чоловикъ, що йому робыты; такъ и вмеръ, не зробывшы ничого.

Якъ умеръ та поховалы його, то заразъ уси сыны и зійшлыся на раду:—Що робыты, якъ имъ буты?

Отъ самый старшый и каже имъ:—Браты мои мыли! Умеръ нашъ батько, не зоставывшы намъ роспорядку ніякого... Якъ теперъ будемо жыты?

— Якъ жыты?—пытають други.—Ну кажы!

— По моему,—каже старшый,—якъ жылы, такъ и жыты у купи.

Мовчать меньши, тилькы головы посхылялы.

— У-купи?—замовывъ пидстаршый.—А хто жъ буде старшынуваты та роспорядокъ даваты?

— Та вже жъ хто старшый, то не меньшый,—каже найстаршый братъ.

— То се-бъ то—ты? - спытався пидстаршый.—Що жъ ты за цяця така, що намы будешъ верховодыты?—скрыкнувъ винъ.

— А ось яка я цяця: ранійше родывся видъ тебе.

— То що, що ты ранійше родывся! А въ насъ хиба не одынъ батько бувъ? не одна маты родыла?... Чого жъ мы будемо тоби корытыся?

Други соби гудуть:—Справди, справди! Одного батька однакови диты. Чого жъ одному усе, а другому ничого?

Почалы змагатысь.

— Ну, якъ хочте, такъ и робить,—каже старшый братъ.

— А якъ,—кажуть,—робыть? Ось якъ зробыть: дилыться,—усихъ по ривному дилыть, щобъ никому не було завыдно.

Почалы дилытысь. Личать, дилять, дывысь—одно зостаеться лышне, або кому одного не достае. Якъ ты подилышъ, якъ ты помырышъ? Усякъ крычыть:—Мое!—або:—Мени не стало!

Знову почалы змагатысь. Спершу змагались на словахъ, а дали дійшло дило и до бійкы. Уставъ ридъ на ридъ, колино на колино; роспочалы сичу душогубну, згубу самосичну; выбылы народу чымало, выгубылы цили роды, выполонылы цили колина. Зосталося небагато нащадкивъ, що ростаскалы на чысто добро

батькивське и поростикалысь мерщій одно видъ одного у ризни краи, несучы въ своему серци ненавысть люту та ворожнечу тяжку на тыхъ, видъ кого одризнялыся...

Такъ та Крывда знайшла ярмисъ прыступыты й до чоловика и черезъ його вже опанувала усымъ свитомъ.

XII.

Зъ того часу пройшло багато литъ, мынуло чымало викивъ; роскоринылыся люде, укрылы усю землю собою, мовъ та мурав'я; наробылы царствъ и царивъ, панствъ и панивъ, та Правды не залучылы до себе. Чымъ дали, то все та Крывда роскориняеться та шыryться, старшынуе та пануе на земли, а Правда голодна та холодна сновыкгае по свиту, горемъ сыта, сльозамы полыта... Нихто іи знаты не хоче. Часомъ тилькы стари слипци, божи люде, згадують іи у своихъ важкыхъ писняхъ:

Та вже жъ тіи Правды, Правды не зиськаты,
Бо стала та Крывда теперъ пануваты...

* *
*

— Бабусю! а настане колы такый часъ, що Правда подоліе Крывду и почне на земли пануваты?—спытався бабуси билолыцый Ивась.

Уси диты уп'ялы очи у бабыне облыччя, дожыдаючы, що́ та скаже. Бабуся ничого не одказала, тилькы нызько-нызько склоныла голову, и та стара голова іи на тонкыхъ в'язахъ чогось дуже хыталася...

1889 р.

Иванъ Франко.

Франко Иванъ, сынъ селянына-коваля, на свитъ народывся р. 1856 въ сели Нагуевычахъ Дрогобыцького повиту, въ Галычыни. Початкову освиту здобувъ у народній школи, а дали въ гимназіи та университети у Львови. Пысаты Франко почавъ ще на шкильній лави, але першый разъ його творы надруковано р. 1874 у львивському журнали „Другъ.“ Зъ того часу Франко напысавъ багато поэзій, оповидань, повистей, що булы друковани по рижныхъ журналахъ, збирныкахъ и окремымы выданнямы. Зъ його беллетрыстычныхъ творивъ тутъ пойменуемо отси: „Захаръ Беркутъ,“ исторычна повисть (Львивъ, 1883), „Boa constrictor“ (1884), „Въ поти чола,“ збирныкъ оповидань (1890), „Для домашнього огныща,“ повисть (1898), „Перехресни стежкы,“ повисть (1900); збирныкы поэзій: „Зъ вершынъ и нызынъ“ (1887), „Зив'яле лыстя“ (1893). „Мій измарагдъ“ (1898), „Изъ днивъ журбы“ (1900) та ин. Окримъ чысленныхъ беллетрыстычныхъ та поэтычныхъ творивъ, Франко збогатывъ украинську литературу публицыстычнымы й науковымы працямы—зъ исторіи литературы, этнографіи, политычнои экономіи то-що та перекладамы зъ европейськыхъ и російськыхъ пысьменныкивъ: Байрона, Гете, Гейне, Шелли, Зола, Тургенева, Щедрина, Некрасова, Помяловського та ин. Франко бувъ редакторомъ журналивъ: „Громадськый Другъ“ (1878), „Дзвинъ“ (1878), „Молотъ“ (1878), „Свитъ“ (1881), „Народъ“ (1890—1895), „Жыття и Слово“ (1896—97); „Литературно-Науковый Вистныкъ“ (зъ р. 1898). Поручъ литературнои діяльносты Франко раз-у-разъ бравъ гарячу участь въ политычному й культурному жытти галыцькыхъ русынивъ и бувъ проводыремъ молодои партіи. Почавшы свою литературну діяльнисть романтычною повистю „Петріи и Добощукы,“ Франко звернувъ незабаромъ на цилкомъ реальный шляхъ и його творы вызначаються докладнымъ змалюваннямъ реального жыття та идейнымъ, добирнымъ змистомъ. Де-яки зъ ихъ перекладено на чужи мовы: нимецьку, польську, чеську, та російську.

Литература: 1) Огоновськый—Исторія.., ч. III, 2) Автобіографія, надрукована додаткомъ до збирныка „Въ поти чола“ (Львивъ, 1890), 3) О. М.—Ювилей 25-литньои литературнои діяльносты Ивана Франка (Л.-Н. Вистныкъ, 1898 р., кн. XI), 4) Дегенъ—Иванъ Франко (Новое Слово, 1897 р., кн. III), 5) Славинскій—Передмова до російського перекладу „Въ поти чола“ (СПБ., 1901).

До свитла.

Оповидання арештанта.

I.

оворять учени прыродознавци, що ти верствы воды, котри лежать на самому дни найглыбшыхъ морськыхъ глыбинивъ, се справдишня „мертва вода." Велычезный стовпъ горишнихъ верстовъ, що тяжыть на кожній частыни того нызу, позбавлюе іи всякого руху, всякого жыття. Свитло сонця сюды не доходыть, ніяки жыви истоты тутъ не водяться, ніяки водяни протокы, а ни бури, а ни землетрясення тутъ навить легенькою луною не сзываються. Одынокый рухъ, якый тутъ можна запрымитыты, се вичне й ненастанне спадування миліонивъ трупивъ и скелетивъ жывыхъ истотъ, котри колысь, не разъ такы давненько, жылы й гулялы тамъ, вгори, пышалысь на сонци, купалысь у теплоти, гойдалысь на могучыхъ морськыхъ хвыляхъ. Погыбшы, воны звильна-звильна спадують внызъ—особлыво ти манюсеньки фораминиферы, діятомеи та другый дриб'язокъ, що становыть головну масу морського жыття,—звильна трупы ихъ продыраються кризь що-разъ густійши й багатши на кыслородъ та вуглевый квасъ верствы, розкладаються, неначе згорають у ныхъ, и тилькы зъ часомъ, якъ микроскопычни кульочкы та дрибочкы, досягають дна й лягають на тимъ велыкимъ кладовыщи, щобъ колысь, по тысячахъ литъ, утворыты крейдяну скалу.

Важко й сумно, мабуть, тымъ ныжнимъ верствамъ воды бовваниты й дубиты вично на мертвому дни, въ страшенній питьми, пидъ нечуванымъ тыскомъ, середъ самыхъ трупивъ. Важко й сумно имъ, особлыво колы въ ныхъ скрыто видизветься та вична,

непропаща сыла, безъ котрои нема а ни одного атому въ прыроди. Жыва, непропаща сыла въ нутри, а кругомъ питьма, тыскъ страшенный и безконечне кладовыще! И колы въ тыхъ нещасныхъ, на вичну смерть засудженыхъ атомахъ заворушыться часомъ, разъ на тысячу литъ, легенькый видтинокъ думкы—вы думаете, що се неможлыве? адже жъ и нашъ думаючый мозокъ, що жъ винъ инше, якъ не звязокъ тыхъ же атомивъ кыслороду, вуглероду й другыхъ элементивъ?—то гирка, важка мусыть буты ся мрія-дума!

— Мамо-прыродо! Видкы жъ така на насъ несправедлывисть? Невже мы гирши видъ тыхъ, що тамъ у-гори надъ намы гуляють, гойдаються та въ чудовому свитли пышаються? И чому бъ тоби не встановыты черги, чому бъ не пустыты насъ хочъ на часочокъ туды, вгору?

Але мама-прырода не знае сантиментальносты й не слухае мрій.

— Буду я зъ вамы, дурнямы, панькатысь!—воркоче вона.— Чуете въ соби сылу, то пробуйте вырватыся самы наверхъ! Ще бъ я не мала роботы та васъ пидсажуваты!

Ба, пробуйте самы вырватысь!

Вамъ не лучалось бачыты подибни події въ жыттю людському? Ой, лучалось, люби мои, кому бъ не лучалось таке бачыты! И видъ кожного такого случаю щемило ваше серце, и до ныни щемыть, колы спробуете перенестыся думкою въ становыще тыхъ бидныхъ жывыхъ атомивъ людськои суспильносты, засудженыхъ завыслывою долею на вичну питьму, на тупу недвыжнисть, на смерть безвистну. Адже жъ и вси мы—чы жъ не така сама ныжня верства помижъ народамы? Чы жъ кожный крепкый, здоровый рухъ тыхъ вольныхъ и щаслывыхъ народивъ не видчуваемо якъ биль, якъ натыскъ, якъ штовхання на нашъ организмъ народный?

А кожный зъ васъ, хто, не разъ коштомъ страшенного зусылля й коштомъ не одного истнования найблыжчыхъ намъ людей, выдобувся зъ того темного нызу хочъ трохы на выщый щабель—чы жъ не почуе не разъ мымовильного жаху й болю на саму думку про той ныэъ и про те, що не будь сеи або тои щаслывои обставыны, винъ бувъ бы, може, й до ныни пропадавъ у йому, темный, безпомичный, незвисный никому, не чоловикъ, а частына масы людськои? И чы не заболыть наше серце на згадку про тысячи а тысячи такыхъ, що такъ само якъ мы сы-

лувалысь вырватыся зъ тои питьмы, тужылы до свитла, рвалысь до воли й теплоты - и все надармо? И чы не пройме насъ тремтиння перестраху, колы прыгадаемо жыття й кинець такыхъ незвисныхъ никому, забутыхъ, не разъ затоптаныхъ и оплюванныхъ одыныць; колы стане намъ ясно передъ очыма, що не разъ тилькы найглупійша въ свити обставына, слипый случай, непорозуминня, жартъ, нерозважне слово, пылынка одна зипхнула ихъ зъ дорогы и на-викы вкынула назадъ у ту питьму, зъ котрои воны вже от-отъ выбиралыся на вольную волю?...

Оттаки думкы вертилы мій мозокъ и проганялы сонъ изъ моихъ повикъ пидъ часъ довгыхъ-довгыхъ ночей и днивъ, прожытыхъ у тюрьми. Мои товарыши недоли, у котрыхъ и самыхъ сверлувало та мулыло въ нутри, не моглы найты для мене слова потихы,—протывно, я бачывъ, що самы воны не разъ далеко бильше потребувалы такого цилющого слова. Щобъ не здурилы середъ тои сутолокы горя, мы розмовлялы, оповидалы одни однымъ—не про себе, а про другыхъ, далекыхъ, и все такы про горе. Одно зъ такыхъ оповидань, котре глыбше, нижъ други, вразыло мене, подаю отсе чытачамъ. Той, що мени оповидавъ його, бувъ—не говорю про його „фахъ“ *)—парубокъ ще молодый, повный сылы й видвагы, не позбавленый доброго щыролюдського чуття, выхованый по-мищанськы, кинчывъ людову школу, вчывся ремисла, однымъ словомъ, такожъ чымало потратывъ сылы й кошту, щобъ выдряпатысь наверхъ, выйты въ люде—ну, а выйшовъ... Та не про се ричъ!

Шостый разъ уже сыдивъ винъ пидъ ключемъ и знавъ усю арештанську практыку, трохы що не всю історію кожнои казни **), хто въ ній сыдивъ, за що, на килькы бувъ засудженый, якъ обходылыся зъ арештантамы давнійше, а якъ теперъ и т. и. Була се правдыва арештанська литопысь. Дозорци вважалы його за непосыдющого галабурдныка й давалы се йому почуты частымы дисцыплинарнымы карамы. Але винъ не уймався и выбухавъ, мовъ порохъ, скоро тилькы побачыть, що що-небудь діеться не такъ, якъ повынно, що въ чимъ небудь крывдять арештантивъ. Особлыво части мавъ винъ передыркы зъ шельвахомъ ***), що

*) Спеціяльнисть.

**) Тюремна палата, камера.

***) Вартовый, часовый.

ходыть по-пидъ викнамы в'язныци и мае вважаты на те, щобъ арештанты не вызыралы въ викно й не говорылы одынъ зъ однымъ. Килька развивъ воякъ грозывъ йому, що буде стриляты, колы не вступыться зъ викна, але винъ сыдивъ спокійно, не кажучы ничого, и ажъ колы воякъ почынавъ кланцаты куркомъ, зискакувавъ зъ викна й крычавъ:—Ну, ну, адже жъ я знаю, що ты не смієшъ стриляты!

— А видкы вы се знаете?—запытавъ я разъ.

— Якъ то—видкы знаю? Самъ бувъ свидкомъ, самъ бачывъ!

— Що бачылы?

— Э, та се цила історія, по котрій шельвахамъ заказалы стриляты! Стъ липше я вамъ роскажу, нехай тамъ бидный рекрутъ не бентежыться. Адже жъ и винъ бидолаха—щò йому скажуть, те й мусыть робыты.

II.

— Два рокы тому буде,—почавъ винъ,—якъ разъ отсе два рокы. Сыдивъ я тоди въ отсій ями въ слидстви. Два насъ тилькы въ казни було—я й якыйсь панысько, Журковськый назывався. Що за одынъ бувъ и за що сюды попавъ, сього вже й не тямлю.

Ажъ ось разъ якось у-ве́чери, вже по вечирній визыти, вже мы пороздягалысь и спаты ляглы,—несподивано чуемо крокы ключныка й голосный скрегитъ ключивъ видъ колодокъ *). Нарешти видимкнувъ и, впустывшы до казни снипъ жовтого свитла зъ своеи лихтарни, показавъ намъ у тимъ свитли якусь скорчену, на-пивъ голу, марну фигурку. Потрутывъ іи напередъ и випхавъ до казни, бо, выдно, сама не могла досыть скоро поспиты.

— Ось-де маешъ коцъ **) й простырало,—крыкнувъ, кыдаючы ти ричи фигурци на голову й майже до земли іи прыгнитаючы.— Лягай та спы! Мыскы̀ дистанешъ завтра.

Сказавшы се, ключныкъ двери замкнувъ и пишовъ. У казни стало темно, якъ у пывныци, й тыхо, якъ у гроби. Тилькы въ ряды-годы чуемо, немовъ бы хтось сикачамы м'ясо на стильныци сикъ—то нашъ товарышъ зубамы дзвоныть. Бачыте, осинь

---

*) Замокъ.

**) Ковдра, укрывало.

уже була пизня, дви недили по всихъ святыхъ, холодъ такый, що не дай, Боже!

— Що ты за одынъ?—пытаю закостенилого товарыша, не встаючы зъ лижка.

Вже чоловикъ бувъ нагрився и не хотилося мени вставаты, а въ казни було досыть холодно, бо викно мусило буты день и ничъ видчынене про задуху.

Товарышъ нашъ мовчыть, тилькы ще дужче зубамы дзвоныть, а кризь той цокитъ чуты урыване хлыпання. Жаль мени стало хлопця, бо я вже домиркувався, що то якыйсь зовсимъ ще зеленый „фраеръ"*). Отже вставъ я й постелывъ йому на-помацкы лижко.

— Ну, ну,—кажу,—будь тыхо, не плачъ! Роздягнысь та йды спаты!

— Не... не... мо... жу,—ледве пробубонивъ винъ.

— Чому?

— Бо.. бо... я... дуже змерзъ.

Господы! Я до його, а винъ увесь якъ кисть змерзлый—а ни рукою, а ни ногою рушыты не може. Якымъ дывомъ прыйшовъ до казни—не розумію. Вставъ и панысько, познималы мы зъ його лахмиття й роздяглы його цилкомъ до-гола, натерлы добре, обвылы простыраломъ и коцомъ и поклалы на лижко. За якои чверть годыны чую—зитхае, рушаеться.

— А що, липше тоби?—пытаю.

— Липше.

— Видійшлы рукы, ногы?

— Ще не зовсимъ, але вже липше.

— А видкы ты?

— Зъ Смерекова.

— То тебе, певне, жандармъ прывивъ?

— А якъ же! Гнавъ мене сьогодни видъ рана майже голого й босого морозомъ. Десять разъ падавъ я на дорози, бо не мигъ иты. Бывъ мене ременемъ—и я мусивъ... Тилькы въ коршми, въ Збоиськахъ, трохы мы пропочылы, жыдъ горилкы мени давъ.

— А якъ же тебе зваты?

— Йосько Штернъ.

— А! То ты жыдъ?

— А якъ же, жыдъ.

— Нехай тебе чортъ возьме! Хочъ мене вбый, чы бувъ бы я зъ бесиды пизнавъ, що ты жыдъ, такъ чысто по-нашому говорышъ.

---

*) Новакъ.

— Що жъ, пане, я зрисъ на сели, межы хлопамы. Я пастухомъ бувъ.

— А килькы тоби литъ?

— Шиснадцять.

— А за що жъ то тебе ажъ сюды до крыминалу прытащылы?

— Ой, пане, я не знаю! Казавъ шандарь, що мій господарь прыскаржывъ мене за рабунокъ зо взломаннямъ, але я бигме ничого не рабувавъ. Тилькы свои паперы, бигме, тилькы свои паперы!

И ставъ хлыпаты та ревты, якъ дытына.

— Ну, ну, цыть, дурный!—повидаю,—скажешъ те все завтра судіи, а мене то зовсимъ не обходыть. Спы теперъ.

— Ой, пане, а шандарь казавъ, що мене за те повисять!—заводывъ Йосько.

— Чы ты сказывся, дурный!—крыкнувъ я.—Смійся зъ того! Де жъ ты чувъ, щобъ за таки дурныци вишалы?

— А мій господарь казавъ, що мене запакують на десять литъ до крыминалу.

— Ну, ну, не журыся!—кажу.—Богъ мылосердный, якось то буде. Тилькы засны теперъ, а завтра поговорымо за дня!

Умовклы мы й незабаромъ я захрипъ. Тилькы й мого добра въ крыминали, що сплю, якъ той заець у капусти.

III.

Тилькы другого дня моглы мы добре оглянуты новака. Ажъ смишно мени стало, що я мигъ учора видъ разу не пизнаты въ нимъ жыда. Рудый, зъ пейсамы, нисъ выгнутый, якъ у старого яструба, постава скорчена, хоть на свои лита зовсимъ не марна, и доброго росту. Поглянувшы на нього, бачылося, що на десять крокивъ видъ нього чуешъ запахъ жыда. А вчора, колы мы його натыралы напотемкы и тилькы слова його чулы, зовсимъ того не можна було домиркуватыся! И винъ таможъ зъ переляномъ ставъ озыратыся по казни, якъ сполохана билыця. Схопывся, колы мы ще обыдва зъ паномъ лежалы; умывся, постелывъ свое лижко й сивъ на нимъ у кути, та й уже а ни щеберне, мовъ заклятый.

— А що, ты голодный?—пытаю його.

Мовчыть, тилькы ще якось дужче скорчывся.

— Йивъ-есь що вчора?—пытае панъ.

— Та .. вчора... якъ мене мавъ шандарь весты, війтыха дала мени трохы борщу й кавалокъ хлиба.

— Ага, теперъ уже знаемо! —всмихнувся панъ.

Давъ йому поснидаты добрый кавалокъ хлиба и вчорашній котлетъ. Ажъ затрясся неборакъ. Хотивъ щось дякуваты, але тилькы сльозы въ очахъ йому сталы.

И бачыте, ще одна несподиванка въ тимъ хлопчыськови. Постать наскризь жыдивська, ажъ видразлыва, а въ натури його бачылось, що ничого а ни крыхоткы нема жыдивського. Тыхый, послушный, безъ жаднои дрибочкы тои жыдивськои самохвальбы, до говиркы неохочый, але колы йому було сказаты що зробыты, то звывався, якъ искра. Було щось таке натуральне, хлопське въ цилій його повединци. Якъ не було що робыты—а що у насъ у казни за робота? —любывъ сыдиты въ кутыку мовчкы, скорченый, обчепывшы рукамы колино та опершыся бородою о колина, тилькы очи йому блыщаться зъ темного кутыка, якъ у цикавои мышкы.

— Ну, скажы жъ намъ, щò ты за рабунокъ такый страшный зробывъ, що жандармъ за нього ажъ шыбеныцею тоби грозывъ?— спытавъ його разъ панъ, колы вже выдно було, що хлопчысько трохы втыхомырывся та освоився.

— Ой, пане,—сказавъ Йосько й затрясся всымъ тиломъ,— довго бы то росказуваты, а мало слухаты. То дуже глупа історія.

— Ну, ну, росказуй, послухаемо. И такъ не маемо тутъ ничого мудрійшого робыты, то можна й глупои історіи послухаты.

— Рисъ я у Мошка, арендаря въ Смерекови,—почавъ Йосько.— Зразу грався я разомъ зъ його дитьмы й клыкавъ Мошка „тате,“ а Мошчыху „маме.“ Гадавъ я, що воны мои родычи. Але небавомъ завважывъ я, що Мошко своимъ дитямъ справляе гарни бекешкы, а Мошчыха дае имъ що-п'ятныци били сорочечкы, колы тымъ часомъ я ходывъ брудный та обдертый. Колы мени було симъ литъ, казалы мени пыльнуваты гусей, щобъ не йшлы въ шкоду. Мошчыха не пытала, чы холодъ, дощъ або спека, але гнала мене зъ дому на толоку, даючы пры тимъ чымъ разъ менше йисты. Терпивъ я голодъ, плакавъ не разъ на толоци, але все те ничого не помагало. Сильськи хлопци булы липши для мене. Давалы мени хлиба, сыра, допускалы мене до своихъ забавъ. Прывыкъ я до ныхъ, а пизнійше ставъ я ихъ выручаты въ пыльнуванню гусей. Бувъ я, якъ на свій викъ, крепкый и зруч-

ный, то господыни сильськи сталы самы повиряты мени гусей, а потимъ телятъ, колы ихъ диты мусилы йты до школы. За те дистававъ я видъ ныхъ хлиба, теплои стравы, а не разъ у свято й пару крейцаривъ. Мошчыха була дуже скупа, то й рада, що я дома йисты не просывъ. Але колы Мошкови диты дизналыся, що я йимъ хлопськи стравы, то прозвалы мене трефнякомъ и сталы зо мною дрочытыся, а дали й бокуваты видъ мене. Зразу мени те не вадыло, але небавомъ почувъ я ту непрыязнь дуже діймаво.

Мошко найнявъ для своихъ хлопцивъ бельфера, щобъ ихъ учывъ чытаты й пысаты. Було то въ зими, то й я мавъ часъ вильный. Колы жъ я наблызывся до ныхъ, щобъ и соби вчытыся, хлопци сталы крычаты, тручаты мене та щипаты, а врешти зъ плачемъ заявылы матери, що разомъ зъ трефнякомъ учытыся не будуть. Сама, бачу, Мошчыха намовыла ихъ до того, бо дуже мене та видьма ненавыдила, хочъ не знаю, за що. Тожъ заразъ, якъ тилькы диты завелы крыкъ, прыбигла й вытрутыла мене зъ покою, кажучы, що то не для мене наука, що воны бидни й не мають видкы для жебрака бельферивъ трыматы. Заплакавъ я, але що жъ діяты? Пиду, бувало, въ село, бавлюся зъ сильськымы дитьмы або прыдывляюся, якъ старши майструють коло возивъ, саней, чы иншыхъ знарядивъ. Не разъ цилою гурмою бигалы мы до коваля, котрого кузня стояла край села, и тамъ цилымы годынамы прыдывлялыся роботи. А що я бувъ найсыльнійшый зъ усихъ хлопцивъ, то не разъ коваль веливъ мени або михомъ дыматы, або молотомъ ударыты, або точыло крутыты. Якый же я тоди бувъ щаслывый! Якъ гаряче бажавъ я, колы вже наука не для мене, маты бодай яке ремисло въ рукахъ!

Зъ весною зновъ вертавъ я на толоку до гусей и телятъ, котри Мошко скуповувавъ по околычныхъ селахъ, а перетрымавшы трохы, возывъ до Львова на продажъ. Толока Смерекивська обшырна, де-не-де поросла корчамы, то й не багато мавъ я биганыны. Сяду соби, бувало, де на горбку, выгострю ножыкъ и зачынаю стругаты, довбаты, клемезыты рижни ричи зъ дерева, зразу маленьки драбынкы, плугы та бороны, пизнійше клиткы, витрякы та млынкы. По рокови бувъ я вже такымъ майстромъ, що вси сильськи хлопци въ кутъ передо мною. Почавъ я фабрыкуваты траскала та скрыпучи опуды для видгонення горобцивъ изъ пшеныци, проса та конопель, и продававъ пару такыхъ опудивъ по десять крейцаривъ. Заробывъ я небавомъ тилькы, що

мигъ посправляты соби де-яки столярськи знаряды: долитця, свердлыкы и т. и. Брався я до чымъ разъ бильшыхъ ричей, бо мавъ до того охоту. Що тилькы побачу, заразъ хотивъ-бымъ те зробыты. Въ зими пересыджувавъ я цилымы днямы то въ столяра, то въ коваля, помагаючы имъ та прывчаючыся до ихъ роботы. Мавъ я вже шиснадцять литъ, а у Мошка а ни гадкы зробыты щось зо мною,—вывивъ мене на пастуха, а за бильше байдуже. Не знавъ я навить, хто́ бувъ мій батько и якого я роду. Въ сели зналы тилькы, що Мошко прывизъ мене видкысь маленькымъ; була навить чутка, що я сынъ якогось Мошкового свояка, котрый не оставывъ писля своеи смерты никого, тилькы мене одного, а за мною порядный маетокъ, и що буцимъ-то Мошко загорнувъ и прысвоивъ його соби.

— Шкода тебе, Йоську!—говорылы мени не разъ хлопы,—такый ты моторный хлопець и до ремисла охочый, а що зъ тебе буде?...

— Що жъ мае буты?—видповидавъ я.—Буде громадськый пастухъ.

— Ой, не мае сумлиння Мошко, що такъ за тебе не дбае!

— Каже, що бидный, що не мае видкы,—говорывъ я.

— Не вирь ты старому цыганови. Мае винъ гроши й порядни, але для своихъ дитыськъ ховае. А тебе не навчывъ навить Богови молытыся.

Бурылося въ мени видъ такыхъ сливъ. Ставъ я самъ про себе думаты.

Справди, миркую, чого я тутъ досыджуся? Робыты на Мошка за-дурно завше маю часъ. Кобы хочъ ремисла доброго навчытыся, то мавъ-бымъ бодай свій кавалокъ хлиба въ рукахъ. Але якъ тутъ дійты до того? Якъ увильнытыся видъ Мошка? Куды въ свити обернутыся, особлыво, колы не знаю, видкы я родомъ, хто бувъ мій батько и чы йе де мій ридъ?

Наша коршма стояла пры дорози. Часто до неи заходылы шандари, не разъ ведучы скованыхъ арештантивъ до Львова або до Жовквы. Зразу я боявся страшенно тыхъ здоровыхъ, гризныхъ хлопивъ у темнимъ убранню, зъ карабынамы на плечахъ и въ капелюхахъ зъ косыцею зъ блыскучого когутячого пир'я. Зъ тривогою й дрижжю, скорченый край печи, слухавъ я не разъ, якъ воны розмовлялы зъ Мошкомъ або зъ сильськымы господарямы. Розмовлялы звычайно про страшни для мене ричи: про

пожары, про злодіивъ, волоцюгъ, и въ розмовахъ тыхъ дуже часто чувъ я слово—паперы. „Якъ не мае паперивъ, заразъ його задержаты...“ „Эге, дывлюся, а його паперы не въ порядку...“ „Якъ бы бувъ мавъ хочъ одынъ папиръ добрый, бувъ-бымъ його пустывъ...“—Ба, що жъ то за паперы,—думавъ я не разъ,—що таку мають мице, що одынъ папиръ може проходячого чоловика обороныты видъ шандаря зъ карабыномъ та зъ когутячымъ пир'ямъ? Але на те пытання не мигъ я найты видповиди, а проте тымъ дужче лякала мене думка про ти паперы. Якъ же жъ я можу рушытыся въ свитъ, не маючы паперивъ? Адже мене заразъ на першимъ кроци шандарь зловыть и поведе Богъ зна на яки мукы! Тремтивъ я всымъ тиломъ на таку думку. Чымъ частійше думавъ про вызвилъ видъ Мошка, тымъ частійше оти паперы ставалы мени передъ очыма. Навить снылыся мени паперы, стари, пожовкли, зъ велычезнымы печаткамы, дывылыся на мене гризнымъ, поморщенымъ облыччямъ, або сміялыся зъ мене огыднымы, беззубымы устамы. Бувъ я тоди дуже нещаслывый. Вси люде, котрыхъ я про те пытавъ, потверджувалы, що безъ паперивъ а ни въ дорогу рушыты не можна, а ни нихто мене до термину *) не прыйме. Але видкы жъ мени взяты ти паперы? Коваль радывъ мени запытатыся про ныхъ Мошка,—винъ же мусивъ дистаты якись паперы по моимъ батьку.

Ба, спытатыся Мошка! Якъ бы то мени такъ легко було до Мошка прыступыты. Давнійше, якъ бувъ я малый, бувъ винъ для мене ласкавійшый; колы жъ я ставъ доростаты, здавъ мене зовсимъ у рукы своеи жинкы-видьмы й майже николы ничого до мене не говорывъ. Бачылось мени навить, що бокувавъ видъ мене. Видъ колы мени люде повилы, що мусивъ узяты гроши по моимъ батьку, ставъ я пыльнійше на його вважаты; я змиркувавъ, що та моя увага його непокоить. Крутывся якось неспокійно, колы мы часомъ опынылыся самы, немовъ бъ його щось грызло. А що, миркую соби, якъ бы такъ колы, якъ нема жинкы дома, наперты на нього несподивано, може бъ можна видъ нього хоть що-то дизнатыся? Отъ я й зважывся пры нагоди такъ изробыты.

Нагода така небавомъ лучылася. Мошчыха пойихала до Жовквы; въ коршми не було никого, тилькы самъ Мошко, тожъ прыступывъ я до нього та й кажу:

---

*) На строкову роботу.

— Ребъ Мойше, люде кажуть, що маешъ якись паперы по моимъ батьку?

Кынувся Мошко, немовъ бы його оса вкусыла.

— А ты се видкы знаешъ?

— Та люде кажуть.

— Що за люде?

— Та вси, по цилимъ сели.

— Ни, а тоби на що тыхъ паперивъ? Адже ты навить чытаты не вміешъ!

— Такъ. А все такы я хотивъ бы знаты. Значыть, маешъ ихъ?

— Маю, маю, ти дидивськи паперы!—крыкнувъ Мошко роздразненый, немовъ бы йому не знаты що непрыемного сказавъ.— Дидъ *) бувъ твій батько, протратывъ маетокъ, а тебе мени на биду лышывъ. Що мени зъ тебе за пожытокъ?

— Знаешъ що, ребъ Мойше,—кажу,—виддай мени ти паперы. Я соби пиду, колы я тоби непотрибный.

— Що?—верескнувъ Мошко,—ты бъ хотивъ иты? А куды жъ ты, дурню, пидешъ?

— Я хотивъ бы вступыты де до термину, ремисла вчытыся.

Мошко засміявся на циле горло.

— Йды, йды, капустяна голово, гадаешъ, що тебе хто прыйме! За терминъ треба платыты, а до того треба вмиты чытаты й пысаты, и то не по-жыдивськы, а по-гоивськы.

Ставъ я, мовъ остовпилый. Врешти здобувся на слово.

— То бодай мени покажы ти паперы, нехай ихъ побачу!

— Тьфу!—крыкнувъ Мошко,—вчепывся мене, якъ реп'яхъ кожуха! Ну, ходы, покажу тоби твои скарбы! Ще щастя твое, що ихъ доси не спалывъ!

Се остатне слово мовъ нижъ уразыло мое серце. А що, якъ бы бувъ Мошко справди спалывъ мои паперы? Адже бувъ бы я самисинькый на свити, якъ лыстъ видирваный видъ дерева. А ни-бымъ самъ не знавъ свого роду, а ни бы мене нихто не знавъ. Не мигъ-бымъ рушытыся зъ мисця, бувъ-бымъ на-викы прыкованый до Мошковои лавы, бувъ-бымъ до смерты невильныкомъ. Дрижакы мене проймылы на сю думку, якесь мляве проминня замыготило передъ очыма. Зъ велыкою натугою перемигъ я самъ себе и йшовъ спокійно за Мошкомъ до комиркы. Комирка

*) Старець.

була дерев'яна, добудована до коршмы ззаду, а вхидъ изъ синей. Мала тилькы одно тисне виконце, на-вхрестъ перебыте зализ ными штабамы. Тамъ Мошко складавъ усяки речы, що бравъ видъ хлопивъ у заставу, и все, що мавъ дорожчого. Повно тамъ було кожухивъ. шапокъ смушевыхъ, чобитъ; у скрыни лежалы корали,—казалы навить, що мавъ тамъ на дни старосвитськи дукаты й таляры. Пару разъ добувалыся до тои комиркы злодіи, але николы не моглы іи розбыты, бо мицно була збудована; а Мошко собакъ державъ чуткыхъ. Двери видъ комиркы булы ныզьки й тисни; Мошко мусивъ схылятыся, щобъ влизты до середыны. За нымъ улизъ и я.

— А ты ту' чого?—вызвирывся винъ на мене.

— Якъ то чого, адже жъ ты велывъ мени йты!

— Але не ту! Зачекай у синяхъ!

— Все одно,—кажу,— зачекаю й ту. Адже ничого тоби не з'йимъ.

Мошко вытрищывъ очи и выдывывся на мене, немовъ бы мене вперше въ жыттю бачывъ. Не знаю, що йому въ мени не подобалося, але плюнувъ и видвернувся. Потимъ вылизъ на скрыню, сягнувъ на полычку, прыбыту пидъ самою стелею, и диставъ видты скрутиль пожовклыхъ паперивъ.

— Ось твои шпаргалы!—буркнувъ, показуючы ихъ мени здалека.

— Дай, нехай имъ прыдывлюся,—кажу и вытягаю руку.

— Ну, що жъ ты, дурный, въ ныхъ побачышъ,—видповивъ Мошко,—и по що тоби того? Сыды у мене, колы тоби ту добре, и не шукай соби биды!

И поклавъ паперы зновъ на полыцю.

— Ходимъ видсы,—каже,—теперъ можешъ буты спокійный. А то, що тоби люде про мене говорять,—бо знаю, що въ людей языкы довги,—то ты не вирь тому. То все брехня!

— Що брехня?—пытаю.

— Этъ, зъ тобою говорыты, то однако горохомъ объ стину кыдаты!—буркнувъ Мошко и майже вытрутывъ мене зъ комиркы, а потимъ, замкнувшы іи на ключъ и на колодку, пишовъ до коршмы.

IV.

Йосько замовкъ на хвылю. Панъ Журковськый, що уважно слухавъ його оповидання, всмихнувся та й каже:

— Ну, ты казавъ, що глупа історія буде, а ось ты росказуешъ, якъ-бысь изъ кныжкы чытавъ.

— Э, пане,—видповивъ Йосько,—те, що доси, то не була глупа історія. Але теперъ прыйде дурныця. А що оповидаю гладко, то не дывуйтеся. Въ сели навчывся я казкы росказуваты. Пам'ять маю добру, а якъ тилькы разъ яку казку вчую, то потимъ оповимъ іи ще липше й цикавійше, нижъ той, видъ кого я іи чувъ. Тамтои зимы такъ мене въ сели вси за ти казкы полюбылы, що ни одни вечорныци безъ мене не обійшлыся.

— Ге, якъ я бачу, то ты майстеръ до всего!—сказавъ панъ.

— Ой, пане!—видповивъ зитхаючы Йосько,—не знаю, що то значыть, але мени бачыться, що се власне мое нещастя. Колы чую, що маю що зробыты, що можу чогось навчытыся, то такъ мене щось у середыни пече, такъ мене мулыть и мучыть, що не маю хвыли спокою, покы того не зроблю, не пизнаю, не навчуся. Одже жъ не що, тилькы се, мене до крыминалу завело!...

— Ну, ну, росказуй!

Та не мигъ сымъ разомъ Йосько скинчыты свого оповидання, бо власне въ тій хвыли отворылыся двери нашои казни. Йоська заклыкалы до протоколу.

— То незвычайный хлопець,—проворкотивъ панъ и ставъ задумавшысь ходыты по казни.

— А мени выдыться, що винъ багато бреше,—кажу я.—Навчывся казкы хлопамъ оповидаты, то й намъ казку каже.

— Думаешъ, що такъ?

— Ну, а що жъ—хиба то не може буты?

— Певне, що буты може, але лыце його свидчыть за нымъ. Зрештою будемъ ще маты часъ переконатыся потрохы.

На протоколи сыдивъ Йосько коротко, не довше, якъ пивъ годыны. Вернувъ далеко веселійшый и спокійнійшый, нижъ пишовъ.

— Ну, що жъ,—пытаю його,—не з'йивъ тебе суддя?

— Э, що, суддя добрый чоловикъ!—сказавъ Йосько.—Прызнатыся, дуже я його зразу боявся. Въ сели казалы мени, що ту бьють до прызнання, що роспаленымъ зализомъ у пидошвы печуть.

— Ха, ха, ха!—засміявся я.—Теперъ то я знаю, чого ты по ночахъ такъ перевертався та крычавъ та йойкавъ! Тоби певне снылося, що тебе въ пидошвы печуть!

— Ой, прошу не сміятыся. Мени подуматы страшно про ти сны, тилькы я въ ныхъ натерпився. А все за дурно. Суддя такый

добродушный, говорывъ зо мною по-людськы, не крычавъ, не фукався, не бывъ мене такъ, якъ шандарь.

— А хиба жъ тебе шандарь бывъ?—спытавъ панъ Журковськый.

— Ой, пане, я гадавъ, що душу зъ мене выжене. Подывиться тилькы на мои плечи!

И Йосько знявъ сорочку. Мы ажъ ахнулы. Цили плечи хлопця вкрыти булы сынцямы та пругамы засохлои крови.

— Ну, а про що жъ тебе суддя пытавъ?—промовывъ першый Журковськый.

— Та про той нещаслывый рабунокъ, якъ то було.

— Ну, и що жъ?

— Та що жъ бы? Оповивъ я йому все, якъ було, та й годи. Спысавъ протоколъ и казавъ мене видвесты.

— Ну, то теперъ оповижъ и намъ, якъ то було.

— Та якъ було?... Знаете вже, яке було мое жыття у Мошка. Не хотивъ я довше у нього оставатыся, а ще до того боявся, що скоро йому ще разъ спимну о паперахъ, то винъ возьме та й спалыть ихъ. Ото жъ я надумавъ самъ ихъ украсты. Лекше мени було добратыся до комиркы, нижъ стороннъому злодіеви, бо й псы мене знають и самъ я знаю вси входы и вси звычаи въ хати. Зразу хотивъ я выкрасты у Мошка ключи, але винъ, выдно, занюхавъ щось и носывъ ихъ завше пры соби або ховавъ десь такъ, що я не мигъ найты. А мене гарячка жерла, скоро въ моій голови разъ на тимъ стало, щобъ добуты свои паперы. Ту вже ни про що не було гадкы, тилькы про се. И що зрештою мавъ я довго думаты? Однои ночи, колы вси спалы, швыдко зистругавъ я фугу въ однимъ стовпи комиркы—вона була будована въ стовпы,—выважывъ долотомъ делыну, влизъ до комиркы, взявъ свои паперы, а потимъ засунувъ делыну зновъ на мисце. Та й тилькы!

— Дрибныця!—буркнувъ панъ.

— А скоро я диставъ паперы въ свои рукы, то навить не переглядаючы ихъ, не розв'язуючы шнурка, котрымъ булы обв'язани, завывъ ихъ у шмату, сховавъ за пазуху й покынувъ Мошкову коршму.—Куды теперъ иты?--подумавъ я соби. Ще мене страхъ не зовсимъ покынувъ. А ну жъ Мошко ошукавъ мене, показуючы яки-будь глупи паперы замисць моихъ! А ну жъ на-потемкы взявъ я якый иншый звытокъ? Треба було конечне зъ кымось порадытыся, що́ въ тимъ рази робыты. Тожъ переночувавшы въ пер-

шимъ липшимъ стози сина, на другый день пишовъ я до знайомого коваля й оповивъ йому все. Винъ першый зиллявъ мене холодною водою.—Зле, хлопче, зробывъ-есь,—каже.—Йды заразъ до війта, росповижъ йому все й зложы у нього паперы. Замлоило мене коло серця видъ тыхъ сливъ. Але що жъ робыты? Бачу, що рада розумна, та й иду. Прыхожу до війта и зъ подвир'я вже бачу кризь викно, що коло стола на лави сыдыть шандарь. Видъ разу щось немовъ бы шепнуло мени, що то смерть моя. Задеревивъ я й не мигъ кроку дали зробыты. Блысла мени въ голови думка втикаты. Але вже було за пизно. Війтъ мене побачывъ и крыкнувъ радисно:

— Ось и винъ самъ! За вовка помовка, а винъ ось-де! Ну, ходы жъ, ходы блыжче!

Бачу, що вже все выйшло наверхъ, що вже за мною пытають. Тожъ зибравшы всю свою видвагу, йду до хаты.

— Якъ ся называешъ?—пытае мене шандарь.

— Йосько Штернъ.

— Видкы родомъ?

— Не знаю.

— Ага, значыть—волоцюга!

Закаменивъ я на мисци. Не разъ чувъ я се страшне слово, чувъ багато страшныхъ історій про те, що то выробляють шандари зъ волоцюгамы, и завше того найгирше боявся. А ту маешъ видъ першои хвыли й самъ у таке жъ попався!

— Але жъ я тутешній,—простогнавъ я.—Панъ війтъ мене знають.

— Я? тебе?—каже мени війтъ.—Брешышъ, любонько моя! Знаю тебе зъ выдження; знаю, що ты называешся Йосько й що служышъ у Мошка арендаря, але хто ты такый и видкы взявся, того не знаю.

— Ага, значыть, бреше въ жыви очи!—крыкнувъ шандарь и щось соби занотувавъ у кныжечци.

— Ходы сюды,—сказавъ дали до мене.—Блыжче! Дывыся мени въ вичи!

И въ тій хвыли, колы я пиднисъ до нього очи, винъ тяжкымъ своимъ пястукомъ ударывъ въ лыце такъ, що я видъ разу впавъ на землю й кров'ю обиллявся.

— Встань заразъ!—крыкнувъ до мене шандарь,—и не смій мени крычаты, бо ще бильше дистанешъ! А теперъ кажы правду, що тебе буду пытаты! Ты служышъ у Мошка?

— Такъ.

— Ты обикравъ його?

— Ни.

— Якъ то ни?

Зновъ я выдывыся на шандаря, стыраючы рукавомъ кровъ зъ лыця, и зновъ здоровенный його ударъ повалывъ мене на землю.

— Пане шандарь!—сказавъ на те війтъ, покы я корицмався, щобъ встаты,—я, яко начальныкъ громады, не можу дывытыся на таке трактовання арештанта. Я тилькы маю буты пры спысанню протоколу, а те, що діеться передъ протоколомъ, до мене не належыть. Колы хочете вчыты його, що мае говорыты, то выберить соби инше мисце. У мене того не можна.

Шандарь прыкусывъ губы, а дали, не кажучы й слова, вставъ зъ лавы, добувъ зъ своеи торбы ланцюжкы, закувавъ мене й повивъ до коршмы, до Мошка. Що тамъ зо мною робылы, якъ мене вчылы говорыты, того не буду оповидаты. Зимливъ я пару разивъ пидъ часъ тои наукы. Та й не даремно жъ була ихъ злисть. Зробывъ я имъ велыки збыткы. Мошко въ першій хвыли сказавъ шандарови, що я вкравъ йому велыки гроши, завыти въ папиръ. Гадавъ, що якъ мене шандарь зловыть и до коршмы прыведе, то винъ заразъ паперы видъ мене видбере й спалыть, и я на викы останусь його невильныкомъ. Скоро тилькы я ввійшовъ до коршмы, заразъ перше пытання було:

— Де гроши?

— Не знаю. Ніякыхъ грошей я не бравъ.

— А де паперы?

— Я сховавъ.

— Де сховавъ?

— Не скажу.

Сталы мене наклонюваты, на сам-передъ быттямъ, потимъ добрымъ способомъ, а я все тилькы одно повидаю:—Паперы я взявъ, бо то мои. Не заглядавъ я навить, що въ ныхъ йе. Сховавъ я ихъ и не покажу никому, тилькы війтови.

Мошко мало не сказывся. Зъ злосты велывъ зъ мене поздыраты чоботы й рубаття, що я мавъ на соби, а вбраты мене въ отсе лахмиття. Нарешти, збытого й майже голого, повелы мене до війта. Зновъ мене тамъ сталы за паперы пытаты. Але я не дурный. Ажъ колы побачывъ, що въ хати багато свидкивъ,

пишовъ я до синей и вытягъ паперы зъ шпары. У війта сины булы темни, обшырни. Йдучы до хаты и бачучы тамъ шандаря, упхавъ я свій звытокъ до шпары, щобъ його у мене не видобралы. Колы Мошко побачывъ звытокъ у рукахъ шандаря, кынувся до нього якъ воронъ, крычучы, що то його гроши, щобъ йому виґдаты.

— Го, го, пане Мошку!—видповивъ війтъ,—то такъ не йде. Мы те все мусымо видставыты до суду. Зробымо тутъ протоколъ, а скоро той хлопець прызнаеться, що у васъ той звытокъ укравъ, то вже ричъ суду робыты зъ тымъ що дали. Запечатаемо все, якъ йе, громадською печаткою, и панъ шандарь видставлять те разомъ зъ арештантомъ до Львова. А вы вже въ суди будете соби правды доходыты.—Мій Мошко такъ на те скрывывся, немовъ бы кварту своеи оковыты выпывъ. Але нихто на те не зважавъ. Шандарь засивъ пысаты протоколъ. А колы все спысано, війтыха дала мени трохы попойисты, шандарь закувавъ мене зновъ, и мы рушылы въ дорогу до Львова. Гадавъ я, що згыну зъ болю й морозу въ тій дорози, й доси не знаю, якъ я выдержавъ. Ой, пане, якъ же вы теперъ гадаете, щò зо мною буде?

— Ничого не буде,—видповивъ панъ Журковськый.

— Посыдышъ трохы та й выйдешъ на волю. А хто знае навить, чы цила отся історія не выйде тоби на добре...

— А то якъ?

— Ну, побачымо. Николы чоловикъ не знае напередъ, щó його чекае.

V.

Щось такъ у два чы тры дни клычуть Йоська, але не до суду, тилькы до доктора.—Шо то значыться? гадаю соби. Адже жъ винъ не мельдувався „марудою“ *).

— Самъ не мельдувався,—повидае мени Журковськый,—а навить якъ бы замельдувався, то бъ се йому ни на що не прыдалося. Але я його замельдувавъ. Бувъ я въ недилю у презыдента й просывъ, щобъ його велывъ звизытыруваты. Адже жъ то страшенна ричъ, що тутъ діеться! Такъ дали йты не може.

И справди докторъ велывъ Йоськови розибратыся й спысавъ зъ нымъ протоколъ. Чы що зъ того выйшло, не знаю.

*) Не казавъ, що хорый.

Въ нашыхъ судахъ таки справы дуже помалу йдуть и не кожный такый щаслывый, щобъ мигъ дочекатыся ихъ скутку. Тымъ часомъ панъ Журковськый каже якось Йоськови:

— Чуешъ, хлопче, хочешъ, щобъ я тебе навчывъ чытаты?

Вытрищывся Йосько на пана.

— Ну, що жъ такъ дывышся? Скоро тилькы маешъ охоту, то за пару день будешъ чытаты. А якъ побачу, що справди не брешешъ и пам'ять маешъ добру, те вже те зроблю для тебе, що тебе прыймуть до ремисныцькои школы, то навчышся ремисла, якого схочешъ.

— Йой, пане!—крыкнувъ Йосько й кынувся панови до нигъ, залываючыся сльозамы. Бильше ничого не мигъ сказаты, тилькы цилувавъ пана по рукахъ.

На другый день прынеслы панови букварь, и винъ ставъ учыты Йоська чытаты. За два дни жыдысько вмивъ уже пизнаваты й складаты буквы, а за тыждень чытавъ коротки кусныкы майже плавно. Вчепывся того, якъ то повидають, якъ жыдъ коломійкы. Чытавъ бы бувъ, бачу, день и ничъ, тилькы що мы въ ночи свитла не малы. Ледве до йиды мигъ на хвылю видъ кныжкы видирватыся.

А колы смерклося й чытаты вже годи було, Йосько сидавъ у кутыку на своимъ синныку, пидгортавъ ногы пидъ себе й обхоплювавъ ихъ рукамы и, сыдячы скорченый, зачынавъ оповидаты казкы. Снувавъ ихъ безъ кинця и хочъ бачылося, що все однаки чуда й прыгоды повторяе, все такы вмивъ ихъ завше инакше укладаты и на иншый ладъ оповидаты. А часомъ прямо було выдно, що въ казци снуе передъ намы свои власни мріи. Оповидавъ про бидного хлопця, що въ найтяжчій недоли стричае добродія-чаривныка, переймае видъ нього чаривни слова й закляття и йде въ свитъ здобуваты соби долю та помагаты другымъ. Пройманючымы а заразомъ простымы словамы рысувавъ його терпиння й прыгоды, стричи зъ шандарямы, неволю въ арендаря, забавно не разъ мишаючы те, про що казкы говорять, зъ тымъ, чого самъ зазнавъ.

Николы ще не бачывъ я хлопця, котрый бы такъ гаряче брався до кныжкы, якъ Йосько. Бачылося, що за тыхъ пару недиль хотивъ надолужыты те, що занедбавъ у кильканадцяты литахъ. Найбильше грызся тымъ, що осинни дни таки коротки, а въ казни такъ скоро зовсимъ смеркалося. Одно наше виконце,

звернене къ заходови й положене майже пидъ стелею, скупо тилькы свитла пропускало навить у полудне; о четвертій годыни вже чытаты годи було. А Йосько радъ бы бувъ день у-двое продовжыты. Нарешти врадуваный заклыкавъ:

— Маю! Буду чытаты пры викни. Тамъ розвыднюеться скорше й выдно довше, нижъ у казни.

— Не выгидно тоби буде чытаты, стоячы на рештованню,— кажу йому.—Зрештою то для тебе за высоко.

— Сыдиты буду такъ высоко, якъ мени подобаеться!—каже.

— Якъ же то зробышъ?

— Прыв'яжу простырало двома кинцямы до кграты, въ зигнуття покладу звытый у трубу коцъ и сяду на нього, якъ на сидло.

И справди, вынахидъ бувъ дуже практычный и видъ тоди вси въ крыминали такъ роблять. Килька день Йосько просто любувався викномъ. Встававъ о шостій, скоро тилькы трохы розвыднылося, робывъ свое рештовання й вып'ялывшыся на нього, слипавъ надъ кныжкою, прытыскаючы чоло до самои кграты, абы тилькы якъ найбильше того божого свитла захопыты. Мы зъ паномъ обыдва по черзи пыльнувалы коло дверей, якъ ишовъ ключныкъ до казни, и загоди остерегалы Йоська, щобъ злазывъ и рештовання знимавъ, бо сыдиты пры викни арештантамъ гостро заборонено. Та й удавалося намъ завше щаслыво уныкаты штемпу, а може й ключныкъ мавъ якусь увагу на пана Журковського и не такъ строго нашои казни доглядавъ.

Та на лыхо, штемпъ выпавъ зъ иншого боку. Окримъ сторожи въ корыдори, маемо ще одну: пидъ викнамы вязныци ходыть шельвахъ—жовниръ зъ карабыномъ. Мае винъ гострый наказъ доглядаты, щобъ арештанты въ викна не дывылысь, а особлыво, щобъ зъ собою кризь викна не розмовлялы. Військове правыло велыть йому въ рази опору навить оружжя вжываты. Що правда, доси такого выпадку не було. Треба вже було чогось дуже велыкого, щобъ шельвахъ, зійшовшы зъ свого пляцу, замельдувавъ вахкомендантови, що зъ сього чы того викна говорылы, або дывылыся. Старши жовниры, такъ ти вже прывыклы розумиты, що що иншого прыписъ, а що иншого выконання, и звычайно не дуже гостро держалыся прыпысу. Не одынъ супокійно позволявъ на всяку говирку; якъ то кажуть, бувъ блятъ *) на все; иншый

*) Блятъ—злодійське слово, значыть—згидный на щось, прыятель.

лагидно впомынавъ або просывъ арештантивъ, щобъ далы спокій. Та гирше було, колы на варти лучыться рекрутъ, що боиться капраля гиршъ огню. Такый бравъ усякый росказъ до-слова. Якъ сказалы йому „остро пыльнуваты,“ то винъ розумивъ се такъ, що всякого арештанта, котрый покаже голову въ викни, треба споганыты остатнимы словамы, замельдуваты капралеви або навить ухопыты за карабынъ. На такыхъ „клапачахъ“ *) арештанты мстылыся тымъ, що за його варты, особлыво вечеромъ, выроблялы найбильши крыкы въ викнахъ, такъ що бидный рекрутъ не разъ було ажъ казыться и на всякый выкрыкъ зъ викна вважае за свій святый обовязокъ видповисты що найменьше такымъ же голоснымъ та досаднымъ выкрыкомъ. Але що арештантивъ бувае килькадесять, а винъ одынъ, то по кількохъ мынутахъ пекельного галасу звычайно мусивъ замовкнуты и, не можучы соби даты рады, хапавъ за карабынъ. Розуміеться, що въ тій хвыли викна насупротывъ його опорожнювалыся зовсимъ, а крыкъ знимався въ другимъ кинци довгого арештанського будынку, и шельвахъ, якъ гоненый звирь, бигъ туды й зновъ грозывъ карабыномъ—очевыдно, зъ тымъ самымъ скуткомъ.

Таки галасы бувалы звычайно вечеромъ, але не разъ и въ день. Отже лыхо хотило, що одного дня видъ третьои до п'ятои стоявъ власне такый нещаслывый рекрутъ за шельваха. Зъ самого почату сказавъ грубіянство якомусь арештантови, що дывывся въ викно. Далы такый знакъ, щобъ зробыты клапачеви „кац-музыку.“ На рижныхъ кинцяхъ арештанського будынку, зъ рижныхъ поверхивъ зъ скильканадцяты виконъ наразъ посыпалыся крыкы, вызывання, свыстъ и проразлыви м'явкання. Рекрутъ крычавъ, такожъ бигавъ по-пидъ уси викна, але нигде не мигъ заздриты никого. Доведеный до лютосты, замовкъ нарешти й ставъ на однимъ мисци, щобъ видитхнуты Въ пару хвыль пизнійше замовкла й „кац-музыка.“ Бачылось, що спокій наставъ повный. Въ казни вже смеркалося, тожъ Йосько зробывъ рештовання и зъ кныжкою въ рукахъ такъ и прыпавъ до викна. Та ледве прочытавъ соби пидъ нисъ пару сливъ, колы в-тимъ шельвахъ, зуздрившы його, прыскочывъ и ставъ проты викна.

— Маршъ, злодію, зъ викна!—верескнувъ до Йоська.

---

*) Въ злодійському жаргони—салдатъ, жовниръ.

Йосько за першымъ разомъ не чувъ навить крыку, такъ жыво бувъ занятый исторіею про чаплю й рыбу, що власне чытавъ.

— Маршъ зъ викна!—ще голоснійше крыкнувъ шельвахъ.

— Та чого хочешъ видъ мене?—видповивъ Йосько.—Адже жъ тоби не заважаю. Адже выдышъ, що чытаю. Въ казни вже не выдно-ся, то я вылизъ трохы до свитла...

— Йды геть, бо стриляю!—ревнувъ шельвахъ и закы Йосько вспивъ злизты зъ свого рештовання, вже гукнувъ выстрилъ карабыновый.

— Йой!—скрыкнувъ Йосько и, якъ снипъ, упавъ зъ рештовання на лижко, що стояло пидъ викномъ. Ногы його задрыкгалы судорожно, а рукы, въ котрыхъ державъ кныжку, прытыснени булы до грудей. З-пидъ картокъ кныжкы бухала кровъ. Куля попала просто въ груды.

— Що тоби? Де тебе трафыло?—крынулы мы обыдва, кыдаючыся до Йоська. Але винъ ничого не видповидавъ, тилькы чорни очи блыщалы, якъ два розжарени вугли, страшенно якось видбываючы видъ лыця, блидого мовъ у трупа.

На подвир'ю пидъ нашымъ викномъ и на корыдори коло нашыхъ дверей знявся ривночасно галасъ. Тамъ сторóжа військова выбигла на выстрилъ, а тутъ ключныкъ зъ дидамы шукавъ казни, до котрои стрилено. Впалы до насъ.

— Ага, то тутъ!—крыкнулы, бачучы лежачого Йоська.—А що, злодію, жыдыку, досталось тоби на горихы?

Йосько кыдався ще й стогнавъ тыхо, все прытыскаючы кныжку обома рукамы до грудей, немовъ бы хотивъ нею заткаты смертельну рану.

— Що винъ робывъ?—спытавъ мене ключныкъ.

— Та... я... тилькы... до свитла...

Хотивъ ще щось говорыты, але духу йому не стало. Остатнимъ видрухомъ видирвавъ винъ рукы видъ грудей и показавъ ключныкови закривавленый букварь.

— Винъ чытавъ пры викни!—пояснывъ я ключныкови.

Въ тій хвыли прыйшовъ изъ суду ордынансъ зъ картко́ю, шукаючы ключныка.

— Пане ключныкъ,—каже зъ корыдоря,—де тутъ сыдыть Йосько Штернъ? Йе тутъ картка зъ суду, що мае йты на волю.

А Йосько вже передъ мынутою бувъ вильный...

1889 р.

Грыцева шкильна наука.

Бувъ Грыць премудрый родомъ зъ
Коломыи
Вчывся барзъ добре на фылософіи.
Стара спиванка.

I.

Гусы зовсимъ ничого о тимъ не зналы. Ще того самого поранку, колы батько мавъ гадку видвесты Грыця до школы, не зналы гусы о тимъ намири. Тымъ меньше знавъ о нимъ самъ Грыць. Винъ, якъ звычайно, вставъ рано, поснидавъ, поплакавъ трохы, почухався, взявъ прутъ и пидскакуючы погнавъ гусы зъ оборы на пасовысько. Старый билый гусакъ, якъ звычайно, наставывъ до його свою невелычку голову зъ червонымы очыма й червонымъ шырокымъ дзюбомъ, засычавъ ризко, а видтакъ, таракаючы о чимось зъ гускамы, пишовъ передомъ. Стара грыва гуска, якъ звычайно, не хотила йты въ ряди, але попленталась по-за мостомъ и ровомъ, за що Грыць швякнувъ іи прутомъ и назвавъ „лупяремъ“,—такъ винъ мавъ звычай называты все, що не пиддавалося його высокій власти на пасовыську. Очевыдна ричъ затымъ, що а ни билый гусакъ, а ни грыва гуска, а ни взагали нихто зъ цилои череды—якъ ихъ було двадцятеро й п'ятеро—такъ а ни одно не знало о блызькимъ перенесенню ихъ владныка на инше, далеко не такъ почесне становыще.

Тожъ колы нагло й несподивано надійшла нова вcase,—колы самъ батько, йдучы зъ поля, заклыкавъ Грыця до-дому й

тамъ виддавъ його въ рукы матери, щобъ його вмыла, вычесала и вбрала, якъ Богъ прыказавъ, и колы видтакъ батько взявъ його зъ собою й не кажучы ни слова, попровадывъ трепечучого доли выгономъ, и колы гусы побачылы свого недавнього поводатора зовсимъ у зминенимъ выди—въ новыхъ чобиткахъ, въ новимъ повстянимъ капелюшку й червонымъ реминемъ пидперезаного—пиднявся мижъ нымы наглый и дуже голосный окрыкъ зачудовання. Билый гусакъ пидбигъ блызько до Грыця зъ вытягненою головою, немовъ хотивъ йому добре прыдывытыся; грыва гуска такожъ простягнула голову й довгый часъ не могла й слова вымовыты зъ наглого зворушення, ажъ в-кинци швыдко выцокотила: де-де-де-де?

— Дулна гуска!—выдказавъ гордо Грыць и видвернувся, немовъ хотивъ сказаты:—Эге, чекай лыше, не въ таки я теперъ паны вскочывъ, щобъ ще ставъ видповидаты тоби на твое гусяче пытання!—А впрочимъ може й для того не видповивъ, що самъ не знавъ.

Пишлы гори селомъ. Батько ничого и Грыць ничого. Ажъ прыйшлы передъ обшырный, старый будынокъ пидъ соломою, а зъ коминомъ на-верху. До того будынку йшло багато хлопцивъ такыхъ, якъ Грыць, або й бильшыхъ. По-за будынкомъ по горо́ди ходывъ панъ въ камизельци.

— Грыцю!—сказавъ батько.

— Га!—сказавъ Грыць.

— Выдышъ тоту хату?

— Выдзу.

— Пам'ятай соби, се школа.

— Ба,—сказавъ Грыць.

— Ту будешъ ходыты вчытыся.

— Ба,—сказавъ Грыць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора слухай. Я йду, щобъ тебе запысавъ.

— Ба,—сказавъ Грыць, майже ничого не тямлючы, що говорывъ батько.

— А ты йды зъ отсымы хлопчыкамы. Возьмить його, хлопчыкы, зъ собою!

— Ходы!—сказалы хлопчыкы и взялы Грыця зъ собою, колы тымъ часомъ батько пишовъ у горо́дъ поговорыты зъ професоромъ.

II.

Увийшлы до синей, въ котрыхъ було зовсимъ темно й страшно воняло торишньою гнылою капустою

— Выдышъ—тамъ?—сказавъ до Грыця одынъ хлопчыкъ, показуючы въ темный кутъ.

— Выдзу,—сказавъ тремтячы Грыць, хочъ зовсимъ ничого не выдивъ.

— Тамъ яма,—сказавъ хлопчыкъ.

— Яма!—повторывъ Грыць.

— Якъ будешъ зле справуватыся, то професоръ всадыть тебе въ тоту яму и будешъ мусивъ сыдиты цилу ничъ.

— Я не хоцу!—скрыкнувъ Грыць.

Тымъ часомъ другый хлопчыкъ шепнувъ щось до першого хлопчыка, обыдва засміялыся, а видтакъ першый, налапавшы шкильни двери, сказавъ до Грыця:

— Застукай до дверей! Борзо!

— На що?—спытавъ Грыць.

— Треба! Ту такъ годыться, якъ хто першый разъ прыходыть.

Въ школи бувъ гоминъ, мовъ въ улыю, але колы Грыць застукавъ кулакамы до дверей, зробылося тыхо. Хлопчыкы звильна отворылы двери и втрутылы Грыця до середыны. Въ тій хвыли залупкалы добри березови ризкы по його плечахъ. Грыць дуже перепу́дывся й заверещавъ.

— Цыть, дурню!—крычалы на його смихованци-хлопци, що, почувшы стукъ, засилы булы за двермы и зробылы Грыцеви ту несподиванку.

— Ой-ой-ой-ой!—верещавъ Грыць. Хлопци злякалыся, щобъ не почувъ професоръ и почалы Грыця зацытькуваты.

— Цыть, дурню, то такъ годыться! Хто до дверей стукае, то того треба по плечахъ постукаты. Ты того не знавъ?

— Не-е-е зна-а-въ!—видхлыпнувъ Грыць.

— Чому не знавъ?

— Бо я-а-а пе-е-лсый ла-а-зъ у школи.

— Першый разъ! а!—скрыкнулы хлопци, мовъ здывовани тымъ, якъ можна першый разъ буты въ школи.

— О, то треба тебе погостыты!—сказавъ одынъ, пидскочывъ до таблыци. взявъ зъ скрыночкы добрый кусныкъ крейды й подавъ Грыцеви.

— На, дурню, йижъ, а борзо!

Вси мовчалы и въ ожыданци глядилы на Грыця, що обертавъ у рукахъ крейду, а дали поволеньки вложывъ іи въ ротъ.

— Йижъ, дурный, а борзо!—напомыналы хлопци, а самы душылысь зо смиху.

Грыць почавъ хрупаты и на сылу з'йивъ крейду. Регитъ у школи роздався такый, ажъ викна задзвенилы.

— Цого сміетеся?—спытавъ здывованый Грыць.

— Ничого, ничого. Може, хочешъ ище?

— Ни, не хоцу. А що то таке?

— То ты того не знаешъ? Отто дурный! Та то Ерусалымъ такый, то дуже добре.

— Ой, не дузе добле!—сказавъ Грыць.

— Бо ты ще не засмакувавъ. То годыться кожному йисты, що першый разъ прыходыть до школы.

Въ тій хвыли увійшовъ професоръ. Уси хлопци, якъ сполошени горобци, попырскалы до лавокъ, тилькы Грыць оставсь, зъ сльозамы въ очахъ и зъ губамы, забиленымы крейдою. Професоръ гризно зблызывся до його.

— Якъ називаешся?—крыкнувъ.

— Глыць.

— Що за Грыць? Ага, ты новый. Чому на лавци не сыдышъ? Чого плачешъ? Чымъ забилывся? Га?

— То я йивъ Елусалымъ...

— Що? якый Ерусалымъ?—допытувався професоръ. Хлопци зновъ ажъ душылысь зо смиху.

— Та давалы хлопци.

— Котри хлопци?

Грыць озырнувся по хати, але не мигъ никотрого пизнаты.

— Ну, ну! Йды, сидай и вчыся добре, а Ерусалыма бильше не йижъ, бо будешъ бытый.

III.

Почалася наука. Професоръ говорывъ щось, показувавъ якись дощечкы, що на ныхъ булы понамальовувани якись гачкы та стовпкы; хлопци часъ видъ часу крычалы щось, якъ професоръ показувавъ яку нову дощечку, а Грыць ничого того не ро-

зумивъ. Винъ навить не зважавъ на професора, а дуже смишными выдалысь йому хлопци, що сыдилы довкола його.

Одынъ довбавъ пальцемъ у носи, другый ззаду раз-у-разъ старався уткнуты невелычке стебельце Грыцеви въ ухо, третій працювавъ довгый часъ дуже пыльно, мыкаючы зъ свого старого кафтана латкы, ныткы та строкы; вже ихъ передъ нымъ на спидній дошци лавкы лежала цила купа, а винъ усе ще мыкавъ и скубъ зо всеи сылы.

— На що то мыкаешъ?—спытавъ Грыць.

— Буду дома зъ бовщомъ йисты,—видповивъ шепеляво хлопець, и Грыць довгый часъ думавъ надъ тымъ, чы случаемъ не здурывъ його сей хлопець.

— Але бо ты, Грыцю-небоже, ничого не вважаешъ!—крыкнувъ на його професоръ и покрутывъ його за вухо такъ, що Грыцеви мымоволи ажъ сльозы сталы въ очахъ, и винъ такъ перепудывся, що довгый часъ не тилькы не мигъ уважаты, але й зовсимъ о свити не тямывъ. Колы нарешти отямывся, хлопци вже почыналы чытаты склады на подвыжныхъ таблычкахъ, котри роскладавъ и складавъ професоръ. Воны невтомымо по сто разъ спивучымы голосамы повторялы: „а-ба-ба га-ла-ма-га". Грыцеви—не знаты, чому—дуже се сподобалося, и винъ почавъ своимъ пысклывымъ голосомъ на-випередкы крычаты: „а баба галамага". Професоръ уже готовъ бувъ узнаты його дуже пыльнымъ и способнымъ хлопакомъ и, хотячы ще липше переконатыся о тимъ, переставывъ буквы. Несподиванымъ способомъ винъ выставывъ передъ ученыкамы буквы „баба", але Грыць, не дывлячыся на ныхъ, а тилькы на професора, тонкымъ спивучымъ голосомъ крыкнувъ: „галамага". Вси зареготалыся, не выключаючы й самого професора, тилькы Грыць здывованый оглянувся и зновъ на голосъ сказавъ до свого сусида:—Цому не клыцысъ „галамага"?—Ажъ тоди бидолаха отямывся, колы професоръ потягнувъ його за понятлывисть ризкою по плечахъ.

— Ну, а чого тебе тамъ въ школи навчылы?—спытавъ батько, колы Грыць въ полудне вернувъ до-дому.

— Вцылы-сьмося „а баба галамага",—видповивъ Грыць.

— А ты вмивъ?—запытавъ отець, не входячы въ те, що се за така дывовыжна наука.

— Тазе вмивъ,—видповивъ Грыць.

— Ну, такъ мени справуйся!—заохотывъ отець.—Якъ ту въ сели вывчышъ, то пидешъ до миста до бильшои школы, а видтакъ выйдешъ на попа. Жинко, а дай-но йому що йисты.

— Ба,—видповивъ Грыць.

IV.

Мынувъ якъ разъ рикъ писля того важного дня. Блыскучи надіи батька на Грыцеву будущыну давно розвіялысь. Професоръ прямо йому сказавъ, що Грыць „туманъ висимнадцятый“, що лучче зробыть, колы видбере його назадъ до-дому й заставыть гусы пасты. И справди, по роци шкильнои наукы Грыць вертавъ до-дому якъ разъ такый мудрый, якымъ бувъ передъ рокомъ. Вправди „а баба галамага“ винъ вывчывъ докладно на пам'ять и не разъ навить у сни зъ устъ його вылитало се дывовыжне слово, що становыло немовъ першый поригъ усякои мудросты, котрого йому не судылося переступыты. Але дали по-за те слово Грыць въ науци не поступывъ. Буквы якось мишалысь передъ його очыма, и винъ николы не мигъ спизнаты ихъ зъ лыця—котра *ш*, а котра *т*, котре „люде“, а котре „мыслите“. Про чытання вже нищо й говорыты. Чы прычына тому була въ його непонятлывости, чы въ кепськимъ навчанню професора—сього не знаты; то тилькы певно, що окримъ Грыця такыхъ „туманивъ висимнадцятыхъ“ мижъ тогоришнимы школярамы було 18 на 30, и вси воны пидъ часъ того шкильного року зайедно робылы соби блыскучи надіи, якъ то буде гарно, якъ воны увильняться видъ щоденныхъ ризокъ, позаушныкивъ, штурханцивъ, „пацъ“ та „попидволосныкивъ“ и якъ покажуться зновъ у повнимъ блеску своеи повагы на пасовыщи.

А вже хто якъ хто, а Грыць запевно найбильше й найчастійше о тимъ думавъ. Проклятый букварь, що його винъ за часъ цилоричнои натугы надъ науковымы пытаннямы пошарпавъ и пофалатавъ трохы не на сичку, прокляте „а баба галамага“ и прокляти професорськи прычынкы та заохоты до наукы такъ надойилы йому, що винъ ажъ выхудъ та поблидъ и ходывъ увесь часъ, мовъ сновыда. Накинець, змылувався Богъ и пиславъ мисяць лыпень, и змылувався батько та сказавъ одного ранку:

— Грыцю!

— Га?—сказавъ Грыць.

— Видъ ныни вже не пидешъ до школы.

— Ба!—сказавъ Грыць.

— Здіймы чоботы, капелюхъ и реминь, треба сховаты про недилю, а ты запережыся лычкомъ, визьмы лупку на голову та жены гусы пасты.

— Ба!—сказавъ радисно Грыць.

V.

Гусы, звычайно - дурни гусы, и сымъ разомъ не зналы про радисну змину, яка ихъ чекала. Черезъ цилый рикъ Грыцевси шкильнои наукы ихъ пасъ малый сусидськый хлопчыкъ Лучка, що звычайно тилькы й робывъ на пасовыську, що копавъ ямкы, липывъ паскы зъ болота та пересыпався порохомъ. Про гусей винъ не дбавъ зовсимъ, и воны ходылы самопасъ. Не разъ имъ лучалося зайты въ царыну й тоди видъ пошкодованого прыходылось имъ вытерпиты багато проклять, а навить побоивъ. А кримъ того, нещастя килька разивъ того року зловищымъ крыломъ перелетило по-надъ чередою. П'ять молодыхъ гусакивъ и десять гусокъ господыня попродала въ мисти; важко прыйшлось остаючымъ розлучатыся зъ нымы. Стару попелясту гуску забывъ хворостыною въ шкоди сусидъ и въ варварській безсердешности прып'явъ бездушного трупа за лапу до тои жъ хворостыны, воликъ його такъ черезъ циле пасовысько, а видтакъ кынувъ господареви на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череды, забывъ ястребъ, колы разъ видблукався видъ своеи ридни. Але про вси ти тяжки й невиджалувани страты, череда сього року була бильша, нижъ торикъ. Дякуваты билому гусакови й грывій гусци, та й ще двомъ чы трьомъ молодымъ іи донькамъ, череда сього року выносыла звышъ 40 штукъ

Колы Грыць появывся мижъ нымы зъ прутомъ, знакомъ своеи намисныцькои власты, зразу вси очи звернулыся на його, и тилькы одынъ ниміючый сыкъ здывування дався чуты. Але а ни билый гусакъ, а ни грыва гуска не забулы ще свого колышнього доброго пастыря й швыдко прыгадалы соби його. Зъ голоснымы выкрыкамы радосты й трипотомъ крылъ воны кынулыся до його.

— Де-де-де-де?—цокотила грыва гуска.

— Адже въ школи бувъ,—видказавъ гордо Грыць.

— Овъ! овъ! овъ!—дывувався билый гусакъ.

— Не вирышъ, дурню?—крыкнувъ на його Грыць и швякнувъ його прутомъ.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо?—шепотилы, громадячысь коло його, прочи гусы.

— То нибы, що́ я навчывся?—формулувавъ ихъ пытання Грыць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо?—дзьоботилы гусы.

— А баба галамага! —видповивъ Грыць.

Зновъ сыкъ зачудовання, немовъ а ни одна зъ тыхъ 40 гусячыхъ головъ не могла зрозумиты такои глыбокои мудросты. Грыць стоявъ гордый, недосяжымый. Ажъ нарешти билый гусакъ здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага!—скрыкнувъ винъ своимъ дзвинкымъ, металичнымъ голосомъ, выпрямывшысь, пиднисшы высоко голову й трипочучы крыламы. А видтакъ обертаючысь до Грыця, додавъ, немовъ щобъ його ще бильше прывстыдаты:

— А кшы, а кшы!

Грыць бувъ зломаный, завстыданый. Гусакъ въ однiй хвыли переймывъ и повторывъ ту мудристь, що коштувала його рикъ наукы!

— Чому воны його до школы не давалы?—подумавъ соби Грыць и погнавъ гусы на толоку.

1883 р.

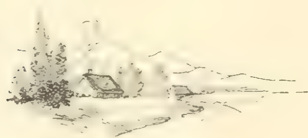

Вивчаръ.

Сто метривъ пидъ землею, въ глыбыни десяты-метровои штольни, въ духоти и нафтовимъ сóпуси працюе робитныкъ. Разъ за разомъ гатыть винъ дзюбакомъ въ иловату опоку*) й видрывае видъ неи кусни лепу. Але опока тверда, скупа й тилькы по невелычкому шматочку дае соби выдыраты частки свойого тила. Вона глухо гуде й стогне пидъ ударамы дзюбака, мовъ плаче, мовъ грозыть; вона пріе вонючымъ потомъ, але не подаеться, уперто держыть заховани свои таемни скарбы. Робитныкъ, здоровый парубокъ, що недавно прybувъ изъ гиръ до Борыслава на роботу, почынае злытыся.

— Г-ге!—прыговорюе винъ, гепаючы що-сылы въ ямку, въ котру гепавъ уже тры разы, не можучы видлупыты грудку лепу.— А, мать твоя скаличена! Та докы ты будешъ стояты? Пускай!

И винъ що-сылы заважывъ дзюбакомъ у ямци, щобъ видлупыты груду. Груда врешти подалася й винъ узявъ іи обиручъ и кынувъ у кыбель.**)

— Отъ тамъ до пса! Йды на свитъ! Покоштуй сонця!—прыговорювавъ винъ.—Го-го, небоже! Я не жартую. Зо мною не нагваряйся, бо я вмію даты раду й не такому, якъ ты! Ты не знаешъ, щó значыть симъ сотъ овець. То не те, що одна зъ другою грудка, а я й имъ умивъ даты раду!

Й винъ бере за вухо кыбель, повенъ лепу, несе його до шахты, прывишуе до лынвы й дзвоныть, щобъ тяглы, а самъ зъ по-

---

*) М'якый каминь, льосъ.

**) Бляшане видро.

рожнимъ кыблемъ вертае назадъ до штольни й береться дали дзюбаты землю. Його думкы бигають за вивцямы по полоныни, и винъ, щобъ розбыты самоту й темноту, любуеться тымы думкамы, гуторыть про ныхъ и зъ глыною, и зъ дзюбакомъ, и зъ порожнимъ кыблемъ, и зъ сокырою,—бо тилькы й усього його товарыства тутъ у глыбокій безодни.

— Ты гадаешъ, небоже, що то мала робота симсотъ овець! Адже то жыве, адже то кожне свій розумъ мае. Невелыкый розумець,—звычайно, нимына,—а все такы такый, якъ Богъ йому давъ. Ады, въ лисъ зайде, чы въ полоныну, то вже держыться купы. Не розбигаеться одно туды, друге сюды, такъ якъ рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвидь-злодій тилькы й чекае на те. О, винъ такожъ мае розумъ! Ще й якый! Не даромъ вуйко, панъ Кулаковськый! Сыдыть за колодою й чекае, ажъ цилый гуртъ овець увійде мижъ выверты, а тоди тилькы скикъ, и мае ихъ уси, якъ у стайни. И вси выдушыть до однои. А воны, биднятка, вже навить не бегечуть, тилькы зибьються въ купку й чекають тыхо своеи смерты... Г-ге!

— Палыця въ руци, цивка черезъ плече, пыщавка за поясомъ,—такъ я, небоже, що-рана вырушавъ за вивцямы. Тры псы—цуцу! Напередъ турмы *) одынъ, а два по бокахъ, а я ззаду. Йду та й постоюю. Овечкы, якъ рій пчилъ, розсыпалыся по зеленому. Чорна купка, била купка; чорна купка, била купка. Тутъ ущипне травку, та́мъ ущипне та й дали, та й дали. Не пасеться такъ, якъ худобына, тилькы щипле, якъ дытына, нибы бавыться, нибы поспишае десь кудысь. А передомъ бараны, коменданты. Турмы не треба завертаты, тилькы ихъ. А бырь-бырь! А дря-у!

Вивчарськи окрыкы лунають по темній штольни, перемишуючыся зъ глухымъ гепаннямъ дзюбака.

— А гарно тамъ у насъ у горахъ, у полоныни! Ой гарно! Деликатно! Не те, що тутъ у васъ, бода́й вы...

Винъ хотивъ заклясты, але вдарывъ себе долонею по роти. Його душа була теперъ у атмосфери поэзіи, середъ жывои пhistorically...

*) Отара

даты. Выйдешъ у полоныну—зелено довкола, тилькы головатни*) тулять до земли свои били головкы, мовъ цикави очи вызырають з-помижъ травы та моху. Холодно. Витеръ тягне. Дыхаешъ шыроко повнымы грудьмы. Все довкола пахне, все такъ и дыхае на тебе здоровлямъ и сылою. Внызу лисъ оперизуе полоныну чорною стиною, а надъ тобою пиднимаеться круглый шпыль горы. Тыхо довкола, тилькы вивци шелестять у папороти, десь колысь песъ гавкне, зелена жовна застукае въ лиси, або закрычыть вывирка. А я йду соби помалу, стану, сопилку з-за ременя, якъ не заграю, якъ не задрибочу, якъ не заведу думкы, ажъ серце въ грудяхъ пидскакуе, або сльозы на очи навертаються!... Г-ге! Пекъ тоби! Пускай! Г-ге!

Дзвинокъ зъ горы. Прыбувъ порожній кыбель. Робитныкъ бере свій повный кыбель, выносыть до шахты й выправляе вгору, а самъ вертае зъ порожнимъ. Вертае въ вовковнычимъ настрою, бо вже почынае голодниты. Люто бье дзюбакомъ, лупае глыну велыкымы куснямы, въ мріяхъ бореться зъ медведемъ.

— Го-го! Вуйку-небоже! То такъ не йде! Одна вивця, то нибы ничого, але теперъ ты заризавъ одну, завтра зарижешъ дви, а позавтрому передушышъ мени пивъ турмы. Ни, небоже! Такои згоды у насъ нема! Ты гадаешъ, що я цивку**) тилькы на пострахъ ношу? Го-го! Вже я виджалую ночи, вже я засяду на тебе въ тимъ выверти! Все мени одно, смерть або жыття, а зъ тобою мушу зробыты справу!

Винъ цюкнувъ пару разивъ и зупынывся, видпочывае опертый на держални дзюбака.

— Злодій вуйко! Тры ночи вымучывъ мене! Мабуть занюхавъ пысьмо носомъ—не прыходывъ. Але не мене здурыты! Вже якъ я завзявся, то не попущу. На четверту такы прыйшовъ. Темно, хочъ око выймы. Витеръ стогне въ верхив'яхъ смерикъ***). Потикъ шумыть у-нызу, а я, скулывшыся середъ кориння велычезного выверту, цивку пры оци, сыджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусыть надійты по-пры мене й сыджу, духъ у

*) Гирськый будякъ, дуже нызенькый, такъ що його цвитъ, завбильшкы якъ кулакъ, стырчыть пры самій земли.

**) Рушныця.

***) Смерека—дерево нибы сосна; росте по горахъ карпатськыхъ.

соби запираю. Хрусь-хрусь—уже блызько. Вытрищаю очи—суне мій вуйко, мовъ копыця сина въ темноти. Морду пиднявъ до-горы, витрыть, суне звильна, обережно. У мене очи мало зъ головы не выскочать, такъ прыдывляюся, щобъ вышилыты йому просто пидъ ливу лопатку. Наразъ винъ ставъ, голову на бикъ — фукнувъ. Занюхавъ порохъ. Обертается на мисци, щобъ даты драла—и въ тій хвыли бухъ-бухъ! Зъ обохъ люфъ*) по льотци такъ и впакувавъ. Навить не зипнувъ вуйко, мовъ видъ грому гепнувся на землю. Але то лыше хвыля була така. За хвылю винъ зирвався зъ земли, рыкнувъ, звився на задни ногы та й просто до мене. Выдно, не диставъ у саме серце. Я вже сыджу, не рушаюся. Втикаты никуды, набываты не часъ.—Ну,—думаю соби,—колы я кепсько трафывъ, тилькы задряпнувъ його, то буде по мни. А въ тимъ—Божа воля. Разъ маты родыла.—Та покы що буде—маю сокыру за ременемъ. Сплюнувъ у жменю, вхопывъ сокыру. перехрестывся, поправывъ ногы, що булы сперти на двохъ кориняхъ, плечыма сперся о сплетене кориняччя выверта, що мовъ стина стырчало до-горы, закусывъ зубы, похылывъ голову внызъ, щобъ бачыты добре, та й жду вуйка. А винъ уже ось-ось. Хапаеться лапамы за кориння, нюхае й рычыть—такъ рычыть, мовъ розгниваный п'яныця, що не може сказаты слова розумного, тилькы чуе, що лютый, и рычыть и пхаеться напередъ. Ось винъ занюхавъ мою ногу та й досягае іи лапою. Такъ немовъ бы опикъ мене кропывою, не гирше. И въ тій хвыли вистря моеи сокыры по самъ обухъ утесалося въ вуйкову голову, розчерепыло до-тла. Винъ ще разъ застогнавъ—такъ тяжко, такъ жалибно, мовъ гришна душа на мукахъ, и повалывся до-долу, щезъ у непрозорій питьми, въ ями пидъ вывертомъ. Я й сокыры не встыгъ выймыты, такы зъ нымъ покотылася внызъ. А тоди якъ не скочу зъ выверта, та хащамы, та на плай,**) та лисомъ, та на поляну, та понадъ яръ, яливцямы—однымъ духомъ опынывся на полоныни коло кошары. Стукаю.—То ты, Паньку?—пытае бацъ***) изъ середыны.—Та я, видчынить.—Уставъ винъ, засвитывъ лихтарню, видчынывъ.—Ну, що?—Та ничого!—кажу. — Бувъ вуйко? — Та бувъ.—И пишовъ? —Ни, не пишовъ.—А де жъ?—Лежыть!—Що.

---

*) Люфа—дуло.

**) Гирська стежка.

***) Старшына вивчаривъ.

ты...—бацъ не договорывъ,—ой, любойкы, а тоби що въ нози?—скрыкнувъ.—У нози?—Я й самъ не знавъ, що мени въ нози й тилькы теперъ поглянувшы, я побачывъ, що весь ходакъ и вся онуча и вся волока—кровава и кровъ залывае слиды. Разъ, однисинькый разъ мацнувъ мене вуйко пазуромъ по нози й видъ разу продеръ ходакъ и онучу й ногу ажъ до самои косты. Колы розвынулы ногу, то я зомливъ—крови багато вытекло. Але бацъ, спасыби йому, вмивъ прымовыты, спынывъ кровъ, прыложывъ якоись масты й за тыждень я бувъ уже здоровъ. А вуйка на другый день знайшлы нежывого, зъ моею сокырою въ головыщу...

Зновъ дзвинокъ, зновъ робитныкъ двыгае повный кыбель лепу до шахты й прыносыть новый, и зновъ, копаючы, розмовляе самъ изъ собою, наповнюе глухе пидземелля не тилькы стукомъ свойого дзюбака, але такожъ гомономъ своихъ сливъ, поэзіею своихъ лисивъ и полонынъ. Въ миру того, якъ винъ голодніе й слабне видъ утомы й задухы, його думкы робляться сумнійши. Винъ згадуе про важке жыття вивчаря въ зими, про вивсяный ощыпокъ*), бульбу й писный чыръ,**) що бувають у зими всею його стравою, про нудну молотьбу й ще нуднійшу бездіяльнисть у велыкимъ пости, про важки переднивкы, хоробы та сваркы из-за кусныка хлиба або недопеченои бульбыци. Винъ згадуе про те, якъ то теперъ переводыться вивчарство черезъ те, що полонины позакуповувалы жыды, а тымъ бильше выплачуеться выпасаты волы, нижъ вивци. А пры волахъ уже не та служба, що пры вивцяхъ. О, тутъ тяжка, погана служба! Тутъ уже не покушаешъ а ни жентыци***), а ни будза****), а ни бryндзи, а ни бануша*****). Жый якъ песъ и вартуй якъ песъ! И винъ швыдко покынувъ сю службу, послухавъ одного товарыша, що нараявъ йому йты до Борыслава, заробыты грошей, прыстаты на кгрунтъ (зъ гришмы теперъ усюды прыймуть!) и господарюваты. И винъ прыгадавъ соби навить спиванку, якои навчывъ його той товарышъ:

---

*) Коржъ изъ некыслои вивсянои мукы.
**) Ридка лемишка зъ вивсянои мукы.
***) Овеча сыроватка.
****) Овечый свижый сыръ.
*****) Кукурузяный кулишъ на овечимъ масли.

Ой пиду я въ Бурыславку
Грошей заробляты;
Повернуся зъ Бурыславкы,
Буду газдуваты.

Винъ попробувавъ вывесты сю спиванку своимъ здоровымъ, вивчарськымъ голосомъ, але ни, якось не йшло. Що якъ що, а спиванка у штольни сто метривъ пидъ землею не йшла.

И винъ зъ якымсь пересердямъ дзюбае дали землю. Винъ почынае ненавыдиты іи, оту темну, важку, немылосердно тверду землю, що такъ уперто не дается його дзюбакови.

— Та й тверда жъ бо ты, святенька!—говорыть винъ.—И Богъ тебе знае, чы святенька ты, чы ни?

Винъ зупыняеться, выпростовуеться й почынае миркуваты надъ сымъ пытаннямъ, немовъ воно не знаты яке важне.

— Та й справди, чы свята вона тутъ? Тамъ, зверху, то вже певна ричъ. И воду святять, и кроплять, и Боже слово на ній чытають. Але тутъ? Адже жъ видколы свитъ наставъ, сюды певне а ни краплына свяченои воды не доходыла, а ни голосъ Божого слова. Не даромъ тутъ такый сопухъ. Певне, що се не видъ святого, а видъ проклятого. Адже жъ изъ сього воску не вильно робыты свичокъ до церквы—выдно, що то нечысть, погань! Видпусты, Господы, гриха! Чоловикъ и въ таке мисце пхаеться, забирае нечысте добро. И се мсе выйты йому на добре? Ой, ни, любойкы, ни! Не на добро воно выходыть! А той товарышъ, що справывъ мене сюды, хиба не згыбъ у такій самій штольни? Засыпало його, задушыло, навить тила не выдобулы. Вдавывся нымъ нечыстый! Ой, Господы!...

И винъ хрестыться й почынае ще завзятійше дзюбаты. По бурчанню въ жывоти винъ чуе, що вже швыдко мусыть буты полудне й жде потрійного дззинка—хвыли, колы йому звелять вылизаты наверхъ. А тымъ часомъ його уява працюе невгамовно, розвертае передъ нымъ усе нови образы, а найраднійше чудови, тыхи, ясни образы полоныны, лисивъ, овечои турмы и всихъ нехытрыхъ прыгодъ вивчарського жыття. Кыненый долею въ глыбоку пидземну штольню винъ чуе самъ по соби, що ти давни дни мынулы безъ повороту, що його шляхъ звернувъ у иншый бикъ, що винъ изъ давнього патрыярхального жыття перейшовъ у нове, незвисне його дидамъ и прадидамъ, зъ разу

страшне й дывоглядне, та не въ одному липше, вильнійше, ширше видъ старого. Але се старе жыве въ його спомынахъ; изъ його лышылося ще стилькы, щобъ поэтычнымъ чаромъ заповныты й ожывыты питьму й самоту нового жыття. Такъ не разъ сонце зайде за хмару, и зъ усеи пышноты литнього дня, зъ усього багацтва свитла й кольоривъ лышыться лыше стилькы, щобъ золотымъ сяевомъ обилляты крайчыкы важкыхъ хмаръ, що навыслы надъ заходомъ.

Чума.

I.

Пріоръ езуитського манастыря въ Тернополи, вернувшысь зъ спильнои манастырськои йидальни, злегка позихаючы, лагодывся прылягты й виддыхнуты писля доброго обиду; а що день бувъ литній та гаряченькый, то знявъ чоботы й реверенду *); колы въ тимъ хтось застукавъ до дверей його келіи. Пріоръ наморщывъ чоло, скрывывся непрыемно й мовчавъ хвылыну, и тилькы писля другого стуку сказавъ:

— Прошу ввійты!

Зъ нызькымъ, пересадно-покирлывымъ поклономъ увійшовъ членъ конвенту, патеръ Гавдентій.

— Чого вамъ потрибно, frater?—гостро запытавъ його пріоръ.

— Я хотивъ просыты васъ, clarissime,—зачавъ патеръ, зупыняючысь край порога,—щобъ вы выслухалы мене. Я хотивъ де объ чимъ зъ вамы побесидуваты...

— Або що? Сталося щось важного?—ризко запытавъ пріоръ.

— Н-ни,—протягнувъ патеръ,—щобъ такъ щось особлывого... ни, бороны Господы! Але я хотивъ попросыты васъ, щобъ вы выслухалы де-які мои думкы й миркування...

— А такъ, ваши думкы!—зъ якымсь насмишлывымъ видтинкомъ въ голоси сказавъ пріоръ.—Але чы не можна бъ ти думкы й миркування видложыты до видповиднійшого часу?

---

*) Ряса.

— Розуміеться, розуміеться, що можна!—поспишно згодывся патеръ.—Тилькы жъ, даруйте, clarissime, я думавъ, що власне теперъ часъ найвидповиднійшый: шкильнои наукы нема, а кримъ того ще вамъ прыйдеться швыдко высылаты звычайный що-мисячный рапортъ нашому преосвященному витцю провинціялови *)...

— Рапортъ!—майже ажъ скрыкнувъ пріоръ и цилковыто прочунявся зъ тои на-пивъ дримоты, въ котру почала була заколысуваты його неголосна й одностайна мова патерова въ супроводи бренькоту велыкыхъ мухъ на шыбкахъ окгратованого викна келіи та цвиркоту горобцивъ посередъ гиллякъ густыхъ вышень, що такъ и навысалы до самого викна.—Рапортъ!—повторывъ винъ ще разъ и з-пидъ лоба позырнувъ на патера.—А вамъ яке дило до рапорту?

— Сохраны Господы!—поквапно перепрошувавъ патеръ Гавдентій. -Я дуже добре знаю, clarissime, що рапортъ—ваше дило, и власне для того осмилююсь трудыты васъ своею просьбою, щобъ вы моглы выложыты мои думкы й миркування и податы ихъ въ свойому рапорти витцю провинціялови,—розуміеться, колы воны здадуться вамъ того гидными й до чогось здатными...

Але пріоръ, хочъ и не зводывъ зъ патера Гавдентія свого пыльного погляду, не слухавъ уже його пидлеслывои, трохы водяныстои й одностайнои бесиды. Нова думка раптово шыбнула въ його й заняла всю його увагу. Винъ знавъ, що кожный патеръ мае право секретно звертатыся до провинціяла зъ „рефератамы“, то-бъ то зъ доносамы на иншу братію, а въ тимъ чысли й на самого його, пріора. А до недавна такъ якось складалыся дила въ манастыри, що тернопильськый конвентъ **) жывъ, якъ одна сим'я, й нихто черезъ взаемни доносы не мавъ ніякыхъ клопотивъ. Ажъ въ сьому роци справа нагло змынылася на гирше. Ни зъ того, ни зъ сього двохъ патерив перенеслы зъ Тернополя до якогось гирського манастыря въ Тыроли, що вважався мисцемъ карнои высылкы, а замисць ныхъ прыслалы двохъ новыхъ. Видъ тои поры немовъ мишокъ розвязався зъ усякымы вымовамы, „реколекціямы“, ***) та иншымы пры-

*) Архымандрытъ—начальныкъ однои „провинціи“, се-бъ то всихъ манастыривъ певнои територіи.

**) Манастыръ.

***) Эпитымія, покута—молытвы, поклоны то що.

крoстямы, що такъ и сыпалысь зъ Кракова на нещасный тернопильськый конвентъ. Пріоръ и вси патеры въ голову заходылы, хто́ се такъ имъ прыслуговуеться. Пидозривалы разъ того, разъ иншого з-помижъ себе, тымъ бильше, що вси чулы себе вынноватымы въ не одній поблажлывости, въ не одному занедбанни манастырськои дисцыплины.

Патера Гавдентія якось найменьше пидозривалы, щобъ то винъ мигъ чыныты ти „пакости",—разъ для того, що видъ його прыйизду до Тернополя мынуло вже бильше, якъ чотыри рокы, а перши часы його пробутку мижъ тернопильськымы езуитамы власне булы таки сумырни й щаслыви; а по-друге, патеръ Гавдентій мавъ середъ решты братіи славу Якыма-просторикы, або навить якогось дурноватого. Слава та очевыдно дуже нелюба була патерови; але проте винъ завсигды пиддержувавъ іи рижнымы нехытрымы способамы. Почалась вона й прылыпла до його головно черезъ преславный „мисіонерськый похидъ самъ на самъ" до Люблынськои губерніи для католыцькои пропаганды середъ тамошнихъ уніятивъ. Похидъ той скинчывся не дуже то геройською втекою патера зъ граныць Росіи, де винъ, подибно, якъ стародавній пророкъ Йона, пробувъ усього тры дни й видкы вернувся безъ пам'яты видъ переполоху й удару, що диставъ по́ночи карабыновымъ прыкладомъ зъ могучои рукы погранычного об'йиздчыка. Зъ правдыво-комичнымы скаргамы росповидавъ патеръ про сей свій подвыгъ, а оповидання його за кожнымъ разомъ доводыло всю братію до выбухивъ невдержымого реготу. А самъ патеръ Гавдентій, немовъ и не запрымичаючы того вражиння, крывывся й кулывся пры тимъ, якъ пивтора нещастя, и запалюючысь оповиданнямъ, то блидъ, то тремтивъ, то хлыпавъ, що очевыдно ще до бильшого смиху доводыло його слухачивъ. А до того ще патеръ выглядавъ такымъ простодушнымъ, отвертымъ и незлобнымъ, що годи було навить уявыты соби, щобъ винъ мигъ пысаты доносы на своихъ собративъ.

А все такы, зъ якогось неясного пидшепту, власне ся думка проблыснула въ голови пріора въ тій хвыли, колы патеръ згадавъ про мисячный рапортъ. Винъ прыгадавъ соби все, що знавъ про мынувшыну патера Гавдентія. Бувъ винъ сыномъ бидного мазурського хлопа. Року 1847, тарнивськый епыскопъ Войтаровычъ узявъ його до себе на выховання. По смерти епыскопа винъ учывся въ езуитивъ у Кракови, кинчывъ наукы въ Рыми, де й

ставъ ченцемъ и прыступывъ до закону „имени Исусового“. Не знавъ пріоръ, яку славу здобувъ соби Гавдентій въ Рыми; знавъ лышъ те тилькы, що по килькохъ литахъ самъ генералъ езуитськогс закону Бекксъ выславъ його на мисію до Люблынськои губерніи, де патеръ здобувъ таке блыскуче „посрамленіе“. Ажъ теперъ, розмиркувавшы вси ти обставыны, пріоръ въ одній хвыли прыйшовъ до переконання, що, знаючы надзвычайну вагу „позиціи“ католыцызму въ Люблынській губерніи и загаломъ у Росіи, рымськи верховоды мусилы жъ добре розмиркуваты, на кого звиряють таке дило, якъ мисія,—значыть, и въ молодимъ патерови мусилы добачыты якусь запоруку іи корыстного выконання. А зъ того выходыло, що патеръ Гавдентій певно не бувъ такымъ дурныкомъ и просторикою, якыхъ удававъ доси зъ себе. Колы жъ воно такъ, то пріорови видъ разу все выяснювалося, и патеръ Гавдентій, може й самъ сього не догадуючысь, въ одній хвыли вырисъ въ його очахъ. Циле поступовання того прыдуркуватого патера видъ разу набирало зовсимъ иншого значиння, выростало до розмиру дуже хитро прыдуманои й зручно переведенои, чысто езуитськои интрыгы. До того жъ пріоръ видъ давна вже догадувався, що въ Рыми не вдоволени заходамы й роботою тернопильського конвенту, що видъ нього, якъ видъ крайньои твердыни на сходи, ждуть чогось бильшого; безъ видома почувавъ винъ, що наблыжаеться якась перемина. И вдывлюючысь пыльно з-пидъ лоба въ патера Гавдентія, винъ не безъ пидставы догадувався, що се именно й йе вищунъ, або навить передова сторожа того нового напряму въ діяльности закону, що мусивъ зместы його, якъ змивъ видисланыхъ до Тыролю фратеривъ.

Пидъ вплывомъ тыхъ думокъ и здогадивъ, що въ одній хвыли прокынулыся въ пріоровій голови, лыце його набрало якогось заклопотаного выгляду, и винъ, помовчавшы хвылыну, такъ якось хапаючысь, урывчасто сказавъ:

— Эге, ось воно якъ! Думкы й миркування... Що жъ--дило не погане! Розуміеться, розуміеться... розмиркуемо й спышымо... Сидайте, reverendissime, сидайте, колы ласка, ось тутъ! Я весь на ваши послугы!

Тонкый ироничный усмихъ пробигъ на лыци патера Гавдентія, колы винъ, ныzенько кланяючысь, сивъ на простому дерев'яному крисли за столомъ, за якымъ зъ другого боку засивъ пріоръ.

— Ну, reverendissime,—сказавъ пріоръ, колы воны обыдва силы одынъ насупротывъ другого,—про що таке вы хочете выложыты мени свои думкы?

— Одна тилькы у мене думка, clarissime, всимъ намъ спильна: добро и зристъ нашои святои католыцькои церквы,—видповивъ патеръ Гавдентій.—Вамъ, clarissime, очевыдно, липше, нижъ мени, видоме становыще нашои церквы въ тутешнимъ краю, а особлыво становыще нашого конвенту тутъ, на самимъ схиднимъ аванпости католыцызму, передъ самымъ, що такъ скажу, лыцемъ гризного протывныка—православія.

— Ага, выдно, выдно, що я не помылывся!—подумавъ пріоръ.— Се винъ, вищунъ реформы, пидисланый до насъ на шпигуна. Се винъ—авторъ доносивъ! Ну добре: теперъ бодай я знаю, зъ кымъ маю дило.

И звертаючысь до патера, немовъ зачудованый, сказавъ:

— Але жъ даруйте, reverendissime, я, прызнатысь вамъ, не зовсимъ ясно розумію, до чого се вы ричъ ведете.

— Заразъ буду маты честь выясныты вамъ се,—поквапно видказавъ патеръ.—покирно прошу выслухаты мене. Я хотивъ тилькы застерегтысь передъ вамы, що я а ни на хвылыночку не дозволывъ соби николы сумниватыся про вашу глыбоку мудристь, докладне знання й вирне розуминня нашыхъ обставынъ. И колы я власнымъ почыномъ дозволывъ соби позбыраты де-яки видомости, що дотыкають теперишнього становыща й выснуваты зъ ныхъ де-яки выводы, такъ се зовсимъ не зъ недовир'я до вашого проводарства, але радше тилькы зъ гарячои дбайлывосты про наше спильне святе дило...

Зачудовання пріора перейшло въ нетерпелывисть. Винъ почувавъ якесь обрыдження й ненавысть до того прыныженого лыцемира й донощыка, що ось сыдивъ передъ нымъ; але ривночасно не мигъ не прызнаты, що той въ сьому рази поступае зовсимъ въ дуси правылъ езуитського закону. Та тилькы жъ сымъ разомъ ричъ доторкалась до пріора особысто, и для того чоловикъ въ нимъ взявъ верхъ надъ езуитомъ. Догадуючысь, що передъ нымъ сыдыть його таемный ворогъ и шпигунъ, винъ зважывся говорыты зъ нымъ по-просту, безъ звычайного фарысейства.—Покы що, я ще тутъ старшый,—думавъ винъ,—и мушу даты йому се почуты; а тамъ нехай буде, що буде!

— Знаете, reverendissime,—промовывъ винъ якымсь ризкымъ и згирднымъ тономъ,—говорить зо мною по-просту й отверто. Я въ Рыми не бувавъ и дипломатіи николы не вчывся й завсигды думавъ, що за нею крыеться порядна порція нещыросты. А до того жъ я миркую, що мы свои люде, такъ и говоримо жъ безъ непотрибнои крутаныны.

Патеръ Гавдентій зновъ усмихнувся иронично, немовъ почувавъ вдоволення зъ того, що такъ швыдко вывивъ зъ терпцю старого пріора й прымусывъ його такъ отверто высловыты свою нехить до його.

— Що жъ, воля ваша, clarissime,—сказавъ винъ усе тымъ самымъ, переборщено-смыреннымъ голосомъ.—Моя душа чыста видъ нещыросты, особлыво передъ лыцемъ мого наставныка, котрый повыненъ буты для мене першымъ по Бози.

— До ричи, reverendissime, до ричи!—перервавъ йому пріоръ.

— Ричъ моя ось яка,—говорывъ дали патеръ Гавдентій зъ незрушымымъ супокоемъ.—Видомо вамъ, clarissime, до якои меты, до якого завдання намагае въ сьому краю нашъ святый законъ. Заповидне слово, выголошене святійшымъ папою Урбаномъ, „orientem esse convertendum“, мистыть въ соби всю нашу програму. Дорога до іи выконання завжды и всюды повынна буты предметомъ нашои безупынной и якъ найпыльнійшои дбайлывосты.

— А тымъ часомъ, вамъ здаеться, що мы не досыть увагы звертаемо на се наше завдання?—видповивъ пріоръ зъ неукрытымъ невдоволеннямъ.

— Сохраны, Господы, clarissime! сохраны, Господы! Николы я сього не думавъ! А надто хто такый ти „мы“? Адже жъ и я самъ—часть ихъ, значыть... Ни, ни, не до сього я веду свою ричъ. А ось послухайте... Не тайна то мабуть для васъ (пры сыхъ словахъ въ голоси його зновъ прозвучавъ ироничный видтинокъ), що въ схидній частыни сього краю жыве народъ, що вважае себе одноплеменнымъ зъ народомъ по той бикъ Збруча. Але не въ тимъ суть ричи, а ось въ чимъ: народъ той належыть нибы то до католыцькои церквы, а ривночасно вважае себе членомъ грецькои, то-бъ то православнои церквы. Ся... ся двоистисть религійнои свидомосты помижъ двома ворожымы таборамы—якъ вамъ здаеться, clarissime,—чы не повынна вона будыты де-якыхъ сумнививъ и побоювань?

— Онъ що! — майже ажъ скрыкнувъ пріоръ.—Вы вважаете становыще уніятськои церквы двоистымъ, значыть, двозначнымъ?

— Эге, clarissime'—твердо видповивъ патеръ Гавдентій.—Недосыть на тимъ, я миркую, що власне истнования сього двоистого, нейтрального грунту тутъ, на граныци и йе одною зъ найважнійшыхъ перешкодъ до розшырення нашого вплыву на той бикъ погранычнои черты.

— Гм... думка се, будь-що-будь, цикава,—холодно й на-пивъ згирдно процидывъ кризь зубы пріоръ,—и я дуже радъ бы знаты ваши доказы, знаты ти факты, що навелы васъ на таки выводы.

— О, що до того, clarissime, я готовисенькый!—весело скрыкнувъ патеръ.—Визьмить хочъ бы ихъ священыкивъ! Яка намъ корысть зъ того, що воны вважають себе католыцькымы священыкамы, колы жывуть зъ жинкамы? Тамъ, де бъ треба працюваты для католыцызму, виддаты себе нероздильно й безумовно його интересамъ, воны слухають своихъ жинскъ, роблять такъ, якъ имъ наказують родынни видносыны!

— Все отсе правда; але все отсе стари ричи и, певно, ще й передъ вамы не разъ булы розмирковани,—грызко замитывъ пріоръ.— Що жъ, колы не наша сыла се зминыты. Дило се ухвалене й затвѐрджене сынодамы та апостольськымъ престоломъ.

— Про се ще мы поговорымо,—зъ незрушымою певнистю видповивъ патеръ.—Але ось вамъ ще друга обставына. Чы жъ не здаеться вамъ безглуздымъ и нерелигійнымъ таке выховання молодого поколиння священыкивъ, яке ведеться у тыхъ греко-католыкивъ? Що жъ то за священыкъ выйде зъ молодого чоловика, котрый завтра мае буты посвяченымъ на йерея, мае прыняты найвыще церковне таинство, а сьогодни, замисть въ скупленню духа прыготовытысь до того святого акту, йиздыть по празныкахъ, вытынае „козачка“ та „коломійкы“, завертае головы попадянкамъ и ни про що бильшъ не думае, якъ тилькы про те, щобъ найты соби наречену зъ добрымъ посагомъ и позбутыся довгивъ, наробленыхъ въ семынаріи.

Патеръ, очевыдячкы, почавъ запалюватысь, уносячысь за течіею власныхъ думокъ. Бесида його, зразу млява й пидсолоджена, робылась жывою й палкою, и пріоръ почынавъ прыслухуватысь до неи зъ бильшою увагою.

— Справди, се дило непидходяще,—сказавъ винъ,—та тилькы й сього, здается, мы не въ сыли переробыты.

— Тилькы сливъ Хрыстовыхъ и догмативъ святои католыцькои церквы нихто не въ сыли зминыты!—зъ запаломъ промовывъ патеръ.—Все жъ инше—людськи установы, заведени въ часи й для часовыхъ потребъ. Зминяються обставыны, то зминяються й потребы, а на ихъ мисце настають нови; отъ тому то установы повынни зминюватысь видповидно до новыхъ потребъ и обставынъ. Вы, clarissime, згадалы про давнійши буллы й сыноды, котрымы унормовано становыще уніятськои церквы. Не забувайте, що все се було дви, чы тры соткы литъ тому назадъ, колы тутъ истнувала могуча католыцька держава—Польща, колы православіе було въ занепади, а католыцька церква безъ шкоды для своеи могучосты й повагы могла робыты уступы мисцевымъ традиціямъ. Теперъ обставыны зминылыся! Теперъ усякый попускъ зъ боку католыцызму прыятели й ворогы його готови вважаты доказомъ його справжньои слабосты. Теперъ, clarissime, колы мы справди сталы слабши, намъ треба бодай вдаваты зъ себе сыльныхъ, сякымы чы такымы способамы сыльныхъ!

Пріоръ слухавъ сеи огныстои бѐсиды, шыроко вытрищывшы очи. Такого запалу, такого шырокого погляду на дило винъ не ждавъ у простого патера. Не лышалось ніякого сумниву, що отсе передъ нымъ сыдивъ агентъ доволи велыкого розмиру.

— Ну, нехай бы взяты, що все отсе такъ,—згодывся винъ,—що все се можна зминыты. А все такы цикаво бъ знаты, щó и якъ вы хочете зробыты?

— О, для сього досыть тилькы добре знаты, якъ стоить дило въ теперишньому часи, а спосибъ нашого поступовання вызначыться самъ собою. Треба твердо переконаты себе въ тимъ, що становыще тои такъ званои уніи зовсимъ хыстке, що въ нынишню пору вона—рослына безъ кóриня: видъ православія видстала, а до католыцтва не прыстала. Ну, скажить, чы може буты що бильшъ безглуздого видъ того домагання якоись автономіи, якоись народнои церквы зъ боку уніятивъ? Адже жъ и католыцька церква тымъ тилькы й мицна, що одноцильна й сцентрализована, що все держыться тои засады:—хто не зо мною, той проты мене. Автономія, нейтральнисть въ часи боротьбы се жъ те саме, що зрада. Ось чому мы попередъ усього повынни выкореныты вси ти автономични забаганкы; утвердыты като-

лыцызмъ sans phrase, и тоди тилькы будемо маты въ рукахъ могучу пидо́йму для дальшои боротьбы зъ сходомъ.

Патеръ Гавдентій зупынывся, щобъ перевесты духъ. Чоло його покрылося краплямы поту, а въ куткахъ рота повыступалы шматкы билои пины. Пріоръ сыдивъ мовчкы зъ выразомъ задумы на повному, блыскучому лыци. Нарешти винъ сказавъ:—Що жъ, reverendissime. думкы ваши дуже цикави, й я, розуміеться, подбаю про те, щобъ довесты ихъ до видома тыхъ, кому се належыться знаты. Мени здаеться навить, що самъ народъ зовсимъ не буде супротывный такому почынанню. Я знаю досыть добре уніятську людництъ сього города й бачу, що вона дуже радо ходыть до костьоливъ на латынську службу Божу. Бувавъ я не разъ и на католыцькыхъ видпустахъ въ Мылятыни, Кохавыни, Кальваріи и власнымы очыма бачывъ, яки масы уніятського народу сходяться на ти празныкы. Отсе й наводыть мене на думку, що самъ тутешній народъ прыхыляеться до латынського обряду може бильше, нижъ до грецького, й не буде супротывлятыся такымъ реформамъ, яки вы запевне соби намитылы.

— Факты, clarissime, котри вы навелы, дуже цинни й цикави сами собою,—видповивъ патеръ,—та тилькы, жаль сказаты, се тилькы одынъ бикъ медали. Вы поклыкаетесь на латынськи видпусты въ Кальваріи й Мылятыни; я вамъ поклычусь на уніятськи видпусты въ Гошови й Зарваныци, куды що-року сходыться майже така сама сыла народу, якъ и на ти, про котри вы згадуете. Значыть, тутъ очевыдячкы не въ обряди головна сыла, а въ тимъ, що народъ любыть ходыты на видпусты, не дуже дбаючы про те, куды й на яки. Але я вамъ покажу ще одынъ фактъ. До православного Почаева, хочъ винъ и за граныцею, мандрують що-року тысячи отсыхъ уніятивъ, а тымъ часомъ католыцьки видпусты патеривъ Доминиканивъ у поблызькимъ Пидкамени, по сей бикъ граныци якъ разъ напроты Почаева, а ни рушъ не можуть дійты до такои славы. Ось вамъ фактъ, надъ котрымъ варто подуматы!

— Але дозвольте, reverendissime, якъ же се выяснытy?—запытавъ зачудованый пріоръ.

— Ось се то й важко, що выяснытy сього факту майже зовсимъ не можна безъ допущення такои думкы, що унія не тилькы сама собою дволычна, не тилькы не повынна буты толерована въ теперишню пору зъ поглядивъ политычныхъ, але показалась зовсимъ нездатною для религійного выхования народныхъ массъ,

насаджуючы въ ныхъ байдужисть и недбальство до самыхъ основныхъ религiйныхъ правдъ, двсевирство або навить цилковытый бракъ усякого религiйного переконання.

— Ну, се вже пересолено!—почавъ було сперечатыся прiоръ.

— Ни, clarissime!—перервавъ йому патеръ Гавдентiй, забуваючы про всяке пошановання для чына свого начальныка.—Попереду выслухайте мене, а тоди вже судить! Отъ и недавно вертаючысь зъ Пидкаменя, здоганяю отсе неподаликъ села Товстохлопивъ купу богомольцивъ. Зайшовъ я зъ нымы въ розмову.

— А видкы Богъ провадыть?—пытаю ихъ.

— Та зъ прощи,—видповивъ мени чоловикъ, що йшовъ попереду богомольцивъ.

— А куды ходылы на прощу?—пытаю дали.

— Та въ Почаивъ.

— Въ Почаивъ? Ну, и якъ же вамъ тамъ сподобалось?

— Та якъ же бъ, добре,—простодушно видповивъ чоловикъ.

— Добре? Бiйтеся Бога!—не мигъ здержатысь я, щобъ не скрыкнуты.—Що жъ тамъ такого доброго? Хиба жъ вы не знаете, що тамъ шызматыцька видправа?

— Та Богъ його знае,—видповивъ чоловикъ, чухаючысь въ потылыцю,—чы шызматыцька, чы не шызматыцька. Не наша ричъ про те судыты. Намъ досыть знаты, що й тамъ Бога хвалять. Та й ще одно знаемо,—додавъ и окынувъ мене якымсь насмишкуватымъ поглядомъ,—що тамъ за сповидь меньше беруть, нижъ въ Пидкамени, а до того ще зимою въ церкви топлять!...

Розповившы отсе все, патеръ Гавдентiй для бильшого эфекту замовкъ и сыдивъ такъ килька хвылынъ зъ розпростертымы рукамы, зъ роскрытымъ до половыны ротомъ и вытрищенымы очыма, немовъ прошыбленый перестрахомъ и обуренням.

— Якъ же на вашъ поглядъ, clarissime,—запытавъ винъ, перерываючы мовчанку,—чы се не блыскучый доказъ цилковытого занепаду религiйного почуття середъ масы унiятського народу? Адже жъ можна бъ подуматы, що тыхъ людей доси не доторкнулось свитло Хрыстовои виры!

— Такъ, се правда!—сумовыто промовывъ прiоръ.—Сього факту не можна такъ полышыты. А не знаете вы, видкы се булы ти люде?

— Изъ Товстохлопъ. Я заразъ же про се розвидався.

— А хто тамъ у ныхъ священыкомъ?

— Чымчыкевычъ.

— Хто такый? Чымчыкевычъ? Щось бо я доси не чувавъ такого прозвища.

— Й не дывота, бо се справди допотопный пипъ. Старый-престарый, и отсе вже трыдцять литъ никудисенько не выйиздыть зъ свого села. Дывоглядъ, а не пипъ. Рикъ тому назадъ я якось пройиздомъ бувъ у його й познайомывся зъ нымъ...

— Ну добре, про се мы побалакаемо пизнійше,—перервавъ йому пріоръ.—А теперъ скажить, до якыхъ властыво выводивъ дійшлы вы и яки раялы бъ засобы для выповнення вашыхъ намиривъ?

— Я осмилююсь податы до ухвалы выщыхъ властей ось яки порады. Попередъ усього вплываты на простый народъ по селахъ и мистечкахъ, выкоринюваты по-мижъ нымъ заразу двоевирства й систематычно выховуваты въ нимъ религійный католыцькый духъ.

— Добре, але якыми способамы?—запытавъ пріоръ.

— Способы звычайни. Треба впоряжаты по селахъ и мистечкахъ, а особлыво повздовжъ граници, систематычно процесіи й мисіи зъ якъ найбильшымъ торжествомъ и видповиднымы проповидямы. А на пысьменныхъ по мистахъ и по селахъ вплываты видповиднымы до того нашымы выданнямы, якъ се практыкуеться вже намы въ захидній частыни Галычыны.

— Цилковыто згожуюсь зъ вамы, reverendissime,—сказавъ пріоръ и стыснувъ руку ненавысного патера.—Все отсе розумно прыдумано и мени здаеться, що ваши порады повынни найты повну ухвалу властей.

— Non mihi, clarissime,—смырно видповывъ патеръ,—sed ad majorem gloriam nominis Jesu. Що жъ доторкаеться до уніятського духовенства, то треба намъ роздилыты його на дви категоріи. Йе мижъ нымы хытри, котри устамы вызнають унію зъ Рымомъ, а душею тягнуть до православія и пидъ выдомъ „очыщення обряду" сылкуються пидигнаты унію пидъ православни формы, видаляючы іи чымъ разъ дали видъ святои рымськои церквы. Такыхъ треба вважаты нашымы лютымы ворогамы й поводытысь зъ нымы такъ, якъ зъ ворогамы на війни. Треба держаты надъ нымы ненастанный доглядъ и, скоро тилькы воны подадуть якый найменьшый прывидъ, компромитуваты ихъ передъ властямы й ихъ власною паствою. Друга категорія—се допотопныкы, убоги духомъ и добродушно наивни. Сыхъ, розуміеться, бильшисть, и

ихъ треба прывертаты ласкою, пиддобрюваты ихъ всякымы спокійнымы способамы и звильна перероблюваты на наши знаряды... Ривночасно зъ тымъ треба звернуты головну увагу на добиръ йерархіи з-помижъ прыхыльныкивъ нашого напрямку й на выховання молодижи въ нашимъ дуси; а особлыво треба пыльнуваты, щобъ молоде поколиння попивъ высвячувалось не инакше, якъ въ безженстви. А до всього того, само собою розуміеться, що уніятамъ мусыть буты гостро заборонено ходыты на православни видпусты до Почаева, або навить до Кыива.

Пріоръ справди ажъ увесь прояснывся й зрадивъ,—такымъ простымъ, логичнымъ и велычнымъ здався йому планъ, прыдуманый патеромъ Гавдентіемъ. Все, чого не моглы доконаты Йосафатъ Кунцевычъ, Вельяминъ Рутськый, Шептыцькый, Рылло й други об'едынытели обряду,—а не моглы доконаты именно черезъ те, що об'едыняль вершкы, не сягаючы до кориня, вдовольяючысь формою, а не перероблюючы духа масъ,—все се являлось теперъ такымъ легкымъ и блызькымъ, всьому вказана була така проста й, здавалось бы, натуральна дорога розвытку, що доводылось тилькы дывуватысь, якъ се доси нихто не попавъ на таки певни й явни слиды. Езуитъ и Полякъ ривночасно ворухнулысь въ души старого пріора, бо винъ, хочъ довги лита прывыкъ служыты законови, та все такы зъ своихъ молодыхъ литъ захованъ и патріотычну искру въ форми неясныхъ мрій про велыку могучу й строго католыцьку Польщу „видъ моря до моря." Все, що видвойоване буде видъ православія та уніи, на його думку, само собою впаде въ подолокъ католыцтву й Польщи. И не можучы вдержаты своеи радосты, винъ прытьмомъ кынувся обійматы патера Гавдентія.

— Ахъ, reverendissime! Выслухавшы вашъ планъ, я, старый, и то помолодшавъ! – скрыкнувъ винъ.—Ни, се справди дуже, дуже увагы гидни замыслы, й будьте певни, що я всякои праци и вплыву свого доложу, щобъ воны булы введени въ дило. А въ тимъ, здаеться, й вы самы маете особысто де-яку перепыску зъ властямы?..

Пытання се закынене було такъ невынно, злегка, выплывало такъ просто зъ тыхъ видносынъ, яки мижъ нымы вытворылысь передъ хвылею, що патеръ Гавдентій, упоеный своимъ торжествомъ и тымъ велыкымъ вражиннямъ, яке выклыкала у пріора його красномовна промова, въ першій хвыли не здобувся на брехню.

— Ну, такъ,— сказавъ винъ,— иноди, зъ обовязку мойого мени доводыться...

Злобною радистю заблыщалы невелычки пріорови очынята. Добродушно всмихаючысь и стыскаючы патера за руку, винъ поспишно пидхопывъ:

— Ну, такъ, ну, такъ! Я такъ и думавъ, що се вы инколы,— розуміеться, зъ свого обовязку,—та пышете доносы на нашу братію! Що жъ, reverendissime, се похвально,—навить уставы наши се наказують. О ни, не глядить на мене зъ такымъ замишаннямъ! Я ничогисинько! Навпакы, навить дуже мене се радуе. Вы такый здатный и досвидный чоловикъ, и необхидно мусыте питы дуже высоко, а се жъ у насъ одынокый спосибъ! Ваши замыслы й планы я постараюсь докладно передаты куды слидъ, а вже й вы зробить ласку й не забувайте й мене въ своихъ молытвахъ и въ своихъ... хе-хе-хе... рапортахъ!

И за сымъ словомъ, чемненько кланяючысь и гуторячы безъ упыну, пріоръ вывивъ остовпилого и збытого зъ пантелыку патера Гавдентія на корыдоръ, а самъ передъ його носомъ замкнувъ за собою на ключъ двери своеіи келіи.

II.

Мынувъ якъ разъ мисяць писля сеи розмовы. И зновъ патеръ Гавдентій въ пріоровій келіи, зъ покирлывымъ и прыниженымъ выглядомъ сыдыть насупротывъотця пріора, готовый слухаты, по що той веливъ його поклыкаты.

Не весело жылося патерови въ конвенти сей мисяць. Правда, нихто не обизвавсь до нього ни зъ однымъ докоромъ, нихто й однымъ словомъ не выявывъ йому а ни ворогування, ни обурення, але по-пры те давнійша його смиховныцька роля видъ разу обирвалася, вси видвернулыся видъ нього, а ти, що впередъ такъ любылы слухаты його оповидань и жартивъ, теперъ або мыналы його мовчкы, або перекыдалысь зъ нымъ самымы конечнымы короткымы словамы. У кожного зъ братіи, хто зъ нымъ зустричався, мымоволи якось вытягалось лыце, зшнуровувалысь уста, й облыччя прыймалы писный та побожный выразъ. Весь сей мисяць бувъ для патера Гавдентія якъ одно безупынне silentium, котре ставало ще тымъ дошкульнійше, бо пріоръ а ни на крокъ не выпускавъ його зъ манастырськыхъ муривъ, не посылавъ його, якъ бувало, на службы ни въ миськи ни въ замисцеви церквы.

Патеръ непохытно зносывъ сю загальну непрыхыльнисть до нього братіи, але все такы выдно було, що вона дуже жыво допикала йому и що винъ уважавъ іи велыкою для себе образою. Адже жъ винъ не робывъ ничогисинько протызаконного! Адже жъ, хто знае, може кожный изъ братіи преспокійно робывъ те саме! А отже жъ воны прыязненько розмовляють одынъ зъ однымъ, гуляючы вкупи по манастырськимъ саду, сміються, жартують, плещуть одынъ одного по плечахъ, рвуть разомъ спили вышни, а тилькы його одного обмынають, якъ заповитреного.

— Все се интрыга того сыбарыта, того дрантывого пріора,— ажъ скреготавъ зъ лютосты зубамы патеръ, ходячы впередъ и назадъ по своій самотній келіи. – Але пождылышень ты!—крычавъ винъ и грозывъ кулакамы до стины,—прыйде ще й мій часъ! Порахуемось мы зъ тобою!

Отъ тымъ то й не дыво, що вся злисть, уся ненавысть патера Гавдентія громадылась надъ головою пріора, и що кожна зустричъ зъ тымъ його „першымъ по Бози наставныкомъ“ була для нього дуже важка, тымъ важча, що до ненавысты й злобы мымоволи якось домишувалось глыбоке почуття сорому й поныженои людськои гидносты.

Пріоръ розумивъ усе те дуже добре, але розумивъ такóжъ, що разъ видкрытый, якъ шпигунъ, патеръ Гавдентій стався супроты нього зовсимъ безсыльнымъ, и для того всякымы способамы старався продовжыты й заострыты мукы безталанного патера. И такъ въ спильній йидальни винъ казавъ йому сидаты насупроты себе,—було се гонорове мисце, де сидавъ звычайно той зъ братіи, хто въ цилимъ конвенти вважався першою особою писля пріора. Але пріоръ не удостоювавъ Гавдентія ни одного слова, розмовлявъ зъ тымы, що сыдилы поручъ нього, не перестаючы тымъ часомъ проверчуваты його своимъ проныклывымъ, добродушно-насмишкуватымъ поглядомъ. Патеръ Гавдентій весь ажъ горивъ на своимъ почеснимъ мисци пидъ тымы поглядамы пріора, винъ почувъ видъ разу, що пріоръ захотивъ посадыты його на прылюдне позорыще, й весь часъ сыдивъ мовчкы, згорбывшысь, зъ похыленымъ лыцемъ, сылкуючысь никого не бачыты й никого не чуты. Винъ ни за що не бувъ бы осмилывся заговорыты до свого сусида, бо майже напевно знавъ, що той удасть, мовъ бы не чувъ ничого й видвернеться, а довкола стола пиде тихе, з'йидлыве, гадюче шушукання. И отъ, дякуючы тій невынній хытрости

благочестывого пріора, спильни обиды сталыся для патера Гавдентія безупынною мукою; ложка стравы не йшла йому въ ротъ, кожный шматокъ хлиба кусавъ винъ такъ, якъ бы йивъ свое власне тило, а зъ обиду вертавъ весь спитнилый, задыханый. розбытый. За той мисяць винъ дуже схудъ, очи запалы въ голову й уста ще дужче вытягнулыся та поблидлы.

Але ось сталася якась незвычайна ричъ: пріоръ казавъ поклыкаты Гавдентія до себе до келіи. Нищо й казаты, що патеръ ишовъ туды не дуже то въ побожнимъ настрою духа. Пріоръ зустривъ його своимъ звычайнымъ жартовлыво насмишкуватымъ поглядомъ и не даючы йому сказаты а ни одного слова, повивъ свою ричъ.

— А якъ же, а якъ же, reverendissime, якъ я вамъ казавъ!... Сидайте, сидайте, будьте ласкави, ось тутъ... Власне, якъ я вамъ казавъ, такъ и сталось. Ось вамъ лыстъ видъ отця провинціяла, и дуже, навить дуже мылостывый для васъ! Розуміеться, се й не дыво: вы цилковыто заслужылы соби на таку виру начальства.

Говорячы се, пріоръ розгорнувъ лыстъ провинціяла й положывъ його передъ собою на столи. Патеръ Гавдентій простягнувъ руку, щобъ узяты лыста.

— Ни, даруйте, reverendissime,—сміючысь сказавъ пріоръ и накрывъ лыстъ своею шырокою, м'ясыстою долонею,—лыстъ сей не до васъ адресованый, а покы що ще до мене. Я тилькы маю вамъ переповисты його змистъ, а власне те, що ваши вказивкы прыняти ласкаво, й вамъ такы наказано поручыты выповнення першого ихъ пункту, то значыть, организовання мисій и казань, де й якъ се вамъ выдасться потрибнымъ. Розуміеться, що вси мы зобов'язани допомогаты вамъ у сьому дили, але въ планахъ выщои власты лежыть, щобъ дило се зъ початку велось нышкомъ, незапрымитно... зовсимъ такъ, якъ вы вміете,—не помынувъ уколоты Гавдентія пріоръ.

— Воля начальства - воля Божа,—скромно й покирлыво промовывъ патеръ,—и я готовъ хочъ заразъ же прынятысь за дило.

— Отъ се то й гарно!—сказавъ пріоръ.—Але въ такимъ рази скажить, якый вашъ планъ и яку мы повынни даты вамъ пидмогу?

— Я хотивъ бы початы свою мисію зъ тыхъ самыхъ Товстохлопъ, про котри я впередъ мавъ нагоду згадаты въ розмови зъ вамы.

— Эге, прыгадую, прыгадую!—потвердывъ пріоръ.—Вы называлы навить тамошнього священыка,—якесь таке прозвыще...

— Чымчыкевычъ,—видповивъ патеръ.

— Эге жъ, эге—Чымчыкевычъ. Що се за проява така?

— Дуже цикава проява,—видповивъ патеръ,—и власне ся проява прымушуе мене видъ Товстохлопъ роспочаты свою місіонерську діяльнисть. Подумайте лышень: дидуганъ висимдесятылитній, дывачысько, освиты майже ніякои, стотнисинькый хлопъ по-мижъ хлопамы, про догматы виры ніякисинького розуминня,—однымъ словомъ, проява допотопна! И до того ще предобродушный чоловикъ, наивный и довирлывый, якъ дытына. Такъ що зъ одного боку місіонерська діяльнисть въ Товстохлопахъ дуже потрибна, а зъ другого боку тутъ власне найлекше іи роспочаты, бо жъ Чымчыкевычъ меньше, нижъ усякый другый, здатный даты одсичъ.

— Ну й гарно! Боже вамъ помагай! Але для чого вы думаете, що місіонерська діяльнисть въ Товстохлопахъ бильше потрибна, нижъ де инде?

— Але жъ подумайте, clarissime, що сей допотопный чоловикъ жыве тамъ п'ятьдесятъ литъ, и яки жъ то наукы подае винъ своему стаду! Помиркуйте, що проповиди говорыть винъ усього два або тры разы що-року, та й яки проповиди! Попросту чудасія, та й годи! Сусидни попы переказувалы мени ихъ одъ слова до слова, бо проповиди ти сталы мижъ нымы „прытчою во языцихъ“. „Дитонькы, сьогодни Исусъ Хрыстосъ народывся въ Выфлееми, мистечку жыдивськимъ, въ стайни бидній и убогій... Такъ, такъ! А зъ паномъ комысаромъ податковымъ раджу вамъ не заходыты соби, бо що вамъ зъ того прыйде? А? Його рука, його й сыла. Отъ що... Благословеніе Господне на всихъ ва-а-асъ!“... Або ось другый зразокъ: „Дитонькы мои, сьогодни Хрыстосъ воскресъ изъ мертвыхъ, а завтра у насъ храмовый празныкъ. Пам'ятайте соби, щобъ нихто зъ васъ завтра не бувъ п'яный, а ни бреверій *) ніякыхъ не робывъ. Боже васъ сохраны! Чужи люде посходяться, щобъ то за честь була для громады, а?.... А та громадська толока—часъ бы вамъ уже зійтыся й порадытыся, що зъ нею робыты... Чую, що тамъ жыдъ до васъ пидсусиджуеться, арендуваты

*) Збыткы, жарты.

хоче, чы що... Ге, старшына! Пам'ятайте, що якъ тилькы мени впустыте жыда до села, то я й бачыты васъ бильше не хочу! А ни чуты про васъ не хочу, не то що!... Рцемъ вси отъ всея души, отъ всего помышленія нашего рцемъ!"...

Пріоръ реготався невдержымо.

— Ну, замучылы вы мене, reverendissime! Ха-ха-ха! Перестаньте рады Бога! Та хиба жъ се можлыво?

— Цилковыта правда, clarissime. Але на що вамъ бильше, досыть тилькы поглянуты на його жыття, щобъ переконатыся, що видъ нього й не такого ще можна надіятыся. Жыве винъ въ бидній, хлопській хатыни, старій и перекрывленій; жыве самъ, якъ палець, тилькы зъ старою служныцею Хвеською, глухою на одно ухо, и зъ старезнымъ слугою Прокопомъ, слипымъ на одно око. Громада побудувала була колысь Чымчыкевычеви зъ власного почыну гарну резыденцію пры головній улыци, насупроты церквы; але винъ спершу ни за що не хотивъ перебиратыся до новои домивкы; а колы нарешти його такы прысылувалы, прожывъ у ній не сповна дви недили, ходячы по шырокыхъ покояхъ якъ самъ не свій и все жаліючысь, що йому тамъ надто просторо, мовъ середъ степу. А нарешти взявъ и по-ночи перебрався назадъ до свого „зимовныка", а въ новыхъ, просторыхъ покояхъ, якъ у стодоли, зложывъ хлибъ. И уявить соби скандалъ въ сели, въ цилій окрузи, колы зъ усихъ виконъ новои резыденціи стырчалы сами снопы. И ни за що въ свити не можна було спонукаты старого дида, щобъ зновъ перебрався туды жыты. Довелось громади, щобъ запобигты загальному посмиховыщу, одно тилькы зробыты: чымъ скорійше вымолотыты попивськый хлибъ, зложеный въ новій хати, й потимъ повернуты іи на громадську радныцю, чытальню й шпыхлиръ, а попа лышыты въ його старому гнизди.

— Ну, та й лепського жъ вы соби выбралы протывныка, reverendissime!—сказавъ пріоръ, шовковою хусточкою втыраючы сльозы, що котылысь по його лыци зо смиху, але все такы не безъ йидкои насмишкы въ голоси.—Зъ такымъ протывныкомъ боротьба мусыть буты лехка й побида певна.

— Що жъ, clarissime,—покирно видповивъ патеръ,—колы жыто поспіе, колосся почынае хылытыся пидъ серпъ.

— Гарно, гарно, зъ Богомъ и на жныво! А колы жъ думаете выбратысь?

— Думаю, що взагали ни по що гаяты часъ. Въ найблыжчу недилю можу сказаты першу проповидь въ Товстохлопахъ.

— Гарно. Сьогодни у насъ понедилокъ. Сьогодни ще я напышу до того вашого Чымчыкевыча, щобъ прыготовывъ усе, що потрибно для мисіи, а въ суботу по служби Божіи вы й рушайте въ дорогу.

— Якъ ваша воля, clarissime!—видповивъ патеръ.

Обыдва воны встали зъ мисць. Пріоръ провивъ патера до дверей, а на його нызьки поклоны видповивъ своимъ звычайнымъ, добродушно-насмишкуватымъ усмихомъ.

III.

Въ суботу, по ранній служби Божій, патеръ Гавдентій сивъ на прыготовану для нього манастырську брычку й весело покопотивъ за мисто. Днына була чудово гарна. По поляхъ, куды окомъ кынешъ, блыскалы серпы, бренькотилы косы, розлягалыся спивы, смихъ и перѐклыкы робучого люду. Литня польова робота кыпила пидъ палкымъ соняшнымъ проминнямъ.

Писля душного манастырського повитря патеръ Гавдентій подвійно, любувався й роскошувавъ тымъ шырокымъ, вильнымъ просторомъ, тымъ свижымъ, запахущымъ витерцемъ, що потягавъ видъ далекыхъ сосновыхъ лисивъ Бридщыны, тою величавою, хочъ и одностайною подильською картыною.

Дорога до Товстохлопъ була хочъ и добра, але зовсимъ не блызька. Була вже пообидня пора, колы лехка на ресорахъ брычка, злехка торохтячы по твердій, глынястій дорози, в'йизджала въ тисне подвир'я товстохлопськои резыденціи.

— А, reverendissime!—закрычавъ з-пидъ якоись повиткы отець Чымчыкевычъ, здалека побачывшы Гавдентія, якъ сей вылизавъ зъ брычкы.—Попеломъ, попеломъ ногы посыпаты такымъ ридкымъ гостямъ! Що за бури, що за тучи загналы васъ у наши стороны, га?

Патеръ Гавдентій ничого не видповивъ, лышъ усмихаючысь солодко, зъ шырокороспростертымы раменамы пидійшовъ до старого й сердечно обнявъ його.

— Просымо, просымо блыжче! Не погордуйте нашымъ домомъ!—прыпрошувавъ Чымчыкевычъ, ныпаючы довкола езуита.—Прокопе, гей, Прокопе!—обернувся винъ до свого слугы й товарыша,—а прыладь тамъ вивса й сина ихъ конямъ та поможы порозпрягаты.

— А може воны заразъ пойидуть, прошу йегомостя?—лыниво буркнувъ Прокипъ, ворожe поглядаючы своимъ однымъ окомъ на непрошеного гостя.

— Ну, ну, пойихаты воны пойидуть,—добродушно сміючысь, видповивъ Чымчыкевычъ.—На парафію до насъ не прыйихалы, то певно. Але й не заразъ пойидуть, Прокопе, не заразъ! Такъ швыдко мы ихъ не пустымо. Гей, Фесько, а де ты стара?

— Я тутъ, йегомостынку! А чого вамъ?

— Прыладь-но ты намъ, бабусю, де-яку закуску, розуміешъ?

— Загнаты гуску?—запытала глуха бабуся, и Чымчыкевычъ, не маючы охоты крычаты голоснійше, почавъ на пальцяхъ выяснюваты ій, чого йому треба.

— Ось правдывый образъ цилои сеи церквы,—думавъ патеръ Гавдентій, прыдывляючысь и прыслухуючысь до всього, що діялося довкола,—здытынилый пастыръ, а стадо його на половыну глухе, а на половыну слипе.

Але отсе о. Чымчыкевычъ, хапаючысь та дриботячы ногамы, кинувся проводыты патера до своеи свитлычкы, що служыла йому за однымъ разомъ за спальню, йидальню й канцелярію.

— Сидайте, reverendissime, сидайте!—просывъ винъ, прысовуючы простый дерев'яный стилець, покы езуитъ обдывлявся по його домивци. Правду кажучы, не було тамъ що й обдывлятысь. Свитлычка невелычка, чыста й по-просту обставлена дерев'янымы меблямы; дерев'яне лижко въ кутку, прыкрыте старосвитськымъ лижныкомъ сильськои, але дуже краснои роботы, зъ боку столыкъ заваленый метрыкамы въ мицній шкуратяній оправи, на котрій, проты загального сильского звычаю, не було выдно а ни однои порошынкы; въ другимъ кутку невелычка за скломъ шафка зъ кныжкамы, а на стини, пидъ старосвитськымъ образомъ св. Мыколая, высивъ круглый и велыкый, якъ возове колесо, вивсяный винець, переплетеный гилькамы червонои калыны. Посередъ свитлыци стоявъ велыкый стилъ дубовый, накрытый мережаною скатертю, а на ньому въ деревяній мысци лежалы тилькы що выризани, золотысто-бурштынови крыжкы меду й заповнювалы всю свитлыцю сыльнымъ медовымъ духомъ.

— Отже якъ знавъ, що гости будуть, такъ такы душа вищувала!—весело мовывъ Чымчыкевычъ.—Немовъ бы щось тьохнуло мене по обиди: а пиды, выймы меду! А славный у мене медъ, reverendissime! Прошу лышень, будьте ласкави спробуваты!

Патеръ все ще сыдивъ, мовъ воды въ ротъ набравшы. Цилковыта наивнисть и добродушнисть того дидуся трохы якось змишалы його. Але супроты спокусы запахущыхъ медовыхъ щильныкивъ винъ не мигъ встояты. Прысунувшы свій стилець блызенько до стола, винъ узявъ гарно выризану дерев'яну ложечку й звильна высысаючы медови щильныкы, роспочавъ зъ Чымчыкевычемъ розмову. Розуміеться пры тимъ, що Чымыкевычъ говорывъ усе по своему, по-руськы *), а езуитъ якъ найдобирнійшою польщыною, пыльно встеригаючысь, щобъ а ни разу не осквернычы свого языка руськымъ словомъ.

— Эге жъ, пан-отченьку,—зъ выдомъ щырого вдоволення роспочавъ езуитъ,—про се нема що й говорыты, славный у васъ медъ, славный! Не дурно про вашу пасику слава йде по цилій округи. Видъ разу выдно, що тямуща рука коло бджилъ ходыть.

— П'ятьдесятъ литъ, reverendissime, п'ятьдесятъ литъ зъ бжоламы захожуся, то й якъ же мени не знаты ихъ натуры й звычаивъ?

— П'ятьдесятъ литъ!—скрыкнувъ патеръ, немовъ бы Чымчыкевычъ сказавъ йому Богъ-зна-яку дывовыжну новыну.—Онъ воно якъ!—Такъ вы вже п'ятьдесятъ литъ священыкомъ?

— Э, ни, попомъ я вже п'ятьдесятъ и п'ять литъ,—по-просту видповивъ о. Чымчыкевычъ.—Адже жъ постійте! Святывся я тоди, якъ Наполеона былы—пидъ Ватерлоо, чы де тамъ! То килькы тому буде? Здаеться, въ 1815 було? А? Славный часъ бувъ, reverendissime! Не дай Боже дожыты другого такого!

— Такъ вы гадаете?

— А вже жъ, що не якъ. Ну, а потимъ п'ять литъ кыдалы мною по администраціяхъ. Назнався я биды—крый Господы! И горивъ и тонувъ, и мерзъ и мокъ, якъ то кажуть. И жинка-покійныця въ тій нужди померла; а жинка, reverendissime, у нашого брата перша й остатня. И тутъ я на сьому мисти п'ятьдесятъ литъ держуся. Якъ те Боже дерево, де його Богъ посадывъ, тамъ и росте, докы Його свята воля. Слава Йому й поклинъ! Чы якъ вы думаете, reverendissime, га?

— Та й село у васъ славне, нема що й казаты,—провадывъ дали езуитъ, немовъ бы розвываючы дальше свою попередню думку.—Пройизджаешъ—ажъ очи радуються. Поля оброблени,

*) Въ Галычыни украинци звуть себе русынамы, а мову свою руською.

сады, городы, хаты нови, худобынка сыта й гладка, всюды выдно достатокъ и благодать Божу...

— Що жъ, reverendissime, працюемо, якъ можемо. „Въ поти чола твоего снисы хлибъ твій,“ чы якъ тамъ у пысьми сказано, га? И про другыхъ не забуваемо.

— Чувавъ, пан-отченьку, чувавъ!—пидхопывъ езуитъ.—Панъ староста *) вашою громадою нахвалытыся не може. Чы податкы сплатыты, воны, каже, перши; чы порядкы громадськи, дорогы, мосты,—все у ныхъ, якъ Богъ прыказавъ. А колы треба складкы якои, помогты тамъ чы погорильцямъ, чы тымъ, що повинь ихъ зруйнувала, чы биднымъ—Товстохлопы чысто по-панськы дають.

— По-людськы, reverendissime, по-людськы, не по-панськы! Паны на таки речи не дуже то щедри. А мы такъ, якъ Хрыстосъ учывъ: що царське, то цареви, а що Боже—Богови. Чы такъ я говорю, га?

— Такъ то такъ,—процидывъ патеръ, крыхитку похылывшы голову на бикъ.—Про те, що людське, а що царське, я зъ вамы не буду перечытысь. Тутъ ваши Товстохлопы можуть буты прымиромъ для всякои другои громады, й певно, що не за чыимъ прыводомъ, якъ за вашымъ. Се кожный мусыть прызнаты. Але що дотыкаеться Божого, духовного...

Патеръ не договорывъ, немовъ омынаючы порушуваты таке делікатне пытання. Але Чымчыкевычъ очевыдячкы й не пидозривавъ тутъ ничого деликатного й просто запытавъ:

— Що жъ, маете мени зъ того погляду де-що закынуты? Говорить, говорить, я радо выслухаю.

— Н-ну, закынуты!—жыво, немовъ обрушывшысь, пидхопывъ патеръ!—Яке право мавъ бы я закыдаты вамъ що-небудь? Сохраны, Господы! Я тилькы такъ... тее... отъ прымиромъ, хочъ бы й те! Окружный шкильный инспекторъ надывуватыся не може. Що се за дыво,—каже,—таке село багате, порядне, дбайлыве, а отсе вже п'ять литъ мучуся, прошу, нагадую й ніякымъ свитомъ не можу добытыся, щобъ школу у себе завело.

— Отъ що!—жваво скрыкнувъ о. Чымчыкевычъ.—Такъ се инспекторъ вамъ жалувався! А може й прыславъ васъ сюды на те, щобъ вы уговорювалы насъ школу завесты?...

---

*) Администраційный урядныкъ, якъ въ Росіи справныкъ.

— Ни, ни, пан-отче, де тамъ! Я до такои службы зовсимъ непидхожый!

— Такъ я й думавъ,—заспокоившысь, сказавъ о. Чымчыкевычъ.—А панъ инспекторъ, не кажучы йому лыхого слова, дурень, та й годи. Разъ йому сказалы, що докы винъ у насъ инспекторомъ, доты школы не заложымо, то чого бъ йому ще морочыты? Я самъ, бачыться, доволи ясно сказавъ се йому.

— Такъ йому й сказалы? Ну, се цикаве дило!

— Ни, reverendissime, зовсимъ не цикаве. Не сподобався панъ инспекторъ нашымъ людямъ, и не хочуть маты його за начальныка надъ своею школою. А чому не хочуть—се ихъ дило. —„Розвидувалы мы,—кажуть,—по сусидськыхъ селахъ, яки винъ тамъ порядкы заводыть, якъ зъ учытелямы поводыться й якъ имъ зъ дитьмы велыть поводытысь, и бачымо, що мы бъ у себе такого не стерпилы. То липше нехай у насъ не буде ніякои школы, нижъ маемо раз-у-разъ дертыся зъ инспекторомъ та кары прыйматы Богъ-зна за що!

Патеръ Гавдентій ажъ рукамы розвивъ.

— Ну, прызнаюся вамъ, се зовсимъ не рація. Прости хлопськи выкруты! Ще чого не ставало, щобъ кожный урядныкъ старався подобатысь своимъ пидданнымъ! Сього такы за-багато! Ну, а що жъ вы на те пан-отче? Невже мовчалы? Думаю, що вашъ обов'язокъ бувъ выясныты имъ, що таке вымагання, выбачайте, и дурне, й безпидставне. Адже жъ такымъ робомъ, черезъ свою прымху, воны позбавляють освиты циле молоде поколиння!

— Що жъ, reverendissime, зъ рукою на серци я не мигъ имъ того сказаты.

— Не моглы? А то чому?

— Разъ тому, що ихъ правда, бо инспекторъ для людей, а не люде для нього. А по друге—никого се не позбавыло освиты, бо въ нашимъ сели весь народъ освиченый, вси диты вміють чытаты й пысаты далеко краще, нижъ по сусиднихъ селахъ, де йе школы.

— Вси диты вміють чытаты й пысаты!—зъ правдывымъ перестрахомъ скрыкнувъ патеръ.—А школы въ сели нема? Якъ же се сталося?

— Проста ричъ—кожный батько й маты самы вчать своихъ дитей.

— А воны жъ видкы вміють?

— Я ихъ навчывъ. Видъ трыдцяты литъ у мене така установа,

що непысьменному парубкови й непысьменній дивци зъ свого села шлюбу не дамъ.

Патеръ Гавдентій шыроко вытрищенымы очыма дывывся на о. Чымчыкевыча, якъ на яке заморське дыво. А заморське дыво й соби жъ поглыпувало наивно на патера, немовъ не розуміючы, чого тутъ дывуватыся.

Помовчавшы такымъ робомъ килька хвылынъ, о. Чымчыкевычъ высунувъ з-пидъ стола нызенькый стильчыкъ, внисъ изъ синей кишъ, повный до верху капустяного лыстя, й сивъ на стильчыку. Въ тій же хвылыни, немовъ на данный знакъ, изъ видхыленыхъ дверей сусидньои комиркы рванулысь до свитлыци цили десяткы крилыкивъ и зъ радиснымы скокамы кынулысь до свого господаря. Якыйсь непрыемный, звирячый духъ вирвався разомъ зъ нымы въ свитлыцю, але о. Чымчыкевычъ не запрымичавъ сього. Крилыкы вкрылы дидуся, мовъ купа пухнастого, рижномастного моху. Одни повыскакувалы йому на колина, инши на плечи, на голову, на рукы, а решта кынулась до коша й почалы хрупаты свиже лыстя, махаючы своимы довгымы вушкамы й вытрищывшы десяткы круглыхъ оченятъ на назнайомого гостя.

— А тпрррусь!—ласкаво скрыкнувъ о. Чымчыкевычъ, обтрясаючы своихъ пухнастыхъ улюбленыкивъ и выкыдаючы имъ лыстя на доливку. Крилыкы вси разомъ позскакувалы зъ його плечей и колинъ и кынулысь хрупаты, але де-яки зупынылысь передъ своимъ господаремъ, поставалы на заднихъ лапкахъ и дывылысь йому просто въ вичи, немовъ благалы, щобъ не проганявъ ихъ видъ себе.

— Отъ, бачыте, reverendissime,—всмихаючысь перервавъ мовчанку о. Чымчыкевычъ,—тварь безсловесна, якъ кажуть, а такожъ де-чому може навчытыся й прывычокъ набратыся. Треба тилькы, щобъ чоловикъ доложывъ праци до всього, що робыть, щобъ душу свою вложывъ у дило: тоди й дило буде зъ душею,—жыве. Онъ якъ! А хто души своеи въ дило не вложыть, той и не найде іи; чы якъ вы думаете, га?

Не знаю, чы духъ одъ крилыкивъ, чы се раз-у-разъ повторюване пытання, чы може розбуркане въ души патера пидозриння, що Чымчыкевычъ не такый дурный, якъ выдаеться, чы нарешти се все разомъ довело патера до якогось нервового роздразнення. Винъ ставъ чогось непокоитыся й поклавъ скорійше покинчыты сю розмову та прямо прыступыты до дила.

— Зовсимъ зъ вамы згожуюсь, пан-отчыку,—сказавъ винъ цилкомъ иншымъ, острымъ и повнымъ докору голосомъ.—Де священыкъ не додасть своему стаду духа правдывои побожносты, тамъ його й шукаты дарма!

О. Чымчыкевычъ пры сихъ словахъ видъ разу зирвався зъ стильця, мовъ укушеный гадюкою.

— Се... се... се... вы якъ, reverendissime?—запытавъ винъ дрижачымъ голосомъ, неначе въ середыни у нього щось кыпило й клубылося.—Се вы проты мене?

— Проты васъ—не проты васъ, а взагали,—вымынаючы видповивъ езуитъ.

— Значыть нибы, що я старый дурень,—зъ бжоламы та кролямы панькаюсь, а своихъ парафіянъ побожносты не навчаю, га?

— Але жъ, пан-отче! Хто вамъ се каже?—крыкнувъ езуитъ.

— Знаю, reverendissime, знаю, хто се каже! И вы тилькы що се сказалы! Що жъ, може воно й справди такъ. Може, дійсно я дурень, ни до чого нездатный! Адже жъ двадцять литъ уже всяки добри прыятели пышуть та й пышуть на мене доносы до консысторіи, що, мовлявъ, я неукъ, непóтрибъ, казань у церкви не говорю й Богъ-зна ще що вытробляю... И се все „въ добрій думци,“ якъ кажуть. Тилькы що, певно, нихто зъ ныхъ и не подумавъ, якъ то мени, старому, слухаты таки зàкыды. Адже жъ майте мылосердя до мене! Бачыте я вже одною ногою въ могыли; не ныни, то завтра передъ Богомъ на рахунокъ стану. Дозвольте жъ мени спокійно вмерты! Не затроюйте мени тыхъ килька остатнихъ хвыль! Хиба жъ я тому вынenъ, що Господь десь тамъ забувъ про мене й не бере мене до себе?

Голосъ дидуся урвався видъ зворушення, й дви буйни сльозы покотылысь по його зив'ялыхъ, поморщеныхъ щокахъ. Езуитъ сыдивъ мовчкы, понурывшы очи й сылкуючысь не глядиты на о. Чымчыкевыча.

— Знаю я добре,—зновъ почавъ трохы спокійнише Чымчыкевычъ,—що теперъ пастырямъ треба бильше знаты и вмиты, але я вже за-старый, щобъ учытыся. Отъ, хочъ бы й ся свята догматыка! Ще въ семынаріи я мало знавъ іи; та й якъ тамъ насъ тоди вчылы! А опысля все до решты забувъ. Ну, й яке жъ я казання скажу своимъ мужыкамъ? Почну говорыты про догмы—боюсь, щобъ ересы якои не наплутаты. Ну, тоди бъ, певно, на мене посыпалось стилькы скаргъ и доносивъ, що й у десятьохъ

водахъ не обмывся бъ. Чытаты зъ казальныци те, що инши понапысувалы й понадруковувалы, прызнаюсь вамъ, и стыдно, й очи не служать, и все той клопитъ, що й ихъ я багато не розумію. А говорыты такъ, що на язык навернеться, и стыдно, й совисно. Я знаю, що бесиднык я немудрый. Заснуть мои парафіяне, йій-Богу заснуть, колы почну имъ говорыты про те, що не в'яжеться безпосередно зъ ихъ жыттямъ. Не маю того дару—говорыты плавно й до-ладу про таки речи, що не торкаються з-блызька до ихъ життя. Ну, й скажить теперъ, reverendissime, що́ мени робыты? Дайте пораду! Чы гнивыты Бога, всуе прызываючы Його святе им'я?... Краще мовчаты й наклыкаты на себе гнивъ консысторіи.

— Певна ричъ,—видповивъ, згоджуючысь, патеръ,—що більшый грихъ гнивыты Бога, нижъ консысторію. Але чымъ же вы прогнивыте Бога, колы всяку недилю будете навчаты своихъ парафіянъ святои виры й життя хрыстыянського?

— Тымъ прогнивлю—пидъ часъ мого казання вси заснуть, а до того ще я й самъ ересивъ наплету,—онъ що! Вже я себе знаю добре й не порываюсь на те, чого мени Богъ не давъ. А прыкыдатыся, лукавыты душею, вчыты людей тому, чого самъ не знаю, на те я, reverendissime, за-старый,—сумлиння не дозволяе.

— Мій Боже!—загомонивъ патеръ Гавдентій,—значыть ваши парафіяне такъ такы й жывуть безъ наукы святои виры?

— Такъ такы й жывуть!—видповивъ о. Чымчыкевычъ, звисывшы голову на груды.—Правда, правда, чытають уси й катехызисъ на пам'ять уміють, але бильше ничого й не знають; бо й я самъ бильше ничого не знаю, а навить и въ катехызиси не все розумію, то й не все можу имъ выясныты. Ну, що жъ робыты, reverendissime, колы не розумію? Брався чытаты кныгы теологични... Та куды тоби... Чы то очи у мене слаби, чы то пам'ять прытупылася—ни въ зубъ не розумію. А тутъ люде прыйдуть часомъ, пытають: що воно се, якъ розумиты те? Що жъ я имъ скажу? Буду брехаты, колы самъ напевно не знаю? Отъ и говорю имъ найчастійше: „Диточкы мои! Розумійте, якъ хочете, а то й зовсимъ не розумійте: Богу се зовсимъ все одно. Винъ самъ сказавъ:—Нисть ваша розумиты времена и лита.—Такъ и лышить! Жыйте тилькы по Божому, а тамъ уже якось воно та буде!“

Патеръ Гавдентій ажъ вдарывъ себе по колинахъ.

— Бійтеся Бога, пан-отче! Невже вы такъ и говорыте имъ?

— А якъ же! Говорю, якъ сумлиння велыть.

— Ну, а повага церквы, котрій дана власть навчаты и вказуваты стежкы Господни?

— Що жъ, reverendissime,—майже зъ сльозамы въ очахъ мовывъ Чымчыкевычъ,—выдно, що Господь Богъ не хотивъ даты мени тои повагы, а колы не давъ, то видкы жъ я визьму, а?

— Въ такимъ рази вы повынни покынуты се мисце, до котрого почуваете себе нездатнымъ. Ваше сумлиння день и ничъ повынно васъ мучыты за той грихъ, що вы займаете таке важне мисце, а не сповняете прыв'язаныхъ до нього обов'язкивъ. Адже жъ вы отакъ доводыте свою духовну паству до страшнои безодни невиры, варварства, здычиння! Бо чымъ йе чоловикъ безъ виры, якъ не звиремъ? Власне сумлиння повынно вамъ се сказаты!

— Ну, що жъ, reverendissime, колы мое сумлиння ничого такого мени не говорыть?

— Якъ то не говорыть? Для чого?

— Бо мои парафіяне дуже далеки видъ невиры, бузувирства, чы якъ вы се такъ дывненько назвалы, reverendissime, га?... далеко дальши, нижъ парафіяне иншыхъ церквивъ, котри що-недили по дви годыны дримають на проповиди. Я вчу, не проповидую, а такъ по-просту, въ розмовахъ про домашни, блызьки всякому речи. Се я добре знаю й воны розуміють. „Не крады, не пый, не проклынай, не бый, другому въ биди допомагай!“... Чы повирыте, reverendissime, що за десять литъ зъ нашого села нихто въ крыминали *) не сыдивъ? Видъ трыдцяты литъ а ни одного жыда у себе не маемо! Школы не маемо, а за те чытальня яка! Правда смишно воно, але що зъ того? Кому смишно, той нехай сміеться!

— Гарно то все, гарно,—згоджувався патеръ,—але всього сього ще не досыть.

— То правда, що не досыть,—жыво пидхопывъ о. Чымчыкевычъ, зъ лукавою усмишкою поглядаючы на езуита.—А вы, reverendissime, пройизджалы черезъ наше село? И бачылы, яке воно? Немовъ бы одынъ садъ, въ котрому тутъ и тамъ пороскыдани хаты. А до того ще зъ обохъ бокивъ обрамоване цилымъ лисомъ овочевыхъ деревъ! Що? Може брешу?... А знаете, reverendissime, якъ зветься той лисъ?... „Покутный,“—онъ якъ. А чому?... Пу-

*) Тюрма.

стопашъ тамъ була, колы я прыбувъ сюды,—такъ! Такъ и звалась „Невжытокъ.“ А отсе я на сповиди, замисть звычайнои покуты— п'ять разъ „Отче нашъ,“ п'ять разъ „Богородыце,“ а разъ „Вирую,“—зачавъ кожному завдаваты таку покуту, щобъ зразу коло своеи хаты, а дали й на тій пустопаши засадывъ або защепывъ одно овочеве деревце, а за тяжкый грихъ, то й килька. Ну, черезъ п'ятьдесять литъ и лисъ вырисъ, и все село обсадылы, де тилькы було яке вильне мисце. За овочи зъ „Покутного“ селяне касу заложылы таку, що зъ самыхъ процентивъ уси податкы краеви, повитови, громадськи й шкильни оплачують; а що роздается биднымъ та потрибнымъ, се и въ коляду не кладу. Якъ же вамъ здается, reverendissime, чы мыла Богу така покута, чы ни?

— Не хулить Бога, пан-отче!—гостро видмовывъ патеръ.— Хто може знаты, що мыле Богу, а що ни! Хто постыгне глыбыну путей Господнихъ? Але на скилькы мій слабый розумъ може судыты, то кажу вамъ смило: не мыла й не може буты мыла!

— Не мыла? А то чому?—зъ неукрытымъ зачудованнямъ запытавъ о. Чымчыкевычъ.

— А тому, що до покуты Богъ вымагае „серця сокрушенного й смыренного“, а вы що даете Йому? Дали Богъ жадае, щобъ чоловикъ, яко мога, видрывався видъ усього земного, видъ свитовои суеты; а вы своею роботою хиба не прыв'язуете ихъ серця ще бильше до сього свита? Ни, отче, хыбна ваша дорога! Богъ не може благословыты такого дила. Навпакы Богъ уже теперъ простеръ надъ вамы свою руку, посылае вамъ вищунивъ свого гниву, й горе вамъ, колы завчасу не покаетеся й не вернетеся на шляхъ правды!

Пры сыхъ словахъ патеръ вставъ мымо воли й простягъ праву руку напередъ. Лыце його сыяло, очи блыщалы, на чоли й устахъ навысала строгисть розгниваного судди.

— Вищунивъ? Якыхъ вищунивъ?—дрижачы й блидіючы, запытавъ о. Чымчыкевычъ.

— То-то й горе, що вы не бачыте ихъ. Посылае найстрашнійшу духову пошесть—духову слипоту, двоевирство й байдужнисть!

— Двоевирство й байдужнисть? Якъ же вы се розуміете?

— Зовсимъ по-просту. Ваша паства не вміе видрижныты доброго видъ злого, Хрыста видъ Веліяра, святои католыцькои виры видъ схызмы. Ваши духовни овечкы любисинько ходять за гра-

ныцю на православни службы Божи. Хиба жъ се ничого?

— А, такъ отъ про що вы!—сказавъ Чымчыкевычъ, видитхнувшы вильнійше и зъ лекшымъ серцемъ.—Ну, се, здаеться, не такый ще тяжкый грихъ!

— Не тяжкый грихъ!—ажъ скрыкнувъ патеръ.

— Думаю, що ни. Адже жъ и тамъ одного Бога хвалять, ще й такъ само, якъ у насъ.

— Одного Бога!—розизлывся патеръ.—Отъ и туркы такóжъ одного Бога хвалять. То вы, певно, дозволылы бъ своимъ парафіянамъ и на турецьке богомилля ходыты?

— Ну, reverendissime, се вже вы далеко зайшлы. Я дозволяю имъ ходыты на латынську службу, тилькы що воны самы не радо йдуть туды, бо ничого тамъ не розуміють. А православна служба така сама, якъ наша; а тыхъ догматычныхъ дрибныць, що розрижняють насъ, а ни я самъ не второпаю, а ни мои мужыкы.

— Эхъ! пан-отче, пан-отче!—зъ жалистю промовывъ патеръ Гавдентій, киваючы головою.—И вы се говорыте? Вы, католыцькый священыкъ, можете такъ говорыты, а навить такъ робыты!?

— Що жъ, reverendissime! Якъ хто вміе, такъ и піе! Що жъ я выненъ, що говорю й роблю тилькы те, що знаю?

— Значыть, треба росшырюваты свое знання, або...

— Або що?

— Або розстаратыся соби когось, хто бъ допомигъ вамъ...

— А... хто жъ мени допоможе?—пренаивно запытавъ Чымчыкевычъ.

— Ну, се хиба велыке дило? Отъ и я самъ готовъ.

— Вы, reverendissime? А то якъ?

— Можу вамъ зобов'язатыся, хочъ и що-недили говорыты въ церкви казання, а не тилькы завтра.

— Завтра?... Якъ то—не тилькы завтра?—зъ зачудованнямъ пытавъ Чымчыкевычъ.

— Ну, такъ! Адже жъ я того й прыйихавъ!—видповивъ патеръ, зъ свого боку тежъ зачудованый зачудованнямъ Чымчыкевыча.

— Чого прыйихалы?

— Щобъ завтра казання казаты въ вашій церкви. Адже жъ вы вже повидомлени про се?

— Я? Сохраны Господы! Я повидомленый?

— Ну, такъ! Адже жъ нашъ пріоръ, знаете—въ Тернополи, мавъ пысаты вамъ про се!

— Вашъ пріоръ? Во имя Отца и Сына!... Але жъ я не знаю вашого пріора!...

— Якъ то? Невже жъ винъ не пысавъ вамъ? Невже вы не дисталы ніякого лыста?

— Лыста якогось я на сьому тыжни диставъ,—видказавъ Чымчыкевычъ змишаный,—але я не знавъ, видъ кого воно й про що пысано.

— Якъ то не зналы?

— Та такъ, що не знавъ! Бачыте, ось воно! Що я намучывся, щобъ прочытаты: и литеры, здаеться, де-яки розбираю, а слово хочъ бы тоби однисиньке! Нигде гриха диты, плюнувъ я на нього та й сховавъ. Ось вамъ воно; погляньте, чы се видъ вашого пріора?

И о. Чымчыкевычъ подавъ патерови зим'ятого, засмальцьованого лыста пріора. Той поглянувъ на нього, самъ не знаючы, що́ про се думаты, й тилькы охнувъ: лыстъ бувъ пысаный по-латыни, котру Чымчыкевычъ ище передъ п'ятьдесятьома рокамы вспивъ забуты всю до нащадку!

— Отъ воно якъ!—промовывъ патеръ, помовчавшы хвылынку, та встыгшы за той часъ проклясты въ души хытрого пріора, що зробывъ йому такого збытка.— Що жъ теперъ буде?

— Не знаю, reverendissime!

— Я конче мушу завтра сказаты проповидь у вашій церкви. Мени моя власть наказала.

— Що жъ, — смырно видказавъ Чымчыкевычъ, — зъ Богомъ, reverendissime! Тилькы що мени моя власть скаже?

— Ваша власть? Яка?

— Ну, мытрополитъ, консысторія... Чы може вы маете ихъ дозвилъ?

— Ни. А хиба жъ се не видъ васъ залежыть?

— А вже жъ, що ни. Безъ вышого дозволу я не можу допустыты священыка иншого обряду проповидаты въ моій церкви

Патеръ Гавдентій стоявъ, мовъ укопаный. Отъ тоби на Черезъ таку пусту формальнисть мала бъ пропасты його мисія! Ахъ, и завсигды мусять його переслидуваты ти дурныци, ти дрибнычкы жыття, на котри винъ не звертавъ увагы й котри можуть иноди попсуваты все дило. Але ни, то не може буты, бодай теперъ ни! Въ якимсь нервовимъ зворушенни ставъ винъ ходыты по

кимнати, прыдумуючы, що тутъ робыты. Наразъ зупынывся передъ Чымчыкевычемъ.

— Такъ се вы кажете, що не маете права допустыты мене до проповидання въ вашій церкви?

— Ни, reverendissime, не маю.

— Ну, а коло церквы, на цвынтари можу проповидаты?

— Тамъ можете.

— Ну, ось и гарно. Буду проповидаты на цвынтари.

— Добре. Тилькы знаете, reverendissime, я чоловикъ старый, слабый; боюсь, щобъ не було мени за се якои халепы.

— Видъ кого?

— А отъ, хочъ бы видъ пана старосты. Знаете, на цвынтари будь-що-будь, публычне мисце, а проповидь, будь-що-будь,—бесида. А староста у насъ гострый, службыстый. Набижыть и запытае:— А що се у васъ, отче, безъ дозволу власты на публычному мисци якись зборыща збираються, бесиды говоряться?—И що жъ я на се скажу?

— Смійтеся зъ того, пан-отче!

— Ну вы соби, reverendissime, смійтеся на здоровля! А по мени мурашкы бигають. На що мени клопоту на здорову голову? А липше знаете що? У васъ кони добри, брычка легенька, дорога теперъ добра,—отъ вы, не въ гнивъ вамъ кажучы, йидьте до города й добудьте дозвилъ видъ пана старосты. А я дуже радо зроблю все, шо буде залежаты видъ мене. Потрудиться, reverendissime; нехай се буде Богу на славу, а для мене старого спокійнійше.

Патеръ Гавдентій думавъ було зразу протывытыся й переконуваты Чымчыкевыча, що його страхы даремни; але ледве помитна иронична нотка въ остатнихъ словахъ „попа" вразыла його, мовъ гримъ. Винъ змиркувавъ видъ разу, що занадто мало цинывъ соби того дидуся, и що за тою дытынячою простотою й наивнистю у нього крыеться щось бильшъ глыбоке, якесь зовсимъ незвычайне „соби на уми". Не кажучы ни слова бильше, червоный и розсердженый, патеръ схопывъ капелюхъ и выскочывъ на кганокъ.

— Запрягаты!—крыкнувъ винъ на все горло, побачывшы, що сонце вже почало спускатыся, й нагадавшы соби, що до города добри дви мыли.

— Отъ проклятый пипъ!—воркотивъ винъ соби пидъ носомъ, дожыдаючы, покы запряжуть його брычку.—Замучывъ мене зовсимъ! Здаеться—нибы дурный, мовъ пень, а тымъ часомъ винъ тугый, якъ лыко. Але жъ бо й я соби нивроку мудрый—стилькы часу збавывъ даремнисинько! Чортъ бы його взявъ зъ тымъ дозволомъ; найшовъ, що выдуматы! И якъ то мени упоратыся сьогодни?...

— А що, прошу йегомостя? Чы я не говорывъ, що воны скоро пойидуть?—промовывъ, усмихаючысь, Прокипъ до Чымчыкевыча, зачыняючы ворота по вид'йизди гостей.

— Такъ то такъ, Прокопе,—сумовыто сказавъ о. Чымчыкевычъ,—пойихалы то воны, пойихалы, але не сьогодни, такъ завтра вернуться зновъ.

— А хай Богъ бороныть!—крыкнувъ Прокипъ.—А чого имъ видъ насъ треба, прошу йегомостя?

— Чого?—повторывъ о. Чымчыкевычъ.—Чого? пытаешъ. Слухай же, Прокопе,—ты мене давно знаешъ. Якъ ты гадаешъ: дбавъ я про громадянъ? учывъ ихъ добру? дававъ имъ добрый прыкладъ? Бувъ я для васъ добрымъ попомъ?

— Падлюка бувъ бы той, хто бъ инакше говорывъ!—крыкнувъ Прокипъ.—Не попомъ, а батькомъ риднымъ—отъ чымъ вы булы для насъ!

— Ну, не говоры такъ, Прокопе! Знаю я свои хыбы. Але того, що мени сказавъ сей езуитъ, я до нынишнього дня не знавъ и не думавъ.

— То се езуитъ? А що жъ винъ сказавъ вамъ?

— Сказавъ, що мои парафіяне Бога не знають, въ двохъ Богивъ вирять, а то тому, що й тутъ и до Почаева до церквы ходять, а въ Почаеви, мовлявъ, уже не той Богъ, що тутечкы. Чуешъ, небоже? И за се, грозывъ, не мыне насъ кара Божа...

— Отъ що винъ вамъ крякавъ! А крякалы бъ надъ нымъ вороны!

— Не клены, Прокопе! И для того, говорывъ, треба насъ усихъ просвищаты, навернуты на правдыву езуитську виру—и винъ се зробыть.

— Винъ? А не диждавъ бы!... А якъ же винъ насъ навертатыме?

— Буде вамъ що-недили казання говорыты.

— Тилькы сього? Ну, чувалы мы ихъ казання! Се ще не велыкый страхъ! Нехай соби говорыть. Я думавъ, що може зъ староства наказъ прыйде, а староство жандармамъ накаже. Отъ тоди справди бувъ бы клопитъ, бо не стилькы бъ навернулы, скилькы здерлы бъ... А казання—н-ну!

И махнувшы рукою, Прокипъ побривъ на обійстя до свого дила. А о. Чычымкевычъ довго ще сыдивъ на кганку своеи старои хаты, въ холодку пидъ густо-обвытою розквитлою квасолею *) сыдивъ и думавъ про несподивану визиту езуита, про розмову зъ нымъ и його дывный замиръ.

— Ой, не спроста, не выпадкова то ричъ,—думавъ винъ.—Не на мене одного гострять зубы езуиты; тилькы здаеться, що мене першого хочуть проковтнуты. Що жъ? Божа воля! Просывъ я Господа, щобъ дозволывъ мени вмерты супокійно; та здаеться, що за мои грихы не выслухавъ мене Богъ. Прыйдеться мабуть власнымы старымы очыма побачыты ще початокъ новои боротьбы, а може й свои стари кости въ ній зложыты. Його свята воля! А люта буде боротьба, страшна! И хто то въ ній переможе? Находыть на насъ чорна хмара зъ заходу, гризна, узброена просвитою, хытрощамы, интрыгою, протекціямы и всякымы мудрымы штукамы; а що жъ мы поставымо насупроты неи? Находыть велыка пошесть, страшна чума, котра може зместы насъ зъ лыця земли, якъ вода злызуе мулъ. А якъ же жъ мы охоронымось видъ неи, де найдемо на неи ликъ?...

И о. Чымчыкевычъ узявъ старый молытовныкъ въ дерев'яній, полотномъ обшытій оправи, пысаный грубымъ, хорошымъ пысьмомъ на старимъ, грубимъ папери. Се була йедына вартна ричъ, яку посидавъ винъ и цинывъ выще всього на свити. Дидусь розгорнувъ кныгу й почавъ по-воли, голосно й выразно чытаты. Молытва заспокоила його; важке вражиння, выклыкане езуитомъ, розвіялось. Якось мымоволи очи Чымчыкевыча зупынылыся на остатнихъ лыстахъ молытовныка, де винъ самъ пысля старыхъ запысокъ, документивъ и оповидань старыхъ людей спысавъ бильшъ чымъ трьохсотлитню литопысь села Товстохлопъ. Одна

---

*) Короливъ цвитъ—рослына, що вьеться.

сторинка тои литопыси звернула на себе його особлыву увагу. Перечытавшы іи, винъ тыхо захыхикавъ. Якась нова думка блыснула въ його голови. Винъ ище разъ перечытавъ тую сторинку и ще разъ усмихнувся.

IV.

Була недиля. Прехорошый литній день. На неби не выдно ни однисенькои хмары. Темною густою зеленню вкрывалы викови лыпы стару, але ще добре содержану церкву зъ іи червоною банею, що була покрыта бляхою, зъ позолоченымъ хрестомъ на вершку. Побичъ церквы блыщавъ, ажъ горивъ, новый мидяный дахъ на невысокій прысадковатій дзвиныци. Зъ церквы розлягався голосный, на циле село протяглый спивъ литургіи: у церкви спивалы вси, хто лышъ мигъ: чоловикы, жинкы, хлопци й дивчата гармонійнымъ хоромъ. Здавалось, що велычезна хвыля тыхъ голосивъ роспирае стины старои церковкы й пидносыть іи на соби вгору. Зъ боку коло крылоса стоявъ высокый и чорный патеръ Гавдентій зъ якымсь не то побожнымъ, не то похмурымъ лыцемъ и ждавъ, покы скинчыться служба Божа. Багато винъ натерпився вчора: пизно въ ночи прыйихавъ у мистечко й якось переночувавъ у лыхій жыдивській коршми. Ранкомъ набигався не мало, закымъ розбудывъ старосту й отрымавъ видъ нього дозвилъ промовыты на публычнимъ мисци. Та все такы винъ поставывъ на своему й вернувся на часъ. Зразу винъ дуже боявся, щобъ о. Чымчыкевычъ не втявъ йому штукы й не впорався зъ службою Божою вчаснійше, такъ що винъ, прыйихавшы, застане лышъ замкнути двери и вже никого въ церкви. Але ни. О. Чымчыкевычъ обійшовся зовсимъ лойяльно, а по утрени ждавъ ажъ годыну на його прыйиздъ. Се потрохы прымырыло патера зъ Чымчыкевычемъ, хочъ и доси не мигъ винъ йому простыты вчорашнього занепокóення.

Ось о. Чымчыкевычъ дрижачымъ голосомъ прочытавъ еванґеліе. Патеръ подумавъ, чы не почне винъ самъ теперъ проповидь, але ни—пан-отець правыть службу Божу дальше. Ось и служба Божа кинчыться. По прычастю патеръ выйшовъ зъ церквы. Недалеко дзвиныци мижъ двома велычезнымы лыпамы лежала велыка чотыргранчаста, на два ликти высока плыта, якыйсь старый надгробный каминь. Патеръ ставъ на нимъ—то буде його

амвонъ. Вынявъ зъ хустыны комжу *) й натягнувъ іи поверхъ сутаны **). Стоячы высоко на плыти зъ полыскуючымъ на сонци, гладко выголенымъ тим'ямъ,—баретъ ***) винъ забувъ узяты зъ собою,—здавався винъ высокымъ, якъ прыдорожный стовпъ, и гризнымъ, мовъ мара. Сонце доходыло вже полудня й пекло немылосердно. Въ холодку лыпъ цвиринькалы горобци. Маса червоныхъ велыкыхъ комахъ лазыла по гробахъ и наповняла вси диры й тинысти щилыны въ дерев'яній загороди. А ни витрець не подувъ, щобы видсвижыты повитря. Лыстя не ворушылось зовсимъ, мовъ замерло. Патеръ стоявъ якъ разъ на такимъ мисци, де за цилый пивдень не було холодку. На його чоли, щокахъ и рукахъ почавъ выступаты питъ дрибнымы, блыскучымы краплынамы; винъ нетерпляче прыслухувався до спиву, который потокомъ вылывався зъ церквы. Вже прочытано благословеніе, колы наразъ—патеръ зъ гниву мало-що въ голосъ не заклявъ—зъ церквы розляглось: „Радуйся, Ныколае, велыкый Чудотворче!"

— Зъ розуму зійшовъ пипъ, чы що? Захотилось йому сьогодни чытаты акафыстъ!

Але гнивъ на ни що не прыдався, треба було ждаты кинця акафысту. А о. Чымчыкевычъ немовъ бы навмысне кожне слово выголошувавъ протягло, по-воли, мовъ бы догадувався, якои мукы зазнае патеръ Гавдентій! Доброи пивгодыны тягнувсь акафыстъ; а якъ вымучывся за той часъ патеръ на своимъ кам'янимъ амвони на соняшній специ, того ни перомъ опысаты, ни въ казци росказаты. Радо бувъ бы злизъ винъ зъ плыты й сивъ у холодку пидъ дзвиныцею, колы бъ не громада дитей и старшыхъ дивчатъ, котри повыходылы зъ бабынця й поставалы пидъ церквою, заедно хрестючысь и споглядаючы на нього.

Пры ныхъ злизаты якось незручно. Патеръ разивъ зъ двадцять посылавъ ихъ до чорта, але се не багато помагало. Дрибни крапелькы поту давно вже переминылыся на струмочкы, що тыхо сплывалы доли щокамы, по плечахъ и грудяхъ. Сорочка була на нимъ зовсимъ мокра й прылыпала до тила. Кровъ была сыльно въ лыце, голова горила, въ ушахъ шумило, въ гор-

---

*) Стыхаръ.

**) Ряса.

***) Шапочка, яку латыньськи ксьондзы мають на голови за часивъ службы Божои.

ли пересохло; патеръ ставъ направду побоюватысь соняшного удару, або якои-небудь нагальнои слабосты.

Ну, слава Богу! вже скинчывся й акафыстъ! Винъ зитхнувъ вильнійше. Але що жъ се? Въ церкви спивъ затыхъ, щось говорять. Може жъ то буты? О. Чымчыкевычъ почавъ проповидь! Патеръ иронично всмихнувся, прыгадавшы соби оповидання про його проповиди. Мабуть вона не буде довга,—подумавъ винъ. А все жъ такы шкода, що я не въ церкви. Було бъ цикаво послухаты!

Дійсно, варто було почуты ту проповидь!

— Дитонькы мои!—промовывъ о. Чымчыкевычъ,—вычытавъ я отсе въ старыхъ паперахъ, що ныни якъ разъ сто литъ мынае... эге, сто литъ, якъ одынъ день!—якъ у нашому сели, Товстохлопахъ, выбухла страшна пошесть. Пивъ села вымерло за одынъ тыждень. Трыста висимдесятъ душъ безъ сповиди й прычастя святого. Нехай насъ усихъ Богъ бороныть видъ такого, небожата! А якъ гадаете, дитонькы мои, чы не годылось бы намъ якъ небудь видсвяткуваты столитню пам'ятку такого велыкого нещастя?

Народъ стоявъ, хрестывся побожно й зитхавъ изъ глыбыни души.

— Такъ слухайте жъ, якъ я про се думаю, дитонькы!—говорывъ дали о. Чымчыкевычъ.—Видправмо панахыду зъ колинопрыклоненнямъ за ти померши душенькы, а описля выберить соби кильканадцять парубкивъ що дужчыхъ,—розуміете? И нехай воны по черзи до самого вечора дзвонять, не вгаваючы. Нехай ти голосы йдуть до Всевышнього Бога й сповистять тыхъ нашыхъ небижчыкивъ, що мы й по сто литахъ не забулы про ныхъ. Нехай се буде Богови на хвалу, щобъ Винъ змылувався надъ намы й видвернувъ видъ насъ усяке лыхо, усяку чуму тилесну й духовну. Аминь.

По тыхъ словахъ задзвонылы маленьки церковни дзвинкы, потимъ обизвалась тонка сыгнатурка *) у церковній бани, а за нею загудилы гучни голосы зъ дзвиныци. Народъ упавъ на колина й почалася панахыда. Патеръ глядивъ здывованый, не розуміючы, въ чимъ дило, не знаючы, чы йому стояты, чы тако́жъ упасты на колина. Въ кинци й винъ прыклякнувъ на своій плыти.

---

*) Малый дзвинокъ на шпыли костьола.

Скинчылася панахыда, скинчылася служба Божа, але дзвоны, якъ гудилы, такъ гудуть. Хрестячысь, почавъ народъ выходыты зъ церквы: дивчата въ билыхъ сорочкахъ и рижнобарвныхъ стричкахъ рябіють якъ макъ, за ными показалысь жинкы въ билыхъ намиткахъ, засирилы чоловикы въ темныхъ свыткахъ, диты купкамы розбиглысь по кладовыщи. Патеръ стоявъ на камини, облытый соняшнымъ проминнямъ, и перехрестывся. Народъ цикаво згромадывся кругъ нього—а дзвоны гудуть, не втыхаючы. Зъ злослывою усмишкою тыснуться парубкы до дзвиныци, выстукують тяжкымы чобитьмы, спынаючысь у-гору по крутыхъ сходахъ, а ти, що вже вылизлы, повыхылялы головы зо всихъ виконъ и зъ не меншою цикавистю дывляться на езуита. Кризь гучный голосъ звонивъ чуты ихъ регитъ,

Зибралась ще бильша юрба народу, патеръ перехрестывся ще разъ, потимъ здывованый глянувъ на дзвиныцю, мовъ бы пытався очыма, колы вже перестануть тамъ дзвоныты. А дзвоны й не думають переставаты, гудуть що сылы. А хороши й голосни ти дзвоны на Товстохлопській дзвиныци! Розповидають, що вылыто ихъ изъ колышнихъ козацькыхъ гарматъ, що тутъ булы затоплени въ болотахъ по якійсь бытви, а пизнійше виднайшлы ихъ мужыкы. Хороши, голосни дзвоны! Якъ уси симъ задзвонять разомъ, то коло дзвиныци свого власного голосу не вчуешъ, а гоминъ ихъ чуты въ симохъ сусиднихъ селахъ.

Патеръ перехрестывся третій разъ.

— Во имя Отца и Сына,—почавъ винъ голосно—та куды тамъ! За дзвонамы ничого не чуты.

— А що, не перестануть воны тамъ дзвоныты?—крыкнувъ винъ що сылы до зибранои вколо нього юрбы.

— Га, що, якъ?!—закрычалы йому въ видповидь люде.

— Не перестануть дзвоныты?—ревнувъ що сылы патеръ.

— Перестануть!

— Колы?

— У-вечери.

— Якъ то в-вечери? А чому жъ се?

— Чуму проганяемо!

— Яку чуму?

— Сто литъ тому! Чума була! Трыста душъ безъ сповиди! За померши души. Чуму проганяемъ!—Таки урывани фразы розибравъ патеръ з-посередъ змишаного крыку народу. Заразъ дога-

дався винъ. що се нова выдумка Чымчыкевыча. Очи його блыснулы гнивомъ, и винъ скочывъ зъ каминя на землю.

— Я вамъ маю говорыты проповидь,—промовывъ винъ ласкаво до народу.

— То говорить!—роздалысь голосы зъ купы.

— Якъ же мени говорыты, колы дзвонять? Скажить, щобъ пересталы!

— Ни, не можна!

— Але мени самъ староста дозволывъ говорыты!

— То говорить!

З-посередъ юрбы росходывся-розлягався чымъ разъ більшый смихъ. Дзвиныця була переповнена молодижжю, середъ котрои кожный рухъ и слово патера выклыкувалы непогамованый смихъ и радисть.

А дзвоны не переставалы гомониты ни на хвылыну. Патеръ побачывъ, що трудъ його даремный; навпакы, чымъ бильше винъ буде лютытысь, тымъ смишнійше буде його становыще. И винъ роздумавъ, що липше уступыты сымъ разомъ, въ надіи, що другымъ разомъ тымъ певнійше осягне побиду. Солодко всмихаючысь, винъ промовывъ:

— Ну, дзвонить соби, дзвонить, я прыйиду на другу недилю. Богъ зъ вамы!

Але сидаючы на брычку, що тутъ такы за церковнымъ парканомъ ждала на нього, винъ стысненымъ кулакомъ погрозывъ въ сторону попивства й злосливо проворкотавъ:

— Poczekaj ty stary szyzmatyku, ja ciebię nauczę!

Кинець другого тома.

главъ.

Выдатнійши помылкы друкарськи.

Сторона.	Рядокъ	Надруковано.	Повынно буты.
11	1 згоры	скилькы,	скилькы
43	11 „	самъ,	самъ
48	14 „	мисця	мисця,—
63	4-5 „	росчыпылысь	росчынылысь
67	4 знызу	Кавбаныхы	Ковбаныхы
74	13-14 „	лагочестыва	благочестыва
89	12 згоры	якъ насъ:	якъ у насъ:
92	9 „	сптрвылы	справылы
—	10 „	прысыпалысь	прысипалысь
97	15-16 знызу	отмычары. про	отмычары про
99	10 „	розибраты.	розибраты:
109	3 згоры	же	жъ
136	17 знызу	душенко?	душенько?
145	2 згоры	мовъзи рочка	мовъ зирочка
181	8 знызу	ще	що
183	2 „	отъ ж	отъ же
200	2 „	ды ыно	дытыно
328	1 згоры	то	що
331	17 „	навывае	навивае
372	5 „	Сторынци	Сторонци
379	23 „	де	до
410	12 „	забалкався	забалакався
465	13 „	толькы	тилькы
484	12 „	спытавсятр охы	спытався трохы
495	8 знызу	дылыся	дилыся
521	7 „	бъ	бы
529	8 згоры	те	то
544	1 знызу	Що.	Що
559	15-16	вдовольяючысь	вдовольняючысь